D. IO. GEORGII ROSENMÜLLERI

SCHOLIA

IN

NOVUM TESTAMENTUM.

TOMUS III.

CONTINENS

ACTA APOSTOLORUM ET EPISTOLAM PAULI AD ROMANOS

EDITIO QUINTA
AUCTIOR ET EMENDATIOR.

CUM PRIVILEG. S. ELECT. SAXON.

NORIMBERGAE,
IN OFFICINA FELSECKERIANA
MDCCCIV.

SCHOLIA
IN
ACTA APOSTOLORUM.

Πράξεις τῶν Ἀποςόλων; perinde eſt, ſive *actiones*, ſive *actus*, ſive *acta*, ſive *res geſtas Apoſtolorum* vertas. Quamvis enim receptius ſit, ut *acta* dicantur documenta, quae in publicas tabulas relata ſunt, idem tamen ſaepe ſignificant actus et acta, ut effectus et effecta, eventus et eventa; et *Cicero* etiam, quidquid quisquam egit, id modo acta, modo actus vocat. Narrantur autem hoc libro actiones, ſive res geſtae Apoſtolorum, ſed ex multis admodum paucae, et prae ceteris memorabiles. Quum *Petri* et *Pauli* res geſtae in hoc libro in primis tradantur, eos Apoſtolorum nomine hic tantum indicari cenſuit *Grotius*: imo *Gronovio* in Poſthumis Francii inſcriptio haec, in plurium numero formata, mira videtur. Sed, (ut recte monet *Wolfius* in curis,) non poterat aliter aut rectiùs formari titulus operis, quod in limine hiſtoriam ordinis et coetus Apoſtolici, eiusdemque per Matthiam, in locum Iudae ſuffectum, inſtaurationem ediſſerit, totiusque eccleſiae, univerſorum opera plantatae et coactae, rationem exponit, et ſubinde aliorum Apoſtolorum meminit, tanquam qui operam ſuam in promulgando Evangelio collocarint. Refert *Chrysostomus* Homil. I. in acta Apoſtolorum, multis ſua aetate hunc librum adeo ignotum fuiſſe, ut non ſolum

lum ambigerent de auctore, verum ne id quidem cognitum haberent, an omnino extet haec rerum ab Apoſtolis geſtarum hiſtoria. Sed hoc non ita intelligendum eſt, quaſi hic liber actorum tum temporis non extiterit. Vituperat potius *Chrysostomus* ſocordiam Chriſtianorum, quod non legerent hunc librum, nec curarent a qùo is eſſet ſcriptus. Ipſe vero hunc librum ab utilitate gravitateque argumenti valde commendat. Τοιάυτης, inquit, *ἐμπέπλησαι φιλοσοφίας καὶ δογμάτων ὀρθότητος, (καὶ θαυμάτων ἐπιδέιξεως,) καὶ μάλιςα τῶν παρὰ τȣ πνέυματος ἐιργασμένων — καὶ γὰρ τὰς πορρήσεις, ἅς ἐν τοῖς Ἐυαγγελίοις ὁ Χριςὸς προανάφωνει, τάυτας ἐις ἔργον ἐξελθȣσας ἐνταῦθά ἐςιν ἰδεῖν, καὶ ἀπ' ἀυτῶν τῶν πραγμάτων διαλάμπȣσαν τὴν ἀλήθειαν, καὶ πολλὴν τῶν μαθητῶν τὴν ἐπι τό βέλτιον μεταβολὴν τὴν ἀπὸ τȣ πνέυματος ἀυτοῖς ἐγγενομένην.* Eſt utique in ipſa hac hiſtoria demonſtratio ſimpliciſſima et firmiſſima veritatis religionis chriſtianae; nam ex eà diſcimus, hanc religionem non vi et armis, non dolo et piis fraudibus, ſed unice ope divina et ſalutarium veritatum, quas complectitur, praeſtantia et efficacia eſſe propagatam. Sed aliis etiam ex cauſſis hic liber eſt utiliſſimus. Continentur enim in eo varii ſermones Apoſtolorum, Petri potiſſimum et Pauli, unde diſcimus, quaenam partes religionis ab Apoſtolis pro maxime neceſſariis habitae ſint. Vix enim dubitari poteſt, Apoſtolos Iudaeis et Paganis, quos ad chriſtianam religionem adducere vellent, eas doctrinas ab initio tradidiſſe, quae maxime neceſſariae eſſe viderentur. Diſcimus etiam ex his Actis methodum, qua uſi ſunt Apoſtoli in tradenda religione, temporibus et locis et perſonis plane accommodatam. Sic e. c. Iudaeos ex libris veteris Teſtamenti edocebant, Ieſum Nazarenum eſſe

ve-

verum Meſſiam; in inſtituendis autem Paganis omnem inſtitutionem a naturali religione petebant, atque id agebant, ut eos primum ad agnitionem unius veri Dei, deinde etiam ad cognitionem Ieſu Chriſti et aliarum doctrinarum perducerent. Diſcimus denique ex hoc libro diſciplinam Apoſtolorum, ex qua magna elucet indulgentia et humanitas, dum Iudaeis multa indulgebant, adeoque obſervationem quorundam rituum Moſaicae legis permittebant, ne eos alienos redderent a religione chriſtiana, erga Paganos autem ea utebantur moderatione, ut Moſaicae legis iugum eis non imponerent.

Auctorem huius libri eſſe *Lucam*, ſtatim initium eius nos docet, quod etiam antiquiſſimi Scriptores rerum chriſtianarum teſtantur. Iam enim Sec. II. TERTULLIANUS (adv. Marcionem V. 2.) et IRENAEUS (III, 12.) Acta haec tribuerunt Lucae. EUSEBIUS hiſt. eccleſ. Lib. III, c. 25. acta Apoſtolorum inter ὁμολογȣμενα refert. Denique etiam hic liber quotannis a die Paſchatis ad diem Pentecoſtes legebatur in Eccleſiis, ut nos docent *Chrysostomus*, *Augustinus*, *Ambrosius* et alii. Reiecerunt Acta Apoſtolorum *Valentiniani*, *Marcionitae*, *Severiani*, et *Manichaei* quidam, ut conſtat ex *Irenaeo* c. haeres. III, 2. et 12. *Theodoreto*, Hiſt. eccl. I, 21. *Augustino* Epiſt. 251. c. Fauſtum XIX, 31. Sed hi omnes reiecerunt acta non ex rationibus hiſtoricis, ſed quia ipſorum placitis erant contraria. *Gnostici* enim, quales erant Valentiniani et Marcionitae, Deum V. Teſtamenti alium eſſe dicebant, ac N. Teſtamenti Deum, et alium, non noſtrum Chriſtum per Prophetas V. T. promiſſum eſſe dicebant. Cum hac autem ſententia multa Actorum loca pugnant. Alii, ut *Severiani* et *Encratitae* vehementer urgebant abſtinentiam a

cibis quibusdam; ſed in actis traditur, ab Apoſtolis promiſcuum ciborum uſum permiſſum eſſe. *Manes* denique haberi voluit pro paracleto illo, quem Ieſus promiſerat Apoſtolis. In his actis autem narratur, paracletum a Chriſto promiſſum, Spiritum S. iam fuiſſe miſſum. Cauſſae igitur, cur nonnulli hunc librum reiicerent, non fuerunt hiſtoricae, ſed dogmaticae, quia nempe haec hiſtoria cum placitis eorum non congruebat. Ceterum maior pars eorum, quae hic narrantur, ſunt acta Pauli; cuius rei cauſſa eſt, (ut recte *Chrysostomus* obſervat,) quod Lucas diſcipulus et cultor Pauli fuit, quem in multis itineribus comitatus eſt.

Quo anno hic liber ſit ſcriptus, certo definiri non poteſt. Videtur tamen nec ante, nec poſt annum LXIII. ſcriptus eſſe, quia Lucas hiſtoriam usque ad hunc annum perſequitur, non autem commemorat, quem exitum habuerit captivitas Pauli. Ad *locum* quod attinet, alii Romae, alii Alexandriae, alii Antiochiae, alii in Achaia hunc librum ſcriptum eſſe putant. Sed res eſt incerta.

CAP. I.

1. Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην) *Primum librum scripsi*, vel *in priori libro enarravi.* Nam λόγος h. l. denotat *librum, enarrationem, historiam*, ſimili inflexione a λέγω diço, qua סֵפֶר a rad. סָפַר *narravit*, deducitur. Simili fere modo *Philo* librum, *quod omnis probus liber*, his inchoat verbis: ὁ μὲν πρότερος λόγος ἦν ἡμῖν, ὦ Θεόδοτε, περὶ τȢ πάντα δȢλον Φαῦλον. *Prior noster liber egit, Theodote, de eo quod omnis peccator sit servus*

vus. Πρῶτον, pro πρότερον. Vocula μὲν eleganter a Scriptoribus Graecis ponitur, ſi in libris poſterioribus ad libros priores a ſe ſcriptos provocant, eorumque ſumma capita breviter repetunt. Fit hoc ab Herodiano initio ſingulorum librorum excepto ſecundo, et a Philone de *vita Mosis* initio libri ſecundi et tertii. *Prior* Lucae liber fuit eius Evangelium. Actorum liber ſecunda pars totius operis eſt. De *Theophilo* vide dicta ad Evang. Luc. I, 4. Περὶ πάντων i. e. *de praecipuis*, ut Io. IV, 29. ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν) *quae Iesus fecit pariter ac docuit.* Ἤρξατο ex more Hebraeorúm pleonaſtice poſitum eſſe videtur. Sic Gen. II, 3. ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι. Cf. etiam Matth. XII, 1. Verba περὶ πάντων non poſſunt ad vivum reſecari. Eſt potius idiotiſmus, qualis Io. IV, 29.

2. Ἄχρι ἧς ἡμέρας — ἀνελήφθη) Quocunque modo haec verba explices, transpoſitio quaedam admittenda eſt. Facillima videtur conſtructio, ſi unicam voculam ὓς transpoſitam dicas, ut conſtructio ordinaria ſit: ἀποςόλοις, ὓς διὰ πνεύματος ἁγίꙋ ἐξελέξατο, ut ſenſus ſit: *Quum mandata dedisset Apostolis, quos per Spiritum sanctum*, i. e. inſtinctu Spiritus S. *elegerat*. Similis conſtructio eſt infra c. III, 24. et Io. IX, 40. Sed commode etiam verba διὰ Πνεύματος ἁγίꙋ conſtrui poſſunt cum ἐντειλάμενος, *postquam Apostolis mandata per Spiritum sanctum dederat.* Mandata dedit Ieſus Apoſtolis ſuis, poſt reditum in vitam, ut nempe Hieroſolymis expectarent dona Spiritus ſancti, ut poſtea irent per orbem terrarum docendi baptizandique cauſſa etc. Quid ſit *per Spiritum S. aliquid dicere aut facere*, docuimus ad Matth. III, 16. Generalis

notio eſt, facere aut dicere aliquid *volente, adiuvante et operante Deo*, ut ſi Ieſus ſaepe dicitur miracula patraſſe et daemonia eieciſſe ἐν πνεύματι ἁγίῳ, i. e. *adiuvante et operante Deo*. Cf. infra X, 38, Sic etiam Prophetae per πνεῦμα ἅγιον, i. e. operante Deo locuti ſunt. Hoc loco Ieſus ſpectatur ut Propheta a Deo miſſus, et mandata dediſſe Apoſtolis *per Spiritum ſanctum* ideo dicitur, quia auctoritate divina et operante Deo praedixit, Apoſtolos accepturos eſſe dona Spiritus ſancti, eademque auctoritate divina eos conſtituit miniſtros religionis ſuae. Eodem ſenſu Ieſus ſaepiſſime in Evangelio Ioannis dicit, ſe auctoritate Patris docere et miracula patrare.

3. Οἷς καὶ — τεκμηρίοις) *Quibus etiam vivum se exhibuit, post mortem suam, per multa documenta.* Τεκμήριον eſt *omne certum et indubitatum signum, e quo aliquid iam certissime colligi et cognosci potest.* Vid. SCHLEUSNERI Lex. ſub hac voce. Huiusmodi documenta vitae verae erant, quod cum iis edit et bibit, quod modo in Galilaea modo in Iudaea cum iis verſatus eſt; quod ſe tangendum praebuit, eosque de multis rebus ad religionem pertinentibus edocuit. Cf. infra c. X. 41. τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ) ſc. γνωστά, quae de regno Dei, vel doctrina evangelica ipſis ſcitu neceſſaria eſſent, hactenus ipſis vel plane ignota, vel obſcura Io. XVI, 12. ſeqq.

4. Καὶ συναλιζόμενος) ſc. αὐτοὺς, *quum eos congregasset.* Haec lectio, quippe unice vera, omnino retinenda eſt, reiectis aliis, συναλισκόμενος et συναυλιζόμενος, a librariorum aut incuria aut ignorantia profectis. Eſt autem ἁλίζειν et ἁλίζεσθαι voce med. *colligere.* Ioſeph. Ant

Ant. VIII, 4. 1. τὰ δὲ λοιπὰ σκεύη πάντα συναλίσας, *quum ceteram supellectilem omnem collegisset:* inde pro *congregare*, XIX, 7. 4. πλῆθος εἰς ἐκκλησίαν συναλίσας, *quum populum in concionem convocasset.* Senſus igitur huius loci eſt: *Quum eos congregasset, praecepit* etc. ſubintellecto τῷ αὐτοὺς, ex αὐτοῖς repetendo. Vulgata latina cum aliis habet *convescens.* Sic Chryſoſtomus etiam intellexit verbum συναλιζόμενος. Hom. I. ἀλλὰ περιμένειν — ἣν ἠκούσατέ μου) Oratio obliqua mutata in rectam, more, optimo cuique Scriptori recepto, quod exemplis ex Ioſepho (Ant. I, 19. 4. ut et §. 6. 10.) oſtendit *Krebsius.* Senſus eſt: *et expectarent promissum a Patre beneficium, de quo ipsis dixisset.* Quale hoc beneficium eſſet, ſtatim v. 5. dicitur. Ἐπαγγελία, *ipsa res promissa*, ut ſaepe. Ἀκούειν τινὸς, *ex aliquo audire* apud optimos Scriptores occurrit, e. g. Theophraſt. charact. eth. c. 9. οὗ φησὶν ἀκηκοέναι, *e quo se audivisse dicit.* Demoſthenes *Olynth.* I. ἤκουον δ' ἔγωγέ τινων, *audivi vero ego a nonnullis.* Subaudire potes ἐκ ſive ἀπὸ, ut infra Act. IX, 13. *Hierosolymis* autem haec tanta miracula fieri par erat ut iidem, qui ignominioſae mortis Ieſu ſpectatores fuiſſent, nunc certiſſimis argumentis de eiusdem vita glorioſa et maieſtate convincerentur; ut taceamus multitudinem hominum, ex diſſitis locis ad feſtum celebrandum adventantium.

5. Ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε) Metaphorice. Theophylactus ita: τὴν ἐπίχυσιν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς χορηγίας σημαίνει, affuſam abundantiam et divitias liberalis muneris ſignificat, ut intelligatur copia illa efficacitatis ſancti Spiritus Apoſtolis tunc collata, quum antea quoque

afflatu Iesu participes facti essent Spiritus sancti. Quod Ioannes praedixerat, Matth. III, 11. id nunc, inquit Christus, per me vobis praestabitur. Vid. infra c. II, 1. seqq. ὀ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας) *Haud multo post hoc dies.* Singularis his verbis inest constructionis mutatio. Posita enim sunt, pro: ὀ πολὺ μετὰ ταύτας ἡμέρας, vel pro: ὀ πολλαῖς ἡμέραις μετὰ ταῦτα.

6. Ἐι ἐν τῷ χρόνῳ — τῷ Ἰσραὴλ) *An hoc tempore Israëli regnum restituis?* Ἐι pro Hebr. אם saepe denotat *an.* Ἀποκαθιςάνειν h. l. non est *instaurare, rem in pristinum ac meliorem statum restituere,* quae notio locum haberet, si τὴν βασιλείαν τȣ̃ Ἰσραὴλ dictum esset. Iam vero cum Dativo constructum notat, *reddere, pristino Domino restituere.* Nondum intelligebant tum Apostoli, *quale* futurum esset regnum Messiae. Expectabant autem restitutionem regni Israelitici collapsi, et per Romanos paene erepti Iudaeis, ἀυτονομίαν et imperium in alias gentes, quale Davidis et Salomonis fuerat temporibus. Putabant fortassis coniunctum iri regnum Christi spirituale cum singulari Iudaeorum praerogativa, ita ut republica eorum in statum pristinum restituta, et perdurante legis Leviticae observatione, gentiles, qui Christo regi nomen dare vellent, Iudaismum antea amplecti cogerentur.

7. Ὀυχ ὑμῶν ἐξȣσία) *Non est vestrum scire, quae tempora vel opportunitates Pater his rebus gerendis ex sua ipsiusmet potestate* (suo arbitrio) *destinaverit.* Καιρὸς *occasionem, opportunitatem* denotat, quae moram plerumque non patitur, quam adeoque ut *spatium* bre-

brevius ut *articulum temporis* Graeci confiderant. Definit voces Hippocrates initio *praeceptionum* Sect. I. Τίθεσθαι h. l. eſt *conſtituere, determinare.* Demoſth. adv. *Phaenip. Quum ſaepe legibus trigeſima dies praefinita ſit,* ἑτέραν ἡμῖν αὐτοῖς συγχωρήσαντες ἐθέμεθα, *aliam inter nos ipſos paciſcentes conſtituimus.* Ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, *ex propria poteſtate.* Sic Matth. XXI, 23. et ſaepe in locis parallelis. Senſus igitur eſt: *Deum ex propria poteſtate certa rerum omnium conſtituiſſe tempora, et in iis decernendis nemine adiutore et conſiliario uſum eſſe; non decere igitur, ut homines nimis ſollicite et curioſe illa rimentur, quae revelare illis divinae nondum placeret ſapientiae.* Non reſpondet Chriſtus ad propoſitam quaeſtionem; nam, (inquit Chryſoſtomus,) διδασκάλου τοῦτό ἐστι μὴ ἃ βούλεται ὁ μαθητὴς, ἀλλ' ἃ συμφέρει μαθεῖν, διδάσκειν. Spiritum, inquit, accipietis. Tunc videbitis quid ſit eventurum; evaneſcet veſtra ſpes.

8. Ἀλλὰ — ἐφ' ὑμᾶς) *Sed accipietis dotes Spiritus ſancti, in vos demiſſi.* Δύναμις h. l. ſignificat *dotes neceſſarias* ad negotium docendi, et gerendum munus Apoſtolicum. Ἐπέρχεσθαι ἐπί τινα metaphorice dicitur id, cuius vis et virtus ſe in aliquo exſerit et operatur, ſeu, quo aliquis imbuitur et inſtruitur. Ἔσεσθέ μοι μάρτυρες, *doctrinam, religionem meam propagabitis.* Nam μαρτυρεῖν ſaepe eſſe *docere,* notum eſt. ἕως ἐσχάτου (πέρατος) τῆς γῆς, *per totum orbem,* inter omnes gentes.

9. Καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν) Ὑπολαμβάνειν alias eſt *ſuſcipere;* hoc loco vero notat *abripere, ſubducere,* ὑφαρπάζειν. Adhibetur haec vox de rebus, quae venti fluctusve abripiunt. Euſebius

sebius, scriptor Ionicus, apud Stobaeum Serm. 6. ὥσπερ νῆα ἄνεμοι ὑπολαβόντες, τῇ καὶ τῇ φορέοντες συγκλονέουσι, *quemadmodum venti navem abreptam huc illuc ferentes conquassant.* Vide annotata ad Marc. XVI, 19. et Luc. XXIV, 51. D. Christoph. Frid. Ammon (in novis opusc. theol. Goett. 1803. Commentatione 3. Adscensus J. Chr. in coelum historia bibl.) iam inde a iactis christianae religionis fundamentis duas in ecclesia de ascensione Iesu Christi in coelum obtinuisse sententias putat: *unam,* quae in fide simplici abitus Christi ad gloriam coelestem subsisteret; *alteram,* quae fidem istam ornaret coloribus, variisque traditionibus oculos et imaginationem in fidei illius societatem adsciseeret; (p. 54.) Marcus et Lucas obtemperaverunt hac in re, (ut ipse putat p. 47.) Christianorum ex Iudaeis ingenio, Midraschici Messiae venturi receptionem coelestem prope Bethaniam in monte oleatum eventuram esse, dudum vaticiniis V. T. portendi sibi persuasum habebant. Vid. loca ab eo citata.

10. Ἄνδρες δύο) Ignotos fuisse hos viros Apostolis, per se patet. Plerique igitur angelos fuisse censent. Si hoc est, metonymice dicuntur ἄνδρες δύο, duobus viris candidatis sive albatis similes. Sed nulla nos cogit necessitas, ut angelos fuisse statuamus; nam candidis vestibus uti solebant et Orientales et Iudaei, in primis Sacerdotes, et Romani, et verisimile est, etiam inter Sacerdotes fuisse, qui Iesum pro Messia haberent. Act. VI, 7. Vid. D. Gottlieb Schlegel *Pragmatische Betrachtung über die Rede zweyer Freunde Iesu in weissen Kleidern bey seiner Himmelfahrt,* in Henkii Neuem Magazin für Religionsphilosophie etc. Tom. IV. p. 277. sqq.

11.

11. Οὕτως ἐλεύσεται) *Sic*, ut oculis conſpici poſſit, *veniet*, ad iudicium univerſale. Ut hoc certum eſt, eum abiiſſe, ſic certum eſt, eum reverſurum eſſe, vel: tam glorioſe, tanta cum maieſtate, quanta cum maieſtate abiit.

12. Σαββάτου ἔχον ὁδὸν) ἔχον pro ἀπέχον, ut adeo olivetum, et in ſpecie locus, ubi Chriſtus in coelum ſublatus eſt, Sabbati itinere ab urbe remotum fuiſſe dicatur. *Iter Sabbati* plerique Iudaei definiunt bis mille ulnis, i. e. mille paſſibus: nam paſſus duplex ulna. Syr. *septem circiter stadiis.*

13. Εἰς τὸ ὑπερῷον) Ὑπερῷα, intellecto οἰκήματα, *superiores aedium* denotant *partes*, *superiora coenacula* cum Plauto diceres Amphitr. Act. III. Sc. I, v. 3. Opponuntur ἐπίπεδα. Attici, ut Auctor eſt Moeris, διῆρες dicunt. B. *Krebsius*, quem *Mosche* aliique ſequuntur, per τὸ ὑπερῷον intelligit *cellam superiorem in templo Hierosolymitano*, quae κατ' ἐξοχὴν appellata ſit ὑπερῷον. Haec fuit etiam ſententia *Ludovici de Dieu*, a qua *Campeg. Vitringa* (de Synagoga vetere p. 152. ſ.) non alienus fuit. Hoc ὑπερῷον *Iosephus* Ant. XI. 5. 4. ita deſcribit, ut locum ſubdivalem fuiſſe, ibique homines congregari ſolitos, oſtendat. Cf. A. VIII, 3, 3. Hanc ſententiam confirmare videtur, quod infra dicitur, Apoſtolos una cum fidelibus ſemper fuiſſe in templo; et dilucide locus Luc. XXIV, 53. ubi Apoſtoli, Ieſu in coelum ſublato, Hieroſolymas reverſi, ſemper in templo fuiſſe dicuntur. Nihil tamen obſtat communi ſententiae, quae hoc ὑπερῷον in domo privata aliqua fuiſſe contendit; nec locus c. II, 41. repugnat, ut infra docebimus. Cf. *Michaelem* ad h. l. qui

ὑπε-

ὑπερῷον, de quo hic ſermo, comparat cum Arabum *Alija*. Erat conſuetudo Iudaeorum, ut, ſi vacare vellent religioni, precari, feriis meditationibus rerum divinarum incumbere, aut cum aliis de lege divina colloqui, et de eius ſenſibus diſputare, in ſummum conclave ſe conferrent. De hoc Iudaeorum more vid. *Campeg. Vitringa* de Synag. vet. p. 145. ſq. Igitur in ſummo illo conclavi Apoſtoli convenire ſolebant pietatis exercendae cauſſa. Ἰούδας Ἰακώβου ſc. *frater*. Alioqui idem Thaddaeus et Lebbaeus dicitur. Matth. X, 3. Marc. III, 18.

14. Οὗτοι — προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει) *Hi omnes assidue preces faciebant.* Προσευχή et δέησις ſunt Synonyma, nec eſt diſcrimen quaerendum in his duobus verbis. Verba καὶ δεήσει deſunt in codd. nonnullis, verſionibus, et Patrum Scriptis. Προσκαρτερεῖν πράγματι τινὶ *est non fatigari, assidue versari in negotio aliquo.* Σὺν γυναιξί, *cum mulieribus.* Non intelligendae ſunt *uxores* Apoſtolorum, alioqui addendum fuiſſet αὐτῶν, ſed *mulieres*, quae etiam ad ſepulcrum Chriſti fuerunt. Ἀδελφοί ſunt in univerſum cognati.

15. Ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις) *Per eosdem hos dies*, nimirum interiectos inter diem, quo in coelum Chriſtus aſcenderat, et Pentecoſtes habentem nomen. Ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν) *Discipuli* Chriſti vocantur: 1) Duodecim Apoſtoli. 2) Qui Ieſu adhaeſerant eumque comitati erant. 3) Omnes cultores Ieſu, poſthac Chriſtiani vocati. H. l. generalis ſignificatus obtinet. ὄχλος ὀνομάτων) Nomina dicere pro *hominibus*, receptum fuiſſe inter Iudaeos loquendi genus, ex Apocal. III, 4. XI, 13. aliisque locis ap-

apparet. Sed et Latini ita loquuntur. OVIDIUS A. II. 1. 35. *Heroum clara valete nomina.* STATIUS Theb. VI. 373. *Quisnam iste duos, fidissima Phoebo nomina commisit Deus in discrimina reges?* ἐπὶ τὸ αὐτὸ) *in uno eodemque loco*, intellecta voce χωρίον, Vid. *Lamb. Bosius* in Ellipſ. Gr.

16. Ἄνδρες — τὸν Ἰησοῦν) *Cariſſimi, debebat eventu comprobari quod scriptum est, et quod praedixit Spiritus S. per Davidem de Iuda, qui fuit dux eorum, qui Iesum comprehenderunt.* Loca Pſalmorum, ad quae reſpicit Petrus, infra v. 20. afferuntur.

17. Ὅτι — διακονίας ταύτης) *Scilicet annumeratus fuerat ille nobis, et acceperat ministerium hoc.* Incipit nunc Petrus uberius mentem explicare. *Sors ministerii*, i. e. *ministerium.* Κλῆρος, *sors*, transfertur quoque ad ea, quae cuique obtingunt, et in ſacris litteris divini muneris participationem indicat; ut hoc loco: Sortitum fuiſſe Iudam, Petrus ait, idem miniſterii munus, quum Apoſtoli electi fuerint a Ieſu. Vid. *Io. Ern. Imman. Walchii* diſſert. *de munere Apostolico*, κλήρῳ τῆς διακονίας, in diſſert. in Acta Apoſtolorum, quibus multa antiquitatis ſacrae et profanae capita explicantur atque illuſtrantur. Vol. I. diſſert. I.

18. Videntur comm. 18. et 19. continere in parentheſi non Petri, ſed Lucae verba, narrantis, quid tandem evaſerit Iudas. Non opus erat, ut Petrus ipſe haec enarraret; nam iis ad quos verba faciebat, haec omnia iam nota erant et perſpecta. Saltim verſio vocabuli ἀκελδαμὰ in ſermonem graecum eſt a Luca in gratiam lecto-

rum

rum facta. οὗτος μὲν — τῆς ἀδικίας) Senſus eſt: *Is mercede iniusta occasionem praebuit emendi agri.* Iudas enim ſibi non emit agrum; abiecit potius pecuniam in templum. Iudaei autem pro illa pecunia emerunt agrum. Ergo non inhaerendum eſt verbis, ſed ex ipſa hiſtoria explicandus eſt locus. Vid. Matth. XXVII, 6. 7. πρηνὴς γενόμενος) *Praeceps factus.* Sic Ioſephus de B. I. L. VII. c. 5. de Sabino quodam milite Romano, qui culmen murorum Hieroſolymae iam conſcenderat, dicit, καὶ πταίσας πρός τινα πέτραν πρηνὴς ἐπ' αὐτῆς μετὰ μεγίστου ψόφου κατέπεσεν, *ad lapidem quendam allisus praeceps super illo cum maximo crepitu decidit,* Cf. *Sap.* IV, 19. 3. Maccab. VI, 23. ἐλάκησε μέσος) *Ruptus est medius,* disruptus eſt, cum crepitu quodam diſſiliit. Gloſſarium: *dissiluit*, ἐλάκησεν, ἐῤῥάγη. Cf. annotata ad Matth. XXVII, 5. Tota haec res ſic cogitanda eſſe videtur: Finiit Iudas vitam ſuſpendio. Poſtquam vero aliquamdiu pependerat, rupto laqueo, praecipitatus eſt humum, et ruptus venter ſic ut inteſtina effunderentur. Alii, ut *Grotius*, et Iac. *Perizonius* exiſtimabant, Iudam moerore et melancholia correptum aſcendiſſe domum, aut alium locum editum et celſum, et inde ſe praecipitaſſe, et hoc eſſe illud: πρηνὴς γενόμενος.

19. Καὶ γνωστὸν ἐγένετο) Id, quod Iudae evenerat. ἀκελδαμὰ חֲקַל דְּמָא, quomodo hic ſcribit Syrus. Hieroſolymitana eius temporis lingua prope ad Syriacam accedebat. *Ager sanguinis,* vel *ager caedis, Mordacker,* quia pecunia pro proditione Ieſu ſoluta emtus erat.

20. Γέγραπται — λάβοι ἕτερος) Haec duo loca extant Pſ. LXIX, 26. CIX, 8. Mala imprecatur Davides ini-

inimicis suis et regni Israelitici, atque adeo Messiae. Prioris loci sensus est: *Fiat illius palatium (domicilium) desertum, neque sit qui in eo habitet.* Ἡ ἔπαυλις, *villa, casa rustica.* Sed hebraicus textus habet טִירָה, quod potius palatium vel quodvis domicilium significat. Alterius loci sensus est: *Munus eius accipiat alius.* Nam ἐπισκοπή, hebr. פְּקֻדָּה est *praefectura, munus.* Si haec de Davidis inimicis intelliguntur, omnia sumi possunt ad verbum. Multa nempe mala imprecatur Davides hostibus suis, et inter alia etiam haec, ut palatia vel domicilia eorum desolentur, et munera eorum alii accipiant. Utrumque locum Petrus a Davide et hostibus eius, ad Messiam et inimicos Messiae, nominatim ad Iudam transfert, propter manifestam similitudinem. Sed de Iuda hi loci ad verbum intelligi non possunt. Unde enim constat, domicilium Iudae mortui desertum et incultum fuisse? Est igitur deserta domus effigies interitus, aut si dialectice dicas, pars aut species interitus; et in his verbis ad Iudam relatis, in universum hoc inest: *Utinam intereat!* Petrus nempe ex longo carmine dirarum unam decerpit imprecationem, non quo haec una potissimum syllabatim spectanda sit, sed ut doceatur, ad quem illae omnes dirae referri possint aut debeant. Nec inest in verbis Psalmorum proprie vaticinium, quod ad Iudam solum pertineat; sed hoc tantum vult Petrus: *Quod in libro Psalmorum scriptum est, fore ut impii, inprimis inimici Messiae male pereant, id etiam evenit Iudae.* Hic sensus consilio Petrinae orationis congruit. Nam (id quod Petrus voluit docere) si Iudas interiit, opus est eius successore. Sed si locus ad verbum capia-

tur, non valet conclusio: Quia domus Iudae deserta est, opus est eius successore. Simili modo Paulus illud dirarum carmen omnino ad Iudaeos pertinere dicit. Rom. XI, 9. Vid. D. SAM. FR. NATH. MORI dissert. *de discrimine sensus et significationis*, p. 91. seqq. dissertationum Theologicar. et Philologicarum.

21. 22. *Oportet igitur unum eorum, qui nobiscum versati sunt per omne illud tempus, quo Dominus apud nos fuit, initio facto inde a baptismate Ioannis, ad eum diem, quo sublatus est, testem fieri nobiscum resurrectionis eius.* Construe: δεῖ ἕν ἕνα τῶν ἀνδρῶν — γενέσθαι σὺν ἡμῖν. Τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν Supple ἐκ. Ex iis, qui nobiscum versati sunt, sive qui fuerunt in nostro coetu, toto eo tempore, quo εἰσῆλθε ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμων, coram nobis vixit. Est enim haec periphrasis, significans usum familiaris consuetudinis. ἀρξάμενος — ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, i. e. *ab initio usque ad finem muneris eius.* ἀπὸ τε βαπτίσματος Ἰωάννε, ex quo ab Ioanne fuit baptizatus. Id enim initium ei fuit auspicandi muneris. Versati autem erant cum Iesu non tantum duodecim Apostoli, sed et 70. discipuli.

23. Καὶ ἔστησαν — Ματθίαν.) Ἵστημι h. l. metaphorice est *sisto*, *propono eligendos, ich bringe in Vorschlag.* Verisimile est hos duos, *Iosephum* et *Matthiam*, fuisse e numero LXX. discipulorum, quos Iesus secum habuit, et quos interdum dimisit per Palaestinam, docendi caussa, ut legimus Luc. X. *Barsabas* videtur familiae cognomen fuisse, *filius alicuius Sabae*; *Iusti* cognomen autem Iosephus nactus esse videtur propter indolem et mores.

24.

24. Καρδιογνῶϛα) Cui funt omnium hominum animi noti, qui omnium indolem, fentiendi cogitandique rationem habet perfpectam, qui Deus eft folus. Homines autem faepenumero externa fpecie falluntur.

25. Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποϛολῆς) *Ut accipiat munus hoc Apostolicum.* Κλῆρον τῆς διακονίας habuimus fupra v. 17. hic additur ἀποϛολῆς, nimirum ἓν διὰ δυοῖν, pro ἀποϛολικῆς. ἐξ ἧς παρέβη Ἰέδας) *Unde decessit*, vel *excidit Iudas.* Cuius officii defertor fuit Iudas. ערק. πορευθῆναι ἐις τὸν τόπον τὸν ἴδιον) Variae funt interpretum fententiae de loci huius fenfu. *Petrus Keuchenius* explicat de abitu Iudae in domum fuam ad mercaturam faciendam, vel ad alia negotia fufcipienda. Sic 1 Macc. XI, 38. *Demetrius* dicitur permififfe militibus fuis, ut quisque rediret ἐις τὸν ἴδιον τόπον. Huic affinis eft *Krebsii* fententia, qui putat haec verba explicanda effe ex notiffima illa loquendi ratione, *quo homines ad suum quisque locum*, h. e. domum, *abiisse dicuntur*; adeo ut idem fit, quod *ex loco aliquo recedere, s. ab hominibus, quibuscum fueris, secedere.* Senfus igitur effet: *Iudas secessit a nobis, munere Apostolatus relicto.* Communior interpretatio eft, *Iudam ad inferos abiisse.* In locum *proprium* i. e. qui ipfi melius conveniebat, quam Apoftolica functio. *Ignatius* ad Magnes. 5. ἐπεὶ ἓν τέλος τὰ πράγματα ἔχει, ἐπίκειται τὰ δύο, ὁμȣ̃ ὅ τε θάνατος, καὶ ἡ ζωὴ, καὶ ἕκαϛος ἐις τὸν ἴδιον τόπον μέλλει χωρεῖν. *Baal turim* in Num. XXIV, 23. Balaam ivit in locum fuum, i. e. in gehennam. De mortuorum fede ὁ τόπος ufurpatur Eccl. III, 20. c. VI, 6. Quicquid fit, fenfus omnino effe videtur: Iudas eo

B 2 ve-

venit, ubi iustam accipiet mercedem. Alii hanc phrasin de successore Iudae explicant, ita ut infin. pendeat a verbo λαβεῖν, et vertendum sit, *ut abeat ad locum suum ut locum suum occupet.*

26 Ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν) *Iecerunt sortes*: Modus nobis ignotus est. Veteres solitos esse coniicere tabulas in urnam aliquam, in quibus tabulis nomina erant scripta, docet FABRICIUS in Bibl. Antiq. pag. 460. Tum verba ἔπεσεν ὁ κλῆρος vertenda sunt: *exiit sors.* Moshemius per κλήρους intellexit *suffragia.* Cui sententiae repugnat, quod statim sequitur ἔπεσεν ὁ κλῆρος, quod non potest verti: *suffragium cecidit.* συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων) *Communi sententia adiunctus est ad undecim Apostolos,* i. e. cooptatus. Verbum ductum est a nomine ψῆφος, seu ψηφίς, quo calculus seu lapillus significatur. Nam calculis coniectis sententiae olim sive suffragia declarabantur. Feb. XXVIII. MDCCLVJ.

CAP. II.

1. Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς) *Quum advenisset dies pentecostes.* Verba haec ita esse vertenda, res ipsa et loci paralleli Luc. I, 57. II, 21. cet. satis docent. Τῆς πεντηκοστῆς, sc. ἡμέρας post festum Paschatos. Quod apud Hebraeos dicebatur *festum hebdomadum*, id a Iudaeis inter Graecos versantibus appellatum est Festum πεντηκοστῆς, diei quinquagesimi a Paschate. Iosephus Antiq. XIII, 16. Πεντηκοστὴ ἡμέρα μετὰ τὴν τοῦ πάσχατος, ἑορτὴ ἦν μία τῶν πρώτων παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. Die pentecostis primo lex data fuit Iudaeis in deserto; nunc vero doctrina Christi Hierosolymis in maxima

xima omnium nationum frequentia solenniter promulg ta fuit. Praeterea festi tempore haec fieri oportebat ideo, ut, qui cruci Iesu adfuerant, iidem haec quoque spectarent. Ἅπαντες, non tantum duodecim Apostol, sed etiam caeteri homines, numero centum ac viginti, c. I, 15. ὁμοθυμαδὸν) Significat animorum studiorumque coniunctionem. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ, sc. οἴκημα. Hesychius explicat: ὁμῶ, ἐις τὸν ἀυτὸν τόπον.

2. Καὶ ἐγένετο — καθήμενοι) *Et repente ex aëre ortus est sonus veluti ruentis venti, qui (sonus) totam domum, ubi commorabantur, replevit.* Verbum Φέρεσθαι ad violentum, quo venti moventur, impetum notandum adhiberi solet. *Aelian.* hist. anim. L. VII, c. 24. *In Bosphoro Thracio,* ἐπειδὰν τὸ πνεῦμα βίαιον ἐκΦέρηται, *quum ventus ingruit violentus.* ἦχος, infra comm. 6. Φωνὴ, qua voce LXX. saepe utuntur pro hebr. קוֹל, quum de tonitru sermo est. Vid. Exod. IX, 25. 28. cap. XX, 18. Apoc. XI, 19. Sonitus ille, tonitrui similis, signum fuit praesentiae divinae, adventumque Spiritus S. in Apostolos illabentis portendit. Tale quid narratur Iosepho Antiq. VIII, 4. 1. Καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον, ὧ ἦσαν καθήμενοι) *Krebsius* τὸν οἶκον h. l. non de *domo aliqua privata,* sed de *oeco* s. *conclavi, quod in templo fuerit,* intelligendum esse existimat. Nec sine ratione. Constat enim, festo Pentecostes, illa diei parte, hora nempe tertia (v. 15.) solemnissima nempe omnium hora precandi, unumquemque sacris publicis interesse debuisse, nec sine impietatis nota abesse potuisse, ut ex Thalmudistis docet *Capellus* in Spicil. obsfervatt. ad h. l. ut alia taceam. Οἶκος autem, s. latine *oecus*, nihil aliud est, quam quod

 non

nos dicimus *ein Saal.* Tales autem *oecos* in templo Hierofolymitano triginta fuiffe, teftis eft *Iosephus* Ant. VIII, 3. 2. Huic fententiae obftare videtur hoc, quod Apoftoli fine conceffione peculiari magiftratus Iudaici *oecum templi* vix occupare potuiffent. Tale quid autem conceffiffe Iudaeos difcipulis Chrifti, fibi exofis, non eft credibile. Videtur igitur intelligi *domus*, ubi commorabantur tum Apoftoli. Verbum καθῆσθαι h. l. *commorari* fignificat. Demofthenes de corona: *Boni isti legati*, καθῆντο ἐν Μακεδονίᾳ τρεῖς ὅλȣς μῆνας, *per tres integros menses in Macedonia commorati sunt.*

3. Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς) *Et visae sunt illis divisae quasi flammulae ignis.* Nam γλῶσσαι haud dubie ex ufu Hebraismi, ignis flammulae dicuntur, Iefaiae exemplo, qui c. V, 24. talem ignis particulam לְשׁוֹן אֵשׁ, γλῶσσαν πυρὸς dixit. *Linguae* igitur, funt partes illis fimiles, ut occulte fimul ad miraculum fic alludatur. Flammulae igneae quae illis apparuerunt, dicuntur διαμεριζόμεναι, (in Medio) difcurfitantes in illo conclavi modo huc, modo illuc. ἐκάθισέ δε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν) Referendum eft hoc ad τὸ πῦρ, ac fi dicat: καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς ὡσεὶ διαμεριζόμεναι γλῶσσαι πυρὸς, . ἐς' ἑκάστῳ αὐτῶν καθήμεναι. Res cogitari poteft fic, ut dicamus, flammulas illas ab initio difcurfitaffe in conclavi, poftea vero fuper Apoftolis tremulo motu haefiffe, non difcurfitaffe in domo. Defcribit Lucas v. 2. 3. phaenomenon adfpectabile, fed non definit, an fuerit fimpliciter procella cum tonitribus, an vero peculiaris Dei operatio f. miraculum? Hoc autem facile intelligitur, fimile fuiffe hoc phaenomenon procellae et fulminibus. Illuftris EICHHORNIUS (in der

Allgem.

Allgem. Biblioth. der bibl. Litteratur, Tom. III. pag. 232. ff.) non agnoſcit *phaenomenon* aliquod externum, ſed verbis noſtris *animi impetum*, et afflatum quendam, enthuſiasmum, more Rabbinico ſignificari cenſet. Illuſtrationis cauſſa affert ſimilia exempla ex Rabbinorum libris, e. c. *Schir Haschirim rabba* fol. 10. 2. et *Midrasch Ruth rabba*, fol. 42. 1. „Eo tempore, quo viri docti ſtudent in lege, et inde ad Prophetas et Hagiographos pergunt, *ignis circa ipsos flammavit*, et verba ipſos *exhilararunt*, eo modo, quo idem in promulgatione Sinaitica factum eſt, etc." Sed vide, quae contra monuit Ven. Storrius, in diſſert. exeg. in libror. N. T. hiſtoricor. aliquod loca, P. II. pag. 73. ſq. Veriſimilior nobis eſſe videtur *Michaelis* ſententia, qui electreas ſcintillas viſas eſſe exiſtimat, quae alias etiam conſpiciuntur, et hominibus inſidere, nec tamen urere ſolent. Conferre iubet *Virgil.* Aen. Lib. II, v. 680—691. Io. Gottfr. Lackemacher in *Commentatione de linguis inter Apostolos distributis*, (in Obſervatt. eius Philologicis Helmſt. 1725.) cuius ſummam exhibuit Gottl. Imman. Dindorf, (in Auctario ad C. Mori verſionem et explicationem Actuum Apoſt. P. II. p. V. ſq.) hoc etiam commate γλῶσσας manifeſte *dialectos* eſſe ſtatuit, ut v. 4. et 11. nec apparere, cur interpretes huius vocabuli ſignificationem, quae bis adhuc in ſequentibus occurrat, deſerendam putent. Intelligendas igitur eſſe *dialectos* in Apoſtolorum coetu diſtributas. Ex eius igitur ſententia pronomen αὐτοῖς referendum eſt ad participium διαμεριζόμεναι vertique poſſunt *inter eos*, ut haec eſſet conſtructio: ὤφθησαν γλῶσσαι διαμεριζόμεναι αὐτοῖς, *observatum fuit linguas inter eos distribui*, eodem modo Matth.

 XXVII.

XXVII, 35. Luc. XXII, 7. aliisque locis. Vocabulis ὡσεὶ πυρὸς, ad quae proxime praecedens γλῶσσαι repetendum eſt, comparatio exprimitur, qua dialectorum, quibus Apoſtoli tunc uſi ſunt, vel ſermonum potius ab iis habitorum vehementia ingens cum igne confertur, quo ſenſu ὡσεὶ Matth. III, 16. uſurpatur. Igitur γλῶσσαι ὡσεὶ (γλῶσσαι) πυρὸς ſunt ſermones igni ſimiles, i. e. affectum ſpirantes animi vehementi gaudio pleniſſimi, et incredibili ſtudio immenſa Dei beneficia celebrandi flagrantes, v. 11. Credibile eſt, Lucam eo conſilio donum Spiritus S. igni aſſimilaſſe, ut tacite ſimul ſignificaret, nunc illud, quod Ioannes Matth. III, 11. praedixiſſet, eveniſſe. Poſtremo verba ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν ſic vertit LACKEMACHER: *Siquidem consedit super unumquemvis eorum*, *Spiritus S.*, quod ſubiectum ex ſequentibus hic ſupplendum cenſet, uſum autem eſſe Lucam phraſi Iudaeis familiari, qui de homine Spiritus ſancti donis imbuto dicere ſolerent: *habitat super eum Spiritus S.* Quare locum integrum ſic interpretatur: *Animadversum fuit, linguas inter eos distribui*, aut *observatum* in illis a ſpectatoribus, ab ipſis etiam Apoſtolis *fuit*, quod linguae ſ. dialecti peregrinae, quae in ore ipſorum *quasi* quaedam *faces essent*, inter ipſos diſpertirentur.

4. Καὶ ἐπλήσθησαν — ἀποφθέγγεσθαι) *Et omnes impetu quodam divino acti coeperunt linguis exteris loqui, prouti facultas ipsis Deo operante concessa erat.* De varia ſignificatione vocis πνεύματος ἁγίου vide notata ad Matth. III, 16. IV, 1. Sed quaeritur: quo ſenſu hic accipienda ſit phraſis ἐπλήσθησαν πνεύματος ἁγίου; De per-

fona Spiritus fancti nemo facile cogitaverit. Quomodo enim Spiritus fanctus, omnipraefens, modo locali animos hominum occupare dici poterit? Igitur *repleri spiritu sancto* erit, operante et adiuvante Deo aliquid agere, animo magno et forti aggredi et facere, quod confuetas hominum vires fuperat. *Sie geriethen in Begeisterung, fühlten sich ausserordentlich gestärkt zu reden in fremden Sprachen.* Λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, *loqui perigrinis linguis. Alia lingua* eft, quae mihi non eft vernacula. Apoftolorum igitur quisque locutus eft lingua, quae ipfi non erat vernacula. Hoc per fe clarum eft. HERDERUS tamen (*Von der Gabe der Sprachen am ersten christlichen Pfingstfeste*, Rigae 1794.) ftatuit: γλώσσῃ λαλεῖν effe animo commoto loqui (begeiftert fprechen,) γλώσσαις λαλεῖν, ἀποφθέγγεσθαι, magno enthufiasmo repletum loqui (viel begeiftert fprechen;) ἑταίραις, καιναῖς γλώσσαις λαλεῖν, nova vaticinia atque oracula eorumque explicationem proferre; ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλεῖν ifta oracula atque vaticinia atque hymnos ita proferre, ut qui ea audiat, fe abreptum fentiat, atque fuam ipfius explicationem, fuas fpes in illis animadvertat, (*jene Goettersprüche, Weissagungen und Lobgesänge also vorbringen*, dafs der Hörende begeiftert, fich hingeriffen fühlt, und seine eigne Hoffnungen in ihnen richtig wahrnimmt.) Sed haec explicatio nec genio linguae nec contextui convenire videtur. Ergo omnino variae dialecti intelligendae effe videntur.

Addiderunt olim omnes fere interpretes, Apoftolos nunquam antea didiciffe has linguas. Sequeretur igitur infufum effe iis habitum novas ipfisque antea inauditas

 voces

voces proferendi, iisque cogitationes animique ſenſus exprimendi. Quam hoc ſit difficile cogitatu, nemo non videt. Nec uspiam relatum legimus, linguas iſtas peregrinas Apoſtolis antea plane ignotas fuiſſe. Lucas enim inter linguas peregrinas, quibus locutos eſſe Apoſtolos dicit, refert etiam dialectum chaldaico - Syriacam, quae in *Iudaea* uſitata erat, ut et linguam graecam et latinam, (v. 9. 10.) Conſtat autem, dialectum Galilaeam, quae erat vernacula Apoſtolis, non multum diverſam fuiſſe a dialecto Iudaeorum Iudaeam inhabitantium, (Matth. XXVI, 73.) uſos eſſe Apoſtolos verſione graeca Alexandrina, adeoque huius linguae non fuiſſe ignaros, nec linguam latinam plane ignotam eſſe potuiſſe Iudaeis Palaeſtinenſibus, audientibus Romanos, non tantum Hieroſolymis ſed in aliis etiam urbibus ſua utentes lingua. Quod ad alias, e. c. Perſarum et Aegyptiorum linguas attinet, inuſitatae quidem illae erant in Palaeſtina, non tamen prorſus ignotae. Conſtat enim magnam Iudaeorum multitudinem ex omnibus fere provinciis orbis terrarum non tantum feſtorum cauſſa ad breve tempus veniſſe Hieroſolyma, ſed multos etiam ſtudiorum cauſſa adiiſſe hanc urbem, adeoque ſuas ſibi habuiſſe ſynagogas, (infra c. VI, 9.) Ergo non omnino defuit occaſio unius vel alterius peregrinae linguae notitiam aliquam ſibi comparandi Iudaeis Palaeſtinenſibus. Iam non dicit Lucas, unumquemque Apoſtolorum omnibus illis peregrinis linguis eſſe locutos, ſed res ipſa docet, uni hac, alteri illa lingua loqui contigiſſe. Quodſi hoc ſumimus, non adeo difficile fuiſſe videtur Apoſtolis ex uſu et conſuetudine cum exteris Iudaeis ſibi familiarem reddere unam vel alteram linguam peregrinam. Saltim propriis etiam ſtudiis eorum, qui pe-

peregrinis linguis utebantur, aliquid tribuendum esse, verosimile sit ex locis 1 Cor. XII. et XIV. ubi Paulus Christianos iubet *studere* donis illis, ζηλῦν τὰ χαρίσματα, 1 Cor. XII, 31. XIV, 1. 12. Divini aliquid, et consuetas humanas vires superans in hac re fuisse, equidem nullus dubito. Scribit enim Lucas, Apostolos *plenos Spiritu*, i. e. magna fiducia a Deo excitata (infra c. IV, 31.) *locutos esse* καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδυ αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι, *prouti Deus pro sua potentia singulis vim huius vel alius linguae loquendae tribuerit.* Sed operatio et auxilium Dei usum virium naturalium non excludit. Ergo loquendi usui Sacrae scripturae et sanae rationis principiis convenientissimum esse videtur, si dicamus, unumquemque Apostolorum usu et consuetudine cum Iudaeis exteris, Hierosolymis et in aliis locis Palaestinae versantibus, comparasse sibi aliquam, licet valde imperfectam unius vel alius linguae cognitionem; die Pentecostes autem eos primum esse ausos uti facultate ista, adeo ut peregrinis linguis laudes Dei celebrarent, et de rebus divinis promte dissererent, (nam λαλεῖν saepissime esse *docere, de religione disserere,* omnibus constat,) (v. 11.) quod antea nunquam ausi fuerant. Hoc omnino erat opus Dei, animos eorum excitantis et corroborantis ad ea praestanda, quae vires eorum naturales excedere viderentur. Huic sententiae non repugnat, quod Act. X, 46. XIX, 6. narratur. Non enim dicitur istos homines linguarum peregrinarum, quibus utebantur antea prorsus ignaros fuisse; nec vis miraculi in eo tantum erat, quod linguis peregrinis loquerentur, sed etiam et quidam maxime in eo, quod laudes Dei celebrarent, et de divinis rebus egregie dissererent, (ἐμεγάλυνον τὸν Θεὸν, c. X, 46. καὶ προεφήτευον

τευον, cap. XIX, 6.) Alii sumunt, non Apostolos, sed *exteros tantummodo Iudaeos*, qui in numero discipulorum fuerint, (v. r. 2.) linguis peregrinis usos esse; quod non est de nihilo; nam permultos exteros Iudaeos Hierosolyma habitatum concessisse, ex v. 5. patet. I. L. L. NACHTIGALL (Beyträge zur Erläuterung von Apostelgeschichte 2, 4—11. in Henkii Promtuar. novo Tom. VI. pag. 113. sqq.) existimat, intelligendas esse diversas dialectos unius eiusdemque linguae, nimirum Syrochaldaicae, vel Aramaeae. Idem fere etiam verisimile visum est LACKEMACHERO, (l. c. ad v. 3.) cui sufficere videntur lingua hebraica cum dialectis cognatis, quarum nemo auditorum fuerit, qui non intelligeret: nulli enim usui fuisse, si Deus barbararum gentium, ad quas Apostoli nunquam perventuri essent, linguas, mentibus eorum infusae fuissent; Deum autem nihil frustra facere. Sed res est incerta.

Non tantum Apostolis, sed reliquis quoque in Christum credentibus concessum fuisse linguarum donum, affirmavit *Io. Casp. Santoroccius*, Prof. olim Marpurg. in Cogitatis de stupendo linguarum miraculo. Marpurg. 1718. Suspicati sunt nonnulli, e. c. *Salmasius*, hoc donum linguarum fuisse momentaneum, ac statim cessasse. Haec opinio non potest probari, si verum est, quod supra sumsimus, Apostolos iam antea sibi unam et alteram linguam peregrinam familiarem reddidisse. *Anonymus* (in den Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Religion, Fascic. 16. pag. 62. sqq.) γλῶσσας putat esse *egregias sententias*, laudes in Deum, doxologias, Psalmorum particulas, precatiunculas, dicta biblica in diver-

sis

ſis idiomatibus, in Synagogis Hieroſolymitanis uſitata. Sed exempla huius ſignificationis deſiderantur. De fine et utilitate huius doni diſſeruit Ven. STORR i. c. p. 61. Eos qui charisma hoc inſtar *habitus* fuiſſe, ut quis poſſet omnes linguas, quandocunque vellet, docendi cauſſa loqui, ſibi perſuadent, aliaque aſſumunt, quae nullis nituntur argumentis, bene refutavit b. ERNESTI in Progr. *de doni linguarum natura*, Lipſiae, 1765.

5. Κατοικȣ̃ντες Ἰȣδαῖοι) Verbum κατοικεῖν ſaepe reſpondet Hebraeo גּוּר, quod et κατοικεῖν et παροικεῖν verti ſolet, interdum et διατρίβειν: ac dicitur non tantum de iis, qui alicubi ſedem fixerunt, ſed etiam de iis, qui urbem aliquam negotiorum cauſſa adeunt, ad tempus aliquod ibi ſubſtituri. Hanc notionem hoc quoque loco tenendam eſſe multi exiſtimant, eosque intelligunt, qui ad paſcha, aut ad pentecoſten celebrandam Hieroſolyma veniſſent. Sed recte monet WOLFIUS in *curis* ad h. l. nullam adeſſe praegnantem cauſſam, cur a conſueta notione (*habitare*,) ſit recedendum. Iudaeis enim idem tunc uſu receptum fuiſſe videtur, quod adhuc a nonnullis eorum fieri conſuevit, ut nempe ſingulari religione ducti, ab exteris regionibus terram Canaan, nominatim Hieroſolyma adeant, vitae finem ibi exſpectaturi. Huius conſilii rationes tunc temporis vel maxime inire poterant, quod hoc modo facultatem haberent, perpetuo ſacrificia Deo offerendi, quod alibi non licebat, feſta ſolemniora celebrandi, et coram videndi, quid de populo Iudaico, Meſſiam exſpectante, ageretur. Eandem ſententiam *Michaelis* ad h. l. tuetur. Ab his infra v. 10. diſtinguuntur οἱ ἐπιδημȣ̃ντες Ῥωμαῖοι. ἄνδρες εὐλαβεῖς) Eſt haec ſaepe denominatio Proſelytorum; h. l. autem Iudaei etiam intelligun-

guntur. Verte igitur: *Viri religiosi: ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν*) i. e. *ex variis nationibus orbis terrarum.* Eodem ſenſu ὑφ' ἡλίῳ ſive ὑπὸ τὸν ἥλιον paſſim dicitur; qui loquendi modus exacte reſpondet Hebraico תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ Eccleſ. I, 9. et alibi. Notavit autem huius loci ὑπερβολὴν Theophylactus, et ait, παντὸς accipiendum ἐπὶ πολλῶν, de multis.

6. Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης) φωνὴ hic idem quod ἦχος comm. 2. Matth. XXIV, 31. 1 Cor. XIV, 7. 8. Haec vox non aedes ſolum, in quibus erant Apoſtoli, ſed urbem implevit. συνῆλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη) i. e. ἐταράχθη, ἐθαύμασεν, ut recte *Chryſostomus* explicat. Sic *Philo*, de Iacobo audita Ioſephi morte pag. 529, D. συγχυθεὶς ὑπὸ τῆς περιπαθήσεως, *dolore turbatus.* Heſychius: συνεχύθη, συνεταράχθη. ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν) Unusquisque audiebat eos loquentes ſua lingua, ut ἡ ἰδία διάλεκτος, τῶν ἀκουόντων ſit, non τῶν λαλούντων. Διάλεκτος hic linguam a ceteris omnibus diverſam, ἑτέραν γλῶσσαν ſignificare poteſt propter v. 4. niſi potius γλῶσσα ibi pro vocabulo διάλεκτος poſita ſit, ut nonnulli exiſtimant. Repete dicta ad comma 4.

7. Γαλιλαῖοι, i. e. *indocti*, qui ne ipſi quidem bona dialecto utuntur. Tum temporis valde rarum erat, ſi quis praeter vernaculam alia peregrina lingua uteretur. Non igitur mirum, ſi obſtupuit multitudo, quod audiret homines plebeios, quales erant Apoſtoli, exteris loqui linguis. Eichhornius (l. c. p. 247. ſ.) nomen Galilaeorum h. l. *ſectae* potius, quam *patriae* eſſe, ſtatuit. Haec ſen-

ſententia non eſt nova, ſed olim iam a *Io. Edwards* et *Relando* defenſa, ut Wolfius ad h. l. notat. Quod autem idem Vir doctiſſimus cenſet, audientes hoc tantum miratos eſſe, quod Chriſtiani auſi fuiſſent contra morem receptum Iudaeorum uſum peregrinarum linguarum in orationibus ſacris permittere, id cum contextu vix conciliari poterit. (Vide quae *Storrius* contra hanc ſententiam monuit l. c. pag. 74. ſſ.) Nexus commatis 7. et 8. aperte docere videtur, auditores hoc fuiſſe miratos, quod homines plebeii, in Galilaea nati et educati, nullis vel itineribus vel literis exculti, alii alio peregrino ſermone loquerentur.

9. *Πάρθοι καὶ Μῆδοι* etc.) i. e. Iudaei, qui inter *Parthos*, *Medos* etc. nati ſunt, et inter eos olim habitarunt. *Ἐλαμῖται*, *Persae*, ab *Elam* quae eſt provincia Perſiae ad ſinum Perſicum. Vid. Ieſ. XI, 11. et XXI, 2. *Iudaea* nominatur, quia dialectus Galilaeorum diverſa erat a dialecto Iudaeam incolentium. Matth. XXVI, 73. *Ἀσία* h. l. eſt ea Aſiae pars, quae Proconſularis a Romanis dicitur, et in provinciam Romanam erat redacta.

10. *Οἱ ἐπιδημοῦντες ῥωμαῖοι*) Cives Romani, tam nati Iudaei, quam aſcitii ſeu facti ex aliis gentibus. *Ἐπιδημεῖν* ſignificat aliquo in populo praeſentem, ſicut contra *ἀποδημεῖν*, abſentem eſſe, et infert non *incolatum* perpetuum, ſed moram *advenae*, iterum abituri. *Προσήλυτοι, οἱ ἐξ ἐθνῶν προσεληλυθότες* ſ. *τῷ θεῷ*, ut *Suidas* explicat. Vid. not. ad Matth. XXIII, 15.

11. *Τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ*) *Opera magna et illustria Dei.* Sic Pſ. LXXI, 19. Dei גדולות laudantur. Ergo ſen-

ſenſus eſt, Apoſtolos celebraſſe laudibus illuſtria Dei opera, qualia erant reſuſcitatio Chriſti e mortuis, evectio eius in coelum etc.

12. Ἐξίςαντο — τῦτο εἶναι) *Obstupescebant omnes, et quaerebant inter se,* ſive diſputabant, *quidnam illud sibi vellet? aut quonam evasurum esset.*

13. Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες) Alii legunt διαχλευάζοντες. *Moto risu dixerunt.* Verbis χλευάζειν et γελᾶν promiſcue et coniunctim quum alii Scriptores utuntur, tum etiam Philo. Sic de Sacrif. Ab. et Caini. γελῶσι καὶ χλευάζυσιν ἐπιφωνῦντες, ταῦτα ἐις ἄυριον; *rident et cachinantur, reclamantes, in crastinum ista.* ὅτι γλέυκυς μεμεςωμένοι ἐισι) Γλεῦκος, *mustum.* Lucas videtur illud muſti genus intelligere, quod *Plinius* ἀειγλευκος, reliqui ſcriptores generis nomine γλεῦκος nuncuparunt. Veteres ſic praepararunt, ut contra ſuam naturam, qua, quum fervet, in vinum mutatur, per longum temporis ſpatium integrum et incorruptum ſe conſervaret, atque per totum annum muſtum maneret huiusque iucundum ſaporem retineret. Vid. Io. Ern. Imman. Walchii diſſ. de natura et indole τῦ γλέυκυς.

14. Σταθεὶς — ἕνδεκα) Aut Petrus ſolus locutus eſt, ceteris undecim Apoſtolis adſtantibus, et ſermonem comprobantibus; aut Petrus initium fecit dicendi et alii eum ſecuti ſunt. ἐπῆρε — ἀυτοῖς) *Clara voce eos allocutus est;* hanc orationem ad eos habuit. ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μυ) Phraſis helleniſtica, Iob. XXXII, 11. *In aures vestras immittite verba mea.* In oratione, quae ſequitur, Petrus removet a ſe ſuisque collegis ſuſpicionem ebrie-

ebrietatis, deinde vero oftendit, memorabile Ioelis vaticinium de donis fpiritus fancti nunc impleri, et haec omnia Deo ita dirigente fieri ad demonftrandam veritatem, Iefum Nazarenum, nuper crucifixum, effe Meffiam.

15. Ἔϛι — ἡμέρας) Horam diei tertiam e noftra ratione effe circiter nonam antemeridianam, omnes fciunt. Non erat credibile illa diei hora homines ebrios effe. Accedit quod ante finitas preces et oblationes matutinas, i. e. ante horam diei quartam nec cibum nec potum guftare folebant religiofi inter Iudaeos.

16. Τῦτό ἐϛι — Ἰωήλ) *Nunc evenit, quod praedixerit Ioel.* cap. III, 1. fqq. Sequitur Lucas in huius loci et aliorum productione LXX. interpretes, non tamen ad amuffim, verbis interdum mutatis aut transpofitis.

17. Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις) In Hebraeo eft אַחֲרֵי־כֵן, quod fignificat *postea*; et fic in verfione Alexandrina exprimitur. Lucas autem ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις pofuit, quae formula interdum in hebraico fermone *posthaec* fignificat, veluti Genef. XLIX, 1. Petrus vaticinium Ioelis manifefte ad dies Meffiae refert. ἐκχεῶ ἀπὸ τῦ πνεύματός μῦ) In textu hebraico fimpliciter eft: *effundam Spiritum meum.* Ergo haec Syntaxis, *e Spiritu meo*, non eft urgenda. Senfus eft: *Cognitione mei uberrima imbuam homines. Effundere*, largiter dare. *Spiritus divinus*, cogitandi ratio menti divinae conformis, uberrima Dei cognitio. Iefaiae XI, 2. ἐπὶ πᾶσαν σάρκα) עַל־כָּל־בָּשָׂר, fuper diverfae fortis homines; nam בָּשָׂר σάρξ, faepe eft homo. προφητεύσϐσιν) Afflatum divinum fentient. προφητεύειν non femper eft *futura*

praedicere, ſed interdum etiam *afflatu divino loqui*; quo ampliore ſignificatu h. l. accipienda eſt haec vox. Nam cultores Dei tempore Apoſtolorum non praedixerunt futura, ſaltim raro hoc fecerunt, ſed Deo operante et afflante docuerunt. Petrus refert hoc vaticinium ad rem, quae modo contigerat. Celebraverant autem laudes Dei in omnibus linguis; et hoc etiam eſt προφητεύειν. Vid. Luc. I, 67. καὶ οἱ νεανίσκοι — ἐνυπνιασθήσονται) *Et iuvenes vestri visa videbunt, et senes vestri per somnia monebuntur*, id rurſus eſt: Diverſae aetatis homines inſpirante et afflante Deo loquentur. Nam *visa videre, somnia somniare*, ſunt ſpecies vel exempla divinae operationis in hominibus. Quando Deus in V. T. monuit homines per viſa et ſomnia, agnitum eſt inde. Deum cum huiusmodi hominibus eſſe, eosque inſpirare. Haec univerſa notio eſt huius loci.

18. Καί γε — προφητεύσουσι) *Atque etiam in servos meos servasque effundam spiritum meum, ut afflatu divino loquantur.* Servi et ſervae Dei ſunt cultores Dei cuiusvis ſexus. Sic ſupra v. 17. filii, ſenes, iuvenes erant cultores Dei cuiuscunque ſexus, aetatis et conditionis. Ergo non differunt hae phraſes. καὶ προφητεύσουσι non eſt in Ioele, ſed additum a Luca.

19. 20. Καὶ δώσω — ἐπιφανῆ) *Sed patrabo mira in coelo et in terra, sanguinem, ignem et fumum; sol in caliginem, luna in sanguinem vertetur, priusquam venerit Domini dies ille illustris. Diem Domini* eſſe ipſum tempus, quo Deus effuſurus ſit Spiritum ſuum, facile apparet. Ante hoc tempus, inquit Propheta, multa erunt mira et prodigioſa. Lucas in his duobus commati-

bus

bus rurfus addidit quaedam, quae non funt in hebr. textu; nempe ἄνω, σημεῖα, κάτω, quibus fenfus non mutatur. Illud autem ex his levibus mutationibus intelligitur, Lucam hunc locum memoriter allegaffe. Δοῦναι τέρατα, *patrare mira et res prodigiosas.* Merus Hebraismus. Nunc fingulatim mira in coelo et in terra enumerantur. *In terra* erunt *sanguis et ignis et vapor fumi.* In promptu eft intelligi bella, quibus ferro et flamma provinciae vaftantur. Ἀτμὶς καπνοῦ, *vapor fumi*, ut verfio graeca habet, hebr. *columna fumi*, quum fumus linea recta columnae inftar furfum fcandit, i. e. *densissimus fumus.* Ineft igitur his tribus defcriptio crudelium bellorum et cladium. Haec funt mira in terra. Sequuntur mira in coelo: Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος. Hac phrafi Hebraei defcribere fo-lent vel eclipfin folis, vel fpiffas nebulas, quando nebulis fpiffis dies in noctem videtur mutari. καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, fc. μεταστραφήσεται, *luna in sanguinem mutabitur.* Eft defcriptio eclipfeos lunaris, ubi nobis appa-ret luna veluti globus fanguineus. Ex his apparet τέρατα καὶ σημεῖα h. l. non effe miracula proprie fic dicta; nam bella non funt miracula, fed mira, memorabilia, prodigia, portenta. Iam confulenda eft hiftoria, an ante hunc diem memorabilem, quo Spiritus fanctus effufus eft, fuerint in coelo pariter ac in terra huiusmodi memorabilia eventa. Ac *de cladibus* quidem *et bellis* res fatis eft nota. Nam inter Ioelis et Apoftolorum tempora Palaeftina fatis fuit vexata, veluti tempore Maccabaeorum per Syros; tempore Caefaris, Pompeii et Augufti in bellis inter Romanos et Parthos geftis, ubi Palaeftina incurfionibus Romanorum et Parthorum valde eft vexata. Illud autem quod *de eclip-*

 sibus

sibus solis et lunae dicitur non intelligendum eſt proprie vel aſtronomice, ſed poëtice. Huiusmodi enim phraſibus Prophetae deſcribere ſolent triſtiſſima tempora, quia ex opinione hominum pallore ſolis, ſpiſſis nebulis, procellis etc. triſtiſſima eventa indicantur.

21. Καὶ ἔςαι — σωθήσεται) *Sed omnis verus Dei cultor felix et salvus erit.* Hebraica phraſis ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα κυρίȣ ſignificat *Deum colere*, קָרָא בְּשֵׁם יְהוָֹה. Gen. IV, 26. XII, 8. Veri Dei cultores, inquit Propheta, felices ſunt et ſalvi, etiamſi omnia metu et miſeriis fuerint plena. Hoc vaticinium habuit eventum in omnibus veris Dei cultoribus, quibuscunque temporibus et locis vixerint. Potuit igitur Petrus illud etiam ſuo tempori accommodare, hoc ſenſu: Qui nunc doctrinam Chriſti ſuſceperit, illi bene erit; Deus ei favebit.

22. 23. Ἄνδρες — ἀνέιλετε) *Israelitae, audite, quaeso, me porro loquentem! Iesum Nazarenum, virum a Deo comprobatum inter vos miraculis omnis generis, quae Deus per eum patravit inter vos, uti vos ipsi nostis, hunc decreto et voluntate Dei vobis traditum accepistis, manibusque flagitiosis affixum cruci sustulistis.* Oſtendit Petrus, quomodo nunc acciderit, quod Ioel praedixerat. Ieſus, inquit, quem vos ſuſtuliſtis, effudit hodie acceptum a Patre Spiritum; et ſic evenit, quod Propheta eventurum eſſe praedixerat. Appelat autem Ieſum ἄνδρα ἀπὸ τȣ̃ Θεȣ̃ ἀποδεδειγμένον δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις, *virum a Deo comprobatum miraculis varii generis.* Non eſſe inſolens apud

opti-

optimos quosque auctores ἀπὸ poni loco ὑπὸ, (ut Iac. I, 13.) viri docti dudum probarunt. Ἀποδεδειγμένον ſaepe dicitur id, de quo certa extant documenta: quae notio etiam hic locum habet. Nam miraculis a Deo per Ieſum patratis demonſtratum et comprobatum eſt Ieſum eſſe legatum divinum, filium Dei et Meſſiam. Cf. Rom. I, 4. Δυνάμεις, τέρατα καὶ σημεῖα eſſe varii generis miracula, id ſatis conſtat. τοῦτον — ἀνείλετε) *Hunc certo ac definito consilio Dei vobis traditum interfecistis, cruci eum affigendo per impios*, i. e. Romanos. Πρόγνωσις h. l. eſt *consilium, decretum*, et idem quod βουλὴ ſignificat. Non enim ſolum Hebraico verbo יָדַע verum etiam Graeco γνῶναι, loquendi uſu ea ſignificatio attributa eſt, ut per Metonymiam cauſſae pro effectu denotaret *decernere, statuere*. Hac ſignificatione nihil frequentius eſt apud Philonem, e. g. in Flacc. ἐγνωκὼς ἀνθρώπου κατηγορεῖν, *quum hominem accusare decreveris* de Leg. ad Cai. διέγνωκε πλεῖν, *decrevit navigare*. Ergo non omnino abhorret a Graecae linguae ingenio, in hoc loco πρόγνωσιν denotare *consilium, decretum*. Ἔκδοτον λαβόντες, *quum vobis traditum* vel *proditum in potestatem recepissetis*. Ἐκδοῦναι unde ἔκδοτος eſt, ſignificat *tradere aliquem in alterius potestatem ut serviat, vel ut in vinculis teneatur* vel *dedere hostibus*. Ioſephus Ant. VI, 13, 9. Σαοῦλος γνωρίσας τὴν Δαυίδου φωνὴν, καὶ μαθὼν ὅτι λαβὼν αὐτὸν ἔκδοτον ὑπὸ τοῦ ὕπνου καὶ τῆς τῶν φυλαττόντων ἀμελείας οὐκ ἀπέκτεινεν. *Saulus agnita voce Davidis, quod, quum eum a somno, et negligentia custodum proditum, in suam potestatem accepisset, non tamen occiderit*. Διὰ χειρῶν ἀνόμων coniungi poteſt vel cum ἔκδοτον, ut ſenſus ſit *per manus impiorum vobis*

 tra-

traditum, vel cum προσπήξαντες, ut ſenſus ſit, *interfecistis eum cruci affigendo per impios.* Hoc praetero; nam Iudaei omnino per impios i. e. per Romanos Ieſum interfecerunt. Vocantur autem Romani ἄνομοι, quod Dei legem nullam obſervarent. Pro χειρῶν nonnulli Codd. habent χειρὸς, non male: בְּיַד רְשָׁעִים. Προσπήξαντες dictum breviter pro προσπήξαντες ςαυρῷ.

24. Ὃν ὁ Θεὸς — ὑπ᾽ ἀυτȣ͂) *Quem Deus ab inferis ita excitavit, ut diluerit vincula mortis* (vincula, quibus mors ipſum impeditum tenebat,) *quippe quum fieri non poſſet, ut ab ipſa teneretur.* Sic hunc locum vertit Io. Frid. Ficher in Supplem. ad Ioan. Vorſtii Commentatt. de Hebraismis N. T. Spec. III. Pro θανάτȣ alii legunt ᾅδȣ, qua voce ſignificatur locus, in quem omnes manes cogi, communis fuit Iudaeorum opinio. Lectio tamen θανάτȣ praeferenda eſſe videtur. Vox ὠδίν h. l. reſpondet hebraico חֶבֶל, quod proprie *funem, vinculum* denotat, deinde vero ad *dolores partus* et *dolores graviſſimos* transfertur. 2 Sam. XXII, 6. Pſ. XVIII, 5. 6. Sed h. l. ὠδῖνες *vincula* denotare videntur, quibus etiam verba λύειν atque κρατεῖσθαι optime conveniunt, ad dolores autem transferri non poſſunt. Varias variorum explicationes verborum חֶבְלֵי מָוֶת recenſuit filius Ern. Frid. Carolus in Scholiis ad h. l. Quicquid ſit, contextus docet, Petrum hoc voluiſſe: Deus Ieſum poſt dolores mortis toleratos in vitam revocavit.

25. Δαβὶδ γὰρ λέγει ἐις ἀυτὸν) Ἐις ἀυτὸν plerique interpretantur: *de illo*; nam voculam ἐις pro *de*, inquiunt, etiam Graeci uſurpant, ſi praepoſitio haec cum ver-

bis

bis loquendi iungitur. Xenophon L. I. de fact. et dict. Socratis: λέγων ἐις τοιαύτην τοιάδε, *sequentia de illa dicens.* Plutarch. in Cic. λέγειν ἀεί τι καινὸν ἐις τὸν ἄνδρα. Locus, qui non sequitur, desumtus est e Ps. XVI, 8. ss. Sed quaeritur, an illo carmine sit vaticinium de Messia? Plerique interpretes existimant, in eo loqui Messiam, qui primum in malis, quibus urgeatur, fiduciam suam in Dei benignitate repositam declaret, deinde (v. 4. 5.) Iehovae sacerdotem se esse profiteatur, et denique a Deo se e mortuis resuscitatum, corpusque suum a corruptione servatum iri confidat. Sed fatendum sane est, multa in hoc carmine occurrere, quae non nisi fidiculis adhibitis, (ut v. 1. 4. 5. 6. 10. 11) ad Christum referre possis. CLERICUS et alii Psalmum nostrum sensu literali, aperto et historico de Davide, mystico autem, allegorico et sublimi de Christo agere arbitrantur; quae interpretandi ratio etiam LOWTHO, DATHIO, GROTIO, aliisque magni nominis viris arrisit. Recentiorum autem interpretum haud pauci negant, Petrum verba huius Psalmi tanquam vaticinium proprie sic dictum allegare voluisse. Vid. ECKERMANN (theol. Beyträge, Fasc. II. p. 98. sqq.) Cf. EICHHORN (allgemeine Biblioth. der biblischen Literatur. Tom. II. pag. 947. sqq. et Tom. III. 920 sqq.) PAULUS, Memorabilien, Fasc. IV. pag. 96. sqq.) BEHN (über die Lehrart Iesu und seiner Apostel. Lub. 1791.) Formulam λέγειν τὶ ἐις τινὰ, ECKERMANNUS statuit, significare in N. T. etiam, verbis uti, quae non proprie quidem de aliquo agant, sed ad illum accommodari possint, ut Eph. V, 32. et Petrum verbis Psalmistae eloqui, quod suis verbis non potuisset tanta cum vi commemorare. — Secutus esse videtur Petrus morem Iudaeorum, qui in ea erant

 sen-

sententia: Quicquid magnum, eximium, mirabile de certis quibusdam hominibus in V. T. dictum esset, id multo magis, et sensu maxime proprio valere de Messia. Vid. CHRISTIANI SCHOETTGENII *lib. de Messia*, Tom. II. Hor. Hebr. Quod argumentum carminis attinet, vates, in extremo fortunae ac vitae discrimine ardentes ad Iehovam preces fundit, velit eum conservare, periculumque ab ipsius capite propulsare. Certissima spe fretus, se conservatum iri, tanquam perfunctus esset periculis, celebrat divinam benignitatem, quae ipsum beata hac vita ulterius frui sinat. Vid. huius Psalmi interpretes, inprimis MICHAELEM, HUFNAGELIUM, KUINOELIUM, RUPERTI et alios. Προωρώμην — παντὸς) *In Iehovam semper oculos defixos habeo,* i. e. semper auxilium ab eo exspecto. ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν) i. e. *opitulatur mihi* tanquam παραστάτης. Qui nempe ad dextram nostram est, is nobis est propinquus, nobisque opitulari potest. ἵνα μὴ σαλευθῶ, i. e. *ut stem firmus.* Firmus autem stare dicitur is, qui felix est, tutus ab omni miseria. Hoc igitur commate exprimitur fiducia in Dei auxilium.

26. Διὰ τοῦτο — γλῶσσά μου) Sensus in universum est: *Propterea gaudeo, laetor mente et ore.* Pro ἡ γλῶσσά μου, in hebr. textu est כְּבוֹדִי, *gloria mea.* Videntur igitur Alexandrini in suis codicibus legisse לְשׁוֹנִי pro כְּבוֹדִי. *Gloria mea gaudet.* i. e. mens mea gaudet. Hunc loquendi usum Hebraeorum confirmat locus Genes. XLIX, 6. Cur Hebraei gloriam posuerint pro mente, obscurum est; fortassis autem sic locuti sunt, quia in mente est dignitas hominis. *Lingua mea gaudet,* i. e. lingua et verbis

bis exprimo meum gaudium. ἔτι δὲ — ἐπ' ἐλπίδι) *Insuper vero etiam corpus meum cubabit in spe*, i. e. *secure*, ab omni periculo tutum erit; noctu quoque mihi nihil adverſi continget, quoniam Deus me tuetur. Allegorici quidam ex Hebraeis interpretes acceperunt haec verba de corpore poſt hanc vitam, *in sepulcro*, *secure*, ſalvo et illaeſo a vermibus vel putredine, *quiescente*, ut *Kimchi* docet, qui tamen hanc interpretationem non probat.

27. Ὅτι οὐκ — — ᾅδου) *Etenim non derelinques animam meam orco*; non ita deſtitues me, ut morti iam concedam, ſed longam adhuc, ſpero, dabis mihi vitae uſuram. Τὴν ψυχήν μου, נַפְשִׁי, hic poſitum pro ſimplici pronomine, me. Sed Hebraeorum quidam interpretes vocabulum illud propria ſignificatione, totumque locum de *animae immortalitate* acceperunt. *Non relinques me in statu mortis apud inferos*. Εἰς pro ἐν, et poſt ᾅδου ſupple οἴκῳ vel τόπῳ. Uſitata figura quoque Latinis, ut: ad opis; in concordiae. Cf. hic annotata ad Luc. XVI, 23. Οὐδὲ — διαφθορὰν) *Non permittes*, *ut pius tuus videat* (ſentiat) *corruptionem*. Hebraicus textus habet: לֹא־תִתֵּן חֲסִידְךָ לִרְאוֹת שָׁחַת. Vox שָׁחַת reſpondet voci שְׁאוֹל in membro priori, atque ſignificat vi ſua primigenia *foveam*, et de ſepulchro uſurpatur. Sed Alexandrinus interpres, quem ſequitur Petrus, διαφθορὰν *corruptionem* reddidit, vocabulum שַׁחַת ad radicem שָׁחַת, *corrumpi* referens, qua notione nusquam in Codice Hebraeo occurrit. Ἰδεῖν, hebr. רָאָה, *videre*, in antiquis linguis eſt *sentire*, *experiri*. Ὅσιος, חָסִיד omnem omni-

no *bonitatis studiosum* ſignificat, et hoc loco *pium in Iehovam*, pium eius cultorem. Vox, quae in hebraico textu legitur, ſine dubio inſtituenda eſt his vocalibus: חֲסִידֶיךָ ut ſit numerus pluralis. Maſorethae autem *singularem* ponere iubent, dum literam Iod ante ךָ redundare (יתיר י׳) et חֲסִידְךָ efferendum monent. Sed Io. Frid. Fischer in *Proluss. de Vitiis Lexicor.* N. T. Lipſ. 1791. p. 191. lectionem חֲסִידֶיךָ defendit, ut pluralis poſitus ſit pro ſingulari, ad indicandam Meſſiae ſummam dignitatem. Vid. de hac lectionis varietate filii mei Scholia ad h. l. Tom. I. p. 390. ſqq.

28. *Ἐγνώρισάς μοι ὁδὲς ζωῆς*) *Notas mihi facis vias vitae* vel *doces me viam ad vitam.* Ambigua eſt haec phraſis, cuius ſenſus eſſe poteſt: Inſtruis me, quomodo vitam conſervare, mortis periculum evadere queam; vel etiam, inſtruis me, quomodo felix fieri debeam. Hoc loco via ad vitam eſt *ratio accipiendae vitae*, ut ſenſus ſit: *ipse me ducis in viam vitae, reddis me vivum*, in Pſalmo: conſervas me vivum. *πληρώσεις — προσώπε σε*) *Replebis me laetitia tecum*, ut laetus apud te ſim; proprie: Replebis me laetitia cum facie tua. Omiſit Lucas nonnulla quae in textu hebraico extant, et ſenium tantum expreſſit.

29. *Ἄνδρες — ἡμέρας ταύτης*) Iam oſtendit Petrus, illum locum Pſalmi, ſi ad literam intelligatur, de Davide accipi non poſſe; ſed vatem, a Spiritu Dei actum, animo praevidiſſe reditum Meſſiae in vitam, adeoque ſenſu ſublimiori de Meſſia eſſe intelligendum. *ἐξὸν ειπεῖν*) *ἐξὸν* ſc. *ἔϛω*, *liceat, licitum sit.* Benigna eſt compellatio, concilians audientium animos, quod ſingularis eſſet et eximia

mia de Davide exiſtimatio Iudaeorum, de quo tamen illa recitata accipi non poſſe, Petrus erat demonſtraturus. τὸ μνῆμα ἀυτȣ̃ ἐςιν ἐν ἡμιν) i. e. παρ' ἡμῖν *apud nos.* Quum alia ſepulcra extra urbem eſſent, monumentum Davidis et familiae eius in ipſa urbe eſt, et hodienum monſtratur, teſte *Maudrello*, p. 75. 76. *Iosephus* ſepulcri Davidis haud ſemel meminit, e. g. Ant. XIII, 8. 4. Ὑρκανὸς τὸν Δαυίδȣ τάφον ἀνοίξας, ὃς πλέτῳ τȣ̀ς πώποτε βασιλεῖς ὑπερέβαλλε, τρισχίλια μὲν ἀργυρίȣ τάλαντα ἐξεκόμισεν. Herodes M. ex hoc ſepulcro aurea ornamenta, multumque ſupellectilis pretioſae abſtulit, narrante eodem *Iosepho*, Antiqq. L. XVI, 7. 1. Totum locum *Michaelis* in notis ad h. l. exhibet.

30. Προφήτης — θρόνȣ ἀυτȣ̃) Deſunt verba τὸ κατὰ σάρκα ἀναςῆσαι τὸν χριςὸν, in nonnullis Codd. Verſſ. et Patr. Si retineas, ita ordinanda ſunt, ut coniungatur cum eis participium προειδὼς, vel ſicut alibi reperitur, προϊδὼν ut ſit ſenſus: *Quum Propheta esset David, et meminisset, sive sciret, sibi abs Deo fidem iureiurando esse firmatam, fore, ut e posteris eius Messias, qua homo esset, nasceretur, et collocaretur in Davidis solio, ita de Christi resurrectione locutus est.* Si verba ſupra memorata omittas, ſenſus eſt: — *et sciret sibi iureiurando promisisse se collocaturum quendam ex posteris eius in solio eius.* Nimirum καθίζειν eſt *collocare*, et poſt verba ὀσφύος ἀυτȣ̃ ſupplendum eſt τινὰ, participium autem προϊδὼν novam periodum inchoat. ἐκ καρπȣ̃ τῆς ὀσφύος ἀυτȣ̃, eſt merus Hebraismus, qui ſignificat *e posteris eius.* In Pſalmo CXXXII, 11. ad quem Petrus reſpexiſſe videtur, extat: מִפְּרִי בִטְנְךָ, ubi Interpretes Graeci

ver-

verterunt: ἐκ καρπȣ̃ τῆς κοιλίας σȣ. Similis locus eſt 2 Sam. VII, 12. ubi extat מִמֵּעֶיךָ. Sed ubi de liberorum procreatione agitur, promiſcue fere uſurpantur vocabula בֶּטֶן, *venter*, חֲלָצַיִם *lumbi*, מֵעַיִם *viscera*. *Excitare* h. l. non eſt ſuſcitare ex mortuis, ſed facere ut aliquis naſcatur. Cf. Matth. XXII, 24. καθίσαι ἐπὶ τȣ̃ θρόνȣ αὐτȣ̃, *ut eum collocaret in throno eius*, ſc. Davidis. Promiſerat Deus Davidi ſucceſſorem, cuius regnum futurum eſſet aeternum, 2 Sam. VII, 14. Hunc Davidis ſucceſſorem eſſe Meſſiam, omnibus conſtat. Nunc igitur dicit Petrus, Davidem, quum de hoc aeterno ſucceſſore cogitaſſet, praedixiſſe de eo haec. Ut nempe Meſſias in aeternum regnare poſſet, reſuſcitatus eſt e mortuis, et evectus in coelum.

31. Ἡ ψυχὴ αὐτȣ̃) Deſunt haec in nonnullis codicibus et verſionibus. Si retineas, ψυχὴ eſt *anima* Chriſti, quae non relicta eſt in *Scheol*, loco animarum a corporibus ſeparatarum, et ἡ σάρξ αὐτȣ̃, *corpus eius*, quod non relictum eſt in ſepulcro.

33. Τῇ δεξιᾷ ȣ̃ν τȣ̃ θεȣ̃ ὑψωθεὶς) *Dei igitur potentia exaltatus*, ſc. in coeleſtem regiam ſublatus. Io. XX, 17. τήν τε ἐπαγγελίαν τ. ἁγ. πν. λαβὼν) Impetrato iure mittendi Spiritum ſanctum, quod Pater ei promiſerat. Ἐπαγγελία τȣ̃ ἁγίȣ πν. *promissus Spiritus sanctus*. Λαβεῖν ἐπαγγελίαν, *accipere rem promissam*. *Promissum*, i. e. promiſſum nobis a Ieſu, volente Patre. Vid. Io. XIV, 26, XV, 26. XVI, 13. 14. 15. Ἐξῆχεε τȣ̃το, ſc. δῶρον. *Largissimum hoc beneficium contulit*. Ἐξέχεε νȣ̃ν ad πνȣ̃μα refertur. Ὅ, *id quod* nunc cernitis et auditis. Intelligitur tota illa res, quae tum agebatur.

34. Ὀυ γὰρ — ὀυρανὸς) Quod Iudaei tum credidiſſe videntur, falſa interpretatione Pſalmi XVI. decepti. Vid. Michaelis ad v. 33. Supple: Ergo ibi non regnat et imperat. De alio potius, nempe de ſucceſſore ſuo dixit illud, quod nunc ſequitur: εἶπεν ὁ κύριος κ. τ. λ. De loco Pſ. CX. vide Schol. ad Matth. XXII, 42. f.

36. Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω) *Certo norit.* Ἀσφαλὲς eſt τὸ μὴ σφάλλον, et μὴ σφαλλόμενον, habetque ſignificationem eius quod certum firmumque et ſtabile, et cautione tutum eſt. οἶκος Ἰσραὴλ) *Domus*, i. e. *familia*, univerſus populus Iſraëliticus, diſtributus in tribus XII. ὅτι κύριον — ἐσαυρώσατε) Methatheſis eſt, et ſimplex ordo verborum talis: ὅτι τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσαυρώσατε, ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἀυτὸν κύριον καὶ χριστὸν. Redundat ἀυτὸν hebr. more. Illud autem ἐποίησεν eſt κατέταξε καὶ κατέστησε, i. e. *ordinavit et constituit*, ut Marc. III, 14. ἐποίησε δώδεκα, et *facere consulem*, latine dicitur. *Iustinus* X, 1. Darium — per indulgentiam pater *regem* vivus *fecit*. *Herodianus* VIII, 4. 25. καὶ ὁ ὑιὸς ἀυτοῦ, ὃν πεποίηκε καίσαρα. Declaratus eſt autem Ieſus Dominus et Meſſias per reditum in vitam. Hanc Meſſiae reſurrectionem et dignitatem locis illis V. T. illuſtrare voluit Petrus, propter Iudaeos, qui argumentis e V. T. deſumtis convincendi erant de veritate, Ieſum eſſe verum Meſſiam.

37. Ἀκούσαντες δὲ,) ſc. τοῦτο, non tantum virum innocentem, ſed ipſum adeo Meſſiam a ſe eſſe interfectum. κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ) *Compuncti sunt corde*, i. e. *intima tristitia affecti sunt*, quo ſenſu vox κατανύσσειν apud

apud LXX. interpr. occurrit. Reſpondet verbis הִתְעַצֵּב, *contriſtatus, anxius fuit*, Gen. XXXIV, 7. et נִכְאָה. Cf. Pſ. CIX, 16. et Sirac. XIV, 1. De ſermonibus inprimis, qui animum valde afficiunt, aut triſtitiam animo incutiunt, Graeci dicunt, eos animum *compungere, mordere, transfigere.* Sic *Plutarchus* de auditione: *Morsum* inquit, *bonae indolis adolescentibus a philosophia inflictum* ἀυτὸς ὁ τρώσας λόγος ἰᾶται, *eadem quae sauciavit, sanat oratio.*

38. Μετανοήσατε) *Mentem mutate.* Agnoſcite, vos in errore verſatos eſſe, et ingens peccatum commiſiſſe, dum Ieſum hunc Nazarenum reieciſtis, tantaque ignominia affeciſtis, eundemque nunc agnoſcite Dominum et regem, a Deo ad ſalutem veſtram miſſum. καὶ βαπτισθήτω — ἁμαρτιῶν) *Et singuli suscepto baptismo profitemini vos cultores esse velle Iesu Messiae, ut peccata vobis remittantur.* Βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησῦ χρισῦ, baptismo ſuſcepto fieri ſectatorem et cultorem Ieſu, qui eſt Meſſias. Ἐις ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, *ut vobis remittantur peccata*, non tantum illud peccatum, quod reiiciendo Meſſia commiſiſtis, ſed et alia omnia peccata. Promittitur igitur remiſſio peccatorum et favor divinus iis, qui religionem chriſtianam ſuſcepturi et mutaturi eſſent mentem. καὶ λήψεσθε — πνέυματος) *Sic enim accipietis Spiritus sancti donum,* vel dono accipietis Spiritum ſanctum. Intelliguntur non tantum extraordinaria, ſed etiam, et praecipue ordinaria dona, utpote ſcientia religionis, vires ad meliorem vitam, quas accipiunt, qui religionem diſcunt, et doctrinam in animum admittunt etc. Haec inprimis dona intelligenda eſſe ex ſequentibus apparet.

39.

39. Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία) *Ad vos enim pertinet promissio.* Sic Demosth. adv. *Macartat.* *Aperte o iudices lex dicit*, ὅις δεῖ τὴν κληρονομίαν εἶναι, *ad quos haereditas pertinere debeat.* Ἡ ἐπαγγελία, nempe donorum Spiritus sancti, de qua Ioel vaticinatus est Eodem beneficio afficiemini, quo nos iam fruimur. τοῖς ἐις μακρὰν) Sc. ὅυσι, sive ἀπῦσι, qui procul absunt, non solum regionibus et locis, sed animis quoque et sententiis. Intelligit aut Ethnicos, aut potius Iudaeos in aliis provinciis viventes; nam ad Ethnicos etiam beneficia Messiae pertinere, tum temporis ignotum adhuc erat Petro. Infra c. X. προσκαλέσηται) προσκαλέσασθαι est, *advocare, ad societatem cum aliis ineundam invitare.* Cf. Io. X, 16, XI, 52. Isti, qui susceperunt religionem christianam, Iudaei et Proselyti, non tantum extraordinaria, sed etiam, et quidem potissimum, ordinaria dona acceperunt, notitiam uberiorem religionis, virtutem, pietatem etc.

40. Ἑτέροις — ταύτης) *Aliis insuper multis verbis docuit atque hortatus est, ut se liberare sinerent ab illa perversa natione,* ut mores istius perversae nationis exuerent. Σώζεσθαι, *servari, liberari*, h. l. se liberare finere, *sich retten lassen.* Γενεὰ σκολιὰ dicitur et Deuter. XXXII, 20. Significat σκολιὸν obliquum et contortum, transferturque ad omnem perversitatem.

41. Οἱ μὲν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτῦ) *Libenter institutionem eius recipientes.* Ἀσμένως i. e. μετὰ χαρᾶς, ἡδέως, προθύμως ut *Hesychius* explicat. Tota phrasis notat, eos cum gaudio sermonem approbasse. Sic Iosephus Ant. Lib. XII, c. 15. de Iudaeis obsessis oblatam pacem et libertatem ratam habentibus, dicit: οἱ δὲ ἀσ-

ἀσμένως δεξάμενοι τὰς λόγους. Sed notat etiam Phrafis eos, *qui libenter sermoni morem gerunt.* Iofeph. Ant. IV, 4. de puellis Midianiticis ad ftupra ab Ifraëlitis follicitatis dicit, αἱ τὲ ἀσμένως δεξάμενοι τὰς λόγους συνῆσαν αὐτοῖς. Καὶ προσετέθησαν — τρισχίλιαι) *Ter mille illo die adiunxerunt sese*; nempe difcipulis Iefu Chrifti; coetui illi CXX. hominum. Προστίθεσθαι τινι, *ad partes alicuius accedere.* Sic Scriptores graeci de urbibus vel nationibus ad Romanos deficientibus: προσετίθεντο τοῖς Ῥωμαίοις. Qui incredibile effe putant, 3000. homines uno die Chriftianis fe adiunxiffe, quod una domus tot auditores capere haud potuerit, tanquam certum praefupponunt, omnes fimul admiffos effe ad audiendum Petrum et alios Apoftolos; quod nec Lucas dicit, nec verifimile eft. Alii difficultatem ita tollunt, ut dicant haec eveniffe in *Oeco* templi Hierofolymitani. De hac fententia vide notata fupra ad v. 2. Quaerunt etiam, quomodo fieri potuerit, ut in una domo vel oeco baptizarentur tria millia hominum? Sed omnes homines illos eodem in loco, una eademque hora baptizatos effe, Lucas non dicit. Potuerunt undecim Apoftoli homines illos baptizare pluribus locis urbis Hierofolymitanae.

42. Ἦσαν — ἀποστόλων) *Perrexerunt uti institutione Apostolorum.* Διδαχὴ faepe eft *res* quae docetur; hoc autem loco ipfa inftitutio. τῇ κοινωνίᾳ) Κοινωνία h. l. nihil aliud fignificat, quam communicationem et focietatem. Videtur referenda effe ad Apoftolos, ficut antecedens vox διδαχὴ, ut fignificetur, novos illos Chriftianos non folum Apoftolis *docentibus* adhaefiffe, et ex ore eorum pependiffe, fed cum iisdem in ceteris quoque vitae ne-

negotiis familiariter verſatos fuiſſe. Alii intelligunt ſacram coenam; alii communionem bonorum. *καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου)* Frugalibus conviviis. Notum enim eſt, Hebraeos victus communionem per *fractionem panis*, ſicut Graeci convivium a *potu* tantum *συμπόσιον* appellant, indicare. Cf. v. 46. An his epulis S. coena ſubiuncta fuerit, dubium eſt; ſaltim verbis expreſſis non dicitur, Euchariſtiae mentionem hic fecit Syrus.

43. *Ἐγένετο δὲ πασῃ ψυχῇ φόβος)* Hebraismus. *Timor omnes homines invasit*, i. e. omnes admirati ſunt; nam timoris et admirationis affines ſunt affectus. Cf. Luc. VII, 16.

44. *Ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ)* Conveniebant, ſive coniungebantur. *καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ)* οὐ κτήσει ἀλλὰ χρήσει. Notiſſimum eſt Graecorum Proverbium, *amicorum omnia esse communia.* Non fuit abſoluta bonorum communio in eccleſia Hieroſolymitana; et ſi fuit, ſaltim non diu duravit. Nam ipſorum Apoſtolorum tempore collectae in uſum pauperum ex Apoſtolorum praeſcripto, 1 Cor. XVI. frequentatae ſunt, quibus certe opus non fuiſſet, ſi bonorum a ſingulis facta univerſorum extitiſſet collatio. Immo liberum cuique fuit, facere hoc aut non facere, ut oſtendit Ananiae exemplum, c. V, 4. Ceterum id, quod Chriſtiani Hieroſolymitani fecerunt, nec probatur nec reprehenditur. Cf. quae *Michaelis* ad h. l. notavit.

45. *Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον)* Non omnia bona ſua vendebant, ſed quantum opus eſſet ad ſuſtentandos egenos. Vide annotanda ad cap. IV, 34. 35. *καὶ διεμέριζον — εἶχε)* Nempe aegrotis ad medica-

menta, et alias res neceſſarias; item ad alimenta infantium. Non novum erat hoc inter Iudaeos. De *Essenis* refert Philo, Lib. *quod omnis probus liber*: ἐςί ταμεῖον ἓν πάντων καὶ δαπάναι, καὶ κοιναὶ μὲν ἐσθῆτες, κοιναὶ δὲ τροφαὶ συσσίτια πεποιημένων — οἵτε νοσηλευόντες, ὀυχ ὅτι πορίζειν ἀδυνατοῦσιν ἀμελοῦνται, πρὸς τὰς νοσηλείας ἐκ τῶν κοινῶν ἔχοντες ἐν ἑτοίμῳ etc.

46. Κλῶντές τε κατ᾽ οἶκον ἄρτον) Significatur his verbis *communio ciborum et panum divisio in usum pauperum ad communes epulas convocatorum*. Eſt igitur κλάειν ἄρτον idem, quod διαμερίζειν, quod patet ex uſu phraſeos Ieſ. LVIII, 7. Ierem. XVI, 7. Et libri ſacri et hiſtoria eccleſiaſtica docent, pauperes e Chriſtianis a divitibus vel communibus cum illis epulis, vel peculiaribus menſis ſtipe ſuſtentatos eſſe. Cf. c. VI, 2. Κατ᾽ οἶκον, ſc. ἕκαςον i. e. ſingulis in domibus, modo in hac, modo in illa, ut recte monet Celeb. *Ioan. Chr. Gottl. Ernesti* in Gloſſ. ſacr. Heſychii not. ad κατ᾽ οἶκον. ἀφελότητι καρδίας) *Corde puro*, Rom. XII, 8. vel *simplicitate animi*. Qui nempe dabant, libenter dabant, et qui alebantur, pio et grato animo accipiebant beneficia.

47. Ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαὸν) Erant gratioſi etiam apud τοὺς ἔξωθεν, ob bonitatem, modeſtiam, patientiam, quarum virtutum ea vis eſt, ut amorem etiam a diſparis vitae hominibus extorqueat. ὁ δὲ κύριος — ἐκκλησίᾳ) *Dominus adiungebat ad ecclesiam participes salutis quotidie aliquos*. Σωζόμενοι hic dicuntur ii, qui accedunt ad religionem chriſtianam, qui ſervantur, et felicitatis fiunt participes. Cf. ſupra v. 40.

CAP.

CAP. III.

1. Ἐπὶ τὸ ἀυτὸ) Notat haec phrafis h. l. idem quod hebraicum יַחְדָּו, *una*, *simul*, cui et in verfione graeca illa refpondere folet. Simillimus huic eft locus Iofephi Ant. XVI, 8. 6. ubi de Herode et Archelao dicit: μέχρις Ἀντιοχείας ἐπὶ τὸ ἀυτὸ παρῆλθον, *una Antiochiam profecti sunt.* ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, τὴν ἐννάτην) i. e. ἐπι τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, ἥτις ἦν ἡ ἐννάτη τῆς ἡμέρας, *circa precationis horam, quae erat nona diei*: hora noftra fere tertia pomeridiana, quae Iudaeis erat nona. Erat haec hora facrificii vefpertini.

2. Πρὸς τὴν θύραν — ὡραίαν) *Ad ianuam templi, quae dicitur pulcra.* *Wetstenius* intelligit portam orientalem, Corinthiam et Maximam, Nicanoris dictam, per quam introibant ex atrio mulierum, in atrium Ifraëlitarum. Vid. *Ioseph.* de B. I. V. 5. 3. ubi refert, portarum templi novem quidem auro et argento ubique tectas fuiffe, una cum poftibus et fuperliminari; unam vero extra templum ex aere Corinthio, quae multum argento inclufas et inauratas dignitate fuperaverit, πολὺ τῇ τιμῇ τὰς καταργύρȣς καὶ περιχρύσȣς ὑπεράγȣσα. Io. Ern. Imman. *Walchius* (diff. de claudo a Petro fanato) cum aliis intelligit eam portam, quae alias *Susan* fuerit dicta, ab urbe eiusdem nominis, fede quondam Perfarum regia; nam urbs illa, tefte *Athenaeo* διὰ τήν ὡραιότητα τȣ̃ τόπȣ, a liliis nempe, quae ibi admodum frequentia erant, et urbis fitum iucundiffimum reddebant, *Susan* dicta fuit.

 5.

5. Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς) *Intuebatur eos*, ita ut ſubaudiendum ſit, τὰς ὀφθαλμὰς. In aprico enim eſt reſpicere phraſin ad βλέψον εἰς ἡμᾶς v. 4. quibûs verbis poſtulabat Petrus *liberiorem intuitum*, ut animi nihil male ſibi conſcientis, et ſpei cuiusdam ac fiduciae teſtem.

6. Ὃ δὲ ἔχω.) Habebat autem Petrus facultatem miracula edendi vi et poteſtate a Ieſu ſibi conceſſa. τὰτό σοι δίδωμι) Te ſanando auctoritate et vi mihi a Ieſu conceſſa.

7. Πιάσας) πιέζειν, ſive πιάζειν eſt manu premere, quod fieri ſolet inter bene volentes ſibi mutuo. αἱ βάσεις) Βάσις eſt *planta pedis*, ea pedis pars, quae infra talos eſt. Sic Ioſephus Antiq. L. VII, c. 10. gigantem quendam Philiſtreum *sex* dicit habuiſſe δακτύλȣς ἐν ἑκατέρῳ τῶν βάσεων, *digitos in utraque planta.* Hac parte praeſertim claudi laborant. Σφυρὰ *malleolos* denotant, quibus etiam in iis, qui pedibus capti ſunt, *infirmitas* tribuitur. Sic apud Lucianum *Tragopod.* podagricus lentum ſuum inceſſum deſcribens dicit: διάλυτος δέ μȣ ἔσυρεν ὀπίσω πηλὸς ἀσθενῆ σφυρὰ *solutum retrahit, malleolos male firmos illico coenum retro.*

8. Ἐξαλλόμενος ἔςη) *Exsiliens*, nempe e *fertorio* vel *grabato*, in quo hactenus ab uno loco ad alterum portatus erat (v. 2.) *stetit firmus.* ἁλλομενὸς, non tantum prae gaudio, ſed et in ſignum, ſe perfecte eſſe ſanatum.

11. Κρατȣ̃ντος δὲ τȣ̃ ἰαθέντος χωλȣ̃ τόν π. κ. Ιω.) Pro τȣ̃ ἰαθέντος χωλȣ̃ nonnulli Codd. ut et Verſſ. αὐτȣ̃ habent. Κρατεῖν eſt *tenere. Retinebat* nempe claudus ſanatus Apoſtolos, eis adhaerebat, eorum ſocietate diutius frui

frui cupiens, ut iam Theophylactus ex Chryfoftomo explicavit. Sic Achilles Tatius L. V. ἡ μέν ἐπεχείρει με κρατεῖν ἐκεῖ κοιμηθησόμενον, *illa me retinere conabatur, ibi dormiturum.* Hinc *tenebat Apostolos* idem eft ac *dimittere illos a se nolebat*, illos focios habebat. ἐπὶ τῇ ϛοᾷ τ. καλ. σολομῶνος) Vide de hac porticu not. ad Io. X, 23.

12. Ἰδὼν — περιπατεῖν αὐτὸν) Negat Petrus a fe et Ioanne propria poteftate fanatum effe claudum. Addit: *nec pietate nostra.* Nolite, inquit, exiftimare, effe hoc praemium aliquod pietatis noftrae aut virtutis, quod Deus per nos huic homini reftituit fanitatem.

13. Ὁ Θεὸς — Ἰησοῦν) *Sed Deus maiorum nostrorum filium suum Iesum glorificavit*, i. e. dignitatem filii fui manifeftavit et illuftravit. Ex eo, inquit Petrus, quod nunc Deo volente, fit, apparet, Iefum non fuiffe impoftorem, fed Meffiam; eum vivere, potentem effe, atque promiffa praeftare. Sanatio claudi omnino documentum erat huius dignitatis Iefu. Nam vi et poteftate a Iefu fibi conceffa, patraverant hoc miraculum, v. 16. Quomodo autem ille Apoftolis poteftatem hanc tribuere potuiffet, nifi viveret et potens effet? Τὸν παῖδα, i. e. υἱὸν, Matth. III, 17. ἠρνήσασθε αὐτὸν) Ἀρνεῖσθαι et ἀπαρνεῖσθαι eft *repudiare, aversari, renunciare*, idem quod ἀπειπεῖν 2 Cor. IV, 2. Sic Callimachus *hymn.* in *Delum* v. 100. de Latona dicit, ἀλλ' ὅτ' Ἀχαιιάδες μιν ἀπηρνήσαντο πόληες ἐρχομένην, *quum Achivae civitates illam respuissent venientem*; in Theffaliam illam rediiffe. κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν) *Quum* (Pilatus) *eum dimittere decrevisset.* Κρίνειν apud optimum quemque fcriptorem

aeque ac γινώσκειν eſt *statuere*, *velle*, *decernere*. Sic e. c. *Ioseph.* Ant. I, 4. ἀφανίσαι ἐκ παντὸς οὐκ ἔκρινεν, *omnes omnino perdere noluit.* Et II, 2. Quum haec Deus de Sodomitis *decrevisset.*

14. Ὑμεῖς δὲ — ἠρνήσασθε) *Vos autem insontem* (illum Ieſum) *repudiastis*, eumque morti tradidiſtis Ἅγιος καὶ δίκαιος, i. e. *insons*; opponitur enim reo. Cf. 1 Petr. III, 18. ἠτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν) *Rogastis, ut homicida vobis donaretur*, h. e. *in gratiam vestram a morte liberaretur.* Hoc ſenſu χαίρεσθαι utitur etiam Paulus ad *Philem.* v. 22. *Ioseph.* Ant. II, 6. 9. et aliis locis.

15. Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς) *Vitae et felicitatis auctorem.* Vox ζωῆς ſenſu latiſſimo accipi poteſt, ita ut includatur omnis hominum ſalus et beatitudo, ut ſenſus idem ſit, quo Chriſtus Hebr. II, 10. ἀρχηγὸς τῆς σωτηρίας vocatur. In utroque loco acumen latet atque emphaſis. Hic *morti* datus dicitur auctor *vitae.* Ἀρχηγὸς auctor; quo ſenſu reperitur in Iſocratis *Orat. de permut.* τῶν παρόντων ἀγαθῶν ἁπάντων αὐτοῖς ἀρχηγοί, *omnium bonorum praesentium ipsis auctores.* Heraclides Ponticus allegor. Hom. Homerum vocat, ἀρχηγὸν πάσης σοφίας.

16. Καὶ ἐπὶ — ὄνομα αὐτοῦ) *Atque, ut in eum crederetis, ipse restituit hunc, quem hic videtis et novistis.* Ὄνομα Ἰησοῦ h. l. eſt *Iesus ipse*, ut ſaepe in V. Teſt. שֵׁם יְהוָֹה Iehovah, venerandum Numen. Ἐπί, *propter ad*, finem indicat. Eum in finem Ieſus hoc miraculum per nos edidit, ut et vos convinceremini eum eſſe verum Meſſiam. Sed phraſeos ἐπὶ τῆς πίστεως τοῦ ὀν. α. poteſt

etiam

etiam ſenſus eſſe hic: quoniam nos Apoſtoli in eum credimus; quoniam credimus illum praeſtare poſſe et velle id quod nobis promiſerat. Promiſerat autem Ieſus, ſe adfuturum eſſe Apoſtolis miracula patrantibus. Mera repetitio eſt in verbis quae ſequuntur: καὶ ἡ πίστις — ὑμῶν. Nam horum etiam verborum ſenſus eſt: *Et fiducia in eum* (Ieſum) *effecit, ut hunc* claudum *integrum restitueremus in conſpectu omnium veſtri.* Ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ, fides vel fiducia Apoſtolorum in Ieſu collocata. Alii intelligunt *fidem a Chriſto productum in claudo*, fidem per notitiam Chriſti ortam in illo homine. Ὁλοκληρία *integritatem, incolumitatem* corporis deſignat, quum nulla pars corporis aut deficit, aut vitio laborat. Ioſephus de B. I. L. VI, c. 15. opponit Sacerdotes, ὅσοι διὰ πήρωσιν οὐκ ἐλειτούργουν, *qui ob mutilationem ſacra* non obibant, τοῖς ὁλοκλήροις, *integris.*

17. Κατὰ ἄγνοιαν) *Per ignorantiam*, i. e. ignorantes. Ignorarunt nimirum arcanum conſilium Dei aeterni, ſive myſterium redemtionis generis humani. ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν,) Principes Iudaeorum potuiſſent quidem ſcire, Ieſum eſſe Meſſiam, ſi diligentiam omnem adhibuiſſent. Sed praeiudiciis et malis affectibus impediti non agnoverunt eum. Haec ignorantia, quamvis vincibilis, crimen eorum non excuſabat quidem, tamen imminuebat.

18. Ἐπλήρωσεν οὕτω) *Hoc modo exſequutus eſt.* Vos quidem graviter peccatis, reiiciendo et interficiendo adeo Meſſiam; ſed Deus hoc veſtro errore uſus eſt ad optimos fines.

19. Μετανοήσατε — ἁμαρτίας) *Mutate igitur mentem, et redite, ut peccata Vestra deleantur.* Monet eos Petrus, ut Iesum spernere desinant, redeant potius ad eum, quem antea repudiaverunt, eumque pro Messia agnoscant. De hac mutatione mentis, de hoc Iudaeorum ad Iesum reditu h. l. est sermo. *Ut peccata vestra deleantur*, i. e. vobis remittantur. Intelligitur inprimis illud peccatum, quo Messiam repudiarunt. ὅπως ἂν — τοῦ κυρίου) *Ut tempora laetiora vobis mittat Dominus.* Ἀνάψυξις, proprie *respiratio, recreatio a laboribus et afflictionibus, consolatio.* Καιροὶ ἀναψύξεως sunt tempora felicia, non tantum tempus resurrectionis mortuorum, sed et omnis generis bona spiritualia, quibus et in hac et in futura vita fruuntur Christiani.

20. Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεχειρισμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστὸν) Sensus esse videtur: *Et ad cognitionem doctrinae Iesu Christi, vobis destinatae, vos perducat.* Nec de missione Iesu Christi in has terras, nec de missione eius ad iudicium extremum h. l. sermo esse potest. Illa enim facta erat; de hac autem in iis quae sequuntur, nihil dicitur. Erit igitur Ἰησοῦς Χριστὸς h. l. doctrina Iesu Christi. Venit nempe Iesus etiam tum, quum doctrina eius hominibus innotescit. Cf. infra v. 26. c. X, 36. XIII, 26. ubi ἀποστέλλω idem est ac *trado, tradi iubeo.* Προκεχειρισμένον legendum esse pro προκεκηρυγμένον, probat propemodum omnium Codicum consensus. Hanc lectionem habent etiam multi Patres (qui hunc locum allegant, et antiquissima versio latina. Προχειρίζειν est *praeparare, decernere, destinare.* Ergo doctrina Iesu Christi Iudaeis destinata esse dicitur. Deus enim ab aeterno decreverat, ut

ut haec doctrina Iudaeis primum traderetur; vel fecundum aliam interpretationem: Iefus ad falutem Iudaeorum deftinatus erat. Si de miffione Chrifti ad ultimum iudicium fermo eft, tum v. 21. dicitur, quid interim, usque ad illud tempus acturus fit Meffias.

21. Ὃν δεῖ — ἀπ' αἰῶνος) Senfus eft: *Qui potentissime regnare debet, donec omnia evenerint, quae de eo* (eiusque regno) *praedicta sunt per sanctos Prophetas iam inde ab antiquissimis temporibus.* Ὃν δεῖ ὀρανὸν μὲν δέξασθαι, *quem potentissime regnare oportet.* Nempe *coelum occupare, in coelo esse*, idem eft ac fupra omnes alios evectum, fummum et excelfum effe. Sic Deus *in coelo esse* dicitur, i. e. fummus, omnibus fuperior, potentiffimus, Pf. CXV, 3. Simili modo, quum de Iefu dicitur, eum afcendiffe in coelum, ibique federe ad dextram Dei, vel, ut noftro loco, coelum occupare, fenfus eft, eum potentiffime regnare, et omnibus excelfiorem effe. Ἀποκατάστασις h. l. non fignificat *restitutionem*; connectitur enim hoc vocabulum cum fequentibus: πάντων, ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς — ἀπ' αἰῶνος. Sed ea quae Deus locutus eft per fanctos Prophetas, (fc. de Meffia) funt vaticinia de Meffia. Iam vero, quid effet *restitutio* vaticiniorum de Meffia? Eft potius ἀποκατάστασις pro κατάστασις ἀποκαθιστᾶναι, *rem perficere* ad *integritatem perducere.*) h. l. *perfectio, consummatio*, quum res venit eo, quo venire debuit, ut nihil defit ad eius rei perfectionem, i. e. impletio vaticiniorum plena ac perfecta. Nec repugnat ufus loquendi. Nam *Hesychius* in Gloffario ἀποκατάστασιν explicat τελέιωσιν, *consummationem*. Sic OECUMENIUS: ἀποκαταστῆναι δεῖ, φησι, καὶ ἐις πέρας ἐλθεῖν

 ἅπαν-

ἅπαντα. Conferri possunt etiam Matth. XVII, 11. et Hebr. VI, 10. Debet autem Christus potentissime regnare *donec omnia, quae praedicta sunt per Prophetas, eventu comprobata fuerint.* Hoc idem est quod dicitur 1 Cor. XV, 25. 26. et Hebr. X, 12. 13. Christum regnaturum esse, donec omnes hostes ei fuerint subiecti. Hostium Christi nomine comprehenditur, quicquid religioni, eiusque propagationi adversatur. Praedictum autem erat, omnes nationes subiiciendas esse imperio Messiae. Christus igitur ad finem usque mundi regnabit, et imperium suum ita exercebit, ut sensim sensimque omnes, vel quamplurimas nationes ad Regnum suum perducat. Cf. Rom. XI, 23—26. Ἀπ' αἰῶνος hebr. מעולם esse *iam olim, ab antiquissimis inde temporibus*, satis est notum. Vid. b. Ernesti diss. qua hic locus explicatur, ita opuscula theol. p. 477. sqq.

22. Μωσῆς μὲν— εἶπεν) Ostendit Petrus Prophetas de Messia esse vaticinatos, quod dixerat v. 21. Exorditur a Mose. Est nempe Christus propheta ille eximius, quem Moses praedixit. Deut. XVIII, 15. sqq. Videtur quidem Moses loqui de tota serie prophetarum, quos Deus sequentibus temporibus voluntatis suae interpretes ad Israelitas sit missurus. Sed hoc non obstat, quominus de Messia explicari possit locus; quippe is fuit maximus omnium et verissimus ille a Deo missus Propheta ex populo Iudaico, cuius contentum quoque Deus severe puniit. Vid. D. *Io. Aug. Dathii* scitam observationem ad hunc Deut. locum in *Pentateucho latine verso* et doctissimis notis illustrato. Accedit, quod de nullo alio Propheta dici possit, cum Mosi fuisse similem, eo sensu quo

Iesus

Iefus ei fimilis fuit. Sicuti nempe Mofes populo fuo novam religionis formam inftituit, et mediator fuit inter Deum et Iudaeos, ita et Chriftus novam religionem inftituit, et *μεσίτης* fuit inter Deum et homines, hoc tantum difcrimine, quod fit multo maior Mofe. Vid. Hebr. III. Haec olim fcripfi. Habent tamen ii etiam, qui vocem נָבִיא collective fumunt, et de tota ferie Prophetarum explicant, quo fententiam fuam tueantur. Monuerat enim Mofes in praecedentibus Ifraelitas, ut caverent, ne hariolos adirent, et hanc addit nunc rationem, quod Deus ipfis veros Prophetas fit excitaturus. Sed profecto non cohaeret: Nolite adire hariolos; nam Deus vobis prophetam Meffiam excitabit. Quod autem Mofes dicit: Prophetam *mei similem*, id fic intelligi poteft: Prophetam, cui Deus eadem ratione ut mihi voluntatem fuam patefaciet, quique eam ad vos perferet, ut ego retuli, talem, inquam Prophetam, femper per futura tempora vobis excitabit Deus. Poft verba *ὡς ἐμὲ* fubintelligi videtur: *misit*. Quemadmodum Deus me mifit, fic in pofterum etiam mittet Prophetas. Cf. ECKERMANN in fymbolis theolog. Vol. I. fect. 2. p. 126. f.

23. *Ἔσαι δὲ — τοῦ λαοῦ*) *Eveniet autem, ut unusquisque, qui non paruerit illi Prophetae, deleatur e populo.* Ἔσαι, ut hebr. וְהָיָה. Πᾶσα ψυχή, כָּל נֶפֶשׁ, *quilibet.* Vox *Alexandrina* *ἐξολοθρεύειν*, quam apud *τοὺς ἔξω* forte fruftra quaefieris, occurrit illa quidem apud Iofephum, *Antiq.* VIII, 11. 1. *πᾶν ἐξολοθρεύσω σου τὸ γένος*, fed hoc, non dubium eft, quin a LXX. Senioribus haufe-rit. Ceterum fi hoc, quod de exftirpatione e populo dicitur, ad Meffiam transfertur, non cogitanda eft exftirpatio

civi-

civilis; fed fenfus eft, huiusmodi hominem non agnofci pro cive regni Dei, excludi beneficiis per Meffiam promiffis et partis. Si de ferie Prophetarum ante Chriftum fermo eft, verbum ἐξολοθρέυειν nativam fuam fignificationem retinet. Petrus nec verba hebraica, nec verfionem Alexandrinorum, fed fenfum tantum reddidit.

24. Καὶ πάντες — ἡμέρας ταύτας) *Sed Prophetae omnes a Samuele et deinceps qui vaticinati sunt, de his diebus rebusque praedixerunt.* Bene cohaerent haec cum praecedentibus, fi locus Deuteronomii de ferie Prophetarum intelligitur. Hoc enim vult Petrus: Mofes praedixit, Deum miffurum effe Prophetas. Hoc ita evenit. Sed omnes ifti Prophetae vaticinati funt de Meffia. Ergo audiendi funt ab omnibus veri nominis Ifraelitis, v. 24. 25. Qui locum illum de Meffia explicant, ii particulam καὶ initio commatis exponunr: *quin etiam, imo etiam*, ut fenfus fit: *Quin etiam omnes Prophetae, quicunque locuti sunt, a Samuele usque et deinceps secuti, illi etiam denuntiarunt dies istos.* τῶν καθεξῆς, i. e. τῶν γεγονότων καθεξῆς, qui illum continua quadam ferie funt fecuti. Λαλεῖν, *docere, vaticinari.* Τὰς ἡμέρας ταύτας, tempora haec laeta et felicia, quibus beneficia per Meffiam parta vobis offeruntur. Quod Samuelem attinet, vid. 2 Sam. VII. 12. fqq.

25. Ὑμεῖς ἐςε — πατέρας ἡμῶν) *Vos ii estis, ad quos pertinent vaticinia prophetarum, atque illud promissum, quod Deus dedit nostris maioribus.* Hebraico more בֵּן, ὑιός alicuius rei faepe dicitur is, qui cum illa re ullo aliquo modo coniunctus eft, ad quem illa res per-

pertinet. Θιαθήκη, בְּרִית, *promissio.* In V. T. *filii prophetarum* ſunt *discipuli* prophetarum. Hoc autem loco omnes Iudaei ita vocantur, quia Prophetae ad eos miſſi erant, et quia libros Prophetarum legebant. καὶ τῆς διαθήκης,) ſc. υἱοὶ, *ad quos promissio pertinet.* Gen. XII, 3. XVIII, 18. καὶ ἐν τῷ σπέρματι σȣ — τῆς γῆς) *Per posteros tuos* (unum ex poſteris tuis) *felices erunt omnes nationes terrae.* Τὸ σπέρμα, זֶרַע et *posteros* num. plur. et unum poſterum ſignificat, ut Gen. IV, 25. ubi זֶרַע de *uno filio* uſurpatur. Πατριαὶ τῆς γῆς h. l. non ſunt familiae conſanguinitate coniunctae, ſed ſimpliciter *nationes terrae.* Cf. Gen. XVIII, 13. 13. Si ille Abrahamo promiſſus benefaciet omnibus gentibus, quanto magis conſanguineis ſuis, ſi modo hi impedimenta auferant.

26. Ὑμῖν — ἀπέςειλεν αὐτὸν) *Vestro inprimis bono misit Deus quem excitavit, filium suum. Excitare* hic non eſt e mortuis ad vitam revocare, ſed *conspicuum facere*, prophetia aliisque donis. Reſpiciuntur enim ea quae praeceſſere, προφήτην ὑμῖν ἀναςήσει. Sic et ſurgere tribuitur prophetis Deut. XIII, 1. XXXIV, 10. Sirac. XLVII, 1. Ὑμῖν, *vestro commodo.* Πρῶτον, *inprimis.* εὐλογȣ̃ντα ὑμᾶς, *ut vobis benefaciat, felices vos reddat.* ἐν τὸ ἀποςρέφειν — ὑμῶν) *Si quisque vestrum se avertat a malitia sua et vitam emendet.* Poteſt etiam ἀποςρέφειν tranſitive ſumi, et ita coniungi cum antecedentibus, ut ſenſus ſit: ut felices vos reddat, *dum unumquemque vestrum abstrahit a sceleribus suis.* Hoc fit per doctrinam Ieſu Chriſti. Ergo verba illa: ἀπέςειλεν αὐτὸν commode explicari poſſunt *de doctrina Iesu Christi.* Vobis Iudaeis primum *misit* doctrinam de Ieſu.

CAP.

CAP. IV.

1. Ἐπέστησαν αὐτοῖς) *Supervenerunt ipsis*, eo ſenſu quem hoc verbum apud Latinos hábet, quo *celeriter praeterque spem venire* denotat. Id enim eleganter Graecis ἐπιστῆναι τινι denotat. Noſtri dicunt, *einem unvermuthet über den Hals kommen.* ὁ στρατηγὸς τῦ ἱερῦ) *Praefectus templo.* Erant στρατηγοὶ τῦ ἱερῦ *praefecti excubiarum Leviticarum*, quorum erat munus cavere, ne quis tumultus in templo oriretur. Solebat nempe certus numerus Sacerdotum per ſingulas hebdomadas die noctuque excubias agere in templo, ut pararent ea, quae ad victimas et ornatum templi paranda eſſent. His praeerat unus ex Sacerdotibus, qui ὁ στρατηγὸς τῦ ἱερῦ dicebatur, et cui id muneris incumbebat, ut ordini conſuleret. Cf. Luc. XXII, 4.

2. Διαπονούμενοι) *aegre et graviter ferentes.* καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν) Annunciare probatam exemplo Chriſti mortuorum reſurrectionem. Ἐν τῷ Ἰησῦ, *in persona, in exemplo Iesu*, vel etiam: *per Iesum. Sadducaei* igitur hoc tantum aegre ferebant, quod Apoſtoli profiterentur Ieſum e mortuis revixiſſe, quodque per hunc omnibus pollicerentur reſurrectionem. Sacerdotes autem hoc male habuit, quod homines idiotae docerent populum in templo, in quo non oportebat loqui niſi Rabbinos, Phariſaeos ac Scribas. Reſurrectionem mortuorum ipſi profitebantur; ſed *Iesum Nazarenum* e mortuis revixiſſe, id pernegabant.

3. Εἰς τήρησιν) *In custodiam.* Thucydides VII, 86. ἀσφαλεστάτην τήρησιν. Schol. ἤγυν φυλακήν. De variis huius vocabuli ſignificationibus accurate diſputavit Io.

FRID.

Frid. Fischer, in Supplem. ad *Vorstii* Comment. de Hebraismis N. T. Spec. I.

4. Πολλοὶ δὲ — πέντε) *Multi enim eorum, qui audiverant doctrinam, susceperunt religionem christianam, et fuit numerus illorum hominum circiter quinque millium.* Δὲ pro γάρ. Nam ratio redditur, cur tanto dolore affecti sint Sadducaei et Sacerdotes. Ὁ λόγος, *doctrina,* institutio Apostolorum. Πιστεύειν h. l. est *suscipere religionem christianam.* ὡσεὶ χιλιάδες πέντε) Vel universorum, ut comprehendantur hoc numero etiam illa tria millia c. II. vel eorum, qui tunc audierunt Petri concionem tantus numerus accessit ad priores. Quum autem verisimile haud sit, 5000 homines simul Christo nomen dedisse, hoc potius dicit Lucas, numerum Christianorum tum accrevisse ad quinque hominum millia.

5. Τοὺς ἄρχοντας) Ἄρχοντες, qui v. 8. disertius vocantur ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, non alii sunt, quam *Synedrii Magni assessores,* qui in hist. Maccab. Lib. I. c. 14. dicuntur ἄρχοντες τοῦ ἔθνους. Apud Iosephum XX, 1. 2. ἄρχοντες Ἱεροσολυμιτῶν. Hi autem ἄρχοντες a πρεσβυτέροις, qui ipsi quoque non exigua pars illius senatus erant, hic distinguuntur. quia illorum dignitas, auctoritasque haud dubie maior, quam πρεσβυτέρων erat.. Εἰς ἱερουσαλὴμ, pro ἐν ἱερ. ut codices nonnulli habent.

6 Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα, καὶ καϊάφαν) *Annas* fuit socer Caiphae, Io. XIII, 13. Vocatur Pontifex M. sed ex Iosepho (Antiq. XVIII, 2, 2. et Lib. eod. 4, 3.) constat, *Caipham* tum temporis proprie fuisse summum Pontificem. *Annas* igitur, qui ipse hic ἀρχιερεὺς vocatur, fuisse videtur Caiphae, Pontificis Maximi, vicarius.

Ne-

Neque quicquam dubitationis habet, quin Pontifex M. suum sibi interdum habuerit Vicarium, qui dicebatur כֹּהֵן מִשְׁנֶה ἀρχιερεὺς ὁ δέυτερος, quemadmodum ille כֹּהֵן הָרֹאשׁ ἀρχιερεὺς ὁ πρῶτος. Vid. *Krebsii* obfervatt. ad h. l. Sed fortassis eam ob caussam οἱ ἀρχιερεῖς numero plur. nominantur, quia pontificatus dignitas tum temporis valde ambulatoria erat, ut ex Iosepho discimus, et abdicari iussi non tantum manebant Assessores Synedrii, sed etiam dignitatis pristinae nomen retinebant. *Ioannes*, quis fuerit, incertum est. Ἀλέξανδρος) *Alexandrum Lysimachum*, fratrem Philonis Iudaei, cuius filius Alexander Tiberius duxit Berenicen, Agrippae maioris filiam (Ioseph. Ant. XIX, 5, 1.) intelligit *Mangaeus* in praefatione *Philoni* suo praepofita. Memorat hos Lucas ad monendos lectores, quos adversarios, (potentissimos nempe,) habuerint Apostoli.

7. Καὶ στήσαντες — τῦτο ὑμεῖς;) *Et postquam eos in medio stare* (i. e. coram iudicio comparere) *iusserant, quaesiverunt: Quo iure aut cuius iussu fecistis vos illud?* ut nempe auderetis in templo docere. Ἐν ποίᾳ δυνάμει; *quo iure?* Non videtur quoad sensum differre ab eo quod sequitur: ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι) *Quo iubente*, qua auctoritate? Non enim licitum esse putabant publice docere inscio Synedrio.

9. Ἐι ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα) *Si hodie in nos inquiritur; si interrogamur.* Habet enim ἀνακρίνεσθαι significationem interrogandi et inquirendi, quum alibi apud auctores graecos, tum apud Platonem Lib. IX. de legibus, ubi ἄρχεσθαι ait, in iudicio, τὸν γεραίτατον ἀνακρίνεσθαι

θαι, ordiri maximum natu *inquisitionem*, quae ibidem ἀνάκρισις dicitur. ἐπὶ ἐυεργεσίᾳ ἀνθρώπȣ ἀσθενȣ̃ς) Pro εἰς ἄνθρωπον ἀσθενῆ. Eſt enim Genitivus obiecti, non ſubiecti. Sic apud Philonem: ἐπ' ἐυεργεσίᾳ τȣ̃ γένȣς ἡμῶν, *ad benefaciendum nostro generi.* Miratur Petrus, ob beneficia homines in carceres trahi, quum id ob malefacta tantum ſoleat ac debeat.

10. Γνωςὸν — ὑγιὴς) *Scitote vos omnes et universus populus Israeliticus, per Iesum Nazarenum, quem vos in crucem egistis, et quem Deus ex mortuis excitavit, per hunc, inquam, huic homini valetudinem esse restitutam.* Ex ultimis huius comm. verbis patet, hominem ſanatum ſimul in Synedrium ductum eſſe. Ceterum haec Petri verba erant ut libera, ita plena gravitatis. Quid enim hoc erat aliud, quam ſummum ſenatum arguere ſummi parricidii? Παρέςηκεν, *adstat erectus*, ut infra v. 14.

11. Οὗτός ἐςιν) Vid. Matth. XXI, 42. et ibi notata. Adde Eckermanni obſervationes ad hunc Pſalmi locum in Symb. th. Vol. I. faſc. 1. p. 95. ſq. et faſc. 2. p. 131. ſq. cui aſſentitur Eichhornius in Bibl. univerſ. lit. theol. Vol. III. p. 70.

12. Καὶ ȣ̓κ ἔςιν ἐν ἄλλῳ ȣ̓δενὶ ἡ σωτηρία) *Et in alio nemine sita est salus; a nullo alio est exspectanda salus.* Sic Ioſephus *Ant.* L. III, c. 1. Moſen pro ſublevanda Iſraëlitarum commeatus et aquae penuria Deo ita ſupplicantem ſiſtit: ἐν αὐτῷ γὰρ εἶναι τὴν σωτηρίαν αὐτȣ̃ κ̀αὶ ȣ̓κ ἐν ἄλλῳ, *in illo enim* (Deo ſc.) *sitam esse salutem eius populi et non in alio.* Quaenam vero ea eſt σωτηρία, quam Petrus hic praedicat? Sequentia oſtendunt non tan-

 tum

tum de aegrotis corpore, eorumque fanatione fermonem effe. Significat potius ἡ σωτηρία, quamvis adiecto articulo, indeterminate, *quamlibet salutem*, quamlibet ex malis vel expertis vel formidatis liberationem, adeoque etiam liberationem a poenis peccatorum, et falutem aeternam. Idque h. l. probabile fit magis ex eo, quod *morbi* femper pro *peccatorum poenis* habiti fint. Senfus igitur verborum Petri eft: *Christum unicum esse sospitatorem hominum; ab illo solo ut auctore hominibus obtingere liberationem ab omnibus vitae praesentis calamitatibus; eatenus saltim, ut mala physica et externa a vere Christianis non amplius consideranda sint ut poena peccatorum*, i. e. *ut indicia irae divinae; inprimis vero in solo Iesu sitam esse salutem animarum.* ὄνομα) *Persona*, ut fupra c. III, 16. ὑπὸ τὸν οὐρανὸν) Eorum, qui in terris confpecti funt; non patriarchae, non prophetae, non facerdotis, non regis. *Michaelis* vertit: *Durch keinen andern ist die Gesundmachung geschehen, und es ist auch kein anderer Name unter dem Himmel dazu gegeben, dafs man dadurch gesund werden kann.* Ἡ σωτηρία igitur ex eius fententia hic eft *sanatio*, et σωθῆναι fignificat *sanitatem recuperare.* Sic haec verba explicanda effe putat propterea, quia v. 7. non fuerit quaeftio, per quem homines falutem aeternam confequantur, fed potius, per quem claudus fanitatem recuperaverit? Verum ad hanc quaeftionem Petrus iam refponderat v. 9. 10. Addit v. 11. 12. eundem Iefum, cuius vi et auctoritate fiant miracula, effe verum Meffiam, per quem folum homines poffint confequi veram falutem.

13. Παῤῥησίαν) *Libertatem loquendi, confidentiam, constantiam.* Vid. *Walchii* diff. de παῤῥησίᾳ *Apo-*

sto-

stolorum idiotarum. καταλαβόμενοι) *Scientes.* Verbum habet significationem comprehensionis, ut *Herodotus* ait se executurum narrando ea, quae alii ἐ κατελάβοντο, i. e. omiserunt. Quia autem, quae comprehensa tenemus, certa habemus, transfertur verbum ad cognitionem et scientiam, et ea quae sunt comperta et explorata. ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται) *Homines imperiti litterarum et rerum*, i. e. indocti et privati atque plebeii. Ἀγράμματος, qui γράμματα, litteras non didicit; indoctus. Est autem ἰδιώτης in mentione magistratuum, *privatus*; in mentione artificiorum studiorumque, *imperitus*: in mentione dignitatis et praestantiae, *humilis et inhonoratus.* Indocti et plebeii homines, si ad iudicum subsellia protrahantur, sunt plerumque timidi, nullius animi atque consilii, ac saepe paene exanimati. Miratur igitur Synedrium mentis constantiam, fiduciam atque dicendi vim, qua legati divini caussam suam defendunt.

14. Οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν) *Nihil poterant respondere.* Nec refellere poterant quod factum erat, nec probare volebant.

15. Συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους) *Consultarunt inter sese, contuleruut sententias;* subaudiri enim potest, βουλὰς, aut βουλεύματα aut γνώμην. Sic Plutarchus in *convivio 7. sapient. Itaque censeo debere vos denuo de reipublicae popularis forma,* γνώμην τινὰ συμβαλέσθαι, *in commune consultare.*

19. Ὅτι μὲν — ἀρνήσασθαι) *Etenim perspicuum per eos patratum est miraculum, quod manifestius est Hierosolymitanis, quam ut possimus negare.* Γνω-

ϛὸν h. l. eſt *certum, omnia veri signa habens, indubitatum*. Φανερὸν, *manifeſtum*, quod aliis innotuit.

17. Ἀλλ' — λαὸν) *Sed ne hoc latius divulgetur*. Διανέμειν proprie eſt *diſtribuere inter plures*, hinc *divulgare*. Cod. Laud. et verſio Syra poſterior in marg. addunt: τὰ ῥήματα ταῦτα. ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ) *Mentione nominis iſtius*. Ne quid verborum poſtea facientes meminiſſent nominis iſtius, vel perſonae.

19. Εἰ δίκαιόν ἐϛιν) Vos ſtatuite iudicio veſtro, an iuſtum ſit coram Deo, vos potius audiri, quam Deum ipſum? Provocant Apoſtoli ſimpliciter ad naturaliter omnibus inſitam cognitionem.

20. Οὐ δυνάμεθα — λαλεῖν) Verba: *quae vidimus et audivimus*, non tantum ad reditum Chriſti in vitam, ſed etiam ad reliqua omnia, quae Apoſtoli per triennium Ieſum facere atque docere viderant et audiverant, referenda ſunt. Non poſſumus, inquiunt, tacere ea, quae nobis ſunt certiſſima ex uſu triennii, quod nos cum Ieſu peregimus. Cf. 1 Io. I, 1.

21. Διὰ τὸν λαὸν) Subindicari videtur metus iam orientis tumultus in populo.

22. Ἐτῶν — ἰάσεως) Quum ſic natus eſſet, et tot annis oſtentaſſet mendicus ſuum malum, nemo calumniari poterat, vitium fuiſſe ſimulatum aut leve.

22. Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς) Eſt locutio helleniſtica, per σὺ interpoſitum ſignificans Vocativum. Senſus eſt: O tu Domine, opifex coeli, terrae et maris, et omnium quae in iis. Univerſum hoc apud Hebraeos modo tribus nomini-

minibus, ut hic, modo duobus, ut coeli et terra, exprimitur.

25. Ὁ διὰ — εἰπῶν) Pſ. II, 1. 2. Παιδός σȣ, *servi, cultoris tui.* ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη) Verbum φρυάσσειν de equis proprie adhibetur, quum illi collo altius ſublato, *hinniunt, fremunt* et *ferociunt*. Si vero ad homines vocabulum transfertur, optime vertas: *ferocire*. Notat enim 1) *inflatum esse, et altos sibi spiritus sumere*. 2) ob animi faſtum, *verbis vel factis insolenter agere*. Philo de *charitate* hominem ſuperbum ita deſcribit: *Incedit in summis pedum digitis*, καὶ τὸν αὐχένα μετέωρον ἐξαίρει φρυαττόμενος, *et cervicem in equi morem erigens ferocit.* καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;) *nationes meditantur inania?* capiunt inania rebellionis conſilia? Aliis verbis repetitur, quod in priori membro dictum erat. Ergo ſenſus huius verſiculi eſt: Quare nationes rebellant adverſus Deum? In quo ſit haec rebellio, mox dicitur.

26. Παρέστησαν — Χριςȣ̃ αὐτȣ̃) *Consistunt reges terrae, et magistratus una conveniunt, adversus Dominum* (Iehovam) *et Messiam eius*, i. e. adverſus regem ab eo conſtitutum. Παρέστησαν, *consistunt*, ſc. deliberandi cauſſa. Hebraicum verbum הִתְיַצֵּב cum עַל conſtructum, quod ſaepe *apparere* et *ministrare* ſignificat, ponitur etiam in malam partem de iis, qui *oppugnant* alios, qui *coëunt, coniurant, consilia adversus aliorum salutem capiunt.* Rebellio igitur in eo erat, quod reiicerent Regem a Deo ipſo conſtitutum. Haec quae Davides Pſ. II. de ſuo tempore dicit, iam applicantur ad rem praeſentem, v. 27. ſqq. Sicuti olim rebellarunt reges et ma-

magiſtratus adverſus Iehovam et reges a Deo conſtitutos; ſic etiam nunc rebellant adverſus Meſſiam, maximum omnium Regem e familia Davidica.

27. Ἐπ' ἀληθείας) Addunt ἐν τῇ πόλει ταύτῃ addunt Codd. antiqui nonnulli, cum multis iunioribus, verſiones Syriacae, Vulgata et aliae, Patrumque loca. Sic augetur vis rei: in hac urbe, quae eſt urbs primaria, ubi Deus templum habet, ubi eſt mons Sion. In hac ipſa urbe rex ille, Meſſias eſt repudiatus. ὃν ἔχρισας) Quem tanta poteſtate ornaveras, ſanandi morbos, expellendi daemones, mortuos reſuſcitandi. *Ungere* i. e. donis exornare, vel ſimpliciter, *muneri consecrare*, ut ſenſus ſit: quem tu ipſe Regem conſtituiſti. *Convenerunt, autem*, i. e. communia conſilia ceperunt adverſus Meſſiam Herodes et Pontius Pilatus συν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ, *cum paganis hominibus*, i. e. Romanis quos Pilatus ſecum habuit; *et populo Iudaico*, qui ſub Herodis imperio erat. Non argutandum eſt in plurali numero λαοῖς. Vera lectio videtur eſſe λαῷ, quam verſio antiqua latina exhibet. Error facile oriri potuit, quum praecedat σὺν ἔθνεσι.

28. Ποιῆσαι — γενέσθαι) *Ut facerent, quae tua potentissima voluntas decrevit, ut ita fierent.* Ἡ χεὶρ τȣ̃ Θεȣ̃, יַד יְהוָה potentia Dei. *Potentia Dei et voluntas*, i. e. potentiſſima voluntas. Quod ad rem attinet, hoc dicitur: Interfecerunt quidem Ieſum, Regem a Deo conſtitutum, ſed totum illud factum eſt volente et moderante Deo. Cf. ſupra c. II, 23. Voluit quidem Deus permittere, ut Ieſum morti traderent, ſed voluit etiam

red-

reddere irrita confilia eorum, quibus impedire voluerunt, ne Iefus Rex agnofceretur, eiusque doctrina propagaretur.

29. 30. Καὶ τὰ νῦν — παιδός σȢ Ἰησȣ̃) *Et nunc, Deus, respice minas eorum, et concede ministris tuis, ut confidentissime tradant doctrinam tuam, eo ut illis adsis ad sanationem* (aegrotorum) *et ad miracula patranda per sanctum filium tuum Iesum.* Ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, *respice minas eorum*, ne id quod comminati funt, exfequi poffint. Precantur Apoftoli Deum, ut ipfis concedere velit μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον, *confidentissime tradere doctrinam.* Ifta παῤῥησία augebatur, quotiescunque Deus eos roborabat ad miracula patranda, quibus fidem faciebant fe effe legatos divinos. *Manum extendere*, i. e. potentia uti. Τὸ ὄνομα τȣ̃ Ἰησȣ̃, *persona Iesu*, i. e. Iefus ipfe, qui hic et fupra v. 27. vocatur ἅγιος *venerabilis*; nam hanc fignificationem habet קָדוֹשׁ quum de Deo ufurpatur. Fatentur Apoftoli, fe non fua vi, fed vi a Iefu conceffa miracula patrare.

31. Καὶ δεηθέντων — συνηγμένοι) *Quum finiissent preces; commotus* (tremefactus) *est locus, ubi congregati erant.* Nempe tanquam fuiffet terrae motus. Fuit hoc fignum praefentiae divinae, et fignificatio divinae benevolentiae ac fingularis providentiae quam experturi effent. Cf. fupra c. II, 2. καὶ ἐπλήσθησαν — ἁγίȣ) i. e. *magna et plane divina fiducia repleti sunt.* De infpiratione proprie fic dicta h. l. non poteft effe fermo; quomodo enim tremor terrae novas rerum ideas in animis Apoftolorum producere potuiffet? Ergo *repleri Spiritu*

sancto h. l. est potius animi robore plane divino roborari. Vid. Schol. ad Matth. III, 16. Favet huic significationi contextus. Sequitur enim: καὶ ἐλάλουν — παῤῥησίας, *tradiderunt doctrinam Dei cum animi fiducia et robore.* Haec animi fiducia inde erat, quod ex illo aedium tremore praesentiam et auxilium Dei experti fuerant.

32. Ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία) Significatur intimus inter fideles animorum consensus et amicitia. Sic enim de Aristotele haec narrat *Diogenes Laërtius* L. V. c. 1. §. 11. ἐρωτηθεὶς τί ἐστι φίλος; ἔφη μία ψυχὴ δύο σώμασιν ἐνοικοῦσα. Καὶ οὐδὲ — κοινὰ) *Ac ne ullus quidem aliquid opum sibi dicebat esse proprium, verum iis erant omnia communia.* Cf. supra II, 44. sq. De Essaeorum communione bonorum, valde diversa ab ea, quae aliquamdiu Christianis Hierosolymitanis placuit, vid. D. Flatt *Magazin für christl. Dogmatik und Moral,* fasc. VII, pag. 130. sqq. *Bemerkungen über den Versuch das Christenthum aus dem Essaeismus abzuleiten.*

33. Χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς) *In gratia erant magna apud cunctos.*

34. Κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν) *Qui possidebant fundos aut domos*, vel, in quorum facultatibus erant fundi et domus. τῶν πιπρασκομένων) Nempe agrorum et domuum, ut praecedentia ostendunt.

35. Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων) *Deponebant apud Apostolos.* Quod signum erat pecunias illas subiicientium Apostolorum arbitrio. Sic *Heliodorus* IV. πάντα τὰ ἑαυτοῦ τιθέναι παρὰ τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως. *Cic.* Orat. pro Flacco, c. 28. *ante pedes Praetoris in foro expensum est auri pondo centum.* Non omnia ven-

di-

diderunt et contulerunt omnes, ſed partem bonorum, qua ſine magno incommodo carere poterant. Libertati cuiusque relictum erat, an aliquid contribuere vellet, nec ne. Quum autem inter Chriſtianos Hieroſolymitanos multi eſſent egeni, et omnes Chriſti cultores popularibus tanquam Apoſtatae eſſent inviſi, ſine divitum liberalitate in maximum diſcrimen venturae fuiſſent res Chriſtianorum. Nec poterant melius exiſtimationem ſuam tueri, quam ſingulari beneficentia, quae ſemper laudatur. Quumque praeviderent, vexationes, exilia et mortem ipſis imminere, aut ſe in regiones peregrinas ad praedicandum Evangelium mittendos eſſe; denique bellum inſtare, quo praedia et domus eſſent vaſtandae, nihil conſultius erat, quam in tempore ea, quae inutiliter alias peritura erant, vendere, atque ita amicos ſibi parare, iſtisque vinculis ſeſe expedire.

36. Βαρνάβας — υἱὸς παρακλήσεως) בַּר נְבִיאָה Graeco ſermone contracte Βαρνάβας, *filius prophetiae, propheta*; nam Helleniſtis mos, prophetiam vocare παράκλησιν. Apoſtoli ei hoc nomen dederant in omen doni prophetici. Vel etiam: *filius doctrinae*, i. e. docendo idoneus; *interpres verbi divini*, *doctor*. Nam παράκλησις ſaepe eſt *admonitio*, *doctrina*. Aliis Ioſes hoc cognomen accepiſſe videtur ob ſolatium, quo animos Chriſtianorum doctrina ſua et inſtitutione, vel liberalitate repleverat. λευίτης) Ex tribu ſeu familia Levitica. κύπριος τῷ γένει) Ortus parentibus, qui in Cypro habitaverant.

37. Τὸ χρῆμα) i. e. τὴν τιμὴν, ut modo eſt locutus, rem partam ex agri venditione, pretium agri. De

pe-

pecunia quidem Graecis ufitatum eft uti plurali numero, χρήματα. Licuiffe Levitis agros emere in Iudaea, exemplo patet Prophetae Ieremiae, qui et ipfe ex tribu Levi fuit. Vid. Ierem. XXXII, 7.

CAP. V.

1. Κτῆμα) Κτῆμα dicitur, quod in bonis eft, i. e. partum feu quaefitum. Sed fuiffe iftum *fundum*, mox nomine χωρίε indicatur.

2. Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς) Verbum νοσφίζεσθαι proprie eft *separare*, improprie, ut hoc loco eft *intervertere*, et ita praecipue adhibetur de iis, qui de pecunia publica, communi plurium ufui deftinata, aliquid fubripiunt, et fibi vindicant. Sic apud *Plutarch.* in *Lucullo*, Lucullus ex praeda πολλὰ νενοσφισμένος, multa *intervertisse* dicitur. Παρὰ — ἔθηκεν) *Apostolis tradidit*, quafi hoc totum effet pretium venditi agri. Qui omnia bona fua vendiderant, et pretia communitati Chriftianorum tradiderant, ii, ut par eft credere, e publico aerario erant alendi. Magnam itaque fraudem admifit Ananias diminuta pretii numerati fumma, qua indigentiis Chriftianorum confulendum erat; nec fi plures hoc exemplum fecuti fuiffent, res Chriftianorum diu confiftere potuiffent. Praecipue autem crimen Ananiae in eo fuiffe videtur, quod vellet ψεύσασθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, (v. 3.) i. e. experiri, an Apoftoli fraudem detecturi effent. Fecit igitur hoc peffimo confilio, ut ludibrio exponeret Apoftolos, quafi non effent divinitus edocti, non participes donorum Spiritus fancti. Vid. *Michaelis* in h. l.

3. Διατί — τȣ̃ χωρίȣ;) *Quare Satanas animum tuum replevit, ut fallere velles mendacio Spiritum sanctum, et detrahere aliquid de pretio agri?* Quod Satanas repleviſſe animum Ananiae dicitur, id proprie ſumi non poteſt. Quomodo enim fieri poſſit, ut Spiritus qua ſubſtantiam ſuam in hominis animo aut corde ſit, non apparet. Explicant igitur alii ſic, ut dicant, Satanam excitaſſe in Anania eiusque uxore propoſitum fallendi; alii volunt Satanam eos in propoſito confirmaſſe. Sed v. 4. dicitur, ipſum Ananiam ſibi hoc apud animum ſuum propoſuiſſe. Videtur igitur deſcribi tantum conſilium Satanicum, ut ſenſus ſit: Cur plenus eſt animus tuus Satanico iſto ſenſu? Nempe tam foeda eſt cogitatio fallere velle Deum, ut ab homine vix expectari poſſe videatur. ψεύδεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, *fraude fallere Spiritum sanctum.* Non differt phraſis v. 4. ψεύδεσθαι τῷ θεῷ, niſi quod verbum ψεύδεσθαι, v. 4. ex uſu graecae linguae cum Accuſativo, commate 4. autem ex uſu hebraizantis ſermonis cum Dativo conſtruitur, ut Pſ. LXXVIII, 36. Infra v. 9. eadem haec res exprimitur phraſi πειράζειν τὸ πνεῦμα κυρίȣ. *Tentare* dicitur homo *Deum*, quando ſic agit, ut videatur dubitare de omnipotentia, veracitate, aut alio attributo Dei. Quum autem h. l. ſermo ſit de fraude, quam latere voluerunt Ananias et uxor, *tentare Deum* h. l. erit, ſic agere, quaſi Deus non eſſet omnipotens et omniſcius, quaſi non poſſet detegere et punire hanc fraudem. Phraſis igitur ψεύδεσθαι τὸ πνεῦμα ἅγιον eundem habet ſenſum. Quoniam vero τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον v. 3. et ὁ Θεὸς v. 4. invicem permutantur, *Spiritum sanctum fallere* idem eſt ac fallere Deum, qua eſt omnipotens et omniſcius. Verba acti-

va

va ſaepe indicare *conatum*, adeoque de voluntate et conſilio fallendi h. l. ſermonem eſſe, vix eſt cur moneamus. Iam vero non potuit Ananiae et uxori in mentem venire fraude fallere ipſum Deum, voluerunt potius fallere Apoſtolos. Ergo per ſe intelligitur, Petrum hoc voluiſſe: incidiſti in Satanicam illam cogitationem, ut fraude fallere velles nos Apoſtolos, Spiritu ſancto repletos. Voluiſti experiri, an Deo omniſcio et omnipotente revelante fraudem detegere et punire valeamus. Cf. v. 4.

4. Ὀυχὶ μένον, σοὶ ἔμενε) Vel ἔμεινε, *si retinuisses, possessio tua fuisset.* Licebat tibi per nos non vendere praedium et eius proprietatem retinere. Tum vero e publico communitatis chriſtianae aerario nihil accepiſſet, quia ex propriis vitam potuiſſet ſuſtentare. καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε;) Nempe ἡ τιμὴ. Etiam poſtquam vendideras fundum, pretium totum retinere tibi licebat, ac de eo nihil vovere. τί ὅτι — τοῦτο;) *Quid est, quod reposuisti in corde tuo?* Quid cauſſae fuit, cur hoc in animum tuum induceres? Indicatur conſulta et deliberata fraus. ἐκ ἐψεύσω — τῷ θεῷ) *Non tam homines, quam potius ipsum Deum fallere conatus es.* Putabas nos Apoſtolos facile falli poſſe tua fraude; ſed cogitare debebas, nos frui auxilio Dei omniſcii et ompotentis, cuius Spiritu afflati detegere poſſumus ea, quae alios latent.

5. Ἐξέψυξε) ἀπέψυξε, *animam exhalavit; subito expiravit*, vel obiurgatione tam ſevera perculſus, vel alio caſu, Deo ita dirigente, extinctus. Experientia docet, haud raro fieri, ut homo repentino terrore vel e veſtigio vita privetur. Magnum fuiſſe hoc crimen, ab Anania et Sapphira commiſſum, patet ex iis, quae ad comm. 2. monui-

nuimus. Peccarunt autem eo gravius, quod id fecerunt fcientes ac volentes, re deliberata, nullo periculo aut metu urgente. Iufta ergo et opportuna et neceffaria erat eorum poena, ne fraus fuis autoribus effet utilis, et ut omnes intelligerent, hanc novam focietatem effe bonorum honeftorumque hominum coetum. Alia, et multo gravior cauffa poenae erat, ut infigni hoc exemplo auctoritas Apoftolorum confirmaretur. Quodfi enim fraus ifta fucceffiffet Ananiae eiusque uxori, et fama huius rei fparfa effet, haud dubie orta effet fufpicio, mentiri Apoftolos, dum dicebant, fe frui auxilio Dei, et afflari Spiritu fancto; quare imminuta fuiffet eorum auctoritas. Ceterum volunt nonnulli, in eo quod hic narratur, effe exemplum eius promiffionis, quam dederat Iefus Apoftolis Io. XX, 23. Nimirum phrafin κρατεῖν τὰς ἁμαρτίας explicant: miraculofis modis infligere poenas peccantibus. Hoc Petrum feciffe dicunt quum denunciaret hominibus illis fubitam mortem. Infra v. 9. Sed Petrus uxori tantum, non ipfi Ananiae denunciavit mortem.

6. Οἱ νεώτεροι) *Iuvenes* e coetu Chriftianorum, tum congregatorum. συνέστειλαν αὐτὸν) *Sepulturae praepararunt eum*, ut apud Iofephum Ant. XVII, 3. 3. θανόντα δὲ περιστείλας, ἐπὶ Ἱεροσολύμων ἀγόμενος, ταφῆς ἠξίω, *mortuum quum sepulturae praeparatum Hierosolymas deportasset, sepultura dignatus est.* Συστέλλειν et περιστέλλειν, (nam utrumque promifcue ufurpatur) Graecis adhibentur ad denotandam *omnem curam, quam pollinctores cadaveribus adhibent, ut, membra collocare, ungere, componere faciem, fasciis involvere, vestes induere*, de qua re vid. *Cuper*, in obfervatt. Lib. II, c. 9.

ἔθα-

ἔθαψαν) Notum eſt, Iudaeis hodie in more eſſe poſitum, mortuos aut eodem die quo mortui ſunt, aut quamprimum id fieri poſſit, terrae mandare. Id iam olim factum eſſe videtur, fortaſſis ob Deut. XX, 23. ubi *pernoctationem* cadaveris in terra lex vetat. Si funera interdum aliquot demum poſt mortem diebus efferebantur, factum eſt id propter exſequiarum apparatum, quem Ananiae funus minime ſuadere videbatur.

8. Εἰ τοσούτου) Tantine fundum vendidiſtis, commemorata ſcilicet pecuniae ſumma, quam vir ipſius attuliſſet.

9. Τί (ſc. γέγονεν) ὅτι) *Cur?* συνεφωνήθη ἡμῖν) In hoc conſpiraſtis. οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου) *Ii qui sepelierunt maritum tuum.* Eſt mos Hebraeorum, quem et Scriptores N. T. ſecuti ſunt, homines exprimere per partes corporis, quarum qualiscumque coniunctio ſit cum ea re, quae iis tribuitur idque quum faciunt, totam perſonam contuentur, non cogitantes de iſtis partibus. Vid. *Ernesti* Prolus. de veſtigiis linguae ebraeae in lingua graeca.

10. Ἔπεσε — ἐξέψυξεν) In muliere terror eo maior erat, quod audiret, maritum eſſe mortuum, et mox ipſam elatum iri mortuam.

12. Διὰ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων) ביד i. e. per Apoſtolos; Hebraismus frequens. De porticu Salomonis, cuius nunc fit mentio, vide annot. ad Io. X, 23. Sequentia verba: καὶ ἦσαν — γυναικῶν parentheſi ſunt includenda. Cohaeret enim hic verſus cum v. 15.

12. Τῶν δὲ λοιπῶν — ὁ λαός) *Reliquorum quidem nemo audebat eos assectari; sed populus eos magni*

fa-

faciebat. Οἱ λοιποὶ opponuntur τῷ λαῷ, populo, plebi. Reliqui igitur videntur eſſe proceres, vel etiam divites moribus et ingenio ſimiles Ananiae, ut Lucas dicat, neminem porro auſum eſſe lucri cauſſa ſeſe adiungere Chriſtianis. Κολλᾶσθαι τινὶ, uſu hebraico eſt *adhaerere alicui, assectari aliquem.*

14. Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο) Multo etiam magis quam ante. Reſpicitur enim hic id, quod dictum eſt ſupra IV, 4.

15. Ὥστε — τινὶ αὐτῶν) *Ut adeo in plateas efferrent aegrotos, eosque ponerent in lectis et grabbatis, ut veniente Petro saltem umbra eius unum et alterum eorum obumbraret.* Connectenda haec ſunt cum λαῷ πολλὰ comm. 12. Quod de umbra Petri dicitur, id non accipiendum eſt ſic, quaſi umbra Petri revera habuerit vim ſalutiferam ad ſanandos aegrotos. Petrus enim et reliqui Apoſtoli non ſua vi ſed potentia et facultate a Ieſu ſibi conceſſa ſe miracula patrare faſſi ſunt. Referenda igitur ſunt haec ad meram hominum opinionem et ſuperſtitionem, nec ab Apoſtolis nec a Luca probatam. Simile exemplum vid. Matth. IX, 90. 21.

16. Συνήρχετο — ἀκαθάρτων) *Conveniebat etiam multitudo urbium vicinarum, afferens aegrotos et daemoniacos.* Τῶν πέριξ πόλεων, ſc. κειμένων. Ὀχλεῖσθαι, *turbari, animo perturbari, dolore affici.* Sed Alexandrini ſaepe hebraicum חֹלֶה, *aegrotans* vertunt ὀχλούμενος, ut Gen. XLVIII. 1. Mal. I, 13. 1 Sam. XIX, 14. Ὀχλούμενοι ὑπὸ πν. ἀκαθ. ſunt *Daemoniaci,* quorum in Evangeliis ſaepe fit mentio.

17.

17. Ἀναςὰς — ζήλε) *Iam vero Pontifex Maximus, et quicunque cum illo erant, coeperunt vehementer indignari.* Ὁι σὺν ἀυτῷ, (*qui cum eo* (Pontifice Maximo) *erant*,) non ſunt aſſeſſores Synedrii, a quibus v. 21. clare diſtinguntur, ſed ii, qui in domum eius convenerant eius ſalutandi cauſſa. Ἀναςὰς, hebraico more redundat, et omittendum eſt in verſione. Senſus eſt: Tum coepit Pontifex M. cum omni comitatu ſuo vehementer indignari.

18. Καὶ ἔθεντο — δημοσίᾳ) *Eosque in custodiam dederunt publice.* i. e. publico iuſſu.

19. Ἄγγελος — Φυλακῆς) Eichhornius (Allgem. Biblioth. Tom. III. p. 400. in Commentat. *von den Engelerscheinungen in der Apostelgesch.*) contendit, non angelum, ſed caſum quendam felicem, in quo Apoſtoli vim providentiae divinae agnoviſſent, facultatem iis e carcere elabendi dediſſe, eosque inde collegiſſe, ſe a Deo ita provocari ad novam doctrinam in poſterum etiam tradendam. Contra diſputat Storrius (diſſert. exeget. in libror. N. T. hiſtoricor. aliquot loca P. 2. pag. 87.) hanc liberationem *arti humanae* tribuendam eſſe negans.

20. Πορεύεσθε — ζωῆς τάυτης) *Itote in templum et docete populum omnem doctrinam felicitatis huius,* quam ſc. ab ipſo Chriſto iuſſi eſtis docere. Τὰ ῥήματα, *doctrinae.* Ζωὴ *felicitas.* Πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς τάυτης per hypallagen dictum eſſe videtur, pro: πάντα τὰ ῥήματα τάυτα τῆς ζωῆς. Doctrinae felicitatis ſunt doctrinae quibus monſtratur via ad veram felicitatem.

21. Τὸ *συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερεσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ*) *Synedrium et totum Ssnatum Israëliticum.* Nam *γερεσια* significat *senatum* vel consilium, cui intererant quicunque aetate et prudentia ad iudicandum idonei viderentur, nec sacerdotum, nec Levitarum classi adscripti essent, verbo presbyteri, ut monet *Seldenus* Vx. Hebr. I, 15. Sic Philo de Spec. Legg. זִקְנֵי־הָעִיר Deut. XXII, 15. explica ἡ *γερεσία πᾶσα.* Supra c. IV, 8. *πρεσβύτεροι τῦ Ἰσραήλ.*

23. Τὸ *μὲν — ἀσφαλέια*) *Carcerem quidem reperimus accurate clausum.* Ἀσφάλεια, *firmitas*, diligentia et cura, qua aliquid munitur et custoditur. Ἐν *πάσῃ ἀσφαλ.* igitur est *firmissime, summa cum diligentia.*

24. Ὡς *δὲ — γένοιτο τῦτο;*) Ὁ *ἱερεὺς*, *Pontifex Maximus*, qui h. l. *κατ' ἐξοχὴν* dicitur ὁ *ἱερεὺς.* Hoc quidem est valde rarum; reperitur tamen sic 1 Maccab. XV, 1. 2. Ioseph. Ant. VI, 12. 1. Οἱ *ἀρχιερεῖς* h. l. videntur esse ii, qui erant ex genere et familia summorum sacerdotum, *ὅσοι ἦσαν ἐκ γένυς ἀρχιερατικῦ. Διηπόρυν — γένοιτο τῦτο;* *dubitabant de iis* (Apostolis) *quidnam tandem hoc futurum esset?*

28. Ὀυ *παραγγελίᾳ — ἀνθρώπυ τύτυ*) *Nonne severe iussimus vos, ne doceretis de persona hac? Ecce vero, replevistis Hierosolyma doctrina vestra, et vultis nos onerare crimine interfecti hominis istius.* Ἐπὶ *τῷ ὀνόματι τύτῳ*, *de persona hac*, i. e. doctrinam de Iesu. Vid. supra c. IV, 17. Βύλεσθε — *τύτυ,*) *vultis inducere in nos sanguinem huius hominis*, qui a nobis interfectus est. *Sanguinem, caedem in aliquem inducere*

per notum Hebraismum eſt, *poenam caedis sacrae alicui contrahere.* Quaerunt igitur Pontifex Maximus et aſſeſſores: *Vultisne nobis contrahere poenam interfecti huius hominis?* Hoc non intelligunt de poena a Deo infligenda: nam innocentem a ſe interfectum eſſe, non credebant; ſed hoc dicunt: Vultisne occaſione hominis huius interemti turbas dare in populo, facere ut fiant hominum concurſus, et res vergat in rebellionem, adeoque nos exponere furori plebis? Metuebant igitur, ne plebs concitata adverſus eos rebellaret, tanquam auctores caedis in Ieſu perpetratae.

30. Ὁ θεός τῶν πατέρων ὑμῶν) Provide hoc addidit, ne quis alium Deum ab Ieſu praedicatum crederet, quam eum, quem coluerant Patriarchae. ὃ ὑμεῖς διεχειρίσασθε) Verbum διαχειρίζεσθαι generatim notat, *occidere, interimere,* quocunque mortis genere, ſive ſua manu, ſive alterius, et praeſertim de iis adhibetur, *qui necem aliorum vel iubent, vel promovent.* De Herode, qui Hyrcanum *interfici iubebat*, Ioſephus *Ant.* XV, 9. ſcribit, διεχειρίσατο τὸν ἄνδρα.

31. Τοῦτον — ἁμαρτιῶν) *Hunc Deus ut Dominum et auctorem salutis ad dextram suam (vel potentia sua) exaltavit, ut Israelitico populo viam emendationis* monſtraret *et peccatorum veniam* (largiretur.) Ἡ δεξιὰ τοῦ θεοῦ eſt *potentia et maiestas* Dei. Ἀρχηγός, *dux*, hinc Dominus, imperans. *Dare emendationem*, viam emendationis monſtrare. Cf. ſupra cap. III, 26. Dum Iſraelitae agnoſcunt, Ieſum eſſe Dominum, abſtrahuntur a ſceleribus et contemtu Meſſiae.

32. Καὶ ἡμεῖς — πειθαρχοῦσιν αὐτῷ) *Nos autem sumus harum rerum testes, adiuvante nos Spiritu sancto,*

cto, *quem dedit Deus his, qui ipsi obedierunt.* Τὰ ῥήματα ταῦτα, refer ad res illas in facto positas, quarum testes erant, veluti Iesum resurrexisse ex mortuis, et ad doctrinas, quas proponebant, v. 31. Nam ῥήματα, דְּבָרִים, sunt res gestae, et doctrinae. Nos, Petrus inquit, sumus testes, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, i. e. *iuvante Spiritu sancto.* Id, quomodo sit intelligendum, apparet ex Io. XV, 26. 27. Τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ, i. e. nobis, Apostolis.

33. Διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν i. e. ἐθυμοῦντο. Proprie: *dissindebantur, ringebantur.* Significatur animi irati acerba perturbatio, translatione ducta ab iis, quae serra cum stridore scinduntur. *Sie hätten vor Zorn zerbersten mögen.*

34. Γαμαλιὴλ) Dubitatur quis fuerit hic Gamaliel? an filius Simeonis, nepos Hillelis? an forte Gamaliel senior, cui successit filius Rabban Simeon, in cuius diebus destructa fuit aedes. Iuch. 164. I. ἐκέλευσεν — ποιῆσαι) *Iussit Apostolos secedere.* Est locutio elliptica, τοῦ ἑαυτοὺς supplenda, ut apud Iosephum Ant. X, 6. 2. οἱ ἡγεμόνες — κελεύουσιν αὐτόν τε καὶ τὸν γραμματέα Βαρούχον ἐκποδὼν ἑαυτοὺς ποιῆσαι — *e medio secedere.* Nec Latini ab hoc loquendi more abhorrent. Terentius: *Huc te fac,* i. e. *accede,* exponente Donato. Apuleius: *Intra limen se facit.*

35. Προσέχετε — πράσσειν) *Bene perpendite, quid cum hominibus istis velitis facere.* Proprie: Cavete vobis in his hominibus, in caussa horum hominum, *in der Angelegenheit dieser Menschen.*

36. Πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν) *Non ita pridem.* Opponitur infra XV, 7. ἀπ' ἀρχαίων ἡμερῶν. ἀνέστη) Ut et paullo post ἀνέστη Ἰούδας et cap. VII, 17. ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος, in quibus locis ἀναστῆναι significat *exoriri, existere,* ut apud Hebraeos קום. Θευδᾶς) Quum ille Theudas, de quo Iosephus Ant. XX, 5, 1. exponit quatuordecim vel quindecim annis post hanc Gamalielis orationem turbas in Iudaea excitaverit, ob quas Cuspio Fado, Procuratori, iustas poenas dedit; facile intelligitur, non potuisse hic Gamalielem ad istum homuncionem respicere. Duo igitur Theudae fuisse videntur, unus, Iosepho commemoratus, recentior; alter, cuius Gamaliel mentionem facit, antiquior. Quum frequens esset nomen *Theudae* apud Hebraeos, non est mirum, diversis temporibus plures extitisse factiosos homines eiusdem nominis. Hunc Theudam, quo Gamaliel utitur, simile vero est vixisse circa tempora nati Christi, ultimosque adeo Herodis M. annos, ut notat Casaubonus Exercitatt. II. n. 57. Alii vel Iosephum vel Lucam erroris postulant, aut ratione aetatis, quam Theudae assignant, aut nominis. Cf. *Michaelis, Krebs.* et *Wetst.* ad h. l. λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν) *Se esse aliquem,* i. e. *se eximium aliquid esse atque singulare.* Similiter Plutarchus *Apophth. lacon.* coniungi inter se, δοκοῦντας εἶναί τινας καὶ μεγαλοφρονοῦντας, *aliquid se esse putantes atque superbientes.* Igitur hic Theudas *multa iactabat de se,* nempe se esse Messiam, se velle liberare Iudaeos iugo imperii Romani, et missum se esse a Deo in hunc finem; si modo se sequerentur et arma caperent, rem habituram esse prosperum eventum. Haec omnium Pseudo-Messiarum vox fuit. διελύθησαν, dispersi ac dissoluti sunt, Ductore e medio sublato. ἐγένοντο εἰς οὐδὲν)

Op-

Oppoſita eſt haec Phraſis τῷ λέγειν εἶναί τινα, et ſignificat, ſi de hominibus uſurpatur, *pessumdari, dignitate et honore aut opibus exutum in miserum redigi statum*. Plutarchus de *sera Num. vind. Cleonaei, quibus eadem medela non obtigit*, εἰς τὸ μηδὲν ἥκουσι, *pessum eunt*.

37. Ἰούδας ὁ γαλιλαῖος) Qui Iudas hic vocatur Γαλιλαῖος, is Ioſepho Ant. XVIII, 1, 1. dicitur Ἰούδας Γαυλανίτης ἀνὴρ, ἐν πόλεως ὄνομα Γάμαλα: *Iudas Gaulanites, ortus ex oppido Gamalis*. Sed idem Ioſephus hunc ipſum Iudam non uno loco Γαλιλαῖον appellat, e. g. Ant. XVIII, 1. 6. XX, 5, 2. et de B. I. II, 9. 1. Non igitur dubium eſt, quin Iudas hic duplex habuerit cognomen, ab urbe natali alterum, a loco educationis aut habitationis alterum, quemadmodum ille Apollonius, Argonauticon Scriptor, qui patria *Aegyptius* erat; a loco habitationis *Rhodius* dicitur. ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς) Hanc deſcriptionem facultatum in populo Iudaico de illa accipiendam eſſe, quae Archelao Viennam relegato, illiusque ditione in provinciae Romanae formam redacta, a Quirinio peracta fuerit, graviſſima nos Ioſephi auctoritas docet, Ant. XVIII, 1, 1. ubi diſerta mentio iniicitur huius Iudae, concitatoris turbarum et rebellionis ob cenſum a Quirinio agendum. Nam Sadduco, Phariſaeo ſibi adiuncto, populum ad defectionem concitabat, dicens cenſum illum nihil minus ſecum afferre, quam manifeſtam ſervitutem. Itaque totam gentem ad libertatem vindicandam cohortabatur. Ἀπέστησε — ὀπίσω αὐτοῦ, *multos homines in suas partes traduxit*. Ἀποστῆναι h. l. eſt *ad defectionem impellere, sectatores sibi conciliare*.

38. Ἀπόστητε) *Absistite* quasi dicat, manus ab istis abstinete. ὅτι ἐὰν — καταλυθήσεται) *Nam si eorum coeptum est humanum, dissolvetur*; καταλυθήσεται, *sua sponte corruet.*

39. Μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε) Elliptice. *Ne si facere hoc conemini, inveniamini ii, qui cum Deo bellum gerant.* Ita *Camerarius. Pricaeus* apparens ἀνακόλουθον ita tollit, ut dicat, hoc membrum κατὰ σύνταξιν iungendum non continuo praecedentibus, sed verbis καὶ ἐάσατε ἀυτὰς, paullo altius occurrentibus. Videtur Gamaliel, dum haec pronunciaret, dubius haesisse, quid de Apostolis sit statuendum, quos non solum noverat singulari modo ex carcere liberatos, sed quos etiam summa animi fiducia de Christi doctrina perorantes audiverat. Totam igitur rem providentiae divinae permittendam esse putavit. ἐπείσθησαν δὲ ἀυτῷ) Nempe ne Apostolos occiderent, non autem, ut intactos dimitterent, quod tamen aequum fuerat, et congruens iis, quae dixerat Gamaliel.

42. Πᾶσάν τε ἡμέραν) i. e. κατὰ πᾶσαν ἡμέραν. Nullo die intermittebant doctrinam et praeconium Evangelii Iesu Christi publice in templo, et privatim intra domos.

CAP. VI.

1. Ἐν δὲ — ἑβραίους) *Illo autem tempore, crescente discipulorum numero, exorta est querela Hellenistarum adversus Christianos ex Hebraeis.* Μαθηταὶ sunt omnes ii, qui postea nominati sunt *Christiani.* Ἑλληνισταὶ

(a

(a verbo ἑλληνίζειν, graecissare, graeca studia, graecos mores sequi,) Graecienses sunt, qui religione quidem Iudaei, sed inter Graecos educati, et linguae et dogmatum peritiam erant consecuti, ut patet ex locis a Wetstenio allatis. Iudaei sic distinguebantur: *Iudaei Palaestini*, qui hic Hebraei vocantur, et διασπορὰ Ἑλλήνων, qui hic Hellenistae sive Graecienses. Iam vero inter Iudaeos in Palaestina viventes, et Hellenistas Iudaeos extra Palaestinam viventes magnum fuit odium, *tum* propter diversitatem sermonis, quoniam hi lingua graeca, non sancta (ut illi opinati sunt) utebantur, et versionem illam Alexandrinam adeo in Synagogis suis praelegebant, *tum* etiam, quia extra sanctam terram, inter paganos homines, ergo inter impuros vivebant, et quodammodo Graecorum mores imitabantur. His igitur de caussis Iudaei in Palaestina viventes meliores se putabant Hellenistis, qui non adeo tenaciter legis Mosaicae institutioni inhaerere videbantur. Hinc multae inter Iudaeos Palaestinenses et Hellenistas, etiam Christianos factos dissensiones. Salmasius in libro de lingua Hellenistica aliisque libris non nativitate Iudaeos, sed proselytos graecos, et ad Christianam religionem conversos intelligendos esse putavit; sed sine ulla necessitate. Multos Hellenistas additos fuisse coetui Christianorum, intelligimus ex Actor. II, 9. sqq. ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν) *Quod in distributione quotidiana rerum necessariarum negligentius haberetur ratio viduarum suarum.* Nam διακονία nihil aliud est, quam *cura eleemosynarum et colligendarum et distribuendarum*, qua notione saepe haec vox in epistolis Pauli. παραθεωρεῖν autem est, *negligere, spernere, rationem alicuius non habere.* Id accidebat,

 quia

quia non certis hominibus, ſed modo his, modo illis Apoſtoli ad hanc rem utebantur, et quidem Iudaeis in Iudaea natis; id correctum inſtituto Diaconorum collegio et allectis etiam Helleniſtis.

2. Ὀυκ ἀρεςόν ἐςιν) *Non placet, non est probandum.* καταλείψαντας) *Minus curantes*, quam fieret, ſi eo onere levaremur. Quia quod aliis negotiis datur, id decedit praedicationi. διακονεῖν τραπέζαις) *Inservire pecuniae et colligendae et in pauperes distribuendae.* Nam voce διακονεῖν nihil aliud indicatur, quam illa διακονία καθημερινὴ, de qua v. 1. Τράπεζα autem h. l. κατ' ἐξοχὴν eſt *mensa pecuniaria*, Wechſelbank. *Servire mensis* eſt impendere curam rei pecuniariae, et h. l. nominatim operam dare fiſco et diſtribuendis pecuniis. Hoc ſenſu haec vox occurrit apud Ioſephum, in Edicto Ptolomaei de Iudaeis manumittendis, Ant. XII, 2. 3. ubi ἀπὸ τῆς βασιλικῆς τ ρ α π έ ζ η ς κομιζόμενοι τὰ λύτρα ſunt *de p e c u n i a r e g i a pretium redemtionis accipientes.* Paulo poſt βασιλικὴ κτῆσις, *facultates regis* dicuntur, et ibidem βασιλικοὶ τραπεζῖται, *qui pecuniam regiam curant, aliisque solvunt et distribuunt.*

3. Ἐπισκέψασθε — μαρτυρεμένες) *Circumspicite igitur septem viros probatos*, i. e. καλὴν μαρτυρίαν ἔχοντας 1 Tim. III, 7. *Honestae et inculpatae vitae.* πλήρεις πνεύματος ἁγίε, καὶ σοφίας) *Plenos Spiritu sancto et sapientia*, i. e. donis eximiis et ſapientia praeditos. Πλήρης πνεύματος ἁγίε in genere eſt omnino dote divina quadam inſtructus, cuius variae ſunt ſpecies, ut h. l. σοφία. Vid. infra v. 8. Σ ο φ ί α autem, qua ſaepe intelligitur religionis ſcientia h. l. videtur eſſe *prudentia*, nomina

tim

tim prudentia adminiſtrandi illius muneris, et veluti peritos rei nummariae. ὃς καταςήσομεν — τάυτης *quos huic muneri praeficiemus*, vel *huic curae.* Sic apud *Ioseph.* de B. I. II, 20, 3. τὸν γὰρ τȣ̃ Σίμωνος ὑιὸν Ἐλεάζαρον — ȣ̓κ ἐπέςησαν ταῖς χρείαις, *non praefecerunt muneribus.* Imitati ſunt in hoc Apoſtoli Synagogam. Nam apud Iudaeos erant collectores ciſtae, ut quaeſtores aerarii, qui ſemel in ſeptimana pridie Sabbati pecuniam diſtribuebant; et collectores catini, miniſtrantes menſis quotidie, et peregrinorum praecipue curam ſuſcipientes. *Pea Hieros.* f. 21. 1.

4. Ἡμεῖς δὲ — προσκαρτερήσομεν) *Nos vero precibus et ministerio docendi assiduam operam dabimus.* Per προσευχὴν tamen non intelligitur recitatio precum ſimpliciter, quae petitiones dicuntur; nam προσεύχεσθαι ſaepe dicitur, qui noſtro more verſatur in divinarum rerum meditatione. Senſus igitur eſt: Aſſidui erimus tum in meditando res divinas, tum in plebe inſtituenda: quod ſic tamen intelligendum eſt, ut inſpectionem in Diaconos Apoſtoli a ſe non abdicaverint. Nec miniſterium illud ut humile quid aut moleſtum refugiebant, ſed his, ut magis neceſſariis officiis attentius incumbere volebant.

5. Φίλιππον — νικόλαον) Nomina haec omnia ſunt Graeca, quod non mirum in Alexandrinis. Sed inde non ſequitur omnes hos diaconos fuiſſe ex Helleniſtis. Nomina Iudaeorum Hebraea Lucas forſan graece extulit. Nicolaus non fuit Iudaeus natus, ſed ad ſacra eorum acceſſit. Genere fuit Antiochenus, ut ſtatim additur. Videtur tamen maior pars fuiſſe ex Helleniſtis. Quoniam enim tota rixa inde orta erat, quod viduae Helleniſticae

negligerentur, ideo maxime Helleniſtae praeficiendi erant huic muneri.

6. Οὓς ἔϛησαν — χεῖρας) *Hos exhibuerunt Apostolis, qui precibus factis manus illis imposuerunt.* Exhibuerunt electos Apoſtolis approbandos. Electis Apoſtoli imponebant manus. *Impositio manuum* iis temporibus apud Iudaeos in uſu fuit, et uſurpata eſſe ab iis videtur ad exemplum illius, quod *Moses*, Deo iubente, *Iosuae manus suas imposuerit*, eumque hoc Symbolo coram Iſraelitis omnibus palam in graviſſimo munere regiminis et iudicii *confirmaverit*. Num. XXVII, 28. Hunc morem ſecuti Apoſtoli Presbyteris et Diaconis manus impoſuerunt, quo ritu, tanquam externo Symbolo deſignata eſt tum collatio *Potestatis* actu exercendae, tum *aptitudo*, quae ad exercitium illius muneris requirebatur: Vid. Vitringa de Synag. Vet. L. III. P. I. p. 836. ſqq. Precibus igitur manuum impoſitio accedebat, more Iudaeorum, non quod ea vim aliquam habere crederetur, nam quis ſibi ſerio perſuadeat, hominem homini manu imponenda dotes, aut aliud quid tribuere poſſe? Fecerunt hoc ideo, ut demonſtrarent δεικτικῶς, pro quo precarentur, cui bona apprecarentur. Hinc fluxit ille ritus, quem Graeci χειροτονίαν, Latini ordinationem vocarunt. Quod enim hic fecere Apoſtoli, idem epiſcopi poſtea, tum in Presbyteris, tum in Diaconis ordinandis.

7. Καὶ ὁ λόγος — τῇ πίϛει) *Sic doctrina divina incrementa cepit, et numerus discipulorum Hierosolymis valde auctus est; etiam magna multitudo sacerdotum suscepit religionem.* *Obedire fidei*, ſuſcipere religionem chriſtianam. Nam ἡ πίϛις ſaepe eſt religio chriſtiana,

ſtiana. Nunc, quoniam is, qui ſuſcipit religionem, obedit Deo, volenti ut illa doctrina ſuſcipiatur, hinc orta eſt haec phraſis ὑπακούειν τῇ πίστει, Cf. Rom. I, 5. πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων, i. e. multi ex familia et comitatu ſacerdotum. ὄχλος nihil nonnunquam praeter eos, qui in numero, aut turba, deſignat, ut apud *Valerium* Fl. I, 101. *Bellis spectataque fama TURBA DUCUM.* Haud parum profuit rebus Chriſtianorum, quod ſacerdotes iam iis ſe adiunxerunt.

8. Στέφανος — λαῷ) *Stephanus autem plenus fide et vi, miracula insignia edebat in populo.* Pro πίστεως legendum eſſe videtur χάριτος, ob Codices, Verſiones et loca Patrum. Χάρις autem idem videtur eſſe quod χάρισμα, refertur enim ad vim patrandi miracula. Sic etiam δύναμις h. l. ſignificari *vires divinitus concessas ad res mirandas efficiendas*, ut Matth. XIV, 2. et aliis locis.

9. Ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων) Multas Hieroſolymis fuiſſe Synagogas, non eſt dubium. Sed omnem fere fidem exſuperare nonnullis videntur, quae de 480. vel ſecundum alios 450. aut 394. ſynagogis Hieroſolymitanis Iudaei narrant. Λιβερτῖνος eſt vox latina, qua proprie ſignificatur, vel, *qui parente liberto ortus*, vel *qui servus natus, aut factus, sed libertate donatus* erat. Unde plurimi ſuſpicati ſunt, *libertinos*, quorum hic fit mentio, fuiſſe aut ſervos manumiſſos, Romanae quidem originis, ſed religioni Iudaicae addictos, qui Synagogam Hieroſolymis exſtrui curaverint, aut poſteros Iudaeorum, a Pompeio, aut Ptolomaeo I. bello captorum et a Romanis in ſervitutem redactorum, ſed deinde in libertatem vindicatorum, qui Apoſtolorum tempore pro-

priam

priam synagogam Hierosolymis habuerint. *Philo* Legat. ad Caium refert, *plures ex Iudaeis fuisse* Ῥωμαίες ἀπελευθερωθέντας, *Romanos libertatem adeptos,* et addit: Αἰχμάλωτοι γὰρ ἀχθέντες εἰς Ἰταλίαν, ὑπὸ τῶν κτησαμένων ἠλευθερώθησαν, ὀδὲν τῶν πατρίων παραχαράξαι βιασθέντες, *nam belli iure in potestatem redacti, ab heris suis manumissi fuerant, nec quicquam patriorum rituum mutare coacti.* Vid. VITRINGA de Synag. Vet. Lib. I. P. I. p. 254. Quia tamen *libertini* h. l. iunguntur *Alexandrinorum, Asianorum, Cyrenaeorum Cilicum* scholis et coetibus, alii intelligunt *Iudaeos, incolas et cives Liberti,* oppidi, sive regionis Africae propriae, sive Carthaginiensis, quae et proconsularis dicitur. Vid. SCHLEUSNERI Lexicon, voc. λιβερτῖνος. Nonnulli unam eandemque Synagogam intelligendam esse statuunt, qua Libertini, Cyrenaei, et qui sequuntur, simul usi essent, negantque Libertinos habuisse Synagogam sibi propriam. Vid. Io. CHR. HENR. KRAUSIUS in Commentat. *in historiam atque orationem Stephani Protomartyris,* Act. VI. et VII. Goettingae 1780. Κυρηναῖοι hic sunt *Iudaei, urbes provinciae Cyrenaicae incolentes.* Auctor est Iosephus, Iudaeos in omnibus Cyrenaicae urbibus habitasse, et eodem, quo inquilini civitatis iure fuisse usos. Locus est Antiqq. Iud. Lib. XIV, 7. 2. Cum reliquis autem inquilinis ibidem Iudaeos habuisse ἰσονομίαν, f. *idem ius civitatis,* idem testatur. XVI, 6, 1. Ἀλεξανδρεῖς sunt Iudaei *urbem Alexandrinam inhabitantes.* Ioseph. XIX, 5. 2. Ingens autem multitudo Alexandriae consederat, auctore Philone in Flacc. decies centena millia; adeo, ut ex quinque illis regionibus, in quas ea urbs descripta erat, duas tenerent, et sparsim per reliquas sua sibi domicilia haberent.

berent. Quid? quod iis ius civitatis pari cum Macedonibus conditione datum erat, auctore Iosepho, XII, 1, 1. et XIX, 5, 2. *Hieros. Megilla*, f. 73. 4. historia narratur de Eliezere, filio Zadoki, qui accepit Scholam *Alexandrinam*, quae erat Hierosolymis, eamque convertit in usus suos — *Alexandrini* exstruxerant synagogam illam propriis sumtibus. Ceterum Synagogae istae non tam precibus faciendis, quae in Synagogis proprie fieri solebant, quam literis excolendis destinatae fuisse videntur, cuiusmodi scholam Iudaei aiias proprie בֵּית הַמִּדְרָשׁ, sicut Synagogam proprie sic dictam בֵּית הַכְּנֶסֶת appellare consueverunt. Qui enim cum Stephano disputarunt, eos constat fuisse Scholares, qui ex disciplina huius vel illius Academiae prodierunt, apud ipsos תַּלְמִידִים, apud Graecos *μαθηταὶ*, dicti. Vid. iterum *Vitringa* de Synag. Vet. Proleg. c. IV. pag. 28. *συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ*) *Disputantes cum Stephano.* Nam *συζητεῖν τινι* est *cum aliquo disputare secundum artis regulas*, quae vis vel ex significatu vocis *συζητήσεως* apparet, obviae apud Philonem Libr. de mundi Opif. p. 11. D. *ἐκ δὲ τῆς τούτων συζητήσεως τὸ Φιλοσοφίας συνέστη γένος*, *ex huiusmodi autem disquisitionibus philosophia nata est.*

10. *Καὶ οὐκ — ἐλάλει*) *Et non potuerunt resistere sapientiae et Spiritui quo loquebatur*, non potuerunt eum refutare, ob religionis peritiam qua erat instructus et vim sermonis, quo utebatur. *Πνεῦμα* h. l. est divina illa vis, sermonem eius dirigens, Apostolis promissa, Matth. X, 20. vel animi fortitudo, *Muth.*

11. Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας) Ὑποβάλλειν Graecis eſt, quod Latinis *subornare*. Noſtri dicunt, *einen heimlich anstellen*. Eodem ſenſu fere eſt ὑπόβλητος apud Ioſephum. Ant. VII, 8, 4. et de B. I. V, 10. 4. ῥήματα βλάσφημα) *Contumeliosa verba*. Εἰς μωϋσῆν καὶ τὸν θεόν. Qui enim doctrinam Ieſu Chriſti legi Moſis praeferebat, is Moſis auctoritati derogare, adeoque Deum ipſum contumelia afficere videbatur. Ita ſaltem iudicabant ſuperſtitioſi Iudaei.

12. Ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν) *Concursu facto corripuerunt eum*. Ἐπιστάντες, *repente adstantes*. Vis repentina facta ſignificatur.

13. Μάρτυρας ψευδεῖς) Vera falſis miſcentes, ut ii, qui in Chriſtum dixerunt; volebant enim credi, ea, quae dixerat Stephanus, dicta ab eo cum abominatione templi et legis. Κατὰ τοῦ τόπου — νόμου) Vox τόπος hic poteſt *templum*, poteſt etiam *civitatem* denotare. Ἁγία πόλις vocatur Hieroſolyma Matth. IV, 5. et aliis locis. Sed *templum* etiam hic intelligi poteſt ob c. XXI, 28. XXV, 8. ubi ſimili argumento ἱερὸν et νόμος iunguntur.

14. Καταλύσει) *Destruet*. Quaelibet calumnia arripit aliquid ex vero. Stephanus, iam enim maturum erat, innuerat aliquid de iis, quae eventura erant, et quae Ieſus de fatis reipublicae iudaicae praedixerat. Hoc autem ita interpretantur adverſarii, quaſi abominaretur templum. τὰ ἔθη) h. l. ſunt *Leges cerimoniales, mores, ritusque Iudaeorum*, quo ſenſu eſt apud Ioſeph. Ant. III, 8. 12. XI, 13, 23. ſaepius apud Philonem. Omnino Stephanus dixiſſe videtur, Ieſum abrogaturum eſſe leges Moſis rituales. Id vero iterum ita interpretantur adverſarii,

quaſi

quasi contemtim locutus esset de lege Mosis. Ideo vocantur *falsi testes.*

15. Ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου) Locutio reverentiam notans, non sine tremore incussam, Gen. XXXIII, 10. et in Estheris historia, c. V, 2. in Graeco. 2 Sam. XIV, 17. Conscientia bona et caussae fiducia ex vultus hilaritate elucebat. Nempe *facies angeli* est facies laetissima. Tumultuantibus hostibus ex vultu Stephani elucebat mera hilaritas, et coeleste quoddam gaudium, ut si iam in coelis esset.

CAP. VII.

2. Ὁ δὲ ἔφη) Unde Lucas hanc Stephani orationem habuerit, nemo facile definire ausit. Fortassis Paulus, cuius comes fuit Lucas, inter auditores fuit, vel accepit hanc Apologiam, a scribis, iudicio assidentibus, properante calamo exceptam, vel ex actis Synedrii postmodum descriptam habuit. Quum de duabus rebus accusaretur Stephanus, quod templi excidium, et quod abrogationem rituum praedixisset, totus in eo est, ut ostendat, se non calumniandi animo haec dixisse. Quare omnem historiam veterem ad sua tempora percurrens, insinuat κατὰ κρύψιν, Dei favorem nunquam adstrictum fuisse loco ulli, ne tabernaculo quidem aut templo: deinde Iudaeos, si gentis suae et sua facta bene expenderent, nihil habere, cur se alienigenis praeferrent. Ceterum Stephanus multas orationi suae immiscere videtur res historicas, nihil ad caussam, quae disceptabatur, pertinentes, et quae vix cum historia V. T. conciliari queunt. Igitur non desunt homines eruditi, qui existimant, Stephanum lapsu memo-

riae

riae quaedam diſtinguenda confudiſſe. Cum hac ſententia non pugnat, quod plenus Spiritu ſancto fuiſſe dicitur; (v. 55.) nam ibi non de *inspiratione*, ſed de animi fortitudine eſt ſermo. Cf. *Michaelis* ad initium huius capitis, et D. H. Eb. Gottlob Pauli meditatio exegetica: *an secundum acta apostolorum primitiviChristiani inspirationem, quam vocant, atque infallibilitatem pro synonymis habere soliti sint*, in Sylloge Commentatt. theol. edita a D. *Dav. Jul. Pott.* Vol. III. p. 298. ſqq. *ἄνδρες ἀδελφοὶ)* Hoc populo dicit. *καὶ πατέρες)* Hoc ſenatoribus. Sic et Romani ſenatores vocabant patres. *ὁ θεὸς τῆς δόξης)* אֱלֹהִים הַכָּבוֹד Deus gloria et honore digniſſimus, maieſtate inſignis, Numen ſumme colendum. *ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν ἀβραὰμ)* Stephanus ergo non fuit proſelytus, ſed Iudaeus natus, vid. Luc. I, 37. Infra XXII, 1. et comm. 19. 38. 39. 44. 45. *ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ)* Ure Chaldaeorum Gen. XI, 31. quae ei patria erat, et *Chaldaeorum* vocatur, quia poſt Abrahami tempora Chaldaei potiti ſunt ea regione. Meſopotamia, אֲרַם נַהֲרַיִם Hebraeis late patuit, et omnia illa continuit, quae non Euphrate tantum et Tigride, ſed et eorum divergiis irrigantur. Ergo Chaldaea pars Meſopotamiae. *ἐν χαῤῥὰν)* In Charris, quae et ipſae in Meſopotamia.

3. *Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν)* In Meſopotamia, ubi tum erat Abrahamus. Contradicere videtur Stephanus Moſi. Gen. XI, 31. 32. Ibi enim nihil extat de Deo, Abrahamum, quum eſſet in *Mesopotamia*, migrare iubente, nec omnia Stephani verba leguntur in loco Moſis citato. Unde nonnulli interpretes duplicem vocationem Abrahami ſta-

ſtatuunt, quarum unam acceperit in Meſopotamia, alteram *Charris.* Alii exiſtimant, Gen. XII, 1. וַיֹּאמֶר eſſe Plusquamperfectum, et per *ἐπάνοδον* ibi referri id, quod in Ure dictum fuerat, qualia *ὑϛερόπρωτα* multa ſunt et in ſacris et in profanis hiſtoriis. Cf. *Grotium* ad h. l. Sed videtur potius Stephanus ſequi perpetuam Iudaeorum traditionem, qui bis Abrahamum vocatum eſſe ſtatuunt. *Bereschit R.* XXXIX. 8. " R. Iuda dixit: לך לך (i. e. *Lech Lech*, non *Lech lecha.*) *Abi, abi*, bis dictum eſt: Semel ex Meſopotamia, et ſemel ex Syria Nahoris." Extat etiam PHILONIS libellus de migratione Abrahami. Talia plura in hac Stephani oratione reperiuntur.

4. Κἀκεῖθεν — κατοικεῖτε) *Inde vero* (e Charrane) *post mortem patris sui transtulit eum* (Deus) *in hanc terram, in qua vos nunc habitatis*, ſc. in Palaeſtinam. Quod Abrahamus *post patris sui mortem* Charrane in in Palaeſtinam migraſſe dicitur, id Chronologiae aperte repugnat. *Thara* enim genuit Abrahamum, quum LXX annos natus eſſet, Gen. XI, 26. Abrahamus in Cananaeam migravit LXXV aetatis ſuae anno, Gen. XII, 4. Hos 70 et 75 annos ſi computamus, efficiuntur 145 anni. Ergo Thara anno 145 aetatis mortuus eſſet. Sed hoc falſum eſſe, et Tharam 205 annos vixiſſe, e Gen. XI, 32. apparet. Ergo Abrahamus non *post mortem patris* in Canaan migravit. Sequitur igitur Stephanus traditionem Iudaeorum, qui conſtanter hoc dixerunt, ſed allegorice mortem explicarunt de morte Tharae allegorica; nempe Abrahamum migraſſe poſtquam Thara pater eius factus fuiſſet *idololatra*, malos enim vocari mortuos in vita ſua. Loca Rabbinorum nonnulla attulit *Wetstenius* ad h. l. Alii annos

Tharae 205. in textu Hebraico refingi volunt ad textum Samaritanum, ubi 145. eidem tribuuntur, qui exacte toti hiſtoriae reſpondent. Alias conciliandi rationes commemoravit *Wolfius* in curis ad h. l.

5. Καὶ οὐκ ἔδωκεν.— τέκνε) *Non autem dedit ei sedem fixam in illa* (terra,) *ne latam quidem pedem, quamvis promisisset se ei daturum esse terram hanc possidendam et eius posteris post illum, quanquam nullus ipsi erat filius.* Κληρονομία h. l. non eſt *possessio*, ſed ſedes fixa. Emit ſibi Abrahamus agrum ſepulturae cauſſa, Gen. XXIII. hunc igitur agrum *possedit.* Sed non habuit ſedem fixam; nam Nomadum more et alio loco in alium locum migravit. οὐδὲ βῆμα ποδὸς) Sic Deut. II, 5. transfertur כַּף־רָגֶל. Locutio proverbialis, qua nec tantulum, vel potius nihil ſignificari ſolet. Sic etiam Cicero in Philippicis: *Vestigium ubi imprimam non habeo.* Καὶ ἐπηγγείλατο — κατάσχεσιν αὐτὴν) *Quamvis promisisset, se ei daturum eam in possessionem.* Καὶ hic valet *quamvis.* Laudatur fides Abrahami, credentis Deo, quamvis nondum appareret, quomodo facturus eſſet Deus id, quod promiſerat. Κατάσχεσις hic eſt idem quod κατοίκησις, *habitatio, possessio*, qua notione ſaepe eſt non ſolum apud LXX interpretes, ſed et alios, e. c. *Ioseph.* Ant. IX, 1. 2. Apud eundem Ioſephum κατέχειν eſt pro *inhabitare* Ant, I, 11, 4. II, 7, 2. κατασχεῖν τὴν χαναναίαν, *inhabitare Cananaeam.*

6. Ὅτι — γῇ ἀλλοτρίᾳ) *Familia tua incolet terram peregrinam,* nempe Aegyptum. Καὶ — τετρακόσια) *Et* (Aegyptii) *serviliter eos tractabunt per annos* 400. Sic

in

in Hebraeo Gen. XV, 13. *Iosephus* etiam tradit Iſraelitas in Aegypto commoratos eſſe 400. vel potius 430. annos. Ant. II, 9, 1. et de B. I. V, 9, 4. Sed eſt alius Iofephi locus, Ant. II, 15, 2, in quo hos 430. annos ab Abrahamo numerare videtur, quem locum corruptum eſſe putat Koppius, Auctor Progr. Goetting. probaturus, *Israelitas non 215 sed 430 annos in Aegypto commoratos esse.* Repetitum eſt hoc Progr. in *Sylloge commentatt. theologicar. edita* a D. J. Pott, et G. H. Ruperti Vol. II. p. 255. ſqq. Vulgaris ſententia eſt, Iſraelitas nonniſi 215 annos in Aegypto commoratos eſſe, praecipue propter locum Gal. III, 17. ex quo apparere videtur, ſpatio 430. annorum non tantum tempus ſervitutis Aegyptiacae, ſed etiam totam illam Patriarcharum, Abrahami, Iſaaci et Iacobi peregrinationem in Cananaea intelligendam et comprehendendum eſſe. Sed conſilium loci Paullini Gal. III, 17. profecto non illud erat, ut *certus* et *accuratus*, *ad rationes chronologicas exactus* annorum numerus commemoraretur, ſed hoc tantum, ut *brevi tempore* poſt promiſſiones Abrahamo datas extitiſſe leges Moſaicas oſtenderetur, ut bene monet S. V. *Koppe* ad h. l. Quod autem Stephanus Iſraelitas 400. annos tantum in Aegypto ſerviiſſe dicit, quum Ioſephus 450. ſcribat, in eo nulla eſt difficultas; Stephanus enim numero uſus eſt rotundo, quo nihil fere frequentius apud Hiſtoricos.

7. Κρινῶ ἐγὼ) *Puniam ego*, quo ſenſu verbum κρίνειν ſaepe habuimus in his libris. ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ) *In Cananaea*, ubi tum Abrahamus erat. Extant haec verba Exod. III, 12. ſed Gen. XV, 13. 14. non leguntur. Unde nonnulli exiſtimant Stephanum hos duos locos coniun-

 gere

gere voluiſſe. Sed Stephanus, memoriter recitans coram tribûnali, haec addidit, et potuit addere, quoniam res in ſe erat vera.

8. Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς) Nempe poſt eximia illa promiſſa. Διαθήκην, i. e. *mandatum*. Hoc quoque ad propoſitum Stephani pertinet, ne crederetur circumciſionis obedientia cauſſa fuiſſe promiſſorum. τοὺς δώδεκα πατριάρχας) i. e. Φυλάρχας, Φυλάρχους, *tribuum auctores*, ut et commate ſequente. Sic et Abraham πατριάρχης Hebr. VII, 4. Confunduntur voces Φυλῆς et πατριᾶς.

9. Ζηλώσαντες τὸν Ἰωσὴφ) *Invidia et odio incitati adverſus Ioſephum.* Tacite reprehendit Judaeos, qui pari modo Ieſum ex invidia tradiderant extraneis. ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον) *Vendunt in Aegyptum abducendum.* Ἀποδοῦναι quidem eſt, debitum reddere, ſed ἀποδίδοσθαι quod verbum apud Alexandrinos Interpretes, loco Hebraei נָתַן Prov. XXXI, 24. legitur, *vendere* denotat, et apud optimum quemque Scriptorem eadem ſignificatione obvium eſt. Philo autem eodem ſenſu, de ipſa venditione Ioſephi utitur vit. Ioſeph. p. 28. D. in quo ipſo loco permutatur etiam cum πιπράσκειν. Sed ἀποδίδοσθαι εἰς Αἴγυπτον eſt vendere vel ea conditione ut quis avectûs abducatur in Aegyptum, vel, mercatoribus Aegyptum petentibus, ut ἀποδίδοσθαι εἰς Ἰταλίαν apud Xenoph. Ephef. V. καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ) *Deus a partibus eius ſtabat ipſi favebat.* Sic c. X, 38. ut et Io. VIII, 29. Hebraismus.

10. Ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ) *Debit ei, ut gratioſus eſſet ſapientia apud Pharaonem*

nem, ut *propter peritiam in somniis interpretandis regis Aegypti favorem benevolentiamque consequeretur*. Haec enim hic inprimis σοφία intelligitur, quae in explicandorum ſomniorum facultate verſatur. Hanc Ioſephi σοφίαν dicitur Rex Pharao apud Ioſephum Ant. II, 5. 7. admiratus eſſe. χάριν autem denotare *favorem*, *gratiam*, *qua apud alios floremus*, notum eſt. ἡγέμενον ἐπ' ἄιγυπτον) ἡγεμόνα καὶ ἄρχοντα ἀιγύπτε, Principem et gubernatorem Aegypti, vice Regis cuncta regentem, Gen. XLI' 43. καὶ ὅλον τὸν οἶκον ἀυτε̃) Fecit eum etiam aulae ſuae magiſtrum.

13. Ἐν τῷ δευτέρῳ) Supple χρόνῳ, i. e. quum Iacobus altera vice eos mitteret.

14. Ἀποςείλας δὲ Ἰωσὴφ) Sc. carpenta et plauſtra cum iumentis ad ſubvectionem, ut dicit *Philo*, de Ioſepho p. 562. C. μετεκαλέσατο — ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε) *Invitavit patrem suum, omnemque ipsius familiam, 75 hominibus constantem*. Quum Moſes Gen. XLVI, 26. 27. nonniſi 70 homines numeret, in 70 virali autem, et in hac Stephani oratione 75 fuiſſe dicantur, mire ſe torſerunt Interpretes in conciliando hoc loco cum Moſis narratione. Modus conciliandi optimus hic eſſe videtur, ut dicamus, Stephanum apud Lucam de iis loqui, qui in Aegyptum invitati fuerint, qui erant 75. ſi uxores Iacobi, Rahel, Bilha et Silpa, ac filii Ger et Onan annumerantur; quos Ioſephus cum ceteris invitaverat, quia neſciebat, eos fuiſſe mortuos. Moſes autem loquitur de his, qui in Aegyptum venerunt, quorum nonniſi 70. fuerunt Et ſic Philo diſtinguit, eo in loco, quo de numero ſeptuagenario allegorice agit, in libr. de Migr. Abr. p. 419. B. Cf. inprimis *Krebsii* obſerv. ad h. l. Vid. aliorum

coniecturas ap. *Bowyerum* ad h. l. Notandum est etiam hoc, Iudaeos habuisse traditiones vel ore vel scriptis propagatas, quas Alexandrini, Iosephus interdum, Philo plerumque secuti sunt. Non igitur est mirum, Stephanum, Hellenistam, adsuetum versioni Alexandrinae, cum illis Alexandrinis locutum esse.

16. Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχὲμ) *Et translati sunt in Sichem.* Nempe Iacobus et Patres nostri. Sed Moses Gen. XLIX, 30. Iacobum sepultum tradit in caverna Machpela prope Hebron. Hanc difficultatem Viri docti ex loquendi more scriptorum sacrorum, e. g. Exod. XII, 5. ita sustulerunt, ut dicerent, verba Stephani capienda esse ita, ut quidam Patriarcharum, e. g. Iosephus, sepulti dicantur Sichemi, ut testatur Iosua cap. XXIV, 32. quidam vero Hebrone in sepulcro, quod Abrahamus sibi posterisque suis comparavit. In hoc sepulcro sepultus est Abrahamus cum uxore Sara, Gen. XXV, 10. et apud Ioseph. Ant. I, 17. θάπτεται ἐν Χεβρῶνι, μετὰ τῆς γυναικὸς Σάῤῥας. Porro, Isaacum, etsi Moses Gen. XXXV, 20. tantum ad patres translatum esse dicit, sepulturae loco non indicato, Iosephus tamen diserte tradit, *Chebrone* fuisse sepultum, Ant. I, 22. De *Iacobo* idem affirmat Moses Gen. XLIX, 29. sqq. et Iosephus II, 8. 7. qui eodem loco testatur, filios ipsius, in Aegypto mortuus, Chebronem deportatos esse, ibique terra conditos. Sed et Iosephi ossa, Hebraei quum ex Aegypto egrederentur in Cananaeam deportarunt, Gen. L, 25. Ioseph. l. c. Καὶ ἐτέθησαν — τῷ συχὲμ) Sepulcrale monumentum, quod *Abrahamus* emerat, erat Hebrone, nec emtum a filiis Emmor, sed ab Ephrone, Gen. XXIII, 16. Aliud sepulcrale

crale monumentum non Abrahamus, sed *Iacobus* emit a filiis Emmor. Gen. XXXIII, 19. Videntur itaque duae narrationes esse confusae, aut a Stephano, ut a librario quodam. Certe memoriae lapsus in Stephano facile esset excusandus, nec culpandus Lucas, qui verba Stephani fideliter commemorasset. Varias eruditorum sententias de optimo difficultates removendi modo vid. ap. *Bowyerum* in coniecturis ad h. l.

17. Καθὼς — τῷ Ἀβραάμ) *Quum iam appropinquaret tempus, quo Deus praestare voluit id, quod iureiurando promiserat.* Promiserat Deus, se daturum esse posteris Abrahami terram Canaan. Ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας igitur est tempus, quo Deus facere voluit quod promiserat.

18. Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος) i. e. *Rex ortus ex alia familia*; id enim ἕτερος hic denotat, quod dilucide cognoscitur ex Iosepho Antiqq. Lib. II, 9, 1. Ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ, *qui Iosephum ignorabat*, i. e. qui Iosepho non favebat; nam ἰδεῖν respondere videtur hebraico יָדַע Exod. I, 8. Non est credibile, novi regis tempore memoriam Iosephi periisse.

19. Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν) Recte Vulgatus: *Hic circumveniens genus nostrum.* Nam κατασοφίζεσθαι in hoc Lucae loco est *callida fraude decipere et circumvenire*, ut apud Ioseph. A. VI, 11. 4. et apud Philonem saepius. Cf. *Loesn.* τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν) Omnino haec referenda sunt ad ipsos Israëlitas, hoc sensu: *Rex afflixit patres nostros, adeo ut infantes suos* (αὐτῶν enim legitur,) *exponerent, s. expone-*

ponere cogerentur. Sane ἔκθετα ποιεῖν τὰ βρέφη melius ipsis parentibus, infantes suos exponentibus, quam Regi, convenit. Et ἔκθετα ποιεῖν idem esse ac ἐκτιθέναι probabile reddit v. 21. Suidas: ἐκτιθέναι τὰ βρέφη, ἀντὶ τοῦ, εἰς βορὰν θηρίοις, ἢ καὶ ἄλλως εἰς διαφθορὰν παρατιθέναι ἐπ' ἐρημίαις. εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι) *Ne in vita conservarentur*, s. *ne vivi nutrirentur.* Id de infantibus Iudaeorum accipiendum. Phrasis petita est ex Exod. I, 17. 18.

20. Ἀστεῖος τῷ θεῷ) *Venustissimus, longe formosissimus.* Locutio Hebraeis propria. Nam τῷ θεῷ hebraico more additur, ad magnitudinem et praestantiam rei describendam. Sic h. l. Moses formosus fuisse dicitur τῷ θεῷ, ipso Deo iudice, ut Deus ipse eum formosum esse agnosceret. Exprimitur sic maxima venustas. Cf. Ionae c. II, 3. Moses etiam in Epist. ad Hebr. XI, 23. ἀστεῖον παιδίον vocatur, loquendi ratione graeca. Versio neograeca: εἶχε θεῖαν εὐμορφίαν. Hesychius: ἀστεῖος, ὁ χαρίεις, ὁ ἐπίχαρις. Iosephus, praedicans formam Mosis, A. II, 9. 7. vocat παῖδα μορφῇ θεῖον, *puerum formae praestantissimum* (id enim denotat θεῖος) quam *venustatem formae* paullo ante ita expressit, ut Mosi εὐμορφίαν, θαυμαστὸν κάλλος et ἀνάστημα tribueret. Neque aliter Philo variis locis de hac Mosis forma.

21. Ἀνείλατο αὐτὸν) *Suscepit eum*, quasi naufragum. *Hesychius*, hunc locum forte respiciens: ἀναιρεῖν, κρύπτειν, τὸ τεχθὲν ἀνατρέφειν. Ἀναιρεῖσθαι dici inprimis de iis, qui liberos expositos tollunt et educant, multis exemplis Wetstenius ad h. l. docuit.

22. Καὶ ἐπαιδεύθη — Αἰγυπτίων) Sapientia Aegyptiorum cernebatur inprimis quum in somniorum interpretatio-

tatione, et rerum naturalium, tum prodigiorum effectione. Ioseph. Ant. II, 13. 3. Singulas partes sapientiae Aegyptiorum commemorat Philo L. I, de vit. p. 606. A. Sed et Graecorum artibus, a magistris, magnis e Graecia praemiis invitatis, eruditum esse Mosen eodem loco refert. Haec quidem ficta sunt. Sed Aegyptios semper ceteris nationibus sapientiores habitos esse, satis constat. δυνατὸς ἐν λόγοις) *Eloquens.* Scilicet δυνατὸς ἐν λόγῳ qui alias δυνατὸς s. δεινὸς λέγειν dicitur, est *vi persuadendi pollens, qui oratione animos auditorum flectere, tenere, et propemodum cogere potest.* Natura Moses erat lingua balbutiente, neque adeo ulla dicendi vi praeditus; posteaquam vero Deus ei dicendi vim largitus erat, tum vero factus est πλήθει ὁμιλεῖν πιθανώτατος, *summa vi populo persuadendi pollens*, ut loquitur Iosephus Ant. III, 1. 4. II, 12. 2. Sed potest etiam id, quod de Mosis eloquentia dicitur, ad scripta eius referri, ex quibus patet, cum vi quadam singulari in dictandis legibus, et narrandis rebus gestis praeditum fuisse. Quin autem verissime dicatur a Stephano δυνατὸς ἐν ἔργοις, *rebus gerendis aptissimus*, dubitari non potest per ea, quae de rebus ab ipso praeclare et mirabiliter actis in divinis libris leguntur.

23. Τεσσαρακονταετὴς χρόνος) Haustum est hoc ex traditione, quae reperitur in *Midrasch Rabba Bereschit.* ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ) *Venit ipsi in mentem.* Ἀδελφοὶ h. l. sunt *populares.* Ἐπισκέψασθαι, *visere*, ut nempe iis opem ferret. Eodem sensu Deus visitare homines dicitur.

24. Ἠμύνατο) *Opitulatus est.* Hesychius: ἀμῦναι ἐκδικῆσαι, βοηθῆσαι. *Thomas* ἀμύνομαι σὲ, ἄμυνα δέ,

 in-

iniuriam propulſo, vim arceo, reſiſto, propugno pro aliquo. *καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ*) *Defendit*, et ab iniuria vindicavit *eum, qui opprimebatur*. *πατάξας τὸν Αἰγύπτιον*) Ad mortem usque, ut apparet infra v. 28. Moſes ipſe hoc ſuum factum nec approbat, nec vituperat, ſed iudicium lectoribus ſuis relinquit. Stephanus laudat factum, et clare innuit, (v. 25.) Moſen voluiſſe excitare populares ſuos ad propulſandum a ſe Aegyptiorum nefandam tyrannidem.

25. Ἐνόμιζε — ὁ συνῆκαν) Ex eo Moſis animi robore, quo auſus erat ulciſci Aegyptii illius hominis facinus, obſcure concludere poterant Iſraelitae, hunc tantum virum fortaſſis aliquid maius moliturum eſſe.

26. Ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις) αὐτοῖς, pro τισί, *Apparuit* i. e. *ex improviso supervenit*, quum duo eorum rixarentur, in Hebraeo נִצִּים, quod et alibi per μάχεσθαι vertitur, ut Exod. XXI, 22 Levit. XXIV, 10. Deut. XXV, 11. συνήλασεν αὐτὸς εἰς εἰρήνην, *compulit eos ad pacem et concordiam*.

29. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ) *Propter illud dictum*, Marc. X, 22. Ἐγένετο πάροικος, *commoratus est exul*.

30. Ἄγγελος κυρίου h. l. dici videtur pro numinis praeſentis ſymbolo ſ. ſigno, quod flamma erat, qua Moſes accenſum putabat dumetum; conſtat enim vocabulum ἄγγελος ſaepe de naturae effectionibus uſurpari. Igitur ſymbolum praeſentis numinis hic dicitur *angelus Domini*. Fuiſſe videtur meteoron, ut interdum procul ſtantibus circumiacentes regiones ardere videntur prae rubedine coeli, praeſertim ubi copia vaporum incendi ſolet, ita ut ardeat

deat locus, nec tamen consumatur. Φλὸξ πυρὸς est *ignis flammans.*

31. Κατανοῆσαι) Κατανοεῖν h. l. est, quod Latinis dicitur, *contra intueri, accurate aliquid oculis perspicere.* Versio LXX. לִרְאוֹת Exod. III, 4. hac voce expressit. Eodem sensu est haec vox apud Iosephum, aliosque Scriptores. Ἐγένετο — αὐτὸν) *Vox Dei eum ita allocuta est.* Non videtur Moses auribus percepisse vocem articulatam, sed cogitationes in mente sua exortas habuisse pro voce Dei, excitantis eum, ut liberaret Israelitas.

33. Λῦσον — ἁγία ἐστὶν) *Detrahe calceos; locus enim, in quo consistis, sanctus est.* Discalceatum stare vel incedere in locis sacris haud dubie erat indicium reverentiae Deo habendae, cuius vetustissimi moris vestigium praeter nostrum locum (Exod. III, 5.) etiam Ios. V. 15. reperitur. Vid. *Wetsten.* ad h. l. *Braunius* de vestitu Sacerdot. hebr. L. I. c. 3. s. 40 et 50. et *Krause* ad h. l.

34. Κατέβην ἐξελέσθαι αὐτοὺς) Dicitur Deus descendere, ubi aut protegit suos, aut hostes ulciscitur.

35. Ὃν ἠρνήσαντο) Quem noluerunt agnoscere, ut supra c. III, 13. Ita et Iudaei Iesum Nazarenum reiecerunt. ἐν χειρὶ ἀγγέλου, *per angelum*, ex noto Hebraismo, quo בְּיַד vertitur *per.* Exod. capp. I. II. III. modo Deus ipse allocutus esse Mosen, modo angelus ad eum missus esse dicitur. Fuit etiam constans Iudaeorum opinio, per hunc angelum missum ad Mosen, Israelitas fuisse ductos per desertum, monitos et servatos.

36.

36. Ουτος ἐξήγαγεν αὐτὲς) Late praedicat et beneficia, quae Moſes populo praeſtitit, et honores quos a Deo accepit, ut eo turpior ſit populi in eum contumacia, minusque mirum, ſi talibus orti parentibus, in Ieſum ingrati et immanes fuerint.

37. Προφήτην — ὡς ἐμὲ) Vid. ſupra c. III, 22.

38. Οὑτός ἐςιν — δἒναι ἡμῖν) *Hic est, qui fuit in coetu, cum angelo, qui in monte Sinaitico loquebatur cum eo, et cum maioribus nostris, qui accepit praecepta salubria, ut vobis ea traderet.* Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, *in coetu*, ſc. Iſraelitico; nam totus ille populus a Moſe קָהָל dicitur. Krausio articulus τῇ indicare videtur, Stephanum certam quandam populi concionem in animo habuiſſe, ſcilicet concionem ad audiendam legem convocatam, quia de legislatione (Exod. XIX.) ſermo ſit. Μετά τἒ ἀγγέλε — σινᾶ) Qui ei legem promulgabat. Deus vocatur a Moſe (Exod. XIX, 3. XX, 1.) quem Stephanus hic angelum vocat. Vide modo dicta ad v. 35. ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα) Accepit oracula ad felicitatem ducentia. Lex haud raro in V. T. dicitur eſſe vita, i. e. cauſſa vitae felicis, quae eximie vita Hebraeis. λόγια omnino dicuntur *oracula et effata divina*, Rom. III, 2. 1 Petr. IV, 1. Fieri potuit etiam, (ut Krausius ſuſpicatur,) ut Stephanus Iudaeorum opiniones et commenta ſecutus ſit, qui verba, quibus declarata eſſet lex per angelos, animata et anima praedita (λόγια ζῶντα) fuiſſe, fabulabantur. Cf. *Michaelis* Erklärung des Briefs an die Hebraeer, pag. 95.

39. Καὶ ἐςράφησαν — Αἴγυπτον) *Voluerunt redire in Aegyptum*; nam mente reverti, ſignificat *reverti velle*, reverti optare.

40. Ποίησον — προπορεύσονται ἡμῶν) *Finge nobis Deos* (i. e. imagines Deorum,) *qui antecedant nobis*, qui nobis ſint duces itineris. Populi parum culti, vel expeditiones vel itinera facientes, Deorum ſimulacra praeferre, et ab iis feliciſſimum eventum expectare ſolebant. Ubi enim Deorum ſimulacra conſpiciebantur, ibi et ipſis praeſentes eſſe, atque praeſidio ſuo opitulari credebantur. ὁ γὰρ Μωσῆς — αὐτῷ) Hebraica locutio, pro: τῷ γὰρ Μωσῇ τούτῳ οὐκ οἴδαμεν τί γέγονε.

41. Ἐμοσχοποίησαν) Hanc vocem confinxit Lucas, ad exemplum multarum quas ad eum modum finxere LXX. *Fecerunt vitulum*. Quae ſuperſtitio ſcilicet fuit Aegyptiacae idololatriae. Apud hos enim et Apis mirificus vitulus cultum habuit divinum, et vaccarum ſimulacra inſignia fuerunt. Selden. de Diis Syris Syntagm. 1. c. 4. Bochartus Hieroz. Tom. I. Lib. II, c. 34. edit. Lipſ. 1793. p. 339. ſqq. Τῷ εἰδώλῳ, nempe vitulo ex auro facto, quo uti volebant pro Symbolo veri Dei. καὶ εὐφραίνοντο — αὐτῶν) *Et laetati sunt de opere manuum suarum*. Exod. XXXII. Celebrabant epula ſacrificalia, edebant, bibebant, ſurgebant ſaltandi cauſſa. Eſt deſcriptio diei feſti.

42. Ἔςρεψε — τοῦ οὐρανοῦ) *Sed Deus vicissim eos tradidit cultui siderum*. Ἔςρεψε. Subintelligunt alii ἑαυτὸν (*avertit se*:) alii τὴν γνώμην. Sed et potius hebraicus loquendi modus. Nam verbum שׁוּב ſaepe adverbialiter explicandum eſt, pro *vicissim*. Iſraelitae deſeruerant

rant cultum veri Dei; ergo Deus viciſſim eos tradidit idololatriae. Quum Deus homines *tradere* dicitur peccato, ſenſus eſt, eum *permittere* ut homo peccet. Στρατιᾷ τȣ̃ ὀρανȣ̃, כָל־צְבָא הַשָּׁמַיִם Deut. XVII, 3. ſignificat *sidera.* Στρατιὰ vulgo *multitudinem militum* ſignificat. Hebraei autem, quos Helleniſtae imitantur, non militum tantum, ſed et rerum aliarum, interque has ipſarum quoque ſtellarum multitudinem צָבָא dicunt. Gen. II, 1. καϑὼς — τῶν προφητῶν) In libro 12 prophetarum, qui olim uno volumine iungi ſolebant. Locus extat Amos V, 25. μὴ σφάγια — ἐρήμῳ) *Mihine vos in desertis locis annos totos XL rem divinam hostiis mactatis fecistis?* Σφάγια, *victimae*, ſunt *animantia*, ϑυσίαι, alius generis oblationes, ferta. Propheta, quum negat, Iſraelitas per 40. annos in deſerto ſacrificia obtuliſſe Deo, contradicere videtur Moſi Exod. XXIV. Num. VII. et IX. Reſpondent interpretes, leges de ſacrificiis eorumque ordine et modo eum in finem a Deo datas fuiſſe, ut non tam in deſerto, quam in terra Cananaea obſervarentur, et propterea maximam partem in deſerto fuiſſe neglectam. cf. Deut. XII, 8. ſeqq. Cui Ven. *Dathe* not. in h. l. Prophetae addit: Prophetam hoc tantum docere, Deum non tam victimis delectari, quam potius iuſtitiae et pietatis ſtudio, quod v. 24. commendarat; propterea eum paſſum fuiſſe, ut ille ſacrificiorum cultus omitteretur: populum vero abuſum eſſe iſta libertate ad alium cultum idololatricum exercendum. Sed optime difficultas tolli videtur, ſi dicamus; limitanda eſſe verba Prophetae ſic: *Non mihi uni et soli*, non recte, non ex animi ſententia ſacrificia obtuliſtis.

43.

43. Καὶ ἀνελάβετε — τοῦ Μολὸχ) *Imo vero sustulistis in altum* (circumportaſtis) *tentorium Molochi.* Eſt autem Moloch. מֶלֶךְ, *Rex*, ut multi exiſtimant, *Sol.* Iſraelitae, Aegypto modo egreſſi, Aegyptiorum idololatriam inprimis imitati ſunt. Illi vero Solem, Lunam et reliqua aſtra ſub variis imaginibus coluerunt. Solem quidem Regem coeli et Lunam reginam vocarunt. Tentorium Molochi vel Regis eſt tentorium in quo repoſitum erat ſimulacrum Solis. Nationes enim paganae, ſive in bellum proficiſcerentur, ſive in colonias migrarent, Deos domeſticos, (lares, penates) et aediculas in quibus repoſitae erant imagines Deorum, ſecum tulerunt; et in itineribus uſi ſunt tentorio, quod refigere poterant. Ἀναλαμβάνειν, *in altum tollere*, et per metonymiam antecedentis pro conſequente *portare, circumportare.* Amos l. c. comm. 26. habet: וּנְשָׂאתֶם *et circumportastis* tentorium Regis veſtri. Vocem ῥεμφὰν, quae ſtatim ſequitur, *Drusius* exiſtimavit corruptam eſſe ex hebraica כִּיּוּן, qua Amosus utitur, quam LXX. interpretes, Caph cum Reſch permutantes, Rephan vertiſſent, ex quo deinde Remphan ortum ſit. *Iablonskius* in commentatione peculiari ſtatuit, vocem eſſe Aegyptiacam, quae Regem coeli ſignificet, atque eo nomine ab Aegyptiis ſolem vocatum eſſe. Sed hanc *Iablonski* opinionem multis, graviſſimisque argumentis refutavit *Michaelis* in Supplementis ad Lex. Hebr. IV, 1115. Nic. Guil. Schroederus (diſſert. *de Stella Remphan et tabernaculo Molochi*, Marb. 1745.) cui Eichhornius (in emendato a ſe Lexico Simoniano,) aliique accedunt, ſtatuit, *Remphan* eſſe *Saturni* ſtellam, quam Copti ΡΗΦΑΝ appellant. Vid. etiam

Dey-

Deylingii obſervatt. ſacr. P. II. nro. 37. τȣ̀ς τύπȣς) Τύποι hic ſunt *simulacra Deorum*, ut apud Ioſephum A. I. 19. 11. illa ſimulacra Deorum quae Rachel patri ſuo Labano eripuerat, τύποι vocantur. Apud eundem XV, 9. 5. ἀγάλματα καὶ τύποι μεταμορφȣ́μενοι, *statuae et simulacra* coniunguntur. De hoc Molochi et Saturni cultu nihil commemorat Moſes in Exodo. Videntur igitur Amoſus et Stephanus cultum aurei vituli, cuius Moſes mentionem facit, interpretati eſſe de cultu ſiderum. Aegyptii enim ſub imaginibus duorum vitulorum aſtra coluerunt. Fortaſſis etiam Amoſus, et ex eo Stephanus addidit hoc Moſaicae narrationi ex aliis fontibus, nempe ex traditione, ore vel ſcriptis propagata. μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα βαβυλῶνος) *Transferam vos ultra Babylonem*, in Aſſyriam et Mediam. Ἐπέκεινα, ab ἐπὶ et ἐκεῖνα ſc. μέρη, hebr. הָלְאָה. Amoſus c. V, 27. habet: *ultra Damascum*, quod ſenſu non differt. Nam ultra Damaſcum relegati ſunt Iudaei in Aſſyriam et Mediam.

44. Ἡ σκηνὴ — ὃν ἑωράκει) *Tabernaculum testimonii* (conventus) *erat inter maiores vestros in deserto, uti constituerat is qui cum Mose loquebatur, ut faceret illud secundum figuram quam viderat.* Ἡ σκηνὴ τȣ̃ μαρτυρίȣ, *tentorium testimonis.* Sic Alexandrini. Sed in textu hebraico eſt אֹהֶל מוֹעֵד quod ſignificat *tentorium conventus*, ſic dictum, quod in eo conventus ſacri celebrarentur, *ein Versammlungszelt.* Κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει, *secundum figuram quam viderat* Moſes. Vid. Exod. XXV, 40. Quod in loco Moſis dicitur, Deum Moſi monſtraſſe exemplar tabernaculi, id intelligendum eſt ſic, obverſatam fuiſſe hanc figuram menti eius, Deo ſic dirigente.

45.

45. Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν) *Quod* (tabernaculum) *patres nostri a maioribus sibi traditum acceptumque attulerunt*, nempe in Palaestinam. Eſt nimirum διαδέξασθαι *aliquid ab alio traditum accipere.* Dicendum fuiſſet διαδεξάμενοι αὐτήν. Sed quum iſta Accuſativi repetitio maxime ingrata fuiſſet, recte neglecta eſt. ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν) Metonymia. *In occupatione gentium*, i. e. eius terrae quam tenuerant gentes, e conſpectu patrum veſtrorum divinitus expulſae. Poſſes etiam vertere: *In possessionem gentium*, i. e. in terram, a ſeptem gentibus poſſeſſam, ut ἐν τῇ κατασχέσει ſit pro εἰς τὴν κατάσχεσιν, ut Num. XXXII, 5. δοθήτω ἡμῖν ἡ γῆ ἐν κατασχέσει, detur vobis terra in poſſeſſionem. Ἕως τ. ἡμ. Δαβίδ, *usque ad aetatem Davidis*, manſit nempe tabernaculum illud portatile, et ex una urbe in aliam transferebatur.

46. Εὗρε χάριν) *Consecutus est favorem Dei*, ut Luc. I, 30. ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα) *Desideravit comparare permanentem sedem.* Sic שָׁאַל Deut. XIV, 26. per ἐπιθυμεῖν vertitur. Illud εὑρεῖν eſt ſumtum ex Pſ. CXXXII, 5. Σκήνωμα alias quaelibet habitatio, h. l. eſt templum. Hiſtoria legitur 2 Sam. VII, 1. 2.

48. Ἀλλ' οὐχ — κατοικεῖ) Depromtum ex Salomonis verbis 1 Reg. VIII, 27. ubi κατοικήσει, in Hebr. יֵשֵׁב ſignificat *contineri poterit.* καθὼς ὁ προφήτης λέγει) Ieſaias, c. LXVI, 1. 2. Hunc Ieſaiae locum Stephanus admonitionis cauſſa adieciſſe videtur. Iudaei putabant ſe nunquam carituros eſſe templo. Stephanus autem monet, Deum non egere templo et habitatione; ergo fieri poſſe, ut

ut Deus templum Hierosolymitanum sibi structum destrui patiatur, Cf. c. VI, 13. 14.

49. Ὁ ϰρανός μοι — ϰαταπαύσεώς μϰ) *Coelum* Dei thronus dicitur, quia Deus imperat coelo, et *tellus* pedibus eius quasi scabellum, quia tellus etiam subest imperio divino. Utroque igitur tropo exprimitur id: Totus mundus meo subest imperio et regimini. Κατάπαυσις h. l. est *sedes fixa*, מְנוּחָה, ut Ps. XCV, 11. ubi Palaestina quies Iudaici populi dicitur; quia populus ibi sedem fixam et patriam habebat. Quae nunc sequuntur, Stephanus dixisse videtur, postquam clamoribus plebis interpellatus fuerat; haec enim cum praecedentibus parum cohaerent.

51. Σκληροτράχηλοι) *Contumaces.* Frequens in sacris litteris est translatio ista a iumentis, significans refragantem contumaciam. ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν) i. e. Cor habentes plenum vitiosis affectibus, ne audientes quidem praecepta Dei. Mente et auribus Ethnicis similes. Acriter increpantis ista obiurgatio est, adimens illis laudem quoque circumcisionis, qua insolenter superbiebant. Crebrae sunt huiusmodi obiurgationes in V. T. ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε) i. e. Dei monitis per Prophetas transversos vos opponitis, ut patet ex statim sequentibus. *Spiritus sancti* nomine h. l. intelliguntur oracula a Prophetis instinctu Spiritus sancti promulgata. Hesychius: ἀντέπιπτεν, ἐναντιϰτο.

52. Εἰς διαταγὰς ἀγγέλων) *Per constitutiones angelorum*: nam verbum διατάσσειν, quando sermo est de legibus, significat *constituere, ferre legem.* Posset etiam ver-

verti: *constitutos angelos*. Variae funt interpretum de huius loci fenfu fententiae. Multi his verbis commoti ftatuunt, legem in monte Sinaitico per *angelos* datam effe, quod potiffimum e Gal. III, 19. *Elsnerus* apparere vult, ubi difertis verbis νόμος dicitur διαταγεὶς δι' ἀγγέλων, quam tamen phrafin alii ita explicant, ut lex data promulgata *praesentibus angelis* dicatur, quemadmodum διὰ cum Genit. 2 Tim. II, 2. ufurpatur, quia vix poffit lex dici lata effe per *angelos* et verbum διατάσσειν auctori legum tribuatur, qui Deus eft, non angeli. *Krebsius* igitur fenfum huius loci hunc effe vult: *Qui accepistis legem* i n t e r o r d i n e s *angelorum*, five *praesentibus angelis*, ita ut fimul minifterium eorum, e. g. quod tonitrua, flammas, procellas excitarint, tabulas legis Mofi tradiderint, teftes denique huius folemnitatis fuerint, indicetur. Prior explicatio, (*ministerio angelorum, angelis ministrantibus,*) inde firmari poffet, quod διαταγὴ fit *opera*, ut Bezae vifum; εἰς autem fit ἐν, vel ita dicatur ut εἰς τάχος, celeriter, εἰς ἀκρίβειαν, *diligenter*. Scholion Cod. Mosq. habet εἰς διαταγὰς, τουτέστι, τὸν ὑπ' ἀγγέλων διαταχθέντα. Vulgarem iam Chrifti temporibus fuiffe Iudaeis fententiam de lege Dei per *angelos* data, probat locus Iofephi Ant. XV. 5, 3. et verfio Alexandrina Deut. XXXIII, 2. Addi poteft, quod Deus Pf. LXVIII, 18. myriadibus (fc. angelorum) cinctus in montem veniffe dicitur, quemadmodum olim in monte Sinaitico maieftate plenus fuerit. Cf. *Michaelis* Erklärung des Briefs an die Hebraeer. P. I. pag. 87. fqq. et *Wetsten.* ad noftrum locum.

54. Ἀκούοντες — ἐπ' αὐτὸν) *His auditis, illi, vehementi ira commoti, frendebant dentibus.* Vide ſupra c. V, 33. Heſychius: διεπρίοντο, ἐθυμοῦντο, ἔτριζον τοὺς ὀδόντας, ubi pro ἔτριζον legendum eſſe ἔβρυχον, recte ſuſpicatur Cel. *I. Chr. G. Ernesti*, hoc etiam addens, interpretem pro more, parallelo membro uſum eſſe, quo verbum prius explicaret. Per haec ſigna irae oratio Stephani interrupta eſt ſic ut eam ad finem perducere non poſſet. Nam ſine dubio etiam de Meſſia repudiato dicturus, et ſe purgaturus fuiſſet ab iſta accuſatione, propter quam ad iudicium vocatus erat. Vana igitur eſt eorum calumnia, qui Stephanum vituperant, quaſi enumerando hiſtoriam populi, quam omnes a pueris didiciſſent, nihil ad rem dixiſſet. Spectandum eſt nempe conſilium narrationis, quod in eo erat, ut oſtenderet Stephanus, quomodo Iudaei omnibus temporibus abuſi ſint divinis beneficiis, et etiamnum abutantur, ut adeo non ſit mirum, ſi tandem aliquando poena in eos ingruat, ſi templum deſtruatur, et Moſis inſtituta mutentur. Hoc omnino fuiſſe Stephani conſilium, tota ſeries orationis oſtendit. Vituperant etiam Stephanum, quod quaedam dixerit, quae cum hiſtoria V. T. non plane conveniant, partim ex traditione hauſta, partim ex opinionibus ſcholae Alexandrinae repetita; quod indignum eſſe putant viro, qui πνεῦμα ἅγιον habuiſſe dicatur. Sed notandum eſt, illam phraſin *praeditum, plenum esse Spiritu sancto* non explicandam eſſe de Θεοπνευςίᾳ ſtricte ſic dicta, ſive de communicatione ſingularum rerum et verborum per Spiritum ſanctum; variare potius huius phraſeos ſenſum, ex contexto ſermone determinandum. Sic quum Stephanus πλήρης πνεύματος ἁγίου locutus eſſe dicitur, ſenſus eſt, tantam ei, hanc ora-

orationem habenti, fiduciam per spiritum sanctum esse concessam, ut sine omni dubitatione et metu Senatum Iudaicum ex ipsa historia argueret, Iudaeos omnibus temporibus immorigeros, et dignos fuisse poenis divinis. Ergo hic non est cogitandum de singularum rerum et notionum inspiratione, qua etiam non opus erat Stephano narranti res ex historia Iudaica depromtas ipsique a pueritia notas. Ceterum non desunt exempla sacrorum Scriptorum, qui, etsi inspirati essent, tamen loca V. T. memoriter protulerunt, et secuti sunt traditiones, veluti 2 Tim. III, 8. Iac. V, 17. Unde apparet, Apostolos et Scriptores sacros gubernatos esse quidem a Spiritu Sancto in *doctrinae christianae capitibus* proponendis ne aliquid falsi ab iis traderetur, sed in rebus historicis, et chronologicis, aut traditionibus eos usos fuisse suo sensu, et secutos esse usitatas et receptas gentis suae sententias.

55. Ὑπάρχων — τȣ͂ Θεȣ͂) *Sed ille, qui Spiritu sancto plenus erat, coelum intuitus, vidit Deum maiestate conspicuum, et Iesum divina maiestate conspicuum.* Πλήρης πνεύματος ἁγίȣ, i. e. divina vi confortatus, plenus animi fortitudine et tranquillitate. Δόξαν τȣ͂ Θεȣ͂, maiestatem Dei *videre*, hoc ad merum visum et speciem magnificam oculis oblatam est referendum. Sic Ies. VI. in Ezechielis locis pluribus, et in Apocalypsi Deus in throno sedens fingitur. Vid. inprimis Apocal. IV. et V. 6. quo posteriore loco agni ad thronum stantis mentio fit. Ubi Iesus ἑϛῶς ἐκ δεξιῶν τȣ͂ Θεȣ͂ dicitur, non tam praedicatur eius dignitas et maiestas, de qua aliunde constat, quam potius auxilium praesentissimum, quo ille est adiutus. Vidit id Grotius, et probavit hanc expli-

 catio-

et alia multa quae in his scholiis repetuntur

cationem Knappius in diss. de Christo ad dextram Dei sedente, p. 5. Hocce visum magnam habuisse vim ad animum Stephani exhilarandum, tranquillandum et roborandum, quis dubitet? *Michaelis* tamen dubius haeret, utrum haec Stephano per visum oblata, an tantum verba animi commoti, et fidei plenissimi indicia haberi debeant, q. d. de eo, quod non vidisset, tam firmiter sibi persuasum esse, ac si revera vidisset, perinde ut Christus Matth. XXVI, 64. filium hominis dextrae Dei assidentem visum iri perhibeat, ubi id proprie accipi non possit.

57. Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ) Haec intellige, non de senatoribus, sed de adstante plebe: facta enim haec omnia per seditionem, quam comitari solet clamor. Συνέσχον — ἐπ' αὐτὸν) *Aures suas obturarunt, et unanimes impetum in eum fecerunt*, quasi ex iudicio Zeli; quod stante republica usurpare solebant, sed tantum in eos, qui Iudaeis auctores essent ad falsos cultus. Solebant autem tales lapidari. Deut. XIII, 6. sqq.

58. Καὶ οἱ μάρτυρες) Quanquam per seditionem haec agebantur, tamen aliquid de legitimo more retinebant; testium enim erat, primos iacere lapides, ac sic semet, si quid falsi subesset, fontes facere caedis, populum vero, qui ipsorum auctoritatem sequebatur, absolvere. Vid. Deut. XVII. ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν) Nempe quo expeditiores essent. Ingentia enim saxa iaci a testibus solebant. καλεμένε Σαύλε) Qui tum scholam *Gamalielis* frequentare studiorum caussa solebat, Act. XXII, 3. sed aestu abreptus, a lenitate magistri ad atrociora multorum exemplis patiebatur se trahi, Phil. III, 6.

59.

59. Καὶ ἐλιθοβόλουν — ἐπικαλούμενον) *Et sic lapidarunt Stephanum, qui sic precabatur.* Quia iam v. 58. dictum fuerat, ἐλιθοβόλουν, *Marklandus* ad Lyſ. p. 167. ſuſpicatur, Lucam ibi ſcripſiſſe: ἐλιθολόγουν, vel ἐλιθοφόρουν, (*conati sunt lapidare, vel lapides sustulerunt*) ſed ſine neceſſitate: nam verbum ἐλιθοβόλουν hiſtoricorum more repetitum eſſe videtur, prouti in lingua vernacula dicere poſſemus: *Und so steinigten sie den Stephanus.* Ἐπικαλούμενον ſ. τὸν Θεὸν, ut *Jo. Chrysostomus* exiſtimavit, vel τὸν Ἰησοῦν, quod *Grotius* praefert. δέξαι τὸ πνεῦμά μου) *Suscipe spiritum meum.* Ita appellatur hic et aliis locis *animus hominis*, conſiſtens ſua peculiari natura, et mortuum relinquens diſcedendo corpus.

60. Μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην) *Ne imputes illis peccatum hoc.* Verbum ἵστασθαι ſaepe eſt *appendere, ponderare,* quia libra erigitur et ſtat, qua ponderamus, metaphorice eſt *imputare.* Integra phraſis eſt στῆσαι ἐν ζυγῷ, quod ſupplent LXX. Dan. V, 27. Iobi XXXI, 6.

CAP. VIII.

Incipit nova hiſtoriae chriſtianae periodus. In prima Epocha, cuius hiſtoria c. I — VII. narrata eſt, coetus Chriſtianus ex meris Iudaeis conſtitit, qui hactenus in urbe Hieroſolymorum ſubſtiterat. Quanquam enim multi ex iis, qui die pentecoſtis ex variis regionibus Hieroſolyma venerant, poſt reditum in patrias terras, doctrinae Chriſtianae notitiam aliquam, licet imperfectam dediſſe aliis videntur, Apoſtoli tamen hactenus intra moenia urbis Hieroſolymitanae ſubſtiterant, nec in aliis locis et regionibus docuerant. Coetus iſte Chriſtianorum Hieroſolymitanus,

tanus, fuit quidem satis numerosus, sed a Iudaica civitate se non segregaverat. Nam in prima hac Epocha, cuius historiam c. I — VII. relatam legimus, Apostoli ceterique Christiani omnes suberant Senatui Iudaico, frequentabant templum certis precum horis, et in eo docebant. In una re societatis propriae species conspiciebatur, quod nempe Christiani fiscum suum habebant in pauperum emolumentum, et huius fisci administrandi caussa septem viros, quos appellabant *Diaconos*, creaverant. Iam sequitur Lucae narratio de propagatione coetus christiani et fatis religionis.

1. Σαῦλος — αὐτοῦ) *Saulus vero collaetabatur de caede Stephani.* Haec verba coniungenda sunt cum fine capitis praecedentis. Sequitur nunc alia historia. ἐγένετο — ἱεροσολύμοις) *Exorta autem est illo tempore magna coetus Hierosolymitani vexatio.* Videtur maior pars plebis approbasse caedem Stephani. Audaciores itaque facti assessores Synedrii, alios quoque Christianos vexarunt. πάντες τε — ἀποςόλων) πάντες h. l. ut saepissime, sunt *plerique;* si enim omnes Christiani sibi fuga consuluissent, quid opus fuisset Apostolis, conquiescere Hierosolymis? et quo consilio Saulus ivisset domatim, mulieres et viros in custodiam compingendos quaesiturus? (v. 3.) Ceterum sapientissimo consilio permisit Deus hanc Christianorum Hierosolymitanorum vexationem, ut citius doctrina Christi spargeretur in vicinis locis et regionibus ab iis qui persecutionis metu fugerant. Apostoli manserunt adhuc aliquamdiu Hierosolymis, quia eorum opera ad confirmandos Christianos erat necessaria.

2.

2. Συγκομίζειν proprie est *colligere, simul ferre,* h. l. autem *componere et praeparare mortuum ad sepulturam, funus curare,* et ex adiuncto: *efferre mortuum, sepelire.* Vid. SCHLEUSNERI Lex. ad h. v. Καὶ ἐποίησαν — αὐτῷ) *Eumque vehementer luxerunt.* Κοπετὸς, *planctus,* significat gestum lugubrem, usitatum gentibus illis, ut indicetur, honorifice curatum fuisse Stephani funus.

3. Ἐλυμαίνετο) Verbum λυμαίνεσθαι, *vastare,* non solum de lupis, ursis, reliquisque feris rapacibus, agros depopulantibus, et pecudes interimentibus dicitur, verum etiam de hominibus. Locum Philonis habet *Loesner.* Atticis usitatius est cum hoc verbo Dativum casum coniungere. *Saulus ecclesiam labefactabat, sive clades inferebat ecclesiae.* κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος) *Irrumpens in aedes.* σύρειν, *trahere,* adhibetur de reis, qui ad iudicem, carcerem, sive poenam trahuntur. παρεδίδου εἰς φυλακὴν) *In vincula coniecit, in carcerem inclusit.* Saulus enim hac in re spectandus erat ut vir publica munitus auctoritate. Act. XXVI, 10.

4. Διῆλθον) *Peragrabant* varia loca, i. e. Non subsistebant in Iudaea, et Samaria, sed longius etiam ibant, ut a periculo abessent, c. XI, 19. τὸν λόγον) *Illam doctrinam,* nimirum salutis et vitae aeternae.

5. Φίλιππος) Hunc Philippum non Apostolum fuisse, sed Diaconum, (c. VI. 5.) Graeci ex eo colligunt, quod Lucas Hierosolymis mansisse scripserit Apostolos, v. 1. et postea Petrum et Ioannem in Samariam missos esse. Addunt hoc quoque: Petrum et Ioannem ablegatos esse ad Samaritanos, (v. 14. 15.) eam ipsam ob caussam, quod Phi-

Philippus adhuc effet Diaconus, nec haberet ius imponendi manus. εἰς πόλιν σαμαρείας) Σαμαρεία eo tempore de regione faepiffime dicebatur; h. l. autem urbs intelligitur, quae tum *Sebaste* vocata eft, in honorem *Augusti.* Multi ex Samaritanis ipfi Chriftum viderant et audiverant docentem, Io. IV. Praeterea confentaneum erat, ut Samaritanis poft Iudaeos primis Evangelium praedicaretur, quia et in Iudaea habitabant, et Meffiam expectabant.

6. Προσεῖχόν τε — ὁμοθυμαδὸν) *Attenderunt autem homines doctrinis Philippi unanimi consensu, ideo quod audiebant et videbant miracula, quae ille patrabat.* Προσέχειν h. l. ut plerumque fignificat *attendere.* Saepe quidem haec vox notat *fidem habere, credere, obtemperare*, inprimis fi verbis tribuitur; at h. l. vocula ὁμοθυμαδὸν hunc fenfum non patitur. Quis enim credat, Samaritanos fingulos unanimiter Chrifto fidem fuam obftrinxiffe? Id vero miracula Philippi facile poterant efficere, ut omnes vacivis auribus animisque verba eius exciperent.

7. Πολλῶν — ἐξήρχετο) Genetivi ad praepofitionem ἐξ, in verbo ἐξήρχετο pertinent: πνεύματα ἀκάθαρτα ἐξ' αὐτὰ ἐχόντων ἤρχοντο, *abibant ex iis, in quibus erant, cum clamore vocis ingentis.* Facile apparet, id quod de *clamore* dicitur, ad *homines* daemoniacos referendum effe, qui in ultima morbi vi clamarunt. Παραλελυμένοι, qui in Evangeliis faepe παραλυτικοὶ dicuntur, funt *enervati, languentibus et debilitatis corporis membris.*

9.

9. Ἀνὴρ — ἑαυτὸν μέγαν) *Vir autem aliquis, Simon nomine, hactenus in urbe ista magicam artem exercuerat, et universum populum captum tenebat, magnum quippe hominem se iactitans.* Verisimile est, Simonem hunc esse eundem cum illo, de quo *Iosephus* (Antiqq. Lib. XX, 7.) haec tradit: *Quum Felix procurator Iudaeae Drusillam conspexisset — mulieris desiderio tenebatur, et ex amicis suis Iudaeum, nomine Simonem, genere Cyprium, qui pro Mago se gessit, ad eam mittens, suadere nitebatur, ut, relicto marito, ei nuberet. Samaritanum*, et quidem ex vico quodam, *Gitton* nomine, fuisse hunc Simonem, *Iustinus Martyr* in Apol. maiori tradit. Sed in hoc errasse videtur Iustinus, existimans fortasse, Simonem pro Samaritano habendum esse ideo, quia in urbe Samaria commoratus hic dicatur. μαγεύων) *Magicas artes exercens.* Ad orientem eximiae sapientiae magistri Magi sunt appellati, Persico vocabulo. Vid. Matth. II, 1. Quo deinde hominum vitio et pravitate significati sunt ii, quos Plautus praestigiatores vocat, falsa specie praestinguentes hominum oculos, et miracula superstitiosa vanitate efficientes. Ad quas fraudes quum carmina adhiberent, ab incantando appellati fuerunt incantatores. Inde Lucas duxit verbum μαγεύειν, et postea ab hoc ipso verbo nomen μαγείας. Distinguunt autem Graeci μαγείαν, γοητείαν, φαρμακείαν. Ex eorum numero *Simon* fuisse videtur, qui cum peritia naturalium rerum coniungunt varii generis praestigias, atque de familiate sua cum geniis gloriantur. ἐξιστῶν) Ad tantam admirationem sui homines adducens, ut illi apud sese sive mentis compotes non essent. λέγων — μέγαν) Itaque certo quodam nomine, quis qualisve esset, aut haberi vellet, tum non-

nondum definivit. Nihil aliud quaefiviffe videtur, quam ut fuperftitiofis et credulis hominibus perfuaderet, fe effe legatum fummi Dei.

10. *Ὧι προσεῖχον πάντες*) *Cui addicti erant, quem sectabantur omnes.* *ἡ δύναμις — μεγάλη*) Ἡ *δύναμις*, abftractum pro concreto: *Homo singulari virtute et vi divina praeditus*; vel *ἐν τούτῳ ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἐνεργεῖται*. Forfan perfuadebat plebi, accepiffe fe a Deo facultatem malis geniis, a quibus humanum genus excruciaretur, imperandi. De haerefi Simonis confulendi funt hiftoriae eccl. Scriptores, inprimis vero b. *Christ. Guil. Frid. Walchius*, in hift. haerefium, Schismatum etc. theotifce fcripta. Tom. I. 135. fqq.

12. Τὰ *περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ*) De regno illo, quod hic inchoatur, confummabitur poft refurrectionem, religionis doctrinam.

13. Ἐπίστευσε) Credidit, Chriftum feciffe miracula, et refurrexiffe a morte; non autem propofitum addidit, vivendi fecundum Chriftum; vel fimpliciter: *religionem suscepit*; id enim faepe eft *πιστεύειν*, vel potius *simulavit*, fe religionem chriftianam fufcipere velle *ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ*) Affiduus apud Philippum erat, fectabatur eum, eiusque inftitutioni iugiter attendebat.

14. *Ἀπέστειλαν — Ἰωάννην*) Ut comprobarent et abfolverent, quod per Philippum erat coeptum.

15. Προσηύξαντο — *ἅγιον*) *Pro iis deprecati sunt, ut acciperent Spiritum sanctum. Spiritus sancti* nomine intelligi vim linguis peregrinis loquendi ex analogia hiftoriae illius Apoftolicae concluditur. Vid. infra c. X, 44. 46.

46. XIX, 2. 6. Nam πνεῦμα ἅγιον conſpicua quaedam ſui documenta dediſſe, ex animadverſione rei et admiratione, qua Simon Magus afficiebatur, (v. 18. ſ.) intelligi licet. Eichhornius (*Allgem. Biblioth. der bibl. Litterat.* Tom. III. Partic. 3. p. 408. ſq. *vom Einsegnen der Apostel,*) negat per πνεῦμα ἅγιον h. l. iutelligendam eſſe vim peregrinis linguis loquendi, et hoc, quod conſpicuum factum ſit, enthuſiasmum quendam et ſingularem affectum, per preces Apoſtolorum in animis Neochriſtianorum effectum, fuiſſe arbitratur. Hoc tamen improbabile videtur Storrio in diſſ. exeg. P. II. p. 78.

16. Οὔπω — Ἰησῦ) Senſus eſt, eos nondum extraordinariis donis fuiſſe inſtructos, ſed tantummodo baptismo ſuſcepto nomen dediſſe Chriſto; profeſſos eſſe publice religionem chriſtianam.

17. Τότε — ἅγιόν) Phraſes *imponere manus*, et *precari* (v. 15.) ſunt ſynonymae. Impoſitioni manuum nihil tribuitur in ſe, ſed manifeſte coniungitur illa cum precibus. Vide de hoc ritu dicta ſupra ad c. VI, 6.

18. 19. Ex his patet, Apoſtolos eiusmodi aliquid effeciſſe, quod Simon per artes magicas et praeſtigias nullo modo efficere poterat. Putavit fortaſſe ope geniorum et daemonum talia peragi ab Apoſtolis; ſi enim crediſiſſet, divina eſſe illa dona, non obtuliſſet pecuniam pro illis acquirendis.

20. Τὸ ἀργύριον — ἀπώλειαν) Latine diceres: *Cum pecunia tua in malam rem.* ὅτι τὴν δωρεὰν — κτᾶσθαι) Speraſti comparare pecuniis id, quod donum eſt Dei.

21.

21. Ὀυκ ἔςι σοι — λόγῳ τέτῳ) *Non es particeps neque consors huius rei*, nihil tibi cum hac re commercii eſt. Locutio mere hebraica, quae illuſtrari poteſt ex 2 Sam. XX, 1. ἡ καρδία — τȣ̃ Θεȣ̃) *Animus tuus non est integer ac sincerus.* Verborum ἐνώπιον τȣ̃ Θεȣ̃, לִפְנֵי יְהוָה haec vis eſt: ut intelligamus, *esse quempiam revera et manifeste talem, qualis esse dicitur.* Cf. Luc. I, 6.

22. Δεήθητι — τῆς καρδίας σȣ) *Roga Deum, ut remittatur tibi prava cordis cogitatio, ſ. dolus.* Omnino εἰ ἄρα reddendum eſt *ut*, non, ut vulgo, *an forte, si forte*, quod ab oratione et cohortatione Petri plane alienum eſt. Sic εἴπως Thucydidi III, 45. et Philoni de Decal. p. 752. E. Ita Krebsius ad h. l. Fortaſſis tamen haec verba populariter intelligenda ſunt, indicantia difficultatem rei, hominem talem, his fraudibus repletum difficulter ad ſe rediturum eſſe, ut hoc ſibi velit Petrus: noli leviter tractare hanc rem. Vid. Morus ad h. l. Ἐπίνοια, *cogitatio animi, consilium* h. l. in malam partem ſumitur pro *dolo, malo consilio*, qua notione eſt apud Ioſephum in ſua ipſius vita §. 44. συνεὶς τὴν τῶν γεγραφότων ἐπίνοιαν, *quum scribentium fraudem dolumque intellexissem.*

23. Ἐις γὰρ χολὴν — ὁρῶ σε ὄντα) *Cerno te esse in amara acerbitate et vinculo iniustitiae;* i. e. *te execranda impietate et vinculis scelerum implicatum.* Nos diceremus: *du bist ein bitterböser Mensch* Ἐις pro ἐν. χολὴ πικρίας eſt fel amariſſimum, id vero ſignificat animi conſtitutionem perquam vitioſam, et talem, quales ſunt cibi felle corrupti. Plautus in Truculento, v. 76. ſqq. *In melle sunt sitae linguae vestrae atque orationes*

lacte-

lacteque; corda in felle sunt sita, atque acerbo aceto. Conferri poteſt locus Deut. XXIX, 17. ubi extant verba: *ne sit inter vos radix progerminans* רֹאשׁ וְלַעֲנָה, *plantam venenatam, amaram*; nam רֹאשׁ eſt planta venenata. Σύνδεσμος, *vinculum*, metaphorice dicitur *omnis res, qua aliquis obstrictus tenetur*, ut σύνδεσμος ſit vitioſitas, quae animum quaſi vinculis conſtrictum tenet. In cod. Cantabrig. e gloſſemate legitur: ἐν γὰρ χολῇ πικρίας καὶ συνδέσμῳ ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα, *video te hominem esse ex omnium scelerum importunitate concretum.* Vid. Schleusneri Lex. voce σύνδεσμος. Multa vitia erant coniuncta in Simone; avaritia, ſuperbia, hypocriſis etc.

24. Δεήθητε — εἰρήκατε) Metu potius territus, quam facti poenitentia ductus Simon haec dixit. Sed mox ad impietatem ſuam eſt reverſus, ſi rerum chriſtianarum ſcriptoribus fides eſt habenda.

26. Ἄγγελος — Φίλιππον) An hoc factum ſit per ſomnium, aut viſum, aut alio modo, nemo definiverit. Videtur ἄγγελος κυρίου idem eſſe ac τὸ πνεῦμα infra v. 29. et πνεῦμα κυρίου v. 39. nempe inſtinctus quidam et propoſitum firmum eundi ad viam, quae ab Hieroſolymis Gazam ducit. Solebant enim Veteres ea conſilia et coepta, quae proſperum habebant eventum, Deo adſcribere. Vid. Eichhornii *Allgem. Bibl. der bibl. Litterat.* Tom. III. p. 387. ff. et cf. Storrii *diss. exeget. in libror. N. T. hist. aliquot loca*, P. II. p. 78. ff. Ἀνάστηθι — ἔρημος) *Agedum, fac iter ad meridiem, versus viam, quae ducit Hierosolymis Gazam, ea est solitaria.* Gaza fuit una ex quinque urbibus Philiſtaeorum, (1 Sam. VI, 17.)

ſita

ſita in colle verſus fines terrae Iſraeliticae auſtrales, ultima tendentibus in Aegyptum, viginti ſtadiis a mari, et undecim milliaribus ab Hieroſolymis diſtans. Verba ἄυτη ἐςὶν ἔρημος plerique interpretes referunt ad Gazam, ut haec urbs tum deſerta fuiſſe dicatur, vel diruta. Sed Scriptores Seculi I. docent, hanc urbem tum temporis fuiſſe habitatam, cultam et incolis plenam. Locos horum Scriptorum collegit WETSTENIUS ad h. l. Fuerat illa quidem ab Alexandro M. disiecta; ſed inſtaurata eſt cum multis aliis a *Gabinio*, tradente Ioſepho Antiqq. Lib. XIV, cap. 5. §. 3. Alii igitur ἔρημος referunt ad ὁδὸν, ad viam quae Hieroſolymis Gazam deduxerit, ut via per deſertum ſignificetur, vel via non frequens hominibus. Duplex nempe via videtur fuiſſe Hieroſolymis Gazam verſus. Quare angelus iuſſit Philippum eam adire viam, qua obviam veniret Eunucho. Cf. *Michaelis* ad h. l. Vid. praeter alios BELLERMANNUS (im Handbuch der bibliſchen Litteratur. P. III. p. 459.) qui vertit: *Reise südwärts auf dem Wege, der von Ierusalem nach Gaza führt, welcher einsam* (unzangbar) *ist.* Ceterum haec verba παρενθέσεως ſigno includenda ſunt, quum non Angeli, ſed Lucae ſint.

27. Ἀνὴρ αἰθίοψ εὐνῦχος) Sc. ἦν. Ἀνὴρ eſt pleonasmus, ut *Aegyptius*; *vir Iudaeus*; *mulier ancilla* in Salluſtio etc. Εὐνῦχος, proprie εὐνὴν ἔχων, lectum vel cubiculum cuſtodiens; deinde *eviratus*, quia plerumque evirati a reginis huic miniſterio adhibebantur. Saepe eſt nomen dignitatis, miniſtrum regium in genere denotans, hebr. סָרִים. Talis olim Potiphar fuerat, qui εὐνῦχος dicitur, quanquam in matrimonio vixit. Gen. XXXVII, 36. XXXIX,

XXXIX, 1. Hoc etiam loco εὐνῦχος est *minister regius*, *Staatsbedienter.* Vid. Ioh. Frid. Fischeri Prolusſ. p. 494. ſqq. δυνάςης κανδάκης, τῆς βασιλίσσης αἰθιόπων) *Praefectus Candaces*, *reginae Aethiopiae*, i. e. Meroës, quae Aethiopiae accenſetur. Aethiopum gubernatio olim penes Reginas fuit. Nomen *Candaces* ab Augusti aevo ad Veſpaſiani aevum ad Meroës reginas tranſiit, ut diſcimus ex Strabone XVII. Plinio H. N. VI, 33. ὃς ἦν — γάζης αὐτῆς) *Gazae regiae custos*, ut loquitur Cornelius Nepos in Datame. *Servius* in Aen. I. 119. *Gaza* Perſicus ſermo eſt, et ſignificat divitias; unde Gaza urbs in Palaeſtina dicitur, quod in ea Cambyſes, rex Perſarum, quum Aegyptiis bellum inferret, divitias ſuas condidit. Curtius: (L. III. c. 13.) *Pecuniam Regiam GAZAM Persae vocant.* προσκυνήσων) Tempore pentecoſtes. Venit autem ut proſelytus, natione ethnicus; nam incircumciſorum primitiae *Cornelius.*

28. Ἦν τε ὑποςρέφων) Sacris confectis, redibat ad Meroën. *Legebat Prophetam Iesaiam*, ſine dubio verſionem Alexandrinam; nam hebraice doctus non videtur fuiſſe.

29. Εἶπε — Φιλίππῳ) Non videtur Philippus audiviſſe vocem articulatam. Potuit in animo Philippi haec oriri cogitatio irreſiſtibilis, accedendum ſibi eſſe ad hunc currum. Quum deinde ex eventu cognoſceret, divinam providentiam ſic eſſe moderatam rem, ut propoſito ſuo firmiter inhaereret, omnino dicere potuit, Spiritu iubente, vel Deo volente ſe acceſſiſſe ad currum, ut virum illum ad religionem chriſtianam adduceret. κολλήθητι τῷ ἅρματι τῦτῳ) *Applica te, adhaereto currui*, illi nimirum

quo Eunuchus vehebatur. Tam prope accedit, ut illum in curru sedentem alloqui possit.

32. Περιοχὴ) est idem quod περιόδος, *locus, argumentum.* *Cic.* ad Atticum XIII, 25. *At ego ne Tironi quidem dictavi, qui totas* περιοχὰς *persequi solet.* Ies. LIII, 7. f.

33. Ἐν τῇ ταπ. — ἤρθη) In textu hebr. Iesaiae legitur: מֵעֹצֶר וּמִמִּשְׁפָּט לֻקָּח, *afflictionibus et poenis ereptus est.* Sed LXX. legisse videntur: בְּעָצְרוֹ מִשְׁפָּטוֹ לֻקָּח Sensus tunc esset: *Postquam depressus fuit, ablata est ab eo poena;* vel ut alii malunt: *ablata est poena quam pro nobis est perpessus.* Wetstenius περιΦράζει: Quum sponte se demisisset, formamque servi induisset, tantum aberat, ut ipsum sublevarent, ut potius gravissima ipsum afficerent iniuria, nulla iuris habita ratione, non magis ac si omnis iustitia sublata fuisset. τὴν δὲ γενεὰν αὐτȣ͂ τίς διηγήσεται;) Sensus esse videtur: *Quis verbis nequitiam et crudelitatem hominum eius aetatis describere poterit?* ut γενεὰ denotet homines eius aetatis, eorumque perversitatem, sicut *seculum* saepe ponitur pro *moribus saeculi.* Aliis γενεὰ, hebr. דּוֹר est *aetas, duratio,* ut sensus sit: *semper vivet.* Haec interpretatio contextui bene convenit. Sequitur enim: ὅτι αἴρεται — ζωὴ αὐτȣ͂, *quia vita eius ex his terris tollitur,* quia passus est innocens, pro hominum salute. Haec nimirum est caussa, cur nunc in perpetuum vivat et imperet cum Deo. Secundum Graecorum explicationem in Theophylacteis sensus est: ἐπαίρεται καὶ ὑψηλοτέρα τῶν ἐπὶ γῆς ἐςὴν ἡ ζωὴ αὐτȣ͂, *extollitur atque superior est vita eius terrenis rebus.* ζωὴ autem, inquiunt, est ἡ πολιτεία ἤ ὕπαρξις αὐτȣ͂, constituta vitae ratio, vel id quod ipse est.

35.

35. Ἀρξάμενος — Ἰησοῦν) *Exorsus ab hoc Scripturae s. loco, exposuit illi doctrinam christianam*, nempe brevem eius summam. Videtur Philippus occasione huius loci enarrasse brevem historiae Iesu summam, et demonstrasse omnia illa quae Iesaias l. c. dixit, in Iesu evenisse. Quaesierat enim Eunuchus, an Propheta illa verba de se vel de alio intelligi voluerit? v. 34. ECKERMANNUS (theol. Beytr. Tom. I. p. 158.) locum Iesaiae a Philippo ad Iesum tantum applicari existimat, etiamsi vaticinium proprie dictum non contineat.

36. Ἰδοὺ ὕδωρ) Fontem fuisse, in vico Βεθσορὼν (Betur,) viginti lapidibus Hierosolymis dissito, de monte fluentem, in quo baptizatus sit Aethiops, tradit *Eusebius* de locis Hebraicis, voce Βεδσούρ. Locus hodie adhuc ostenditur peregrinantibus. Vid. *Pocoks Reisen* Tom. II. §. 58. ex vers. *Breyeri*, et cf. *Michaelem* ad h. l. τί κωλύει με βαπτισθῆναι;) Hinc intelligimus, eunuchum etiam de baptismi necessitate institutum. Sic multa praecedentium ex subsequentibus supplentur.

37. Deest hoc comma et in nonnullis codicibus et Versionibus antiquissimis; in aliis varie exhibetur. Quare probabile est, ab aliquo additum, ex eo, quod gestum credi, par erat.

39. Πνεῦμα κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον) Alii legunt: πνεῦμα ἅγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον. ἄγγελος δὲ κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον. Quid autem est hoc: *Spiritus Domini rapuit Philippum?* Non est credibile, Philippum ab angelo, vel alia mirabili ratione per aërem raptum et Azotum vel in alium locum deportatum esse, quae est

multorum opinio. Nam *Spiritus Domini* ſaepe in homine aliquid efficere dicitur tum, quum in hominis illius animo ſubito exoriuntur cogitationes, quas conſiliis Dei conſentaneas fuiſſe, ex eventu cognoſcitur. Vid. ſupra v. 29. Verbum autem ἁρπάζειν, *rapere*, non poſtulat, ut de miraculoſo raptu per aërem cogitemus. Nam phraſeos *rapere aliquem* vis ea eſt, ut ſignificet *transferre aliquem in alium locum*, quocunque demum modo id fiat. Si igitur in animo Philippi ſubito exorta eſt cogitatio, redeundum ſibi eſſe in loca illa ad Gazam, nec faciendum iter in Aethiopiam cum Eunucho; ſi Philippus ex eventu cognovit, non ſine providentia divina accidiſſe, ut ad illa loca accederet, et ibi Evangelium doceret, hebraico loquendi modo hoc recte ita exprimi poterat: *Spiritus Dei eum rapuit*, inſtinctu quodam divino ductus eſt aliorſum. ἐπορεύετο γὰρ) Cauſſa redditur, cur Philippum Eunuchus ultra non viderit, quia ſuam viam inſiſtebat eunuchus: Philippus alio abibat. Illud autem χαίρων obiter tantum additur, ſignificatque tranquillitatem animi, quam eunuchus ille ex evangelii notitia erat conſecutus. Eunuchum poſt reditum in Aethiopiam aliis etiam religionem chriſtianam perſuaſiſſe, et in ſe credibile eſt, et Euſebius tradit hiſt. eccl. Lib. II, c. 1. Quae autem a recentioribus de vita et fatis eius narrantur, ea merito fabulis accenſentur.

40. Εὑρέθη εἰς Ἄζωτον) *Commorabatur Azôti*, Storrio (diſſert. exeget. P. II. p. 80.) *Philippus* videtur iter feciſſe Asdodum, ibique degiſſe aliquot tempus. Εὑρεθῆναι enim idem valet, quod *esse*, *adesse*. 1 Par. XXIX. 17. 2 Par. XXIX, 29. Idem monet, ſi quis εἰς pro ἐν accipe-

cipere velit, et vertere malit: *Philippus commorabatur Asdodi*, tum praegnantem quoque conſtructionem ſumi poſſe, quemadmodum κατοικεῖν ἐις τόπον utrumque dicit, quum habitare *in loco*, tum *concedere aliquo* habitatum, ut Act. XII, 19. Marc. II, 1. Luc. XI, 7. Quicquid ſit, hic etiam non dicitur, Philippum per angelum miraculoſo modo translatum eſſe Azotum, ſed verſatum eſſe eum in iſta urbe, et ſic alios etiam locos peragraſſe propagandae religionis cauſſa. Azotus autem Hebraeis eſt Asdod, urbis Palaeſtinae nomen. τὰς πόλεις) Inter Gazam et Caeſaream, ut erant Ioppe, Lydda etc. Hic quoque uti in urbe Samariae, apoſtolis auditores praeparavit, c. IX, 32. ἐις Καισάρειαν) Caeſaream, ad mare mediterraneum, quae Stratonis dicitur, et non longe abeſt ab Azoto.

CAP. IX.

1. Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνε) *Saulus vero minas caedemque adhuc spirans*, s. *anhelans*. Id homo *spirare* dicitur, quo is vehementiori concitatus affectu, plenus eſt, et veluti *turget*. Euripid. *Iphig. in Taur.* πῦρ πνέουσα καὶ φόνον, *ignem spirans et necem*. Cf. *Kypkii* obſervatt. *Camerario* ἀπειλῆς καὶ φόνε eſt ἓν διὰ δύο, ſicut: Molemque et montes, i. e. molem montium; ut huius loci ſit ſenſus: *In Saulo fuisse vehementes impetus minarum de caede discipulorum Domini*. Valde memorabilis eſt haec Sauli, poſtmodum Pauli et Apoſtoli hiſtoria. Legi meretur GEORGII LYTTLETONI, Angli, libellus, theotiſce verſus: *Anmerkungen über die Bekehrung und das Apostelamt Pauli* etc.* Adde: *Characteristik der Bibel*, Tom. I. p. 79. ſqq. Cf. D. CHRIST. FR.

Fr. Ammon *opuscula theol.* Erlangae, 1793. 8. Commentat. exeget. *de repentina Sauli ad doctrinam christianam conversione.* Ceterum *de vita Pauli Apostoli* inter alios bene exposuit Hermannus Witsius, in libro quem inscripsit: *Meletemata Leidensia.* Basil. 1739.

2. Ἠτήσατο — συναγωγὰς) *Expetiit sibi ab eo literas ad Synagogas Damasci.* Damascus in ea Syriae parte posita fuit, quae in sacris litteris *Syria damascena,* apud Strabonem autem *Coele Syria* vocatur. Magnam ibi Iudaeorum, ob quaestuosam et copiosam, quae ibi florebat, mercaturam fuisse frequentiam, vel ex eo constat, quod non una, sed plures Synagogae in ea civitate fuerunt. ὅπως — εἰς Ἱερουσαλὴμ) *Ut, si quosdam christianam religionem sectantes ibi reperisset, mares atque foeminas, vinctos deducet Hierosolyma.* Ἡ ὁδὸς hic ut saepius alibi est *religio,* quam quis sequitur. Nempe דֶּרֶךְ יְהוָֹה *via Domini* est via, quam praescripsit Deus, cultus quem sibi vult praestari, hinc religio. Cf. Matth, XXII. 16. Ὁ ὢν τῆς ὁδοῦ huius religionis sectator. Saulus igitur huius (christianae) religionis sectatores auctoritate Pontificis et Senatus Hierosolymitani vinctos ducere voluit Hierosolyma. Quaeritur, quid iuris vel Pontifici, vel Senatui Hierosolymitano fuerit in Damascenos, prorsus ad alterius ditionem pertinentes? Enim vero tanta erat Synedrii Hierosolymitani auctoritas, ut non solum qui in vicinia terrae Israeliticae habitabant Iudaei, sed Babylonii etiam et Alexandrini statuta eius venerarentur ac iussa capasserent, magnum illum Senatum agnoscentes pro firmissima arce totius legis oralis, praesertim quando agebatur de crimine haereseos, et iudicio capitali in

falsos

falſos Prophetas; quod unice huic Senatui competiiſſe volunt. Romani autem, quorum imperio cum Arabia ſua univerſa Aretas ipſe tunc ſuberat, permittebant etiam Synedrio ius prehenſionis et verberum, non in Iudaeos Palaeſtinae tantum, ſed in alias quascunque Synagogas, quae ſponte ſua iurisdictionem in re religionis agnoſcerent. Vid. Witsii Melet. ſacra p. 16.

3. Καὶ ἐξαίφνης — ἐρανῦ) *Repente circumfulsit eum lux coelitus delapsa.* Haec Iux ſine dubio fuit fulmen repente delapſum. Inde enim omnia, quae in ſequentibus narrantur, commode intelligi poſſunt. Vitringa: (in Obſſ. Sacr. Lib. IV. p. 370.) *Primo refertur, lumen de coelo Paulum prostravisse humi; dein vero illum audivisse vocem. Per lucem, sive lumen de coelo, quis aliud hic intelligat, quam fulgur fulminis? Quod si admiseris, non negaveris, per vocem fulmini coniunctam, vocem tonantem et gravem intelligendam esse, quia ex lege naturae fulmina comitari solent tonitrua.* Eandem ſententiam amplius ornavit *Elsnerus* ad h. l. cui *fulgur* notari videtur verbo περιέστραψεν, et *tonitru* voce Φωνὴ, v. 7. Vallem *Damasci* montibus peraltis clauſam eſſe, ex *Maundrelli* Itinerario apud D. *Paulum* (Sammlung der merkwürdigſten Reiſen in den Orient P. I. pag. 149.) cognoſcitur. Unde fulgurum tonitruumque horror vehementior facile perſpicitur.

4. Καὶ πεσὼν — διώκεις;) *Atque ad terram prolapsus, audivit hanc ad se vocem: Saule, Saule, quid me insectaris?* Ad terram prolapſus eſt, perculſus terrore ob fulgur fulminis cum tonitru coniunctum. Plerique exiſtimant, Dominum a Paulo oculis corporeis viſum eſſe,

et vocem emisisse articulatam, qua allocutus sit Paulum. Sed hoc valde dubium est; nam potest etiam locus intelligi de cogitationibus in Pauli animo ortis. Cf. quae notavimus ad locum huic valde similem, Io. XII, 28. sqq. Recte observat AMMON (l. c. pag. 15. s.) Iudaeos aevo Apostolico in ea fuisse opinione, Iehovam, quum oracula vatum dudum obmutuissent, per fulmina et tonitrua voluntatem suam interdum significare mortalibus. Celebratissima erat ista revelationis divinae species sub nomine בַּת־קוֹל, *filia vocis*, quam, licet revera haud audiretur, imaginatione tamen ita apprehendere solebant, ac si vere intellecta et audita fuisset. Vid. VITRINGA observatt. facr. Lib. VI, 10. Facile igitur in animo Pauli, quum anxius in terram provolveretur, oriri potuit cogitatio, se nunc poenas daturum esse impiae Christianorum persecutionis, et statim sibi, ubi intravisset in urbem, ad meliorem mentem esse redeundum. Istas in animo Sauli coortas disceptationes Lucas in dialogi formam redegit.

5. Ἐγὼ — διώκεις) Post haec verba in editionibus impressis legitur longior periocha haec; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτόν. Glossam hanc esse, ex parallelo c. XXVI, 13. et ex paraphrasi compositam, prodit multiplex inter paucos, periocham referentes, discrepantia. Omittuntur etiam haec verba in multis Codicibus, in antiqua Latina versione, a Chrysostomo et aliis Patribus hunc locum tractantibus; unde etiam in nonnullis editionibus, veluti Griesbachiana, Bengeliana, et Complutensi recte sunt omissa. Explicationem vid. infra ad c. XXVI, 14.

6.

6. Ἀλλ' ἀνάστηθι — ποιεῖν) *Surge et adi urbem, ubi tibi, quid faciendum sit, declarabitur.* Εἰς τὴν πόλιν, sc. Damascum. Iam igitur Saulus sperare incipit, aliquem Christianorum Damascenorum sibi declaraturum esse, quid sit faciendum.

7. Οἱ δὲ — θεωροῦντες) *Comites autem itineris adstabant attoniti, sonum* (tonitru) *quidem audientes, sed neminem videntes.* Ἐννεὸς graeci scriptores satis frequenter usurpant de eo, qui vel mentis imbecillitate stupidus est, vel obstupefactus terrore, admiratione, et qui sive ob illam naturalis stuporis caussam, nec loqui facile, nec audire possit. *Ganz betäubt.* Φωνὴ hic nihil aliud est, nisi *tonitru*, v. 4. Hoc audiverunt quidem Pauli comites, sed quid sibi vellet, non intellexerunt; nam articulata verba ne Paulus ipse quidem audivisse videtur. Quomodo hic locus conciliandus sit cum c. XXII, 9. infra ad illum locum dicetur.

8. Ἀνεῳγμένων — οὐδένα ἔβλεπε) Pro οὐδένα habent οὐδὲν Syr. Erp. Vulg. Laud. Sensus est: *Quanquam oculis erat apertis, nihil* (neminem) *tamen conspiciebat,* et is sensus clare exprimitur infra XXII, 11. ubi eadem historia refertur. Coecus ergo factus fuerat. Nempe vis fulminis praestrinxerat aciem oculorum ita, ut nihil videre posset. Hoc phaenomeno naturali fulminis ac tonitru Deus, quum vellet Paulum monere, praesentiam suam declaravit. Sic Iosephus, Antiqq, L. III, 5. 2. fulgura et tonitrua in monte Sinai (Exod. XIX, 16.) indicia praesentiae divinae fuisse dicit. Atque eodem modo profanos quoque Deorum suorum adventum describere solitos, patet ex Aeneid. VIII. v. 524. et *Ovid.* Fastor. III, 367.

Memorabile ſane documentum ſingularis providentiae divinae continet haec Pauli hiſtoria. Niſi enim in itinere Damaſcum ei contigiſſet id, quod hic narratur, fortaſſis nunquam ad ſe rediturus, ſed in priſtina ſua ſuperſtitione Iudaica et odio erga Chriſtianos perſeveraturus fuiſſet. χειραγωγοῦντες δὲ αὐτον) *Manibus deducentes*, ut coecis fieri ſolet.

9. Καὶ ἦν — ἔπιεν) *Et per tres dies permansit coecus nihilque cibi vel potus sumsit.* Quod indicio eſt, hoc triduum meditationibus precibusque ad Deum (infra comm. 11.) ab eo transactum eſſe.

10. Ἀνανίας) Graeci perhibent; fuiſſe unum ex ſeptuaginta diſcipulis, et in ordine Diaconorum; quod veriſimilitudine non caret. Cetera vero, quae de eo eiusque morte narrantur, partim maxime incerta, partim aperte fabuloſa ſunt. Vid. b. Walchii Ienenſis antiquitates Damaſcenas. §. 20. Ananiae cuiusdam meminit etiam *Iosephus*, Antiqq. Lib. XX, c. 2. Sed eundem eſſe, de quo Lucas haec narrat, non eſt veriſimile. Vid. *Michaelis* ad h. l. ἐν ὁράματι, *in visione.* MACROBIUS Somn. Scip. I, 3. *Visio est, quum quis id videt, quod eodem modo quo apparuerat, eveniet.* SUETONIUS in Auguſti vita de Q. Catulo: *Ac die proximo obvium sibi Augustum quum incognitum alias habere, non sine admiratione contuitus, simillimum dixit puero de quo somniasset.* Credibile eſt ita Paulum Ananiae viſum ac ſi eum oculis uſurpaſſet: nimirum vultum, ſtaturam, totamque reliquam habitudinem Pauli animo eius obverſata fuiſſe; eaque ſingula ab eodem paullo poſt, quum Paulum adiiſſet, ſecundum ὁράματος veritatem fuiſſe agnita. Vid. *Priçaeum* ad h. l.

In

In somnio hanc visionem contigisse Ananiae, totus narrandi modus ostendit. ἰδȣ̀, ἐγὼ κύριε) i. e. Paratus sum iussa accipere et facere. AMMONIO l. c. pag. 24. verisimile videtur, Ananiam Saulo vel Hierosolyma Tarso petenti vel in festis diebus Hierosolymis obvio, iam antea fuisse familiarem.

11. Τὴν ῥύμην — εὐθεῖαν) *Ad viam* vel plateam urbis *quae recta vocatur.* Ῥύμη non est *vicus*, sed *via*. Urbes olim in vicos, vici in vias, viae in domos dividebantur. Recta vocata est haec via, quia eius aedes aequaliter a se invicem distabant. ἐν οἰκίᾳ Ἰȣ́δα) Cum quo vetus hospitium Saulo videtur fuisse. ταρσέα) Patrio etiam nomine indicatur Saulus, qui esset Tarsensis. Fuit autem Tarsus Ciliciae urbs vicina Anchialae.

12. Καὶ εἶδεν — ἀναβλέψῃ) *Viditque* (is Saulus) *per visum* (in somnio divinitus sibi oblatum) *virum, Ananiam nomine, ad se venientem, sibique manus imponentem, ut oculorum usum recipiat.* Syrus recte accepit ut continuata Dei verba. Et Saulus vidit Ananiam, et Ananias Saulum in visione; quod indicio erat, non fortuito, sed procurante Deo haec ita evenisse.

13. Ἀπὸ πολλῶν) i. e. ἐκ πολλῶν, ex, sive de multis, sc. ἀνθρώπων, non ἐτῶν vel χρόνων, ut alii volunt. Insignis persecutor fuerat Saulus. τοῖς ἁγίοις σȣ) Sancti sunt *Christiani* iam nunc. Quum homines dicuntur ἅγιοι τȣ͂ Θεȣ͂, indicatur eos esse sacratos Deo, vel cultores Dei, vel dilectos Deo, ut ex multis V. T. locis constat. Ergo non est haerendum in sanctitatis notione, quasi vitae et morum sanctitas intelligatur.

21*

14. Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν) Oſtendit Ananias, quam non tutum ſibi ſit, eum accedere, qui poteſtatem acceperat in ipſa urbe Damaſco capiendi homines eius profeſſionis, cuius erat Ananias. Fortaſſis Ananias literis Chriſtianorum Hieroſolymitanorum edoctus fuerat, quo conſilio Saulus Damaſcum ſit profectus. παρὰ τῶν ἀρχιερέων) Eſt Synecdoche. Ex parte enim nobiliſſima deſignatur totum ſynedrium. ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου) *Qui tibi nomen dederunt.* Deſcriptio Chriſtianorum, v. 12. 1 Cor. I, 2. Hac phraſi LXX ut plurimum illam hebraeam קָרָא בְשֵׁם exprimunt.

15. Σκεῦος εκλογῆς) Pro σκεῦος ἐκλεκτὸν, *instrumentum exquisitissimum.* Hebraismus. Σκεῦος h. l. eſt *homo*, cuius miniſterio aliquid effici poteſt, ὄργανον, hebr. כְּלִי. τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου) *Ut nomen meum celebrando perferat* ad gentes etc. Βαστάζειν h. l. metaphorice eſt: *tradere, divulgare,* et ὄνομα τοῦ Χριστοῦ *doctrina Christi.* Senſus eſt: *ut me et doctrinam meam annunciet* etc.

16. Ἐγὼ γὰρ — παθεῖν) *Ego vero illi ostendam, quam multa debeat mei caussa perpeti mala.* Γὰρ h. l. non eſt *nam;* non enim eſt nexus horum verborum cum v. 15. Verte igitur: *vero, insuper, atque etiam,* vel ſimili modo. Senſus eſt, Saulum paullo poſt multa ob religionem Chriſtianam experturum eſſe mala, et tamen fore conſtantem. Hoc eo pertinebat, ut Ananias deſineret metuere virum, qui mox ipſe ſua ſponte maxima mala toleraturus ſit propter religionem.

17. Ἐἰς τὴν οἰκίαν) Illius Iudae, de quo supra v. 11. εἶπε — ἁγία) Brevem summam colloquii Ananiae cum Saulo indicat Lucas; nam plura ab utroque dicta esse, non est dubitandum.

18. Ὡσεὶ λεπίδες) *Veluti squamae*, humore in oculis arefacto. Cf. Tob. XI, 13.

19. Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν) *Et cibo capto vires recepit.* Ἐνισχύειν hic neutraliter usurpatum notat, *invalescere*, *confirmari*, *vires capere*, s. *recipere.* LXX. interpretes Gen. XLVIII, 2. id de viribus corporis ponunt, pro וַיִּתְחַזֵּק *et confirmavit se.*

20. Ἐν ταῖς συναγωγαῖς) Semper enim Apostoli primum Iudaeos affati sunt, ut aut eos converterent, aut omnem eis excusationem adimerent. ἐκήρυσσε τὸν χριςὸν) Lege Ἰησοῦν, ut habent nonnulli Codd. et Verss. Nam quaestio erat, an Iesus Nazarenus esset ille Christus, sive Dei filius. Messiam esse Dei filium, hoc per se omnibus Iudaeis notum erat. Cf. infra v. 22.

21. Ὁ πορθήσας) Verbum πορθεῖν, si de hominibus aut animalibus usurpatur, verti potest: *perdere*, *opprimere*, quae generalis notio tres continet speciales, nimirum *hostiliter tractare*, *captivos abducere*, *occidere*, ut patet ex locis a Kypkio laudatis.

22. Ἐνεδυναμοῦτο) *Confirmabatur*, sive corroborabatur; fortior fiebat in dies, sc. *fide*, et firma persuasione, Iesum esse Messiam. συνέχυνε) Pudefaciebat, confusos reddidit argumentis. συμβιβάζων) *Docens, ostendens.* Haec verbi notio, quae 1 Cor. II, 16. et aliquoties apud

LXX.

LXX. Interpretes occurrit, rara eſt profanis. Occurrit tamen in Ocello Lucano de *universo*, c. III. εἴπερ ἀληθῶς ὁ λόγος συμβιβάζει, *siquidem revera ratio docet.*

23. Ὡς δὲ ἐπληρῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ) *Completis satis multis diebus*, i. e. poſt tempus longius. Profectus eſt nempe Paulus in Arabiam, et poſt aliquot annos reverſus eſt Damaſcum, ut ipſe narrat Gal. I, 15—18. Auctor huius hiſtoriae multa exponit compendioſe, et temporum multa momenta coniungit.

24. 25. Cf. 2 Cor. XI, 32. 33. ex quo loco diſcimus, Iudaeorum eorumque *Ethnarchae* precibus factum eſſe, ut magiſtratus Damaſcenus, ab Areta urbi ſine dubio etiam impoſitus, ad portas eius cuſtodiam collocaret, adſcitis forte nonnullis Iudaeis, qui indicarent, ſi Paulus accederet et fuga ſe incolumen extrahere vellet.

26. Παραγενόμενος — Ἱερυσαλὴμ) Monuimus iam ad v. 23. Paulum non ſtatim ex urbe Damaſco Hieroſolyma profectum eſſe, ſed contuliſſe ſe in Arabiam. Ex loco citato Gal. I, 18. diſcimus, eum poſt triennium demum, quum rediiſſet Damaſcum, profectum eſſe Hieroſolyma. Ergo Lucas triennii hiſtoriam omiſit. Omnino credibile eſt, Paulum per hoc triennium non fuiſſe otioſum in Arabia, ſed religionem chriſtianam iis etiam in locis ab eo eſſe propagatam. ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς) Familiariter converſari cum illis, ut infra c. X, 28.

27. Πρὸς τὰς Ἀποςόλυς) Sc. Petrum et Iacobum, Gal. I, 18. 19. καὶ διηγήσατο αὐτοῖς) Haec Graeci ad *Barnabam* referunt, et recte, propter illa quae ſequuntur de Damaſco. Conveniebat enim id potius narrari ab aliis,

qui

qui id ſcirent, quam ab ipſo Saulo praedicari. καὶ πῶς — Ἰησῦ) *Et quanta cum libertate ac fiducia Damasci doctrinam Iesu sit professus.*

28. Καὶ ἦν — Ἰερȣσαλὴμ) *Itaque assidue cum illis versatus est Hierosolymis.* Vid. ſupra c. I, 21.

29. Πρὸς τὰς Ἑλληνιςὰς) Etiam cum Iudaeis, graeco ſermone utentibus, ut hic Syrus.

30. Εἰς Καισάρειαν) Eam nempe, quae erat ad mare mediterraneum, ubi ſedes Procuratoris Romani. Τάρσος eſt patria Pauli. Sine dubio in Cilicia etiam docuit.

31. Εἶχον εἰρήνη) Multis in exilium egreſſis deflagraverat vexatio; id eſt quod Chriſtiani pacem vocabant. Accedit, quod Paulus deſierat vexare Chriſtianos, iam ipſe Chriſtianus et Apoſtolus, et Iudaei ipſi magnas calamitates experti ſunt, quod ſtatuam Imperatoris Caii recipere nollent. Vid. *Ioseph.* Antiqq. Iud. Lib. XVIII, c. 8. et de B. Iud. L. II, cap. 10. οἰκοδομήμεναι, et numero membrorum et incrementis in cognitione religionis ac virtute proficiebant coetus. Comparatur ſocietas Chriſtiana cum aedificio, quod diligenti opera in maiorem molem excreſcit. Πορευόμεναι — κυρίȣ,) *proficientes in religione.* Πορέυεσθαι, ut hebr. הָלַךְ interdum ſignificat *proficere.* ὁ φόβος τȣ̃ κυρίȣ, *religio*, ut ſaepe. τῇ παρακλήσει — πνεύματος, refero ad πορευόμεναι. Proficiebant tranquillitate et ſpe, quam operatur Spiritus ſanctus per doctrinam Chriſti. Ἐπληθύνοντο *augebantur*, creſcebat numerus Chriſtianorum in ſingulis coetibus. Redit Lucas ad narrationem eorum, quae in *Iudaea* acta ſunt. Quae ſequuntur eo tempore accidiſſe videntur, quo Paulus Damaſci et in Arabia commoratus eſt.

32.

32. Διὰ πάντων, sc. τόπων, quum omnes illas regiones, quarum v. 31. mentio facta eſt, peragraret. Viſitabant Apoſtoli coetus Chriſtianorum, ut eos in fide confirmarent. Λύδδαν) Lydda urbs fuit Palaeſtinae olim celebris, et perhibetur poſtea appellata eſſe Dioſpolis.

34. Στρῶσον σεαυτῷ) Sc. τὴν κλίνην, ſive τὸν κράββατον. Lectum, quem antehac ſtraverunt tibi alii, tute tibi ſterne, in ſignum reſtitutae valetudinis.

35. Τὸν Σαρωνᾶν) *Sarona* ſatis conſtat, regionem fuiſſe campeſtrem et locum paſcuum inter Caeſaream Palaeſtinae et Taborem montem, lacumque Genneſarem, tractu longo ultra Ioppen ſe extendentem.

36. Ἐν Ἰόππῃ) *Ioppe* olim celebris urbs fuit maritima Palaeſtina. Hodie *Iaffa* dicitur, ubi appellunt, qui iter religioſum in terram ſanctam ſuſcipiunt. ταβιθὰ) Syrum טְבִיתָא eſt ex Hebraeo צְבִי *caprea*, vel *dama*, et quidem ſylveſtris, (quam arabico nomine Gazellam vocare ſolent, quae ab eximia pulchritudine laudatur,) mutatione τȣ צ ut fit, in ט. Occurrit aliquoties apud interpretes Chaldaeos. Δορκὰς) Sic vocabatur inter Graecos, quomodo *Thomas* Δίδυμος, *Cephas* Πέτρος. Sine dubio haec mulier Tabitha appellata eſt ob formae venuſtatem. Hoc autem nomen tum familiare fuiſſe Iudaeis, docuit *Lightfootus* in Cent. Chorographica Matthaeo praemiſſa, c. 18. et *Bochartus* in Hieroz. Tom. II, pag. 305. ſqq. edit. Lipſ. Αὕτη — ἐποίει) *Haec erat plena liberalitatis et beneficiorum, quae exhibebat.* Ἔργα ἀγαθὰ hic non ſunt in univerſum recte facta, ſed κατ᾽ ἐξοχὴν beneficia aliis exhibita, quod ſeries orationis indicat. *Gutthätigkeit.*

38. Μὴ ὀκνῆσαι) Notat ὀκνεῖν *dubitare, recusare* et *cunctari, moras nectere, tergiversari.*

39. Ἐπιδεικνύμεναι — ἱμάτια) Veſtimenta confeciſſe videtur pia matrona eo conſilio, ut diſtribueret egenis. μετ᾽ αὐτῶν ἔσα, *dum viveret.*

40. Θεὶς τὰ γόνατα) *Poſitis genubus*, i. e. quum in genua procubuiſſet, qui geſtus eſt praecantium. Ἀνεκάθισε, *erecta ſedit.*

CAP. X.

Hactenus Iudaeis tantum et Proſelytis circumciſis operam dederant Apoſtoli, quia in ea erant opinione, beneficia Meſſiae nonniſi ad Iſraelitas pertinere; ethnicos autem ſi vellent participes fieri Meſſiae, debere prius circumciſione ſociari Iſraelitis, quam fierent cives regni divini. Nunc autem providentia Dei factum eſt, ut ad ethnicos etiam accederent Apoſtoli, cuius rei initium fecit *Petrus*, ex promiſſione Chriſti Matth. XVI, 19. coll. Act. XV, 7.

1. Ἀνὴρ — Ἰταλικῆς) *Caeſarea*, prius dicta turris Stratonis, florentiſſima erat, Palaeſtinae civitas, et ſedes Procuratoris Romani. Ἑκατοντάρχης, *centurio.* Ut enim Latini a centenario numero militum, quibus aliquis praefectus eſſet, nominarunt Centurionem, ſic interpretando fecere Graeci ἑκατοντάρχην, et ἑκατόνταρχον, qui eſt vetuſtioribus ταξιάρχης. σπεῖρα, *cohors*, ut recte Vulgatus. Erat haec cohors Caeſareae in praeſidiis, ubi etiam erant Syri milites, a quibus Romani ſive Itali hic diſtinguuntur.

2. Εὐσεβὴς, *pius*, qui vitam et mores ſuos inſtituebat ad normam legis naturae. φοβέμενος τὸν Θεὸν, cultor veri Dei, ſed non circumciſus, (Act. XV.) *gentilis*: cf. infra v. 45. 28. Cap. XI, 3. 18. σὺν παντὶ τῷ ὄικῳ αὐτȣ̃, *Cum tota familia sua*, id enim hic ὄικος eſt, ut ſaepe apud Ioſephum, aliosque. ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ) Iudaeis, quos ideo amabat, quod unum Deum colerent. καὶ δεόμενος τȣ̃ Θεȣ̃ διαπαντὸς) Aſſiduus in precibus fundendis ad unum et verum Deum. Talis quum eſſet Cornelius, dignus eſt habitus qui primus ex gentibus Chriſtianae ſocietati adiungeretur.

3. Εἶδεν — πρὸς αὐτὸν) *Conspexit manifeste per visum, hora diei nona angelum ad se venientem* Ὅραμα eſt *visum quodcunque, sive vigilanti, sive per quietem somni oblatum fuerit, eine jede ausserordentliche und wunderbare Erscheinung.* Utrum Cornelio vigilanti, an vero ſomnianti hoc viſum oblatum fuerit, Lucas non commemorat. Eichhornius (*in der allgemeinen Biblioth. der bibl. Litteratur*, T. III. p. 391. ff.) ſuſpicatur, deſcribi hic ſingularem Cornelii fidentiam, firmamque confiſionem animi, qua poſt multas dubitationes, et preces ad Deum factas confirmatus fuerit in propoſito Petrum ad ſe accerſendi. Lucam enim pro more ſuo brevitatis ſtudioſum, (c. IX, 23.) praeteriiſſe momentum, quod, ſi additum fuiſſet, narrationi lucem afferre potuiſſet. Arbitratur nempe Vir doctus, Cornelium antea de Petro audiviſſe, eiusque res, et nominatim diverſorium eius, (v. 5. f.) ex cive Ioppenſi, qui Caeſaream forte veniſſet, cognoviſſe, tandem vero, Petri accerſendi propoſito inter preces confirmato, hanc animi ſui ſententiam et internam quaſi vo-

cem

cem ſic arripuiſſe, quaſi vox angeli eſſet, fortaſſis etiam, dum praecationis ardore concitatus eſſet animus, temere pro angeli voce habuiſſe. Storrius vero (diſſ. exeget. in libror. N. T. hiſtoric. aliquot loca, P. II. p. 81. ſſ.) vulgarem ſententiam et interpretationem adverſus *Eichhornium* defendit. Fortaſſis tamen Cornelio ſpecies angeli, eum alloquentis per ſomnium oblata eſt. Sic *Petro* infra v. 17. ὅραμα obtigiſſe dicitur ἐν ἐκςάσει. v. 10.

4. Αἱ προσευχαὶ — τȣ̃ θεȣ̃) *Preces tuae et eleemosynae ascenderunt ad commonefaciendum Deum.* Haec formula manifeſte ducta eſt a ſacrificiis, quae vel dicuntur aſcendere, vel eſſe μνημόσυνον. Dum flamma, fumus coelum verſus ſe elevabat, totum ſacrificium veluti in flamma et fumo ad coelum ſcandere videbatur. Μνημόσυνον per ſe eſt id, quod admonet. Ubi igitur ſacrificia dicuntur μνημόσυνα, ſenſus eſt, ea commonefacere, admonere Deum, ne oblviviſcatur hominis, qui illud ſacrificium offert. Hinc *ſuffitus* legalis dicebatur אַזְכָּרָה Levit. II, 16. Videtur etiam aperte reſpici ad opinionem Iudaeorum, quod hominum preces Deo ab angelis offerantur, (Tob. XII, 12.) et de pretio eleemoſynarum. Quae commenta Iudaica vix pro oraculis divinis haberi poſſunt. Videntur igitur iſtae cogitationes potius in mente Cornelii ſomniantis, quam a legato divino profectae eſſe. Eichhornio omne angeli cum Cornelio colloquium nihil aliud niſi declaratio laetitiae ſecundum Iudaicas opiniones expreſſae, qua permotus Petrum ad ſe arceſſiſſet, fuiſſe videtur.

6. Οὗτος — βυρσεῖ) Ipſum vocabulum βυρσεὺς, et aliae rationes, quas b. *Walchius* Ien. filius affert, (diſſ.

K 2 de

de Simone coriario) oftendunt, Simonem ex eorum coriariorum genere fuiffe, quos Graeci βυρσοδέψας, Latini *coriarios subactarios* nuncuparunt, qui ex caeforum animalium detractis pellibus coria praeparaverunt. ᾧ ἐστιν — θάλασσαν) Apud veteres coriarii plerumque extra urbes, prope flumina, officinas et domos fuas habuerunt, tum ob foetidos in eorum officinis et aedibus odores et fordes, tum vero, quod aqua hi, coria praeparantes, nullo fere pacto carere poterant. Vid. Walch. l. c.

7. Τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ) Qui apparebant ei, i. e. ad iuffa eius exfequenda pro foribus affiftebant. Verbum προσκαρτερεῖν Dativo perfonae iunctum notat, *adhaerere alicui*, *constanter alicui praesto esse*, et quum de fervis et miniftris fermo eft, *famulari*, *ministrare*. Sic Demofthenes in *Neaeram*, τὰς θεραπαίνας τὰς Νεαίρᾳ τότε π ρ ο σ κ α ρ τ ε ρ ο ύ σ α ς, *ancillas, quae tunc Neaerae famulatae sunt*. In verbis Lucae igitur Genitivus τῶν προσκαρτερούντων, ante quem ἐκ fubaudiendum eft, tam ad δύο οἰκέτας, quam ad στρατιώτην referendus eft.

9. Ἀνέβη — δῶμα) *Ascenderat in tectum*. Τὸ δῶμα, *tectum domus*, quo fenfu haec vox haud raro eft apud Iofephum, e. g. Ant. VI, 4, 1. VII, 2, 1. Tectorum ufus uti multiplex erat, fic et ibi, utpote ab omni perturbatione remoti, piis meditationibus dare fe, precesque ad Deum fundere folebant veteres Hebraei. Cf. fupra c. I, 13.

10. Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος) *Valde autem esuriit*. Particula πρὸς auget fignificationem. ἤθελε γεύσασθαι) *Cupiebat cibum capere, comedere*, absque Hebraismo, quum haec huius verbi notio fit fatis frequens Graecis. Hefychius:

chius: γεύσασθαι, πειρᾶται, ἅψασθαι. Ubi bene monet Cel. *Ernesti*, πειρᾶσαι forte ita dictum esse, uti apud nos *versuchen*, de cibis. παρασκευαζόντων) *Parantibus autem illis cibos*, sc. iis, quorum erat *parare*. Παρασκευάζειν h. l. de parandis cibis est intelligendum. ἐπέπεσεν— ἔκστασις) ἐξίσταθαι h. l. est, (ut in Apologia Apuleius) *ad oblivionem praesentium externari*. Victorinus de Contempl. Lib. V. *Mentis alienatio est quando praesentium memoria menti excidit*. In ecstasi itaque esse dicitur, qui alicuius rei profunda cogitatione ita est mersus et defixus, ut rerum externarum sibi non sit conscius, et sensuum externorum usus aliquamdiu cesset. In Petro caussa huius ἐκστάσεως erat in precando. Mersus divinarum rerum profunda cogitatione ita quasi descenderat in se, ut nesciret quid extra se gereretur. Vid. 2 Cor. XII, 2.

11. Καὶ θεωρεῖ τὸν ἐρανὸν ἀνεωγμένον) Haec coelorum apertura cum reliquis consequentibus in Petri imaginatione tantummodo extitisse videtur, ut fieri solet in somniis, et visionibus ecstaticis, in quibus non res ipsae sensibus, sed rerum emblemata phantasiae obiiciuntur. Vid. *Witsii* Meletemata Leidensia, p. 211. Eichhornio in Biblioth. univers. litterat. bibl. P. III. pag. 420 — 424. (*Ueber das Gesicht des Apostels Petrus*) visum, quod Petro obtigit, cum fame gravissima ita coniunctum fuisse videtur, ut ea fessus, dum cibi apparabantur, inter preces, corpus amplius fatigantes, deliquium animi passus fuerit; humi igitur prostratum, oculis clausis, vel etiam apertis, sui vix compotem iacuisse. Durante hoc deliquio, phantasiam ipsi illusisse, et obtulisse phantasma, ut audire vocem: *macta et vescere* coelitus sibi videretur.

 Quum

Quum autem cauffas huius animi ftatus ignorans, deliberaret fecum, quid fibi hoc vifum vellet: providentia Dei moderante factum effe, ut e tecto aedium duos peregrinos advenientes confpiceret; et quia eorum miffio rem chriftianam concerneret, eum hoc omne phaenomenon poftea ad πνεῦμα ἅγιον retuliffe. καταβαῖνον σκεῦος — τῆς γῆς) *Utensile, tanquam linteum magnum, alligatum extremis partibus quatuor, vidit descendere*, i. e. *demitti ad sese usque, et deferri supra terram.* Σκεῦος hebraeum כְּלִי, fignificat omne id, quod in ufu eft domeftico, etiam e lino aut lana. Ἀρχὰς *cuiusvis rei extremitates* fatis graece dicas. Sic in Gloffario ἀρχὴ ξίφους, *mucro.*

12. Πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς) *Varii generis seu conditionis animantes quadrupedes.* καὶ τὰ θηρία — οὐρανοῦ) *ferae, reptilia et volucres*, fc. varii generis animantia, munda et immunda.

13. Θῦσον καὶ φάγε) i. e. Macta omnia ifta, et de omnibus ede. His fymbolis non folum fignificatum eft, licere Petro omnibus gentium cibis vefci, fed, ipfos gentiles, quos antea denotarant animalia immunda, iam effe mundos, v. 28. i. e. licere homini Iudaeo confuetudine eorum uti; annunciandum iis effe Evangelium ficuti Ifraelitis.

14. Μηδαμῶς) Nequaquam fcilicet faciam hoc, ut de iftis comedam. πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον) *Aliquid profani et impuri.* Alterum per alterum explicat. Sic *cibos profanos ac nefarios* dixit Apuleius. טָמֵא, κοινὸν *commune* eft, quo vulgo utuntur gentes, non etiam popu-

lus

lus Deo ſanctificatus, ſ. *omnis res per leges rituales Moſaicas interdicta et prohibita;* hic autem intelliguntur animalia, quae victui inepta putabantur. Levit. XI. De rationibus harum legum vid. SPENCERUM de *Legibus Hebraeor. Ritual.* Lib. I. cap. 5. Sect. 1. MICHAELIS ad h. l. obſervat: quando Petrus impuros et communes cibos prohibitos exiſtimet, eſſe hanc vocem ſomnolenti. Nam diu ante, Matth. XV, 10—18. et Marc. VII, 14—23. contrarium erat edoctus. Fortaſſe igitur Petrum innuere voluiſſe, ſe eiusmodi cibos, quos nunquam deguſtaſſet, averſari.

15. *Πάλιν ἐκ δευτέρȣ*) Per pleonaſmum. Repetendum vero eſt verbum *ἐγένετο* ex v. 13. ut *ἀπὸ τȣ̃ κοινȣ̃ ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνȣ*) *Quae Deus tanquam munda commendat, tu ne pollue,* i. e. ne polluta dixeris aut exiſtimes. *Rem facere* dicuntur, inprimis apud Poetas, qui eam talem eſſe ſcribunt, qui modus loquendi etiam apud Philonem reperitur. Scopus huius viſi huc redit: quorum hominum conſortium Deus cenſet licitum, horum hominum conſortium non eſſe vitandum. Cf. 17. ſeqq.

16. *Ἐπὶ τρὶς*) Iterum vocula *ἐπι* abundat. Simili pleonaſmo *ἐς* ſive *ἐις* ponunt Profani. *Polyb.* III, 28. *ἐπὶ τρὶς.* Theocritus *Idyll.* 17, v. 71. *ἔκλαγε Φωνῇ ἐς τρὶς, ter voce insonuit.* Solent viſa et oracula, quae penitus animo infigi Deus vult, repeti.

17. *Τί ἂν ἔιη τὸ ὅραμα ὃ ἶδε*) *Quid sibi vellet,* ſ. *quid significaret visio illa, quam viderat.* Palaephatus de incredib. c. 32. *ἐθαύμαζον τί ἂν ἔιη τὸ γεγονος, mirabantur quid sibi vellet id quod acciderat.*

διε-

διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν σίμωνος) *Interrogando s. percunctando quaerebant aedes Simonis*, nempe coriarii, ut supra v. 6.

18. Φωνήσαντες) *Vocantes* portae curatorem.

20. Ἀλλὰ ἀναςὰς κατάβηθι) Eleganter particula ἀλλὰ adhibetur in *adhortando*, et verti debet *agedum* ut ap. Xenoph. Cyrop. I, 3. ἀλλὰ κρέαγε ἐυωχȣ. μηδὲν διακρινόμενος) *Nihil haesitans*, nempe ideo, quod illi, ad quos arcesseris, Iudaei non sunt. ἐγὼ ἀπέςαλκα αὐτȣς) Activum pro duplici Activo, i. e. *feci, ut mitterentur.*

22. Μαρτυρȣμενος — ἰȣδαίων) Non unius et alterius, sed *totius gentis laudibus ornatus.* Est ergo illud ὅλȣ acute pronunciandum. ῥήματα) Sc. τῆς ζωῆς, ut supra V, 20. vel πάντα σοι ὑπὸ τȣ̃ θεȣ̃ προστεταγμένα. inf. comm. 33.

23. Ἐξένισε) *Recepit hospitio;* participes fecit hospitii sui, volente Simone coriario. Τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης) *Ioppensium.* Sic ap. Herodot. οἱ ἀπὸ τῆς σπάρτης, *Spartani.*

24. Καὶ τῇ ἐπαύριον) sc. ἡμέρα. Eadem phrasis v. 23. Sensus est: Post adventum nuntiorum Cornelii altera die Petrum iter esse ingressum, et post hanc altera, i. e. tertia die, postquam Ioppa exivisset, Caesaream pervenisse. τȣς ἀναγκαιȣς φίλȣς) *Amicos necessarios*, sc. *intimos. Necessarii* interdum etiam sunt *consanguinei*, vel *affinitate iuncti.* Sed h. l, nonnisi *familiares* intelligendi esse videntur; nam improbabile est, centurionem, hominem Italum, multos *consanguineos* Caesarea habuisse; nec opus erat consanguineos et affines iam voce συγγενεῖς notatos,

ite-

iterum commemorari; *familiarium* vero, improbabile eſt, mentionem non fieri, quos tamen a centurione advocatos fuiſſe vix eſt, quod dubites.

25. Ὡς δὲ ἐγένετο (τῦ) εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον) *Quum in eo esset, ut fores intraret Petrus.* προσεκύνησεν) *Adorare voluit.* Iudaei quidem, et aliae gentes Orientis eum honorem exhibebant, non regibus tantum, ſed et aliis in dignitate poſitis. At apud Graecos et Romanos is mos Deorum honori reſervatus erat.

27. Συνομιλῶν αὐτῷ) *Cum eo verba faciens*, ſc. a loco quo ei obviam factus eſt ad introitum domus eius. Cf. Luc. XXIV, 14. Hoc ſolent una ambulantes.

28. Ὑμεῖς ἐπίςαθε — ἀλλοφύλῳ) *Vos scitis nefas esse Iudaeo familiariter uti externae s. alienae gentis homine, imo etiam adire eum*, ſc. extra neceſſarios uſus. Κολλᾶσθαι τινὶ eſt: *associare se alicui*, familiaritatem nectere cum aliquo; προσέρχεσθαι, accedere, vel intrare eius domum. Ἀλλόφυλοι apud Ioſephum duplici ſenſu occurrunt. Primo enim, et quidem κατ' ἐξοχὴν ita dicuntur *Palaestini* ſ. *Philistaei*, ut Ant. IX, 5. 3. deinde in univerſum omnes, qui neque ortu, neque religione Iudaei ſunt, ut Lib. eodem c. 6. §. 6. Hoc loco ἀλλόφυλος intelligitur quicunque Gentilis, neque religione Iudaeus, ſaltim non circumciſus. κἀμοὶ — ἄνθρωπον) *Sed Deus me edocuit neminem hominem censere impurum.* Sic igitur Petrus eventū et facto intellexit, non amplius fore diſcrimen populi ſancti et populorum ex opinione Iudaica impurorum, paganos potius aeque recipiendos in coetum Dei ac Iudaeos. Nam κοινὸς, ἀκάθαρτος eſt,

 qui

qui ex opinione Iudaica exclusus est e communione populi Dei. Ceterum apparet ex hoc exemplo, quantam vim habuerint visa ad edocendos Apostolos de rebus magni momenti ad religionem pertinentibus, veluti hic edoctus est Petrus, Paganos recipiendos esse in coetum christianum. Quam utilis, quam scitu necessaria Apostolis fuerit haec veritas, non est cur multis moneamus. Habemus hic etiam exemplum eius rei, quam promiserat Christus Io. XIV, 26. Nam disertis quidem verbis praeceperat Christus Apostolis, ut omnes gentes docerent, Marc. XVI, 15. 16. Quoniam vero obliti erant huius mandati, per Spiritum sanctum iterum erant monendi.

29. (Ἐπὶ) τίνι λόγῳ) *Quam ob caussam.* Perinde est sive inter Hebraismos, sive inter locutiones bene graecas referas hanc Phrasin. Polybius: πρός τινα λόγον.

30. Ἀπὸ τετάρτης — ὥρας) *Ante quatuor dies ad hanc horam ieiunavi.* Sic recte vertit THALEMANNUS. Nam ἀπὸ h. l. significat *ante*, ut Matth. XXV, 34. ἀπὸ καταβολῆς κόσμε, *ante mundum conditum.* Cf. 2 Thess. II, 13. Apoc. XIII, 8. Alii per quatriduum integrum Cornelium ieiunasse volunt.

32. Ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι) *Qui ubi advenerit loquetur tecum*, sive dicet cetera, nimirum pertinentia ad salutem tuam et tuorum.

33. Ἐνώπιον τε Θεε) *Inspectante Deo*, qui corda nostra novit, et scit nos sincero animo cupere audire et discere voluntatem divinam. Vetustior videtur esse lectio Syri et Latini ἐνώπιόν σε.

34. Ἀνοίξας — τὸ στόμα) Exorfus eft Petrus. Cf. Matth, V, 2. ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι) *Reipsa deprehendo.* Petro perfuafum fuerat, *nefas Iudaeo esse cùm gentibus versari.* Hanc opinionem vifione ea, cuius mentio v. 11. et deinceps, eripere ei Dominus conatus erat. Quum autem adhuc fubdubitaret, edoctus iam eft amplius Cornelii exemplo, verum effe, quod fignificatum ei aenigmatice κατ' ὄψιν fuerat; unde ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνεσθαι fe ait, i. e. ipfa veritate ad mutandam fententiam fe cogi. ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεὸς) *Deum non habere rationem dignitatis s. externae conditionis hominum.* Nam *Personarum acceptor* eft, qui perfonarum habet rationem, et inter eas diferimen aliquod ftatuit. Vox hebraeo-graeca, apud alios Auctores non occurrens, praeter facros.

35. Ἐν παντὶ ἔθνει) Non indifferentismus religionum, fed *nationum* hic afferitur. Deus non tantum Iudaeos fed et ex omnibus aliis nationibus homines beneficiorum Chrifti participes fieri vult. ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην) *Colens eum, et exercens virtutem*, pro modulo cognitionis primae, ex lumine naturae hauftae. Etiam inter paganos fuerunt, qui recte de Deo, eiusque providentia et regimine ftatuerent. Ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, *recte agens*, fecundum legem naturae Rom. II, 14. 26. δεκτὸς αὐτῷ ἐστι) *Gratus et acceptus ei est*, et maiora accipit, quamvis fit non circumcifus.

36. Τὸν λόγον — κύριος) Locum hunc vexatum *Thalemannus* in verfione Latina ita interpretatus eft, ut fub-

au-

audito κατὰ ante τὸν λόγον, verba huius commatis iunxerit verbis comm. 35. (*qui eum ex quacunque gente colit, et recte agit, is ei acceptus est,*) ita: *secundum eam doctrinam, quam Deus tradi iussit Israelitis, per quam denuntiat pacem* (inter Iudaeos et Gentiles,) *per Iesum Christum,* qui *est omnium Dominus* Alii novam hic periodum inchoari exiſtimant, et vertunt: *Quod attinet ad doctrinam quam* (Deus) *tradidit Israelitis, promittens illis felicitatem per Iesum Christum, hic* (Iesus) *est omnium Dominus,* i. e. huius doctrinae ſumma eſt haec, Ieſum eſſe omnium Dominum. Ἀποςέλλειν τὸν λόγον, *tradere doctrinam.* Alias interpretum de huius loci ſenſu ſententias collegit *Wolfius* in curis ad h. l. quas omnes recenſere, inſtituti ratio non permittit. Haud contemnenda eſt ſententia ea, qua verba ὑμεῖς οἴδατε a comm. 37. avelluntur; τὸν λόγον vero et comma 37. τὸ γενόμενον ῥῆμα, uti per appoſitionem iuncta cenſentur; ut ſenſus fit: *Verbum quod misit Israelitis, annuncians pacem per Iesum Christum,* (hic eſt omnium Dominus,) *ipsi nostis, verbum inquam, quod factum est per totam Iudaeam.* Ita fere Eraſmus. Alii denique λόγον conſtruunt cum εὐαγγελιζόμενος, et hoc Participium non referunt ad Deum, ſed ad Petrum. Mihi nunc *Thalemanni* interpretatio verior eſſe videtur.

37. Ὑμεῖς οἴδατε — Ἰωάννης) *Vos audivistis, quid acciderit primum in Galilaea, et deinde in universa Iudaea, inde a baptismate, a Ioanne instituto.* Τὸ γενόμενον ῥῆμα ſignificat *rem gestam, negotium gestum:* nam ῥῆμα, ſicuti hebr. דָּבָר ſaepe *res, negotium,* et intelligenda ſunt miracula Chriſti, ut patet ex ſequentibus,

non

non tamen exclufa eius doctrina. ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς γαλιλαίας) *Cuius rei factum initium in Galilaea.*

38. Ἰησοῦν — δυνάμει) *Ut nempe Deus Iesum Nazarenum largissime donaverit spiritus sancti donis* etc. Vocula ὡς hic omnino transpofita eft, et ἀυτὸν abundat, uti τούτων fupra c. I, 22. quod exemplis fimilibus illuftrat *Kypke* ad h. l. Δύναμις, *vis miracula edendi. Ungere*, tropice fumtum, in univerfum eft *tribuere aliquid, inaugurare.* Ratio huius tropicae fignificationis quaerenda eft in ritu Symbolico Iudaeorum, qui ungere folebant reges, Sacerdotes, et alios; qua actione Symbolica fignificabant, hominibus illis, qui oleo illinerentur, tribui certa iura, certam dignitatem. Ergo phrafis: *Deus unxit Iesum Spiritu,* fine tropo recte exprimitur: Deus fecit ut Iefus effet doctor, et legatus divinus, dum eum dotibus eximiis inftruxit. Πνεῦμα καὶ δύναμις, *divina vis.* Hac divina vi inftructus effe dicitur is, qui vel facit, vel habet, quae ipfe nec facere, nec habere poteft, fed Deus per eum agit, eique dat. Nominatim Prophetae inftructi effe dicuntur πνεύματι καὶ δυνάμει, (ut Elias et Ioannes Baptifta, Luc. I, 17.) i. e. idonei redditi a Deo vel ad docendum vel ad patranda miracula. Quum igitur Iefus dicitur inftructus fuiffe πνεύματι καὶ δυνάμει, tum fpectatur qua eft legatus divinus. Cf. Io. III, 34. Hac divina vi non tantum docendi, fed etiam miracula patrandi inftructus Iefus διῆλθεν — διαβόλου, *peragravit*, (Palaeftinam) *benefaciens, et sanans omnes in potestatem diaboli redactos*, i. e. omnes daemoniacos, omnis generis aegrotos, nam phrafis *in potestatem diaboli redactum esse* eft periphrafis hominis daemoniaci. Alias καταδυναστευόμενος dicun-

dicuntur, *qui oppressi sub iugo crudelissimae servitutis ingemiscunt*, uti apud Iofeph. XII, 2. 3. Ὁ θεὸς ἦν μετ᾽ αὐτοῦ, *Deus eum adiuvit.*

40. Ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι) Fecit eum cognofci, vifu, auditu, tactu, 1 Io. I, 1. vel ita inftituit, ut ille confpicuus fieret. Δοῦναι, ex hebr. נָתַן, *disponere*, *constituere.*

41. Ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις) *Declaratis prius a Deo testibus.* χειροτονεῖν, proprie *sublata manu eligere*, ut in Graecia manibus fublatis fiebant electiones magiftratuum, deinde *eligere, creare, declarare quocunque modo.* οἵτινες — αὐτῷ) i. e. confuetudine eius ufi fumus, et familiaritate. Haec addidit Petrus, ut maiorem fidem fuis dictis adftrueret.

42. Ὅτι αὐτὸς — νεκρῶν) i. e. quod a Deo fit conftitutus omnium hominum, nunc viventium, et eorum qui olim in terris vixerunt, iudex et dominus, praemia et poenas olim diftributurus. Nomen κριτὴς h. l. omnem gloriam Chrifti fynecdochice exprimit, fideliumque refpectu coronidem denotat beneficiorum Chrifti, 2 Tim. IV, 8. coll. Hebr. XII, 23.

43. Τούτῳ — μαρτυροῦσιν) *De hoc omnes Prophetae docent, per eum omnes in eum credentes, peccatorum veniam consecuturos esse. Omnes*, i. e. plurimi Prophetarum de eo teftantur. Sic enim πάντες faepe ex re ipfa eft fumendum. Pertinent huc omnes loci V. T. ubi Prophetae loquuntur de foedere novo, in quo ἄφεσιν ἁμαρτιῶν futuram effe dicunt. Prophetas N. T. nonnulli intelligunt, i. e. Apoftolos et alios doctores chriftianos; fine ur-

urgente necessitate, ut mihi quidem videtur. Ἄφεσις ἁμαρτιῶν hic ponitur pro omnibus Christi beneficiis, quorum haec est caput quasi et summa. Ergo sensus est, Prophetas praedixisse, Messiam redditurum esse felices omnes eos, qui eius religionem suscepturi essent. *Eckermannus* (Theolog. Beytr. Partic. II. pag. 139. f.) eam significationem verbi μαρτυρεῖν, cum Dativo constructi, praefert, qua idem est ac *laudare et commendare, probare*, ut Luc. IV, 22. Io. III, 26. Luc. XI, 48, ut sensus sit: doctrinam de remissione peccatorum, per Iesum adipiscenda, consentire cum doctrina veterum Prophetarum, atque ab iis dudum fuisse probatam et commendatam. Ps. XL, 7—9. L, 8—15. Ies. I, 16. 17. Ezech. XVIII, 21. 22.

54. Ἐπέπεσε — τὸν λόγον) *Acceperunt Spiritus sancti dona omnes audientes sermonem.* Ἐπιπίπτειν, ut latinum *illabi*. Aen. III. 89. *animis illabere nostris*. Cf. notata ad cap. VIII, 15. Erat autem haec dispensatio plane necessaria, ut disceret Petrus, et per Petrum Apostoli, non negandum illis aquae baptismum, quibus etiam Spiritus baptismum Deus impertiret.

55. Ἐξέστησαν — πιστοὶ) Obstupuerunt Christiani ex Iudaeis. Nam περιτομὴ per transnominationem *homines circumcisi*, Rom. IV, 9. Gal. II, 7. 8. 9. ἐκκέχυται) Eadem vox, quae supra II, 17. 33. respondet hebraeo שָׁפַךְ Ioel II, 28. et copiam ingentem donorum significat. Mirati sunt Iudaeo-christiani, quod gentiles dona Spiritus sancti accepissent, quia putabant, neminem gentilium sine circumcisione et transitu ad Iudaismum iura civitatis christianae adipisci posse.

46.

46. Λαλέντων γλώσσαις) Sc. διαφόροις vel ἑτέραις, Variis linguis, ut Apostoli et alii in primo coetu, c. II, 6. 11. qui locus omnino hic est conferendus.

47. Ὕδωρ κωλῦσαι) Id sic dicitur, sicut *prohibetis aquas* apud Ovidium. Prohibet aquas Deus, quum imbrem negat; prohibet aquam, qui non sinit bibi, et qui non sinit lavari. Hoc loco sensus est, neminem posse prohibere, vel nihil omnino obstare, quo minus baptizentur ii, qui pariter atque ipsi Spiritum sanctum accepissent.

CAP. XI.

2. Διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς) *Altercati sunt cum eo fideles e Iudaismo.* Οἱ ἐκ περιτομῆς, *circumcisi, Iudaei,* et hic quidem Christiani ex Iudaeis, ut c. X, 45. Verbum διακρίνεσθαι significat in sacris litteris *disceptare, ambigere, dubitare, litigare, altercari.* In sermone graeco significat et *decernere.* Putabant Christiani ex Iudaeis, derogari nobilitati gentis iudaicae, si Iudaeus familiariter uteretur homine ethnico.

3. Ὅτι — συνέφαγες αὐτοῖς) *Quare adiisti Gentiles, atque cum iis epulatus es?* commercium cum iis habuisti? Ὅτι hoc loco interrogandi vim habet, et notat *quare? quamob rem?* pro τί γέγονεν, ὅτι, vel τι ἐστιν, ὅτι; Sic Marc. IX, 12. 20. coll. Matth. XVII, 19. Reprehendebant Petrum, quod non tantum commercium habuisset cum Gentilibus, sed eos etiam in coetum Christianorum per initiationem baptismi recepisset.

4. Ἐξετίθετο) *Narravit;* nam ἐκτίθεσθαι in N. T. saepe est *narrare, exponere, explicare.* Sic e. g. infra c. XVIII.

XVIII, 16. XXVIII, 23. Hanc ſignificationem accepit ad imitationem hebraici גִּלָּה, ut Iobi XXXVI, 15. Eſt tamen hoc ſenſu quoque apud Ioſephum A. I, 12, 2. Καθεξῆς, *Singillatim*; a capite ad finem. Nuda rei geſtae narratio ſufficere poterat ad Petrum excuſandum.

12. Οἱ ἕξ ἀδελφοὶ ἕτοι) Qui teſtari poterant, a Deo dona Spiritus ſancti in *Cornelium* et domeſticos eius effuſa.

15. Ἐν δὲ — ἐν ἀρχῇ) *Quum ego vero coepissem verba facere, tributa sunt hominibus illis dona Spiritus sancti, uti et nobis ab initio*, nempe die pentecoſtali. Ἐν τῷ ἄρξασθαί με, paullo laxius accipiendum eſt, ut non vertatur *quum inciperem*, ſed *quum coepissem*, quod fieri potuit in media illa oratione. Cf. c. X, 44.

16. Ἐμνήσθην — ἁγίῳ) Supra c. I, 5. Hanc Chriſti promiſſionem Petrus non tantum ad Apoſtolos, ſed ad omnes Chriſtianos referri vult.

17. Ἐγὼ δὲ — τὸν θεὸν;) Pro: ἵνα δυνατὸς ὦ. Quis ego eram, ut Deo poſſim obſiſtere? Deus eos tales vocavit ad ſalutem, non ego.

18. Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα, ἡσύχασαν) *His auditis siluerunt*, ſive, ut vertit Vulgatus: *tacuerunt*. Verbum ἡσυχάσαι hac notione aliquoties eſt apud Philonem, veluti Lib. I. Alleg. εὐθὺς ἡσύχασεν, *quum dixisset — mox tacuit.* ἄραγε — ζωὴν) *Ergo etiam Paganis Deus concedit, ut emendentur* (ad chriſtianam religionem perducantur) *suae felicitatis caussa.* Μετάνοια h. l. eſt tranſitus a falſa religione ad veram, et nominatim a gentili ſuperſtitione ad chriſtianam religionem. Senſu theologico

 hic

hic non ſumi vocem μετάνοιας inde apparet, quod Cornelius cum familia ſua vir ἐυσεβὴς fuiſſe dicitur. c. X, 2. Sic etiam quum de *Iudaeis* ſermo eſt, μετάνοια haud raro eſt tranſitus a contemtu Meſſiae ad venerationem eius, ad religionem chriſtianam.

19. Οἱ μὲν οὖν — Ἀντιοχείας) *Qui ergo dispersi fuerant inde a tempore calamitatis, quae Stephano acciderat, hi itinera fecerunt usque Phoenicen, Cyprum et Antiochiam.* Per reliquam huius capitis partem deſcribitur propagatio doctrinae chriſtianae extra Palaeſtinam. Ἡ θλῖψις ἡ γενομένη ἐπὶ Στεφάνῳ, *calamitas quae acciderat Stephano*, vel ob Stephanum. Alii: *post Stephani mortem*, ut ἐπὶ denotet: *post*, et ſenſus ſit, *post Stephani tempus* vel caedem exortam eſſe hanc, quae memoratur, calamitatem, cuius fit mentio c. VIII, 1. In hac ſignificatione ἐπὶ occurrit apud *Aelian.* Var. Hiſt. XII, 1. ἐπὶ πολλοῖς ἐβιάσθη, *post multa coacta est.* De diſperſis illis vid. ſupra c. VIII, 1. ſq. *Antiochia*, cuius hic fit mentio, eſt Antiochia Syriae, qua haec Ciliciam ſpectat. Fuit haec urbs, Strabone teſte, metropolis Syriae, ſedes regia illorum, qui huic regioni imperitarunt, et poſtea legatorum Romanorum, ad Orontem fluvium. Cicero orat. pro Archia c. 3. eam vocat locum nobilem, celebrem quondam urbem, atque eruditiſſimis hominibus liberaliſſimisque ſtudiis adfluentem. Habitabant in ea Graeci, ſed et Iudaei habebant ibi ſplendidiſſimam Synagogam, teſte Ioſepho, de B. I. Lib. VII, 3, 3. Ad hanc urbem exules Chriſtiani, qui Hieroſolymis ſeceſſerant, velut ad tutum aliquem portum confugerunt.

20.

20. Ἑλλάλȣν πρός τȣς ἑλληνιςὰς) Legendum potius ἕλληνας, *docuerunt Graecos*, i. e. *Gentiles*. Si enim Chriſtiani illi Cyprii et Cyrenaei Helleniſtas docuiſſent, nihil feciſſent aliud niſi quod etiam fecerant illi, de quibus v. 19. dictum eſt. Nam Helleniſtae etiam fuerunt Iudaei, qui tantummodo alia lingua utebantur quam Iudaei Palaeſtinenſes. Legendum eſt igitur ἕλληνας, *Graecos*, i. e. Paganos. Hanc lectionem habent verſio ſyriaca, et latina vulgata cum aliis nonnullis, Codex Alexandrinus, Chryſoſtomus et Euſebius.

21. Χεὶρ κυρίȣ) *Auxilium divinum*, ſc. per Evangelium ſe exſerens.

22. Ἠκȣ́σθη εἰς τὰ ὦτα) i. e. ἠκȣ́σθη τοῖς ὦσιν, *auribus auditus est sermo ille*, vel *res illa*. Pleonasmo emphatico, ut: Vocemque his auribus hauſi. Λόγος h. l. eſt *fama, rumor*.

23. Τὴν χάριν τȣ̃ θεȣ̃) *Beneficium divinum*, i. e. incrementum eccleſiae. τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ) *Ut firmo et constanti animo adhaererent domino*, i. e. religioni chriſtianae, quam amplexi erant. Πρόθεσις τῆς καρδίας h. l. eſt *firmus et constans animus*, ut 2 Tim. III, 10. προσμένειν, *adhaerere*, ut apud Ioſeph. Ant. XIV, 2, 1. μόνων τῶν ἱερέων Ἀριςοβȣ́λῳ προσμενόντων, *quum soli sacerdotes Aristobulo fide constante adhaererent*.

25. Σαῦλον) Prae ceteris Paulus erat idoneus ad hoc negotium, quia a Chriſto ipſo delectus, adhaec etiam linguae graecae peritia erat inſtructus. Paulus in patriam, Tarſum confugerat, propter inſidias ſibi a Iudaeis ſtructas. c. IX, 30.

26. Ἐγένετο — Χριςιανὲς) *Versati sunt autem cum illo coetu per integrum annum, imbuentes doctrina Evangelica permultos; ac primum Antiochiae fideles Christianorum nomine insigniti sunt.* Ἐκκλησία h. l. eſt coetus fidelium, συνάγεσθαι *confluere, convenire*, interdum etiam ſignificat *hospitio excipere, benevole et humaniter aliquem suscipere*, ut Matth. XXV, 35. hebraico loquendi modo. Sic 2 Sam. XI, 27. συνήγαγεν αὐτὴν ἐις τὸν οἶκον ἀυτȣ̃. Cf. Iudd. XIX, 15. in quibus locis in hebraico legitur אסף. Vertere igitur licet, *benevole excepti sunt.* Vox χρηματίσαι ſat crebro neutraliter notat, *denominari, nomine accipere.* Vid. *Kypke* in h. l. χριςιανὲς) Antea *discipuli* Chriſti, πιςοὶ tantum vocabantur, vel fortaſſe Nazareni et Galilaei. Quaerunt eruditi, an hoc nomen ſibi ipſis impoſuerint diſcipuli, an ab aliis illud ipſis ſit impoſitum? Non videntur ſibi ipſis impoſuiſſe; potuiſſent enim graviorem invidiam ſibi conciliare, ſi voluiſſent adeo novo nomine diſtingui a Iudaeis. Quamdiu pro Secta Iudaeorum habebantur, iisdem iuribus et privilegiis cum his fruebantur, et facilius odium Romanorum evitare poterant. Igitur credibile eſt, hoc nomen ipſis ab aliis eſſe impoſitum. Nam Antiocheni ad iocos et dicteria erant proni, *Zosimo, Iuliano, Procopio*, aliisque teſtibus. Quum igitur, qui partes Anticaeſaris alicuius ſequebantur, ſolerent nomine ita deſinente a Latinis appellari, e. g. Caeſariani, Pompeiani, Mariani, Herodiani; morte principis autem illae partes extinguerentur; Antiochenis mirum videbatur, diſcipulos Chriſto Regi, quem ignominioſa morte ſublatum ipſi fatebantur, adhuc adhaerere; unde illis per ludibrium iſtud nomen impoſuerunt.

Chri-

Chriſtiani igitur ſunt aſſeclae Chriſti. Hoc nomen adeo non averſati ſunt qui Chriſto nomen dederant, ut potius honori ſibi duxerint. Si diſcipuli ſibi ipſis impoſuiſſent, multo frequentius et promiſcue eo uterentur, quum tamen nonniſi tribus locis reperiatur, hic, et infra XXVI, 28. et 1 Petr. IV, 16. Antiochiae primus erat coetus Chriſtianorum, ex Iudaeis et gentilibus mixtus. Nam hactenus Iudaeo-chriſtiani nondum in unam ſocietatem coierant cum iis, qui ex gentilibus ad Chriſtum acceſſerant.

27. Προφῆται) De Prophetis N. T. conſulenda ſunt inprimis loca in Epiſt. ad Roman. XII. et 1 Cor. XIII. XIV. Fuerunt, ut patet ex his aliisque locis, viri tales, qui ſubito quodam et inopinato ſaepe Spiritus Sancti afflatu ad publice dicendum in eccleſia impellebantur, et nunc docebant nunc Deum carminibus celebrabant, nunc preces recitabant, vel etiam vaticinia proferebant. Dignitate inferiores erant Apoſtolis, ſuperiores vero ceteris doctoribus omnibus. Eph. II, 20. III, 5.

28. Λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι) Conſtat, auctoribus *Dione Cassio* Lib. LX. *Suetonio* in Claudio c. 28. et *Tacito* Annal. XII, 43. ſub Claudio non ſemel, ſed aliquoties, nec in Iudaea ſolum, ſed Romae etiam, praecipue tamen in Iudaea, famem eſſe graſſatam. *Krebsius*, qui omnino hic conferendus, illam famem, ab Agabo praedictam, pertinere exiſtimat ad Claudii annum quartum, quo fames exorta eſt, quae anno ſexto adhuc duravit. ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην) Intellige aut *magnam Romani imperii partem*, aut *terram Judaicam*, ut Luc. II, 1, quod poſterius probabilius, quum v. 29. diſcipuli Antiochiae habitantes (ibi igitur fames non ſaeviit,)

 di-

dicantur pecuniam misisse Christianis in Iudaea degentibus. Confirmat hanc sententiam Iosephi locus Antiqq. XX, c. 5. §. 2. ubi de fame loquitur, quae *Fado* et *Tiberio Alexandro* Procuratoribus, κατὰ τὴν Ἰυδαίαν fuerit. Idem c. 2, 5. commemorat, Helenam, reginam Adiabenorum tum temporis venisse Hierosolyma, atque fame urbem premente, multisque alimentorum inopia pereuntibus, misisse alios Alexandriam, qui vim magnam tritici coëmerent, alios vero in Cyprum, qui caricarum sarcinas advehi curarent.

29. Καθὼς ἐυπορεῖτό τις) *Prout cuique suppetebat.* Elliptica est locutio, in qua Genitivus χρημάτων, aut simile quid supplendum est: *uti cuique opes suppetebant.* Plane *Strabo* Lib. III. Celtiberos vocat χρημάτων ἐυπορῦντας, *divites.* ὥρισαν) Descripserunt, definierunt pecuniae certam summam. ἐις διακονίαν) *Ad levamentum pauperum.* Cf. supra c. VI, 1. τοῖς κατοικ. — ἀδελφοῖς) Qui pauperes ferme erant; nam sua iam erogaverant, a Iudaeis autem quod sperarent, non erat.

30. Πρὸς τὺς πρεσβυτέρυς) Haec prima est Presbyterorum in ecclesia mentio. Iudaeis זְקֵנִים dicti, non solum qui iudiciis publicis, sed et qui synagogis singulis praeerant. Totum autem regimen ecclesiarum Christi conformatum fuit ad synagogarum exemplar. Ex epistolis Apostolorum utcunque colligi potest, hos Christianorum Presbyteros partim docuisse, partim rerum externarum curam in coetu christiano habuisse. διὰ χειρὸς) *Per*, hebr. more, בְּיַד.

CAP.

CAP. XII.

1. Κατ' ἐκεῖνον — τῆς ἐκκλησίας) *Circa illud tempus*, nempe regnante *Claudio*, Romanorum Imperatore. Redit hic Lucas in tempus praeteritum. Nam fames, de qua c. XI, 27. sqq. post mortem demum Herodis Aggrippae fuerat. *Herodes* iste, de quo hic sermo est, apud scriptores profanos vulgo *Agrippa* et quidem *Maior*, dicitur. Hic *Herodes* s. *Agrippa* nepos fuit Herodis illius Magni, cuius mentio Matth. II. filius Aristobuli, Herodis M. iussu interfecti, et patruus Philippi Tetrarchae. Titulum *Regis*, et Tetrarchiam, quae Philippi fuerat, debuit munificentiae liberalitatique Imperatoris *Caii*, Ioseph. A. XVIII, 6, 10. qui non multo post addidit tetrarchiam Herodis, fratris ipsius, Lugdunum in exilium eiecti. Neque minus eum auxit et ornavit *Claudius* Imperator, qui, teste Iosepho Ant. XIX, 5, 1. imperio Agrippae adiecit, quicquid Iudaeae et Samariae olim ad eius avi Herodis regnum pertinebat. De familia Herodis copiosius exposuit Io. Fr. Fischer de Vitiis Lexicor. N. T. Prolus. XVIII. p. 423. sqq. *Herodes Agrippa*, valde studiosus iudaicae legis ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας — τῆς ἐκκλησίας, *manus admovit*, i. e. *coepit affligere, nonnullos Christianos.* Hebraeum est שָׁלַח יָד, quod saepe vertitur ἐπιβάλλειν, sive ἐκτείνειν χεῖρα. Τινὲς τῶν ἀπὸ τ. ἐκκ. h. l. synecdochice sunt *praesides ecclesiae*, sicuti τὶς ἀπὸ τῆς στοᾶς est Stoicus Philosophus.

2. Ἀνεῖλε — μαχαίρᾳ) Filium Zebedaei, Matth. XX, 23. qui etiam vocatur Maior, distinguendus a Iacobo minore, Alphaei filio, et Iudae fratre. Haec Hierosoly-

mis acta sunt. Alter Iacobus, cuius postea quoque mentio sit, ab Anania Pontifice fuit interfectus, regnante Nerone.

3. Προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον) *Amplius comprehendit Petrum.* Solent N. T. Scriptores verbum προστίθημι aliis verbis addere, ita, ut partim adverbialiter ponatur pro *deinde*, *amplius*, *porro*, *praeterea*, partim vero plane abundet. Imitati sunt hac in re Scriptores hebraicos, qui eadem ratione suum יָסַף aliis verbis addere solent, e. g. Gen. VIII, 10. Deut. III, 26. Vid. SCHLEUSNERI Lex. ad h. v.

4. Τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν) *Quatuor quaternionibus militum*, i. e. sedecim militibus. Milites, quibus custodia captivorum vel carcerum, aliorûmque locorum committebatur, quatuor apud Romanos simul esse solebant, qui excubitum noctis ita faciebant, ut vigiliis in quatuor partes ad clepsydram distributis, singuli deinceps ternis horis vigilarent. Quia igitur Herodes Petrúm custodiri voluit a quatuor militibus, quorum duo ei alligati, (v. 6.) eum in ipso carcere observarent, totidem ante fores excubarent: facile intelligitur, necesse fuisse, ut quatuor militum quaterniones deligerentur, qui custodiae hominis praeficerentur. Vid. WALCHII *diss. de vinculis Petri* etc. FISCHER de vitiis Lexicor. pag. 452. ἀνάγαγεῖν, et mox προάγειν est *producere* aliquem tanquam reum, partim ut ad crimina respondeat, partim ut poenas luat.

5. Προσευχὴ — ἐκκλησίας) *Assiduae preces fusae sunt a coetu Christiano.* Ἐκτενὴς, *extensus*, *inten-*

sus.

sus. Προσευχὴ ἐκτενὴς ſignificat *intenſas*, *ardentes*, *vehementes preces.*

6. Τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ) Quum producturus ſcilicet eſſet poſtridie Herodes Petrum. Somnus autem Petri indicat bonae conſcientiae et confidentis Deo animi ſecuritatem. μεταξὺ — δυσὶ) Militibus adligatus et quidem duabus catenis. Utraque nempe manus, ut eo tutior eſſet cuſtodia, ſingulari catena fuit onerata; ita, ut dextra ad alterius militis ſiniſtram, ſiniſtra ad alterius dextram eſſet alligata, ope nempe manicarum, quarum formam et uſum *Walchius* l. c. deſcripſit.

7. Καὶ ἰδοῦ ἄγγελος κυρίου ἐπέστη) *Tum improviso angelus Dei superstitit.* Eichhornius (Allgem. Bibl. d. bibl. Litterat. Tom. III. p. 396. ſqq.) totius huius narrationis ſummam hanc eſſe arbitratur, ut Petrus *modum* liberationis ipſe ignoraverit, ideoque beneficium acceptum ſingulari providentiae Dei *universe* aſſignaverit, quod ipſum ſolum exprimat angeli mentio. Fieri potuiſſe putat, ut Petrus ab ipſo praefecto, qui ei faveret, vel ab alio quovis homine ereptus ſit. Sed lege quae contra diſputavit Storrius in diſſert. exeget. in libror. N. T. hiſtoric. aliquot loca. P. II. pag. 84. ſqq. Alii ſtatuunt, fulgur nocturno tempore carcerem penetraſſe, et foribus perruptis liquaſſe catenas Petri, qui tamen illaeſus manſerit; hunc vero, quum expergefactus cuſtodes carceris ictu fulminis proſtratos vidiſſet, fulminis quaſi ductu ſine mora per eos tranſiiſſe foras in plateam, antequam ſenſiſſet, ſe Dei potentia e carcere liberatum eſſe. Huiusmodi conjecturas aliis diiudicandas relinquimus. Interim hoc eſt verum, ſaepe miniſterio angelorum adſcribi operationes divinas, ex cauſ-

ſis naturalibus ortas. Exemplum habemus in ipſo hoc capite v. 23. ubi angelus Herodem percuſiſſe dicitur. ἐν τῷ οἰκήματι) Οἴκημα idem eſt quod δεσμωτήριον, *carcer*, apud Atticos praeſertim. Vid. *Kypke* et *Wetsten.* πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν) *Percussit latus.* Ut ſolent, qui aliquem volunt excitare.

8. Περίζωσαι, *praecinge te.* Veſtes Orientalium ad imos usque pedes demiſſae erant, quas ſuccingere, et circa lumbos ſubligaculo arcte ac firmiter conſtringere moris erat, ne currentibus, laborantibus, aut etiam pugnantibus impedimento eſſent. Ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σε, *indue calceamenta tua.* Περιβαλε τὸ ἱμάτιόν σε, *circumda tibi vestimentum tuum.*

10. Διελθόντες — τὴν πόλιν) Non contemnenda eſt *Lightfooti* ſententia, coniicientis, carcerem hunc fuiſſe extra civitatem intra duos extimos muros. Si enim fides habenda ſcriptoribus iudaicis, triplex murus urbem Hieroſolymam cinxit; quorum interior et antiquiſſimus ſexaginta, exterior nonaginta, medius 14 turres habuit. In una harum turrium detentus fuiſſe Petrus videtur. Per *primam custodiam* Lucas intelligit *primos excubantes vigiles*, metonymice, ut: *Noctem custodia ducit insomnem ludo.* Vero ſimillimum eſt, gravem ſoporem, Deo ita providente, artus militum occupaſſe, ut nec liberationi Petri obſiſtere, nec eius rationem edifferere valuerint. Ἦλθον ἐπὶ — τὴν φέρεσαν εἰς τὴν πόλιν) *E carcere in ipsam urbem Hierosolymorum.* Sine dubio turres interioris muri duplicem habuere portam, quarum altera ad civitatem, altera ad pomoerium, ſive illud ſpatium, quod inter interiorem et medium murum fuit,

du-

dixit. αὐτομάτη) Αὐτομάτως fieri dicitur, quod fit ſine labore humano.

11. Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ) *Petrus vero quum ad se rediisset*; i. e, quum ſomno penitus diſſipato, et animo ex ſtupore ob rem inopinatam iterum collecto, ſatis ſibi conſcius eſſet, et quid ſecum ageretur rectius intelligeret et perpenderet. De his, qui ex ſtupore aliquo et perturbatione ad ſe redeunt, Polyb. 1, 49. ταχὺ δ' ἐν αὐτῷ γενόμενος. *Horatius* Epiſt. II. 2. 138. ubi — redit ad ſeſe. Καὶ πάσης — Ἰουδαίων) *Ex omni expectatione populi Iudaici*, i. e. ut falleretur expectatio populi Iudaici, ut fruſtra eſſet omnis illa expectatio.

12. Συνιδών τε) *Considerato ubi locorum esset*, quaeſivit proximam domum fidorum ſibi. *Considerans*, vel *desiderans*, quid videlicet agendum eſſet, ut ſaepe apud Profanos. τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου) Graeci hunc Ioannem cognomento Marcum, Evangeliſtam Marcum fuiſſe perhibent, conſobrinum Barnabae, cuius Petrus ad Evangelii praeconium opera ſit uſus.

13. Τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος) *Ianuam vestibuli*, ſ. *aediculae portam continentis*. Per πυλῶνα *conclave*, ſ. *conclavia* intelliguntur, quae portae adiacent, ſ. ſuperſtructa ſunt. Sic Polybius L. XV, c. 29. τὸν χρηματιστικὸν πυλῶνα τῶν βασιλείων vocat portam regiae et veſtibulum, in quo reges ſoliti de negotiis conveniri. ὑπακοῦσαι) Hoc loco denotat *audire* pulſantem oſtium, et ſciſcitando cognoſcere quis adſit. *Demosthenes* in *Everg.* ἐκέλευσα δὲ τὸν ἄνθρωπον τὴν ὑπακούσασαν μετελθεῖν αὐτὸν, Iuſſi ancillam, quae, *quum audiisset pulsantem*, praeſto fuerat,

rat accerſere ipſum. Ῥόδη) *Menander* Antiſtita ap. *Stob.* bis Ῥόδη, mulieris nomen. Quemadmodum *Susanna* nomen habet a liliis, *Hadassa* a myrto, ita *Rhode* a Roſis.

15. Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν) De angelo tutelari hoc nonnulli intelligunt. Si hoc eſt, ancilla loquitur ex opinione vulgi; nam Iudaei et ethnici angelos tutelares dari crediderunt. Durior eſt eorum ſententia, qui de angelo mortis cogitant. Potuit etiam ancilla in ea fuiſſe opinione, *nuncium* a Petro e carcere miſſum adeſſe cum mandatis. Hoc ſenſu vox ἄγγελος occurrit Luc. VII, 24. et alias ſaepe.

17. Κατασείσας — σιγᾶν) Κατασείειν) in univerſum eſt, *alicui manu, vel alio quocunque modo, signum dare.* Sic eſt apud Ioſephum A. XVII, 16, 2. Deindein primis Oratores κατασείειν τῇ χειρὶ dicuntur, quum, orationem habituri, manu ſilentium indicunt; ap. eundem A. VIII, 11, 2. Ἰακώβῳ) Fuit is Iacobus minor, Alphaei, auctor epiſtolae, Epiſcopus Hieroſolymorum. καὶ τοῖς ἀδελφοῖς) Iis, qui in eo loco tunc non aderant. Multis enim in locis coetus habebant, ne nimia multitudo in unum conglobata ſuſpectiores eos faceret. εἰς ἕτερον τόπον) Ne forte ibi, quo multi convenerant, quaereretur. Pontificii nonnulli ſine idoneis rationibus ſtatuunt, Petrum conceſſiſſe Romam, ibique epiſcopatum ſuſcepiſſe. Mox eum rediiſſe Hieroſolyma patet ex c. XV. huius libri.

18. Τί ἄρα ὁ πέτρος ἐγένετο) *Quid factum esset Petro?* ut Io. XXI, 21. et ſaepe apud Profanos.

19. Ἀνακρίνας — ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι) *Caussae cognitione de iis instituta, poena eos affici iussit.*

Ἀπαχ-

Ἀπαχθῆναι usurpatur a Graecis aeque ac Latinis *de deductione ad mortem*, interdum tamen de abductione vel in carcerem, vel ad poenam qualemcunque etiam non capitalem. Hesychius: ἀπάγεσθαι, εἰς θάνατον ἕλκεσθαι. Custodes quorum culpa vinctus e custodia effugerat, gravissima poena, ea ipsa plerumque, quae elapso inferenda fuisset, apud veteres solebant affici. καὶ κατελθὼν — διέτριβεν) *Et descendens e Iudaea, Caesaream profectus est, ut ibi aliquamdiu commoraretur*, i. et ibi aliquamdiu commoratus est. Διέτριβεν, sc. ἐκεῖ. Vel interpunctione ad vocem ἰουδαίας apposita, εἰς τὴν καισάρειαν valet ἐν τῇ καισαρείᾳ.

20. Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις) *Infestus erat* his urbibus Herodes, nocebat illis quantum poterat. Θυμομαχεῖν proprie est, *infenso animo bellum meditari, vel gerere*. Sed bellum meditari adversus Tyrios et Sidonios vix poterat Herodes; erant enim subiecti imperio Romanorum, quibus ipse etiam regnum suum debebat. Est igitur θυμομαχεῖν h. l. *infenso in aliquem esse animo*. Prohibuit forsan Herodes annonae aliorumque terrae proventuum in has urbes transportationem, quod easdem maxime vexabat. Hoc sensu de *Hannibale* dicit *Corn. Nepos* c. 1. quod, quamvis patria pulsus esset, *nunquam destiterit animo bellare cum Romanis*, i. e. quod nocere Romanis omni ope annisus sit. Similia loca sunt ap. Polyb. et Plutarch. ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν) Legati ex communi utriusque civitatis decreto. καὶ πείσαντες) Πείθειν est, *sibi conciliare*. Xenophon de republ. Athen. ἐὰν μὴ πείσῃ τὸν ἄρχοντα τῆς θαλάσσης, *nisi maris dominatorem sibi conciliaverit*.

τὸν

τὸν ἐπὶ τȣ̃ κοιτῶνος) *Cubicularium.* Supplere potes ὄντα, f. γινόμενον, f. τεταγμένον. Sic Plutarchus in Othone: ἐπὶ τῶν ἐπιςολῶν γενόμενος τȣ̃ Ὄθωνος, *qui Othoni fuerat ab epistolis.* ᾐτȣ̃ντο εἰρήνην) i. e. Rogabant hae urbes, *ne ipsarum turbaret tranquillitatem* et *ne ipsas,* commeatuum transvectione aliove commercio impedito, aliisve modis, quos facile fuppeditat vicinitas, *premeret atque infestaret. Pax* enim non tantum *bello,* fed et ἀκαταςασίαις 1 Cor. XIV, 33. et τῷ μάχεσθαι, *rixis privatis,* et τῷ ἀδικεῖν Act. VII, 26. opponitur, et εἰρήνην ἔχουσι, *qui quiete et tranquille vivunt,* Act. IX, 31. διὰ τὸ — βασιλικῆς) Sc. χώρας. *Quia regio eorum ex regis territoriis alebatur.*

21. Τακτῇ τε ἡμέρᾳ) *Statuto die.* Fuit dies fecundus ludorum, pro falute Imperatoris Romani celebrari Caefareae folitorum, de quo Iofephus A. XIX, 8, 2. omnino hic conferendus. Reges Iudaeorum hoc dederunt adulationi, ut *Caesareae,* quae fplendide erat aedificata, ludos fcenicos in honorem Caefaris agerent, atque in eo mores Paganorum imitarentur. Hoc fieri Hierofolymis, ubi veri Dei templum erat, non potuit. ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν) Ex argento rara arte textam, quae, folis radiis in eam incidentibus, fplendorem de fe edebat admirabilem, tefte eod. Iofeph. l. c. καὶ καθίσας ἐπὶ τȣ̃ βήματος) *sedens in edito loco.* Per βῆμα h. l. intelligendus eft fuggeftus, in theatro Caefareenfi ab Herode M. exftructus, unde et fpectaret ludos, et, fi luberet, concionaretur; quod intelligitur ex Iofepho l. c. παρῆλθε εἰς τὸ θέατρον, *processit in theatrum.* ἐδημηγόρει πρὸς αὐτȣ̃ς) *Concionem ad eos habuit.* Iofephus l. c. tradit, ludos ab

ab Herode esse celebratos. Sed nulla hic pugna est, quum utrumque sit factum. Videtur nempe haec Herodis oratio spectasse ad compositionem pacis cum Tyriis Sidoniisque factae. Fuit autem hoc in Graecorum institutis, ut, quas res in quamplurimorum notitiam volebant pervenire, eas in celebritate ludorum proponerent.

22. Ὁ δὲ δῆμος — ἀνθρώπε) *Dei oratio est haec, non hominis.* Iosephus l. c. huius acclamationis caussam ab adminiratione vestimentorum magnificorum Herodis repetere videtur, Lucas ab admiratione orationis ab eo habitae. Sed utrumque esse potest, et illa verba, στολὴν βασιλικὴν, nullam aliam ob caussam adiecta videntur, quam ut indicaret Lucas, vestis illius regiae magnificentiam in clamore illo adulatorio commovendo, valuisse. *Adulatores,* Iosephus inquit, *Deum appellabant* (Herodem) *dicebantque, propitius nobis esto; et, licet hactenus te veluti hominem reveriti sumus, in posterum mortali sorte maiorem habebimus.*

23. Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος κυρίε) Vox ἐπάταξε indicat poenam a Deo repente, et immediate immissam. Iosephus in eadem re l. c. tradit haec: *Paullo post autem, oculis in altum sublatis, supra caput bubonem funiculo cuidam insidentem conspexit (Herodes) et statim hunc malorum nuncium esse intellexit.* Addit, Herodem subito fuisse ventris cruciatibus correptum, et auferri se iussisse. Iosephus igitur ea, quae in sensus oculosque hominum ceciderunt prodidit, Lucas autem loquendi et cogitandi rationem Iudaeorum secutus est. Saepe enim immediate operationes divinae, vel etiam ex caussis naturalibus ortae, ministerio Angelorum adscribuntur.

tur. Cf. Io. V, 4. ἀνθ' ὧν — θεῷ) Iosephus: *Rex neque illos (adulatores) obiurgavit, neque impiam eorum adulationem reiecit.* Hoc Lucas his verbis expressit: *Non exhibuit Deo honorem*, non professus est, nihil ad se pertinere talia, quae proprie uni Deo conveniunt. γενόμενος σκωληκόβρωτος) *Quum eroderetur a vermibus. Iosephus* l. c. scripsit, τῷ τῆς γαστρὸς ἀλγήματι illum confectum, quinto die esse mortuum. Ex hac igitur Lucae narratione patet, huius cruciatus caussam dedisse rodentes alvum vermes. Putredinis vermicularis vi plures homines, etiam dum viverent, vexatos, et deinde consumtos esse, docet RICHARDUS MEAD in tractatu *de morbis biblicis*, in vernaculam verso, Lipf. 1787. ἐξέψυξεν) Hoc non eo valet, ut Herodes statim in ipso theatro post has hominum acclamationes mortuus esse dicatur; sed illo tempore coepit dolores sentire, et domum deportatus paucis diebus post inter magnos cruciatus diem obiit supremum. Tanta est brevitas Lucae in narranda hac historia, ut multa de modo quo res accidit, vix intelligi possent, nisi Iosephus eandem historiam tradidisset.

24. Ὁ δὲ λόγος — ἐπληθύνετο) Multa hominum fruge. Doctrina enim Evangelica germini comparatur. Ergo sensus est: *Doctrina divina*, (religio christiana) *indies latius propagata est.*

25. Ὑπέστρ. ἐξ Ἱερουσαλὴμ) Al. leg. ἀπὸ, al. εἰς Ἱερουσαλὴμ; al. εἰς Ἀντιόχειαν, al. ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἀντιόχειαν. Et ex Hierosolymis reversos esse Antiochiam, verum est. Verbum ὑπέστρεψαν fortassis in Plusquamperfecto est exponendum, ut dicere velit Lucas, haec quae modo de Herode narrata sunt, ante quam Barnabas et Pau-

Paulus Hierosolymis Antiochiam reversi fuissent, evenisse. πληρωσαντες τὴν διακονίαν) *Confecto negotio*, quum venissent pauperibus Iudaeae, ex pecunia Antiochiae collecta. Supra c. XI, 29. 30. (III. Kal. Sept. MDCCLV.)

CAP. XIII.

Incipit tertia huius historiae Apostolicae epocha, usque ad finem libri pertinens, quae historiam de Pauli Apostoli meritis et itineribus comprehendit.

1. Ἦσαν — Σαῦλος) De *Prophetis* vid. notata ad c. XI, 27. In magnis urbibus, qualis Antiochia, sicut multae erant Iudaeorum synagogae, quia omnes in unum locum coire non poterant, tantis spatiis divisi, ita plures Christianorum conventus: Singulis suus magister, qui et κατ' ἐξοχὴν dictus: ὁ ἐπισκοπος. In rebus magnis magistri ex omnibus urbis regionibus coibant, ut hic. Ἡρώδε — σύντροφος) *Una educatus cum Herode tetrarcha*, eius sodalis. Herodem Antipam hic intelligendum esse, multis probat b. *Io. Ern. Imman. Walchius*, qui totum hunc locum illustravit binis dissertatt. una *de συντρόφοις Veterum*, altera *de συντρόφῳ Herodis*. Hunc Herodem Antipam cum fratre Archelao Romae a privato quodam educatum esse, *Iosephus* tradit de B. Iud. Lib. I. c. 28. §. 4. *Menachemus* autem, quisque ille fuerit, cum Herode Antipa unam nutricem habuisse, ac simul Herodis filiorum socius in puerili aetate, eorumdemque convictor, condiscipulus ac collusor fuisse videtur, usque dum eos Pater Romam, ut ibi educarentur, misit. Principum filii suos habebant sodales, s. huiusmodi pueros,

qui cum ipfis educarentur; qui mos etiam apud gentiles obtinuit. Varia exempla attulit *Raphelius* in Notis Polybian. ad h. l.

2. Λειτεργέντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ) *Quum autem illi ministrarent Domino*, i. e. munere fuo fungerentur, et preces funderent ad Deum. De verbo λειτεργεῖν vide Schol. ad Luc. I, 23. Quoniam additur eos eodem die ieiunium egiffe, verifimile eft, fuiffe illum diem folemnem, inter Sacra communia et preces ab omnibus Chriftianis Antiochenis celebratum; profecto enim ieiunium non egerunt quotidie. Dum igitur hunc diem celebrant, εἶπε — προσκέκλημαι αὐτὲς, *Spiritus sanctus dicit: Seiungite mihi Barnabam et Saulum ad negotium, ad quod ego eos vocavi. Spiritus sanctus dixit*, nimirum per aliquem iftorum virorum, qui ad publica facra facienda congregati erant. Contigit igitur uni ex iis revelatio, quod faepius factum effe, apparet ex 1 Cor. XIV, 26. εἰς τό ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτὲς) Accufativus ὃ pendet a praepofitione in προσκέκλημαι pro: πρὸς ὃ κέκλημαι αὐτὲς. Vocare hic eft deftinare. Ἔργον, *negotium* h. l. eft praedicatio Evangelii inter gentes.

3. Τότε — προσευξάμενοι) *Postquam illud ieiunium egerant, et preces fecerant*, i. e. poftquam dies ille folemnis, quo congregati fuerant, praeterlapfus erat. ἐπιθέντες χεῖρας αὐτοῖς) Invocantes Dei opem ad impofitum ipfis minifterium. ἀπέλυσαν) i. e. *Vale illis dixerunt.* Primum hoc iter Pauli ad gentes incidit in an. Chr. 43. vel 44.

4. Οὗτοι — τε̃ ἁγίε) A Spiritu fancto miffi effe dicuntur Barnabas et Saulus, quia monente et revelante

Spi-

Spiritu missi erant. *εἰς τὴν Σελεύκειαν)* *Seleucia*, urbs Ciliciae, nomen habuit a novo conditore Seleuco, uno ex iis, qui imperium in orbis terrarum diversis partibus occupaverunt, mortuo Alexandro Magno. Alii rectius intelligunt Seleuciam Syriae ad Orontem fluvium. Strabo Lib. XIV. *κύπρον)* Barnabae patriam, in mari Cilicio.

5. *Σαλαμῖνι)* *Salamis*, urbs Cypri in regione orientali. *εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην)* *Ioannem*, Marcum cognomine, de quo supra c. XII, 25. habebant ministrum, sc. obeuntem munera minora, ut in ecclesia Diaconi.

6. *Τὴν νῆσον)* Addunt *ὅλην* Codd. Verss. et Patres nonnulli, quia ab oriente ad Occidentem usque venerant. *Ἄχρι πάφου)* *Paphus*, urbs occidentalis, sacra olim Veneri; unde Venus Paphia; regina Paphi. *Τινα μάγον)* Hesychius: *τὸν ἀπατεῶνα*, *impostorem*, magicas artes exercentem. Vocatur etiam Magus ille *ψευδοπροφήτης*, i. e. *fraudator*. Etenim in N. T. Pseudoprophetae non semper sunt ii, qui falsas res praedicunt, aut falsam doctrinam tradunt, sed omnino fraudatores, in quacunque demum re fuerit fraus, e. c. Pseudo Messiae. *Βαριησοῦς)* Filius Iesu sive Iosuae alicuius. Talia nomina sunt *Barionae*, *Bartholomaei*, aliaque facta *πατρωνυμικῶς*.

7. *Ὃς ἦν — Παύλῳ)* *Qui erat apud Proconsulem, Sergium Paulum.* Duplicis generis magistratus eo tempore in provincias mittebantur. Nonnullae enim provinciae erant Caesareae; atque in has mittebantur Propraetores, qui iis praeessent. Aliae erant provinciae Senatus, populique Romani, et in eas mittebantur Proconsules. Cyprus antea quidem fuerat provincia Caesarea; sed Au-

gustus eam donaverat populo, unde fiebat, ut per Proconsulem administraretur. Vid. Dio Cassius hist. Rom. L. IV, p. 523. ed. Leuncl.

8. Ἐλύμας ὁ μάγος) Elymas non est nomen proprium huius viri, sed aequipollet voci sequenti ὁ μάγος. עלימא sapiens. Est idem, qui v. 6. dictus fuerat Bar Iesus. In lingua arabica et persica Elymon non solum sapientem, qui res divinas et humanas scrutatur, sed etiam *Magum*, *magicas artes exercentem* significat. Vid. SCHLEUSNERI Lexicon.

9. Σαῦλος δὲ ὁ καὶ Παῦλος) i. e. Qui, ex quo cum Romanis conversari coepit, hoc nomine a suo non abludente, coepit a Romanis appellari. Maior pars Iudaeorum binomines erant, altero nomine Iudaico et altero Graeco, Ianneus, Alexander; Onias, Menelaus etc. Apud Romanos *Silas*, *Silvanus*, ut notavit Hieronymus. Falsum est, Paulum a Proconsule Sergio Paulo accepisse nomen. πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, i. e. *fervore divino incensus*, *et auxilio divino fretus*. Ideo enim h. l. Paulus dicitur repletus fuisse Spiritu sancto, tum quod ausus est hominem ex comitatu Proconsulis, et quidem coram Proconsule increpare, et poena afficere religionis caussa, tum quod confidenti animo praedixit homini illi secuturam poenam.

10. Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας) *O qui refertus es omni fraude et scelere.* Ῥᾳδιουργία Atticis significat levitatem et otium. Alii tamen ut h. l. Lucas nomen usurparunt de singulari audacia, et improbitate atque scelere. Polybius L. IV. τὸ τῶν ῥᾳδιουργῶν

καὶ

καὶ κλεπτῶν φῦλον, *catervam improborum seu sceleratorum atque furum* dixit. υἱὲ διαβόλε) Soboles diabolica, Diaboli ingenium referens. διαςρέφων — εὐθείας) *Nonne desinis pervertere veras religionis christianae doctrinas?* Viam, quae recta et plana eſt, dicis eſſe confragoſam et obliquam, i. e. doctrinam rectam et planam dicis eſſe falſam et perverſam. Ὁδὸς, *religio*, doctrina religionis, hominibus viam ad veram felicitatem monſtrans. Ὁδοὶ Θεȣ̃ vocantur etiam *consilia Dei*, quae ſunt recta et irreprehenſa (εὐθεῖαι). Conſilium Dei erat Sergium Paulum deducere ad chriſtianam religionem; huic autem conſilio obſiſtebat Magus.

11. Χεὶρ κυρίȣ ἐπί σε) *Manus Domini contra te*, i. e. Deus ipſe tuis conatibus reſiſtet, vel *te puniet*; manu enim plagam infligimus. Παραχρῆμα — χειραγωγȣ̀ς) *Protinus autem eum corripuit tanta coecitas et nox oculorum, ut oberrans quaereret, qui se manu duceret.* Per ἀχλὺν, ſi de oculis adhibetur, peculiaris oculorum morbus intelligendus eſt, quo oculus pellicula ſuperinducta excoecatur. Morbus eſt temporarius, non is, quem noſtri *den Stahr* appellare ſolent. Vid. *Michaelis* ad h. l. Loquitur de hoc et ſimilibus Hippocrates *praedictor.* L. II. Sect. 2. Heſychius; ἀχλὺς ἡ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς λεπτὴ ὕλη. ὀμίχλη. σκοτία. ἀμβλυωπία.

12. Ἐκπλησσόμενος — κυρίȣ) *Obstupefactus de hac doctrina Domini.* Διδαχὴ h. l. non de doctrinae ipſius argumento, ſed de rebus huic doctrinae annexis, de miraculis dicitur.

13. Οἱ περὶ τὸν Παῦλον) *Paulus et qui cum eo erant.* Iam Pauli potior, quam Barnabae ratio habetur.

εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας) Celebrem Dianae templo, ut *Mela* nos docet. *Cic.* Verr. I, 20. *Pergae fanum antiquissimum et sanctissimum scimus esse.* Hodie vocatur *Pirgi.* Ἰωάννης — Ἱεροσόλυμα) Fortaſſis propter moleſtiam itineris.

14. Εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας) Non illam Syriae, de qua ſupra. Cilicia autem et Pamphylia et Piſidia vicinae regiones ſunt. εἰσελθόντες — σαββάτων) Quanquam Paulus praecipue ethnicorum cauſſa hoc iter inſtituerat, Iudaeos tamen minime neglexit, ſed in ſingulis urbibus Synagogas primum adiit, ut praerogativa gentis ſervaretur. Τὰ σάββατα autem hic eſt pro τὸ σάββατον, ut ſaepe in Evangeliis.

15. Μετὰ — προφητῶν) *Post lectam Pericopam ex Mose* (Paraſcham) *et ex Prophetis,* (Haphtaram.) Moſes enim anno vertente perlegebatur per ſabbata, et lectiones Moſaicis congruentes in Prophetis prioribus et poſterioribus adiungebantur. *Elias* in *Thisbi*, in voce פטר prophetarum lectionem poſt Antiochi demum Epiphanis tempora, quum legis lectio palam et ſevere eſſet interdicta, ortam docet; retentam vero deinceps. ἀπέστειλαν — λέγετε) *Miserunt praefecti Synagogae ad eos, qui dicerent: Carissimi populares, si qua vobis parata est cohortatio ad populum, dicite.* Praefectorum erat praelegere penſum Codicis ſacri, et curare ut in Synagoga omnia fierent ordine. Praelectum penſum erat explicandum. Igitur honoris cauſſa ad Paulum mittunt praefecti, et quaerunt, an vellet hodie explicare penſum praelectum. Vid. Campeg. Vitringa de Synag. Vet. Lib. II, c. 2.

16.

16. Ἄνδρες — τὸν Θεὸν) Οἱ φοβέμενοι, aut σεβόμενοι τὸν Θεὸν, quum Ἰσραηλῖται ab iis diſtinguuntur, in N. T. dicuntur ii, *qui etsi natione non sunt Iudaei, eorum tamen religionem amplexi, verum Deum colunt; proselyti portae.* Eadem loquendi ratione utitur quoque Ioſephus A. XIV, 7, 2. Demonſtrat Paulus in ſequenti oratione, Ieſum Nazarenum eſſe Meſſiam, a Deo ad ſalutem non tantum Iudaeorum, ſed et totius humani generis miſſum. Id vero efficit non rhetoricis artibus, ſed ſimplici narratione hiſtoriae Ieſu, et maxime memorabilium fatorum populi Dei, ad eum ſpectantium.

17. Ἐξελέξατο τὲς πατέρας ἡμῶν) *Magnis beneficiis affecit maiores nostros.* Saepe enim ἐκλέξαϑαι ſicut hebr. בָּחַר notat *amare, beneficiis ornare.* Deut. IV, 37. καὶ τὸν λαὸν — Αἰγύπτῳ) *Et populum evexit durante incolatu ipsorum in Aegypto.* Notat ὑψόειν in genere *in statum eminentiorem conditionemque meliorem evehere,* et dicitur de iis qui in honore et dignitate conſtituuntur, qui opibus abundant, et quorum ingens fit numerus, quod locis Profanorum Scriptorum confirmat Kypke. μετὰ βραχίονος ὑψηλῦ) *Cum potentia eximia,* hebraica phraſi בִּזְרוֹעַ רָמָה. Haec ſeparatio gentis Abrahamiticae eo conſilio facta erat, ut notitia et cultus veri Dei in ea conſervaretur. Adde, Meſſiam ex ea gente naſci debuiſſe.

18. Ἐτροποφόρησεν αὐτὲς) *Indulgenter tractavit eos.* Nam τροποφορεῖν eſt *mores alicuius ferre, seu tolerare,* indulgenter tractare, ex τρόπος, mos, et φέρειν Deut. I, 31. Alii legunt: ἐτροφοφόρησεν αὐτὲς, i. e. ἔϑρεψεν αὐτὲς, ut *Hesychius* interpretatur. Significat nempe

 hoc

hoc verbum *ulnis aliquem ferre*, *uti nutrix*, deinde ſummam curam et amorem indicat. Haec notio optime convenit contextui orationis. Non enim apparet, (ut verbis utar cel. *Erneſti* in not. ad gloſſ. ſ. Heſychii p. 137.) quare h. l. demonſtretur, quomodo Deus Iudaeorum *pravos mores tulerit* in deſerto: quae Dei cura in nutriendo populo conſpicua ſaepius celebratur in ſacris litteris. Accedit, quod hanc lectionem exhibent bonae notae codices vetuſti, verſio Syra antiqua cum nonnullis aliis verſionibus, et Patres nonnulli.

19. Καὶ καθελὼν — γῆν ἀυτῶν) *Quum septem nationes in Cananaea exstirpasset*, *dedit iis possidendam eorum terram.* Καθαιρεῖν h. l. eſt *expellere sedibus*: De ſeptem illis nationibus vid. Deut. VII, 1. Κατεκληρονόμησεν ἀυτοῖς) i. e. κατακληρονομεῖν ἐπόιησεν, vel κατεκτήσατο ἀυτοῖς, ut ἀυτοῖς ſit Dativus, ut vocant, *commodi*. Sic habes κατακληρονομεῖν, 1 Reg. II, 8. Deut. III, 28. Quae loca debeo cel. *Matthaei* not. ad h. l. Alii legunt κατεκληροδότησεν, non male.

20. Καὶ μετὰ — προφήτȣ) Contradicere videtur Paulus loco 1 Reg. VI, 1. ubi ab exitu Iſraelitarum ex Aegypto ad aedificationem templi nonniſi 480. anni numerantur. Unde nonnulli hoc noſtro loco legendum eſſe putant: ὡς τριακοσίοις πεντήκοντα ἔτεσι. *Vossius* autem et *Perizonius* numerum 1 Reg. VI, 1. corruptum eſſe, ſuſpicati ſunt. *Iosephus* Ant. VIII, 3, 1. τῆς δ' οἰκοδομίας τȣ̃ ναȣ̃ Σολομὼν ἤρξατο — μετὰ ἔτη ΦΣβ (592) τῆς ἀπ' Ἀιγύπτȣ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξόδȣ. Quibus 592 annis, ſi demas annos 40 quos in deſerto degerunt, 17 Ioſuae, 40 Samuelis et Saulis, 40 Davidis, 4 Salomonis, reſidui erunt 451.

451. Hanc *Iosephi* lectionem probat *Michaelis* ad h. l. Alias interpretum de h. l. ſententias collegit *Wolfius* ad h. l. Ex Koppii ſententia verba ὡς ἔτεσι τετρακ. κ. πεντήκ. non de tempore ab occupata Palaeſtina ad Samuelem usque praeterlapſo, ſed vel ab Abrahami aetate, vel a Iacobi in Aegyptum diſceſſu ad Iudicum tempora ſunt interpretanda. Vid. *Koppii* Progr. cit. ſupra ad Act. VII, 6. Κριταὶ non tam iudices fuerunt, quam potius principes populi, qui cum ſuffetibus Carthaginienſium quodammodo conferri poſſunt.

21. Κἀκεῖθεν) *Ab illius temporibus.* Gloſſar. ἐκεῖθεν, *dein, exinde.* ἔτη τεσσαράκοντα.) Hic Samuelis prophetae, et Sauli regis anni in unam ſummam conferuntur; nam inter unctionem Sauli regis et mortem eius non erant 20. nedum 40 anni. Alio modo nodum ſolvit Michaelis ad h. l. omnino hic conferendus.

22. Καὶ μεταστήσας αὐτὸν) *Postquam illum amovisset,* ſ. *sustulisset,* quod h. l. tam de remotione e vita, quam de remotione e regia dignitate intelligendum eſſe videtur; et μεθιστάναι et *ab officio removere*, et *e medio tollere* ſignificat. Μεταστῆσαι τοῦ ζῆν pro *e vivis tollere* dicitur 3 Maccab. II, 28. et c. III, 1. ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας) *Quem etiam praedicans, dixit,* i. e. *in cuius etiam laudem dixit* Μαρτυρεῖν ſaepe eſt *approbare, laudibus extollere.* εὗρον Δαβίδ— καρδίαν μου) *Deprehendi Davidem, filium Jesse, tanquam virum secundum mentem meum.* Ἑυρίσκειν h. l. *comperire, deprehendere,* ut Rom. VII, 21. Verba haec non leguntur in uno V. T. loco, ſed deſumta ſunt ex Pſ. LXXXIX, 21. et 1 Sam. XIII, 14. In priori loco extant verba: *Inveni Davidem ministrum meum;* in altero *Samuel* Saulo di-

 cit,

cit, Deum quaesiturum esse virum, qualem optet. Solent Scriptores Iudaici, quos Paulus hic imitatur, haud raro recitare locum, qui totidem syllabis in V. T. non extat, sed ex pluribus aliis locis compositus est. ὅς — μȣ) Nempe in regendo populo. Propius ad propositum accedit Paulus, et ostendit, ex *Davidis* stirpe nasci debuisse Messiam, quod omnes Iudaei concedebant. Iam vero Iesum Nazarenum esse hunc promissum Messiam, docet in sequenti oratione.

23. Τȣτȣ — Ἰησȣν) *Ex huius gente Deus, secundum promissa sua dedit Israelitis servatorem, Iesum.* Pro ἤγειρεν optimi Codd. habent ἤγαγε, quomodo הֵבִיא LXX. ἄγειν, Ies. XLVIII, 15. Dan. IX, 24. *Venire fecit, misit.* De resurrectione Christi hic non est sermo. σωτῆρα Ἰησȣν) Alii legunt σωτηρίαν, eodem sensu.

24. Προκηρύξαντος — Ἰσραήλ) *Ita ut Ioannes antequam* (Iesus) *adiret munus suum, primum ad baptismum atque emendationem prioris vitae invitaret totum populum Israeliticum.* πρὸ προσώπȣ τῆς εἰσόδȣ αὐτȣ) Hebraismus: Antequam Iesus munus suum auspicaretur. Sic *ingredi consulatum* dicunt et Iurisperiti. πρὸ προσώπȣ autem, hebr. לִפְנֵי significat *ante.* Magna erat Ioannis Baptistae auctoritas apud populum. Quare testimonium eius plurimum valuit ad probandum, Iesum esse Messiam.

25. Ὡς δὲ — δρόμον) *Quum in cursu suo pergeret.* Sic implere post aliquem in Hebraismo est, aliquem sequi. Id enim, de quo in sequentibus sermo est, non est factum in fine muneris Ioannis. Verba quae sequuntur extant I, 20. Marc. I, 7. Luc. III, 16.

26. Ἄνδρες — ἀπεστάλη) *O Fratres, ex Abrahami gente oriundi, et qui sunt inter vos cultores Dei,* (Proselyti)

felyti) *ad vos haec doctrina salutaris defertur*, Non alienum hic negotium agitur. Nuntius is, quem adferimus, tam ad veſtram, o Iudaei, quam ad veſtram, Profelyti, fautem pertinet. Hac ipſa hora, qua ego in Synagoga verba facio ad vos, curat Deus tradi vobis doctrinam de illa ſalute. Ἀποςέλλω, ut hebr. שָׁלַח h. l. eſt *tradi iubeo*. Ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης, *doctrina de hac salute*, vel doctrina haec ſalutaris. Σωτηρία, יֶשַׁע hic, ut ſaepius, beneficia Meſſiae ſignificat.

27. Τοῦτον — ἐπλήρωσαν) *Quum non agnoscerent hunc et oracula prophetarum, quae singulis Sabbatis praeleguntur, condemnando eum, eventum attulerunt istis vaticiniis.* Ἀγνοήσαντες et ad Ieſum, et ad propheticas voces ſive lectiones refertur. κρίναντες ἐπλήρωσαν) Poſtquam condemnaſſent eum, impleverunt illas, ſc. voces Prophetarum. Eſt hic ellipſis duplex: κρίναντες, nempe αὐτὸν: et ἐπλήρωσαν, nempe τὰς φωνάς. Κρίνειν pro κατακρίνειν, ut ſaepe. Quaſi aliud agentes impleverunt maxime memorabilia vaticinia Prophetarum.

29. Καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου) Deeſt articulus, ut ſaepe. Vult enim dicere: οἱ καθελόντες α. τ. ξ. qui eum de cruce detulerunt, Ioſephus Arimathenſis, et comites eius.

32, 33. Καὶ ἡμεῖς — ἀναστήσας Ἰησοῦν) *Et nos quoque vobis nunciamus, Deum, quod maioribus nostris promiserat, nobis, eorum posteris praestitisse, misso Iesu,* (eoque Meſſia conſtituto.) Ἐπαγγελία h. l. ut ſaepius, eſt ipſa res promiſſa, beneficium promiſſum. τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν) ἐξηγητικῶς, *posteritati ipsorum, nimirum nobis.* ἀναστήσας Ἰησοῦν) i. e. *Exhibens Iesum,* ut ſupra c. II, 30. III, 26. Τὸ ἀναστήσας hic reſpondet verbo

bo ἤγειρε, quod ſupra v. 23. extat. Alii de *resuscitatione* ex mortuis accipiunt. Sed prior interpretatio, (de exhibitione et miſſione Chriſti) *contextui* melius convenit. Nam theſis a Paulo probanda proponitur v. 23. quam v. 24 et ſequentibus probat et confirmat, et v. 34 denim docet eundem Meſſiam, a Deo miſſum poſt mortem in vitam rediiſſe. ὡς καὶ ἐν τῷ ψάλμῳ τῷ δευτέρῳ γέγραπται) i. e. De Ieſu, maximo omnium Rege intelligendum eſt id, quod praedictum eſt Pſ. II. Vetus lectio fuit: ἐν τῷ πρώτῳ ψάλμῳ, nam olim in hebraeis codicibus Pſalmi, qui nunc primus et ſecundus dicuntur, cohaerebant, quod uberius docet *Michaelis* ad h. l. υἱός μου — γεγέννηκά σε) Senſus eſt: *Tu es filius meus*, (adeoque verus Meſſias,) *hodie declaro, te esse natum meum.* Saepe res tum dicitur fieri, quum ea aut facta aut futura repraeſentatur. Multa exempla collegit *Glassius* Lib. III. tr. 3. can. 15. Loquitur vates de certo quodam die, quo Deus ſit declaraturus dignitatem regis a ſe conſtituti. Id nunc, Paulus inquit, impletum eſt; nam Deus et miraculis multis et reſuſcitatione Ieſu ex mortuis eundem Ieſum, quem vobis praedicamus, declaravit Meſſiam. Cf. Rom. 1. 4.

34. Ὅτι — εἴρηκεν) *Quod autem eum ex mortuis excitarit, non denuo moriturum, ita significavit.* Ὑποστρέφειν εἰς διαφθορὰν, *reverti ad corruptionem, ad putredinem,* eſt *denuo mori.* Hoc additur, quia demonſtrandum erat, Jeſum eſſe filium Dei. Nam alii etiam homines in vitam revocati, ſed rurſus mortui ſunt. Ὅτι δώσω — πιστά) *Praestabo vobis beneficia Davidi sancte et firmiter promissa*, ex Ieſ. LV, 3. Τὰ ὅσια Δαβίδ, hebr. חַסְדֵי דָוִד ſunt beneficia Davidi ſancte promiſſa,

missa. τὸ ὅσιον, hebr. חֶסֶד, proprie *benignitas* h. l. per metonymiam est ipsum *beneficium*. Τὰ πιστὰ, הַנֶּאֱמָנִים, certa, firma, solida. Δοῦναι, implere, praestare. Intelliguntur beneficia Davidi promissa de rege ex eo nascituro et regno eius aeterno. 2 Sam. VII, 12. sqq. Ps. LXXXIX, 1. sqq. De *resurrectione* Messiae locus Iesaiae proprie non agit, sed de rege aeternum regnaturo, qui non alius est, nisi Messias. Si autem regnum Messiae aeternum est, non potuit cum morte eius finiri. Debuit potius resurgere ex mortuis, ut regnaret in aeternum. Vid. ECKERMANNUM *in den theologischen Beyträgen*. Partic. II. p. 175. sqq.

35. Ἐν ἑτέρῳ) Alibi dicit, David scilicet, quod ex remotiore loco repetitur, ut saepe. ὀ δώσεις — διαφθοράν) Est idem locus, qui supra II, 27. ex Ps. XVI, 10.

36. Δαβὶδ — βουλῇ) *Quum sua aetate*, i. e. tempore vitae suae *inserviisset Dei consiliis*, nempe in populo regendo. ἐκοιμήθη — διαφθοράν) *Obdormivit, sepultusque cum maioribus corruptionem passus est.* Occurritur exceptioni, Psalmum agere de Davide, quod Paulus refutat ab eventu. Saltim sensu eminenti et maxime proprie haec verba de Davide intelligi non possunt. Vid. *Eckermannum* l. c. p. 181.

38. 39. Ὅτι διὰ τούτου — δικαιοῦται) Post καταγγέλλεται pone comma. Ἀπὸ πάντων, i. e. ὧν, ἀφ' ὧν. *Per Iesum vobis annuntiari remissionem peccatorum, et ab omnibus, a quibus non poteratis liberari, vel absolvi per legem Mosis, per eum absolvi, quicunque crediderit.* הִצְדִּיק, LXX δικαιοῦν saepe est *a poenis libera-*

berare, Exod. XXIII, 7. Pf. LXXX, 3. Prov. XVII, 15. Ὁ πιςεύων, qui religionem chriftianam fufcipit. Huic doctrinae opponitur ὁ νόμος Μωσέως, univerfa oeconomia Mofaica. Ἐν τῷ νόμῳ Μοσέως, *iuxta legem*. Senfus igitur eft: Doctrinam Chrifti fufcipiens abfolvitur ab omnibus illis peccatis, a quibus iuxta legem Mofis abfolvi non poteramus. Cauffae vero, cur Iudaei non ab omnibus peccatis abfolvi poffent per legem Mofis, erant in ipfa huius legis natura. Ritibus enim et cerimoniis, quas lex ifta praecipiebat, e. c. facrificiis, lotionibus, non efficiebatur omnium peccatorum remiffio. Omnia illa inftituta externa pertinebant tantum ad puritatem externam, ut ne quis excluderetur e gente Iudaica. Hoc argumentum in epiftolis Paullinis, praefertim in epiftola ad Galatas et ad Hebraeos uberius tractatur. Vid. inprimis Hebr. X.

40. Βλέπετε — προφήταις) Videte, ne idem vobis eveniat, quod olim maioribus veftris urbe et templo excifo, ipfis deportatis ob contemtum beneficiorum Dei. Locus extat Habac. I, 5.

41. Ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ) *Videbitis vos, qui tot monita contemnitis, quid sim facturus.* De lectione hebraici textus: רְאוּ בַגּוֹיִם vid. *Dathe* not. crit. ad hunc Habacuci locum. Ex plurimorum fententia LXX fenes pro בַגּוֹיִם legiffe videntur בֹּגְדִים. Etiam Syrus interpres *transgressores*. *Pocockius* autem (in not. mifcell. ad portam Mofis p. 29.) exiftimat, Beth in בַגּוֹיִם effe radicale ab arabico verbo בעא *iniustus, iniurius fuit*; hinc nomen בַגּוֹיא, cuius pluralis igitur בַגּוֹיִם idem fignificet, quod graecae verfionis καταφρονηταὶ, *insolentes*, *super-*

superbos. καὶ ἀφανίσθητε) *Et obstupescite.* Ἀφανίζεσθαι proprie est *evanescere, deformari, vastari,* h. l. autem ad imitationem hebraici שָׁמֵם quod non tantum *vastari,* sed etiam *attonitum esse, stupere* notat, idem est ac *obstupescere.* Dan. VIII, 27. Ies. LIX, 16. ἔργον — ὑμῖν) Prophetam vaticinari de Chaldaeorum irruptione in Palaestinam, contextus docet. Sed Paulus apte poterat uti his verbis, quia calamitates, quas Iudaei post tempora Habacuci passi sunt, similes erant iis, quae illis a Romanis imminebant, praecipue in Palaestina viventibus et rebellantibus, ex parte tamen etiam omnibus in dispersione Iudaeis.

42. Vulgaris lectio huius commatis est: ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα. Sed magnus est dissensus codicum, versionum et Patrum. Ven. D. *Griesbachius,* omnino hic conferendus, legendum putat: ἐξιόντων δὲ παρεκάλουν εἰς τὸ μεταξὺ — ταῦτα. Tum supplendum τινὲς τῶν ante ἐξιόντων, et sensus esset: *Exeuntium nonnulli rogarunt, ut* etc. Si lectio haec vera est, *Iudaei* nonnulli rogarunt Apostolos, ut sibi porro praedicarent verbum. Ex vulgari lectione autem *Ethnici* rogarunt. Verba εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον varie explicantur. Nonnulli (εἰς pro ἐν posito) de *insequenti Sabbato* accipiunt. Sed τὸ μεταξὺ σάββατον, sicuti ὁ μεταξὺ χρόνος, potius esset *Sabbatum intermedium.* Itaque σάββατον h. l. significat *septimanam,* et sensus loci est: *diebus septimanae,* vel etiam *diebus inter Sabbata interiectis.* Sic *Philo* de Victim, off. p. 852. C. τὸν μεταξὺ χρόνον γενέσεως καὶ θανάτου παρὰ τοῦ θεοῦ χρῆσιν λαβὼν, *accepta usura temporis quod inter nativitatem*

tem et mortem interpositum est. Item 2 Alleg. extr. τὴν μεταξὺ τȣ̃ βίȣ τρίψας ὁδὸν, *peracta interim vitae via.* Et ſic ſemper apud Demoſthenem. Optimum eſſe videtur, τὸ μεταξὺ σάββατον interpretari de *Sabbato proxime sequenti*, ſ. *quod post insecuturum erat*, quo ſenſu paullo inſolentiori τὸ μεταξὺ apud Ioſephum occurrit. Vid. KREBSIUS ad h. l. Plura de hoc loco vide in *Bowyeri* coniect.

43. Λυθείσης τȣ̃ τῆς συναγωγῆς) *Soluto vero conventu.* Sic Diodor. Sic. Lib. XIX, c. 25. τότε μὲν ἔλυσε τὴν ἐκκλησίαν. ἠκολȣ́θησαν — τῷ Βαρνάβᾳ) ſecuti ſunt Paulum et Barnabam, nempe domum, ut porro ab iis edocerentur. ὅιτινες) Paulus et Barnabas. ἐπιμένειν (al. προσμένειν) τῇ χάριτι τȣ̃ θεȣ̃) *Ut perseverarent in doctrina evangelica*, quae h. l. per Metonymiam vocatur gratia Dei, quia ſummo Dei beneficio nobis contigit. Nam χάρις generatim eſt *beneficium.*

44. Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ) *Proximo Sabbato.* Codd. quidam legunt ἐχομένῳ pro ἐρχομένῳ. Quamcunque lectionem praetuleris, ſenſus erit idem. Nam ἔρχεσθαι et ἔχεσθαι in hac re promiſcue, ſenſuque non diverſo uſurpari, uſus loquendi docet. σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις, non tantum Iudaei et Proſelyti, ſed gentiles etiam, ut patet ex com. 48.

45. Τȣ̀ς ὄχλȣς) Etiam ex *gentibus*, quibus ſe aequari ferre non poterant. ἐπλήσθησαν ζήλȣ) *Ira, odio impleti sunt*, indignati ſunt, non circumciſos in Synagoga permixtos eſſe circumciſis et filiis Abrahae, iisque fere aequales ab Apoſtolis haberi.

46.

46. Παῤῥησιασάμενοι) *Usi oratione libera et aperta, atque confidente*, nihil territi ipforum contumeliis. ἦν ἀναγκαῖον) i. e. Oportebat ex Chrifti praecepto et exemplo. Matth. X, 6. Luc. XXIV, 47. ἀπωθεῖσθε αὐτὸν) *Fastiditis*, מְאַסְתֶּם. Plurimis in locis V. T. מָאַס vertitur ἀπωθεῖν, interdum ἐξουθενεῖν, φαυλίζειν, aliisque verbis. καὶ οὐκ ἀξίους — ζωῆς) *Indignos vos iudicatis aeternae felicitate.* Eft locutio figurata, referenda ad troporum id genus, quod Metonymiae nomine indicatur. Non enim certe Iudaei in ea fuere opinione, quod effent indigni aeterna felicitate, fed defignarunt ea, quae folerent ea indigni. Tale et Rom. II, 1. ϛρεφόμεθα, fenfu reciproco: *convertimus nos.* Fecerunt hoc, ut credi fas eft, in ipfa Synagoga, ubi haec gefta funt. Errant, qui exiftimant, Apoftolos ab eo tempore Iudaeis non amplius operam dediffe. Contrarium patet ftatim ex cap. XIV.

47. Οὕτω — τῆς γῆς) *Sic enim mandata nobis dedit Dominus: Constitui te doctorem gentium, ut tu sis salutifer usque ad fines orbis terrarum.* Verba haec funt Iefaiae c. XLIX, 6. Illud φῶς ἐθνῶν, fi de homine dicitur, fignificat *doctorem nationum.* Io. I, 4. Τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν, *ut sis salutifer*, falutem afferas, eo nempe fenfu, quo doctor falutem afferre poteft. Ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, cuiusvis gentis hominibus in omni terrarum orbe. In verbis Iefaiae non eft vaticinium de Paulo, aut de N. T. doctoribus, fed Propheta proprie de fe ipfo loquitur. Dicit nempe Deus Iefaiae: A puero te mihi felegi non doctorem Iudaeorum tantum, fed aliarum etiam nationum, ita ut, quae tu vaticinaris, ea quoque ad alias gentes pertineant. Illa Prophetae verba Paulus trans-

fert ad se. De me, inquit, idem valet quod Iesaias de se dixit. Vero Paulum ita dixisse, apparet e cap. IX, 15. Cf. ECKERMANNUS in Symb. Fasc. II. p. 185.

48. Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, *quum audirent gentiles*, qui tum forte in Synagoga Antiochiae aderant, lucem sibi obtingere. ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ κυρίου) *Laudarunt, celebrarunt evangelium*, i, e. Dei bonitatem in Evangelio apparentem. καὶ ἐπίστευσαν — ζωὴν αἰώνιον) *Et susceperunt religionem christianam quotquot ordinati erant ad aeternam felicitatem.* Varie explicantur verba: ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Nonnulli vertunt: *Quotquot studiosi erant felicitatis aeternae, appetebant aeternam salutem.* Usitatum enim est Graecis Perfecta Passiva saepius reciproca et media significatione ponere, quum multa verba Perfectum Medii non habeant. Quin etiam Latini Passivis pro Mediis seu Activis reciprocis utuntur. Τάττειν ἑαυτὸν εἴς τι Graecis est: *appetere aliquid, studiosum esse rei alicuius.* Sic apud *Xenoph.* Memorab. Socr. II. 1. 11. τάττω ἐμαυτὸν εἰς δουλείαν, significat: *Servus esse volo.* Alii vertunt: *Et crediderunt, quicunque ordinarunt se ipsos, (* i. e. in ordinem salutis tradiderunt se,) *ad vitam aeternam.* Dicunt nempe, τεταγμένους εἰς ζωὴν αἰώνιον opponi iis qui vita aeterna se ipsos indignos reddiderunt v. 46. nempe τῷ ἀπωθεῖσθαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ex lege igitur oppositionis τοὺς τεταγμένους, esse, τοὺς ἑαυτοὺς τάξαντας, nempe admittendo et sequendo illam τάξιν divinam vitae aeternae consequendae, verbum Dei audiendo, et Spiritui Sancto, per illud operari volenti, non resistendo. Cf. v. 42. Si retinetur significatio verbi τάττειν, *destinare*, non est laborandum

dum in formula per ſe, et notione deſtinationis, ſed reſpiciendum eſt ad ipſam rem de qua agitur, ex ea enim intelligitur cauſſa, cur iis, de quibus hic eſt ſermo, parata fuerit aeterna felicitas. Suſceperant nempe religionem, ideoque iis deſtinata, certa et parata erat felicitas futura. Sic etiam in Iudaeorum libris modo ſimpliciter dicitur aliquis felicitati aut miſeriae deſtinatus, modo *probus* felicitati, *improbus* miſeriae deſtinatus eſſe dicitur. Loca collegit Wetſtenius ad h. l. Utitur Paulus verbis vitae communis; his autem non ſubſtituendae ſunt notiones philoſophicae et metaphyſicae. Sic nos etiam dicere ſolemus in vita communi: *Es ist mir einmahl so beschieden; es kann nicht anders seyn.* De abſoluto decreto hic non eſt cogitandum.

49. Διεφέρετο) Διῆλθε λόγος. *Chrysostomus* τετέσι, διεκομίζετο. *Divulgabatur autem doctrina Domini per totam istam regionem*, nempe per Piſidiam.

50. Παρώτρυναν) *Concitarunt, exacerbarunt* τὰς σεβομένας γυναῖκας, *proselytas*; nam erant et proſelyti in ea urbe v. 43. τὰς εὐσχήμονας) Τὰς πλουσίας inquiunt Graeci, τὰς παρὰ Ῥωμαίοις ματρώνας.

51. Ἐκτιναξάμενοι — αὐτοὺς) Non rem tantum, ſed et rei ſymbolum obſervarunt, iuxta Domini verba Matth. X, 14. ubi dicta vide. Declarabant hoc Symbolo, hos Iudaeos non eſſe meliores Ethnicis. εἰς Ἰκόνιον) Oppidum Lycaoniae non magnum, ſed munitum, ut Strabo ſcripſit L. XII. Hodie *Coni* vocatur.

52. Οἱ δὲ — ἁγίου) *Discipuli autem repleti sunt gaudio et Spiritu sancto*, i. e. confirmati ſunt in propoſito propagandi religionem. Nam πνεῦμα ἅγιον h. l.

 eſt

est animi fortitudo, magnus animus ad aliquid agendum, ut saepe.

CAP. XIV.

1. Κατὰ τὸ αὐτὸ) *Una, simul*, ut saepe apud Profanos. Supra c. III, 1. ἐπὶ τὸ αὐτό. Vid. Kypke. Sunt tamen, qui supplent ἔθος, ut sit idem quod κατὰ τὸ εἰωθός, ut infra c. XVII, 2. καὶ λαλῆσαι, ὥστε) Ut docerent *eo modo* et successu. Λαλεῖν elliptice usurpatur de praedicatione Evangelii. ὥστε — πλῆθος, *ut Iudaeorum et Paganorum magna multitudo susciperet religionem christianam.* Πιστεύειν hic, ut saepissime est religionem suscipere.

2. Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες — τῶν ἀδελφῶν) *Infideles autem Iudaei concitarunt et irritarunt animos Gentilium contra fides.* Κακοῦν hic est *aliquem exacerbare, contra alterum excitare et irritare, einen wider den andern aufhezen.* Sic est apud Ioseph. XVI, 1. 2. Videtur quidem constructio κακοῦν τινα κατά τινος, aliquid insolentis difficultatisque habere. Sed voces, τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν non pendent a verbo ἐκάκωσαν, sed ab ἐπήγειραν. Est enim is Scriptorum quum Graecorum, tum Latinorum mos, ut praemissis pluribus, ea interdum subiiciant, quae constructione non proximis iungenda, sed ad remotius, et nonnunquam ordine primum, referri debeant.

3. Παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ κυρίῳ) *Libere, aperte docentes freti Domino.* Proprie: *Libere docentes propter Dominum.* Nam ἐπὶ cum Dativo et potestatis ac

iuris

iuris habet ſignificationem, et cauſſae atque indicii, ut Herodoto in Polymnia: πυθόμενοι ἐπ' ὅις ἦλθον, *sciscitati qua de caussa advenissent.* τῷ μαρτυρȣ̃ντι τῷ λ. τ. χαρ. α.) *Qui confirmabat Evangelium suum gratiosum.* Ὁ λόγος τῆς χάριτος vocatur Evangelium, quia ex ſumma Dei bonitate proceſſit. Confirmavit autem veritatem Evangelii, ut ſtatim ſequitur, ſignis et miraculis, quae ipſo largiente, Apoſtolorum adminiſtratione edebantur.

4. Ἐσχίσθη) *In diversas partes abiit.* Ut Aen. II. 39. Scinditur incertum ſtudia in contraria vulgus. ὁι μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰȣδαίοις) *Quidam stabant a partibus Iudaeorum. Xenoph.* Hell. III. σὺν τοῖς ἕλλησι μᾶλλον, ἤ σὺν τῷ βαρβάρῳ εἶναι.

5. Ὡς δὲ — λιθοβολῆσαι αὐτȣ̀ς) *Quum vero Gentiles et Iudaei eum primoribus suis consilium cepissent de iis violandis et lapidandis.* Ὁρμὴ, *impetus animi, consilium. Herodian.* VIII. 8. 6. ὁ ρ μ ῇ δὲ ἀλόγῳ χρησάμενοι, ἀνῆλθον ὁμοθυμαδὸν ἐις τὰ βασίλεια, *Vesano quodam motu unanimiter ad regiam concurrentes.*

6. Συνιδόντες) *His compertis etc.* λύςραν καὶ δέρβην) Derbe ad latus Iſauriae. Vicinam fuiſſe Lyſtram intelligi poteſt ex iis, quae hoc loco commemorantur. Dicitur ἡ λύςρα, et τὰ λύςρα, quemadmodum inſula ἡ ψύρα et τὰ ψύρα.

8. Ἀδύνατος τοῖς ποσὶν) *Debilis, unvermöglich.*

9. Καὶ ἰδὼν — σωθῆναι) *Et vidit, eum habere fidem convalescendi.* Σώζεσθαι h. l. eſſe *sanari*, inde apparet, quoniam ſermo eſt de aegroto. Πίςις *fiducia* aegroti, qua certe ſperabat, fore, ut ſanaretur. Fiduciam

concepit inde, quod viderat miracula a Paullo et Barnaba in urbibus illis patrata. v. 3.

11. *Λυκαονιςὶ*) Ipſa Lucae narratio oſtendit, Paulum non intellexiſſe, quae tum Lycaonice dicebantur; ſi enim intellexiſſet, ſtatim tanquam re inopinata audita ſcidiſſet veſtes, non vero expectaſſet, donec ſacerdos accerſitus cum tauris et coronis accederet, quod nonniſi poſt aliquam temporis moram fieri poterat. Ergo Apoſtoli non omnes linguas intellexerunt. *Paulus Ernestus Iablonskius* in diſſert. de lingua Lycaonica, eam ſtatuit non fuiſſe dialectum graecam, ſed Aſſyriacae proximam, atque hinc deductam. *οἱ θεοὶ — ἡμᾶς*) Putarunt eos eſſe Deos, ſub humana imagine terras inviſentes. Id interdum factum credebant gentes. *Iupiter* apud Ovidium Metamorph. I. *Et Deus humana lustro sub imagine terras. Arrianus Epictet.* III, 1.

12. *Ἐκάλεν — τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν*) Solebat enim Iupiter Mercurium ſecum ducere. *Hyginus* poët. Aſtron. *Hunc autem* (Hyrica) *quum Iovem et Mercurium hospitio excepisset. Eurip.* Ion. 4. *Ἑρμῆν μεγίςω Ζηνὶ δαιμόνων λάτριν. ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγέμενος τῦ λόγυ*) *Quia ille verba praeibat*, i. e, *Plurimum loquebatur.* Alluſum videri poteſt ad cognomen Mercurii *ἡγεμὼν*. *Iamblichus* de Myſter. init. *θεὸς ὁ τῶν λόγων ἡγεμὼν ὁ ἑρμῆς.* Macrob. Sat. 1. 8. *Scimus Mercurium vocis et sermonis potentem.* Tanto autem facilius Lyſtrenſes ad hanc de Paullo perſuaſionem pervenire poterant, quanto maior in eo dicendi fuit vis. *Mercurius* enim eloquentiae praeſes, et omnis quaſi facundiae antiſtes credebatur.

13.

13. Τȣ̃ Διὸς τȣ̃ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως) i. e. Iovis προπυλάιȣ, qui idem ac Iupiter cuſtos et conſervator fuit. Addit Lucas hoc ἐπίϑετον, quia in una urbe unum ſaepe numen pro diverſis epithetis ſingularia beneficia deſignantibus, in diverſis templis cultum eſt, diverſaque ſacra et diverſos ſacerdotes habuit. ταύρȣς καὶ ϛέμματα) i. e. τάυρȣς ἐϛεμμένȣς, *tauros cum corollis et vittis*, ſecundum ſacrificiorum veterum ritum. De conſuetudine victimas floribus ornandi vid. Wetſt. ad h. l. ἐπὶ τȣ̀ς πυλῶνας) Vel, ad loca circum portas urbis, vel ante fores aedium, in quibus Paulus et Barnabas diverſabantur. Poſterior ſententia eſt veriſimilior. Solemnia enim haec Apoſtolis fuiſſe deſtinata, evincit eorum ſermo, quo hos honores a ſe amoliuntur. Videtur igitur Sacerdos ſolenni pompa, una cum turba ad ipſum Iovem praeſentem in civitate, eſſe ingreſſum, ibique ante fores aedium, quas intraverant Apoſtoli, ſacrificare voluiſſe.

15. Ὁμοιοπαϑεῖς) *Similis conditionis et naturae*, i. e. cibi et potus indigi, morbis mortique obnoxii. Sic etiam Iac. V, 17. Ἀπὸ τȣ́των τῶν ματαίων) *Ab his idolis et falsis Diis*, in genere maſculino, veluti ſi digito deſignaſſet ſtatuas Deorum. Hebr. אֱלִילִים, הֲבָלִים, כְּזָבִים. quibus nominibus Hebraei Deos gentium vocant, quippe inania hominum commenta, Deos ſine re. ἐπιϛρέφειν — ζῶντα) *Vos convertere ad cultum Dei aeterni*, qui non moritur, ut Reges illi in Deos conſecrati, ſed ſemper vivit agitque. ὃς ἐποίησε — ἐν ἀυτοῖς) Paulus in hac oratione Lyſtrenſes ad veri Dei cognitionem ita ſtudet perducere, ut ſimul falſam eorum de Iove et Mercurio perſuaſionem tacite quaſi refellat. Poſtquam nimirum Deum

generatim omnium rerum auctorem esse v. 15. dixerat, *bonorum speciatim fortunae* mentionem fecit. v. 1. Constat enim, Iovem quidem omnium bonorum auctorem et quasi effectorem habitum esse, sed ita, ut ceterorum deorum quasi ministerio in bonis illis rite dispensandis, sapientissime uteretur. Sic *bona mentis* Minervae, *corporis* Aesculapio, *bona* denique *fortunae* Mercurio tulerunt accepta. Paulus contra docet, uni Deo Israelis nos omnia fortunae bona accepta ferre debere, eundemque tanquam unicum verum Deum beneficum esse colendum.

16. Ὃς ἐν ταῖς — ὁδοῖς αὐτῶν) *Qui superioribus sive praeteritis aetatibus sivit omnes nationes pergere secundum ipsorum sententiam*, i. e.. passus est Deus nationes omnes sequi suum sensum, suas opiniones in cultu divino; non abduxit eas revelatione peculiari a suis religionibus. Πορέυεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτȣ est *vivere suo arbitratu*, atque pro sua opinione. Hoc autem loco sermo est de religione, quam deserere monentur ii, ad quos Paulus loquitur. Ergo omnino sensus est: Deus passus est nationes omnes sequi suas opiniones de colendo numine. Nec legem illis dedit, quibus pravos cultus compesceret, nec prophetas.

17. Καί τοιγε — ἀγαθοποιῶν) *Quanquam dedit documenta providentiae suae et existentiae beneficiis generi humano exhibitis.* Hic horum verborum est sensus. Nam ἀμάρτυρος est is, de quo nulla extant documenta. Ergo Deus ȣκ ἀμάρτυρος est, cuius revera extant documenta. Deus nempe benefaciendo demonstravit, se esse verum et summum Deum. Vox ἀγαθοποιῶν optime connectitur cum superioribus. Satis memoriam sui insculpsit

ſculpſit eorum animis, qui non ceſſet perpetuo illis benefacere. καιρὲς καρποφόρες) *Tempestates frugiferas*, ſoles, ventos, ver, aeſtatem, autumnum. Ἐμπιπλῶν — ἡμῶν) *Satians nos alimentis et laetitia*, vel ut *Thalemannus* vertit: *explendo nos cibo abundanti ad laetitiam*. Τὰς καρδίας ἡμῶν, i. e. nos. Alii cum *Grotio* εὐφροσύνην hic pro vino, tanquam effectum pro cauſſa poni putant; καρδίαν autem de *ventriculo* interpretantur. Sic veteres Medici ſtomachum olim καρδίαν vocarunt, quando καρδιαλγίαν, καρδιωγμὸν etc. ventriculi affectus vocant. Vid. *Wolfii* curas ad h. l. Quicquid ſit, hoc vult Apoſtolus: Deus non tantum neceſſaria, ſed et copiam bonorum ad laetitiam ſuppeditat nobis. Ex his igitur omnibus, ut documentis certiſſimis, concludi poteſt, eſſe Deum et providentiam.

18. Τε μὴ θύειν) i. e. ἀπο τε μὴ θύειν. Repreſſerunt aegre conatum ſacrificandi.

19. Ἐπῆλθον — τὲς ὄχλες,) *Venerunt autem Iudaei Antiochia et Iconio, qui multitudini persuaserunt*, i. e. multitudinem perſuadendo irritarunt. Iudaei, qui iam Antiochiae et Iconii tumultus contra Paulum et Barnabam excitaverant, venerunt in urbem, in quam Apoſtoli profecti erant, ibique in conatu ſuo perrexerunt. Horum Iudaeorum perſuaſionibus tantopere res converſa eſt, ut incolae urbis quem modo Deum eſſe putarant, eum nunc lapidibus obruerent. λιθάσαντες — τεθνάναι) Coniectis lapidibus in Paulum, extra urbem protraxerunt eum, rati eſſe mortuum. Non in Barnabam, ſed in Paulum coniecerunt lapides, ut qui λόγε ἡγέμενος multitudini magis erat inviſus.

20. Κυκλωσάντων — πόλιν) *Quum vero Christiani eum cingerent,* (et defenderent a multitudine tumultuante,) *surrexit ille et rediit in urbem*, reverſus nempe ad praeſentium ſenſum poſt animi exſternationem ex tot lapidum vulneribus illatam. *Pricaeus* ſuſpicatur, Paulum ſe mortuum finxiſſe. Salva pietate ſancti viri hoc ſtatui poſſet. Nam vitam conſervare voluiſſet, Chriſtum diutius praedicandi, pluresque agones ſubeundi cupedine.

21. Εὐαγγελισάμενοι — ἱκανὲς) *In ea urbe quum Evangelium tradidissent, et collegissent discipulos satis multos.* Μαθητεύειν interdum ſimpliciter ſignificat *docere;* hoc autem loco, quia praeceſſit εὐαγγελίζεσθαι, *docere Evangelium*, ſignificat illud verbum *aliquem facere discipulum,* adducere ad numerum diſcipulorum.

22. Παρακαλᾶντες — τᾶ θεᾶ) Ex τῷ παρακαλᾶντες repetendum ἀπὸ τᾶ κοινᾶ eſt λέγοντες, cuius notio in τῷ παρακαλᾶντες incluſa latet. Expone igitur, ac ſi ſcriptum eſſet, παρακαλᾶντες ἐμμένειν τῇ πίςει καὶ λέγοντες ὅτι δεῖ. Sic apud Ioſeph. Ant. V, 1, 18. Senſus eſt, *per multiplices calamitates intrandum esse in regnum Dei*, i. e. eos, qui velint Chriſtiani fieri, oportere perpeti multas calamitates, ſc. religionis cauſſa. Ἡ βασιλεία τᾶ Θεᾶ h. l. ut ſaepiſſime eſt *coetus cultorum Dei in his terris*, coetus chriſtianus. Intrat in hunc coetum, qui fit Chriſtianus. Calamitates autem intelliguntur, quae ſuſcipiantur religionis cauſſa. Ab his enim calamitatibus occaſionem ſumſerunt Apoſtoli monendi Chriſtianos recentes, perferendas eſſe calamitates religionis cauſſa, ut eos adhortarentur ad conſtantiam. De aliis mi-

ſeriis

feriis vitae, quae non pertinent ad religionem, h. l. non eſt ſermo.

23. Χειροτονήσαντες) *Quum constituissent.* Nam χειροτονεῖν h. l. ſimpliciter eſt: *constituere*, quum alias ſit *protensis manibus eligere, per suffragia aliquem muneri alicui praeficere.* Vid. SCHLEUSNERI Novum Lexicon Graeco-latinum in N. T. ſub voce χειροτονέω, et cf. WOLFII curas in noſtrum locum. Caeterum habemus hic novum exemplum antiſtitum, ex ipſis recens converſis ſumtorum. προσευξάμενοι — πεπιστεύκεισαν) *Quumque preces fecissent cum ieiuniis*, (quum egiſſent ſolemnem diem in ſingulis eccleſiis, quem tranſigerent inter preces et ieiunia,) *tradebant illos curae Domini eius, cuius religionem susceperant.* Bonis votis eos commendabant Deo. Παρέθεντο, *commendabant.* Sic ſaepe apud Ioſephum, ut Kypke oſtendit.

25. Εἰς Ἀττάλειαν) Attaliam *Ptolomaeus* in ora maritima Pamphyliae ponit poſt Lyciam. Sic et *Strabo.* Alii Lyciae attribuunt. Sed provinciarum fines a Romanis ſaepe mutati. Hodie: *Satalia Vecchia.*

26. Εἰς Ἀντιόχειαν) Nempe Syriae, ut ſequentia oſtendunt. ὅθεν — ἐπλήρωσαν) *Ubi Dei beneficio praefecti fuerant huic negotio, quod expleverant.* Παραδεδομένοι εἰς τὸ ἔργον, *traditi ad negotium*, i. e. praefecti negotio, quibus demandatum eſt negotium. Intelligi autem hic negotium docendi, per ſe clarum eſt. Reſpicitur ad cap. XIII, 1—5. Τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, *beneficio Dei.* Illud beneficium Dei erat, quod revelatione ſingulari praefecti fuerant huic negotio.

27.

27. Ἀνήγγειλαν — αὐτῶν) *Exposuerunt omnia, quae Deus iis exhibuisset beneficia.* Eſt locutio hebraica. Nam verbum עשה cum particula עם ſaepe ita uſurpatur, ut ſit *alicui boni aliquid exhibere.* Ἤνοιξε θύραν) i. e. *Occasionem dedit*, ut 1 Cor. XVI, 9. aliisque locis.

CAP. XV.

Καί τινες — Ἰουδαίας) *Quidam ex Iudaeis fidem amplexis, qui ex Iudaea venerant*, ſc. Antiochiam. ὅτι ἐὰν — σωθῆναι) *Nisi circumcidamini more Mosaico, non potestis fieri felices.* Σωθῆναι h. l. non ſimpliciter de aeterna ſalute eſt intelligendum, ſed de ea ſalute, vel felicitate, quam Iudaei a ſua circumciſione repetebant. Haec autem felicitas in eo erat, ut circumciſi reciperentur in foedus cum Deo, et fierent membra populi Dei. Dicebant igitur illi Iudaeo - chriſtiani Antiochenis: Niſi fueritis circumciſi, non poteſtis frui beneficiis, quae Deus populo ſuo promiſit. Sub circumciſione vero reliquorum etiam rituum Moſaicorum obſervatio comprehenditur, ut patet ex comm. 5. Plerique bona fide crediдiſſe videntur, circumciſionem, et legem Moſaicam, utpote a Deo mandatam, etiam a Chriſtianis eſſe retinendam. Alii vero tenaces veterum rituum fuiſſe videntur ex arrogantia, vel metu, ne a Iudaeis reliquis vexarentur. Cf. Galat. II, 4.

2. Γενομένης — πρὸς αὐτοὺς) *Igitur orto tunc dissidio haud parvo, et commota disputatione inter Paulum Barnabamque et illos.* Nam Paulo et Barnabae impoſita neceſſitas, cum illis hominibus diſputandi. Στάσις, dis-

dissidium, contentio. ἔταξαν ἀναβαίνειν) *Ordinarunt ut ascenderent*, i. e. proficiſcerentur. Καί τινας — αὐτῶν) e. c. Titum, Graecum, quem Paulus tum circumcidi non eſt paſſus, ne Iudaizantibus cedere videretur. Cf. Gal. II, 1—5. πρὸς — ἱερȣσαλὴμ) Maior enim Apoſtolorum et eccleſiae Hieroſolymitanae apud Chriſtianos erat auctoritas, quam Pauli et Barnabae.

3. Προπεμφθέντες) *Officiose deducti.* Significatur enim hoc verbo officium, quod ab amicis atque notis praeſtatur diſcedentibus, tam verbis et oratione, quam factis et opera; et inde ſunt λόγοι προπεμπτικοί. τὴν ἐπιςροφὴν τῶν ἐθνῶν) *Conversionem Gentilium*, ſc. ad Deum, nempe Cornelii, Antiochenſium, Cypriorum, Piſidarum, Pamphiliorum, Lycaoniorum, Lyciorum.

4. Τῶν ἀποςόλων) Quorum praecipui erant Ioannes, Petrus et Iacobus, Gal. II, 9.

5. Ἐξανέςησαν — πεπιςευκότες) Sicut Antiochiae quidam e Iudaeis facti Chriſtiani, ita et Hieroſolymis quidam duriorem illam defendebant ſententiam, praecipue autem ex illis, qui Phariſaei fuerant.

6. Ἰδεῖν περὶ τȣ̃ λόγȣ τȣ́τȣ) *Ut cognoscerent ista de re*, vel de hac diſputatione, ſ. quaeſtione. An hic conventus pro concilio poſſit haberi, nec ne, diſputatur a doctis. De qua re conſulendi ſunt auctores, qui de rebus ad hiſtoriam eccleſiaſticam pertinentibus ſcripſerunt.

7. Πολλῆς — γενομένης) *Quum diu disputatum esset*; Paulo et Barnaba libertatem Chriſtianorum ex gentibus converſorum defendentibus, Iudaizantibus autem obſervationem auctoritatemque rituum Moſaicorum urgentibus.

bus. ὑμεῖς ἐπίϛαθε — πιϛεῦσαι) *Nostis, Deum iam dudum me sibi elegisse, ut per me Pagani audirent doctrinam Evangelii et fide illam susciperent.* Constructio: ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο est tota hebraica, ut בָּחַר בְּצִיּוֹן ἐξελέξατο ἐν Σιῶν, *elegit Sionem. Deus elegit nos*, i. e. me Petrum, ut per me Evangelium traderetur gentibus. Ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων, *ab antiquissimis inde temporibus, iam dudum, iam olim,* ut Pſ. XLIV, 2. בִּימֵי קֶדֶם. Quum autem addit Petrus: *Deus me elegit, ut Pagani per me audirent doctrinam Evangelicam,* reſpicit ad hiſtoriam, quae narratur Act. X.

8. Ὁ καρδιογνώϛης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς) *Cui perspectae et notae sunt animi cogitationes, Deus, adprobavit eos*, i. e. declaravit eos haud indignos, quibus Evangelium annunciaretur. Nam μαρτυρεῖν τινὶ, *approbare, laudare aliquem.* καθὼς καὶ ἡμῖν) Qui circumciſi ſumus, et Moſis inſtituta obſervamus.

9. Καὶ οὐδὲν — καὶ αὐτῶν) *Nihil discrevit*, i. e. *discrimen fecit nullum inter nos et illos*, quod quidem attineat ad gratuiti favoris beneficium, conferendum credentibus. τῇ πίϛει — αὐτῶν) *Fide puras efficiens mentes ipsorum.* Ἡ πίϛις, *doctrina christiana* in univerſum, ut ſaepe. Per hanc Deus mentes Paganorum purgavit, dum eos a perniciofis erroribus liberavit, et flagitiis eripuit eorum mentes. Perducti enim ſunt religione chriſtiana ab idolorum cultu ad cultum veri Dei, atque ad cognitionem viae ſalutis, quae ipſis antea incognita fuerat. Hoc igitur vult Petrus: Ipſemet olim credideram, gentiles nonniſi circumciſione et obſervatione rituum puros

ros effici, et dignos ſocietate populi Dei reddi poſſe. Sed Deus nunc factis declarat, omnes illos recipiendos eſſe in ſocietatem populi Dei, quorum mentes religione Chriſti ab erroribus et a vitiorum impuritate ſunt purgati. Quum igitur mundati ſint, non debent amplius immundis accenſeri.

10. Τί πειράζετε τὸν Θεὸν;) *Cur Deum tentatis?* Tentare Deum dicitur is, qui agit ita ut velit experiri, an Deus aliquid facere poſſit vel velit; qui nova deſiderat potentiae et divinae voluntatis documenta, ubi iam extant documenta certiſſima. Sic igitur ii, qui iugum legis Moſaicae imponere volebant Chriſtianis, tentabant Deum. Dederat enim Deus certiſſimum documentum, ſe Paganos etiam felices fieri velle, dum Cornelio eiusque familiae largitus fuerat Spiritum ſanctum. De certo hoc facto dubitabant illi Iudaismi defenſores, et experiri volebant, an res ita ſit? Veteres quidam omittunt τὸν Θεὸν, ut ſenſus ſit: Cur tentatis, i. e. conamini imponere iugum illis etc. ἐπιθεῖναι — μαθητῶν) Metaphorice: *Alligare gravando fratres, ad sustinendum ea, quae neque nostri maiores neque nos perferre potuimus. Iugum*, de quo Petrus loquitur, ſine dubio eſt lex Moſaica cum ſuis ritibus. Dicimur non poſſe, quod perdifficile eſt. Valde moleſta fuit obſervatio legis Moſaicae ob ingentem illum numerum praeceptorum ritualium, quem videre potes apud Moſen de Kotzi. Et Petrus oſtendit, quam durum ſit, onus tam moleſtum iis imponi, quos Deus velit ab eo eſſe liberos.

11. Ἀλλὰ — κἀκεῖνοι) *Sed et nos credimus*, (non obſervatione legis Moſaicae, ſed) *favore et benignitate*

Do-

Domini Iesu fore ut salus nobis contingat, quomodo et illis, ſc. Paganis, qui non ſervantur per legem Moſis, quam nunquam habuerunt, ſed beneficio Chriſti. Nonnulli haec verba καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι non retulerunt ad τῶν μαθητῶν, ſed ad οἱ πατέρες, et Petrum dixiſſe arbitrati ſunt: Nos uti illi maiores noſtri per Meſſiam ſe ſervari crediderunt. Sed adverſarii hoc non conceſſuri fuiſſent Petro. Phariſaei enim, adverſus quos Petrus disputabat, omnino in ea erant opinione, Iudaeos per legem Moſaicam ſalute potiri, (v. 1.) non ſolo Meſſiae beneficio. Neceſſe eſt igitur, ut in concluſione orationis Petrinae ſit illud: Nos Iudaei, uti illi Pagani mero beneficio Meſſiae, χωρὶς ἔργων νόμȣ ſperamus felicitatem.

12. Καὶ ἤκȣον — δι' αὐτῶν) Haec eo conſilio commemorarunt Paulus et Barnabas, ut confirmaretur pluribus exemplis, quod Petrus dixerat ſupra v. 7—9. Niſi enim Deus voluiſſet, ut doctrina Chriſti propagaretur inter gentes, non comprobaſſet Pauli legationem per miracula.

13. Ἀπεκρίθη Ἰάκωβος) *Loqui coepit Iacobus*, ut ſupra III, 15. et alibi. *Iacobus minor*, *Alphaei* filius hic intelligitur, qui poſt Petrum maxima auctoritate pollebat apud Chriſtianos.

14. Καθὼς πρῶτον — ὀνόματι αὐτȣ̃) *Quemadmodum primum Deo placuerit recipere ex gentibus ingentem multitudinem inter cultores nominis sui.* Λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτȣ̃, proprie: *gentem de nomine suo vocatam*, i. e. ſibi propriam, cultu et obſequio ſibi deditam. Verba illa: ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτȣ̃ deſunt in Codd. Verſſ. et Patr. haud paucis. Ἐπεσκέψατο λαβεῖν, *Libenter recipere*

pere voluit, vel placuit ipſi recipere. Similis huic eſt locutio Ierem. XXXII, 41. καὶ ἐπισκέψομαι τοῦ ἀγαθῶσαι αὐτοὺς. Cf. textum hebr. Senſus igitur eſt: Deus inter gentes ſibi collegit populum, qui dicitur populus Dei, ſicut olim Iudaei dicebantur populus Dei.

15. Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν) *Huic rei consonant.* Petrus experientiam, et eam quidem, quae ipſi obtigerat, produxit; Iacobus Scripturam propheticam ſuperaddit.

16. Ἀναστρέψω — πεπτωκυῖαν) *Rursum aedificabo domum Davidis collapsam.* Ἀναστρέφω, אָשׁוּב, verbum pro adverbio. Et Hebraeis omne habitaculum σκηνὴ dicitur, quia ea habitatio vetuſtiſſima. καὶ τὰ κατεσκαμμένα — αὐτὴν) *Et ea quae diruta sunt in ea reficiam, eamque restituam.* Τὰ κατεσκαμμένα, ſc. μέρη, *suffossas*, ſ. *dirutas partes.* Κατασκάπτειν, *effodere*, pro *evertere penitus*, in qua ſignificatione hoc verbum apud Profanos etiam occurrit, ut *Kypkius* docuit. Ἀνορθοῦν, *iterum aedificare, instaurare, reficere.* Deſumta ſunt haec et ſequentia verba ex Amos. IX, 11. 12. *Domum Davidis*, quam reaedificandam eſſe Propheta dixit, non eſſe domum proprie dictam, ſed effigiem regni Davidici, facile apparet. Ita etiam *mons Sion*, ubi palatium Davidis fuit, omnem omnino civitatem Iſraeliticam indicat. Senſus igitur huius commatis eſt: *civitatem Israeliticam felicitati suae esse restituendam.*

17. Ὅπως ἂν — ταῦτα πάντα) *Ut reliqui homines Deum quaerant, et omnes nationes, quae ab eo nomen acceperunt; haec ita dicit Dominus.* Haec ſunt e verſione graeca, a qua hebraicus textus h. l. valde differt. In hoc enim haec extant verba: *Ut* (Iſraelitae) *possideant reliquias Edomi, et omnes gentes quae abs*

me nomen acceperunt etc. Alexandrini autem interpretes, quos Iacobus ſequitur, pro יִירְשׁוּ legerunt יִדְרְשׁוּ, transpoſita porro particula אֶת, et addito יהוה, pro אֱדוֹם legerunt אָדָם. Senſus huius loci e textu hebraico eſt, Deum poſt clades Palaeſtinae publicas effecturum eſſe, ut floreat iterum civitas afflicta, ut Iſraelitae accipiant imperium in Idumaeos, et in omnes nationes, quae ad cultum veri Dei eſſent tranſiturae. Hunc locum Iacobus, Alexandrinos ſecutus, memoriter profert, et ſimul ad alia flexit. Sicuti nempe reditus ex Babylonico exilio ſaepe eſt imago recuperatae per Meſſiam felicitatis: ita hic etiam reaedificatio civitatis Iudaicae repraeſentat futura ſimul tempora, quibus civitati Iudaicae per Meſſiam alia contigit ſalus. Porro quum in Pſalmis et paſſim in Prophetis Iſraelitis promittitur, eos habituros eſſe imperium in gentes omnes, hoc minime accipiendum eſt hiſtorice; huiusmodi enim imperium Iudaei nunquam habuerunt; ſed prophetice innuitur, omnes, i. e. plurimas nationes acceſſuras eſſe ad colendum Deum verum, quem Iſraelitae colebant. Quare ſaepe additur, ceteras nationes venturas eſſe Hieroſolyma Dei colendi cauſſa; Iudaeam fore quaſi matrem omnium gentium etc. Ergo prophetico more hiſtorica cum Symbolis per illam hiſtoriam adumbratis coniuncta ſunt.

18. Γνωςὰ — ἔργα αὐτȣ̃) *Nota enim sunt Deo omnia opera sua.* Ἔργα Θεȣ̃, *quicquid Deus facit, vel facere decrevit.* Senſus eſſet: *Non nunc demum hoc consilium cepit, aperuitque Deus: sed apud se statuit olim, et per Prophetas significat;* illud ergo ſtabit, et ratum erit, et quicunque contra illud faciunt, Deo reſiſtunt. *Thalemannus* vertit: *Etenim cara sunt Deo* sem-

semper omnia opera eius, i. e. amat omnes homines, non modo Iudaeos, ſed etiam Gentiles. Hanc interpretationem probat *Schleusnerus* in Lexico ſub voce γνωςὸς, hac adductus ratione, quod verbum γινώσκειν ut hebr. יָדַע ſaepe ſignificat *amare*. Dubia tamen ſunt verba: ἐςι τῷ θεῷ πάντα τὰ ἔργα ἀυτȣ̃, quia a multis codicibus vel plane abſunt, vel variant, ut conſtructio ſit talis: λέγει κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα, γνωςὰ ἀπ' ἀιῶνος, *dicit Dominus*, (nunc) *efficiens quae iam olim nota erant*, ſc. ex Scriptis Prophetarum. Ἀπ' ἀιῶνος, מֵעוֹלָם, *olim*, *antiquis temporibus*. Non ſine ratione ſuſpicatur cel. *Matthaei*, totum hunc verſum, ſuppoſitum eſſe ab aliquo, qui, ut ipſe opinabatur, lenius iungere volebat verba prophetae et Iacobi, ut argumenti vis luculentius appareret.

19. Παρενοχλεῖν) *Facere negotium*, ſ. obiicere moleſtiam gentibus, ſ. conturbare gentes; ne ſcilicet ſic multis aditus ad Chriſtianiſmum praecluderetur.

20. Ἀλλὰ ἐπιςεῖλαι ἀυτοῖς) *Scribere*, uti apud Latinos interdum *mittere* ſimpliciter eſt ſcribere, *epiſtolam mittere*; vel etiam *praecipere*, qua notione hoc verbum ſaepe apud Ioſephum, Ant. I, 1, 1. II, 2. 1. aliisque locis. Τȣ̃ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν ἐιδώλων) *Ut abstineant se a pollutis idolorum cibis*, ſive a pollutionibus ciborum; cuius generis ſunt ea quae idolis conſecrata ſunt. Ἀλισγήματα, *cibi vetiti*, de quibus lex agebat, quales ante omnes ἐιδολόθυτα, quae non eſſe impura non poterant. Sic ἄρτȣς ἠλισγημένȣς Malach. c. I, 6. 7. vocat *panes pollutos*. Ipſe Lucas infra c. XXI, 25. ἐιδωλόθυτον vocat, quod h. l. ἀλισγήματα τῶν ἐιδώλων. Mos erat gentilibus, ut ſacrificiis peractis, pars victimae

 Diis

Diis confecratae daretur Sacerdotibus, pars cederet offerentibus, qui epulas facras vel in templis, vel in privatis aedibus inftituebant, ad quas invitare folebant amicos. Ovid. Metam. XII, v. 154. *Sacra tulere suam: pars est data cetera mensis.* Iudaei nefas effe putabant his epulis intereffe. Quare Chriftianis iniungendum effe cenfuit conventus, ut abftinerent a talibus conviviis invitati. Nec fine ratione. Periculum enim erat, ne Chriftianis, qui his epulis intereffent, perfuaderent Pagani ut redirent ad idololatriam. Deinde etiam epulae facrificales habebantur in honorem idolorum. Qui igitur iis intererant, ii participes fiebant cultus, qui idolis illis praeftabatur, ut taceam fcandalum quod datum fuiffet aliis Chriftianis, fi vidiffent fratres chriftiana libertate fic abuti, ut intereffe epulis facrificalibus Paganorum non dubitarent. Cf. 1 Cor. VIII. totum et 1 Cor. X, 14. fq. καὶ τῆς πορνείας) Iacobus, ut facile apparet, de iis monet, quae difputationem recipere videbantur, et quae Iudaeos poterant offendere, et impedire, quo minus pii ex gentibus cum piis Hebraeis in unam ecclefiam coalefcerent. Eft igitur fermo de adiaphoris per fe, quibusque ex charitatis tantum lege abftinendum effet. Quomodo autem inter adiaphora, per fe videlicet, *scortatio* poterat reponi? Probabilis igitur eft *Heinsii* fententia, qui ftatuit effe hoc loco ἀλίσγημα πορνείας, ut ἀλίσγημα εἰδωλοθύτων, ut vetetur, ne gentes cibis, qui idolis effent a meretricibus oblati, vel mercede emti meretricia fuerant, fe polluant. Helleniftae aliqui haud dubie πορνεῖαν, i. e. πορνικὴν θυσίαν, ἀτελῶς dixerunt, ut fi, πορνεῖον μίσθωμα, πορνείαν σάρκα, dicas. Nihil vero ufitatius erat apud gentes, quam ut meretrices, quae fufficientem corpore quae-

ftum

ſtum feciſſent, luculentas Veneri Divisque victimas, eadem hac foediſſima mercede pretioque emtas partasque offerrent, quod Dei lege vetitum. Deut. XXIII, 19. Probabilior tamen videtur eſſe eorum ſententia, qui ſcortationem intelligunt non in ſe, ut morale quid, ut flagitium quoddam, ſed quoad cum idololatria et cultu Deorum erat coniuncta. Conſtat enim, fuiſſe quaedam ſacra publica, in quibus ſcortatio propemodum licita, et tanquam in parte ſacrorum illorum haberetur, veluti Romanorum Lupercalia et ſacra Bonae Deae, Graecorumque Dionyſiaca. Iam Moſis tempore coniunctam fuiſſe illam veneream nequitiam cum idolorum cultu, patet ex Num. XXV, 1. XXXI, 16. Non igitur mirum, ſi Apoſtoli, ubi prohibent epulas ſacrificales, ſimul etiam prohibent πορνείαν, cum epulis illis coniunctam. Cf. Bengelii Gnomon, et Wetstenius ad h. l. Alii, quibus *Schleusnerus* in Lexico ad vocem πορνεία accedit, de metaphorica vocis πορνεία ſignificatione cogitarunt, ita ut ſignificet *idololatriam*, non quidem craſſam illam, ſed ſubtiliorem, et illa aetate receptam, quae ad accubitum in εἰδωλείῳ et eſum τῶν εἰδωλοθύτων ſpectat, ut docuit *Io. Seldenus* in uxore hebraea. p. 493. Alii Henckii *Magazin für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengesch.*, qui inſuper ἀλισγ. τ. εἰδ. ſenſu anguſtiori, et πορνείαν latiori accipit, et totum locum ſic vertit: *Die aus den Heiden bekehrte Christen sollen sich enthalten der heidnischen Opfermahle, und überhaupt alles dessen, was zum Götzendienste gehört, so wie auch des Essens vom Erstickten und vom Blut.* Nec contemnenda eſt *D. Guil. Abrahami Telleri* ſententia (Wörterbuch des N. T. ſub voce Hurerey) hanc vocem

explicantis de matrimonio cum ethnicis. Exod. XXXIV, 15. 16. Num. XXV, 1. 2. Hebr. XII, 16. *Michaelis* intelligit *carnem in macello venalem*, a verbo περάω, *emo*, quam ſignificationem huius vocis illuſtrare et confirmare vult ex *Iulio Polluce*, L. IX. §. 34. ubi ἐμπόριον dividitur in καπηλεῖα, καὶ πορνεῖα, ἃ καὶ οἰκήματα ἄν τις εἴποι. Vid. Michaelis *Einleitung* etc. edit. 4. p. 202. Porro abſtinere debebant Chriſtiani τοῦ πνικτοῦ καὶ αἵματος) *Suffocato et sanguine.* Vide Levit. XVII, 10. ſqq. Suffocatum animal eſt vel ſponte mortuum, vel venatione captum. Huiusmodi animalis eſu abſtinendum erat Iudaeis, quoniam ſanguis omnis in eius venis et arteriis remanſiſſet. Licitus tamen erat animalis capti eſus, poſtquam ſanguis ab omnibus venis erat ſecretus. *Sanguinem* porro occiſarum victimarum Iudaei ex lege Moſis ad aram adſpergere, ſive in terram fundere ſolebant; ſed ab eius eſu iis omnino erat abſtinendum. Ethnicis contra ſanguis et ſuffocatum in deliciis erat. Quoniam autem eſus eius Chriſtianis ex Iudaeis erat abominabilis, profecto non poterat expectari, ut cum Chriſtianis ex Paganis una ederent, atque cum iis ſe coniungerent, niſi iſti in hac re ſeſe iis accommodarent. Haec videtur fuiſſe huius interdicti cauſſa. Alias de hac re ſententias vid. in Wolfii curis philologicis et Deylingii obſervatt. ſacr. P. II. Veteres Chriſtiani praeceptum de non edendo ſanguine perpetuo obſervandum eſſe duxerunt, quod ex *Tertulliano*, *Minucio*, *Canonibus Apostolicis*, aliisque locis Veterum *Grotius* ad h. l. probat. Sed ea una ex cauſſa, ut Iudaeorum offenſa vitaretur, datam eſſe hanc legem, res ipſa docet. Prolixe de hac re diſputat, atque dubitationes removet *Michaelis* ad h. l.

21.

21. Difficile eſt dictu, quomodo hoc comma cohaereat cum antecedenti. Ratio reddi videtur, cur Chriſtiani ex Ethnicis abſtinere debeant ab eſu ciborum, quorum v. 20. fit mentio. Revocatur nimirum Iudaeis in memoriam interdictum huius rei, quoties Moſes legitur; quare cavendum, ne animi eorum eſu iſtiusmodi ciborum irritentur. *Wetstenius* hunc eſſe ſenſum ſtatuit: Nihil hic innovamus, neque Moſis legem abolemus. Vigeat auctoritas legum Moſaicarum apud Iudaeos natos, legantur porro eius libri ab omnibus, dummodo ne iſti legi ſubiiciantur, quos ipſe ſubiectos non voluit, aut plura a gentibus requirantur, quam Moſes requiſivit Act. VI, 11. 14. Omnium optime Scholion cod. Mosq. apud *Matthaei* nodum ſolvere videtur. Habet nempe haec: Μωυσῆς γὰρ) *ὥστε περιττὸν τοῖς Ἰουδαίοις ταῦτα ἐπιστέλλειν, ἀπὸ τοῦ νόμου ταῦτα μανθάνουσιν. ἀπὸ τοῦ νόμου γὰρ ταῦτα εἴλιπται. ἡ γὰρ καινὴ (διαθήκη) οὐδέν τοιοῦτον διατάττεται, οὐδαμοῦ τοῦ χριστοῦ περι τούτων διαλεγομένου.*

22. Τότε ἔδοξε — αὐτῶν. πέμψαι) In verbis: *ἐκλεξαμένους πέμψαι*, *ut eligentes mitterent*, Accuſ. ponitur ut apud Latinos pro: *ἵνα ἐκλεξάμενοι πέμψωσι.* Sic Xenoph. *Cyrop.* L. VII. *ἔξεστι δὲ σοι ἰδόντι ταῦτα, ἐλθόντα ἔτι καὶ περὶ τῆς ἁρπαγῆς βουλεύσασθαι*, *licet tibi, ut haec videns etiam veniens de rapina consultes.* Alii ἐκλεξαμένους paſſive explicant: *delectos ex sese viros.* Ita ſumitur infra comm. 25. *ἄνδρας ἡγουμένους*) *Viros primarios, facile principes.* Nam ἡγούμενοι h. l. ſunt, qui praecipua aliqua auctoritate et dignitate inter ſuos florent, ob ſingularia, quibus a Deo exornati erant, dona. Hoc ſenſu apud Ioſephum A. XI, 4, 4.

23. Γράψαντες) Pro γράψαντες, ex Grammatices regulis, ordinarie ſcribendum fuiſſe γράψασι, ut τοῖς ἀποςόλοις, tanquam ſuo ſubiecto, reſponderet. Sed hoc ἀνακόλουθον grammaticum a loquendi more Graecorum non abhorret, et in Scriptoribus Atticis etiam ſaepe invenitur. Cf. etiam *Kypkii* obſerv. ad h. l. χαίρειν) *Salutem.* Eſt formula initialis epiſtolarum, Graecis conſueta, ſubaudita voce εὔχομαι, *opto te valere.*

24. Ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες) *Egressi ex nobis,* i. e. ex noſtra congregatione. Aliqui hoc ſunt interpretati de diſceſſione quorundam atque defectione ab Apoſtolis. Ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, *turbarunt vos doctrinis,* vel ſermonibus. Ταράττειν eſt, in pace et tranquillitate ambulantes ſcrupulis turbare. ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν) *Avertentes animos vestros,* a recto tramite nempe. Oppoſitum huius verbi eſt κατασκευάζειν, ut vel ex ἀνασκευῇ et κατασκευῇ Rhetorum notum eſt: iam quum κατασκευάζειν in ſacris litteris ſit, *vera religionis christianae cognitione imbuere et instruere,* facile intelligi poteſt, vi vocis oppoſitae ἀνασκευάζειν denotare, *animos falsa doctrina imbuere et corrumpere, atque adeo a vera salutis aeternae consequendae via abducere conari.* λέγοντες περιτέμνεσθαι) *Dicentes circumcidendos esse,* nempe fideles. Infinitivus pro Gerundio. οἷς οὐ διεστειλάμεθα) *Quibus mandata talia non dedimus.* Auctoritatem Apoſtolorum falſo illi ſuis dogmatibus praeſcribebant.

25. Γενομένοις ὁμοθυμαδὸν) *In unum sensum ingressis,* unanimi conſenſu.

26. Παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν) *Qui ultimo discrimini et extremis periculis exposuerunt vitam suam.*

suam. Efficaciter commendant *Paulum* et *Barnabam*, ut qui nihil exiſtimandi ſint facere ſui cauſſa, quum propter Chriſtum et eccleſiam tot pericula ſubierint, et ſubeant quotidie.

27. Καὶ αὐτὰς — τὰ αὐτὰ) Ut verbis eadem vobis dicant, quae continet epiſtola, et certos vos faciant, epiſtolam hanc non eſſe ſuppoſitam. Ἀπαγγέλλοντας, Praeſ. pro Fut. ἀπαγγελᾶντας.

28. Τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν) *Nobis per Spiritum sanctum*; ἓν διὰ δυοῖν, vel: *Spiritui sancto per nos loquenti*; et conſilia noſtra dirigenti, Io. XVI, 13. et ſupra XIII, 2. Spiritus ſanctus revelavit, quid in ea re ſtatuendum eſſet. πλὴν τῶν ἐπάναγκες, τᾶτων) *Praeter haec necessaria.* Ἐπάναγκες, *necessario*, eſt adverbium, et phraſis noſtra elliptica, quam plene enunciaveris: πλὴν τῶν ἐπάναγκες ὄντων τᾶτων. Si adverbia nominibus iunguntur, participium verbi εἰμὶ ſupplendum eſſe, vulgare eſt. Quod hic de *necessitate* de talibus abſtinendi dicitur, id non ita intelligendum eſt, quaſi in natura ſanguinis et ſuffocati aliquid ſit, cur chriſtianis non liceat iis veſci. Neceſſaria erat haec abſtinentia non in ſe, ſed relate et certo modo. Adſtringitur nempe haec neceſſitas ad illius temporis conditionem, ut aliarum gentium cum Iudaeis eſſet conſuetudo magis apta, et minus diſſentanea vitae ratio.

29. Ἐξ ὧν διατηρᾶντες ἑαυτᾶς) *A quibus, si vobis caveritis.* Conſtructio paullo inſolentior, ut Pſ. XI, 8. Apud Hebraeos litera מ proprie valet ἐξ, nonnunquam ἀπό. εὖ πράξετε) Verti poteſt: *recte agetis*, vel *felices ſ. beati eritis.* Significatus *recte faciendi* hic praeferen-

dus esse videtur. Formula: *hoc si facietis, recte facietis*, solemnis est Graecis in clausulis orationum et epistolarum. ἔῤῥωσθε) *Valete.* Usitata Graecis clausula litterarum, sicut exordium χαίρειν. Pertinent huc, quae Paulus commemorat Gal. II, 7—9.

31. Ἀναγνόντες δὲ) Christiani Antiochenses. ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει) *Illa consolatione*, vel nuncio laeto *gavisi sunt*, ut intelligatur, fuisse eos antea dolore affectos turbidis aliorum sermonibus. Multum ipsis placebat, quod viderent, libertatem, qua utebantur, ab Apostolis probari.

32. Καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες) *Qui et ipsi doctores erant*, nempe ut Paulus et Barnabas, quibuscum missi erant Antiochiam. Προφήτης, נָבִיא saepe in universum est doctor, ut satis constat. διὰ λόγου — ἐπεστήριξαν) *Cum copiosa oratione cohortati sunt et confirmarunt fratres.* Est enim παρακαλέσαι et cohortari et consolari. Τοὺς ἀδελφοὺς, praecipue illos e Iudaeis Christianos, quibus scrupulos adimere non adeo facile erat.

33. Ποιήσαντες δὲ χρόνον) *Quum vero per aliquod tempus ibi commorati essent*; Iudas nempe et Silas. Ποιεῖν pro διατρίβειν alii etiam Scriptores habent. ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν) *A fidelibus dimissi sunt bonis omnibus votisque.* Similes phrases sunt apud Iosephum et Philonem. πρὸς τοὺς ἀποστόλους) Legendum videtur: πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτοὺς. Sic enim praeter optimos codd. habent Copt. Aeth. Vulg. cant. Euthal. Cassiod. Beda.

34.

34. Deest hoc comma in multis Codd. et Patribus. Alii addunt: μόνος δὲ Ἰȣ́δας ἐπορεύθη. Recte nonnulli censent, temere haec esse illata, ab iis fortasse, qui comm. 22. 32. 33. et 40. inter se pugnare crediderunt. Sed potuerunt Silas et Iudas aliquamdiu Antiochiae remanere, quamvis peractis negotiis dimissi essent ab Antiochenis.

36. Hoc secundum Petri iter ad gentes incidere videtur in a. Chr. 51. vel 52.

37. Τὸν Ἰωάννην τὸν καλȣ́μενον Μάρκον) Ioannes, cognomine Marcus est is, cuius mentio facta est supra c. XII, 25. qui c. XIII, 5. dicitur minister Pauli et Barnabae, comes itinerum. Quum autem venissent in Pamphiliam Paulus et Barnabas, Ioannes eos deseruit, et Hierosolyma rediit.

38. Παῦλος δὲ ἠξίȣ — μὴ συμπαραλαβεῖν τȣ̃τον) *Paulus nolebat hunc secum ducere, s. comitem itineris habere.* Ἀξιόω enim, adiuncto τῷ μὴ, saepe est *nolo*, ut apud Ioseph. A. I, 1, 4. VII, 7, 3. μὴ συνελθόνθόντα αὐτοῖς ἐις τὸ ἔργον, *qui non profectus fuerat cum iis ad hoc opus.* Τὸ ἔργον esse munus et occupationem tradendae religionis christianae, facile apparet.

39. Παροξυσμὸς) *Animorum incitatio, vel commotio.* Sensus est, vehementer et acriter commotos fuisse eorum animos. ὁ Παῦλος, ut Graeci hic non male notant, ἐζήτει τὸ δίκαιον, ὁ Βαρνάβας τὸ φιλάνθρωπον. Ceterum amoris et amicitiae vinculum non esse disruptum inter Paulum, Barnabam et Marcum, patet ex 1 Cor. IX, 6. Col. IV, 10. 2 Tim. IV, 11. Phil. v. 24. *Hieronymus* vocat *aedificatorium Ecclesiae iurgium*, quia seorsim plura loca adire poterant eodem tempore, quam iunctim.

CAP.

CAP. XVI.

1. Κατήντησε) *Pervenit*, f. *perrexit*. Proprie *occurendi* fignificationem habet hoc verbum. Ἐκεῖ, nempe Lyftris. γυναικός (τινος) Ἰεδαίας πιςῆς) Feminae ex illis, quae in Iudaea primae in Chriftum crediderant. Nomen ei *Eunice*, 2 Tim. I, 5. πατρὸς δὲ Ἕλληνος) Lex vetabat Iudaeis ducere extraneas legi non fubiectas: feminis autem Iudaeis non vetabat nubere extraneo pio, ficut *Esther* nupfit Ahaffvero.

3. Τῦτον — ἐξελθεῖν) *Hunc volebat Paulus secum proficisci*, nempe in Macedoniam, ubi Timotheus et Silas propinquos quosdam habebant Iudaeos gente, fide Chriftianos, ex illis poft Stephanum longe lateque difperfis. περιέτεμεν αὐτὸν) Non fuerat circumcifus, quia, ut Thalmudici tradunt, non erat ius matri filium circumcidere, patre invito; patris enim poteftas praevalebat. διὰ τὺς — ἐκείνοις) In Macedonia, quo ire volebat. Sperabat ipfius opera multos ex Iudaeis nondum converfos, ad Chriftum poffe converti, quorum nonnulli rigidioribus illis fententiis occupati, confuetudinem fermonemque eius declinaturi fuerant, fi fciffent incircumcifum. Paulus circumcifionis et ufum et omiffionem ex temporum locorumque utilitate metiri noverat. Illis, qui neceffitatem circumcifionis ad falutem aeternam confequendam defendebant, fortiter reftitit; ceterum facilem fe praebuit infirmis, fi qua eos lucrandi fpes effet. ᾔδεισαν — ὑπῆρχεν) i. e. *Noverant omnes*, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτῦ Ἕλλην ὑπῆρχεν, *patrem eius graecum fuisse*. Similis conftructio apud Demofth. aliosque occurrit. Quum Graecum fcirent parentem

tem eius fuiſſe, non admiſſuri fuiſſent eius doctrinam et inſtitutionem. Nefas enim putaſſent docere ab homine, qui haberet a patre aliquid impuritatis. Ea igitur indulgentia ûſus eſt Paulus in Iudaeos, ut Timotheum circumcideret, quoniam in ea erant opinione, hominem ex patre impurum, circumciſione factum eſſe puriorem et ſanctum.

4. Τὰ δόγματα — Ἱερȣσαλὴμ) *Decreta facta ab Apostolis et Presbyteris Hierosolymitanis.* Δόγματα h. l. non ſunt doctrinae quae vulgo dogmata dicuntur, ſed decreta de quatuor rebus fugiendis. c. XV, 20. 29. Graecis Senatusconſulta, leges, edicta dicuntur τὰ δόγματα, a verbo δοκεῖν, ut τὸ δόγμα ſit id, quod viſum eſt hominibus. Noſtro loco additur κεκριμένα, *facta, stabilita, sancita* ab Apoſtolis. Ceterum ex hoc loco intelligitur, in ſingulis nunc oppidis commendatum eſſe Chriſtianis hoc edictum, Antiochenis ſcriptum.

6. Κωλυθέντες — τὸν λόγον) *Vetiti afflatu Spiritus sancti docere Evangelium*; nam λόγος h. l. κατ' ἐξοχὴν eſt doctrina Evangelii. Vetiti ſunt per quoddam dictamen internum, cuius auctor Spiritus ſanctus, animos et concilia eorum dirigens. Certe tamen non poteſt dici, utrum per revelationem peculiarem, an per viſum aliquod, an alio modo hoc factum ſit? Viſi expreſſa ſit mentio infra v. 9.

7. Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν) *Quum venissent ad fines Mysiae.* οὐκ εἴασεν) Per alios poterat Evangelium ibi praedicari, quod et factum eſt, infra XIX, 10. 1 Petr. I, 1. et fieri debuit, Matth. XXVIII, 19.

8. Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσιαν) *Praeterita Mysia*, praetergreſſi Myſiam.

9.

9. Μακεδὼν) *Macedonem* esse in somnii viso sibi conspectum, cognoscebat ex verbis: διαβὰς εἰς Μακεδονίαν. βοήθησον ἡμῖν) *Fer opem nobis.* Hoc Paulus recte de praedicatione Evangelii intellexit; nec aliter intelligere poterat.

10. Ἐζητήσαμεν) His indicatur, Lucam, huius libri auctorem fuisse et ipsum in illo comitatu, eo quod suam personam commemoratione comprehendit. συμβιβάζοντες) *Argumentum inde trahentes,* nempe ex illo viso nocturno. Συμβιβάζειν in se est *coniungere, copulare.* Iam animus συμβιβάζων est plura invicem coniungens et comparans, ut videat quid inde sequatur. Hic igitur omnes περιστάσεις comparantes concluserunt, Macedoniam esse adeundam.

11. Ἀναχθέντες) *Provecti* a Troade. Est enim ἀνάγεσθαι verbum nauticum. εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην) *Secundo vento navigavimus in Samothraciam.* Prospera navigatio fidem fecit, bene eos coniecisse et rem non sine numine geri. Graeci etiam dicunt ὀρθοπλοεῖν. *Samothracia*, insula vicina Thraciae; olim Dardania a Dardano, hodie *Samandrachi.* Νεάπολιν) *Plinius* H. N. IV, 18. A meridie Aegeum mare, cuius in ora a Strymone Apollonia, Oesima, *Neapolis*, Datos. Intus Philippi colonia.

12. Ἥτις ἐστὶ — πόλις) Nec ordine nec dignitate prima fuit urbs Macedoniae Philippi. Quare nonnulli πρώτης legendum putant pro πρώτη, alii τῆς μερίδος omittunt, ut πρώτης Μακεδονίας πόλις κολώνια sit colonia in *Macedonia prima.* Vid. *Bowyeri* coniect. in h. l. Sed ni-

nihil mutandum videtur: nam πρώτη πόλις non idem ſignificat ſemper quod μητρόπολις. Interdum etiam urbes Graeciae nomen πρώτη πόλις in nummis uſurpabant. Vid. Illuſtr. *Michaelis* introductio in libros N. T. §. 187. Alii difficultatem ſic tollunt, ut dicant, Macedoniam tum in duas partes fuiſſe diviſam; alteram Proconſularem, quod a Proconſule regeretur; alteram Auguſtalem, quod eſſet pars Auguſti; et in hac parte Philippos fuiſſe urbem primariam. Κολώνια eſt nomen latinum, ſignificans urbem, quam occupatam incolerent cives Romani. Paulus colonias maxime ſequebatur, quod ibi et plus eſſent hominum et gentes variae.

13. Ἐξήλθομεν — προσευχὴ εἶναι) *Ubi ex more erat Proseucha.* Νομίζεσθαι ſaepe eſt, *in more esse,* unde νενομισμένα apud Ioſeph. Ant. V, 4, 1. ſunt *solemnia, quae ex more peragenda sunt.* Fuit moris apud Iudaeos, ut Proſeuchas quam proxime ad fluvios exſtruerent, quo commodius ipſis ſuppeteret aqua ad manus lavandas, antequam preces facerent. Inſignis in hanc rem eſt Ioſephi locus A. XIV, 10. 23. Philo ſynagogas vocat προσευχὰς, quia in illis et legebatur lex, et orabatur. Sed etiam quibus in locis ſynagogae non erant, puta ob exiguum Iudaeorum numerum, aut quod magiſtratus non permitterent, habebant Iudaei loca, orationibus deſtinata. Proſeuchae ſ. Oratoria non ſemper fuerunt aedificia, ſed interdum loci ſubdiales et ſolitarii, ſilvulae, ubi praecandi cauſſa convenirent. Vid. VITRINGA de Synagoga vetere p. 119. 217. 1109.

14. Πόλεως Θυατείρων) Θυάτειρα eſt urbis nomen in Lydia, extrema Myſorum, unde veriſimile eſt, illam pur-

pura-

purariam gentili nomine Lydiam fuiſſe nominatam. ἧς ὁ κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν) *Cuius animum convincebat Dominus*, nimirum per doctrinam Evangelii, quam attenta mente perceperat. *Aperitur animus*, ſi antea non intellecta intelligit. *Themist.* Orat. II. de Conſtantio Imp. διανοίγεταί μοι τὸ ςῆθος καὶ ἡ καρδία, καὶ διαυγεςέρα γίνεται ἡ ψυχὴ, καὶ τὰ ὄμματα ὀξύτερα τῆς διανοίας, ὁρῶ γοῦν, ὦ μακάριοι, ἃ πρότερον οὐχ οἷός τε ἦν. *Pectus mihi et cor aperitur, et pellucidior fit animus, oculique mentis perspicaciores; video igitur, o beati, quae antea non poteram.* Ex aliarum etiam linguarum conſuetudine pectus dicitur apertum alicui rei, quod ad eam eſt paratum et promtum, e. c. pectus apertum virtuti, amicitiae, vitiis. Ergo *animum aperire* ſimul includit hoc: reddere eum promptum et proclivem. Tota igitur vis Phraſeos, *Deus aperuit Lydiae cor* ſ. animum eſt haec: Deus eam reddidit intelligentiorem et procliviorem. Deo autem hoc tribuitur, quoniam hoc totum eſt opus et beneficium Dei, quando hominem impertit hac doctrina. Unde intelligitur non immediata ratione, ſed per doctrinam apertum eſſe Lydiae animum. προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου) *Ut fidem haberet Pauli dictis.* Aequipollet enim προσέχειν cum verbis πιςὴν τῷ κυρίῳ εἶναι, v. 15. *Demosth.* ad Leochar. ποτέρῳ προσέχειν ὑμῶν ὡς ἀληθῆ λέγοντι; *cuinam vestrum ut vera dicenti fides habenda est?* Hinc ſaepe opponuntur ἀπιςεῖν et προσέχειν, quod multis exemplis probat Kypke.

15. Ἐι κεκρίκατε — εἶναι) *Siquidem* me putatis ex animo credere quod profiteor. Ἐι h. l. vertendum eſt, *siquidem*, vel *quandoquidem*, ut Gal. V, 25. 1 Petr. I, 17.

Ita

Ita haud raro Latini etiam ſumunt particulam *si*; quod nonnullis locis probat *Pricaeus* ad h. l. παρεβιάσατο ἡμᾶς) *Quodammodo vim nobis attulit*, nimirum vehementibus precibus; ut Mitio Terentianus, *vis haec quidem est*, inquit, quum non fieret orandi finis.

16. Εἰς προσευχὴν) Προσευχῇ hic quoque, ut ſupra v. 13. de loco faciendis precibus deſtinato, accipi debet. Ἔχουσαν πνεῦμα πύθωνος) *Fatidico spiritu praeditam.* Πυθὼν omnium veterum conſenſu ſignificat *hominem ventriloquium*, hominem qui clauſis labiis loqui ſolet, ita ut in gutture, pectore et ventre loqui videatur. Ipſi Veteres hos homines, quos vocant etiam ἐγγαστριμύθους, et στερνομάντεις, afferunt fraudatores fuiſſe, qui lucri cauſſa futura praedicerent, quaſi revelata ſibi a Deo, intus in pectore verba efformante. Appellantur autem iſti homines *Pythones* (ab Apolline, quia Apollo Pythius credebatur eſſe vaticinandi Deus;) quaſi homines orti e familia Pythii Apollinis, et ab eo ornati hoc beneficio. Fingunt nempe Veteres monſtrum horrendum, quod *draco* δελφύνης, ὄφις μέγας, κινὸς ὄφις vocatur. Hunc ſerpentem terrae filium fuiſſe et πύθωνος nomen habuiſſe tradunt. Addunt hoc monſtrum praefuiſſe oraculo cuidam in monte Parnaſſo: Apollinem autem, *Pythone* interemto, oraculo hoc potitum eſſe et ſucceſſiſſe, velut alterum praeſidem, in locum interemti *Pythonis*. *Plutarchus* de defectu oraculorum: τοὺς ἐγγαστριμύθους εὐρυκλέας πάλαι, νυνὶ Πύθωνας προσαγορευμένους. *Galenus* gloſſar. Hyppocr. ἐγγαστρίμυθοι, οἱ κεκλεισμένου τοῦ στόματος φθεγγόμενοι, διὰ τὸ δοκεῖν ἐκ τῆς γαστρὸς φθέγγεσθαι, *clauso ore loquentes, ut videantur ex ventre loqui.* Schol. ad

Ariſtoph. Veſp. 1014. ὅτος, ὡς ἐγγαςρίμυθος λέγεται Ἀθήνησι τ' ἀληθῆ μαντευόμενος διὰ ἐνυπάρχοντος αὐτῷ δαίμονος. Qui plura deſiderat, adeat b. *Walchii* commentat. *de servis Veterum fatidicis.* Porro haec femina, de qua h. l. eſt ſermo, habuiſſe dicitur πνεῦμα Πύθωνος *spiritum* Pythonis, i. e. Spiritum talem, qualem habent ventriloqui; omnes enim ſe cum Deo habere commercium dicebant. A diabolo hanc mulierem fuiſſe gubernatam nec Lucas dicit, nec ex re ipſa intelligi poteſt. Sequitur Scriptor uſum loquendi illo tempore receptum, quod ita vocati ſunt homines fraudatores ventriloqui. ἥτις ἐργασίαν — μαντευομένη) *Quae magnum quaestum conciliabat Dominis suis vaticinando.* Eſt enim ἐργασία h. l. quaeſtus, ſeu lucrum; μαντέυεται autem et is, qui oraculum conſulit, et ipſum oraculum reſponſum dans.

17. Αὕτη — σωτηρίας) Paulum et eius comites eſſe legatos divinos, intelligere potuit haec mulier ex Pauli rebus geſtis. Docuerant enim per plures dies in hac urbe, et inter alia dixerant etiam hoc, ſe σωτηρίαν tradere hominibus. Hoc igitur repetit mulier, et dicit: hi homines vobis ὁδὸν σωτηρίας monſtrant. Quod autem laudavit Paulum et comites, in eo callide egit. Voluit nempe ſibi conciliare maiorem auctoritatem, quaſi ipſa cum his legatis divinis haberet communionem.

18. Διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος) *Molestia autem affectus,* ſollicitus de ea re *Paulus.* Ideo vero aegre tulit Paulus, quod nollet ſibi auctoritatem parari per illam mulierem, quam fraudatricem omnes cognoſcebant, quam tantum lucri cauſſa ita agere conſtabat. καὶ ἐπιςρέψας — τῇ ὥρᾳ) *Et retro conversus, Spiritui dixit: Iubeo te*

in

in nomine Iesu Christi discedere ab illa muliere; et exiit Spiritus hoc ipso momento. Dum Paulus Spiritum difcedere iubet, accommodat fe loquendi ufui recepto, quo omnes dicebant, Spiritum quendam fuiffe in illa muliere. Quod autem exiiffe dicitur Spiritus, id intelligendum eft ita, mulierem ab illo horae momento defiiffe vaticinari et loqui per ventrem. Igitur res, quam Paulus fecit nihil amittit fuae dignitatis; erat enim permagna, ad quam efficiendam requirebatur facultas nemini hominum in fe conceffa.

19. Ἰδόντες — τῆς ἐργασίας αὐτῶν) *Quum viderent domini puellae, evanuisse spem lucri sui.* Ita indicatur fuiffe plures participes lucri iftius, et huius quaeftus focietatem quandam. Nam plures eam emerant, et poffidebant. ἐπὶ τὰς ἄρχοντας) *Ad magistratus.* Ad duumviros coloniae, quos iam dicet ϛρατηγὰς, *praetores*, honoratiori vocabulo, ficut Capuae duumviri praetores fe dici volebant.

20. Ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν) i. e. pacem et tranquillitatem civitatis, ftabilitas leges turbant.

21. Ἔθη — ῥωμαίοις ὄσι) ἔθη h. l. funt *ritus, vel cultus religiosi*, ut fupra VI, 14. *Servius* ad Aen. VIII. 187. *Cautum fuerat et apud Athenienses et apud Romanos, ne quis novas introduceret religiones: unde et Socrates damnatus est, et Chaldaei vel Iudaei urbe depulsi. Cicero* de legibus Lib. II. 8. Separatim nemo habeffit Deos, neve novos; fed nec advenas, nifi publice adfcitos, *privatim* colunto. *Iul. Paulus* Sentent. V, 21, 2. qui novas et ufu vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur, *honestiores*

res deportantur, humiliores capite puniuntur. Eadem vero lex etiam et clarius contra hariolos erat lata. Fortaſſis etiam hoc arripuerunt ſeditioſi iſti homines, quod Paulus et Silas Ieſum regem et dominum dicerent, et multa loquerentur de regno Dei, ad quod invitabant homines. Haec res eam ſpeciem habere poterat apud imperitos, quaſi novam civitatis formam introducere voluiſſent. Quare dicunt: Non licet nobis ſuſcipere et obſervare haec inſtituta, quia cives Romani ſumus.

22. Οἱ ϛρατηγοὶ — ῥαβδίζειν) Sic *A. Gellius*, I, 13. veſtimenta detrahi imperavit, virgisque multum cecidit. *Diodor. S.* XVII, 35. οἱ δὲ τὰς ἐσθῆτας περιῤῥηγνύντες. *Seneca* in controverſiis, ut verba legitima refert: *summove lictor, dispolia, verbera.*

23. Παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι) *Praecipientes carceris custodi.* Hunc cuſtodem carceris nomen habuiſſe *Stephanae* Graeci perhibent, et eum eſſe, cujus mentio fiat, 1 Cor. I, 16. XVI, 15. 17.

24. Καὶ τὰς πόδας — ξύλον) *Pedes eorum inclusit in lignum,* i. e. *alligavit compedibus ligneis.* Τὸ ξύλον fuit inſtrumentum ligneum, quinis hinc et inde foraminibus certo invicem ſpatio diviſis excavatum. In haec foramina tanquam in ocreas quasdam, pedes inferebantur noxiorum et vinculis ſeu nervis adſtringebantur. Vid. *Henr. Valesii* annot. in *Euseb.* Hiſt. eccleſ. p. 83. edit. Mogunt. *Lucianus* Toxari 29. ἐδὲ ἀποτείνειν τὰ σκέλη δυνάμενον, ἐν τῷ ξύλῳ κατακεκλεισμένα, *qui neque extendere crura posset, ligneis compedibus devincta.* Heſychius ποδοκάκη. ὁ ἐν ξύλῳ δεσμὸς, ἐν ᾧ οἱ κακῦρ-

κᾶργοι δεσμεύονται. Fuit tamen discriminis aliquid inter ξύλον et ποδοκάκην. Cf. *Grot.* Κλοιὸν autem vocarunt id, quo collum vinciretur. Plauto est collare.

25. Ὕμνουν τὸν Θεὸν) *Laudes Deo canebant*, et gratias agebant pro honore sibi habito, in eo, quod pro Christo pati possent; supra V, 41. Hoc erat *gaudium in spiritu sancto*, in carcere, ubi nec genua flectere, nec manus tollere poterant.

26. Καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη) Non uni, ut supra XII, 7. sed vinctis omnibus, ut scirent, Apostolos et sibi, et aliis esse utiles.

27. Ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν) Metu gravioris supplicii. Solebant enim commentarienses, si effugissent vincti, eandem pati poenam, quam vincti passuri fuerant. L. IX, 4. 4. C. *de custodia reorum.*

30. Προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω) In locum aliquem carceris sub dio positum, ut liberius respirarent. κύριοι) Dominos vocare eos, quos honorare velimus, receptum tum erat, et apud Graecos et apud Romanos. Testis *Martialis* et alii. *Seneca* epist. 3. *Obvios, si nomen non succurrit, Dominos salutamus.* τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;) *Quid faciendum mihi est, ut saluti meae consulam?* Non credibile est, hominem paganum de aeterna salute cogitasse. Erit igitur σώζεσθαι, ut in quavis alia lingua, *saluti suae consulere.* Metuit nempe carceri praefectus, ne puniretur a Diis, quod viros tam venerabiles, Deoque gratos duriter tractasset. Quaesivit igitur, quid sibi esset agendum, ne puniretur a Deo. An vero carceris custos spem aliquam vitae melioris ex antiqua traditione,

 aut

aut ex Philofophorum doctrina acceperit, vel etiam antea iam Paulum docentem audiverit, id eft incertum.

31. Πίςευσον) *In Dominum Iesum Christum credere* h. l. eft religionem univerfam Chrifti amplecti, eiusque praeceptis obtemperare. Quare Apoftoli nunc accurate et prolixe carceris cuftodi doctrinam Evangelii annunciant et commendant, ut patet ex com. 32. καὶ σωθήσῃ — οἶκος σȣ) *Sic consules saluti tuae et familiae tuae.* De vera hac falute edocuit Paulus carceris cuftodem, dum eum in doctrina chriftiana inftituit.

33. Καὶ παραλαβὼν αὐτȣ̀ς) Adductos ad κολυμβήθραν aliquam, quae erat intra moenia carceris. ἔλȣσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν) Abluit fanguinem virgis excitatum. παραχρῆμα) Similia exempla dati fine mora baptismi, habemus fupra VIII, 38. X, 47. XVI, 15. Non multa fcitu funt neceffaria ad falutem, fed praecipua illa dogmata altae menti debent effe infixa, vertique in fuccum et fanguinem.

34. Παρέθηκε τράπεζαν) Παρατιθέναι proprie dicitur de convivatore Luc. X, 8. aliisque locis. πανοικὶ) *Cum universa domo*, f. familia. Cod. Cantabrig. habet σὺν τῷ οἴκῳ αὐτȣ̃, e gloffemate. πεπιςευκὼς τῷ θεῷ) Participium hic cauffam reddit. Ideo gravifus eft, quod non ipfe tantum, fed et tota eius familia tanta luce perfufa effet.

35. Οἱ ςρατηγοὶ) Qui fupra v. 19. οἱ ἄρχοντες. Vulgatus bene utrobique *magistratus* vertit. τȣ̀ς ῥαβδȣ́χȣς) *Lictores viatores.* Non intelligendi hic funt lictores cum fafcibus, qui Romae erant, fed lictores cum ba-

cil-

cillis, qui apparebant, ac praesto erant magistratibus colonicis. λέγοντες — ἐκείνες) Illud ἐκείνες h. l. contemtum indicat, ut Luc. XIV, 24. XIX, 27. Io. VIII, 10. Subierat duumviros poenitentia, quod in plebis commotae gratiam, *indicta caussa*, caedi iussissent homines advenas contra morem. Romanos autem eos esse, nondum videntur scisse.

37. Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ) Sc. χώρᾳ. *Publico loco.* Dicuntur Duumuiri fecisse, quod fieri iusserant. Et multum auget iniuriam, quod facta erat in publico. ἀκατακρίτες) *indicta caussa.* Contra ius gentium, et Romanorum. Cicero: *Caussa cognita possunt multi absolvi, incognita nemo condemnari potest.* Ῥωμαίες. *Cic.* Verr. V, 57. *Illa vox et imploratio: Civis Romanus sum, quae saepe multis in ultimis terris opem inter barbaros et salutem tulit.* Civem Romanum omnino virgis caedere non licebat per leges Porcias et Sempronias: quanto minus caussa indicta? *Cic.* pro Rabirio c. IV. *Lex Porcia virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit.* Ceterum Synecdoche est in his Pauli verbis; nam ius civitatis Romanae solus habebat Paulus, infra XXII, 25. ὀ γὰρ) *Non sane, minime vero.* Sibi ipsi Paulus debuit, ut postularet honestam deductionem ex urbe. Si enim clam abiisset, paullo post rumor fuisset sparsus, effracto carcere ipsum aufugisse, quae res famae et auctoritati Apostolicae apud Philippenses et alios multum nocuisset. Porro etiam iure civili et naturali tenebatur immunitatem suam et civitatem Romanam asserere: quid enim sunt immunitates et iura, si quis ea negligat, et sibi eripi patiatur? Boni civis est, facere, ne sua negligentia alii,

quibus cum vivit cives, et praecipue liberi nepotesque, deterioris fiant conditionis, quam fuiſſent absque eo.

38. Ἐφοβήθησαν) Metuebant maieſtatis crimen, quod *Verri* minatur *Cicero* circa finem Verrinae ultimae. Ita enim conſtituerant leges, ut in cive Romano laeſa, ipſa populi Romani maieſtas laeſa crederetur.

40. Εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν) Al. leg. πρὸς τ. λ. *Ingressi sunt ad Lydiam, s. domum Lydiae, adierunt Lydiam.* Ut: *Eamus ad me.* παρεκάλεσαν αὐτοὺς) *Hortati eos sunt*, ut in fide conſtantes manerent, quanquam ſe abeuntibus. καὶ ἐξῆλθον) *Ex urbe*; nempe, tum ne periculis ſe ingererent non neceſſariis, tum quia Macedonia, quam ipſis Deus commendaverat, latius patebat. quam Lucas in tertia perſona ſcribit: ἐξῆλθον. Non igitur cum ceteris profectus, ſed Philippis manſiſſe videtur, fortaſſis ad confirmandos Chriſtianos in fide.

CAP. XVII.

1. Διοδεύσαντες — εἰς Θεσσαλονίκην) *Per Amphipolin et Apolloniam facto itinere, venerunt Thessalonicam. Amphipolis* in Macedonia haud procul a Philippis ſita erat. Quatuor ad minimum in Macedonia erant urbes, quae Apollonia dicebantur, una mari Ionio adiacens; alia ſita erat in monte Atho; tertia intra Strymonem et Neſtum; quarta denique inter Amphipolim et Theſſalonicam interiacebat, quam Ptolemaeus in *Geograph.* L. III. Ἀπολλωνίαν Μυγδονίας vocat. Vocabulum διοδεύσαντες innuit, Paulum cum ſociis Amphipolim et Appolloniam nonniſi in tranſitu peragraſſe, veluti urbes in via ſitas, quas non propter peragenda negotia petebant, ſed per quas Theſ-

ſolo-

ſolonicam petentibus breviſſimum patebat iter. Apollonia igitur a Luca memorata, eſt illa Mygdoniae, quae medio fere itinere inter Amphipolim et Theſſalonicam ſita erat. *Thessalonica* autem eſt urbs praeclara Macedoniae ad ſinum Thermaicum. ἡ συναγωγὴ) Articulus habet emphaſin. In aliis Macedoniae urbibus non erant ſynagogae, ſed profeuchae, ſupra c. LVI, 13.

2. 3. Διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν) Alii rectius diſtinguunt: διελέγετο αὐτοῖς, ἀπό τῶν γραφῶν διανοίγων καὶ παρατιθέμενος, *multa cum illis disserebat, ex Scripturis apertum faciens, et locis prolatis affirmans.* Nam διανοίγειν h. l. notat, *aperire, indicare, revelare,* παρατιθέναι autem, *docere, promere, auctoritatem Scriptoris citare.* Sic ſaepe Athenaeus V. e. g. ὡς Νίκανδρος φήσι, παρατιθέμενος τὸ ἐκ νεφελῶν Ἀριστοφάνους ὥς φήσι πάμφιλος, παρατιθέμενος Ἐπιχάρμου. ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν) Tranſitio ab oratione obliqua ad directam, frequens et aliis, et noſtris maxime Scriptoribus.

4. Καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ) *Et adiunxerunt se Paulo et Silae.* Προσκληροῦσθαι apud Philonem perſaepe notat *se adiungere, coniunctum esse, adhaerere,* ut pluribus locis allatis docet *Loesner* in h. l. τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων) Hic σεβόμενοι Ἕλληνες ſunt pii ex gentibus, qui legem quidem Moſis non ſuſceperant, ſed, idololatria et pravis moribus relictis, unum colebant Deum, et nemini faciebant iniuriam; qui gradus erat ad Chriſtianiſmum.

5. Ζηλώσαντες — πονηρούς) *Iudaei autem qui illis fidem non habebant, ita incensi assumserunt circumfora-*

foraneos quosdam homines improbos. Magna hic eſt lectionis varietas; unde *Griesbachius* legendum eſſe putat: Προσλαβόμενοι δὲ οἱ Ἰουδαῖοι κ. τ. λ. τῶν ἀγοραίων) Heſychius: ἀγοραῖοι, οἱ ἐν ἀγορᾷ ἀναστρεφόμενοι. *Philo* de princ. creat: ἔμποροι καὶ κάπηλοι καὶ ἀγοραῖοι. Vox frequens profanis ut Wetſtenius docet, denotans homines, qui omne fere tempus in foro, inepta curioſitate ducti conſumunt, concionibusque adfixi haerent: Latinis *circumforanei, subrostranei* dicuntur. *Cicero* orat. pro Flacco: *Opifices, tabernarios, atque omnem illam civitatis faecem, quid est negotii concitare?* καὶ ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβουν τὴν πόλιν) *Commota turba tumultum excitarunt civitatis.* Ἐπιστάντες τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος) *Adorti aedes Iasonis.* Κατὰ τὸ σιωπώμενον indicatur, apud Iaſonem quendam hoſpitio acceptos tunc fuiſſe Apoſtolos.

6. Οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες) *Isti, ubique locorum et gentium seditionum auctores.* Ἀναστατοῦν, i. e. ταράσσειν, *perturbare.*

7. Ἀπέναντι τῶν δογμάτων κ. τρ.) Ἀπέναντι, i. e. ἐναντία, ſeu κατά. *Contra edicta Caesaris faciunt.* Neque enim aut olim populus Romanus, aut poſtea Caeſares permiſere in regionibus devictis, quemquam regem dici, niſi ſuo permiſſu. βασιλέα — Ἰησοῦν) i. e. alium a Caeſare, qui ſe κόσμου κύριον dicebat. Nam Chriſtiani Ieſum vocabant κύριον, non Iudaeae tantum, de quo apud Pilatum accuſatus Ieſus fuerat, ſed totius humani generis.

6. Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν) *Accepta satisfactione.* Latina phraſis. Senſus eſſe videtur: Quum eſſet eis ſatisfactum defenſione Iaſonis et ceterorum. Alii interpre-

tan-

tantur de *satisdatione iudicio sisti.* Fortaffis etiam promittere coactus eft Iafon, fe hos homines non amplius hofpitio excipere velle, et, fi forte redituri effent, eos deferre apud magiftratum. Vid. *Michaelis* ad h. l.

10 Εἰς Βέροιαν) Eft urbs Macedonia non procul a Polla.

11. Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ) *Hi autem erant generosiores* (magis ingenui) *quam Thessalonicenses.* Εὐγενὴς et εὐγένεια, quae proprie eft eorum, quos natalium fplendore illuftres effe fortuna voluit, etiam de iis dicitur, qui animo et moribus funt bene conftituti, quales h. l. intelliguntur. *Philo* de Nobilitate: μόνους χρὴ λέγειν εὐγενεῖς τοὺς σώφρονας καὶ δικαίους. Quos et Latini nobiles dicunt. Seneca Ep. 44. *Bona mens omnibus patet. Omnes ad hoc sumus nobiles* Nos: *edelgesinnet.* Oftendebant autem nobiliorem fentiendi rationem eo, quod Apoftolis non facerent iniuriam, fed omnia ab iis dicta examinarent, doctrinamque exciperent. οἵτινες — προθυμίας) *Qui,* (Iudaei Beroenfes) *crediderunt verbo*, (ut Graeci explicant,) i. e. *susceperunt religionem alacri animo.* ἀνακρίνοντες — οὕτως) Ἀνακρίνειν h. l. eft ἀνερευνᾶν, ut *Chrysostomus* explicat. *Scrutati sunt scripturas*, non quod dubitarent de veracitate Pauli et Silae, fed ut, prophetica fcripta cum illorum verbis conferendo, magis magisque in veritate confirmarentur, et haberent, unde alios convincerent.

14. Ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν) *Ad mare.* Ὡς ἐπὶ, *versus ad,* illo ὡς h. l. cum ἐπὶ ut alias in ὡς εἰς vel ὡς πρὸς, fere pleonaftice pofito, ut *Aelian.* N. A. καὶ ὡς

ἐπὶ

ἐπὶ τὴν γῆν προάγει τὸ σκάφος. Diodor. Sic. XIV, 49. κελεύσας κατὰ τάχυς πλεῖν ὡς ἐπὶ Συρακουσίους. Secundum *Grotii* sententiam deductus quidem Paulus est ad oram maris, tanquam navigaturus, et fama ita sparsa, ceterum reipsa properavit terrestri itinere Athenas.

15. Οἱ δέ καθιστῶντες τὸν Παῦλον) *Qui comitabantur Paulum.* Καθιστάω est, *aliquo deduco, comitor, dux itineris sum*, idem quod προπέμπω, c. XX, 38. Moris erat Christianis, ut Apostolos ad urbes alias comitarentur, partim honoris caussa, partim ut viae duces essent, partim ut iis de hospitio in locis, ad quos deducebantur, providerent; cf. c. XXI, 16. *Comitari* aut *viae ducem esse* saepe hoc verbum significat, e. g. apud Plutarch. in Pericle: *Iussit uni e servis, accenso lumine* παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, *hominem comitari et domum deducere.* ἕως Ἀθηνῶν) *Athenas* Cic. de oratore L. I, c. 4. vocat *omnium doctrinarum inventrices.* λαβόντες ἐντολὴν) A Paulo.

16. Ἐκδεχομένου) i. e. προσδεχομένου. *Expectante*, sive opperiente Paulo, eos scilicet, quos iusserat accersi, Silam et Timotheum. παρωξύνετο — αὐτῷ) *Commotus ei fuit animus.* κατείδωλον) *Idolis refertam*, ex analogia adiectivorum cum praepositione κατὰ iunctorum, ut κατάδενδρος, κατάμπελος, κατάκαρπος etc. *Pausanias* in Attic. 24. Ἀθηναίοις περισσότερόν τι ἢ τοῖς ἄλλοις ἐς τὰ θεῖα ἐστι σπουδῆς. Livius XLV, 27. *Athenas inde plenas quidem et ipsas vetustate famae, multa tamen visenda habentes — simulacra Deorum hominumque, omni genere et materiae et artium insignia.*

17.

17. Τοῖς σεβομένοις) Nempe τῶν Ἑλλήνων. *Proselytis.* ἐν τῇ ἀγορᾷ) Quo maxime populus coibat. Sed et Philoſophi forum frequentabant, et cum obviis diſputabant. *Dio Chrys.* de Socrate: περὶ τὴν ἀγορὰν τὰ πολλὰ διατρίβων.

18. Τινὲς δὲ τῶν ἐπικȣρείων καὶ τῶν ςωϊκῶν) Duo genera Philoſophorum nominat, maxime alienorum a chriſtiana religione. Nam Epicuraei neque mundum creatum a Deo credebant, neque Deo curam eſſe rerum humanarum, neque ulla praemia aut poenas poſt mortem, neque bonum aliud, quam quod ſenſibus perciperetur. *Stoici* vero negabant Sapientem ſuum quicquam Iovi cedere; nihil eum Deo debere ob id, quod ſaperet; Iovem plus non poſſe, quam bonum virum etc. *Senec.* Epiſt. LXXIII. συνέβαλλον αὐτῷ) *Congressi sunt*, diſputarunt *cum illo.* Adhibetur vox praeſertim de familiaribus congreſſibus et colloquiis Philoſophorum. Supplere potes vocem λόγȣς, ſic enim plene Euripides *Iphig. in Aul.* v. 830. αἰσχρὸν δέ μοι γυναιξὶ συμβάλλειν λόγȣς, *turpe vero mihi est, loqui cum mulieribus.* Commune fere omnium Stoicorum fuiſſe fertur vitium, ut in diſputando erga diſſentientes admodum difficiles ſe praeberent. Vid. in totum hunc locum b. Walchii diſſ. cui titulus: *Stoicorum cum Paulo disputatio.* σπερμολόγος) *Nugator.* Dicunt Athenienſes, de quibus hic ſermo: *Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?* Sunt haec dicta ex loci genio. Anacharſis apud Lucianum: τȣ̃το ἐκεῖνο ἦν ἄρα ὃ ἐγὼ περὶ ὑμῶν ἤκȣον τῶν Ἀθηναίων, ὅτι εἴητε εἴρωνες ἐν τοῖς λόγοις. Eſt autem σπερμολόγος, ut diximus, Suida et Heſychio interprete, ipſoque Gloſſario N. T. *garrulus, nugator.* Ni-

mirum σπερμολόγος dicitur ὁ σπέρματα λέγων. Primario ſic vocantur aviculae vel animalia, quae ſeminibus collectis vitam tolerant; hic improprie σπερμολόγοι ſunt homines de alieno viventes, quos *parasitos* vocant veteres, quale hominum genus *scurrilitate*, *garrulitate et adulationibus* ſibi victum quaerere aliisque placere ſtudet. Plutarchus *discr. adul. et am.* adulatoribus duo vitia cognata tribuit, βωμολοχίαν καὶ σπερμολογίαν, *parasiticam vivendi rationem*. *Verba inconsiderata*, quae ab iratis evomuntur, idem de ira σπερμολόγα ῥήματα vocat. Eſt etiam σπερμολόγος idem ac *graculus*, (*Kraehe, Aelster,*) quae avis in omnibus linguis eſt imago loquacitatis. ξένων δαιμονίων — εἶναι) *Novos Deos annuntiare videtur.* Δαιμόνιον pro δαίμων, vel δαιμόνια adiective ſunt *divina*, *res ad caput de daemonibus pertinentes.* Non rarum quidem Athenis publico ſcito extranea numina admittere, ſed privatim id non licebat. *Valerius Max.* L. 1. extr. *Athenienses — Socratem damnaverunt, quod novam religionem introducere videbatur.* Vid. ſupra c. XVI, 21. ὅτι τὸν Ἰησοῦν — εὐηγγελίζετο) Putabant gentiles, illuſtrium virorum animos a corporibus ſeparatos fieri Deos minores, ſervatores humani generis. Vid. Chalcidius, commentar. in Platonis Timaeum §. 135. Diogenes Laërt. L. VIII. ſegm. 32. Paúlum ſimile quid docere putabant Athenienſes, quum reſurrectionis Ieſu mentionem facere audirent. Sub reſurrectione intellige etiam omnem poteſtatem in coelo et in terra, et iudicandi mortuos et vivos, quam Paulus Ieſu tribuebat, infra v. 31.

19. Ἐπὶ τὸν ἄρειον πάγον) *Areopagus*, q. d. Martis collis, vel ſimpliciter de loco, vel de collegio iudicum Athe-

Athenienſium, quod ibi erat, accipi poteſt. H. l. ipſe collis Martius intelligitur, locus, in quo Mars, qui Halirrhotium, filium Neptuni interemerat, cauſſam capitis dixit, audientibus duodecim diis. Ducebant vero Paulum non ad iudicium, ſed ut explicaret doctrinam ſuam, quod ibi multi eſſe ſolerent homines eruditi, ſenatores, oratores et alii. Cf. v. 34, δυνάμεθα γνῶναι) Licetne nobis per te diſcere, quod ſit tuum Dogma, cuius ſis in Philoſophia ſectae? Scoptice et haec ſunt dicta, ſicuti praecedentia.

20. ξενίζοντα — ἡμῶν) *Peregrina* (non audita nobis prius) *affers ad aures noſtras.* Sunt nempe ξενίζοντα, quae vulgari linguae, vel moribus et opinionibus non conveniunt.

21. Ὁι ἐπιδημοῦντες ξένοι) *Peregrini*, Athenis fixam ſedem non habentes, et ad tempus ibi commorantes. Sic Theophraſtus *charactt. eth.* c. 4. garrulum dicit ſaepe narrare ſolere: ὡς πολλοὶ ἐπιδημοῦσι ξένοι, *multos hoſpites in urbe adesse.* εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν) *Nulli rei tantopere vacabant*, vel *ſtudebant.* Utuntur hoc verbo Polybius, Philo, aliique. Ἐις οὐδὲν autem h. l. eſt *fere nihil.* καινότερον) *Novi aliquid.* Comparat. pro Poſitivo, quod frequens in hac phraſi, e. g. apud Platonem: τί καινότερον, ὦ Σώκρατες. Athenienſes fuiſſe hoc ingenio, loca Profanorum apud Wetſtenium demonſtrant.

22. Κατὰ πάντα — θεωρῶ) *Religionis in Deos maxime ſtudioſos* (nimis religioſos) *vos video*, zu religiös. Δεισιδαίμων eſt vox media, et *ſuperſtitioſum* denotans, qui Deos eſſe metu adactus credit, et cultus divini

ni ſtudioſum. Non dubium eſt, quin Paulus h. l. vocem δεισιδαιμονεστέρους ſenſu bono acceperit, ut ſub initium orationis benevolentiam Athenienſium captaret. Neque enim credibile, aut prudentiae Pauli conveniens videtur, in ipſo limine orationis eum tam odioſo, et ad animos Athenienſium irritandos apto vocis ſignificatu uſum eſſe.

23. Διερχόμενος (*Transiens*, ſc. per urbem. τὰ σεβάσματα ὑμῶν) *Simulacra quae veneramini*: nam σεβάσματα ſunt ea, per quae Dii coluntur, unde culturas non male vertit Latinus. ἀγνώστῳ θεῷ) *Ignoto Deo*. Ἄγνωστος h. l. eſt Ἀνώνυμος, quaſi *Deo certo* dicas, cuius nomen non exprimitur, aut ignoratur. *Lucianus* Philopatr. 9. νὴ τὸν ἄγνωστον τὸν ἐν Ἀθήναις, 29. ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες, καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσομεν. De aris *Deorum ignotorum* in plur. ſaepe loquitur Pauſanias Attic. Eliac. I, 14. in Olympo; Philoſtratus VI. 2. *Diogenes Laert*. L. I. originem huius rei narrans, dicit peſte Athenis graſſante, ab *Epimenide* monitos Athenienſes ut ſacra facerent τῷ προσήκοντι θεῷ, i. e. ei Deo, ad quem pertineret avertere peſtem, non addito nomine. Putarunt igitur Athenienſes ſicuti alii etiam Pagani, per multas regiones eſſe alios multos Deos, qui, quoniam facile iraſcerentur, ſacrificiis eſſent colendi, ne punirent ſui contemtores. τοῦτον — ὑμῖν) Illum, qui peſtem, aliaque omnia mala avertere poteſt, ſolum omnipotentem, vobis annuncio.

24. Ὁ Θεὸς — κατοικεῖ) Minucius in Octavio: *Templum quod ei (Deo) exstruam, quum totus mundus, eius opere fabricatus, eam capere non possit? et quum*

quum homo laxius maneam, intra unam aediculam vim tantae maiestatis includam?

25. Οὐδὲ — προσδεόμενός τινος) *Nec humanis manibus et ministerium praestatur, quasi indigeat aliqua re.* Θεραπεύειν h. l. eſt *ministrare.* Putabant autem Ethnici ſe manibus ſuis miniſterium praebere Diis, quando illis victimas, tanquam cibos offerebant, quaſi ad convivia eſſent venturi, iraturi niſi illis tales *menſae* apparentur. Talibus miniſteriis Deum verum non indigere Paulus dicit. Προσδεόμενος, qui habet quidem aliquid, ſed non ſatis, qui inſuper eget. Paulus ſumma arte orationem ſuam ita temperat, ut modo cum vulgo contra Philoſophos, modo cum Philoſophis contra plebem, modo contra utrosque pugnet. Unum eſſe Deum credebant *Stoici*: plebs vero exiſtimans, ab uno non omnia poſſe regi, imperium in plures dividebat. *Stoici* originem Iunani generis ad Deum referebant: plebs vero Athenienſes ab aeterno extitiſſe putabat, *Epicuraeis* caſui fortuito originem hominum attribuentibus. Stoici ſe eſſe optimos, quibus ad virtutis culmen nihil deeſſet, credebant: Paulus docet, magna converſione et in melius mutatione ipſis opus eſſe. Iidem Stoici omnia fatali neceſſitati adſtricta eſſe docebant: Paulus contra actiones hominibus iuſte imputari, ita ut praemio vel poena affici poſſint, quod ea feciſſent, quae in ipſorum poteſtate erant, non facere. καὶ πνοὴν) *Spirandi facultatem,* tanquam certiſſimum vitae indicium, quum absque ea, quam Graeci vocant ἀναπνοὴν, animalis vita ne momento quidem temporis durare poſſit. καὶ τὰ πάντα) Sc. ad Spiritum eum, quem infudit, ſuſtentandum, neceſſaria. Non ergo ex noſtro proveniunt, quae offerimus ei.

26. Ἐποίησε — τῆς γῆς) *Instituit sic, ut ex uno parente nationes omnes ortae per terras habitarent.* Ποιεῖν h. l. esse *instituere et disponere rem*, in promptu est; κατοικεῖν, *ut habitarent*: ἐξ ἑνὸς αἵματος) *Ex uno genere. semine*, nimirum unius Adami. Ioseph. A. II, 6. 3. XX, 10, 1. Athenienses se aborigines esse iactabant. *Aristophanes* Vesp. 1071. ἐσμὲν ἡμεῖς — Ἀττικοὶ μόνοι δικαίως εὐγενεῖς αὐτόχθονες. *Lucianus* Philopseud. 3. Ἀθηναῖοι φασὶ τὰς πρώτας ἀνθρώπας ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀναφῦναι, καθάπερ τὰ λάχανα. *Iustin.* II, 16. Plura habet Wetstenius. Paulus contra docet, ab uno parente totum humanum genus ducere originem. Id non sine caussa a Deo ita esse institutum, Rabbini animadverterunt. *Sanhedrin* IV. 5. Homo *unus* creatus est — ob pacem hominum, ne quis se praestantiore patre genitum gloriaretur; adhaec ne quis Epicuraeus ansam multorum Deorum asserendorum haberet; denique ad indicandam Dei eminentiam. Nam homo quidem uno ab annulo, licet multa, nonnisi consimilia signa exprimit, at ille Rex regum Sanctus B. omnium hominum formas a primi typo expressit, ita tamen ut nemo unus alteri consimilis reperiatur. ὁρίσας προστεταγμένας — αὐτῶν) *Constituens certa temporum et locorum spatia commorationis eorum*, i. e. quamdiu quisque vivat, quando una aetas alteram excipere debeat etc. Προστεταγμένας, pro quo editiones habent προτεταγμένας, omnino vera est lectio; hanc enim exhibent optimi codices, versiones etiam antiquae et Patres nonnulli, hanc etiam linguae usus postulat. Nam προτάσσειν est *ante alios ponere*, sed προστάσσειν est *iubere, decernere, constituere*. Sunt igitur προστεταγμένοι καιροὶ *tempore constituta, decreta*, et ὁρίζειν προστ. κ. est, *definire, constitu-*

stituere certa tempora. Ὁροθεσία, proprie ſunt *terminorum positiones.* Senſus eſt: quod homines exiſtant, et quod vivere deſinant, id eſſe a Deo; neminem tam diu vivere, quamdiu vivere velit, ſed in ea re pendere a Deo.

27. Ζητεῖν τὸν κύριον) vel potius Θεὸν, quam lectionem multi Codices, verſiones et Patres exhibent. *Ut quaerant Deum.* Quaerere Deum h. l. eſt: attendere ad naturam rerum, et inde concludere eſſe Deum, creatorem et Dominum omnium rerum. εἰ ἄραγε — εὕροιεν) *Si fortasse manu palpént eum et inveniant;* i. e. ſi fortaſſe veluti manibus prehenſum inveniant eum. Fecit haec omnia, *ut occasionem illis daret se inveniendi velut palpando.* Nam ex operibus creationis facillime exiſtentia creatoris et omnium gubernatoris cognoſci poteſt. καίτοιγε — ὑπάρχοντα) *Quamvis intime nobis praesentem,* nempe vi potentiae ſuae; neque enim ad ſubtiles diſputationes de praeſentia eſſentiali Dei Athenienſes vocat Paulus, ſed ad ea, quae rebus ſentiebantur. Particula καίτοιγε h. l. non tam conceſſivam vim habet, quam ἐπιτατικὴν, ut augeatur inveniendi facilitas. Non neceſſe eſt hoc univerſum pernoſci: quilibet ex ſe uno poteſt argumentum capere. ὀ μακρὰν, Litotes, i. e. *plane prope intime.*

28. Ἐν αὐτῷ — ἐσμὲν) Hebraismus. *Per ipsum,* i. e. eius beneficio *vivimus, et movemur et sumus.* κινέμεθα,) Arnobius: *Non, quod incedimus, ab eo ad nos venit?* καὶ ἐσμὲν) Idem Arnobius: *Nonne huic omnes debemus hoc ipsum quod esse homines dicimur?* ὡς καί τινες — γένος ἐσμὲν) *Quare et nonnulli poëtae vestri dixerunt: Nos ab eo genus ducimus.* Γένος, pro-

genies, familia. τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν, pro τινὲς τῶν ποιητῶν ὑμῶν, ut cap. XVIII, 15. Legitur hoc hemiſtichium in phaenomenis Arati, in *Cleanthis* Hymno v. 4. et aliis, e. g. *Pindar.* Nem. Od. 6. ἓν ἀνδρῶν, ἓν θεῶν γένος. *Lucretius* II. 990. *Denique coelesti sumus omnes semine oriundi; omnibus ille idem pater est.* Quod de Iove dixerant Poëtae, id vero Deo aptat Paulus, quia et ſapientiores Graeci nonnulli per Iovem Deum ſummum intelligebant. Docet igitur, quo ſenſu pro veris haberi poſſint illa Poetarum dicta, eo ſenſu nempe, quod vitam, et omnia noſtra Deo, creatori debemus. Innuere tamen videtur etiam quandam inter Deum et homines ſimilitudinem propter rationis et mentis praeſtantiam, quam Horatius appellat *divinam particulam aurae.*

29. Χρυσῷ — ὅμοιον) *Formae effictae ex auro, argento, lapide ab arte et cogitatione humana Numen divinum esse simile.* χάραγμα, (a χαράσσειν, ſculpere, polire, fabricare rem,) quod fabricatum eſt ab opificibus et artificibus, nominatim *effigies, statua.* χάραγμα τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, *effigies artis et cogitationis humanae.* Ἐνθύμησις, ingenium artificis, rem cogitans. Argumentatio Apoſtoli eſt talis: Si nos ſumus proles Dei, Deus parens noſter non poteſt ſimilis eſſe lapideae ſtatuae. Qualis enim proles, talis etiam parens. Quum igitur nos ſimus naturae viventes et intelligentes, neceſſe eſt illum etiam vivere, cogitare, intelligentem eſſe. Debet eſſe multo praeſtantius quod pro Deo colitur, eo qui colit. Iam quum homo multis nominibus ſit praeſtantior ſimulacro, et impium ſit hominem pro Deo colere, quanto longius abeſt a pietate, colere ſignum artificis arbitrio ex materia confectum? Vid. *Erasmi Rot.* paraphraſis in h. l.

30.

30. Τὰς μὲν — ὁ θεὸς) *Tempora igitur ignorantiae connivendo dissimulans* (vel ut alii volunt: aegre ferens) *Deus*. Dissimulavit hactenus Deus, non ultus est ignorantiam hominum. *Tempus* pro eo, quod in tempore fit. *Ignorantia* h. l. est ignoratio veri Dei, rectae sententiae de vero Deo. Vocem ὑπεριδεῖν interpretantur *dissimulare*, alii *despicere et cum indignatione contemnere*, alii denique *condonare*, *remittere*, ut comparetur cum hebraico הִתְעַלֵּם quod Seniores Deut. XII, 1. ὑπεριδεῖν reddiderunt. *Ioseph*. A. II, 6, 9. Frequens est hoc verbum apud LXX. de re quae non curatur, et sine ope propitia vel sine animadversione severa relinquitur, Gen. XLII, 21. Lev. XX, 4. XXVI, 44. coll. v. 43. Deut. III, 26. Itaque Paulus hoc dicit: Deus transmisit tempora ignorantiae, ut si ipse non animadverteret, nec valde displiceret ei tantus error humani generis. Passus est Deus effluere tempora, quibus ipse ignoratus est a nationibus. Cf. supra c. XIV, 16. ubi idem aliis verbis exprimitur. τὰ νῦν — μετανοεῖν) *Nunc hortatur omnes ubique homines mutare sententiam*, nempe de Diis et cultu divino. Πανταχοῦ, *ubique*, etiam extra Palaestinam, ubi hactenus fuit veri Dei cognitio. Verbum μετανοεῖν h. l. explicandum est ex usu linguae, quo significat *aliter sentire, mutare sententiam*. Hactenus, inquit, homines coluerunt idola, et ignorarunt verum Deum; nunc debent mutare sententiam, recedere ab idololatria, et in posterum colere verum Deum, rerum omnium creatorem.

31. Διότι ἔστησεν ἡμέραν) *Siquidem diem* (apud se) *constituit*. Homines certos fecit aliquam diem iudicii fore, etsi, quando ea futura esset, etiam amicissimos celave-

 rit.

rit. ἐν δικαιοσύνῃ) *Iuste, uti par est.* Ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, *per virum, quem ad id negotium delegit*, quem designavit. Attice ᾧ pro ὅν. πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀνας. αὐτὸν ἐκ νεκρῶν) *Argumento eo confirmans, vel probans*, sc. se per Iesum iudicaturum totum humanum genus, *quod interfectum revocavit in vitam*. Nam πίστιν παρέχειν significat, *argumentis rem confirmare, probare, fidem facere*, quo sensu haec loquendi ratio saepissime apud optimum quemque Scriptorem occurrit, e. g. Ioseph. A. II, 9, 4. Adducitur igitur Christi resurrectio hic ut argumentum, quod Iesus et omni fide dignissimus, et a Deo Iudex sit constitutus. Nam Deus Iesum resuscitando e mortuis, maximum, quod potuit, doctrinae eius testimonium praebuit. In ea autem doctrina et hoc erat, se fore iudicem humani generis, Matth. XXV, 31. seq. Ioan. V, 25.

32. Οἱ μὲν ἐχλεύαζον) *Irridebant*; Epicuraei, ut videtur, negantes immortalem vitam post mortem. Cic. Nat. II, 17. *Plutarchus* de oracul. def. Ἐπικουρείων δὲ χλευασμὸς καὶ γέλωτας ὅτε φοβητέον. Apud Minucium Paganus, Christianos deridens, de resurrectione corporum doctrinam inter aniles fabulas refert. οἱ δὲ εἶπον — τούτου) Nempe Stoici, qui hominis mortui restitutionem non putabant impossibilem. De Stoica mundi deflagratione vid. *Origenes* c. Cels. Lib. V. p. 241. edit. Spenc. et quae annotata sunt a Spencero. Iidem Stoici, omnia quae nunc fiunt, iterum futura esse dicebant, reversurum e. c. Socratem Atheniensem, qualis superiore periodo fuerat, rursumque Phaenaretem e Sophronisci coniugio illum progeniturum. Ibid.

34. Κολληθέντες αὐτῷ) *Quum in propiorem se eius familiaritatem insinuassent,* ut iam aliquoties habuimus. Διονύσιος) Non ille, qui in Gallia martyrium passus est; id enim *Decio* imperante contigit. ὁ Ἀρεοπαγίτης) Quam doctrinam scurrae reiecerunt, Areopagita vir gravis recipit. *A. Gellius* XII, 7. *Dolabella eam rem ad Areopagitas, ut ad iudices graviores reiecit. Seneca* de tranquill. III. *Areopagus, religiosissimum iudicium. Valerius M. II. 6. Isocrat. Areopagit.* Δάμαρις) Alias vocatur Δάμαλις, solent autem permutari litterae λ. et ρ. *Varinus.* Δάμαρ, γυνὴ γαμετὴ, λέγεται καὶ Δάμαρις.

CAP. XVIII.

1. Χωρισθεὶς — κόρινθον) *Paulus relictis Athenis,* vel, quum Athenis discessisset, *venit Corinthum*, tunc florentem civitatem novam, post veteris a *Mummio* excisae instaurationem. *Totius Graeciae lumen* vocat *Cicero* pro lege Manil. c. 5.

2. Ποντικὸν τῷ γένει) *Ortem parentibus Ponticis*; nam in Ponto multi Iudaei. 1 Petr. I, 1. προσφάτως) *Recens, nuper*, Polybio familiaris est, et saepe ut h. l. cum praeterito iungitur. διὰ τὸ διατεταχέναι — Ῥώμης). Meminit *Sueton.* Claud. 25. *Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit.* Iosephus non meminit: unde apparet, non diu Romae observatum illud edictum, quod et ex fine huius libri colligere est. Christianos pro secta Iudaeorum habitos esse illis temporibus, satis constat.

3. Ἠργάζετο) *victum sibi parabat*; nam ἐργάζομαι h. l. est operor mihi, laboro, ut me alam. Σκηνοποιοὶ *Tentoriorum, tabernaculorum opifices.* Conficiebant tentoria minora portatilia, ex corio, aut ex alia materia, quibus utebantur viatores in terris orientalibus, solis aestui maxime expositis, ob raritatem diversoriorum. Vid. *Schleusneri* Lexicon N. T. in h. l. Hanc artem Paulus prius exercuerat apud Arabes. Gal. I, 17. Mos erat etiam doctissimis Iudaeorum opificium aliquod discere, unde, ubi res ferret, se sustentarent. R. Iochanan *pellio*: R. Nahum, *librarius*; R. Iochanan *Sandalarius*; R. Iuda *pistor.*

5. Ὡς δὲ κατῆλθον — Τιμόθεος) Quos Paulus sequi se iusserat, c. XVII, 15. Significaverat autem illis Paulus per eos, qui se Athenas deduxerant, quo porro iter dirigeret. συνείχετο τῷ πνεύματι) *Plenus divino spiritu agitabatur*; omnes animi vires in id intendebat; *non potuit continere se.* Sed συνέχεσθαι significat etiam *angi, misere vexari*, ut Luc. VIII, 37. XII, 50. Itaque sensus esse potest: *Paulus angebatur animo* διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χρ. Ἰησοῦν, *dum docebat, Iesum esse Messiam.* Nempe Iudaei se opposuerunt, v. 6. Pro τῷ πνεύματι habent τῷ λόγῳ multi codices cum versione Vulgata et Syriaca; (vid. *Griesbachius* ad h. l.) ut sensus sit: *angebatur propter doctrinam*; sein 'Unterricht machte ihm *viel Angst und Sorge*, ut Morus explicat. Michaelis, cui lectio τῷ λόγῳ verisimilior esse videtur, hoc ita intelligendum esse putat, ut Paulus in disputando inferior, neque tamen victus et refutatus fuerit; er sey beym Disputiren ins Gedränge gekommen.

6.

6. Ἀντιπασσομένων — πρὸς αὐτοὺς) *Quum illi autem repugnarent, et convitiarentur, excussis vestimentis dixit.* Ἀντιτάσσεσθαι proprie eſt: *in acie stare contra hostem*, deinde in univerſum: *se opponere, resistere.* De phraſi *pulverem vestimentorum excutere* vid. notata ad Matth. X, 14. Τὸ αἷμα — ὑμῶν) *Vos ipsi vobis estis auctores exitii.* Sic 2 Sam. I, 16. in Graeco: τὸ αἷμα σου ἐπὶ τὴν κεφαλήν σου, i. e. *luis poenam debitam homicidio*; proprie enim de homicidio dicitur, ut et Matth. XXVII, 25. improprie de peccatis aliis. Καθαρὸς, *insons.*

7. Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν) *Inde transeundo* ſ. *migrando*, nimirum ex priore hoſpitio. συνομοροῦσα) *Contigua, vicina*, ut ii, qui ſynagogam frequentabant, tamen porro poſſent audire doctrinam de Ieſu Chriſto.

9. Μὴ φοβοῦ — σιωπήσῃς) λαλεῖν, h. l. ut ſaepe, eſt *docere.* Valde neceſſaria Paulo tum fuit haec fiduciae confirmatio. 1 Cor. II, 3.

10. Ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ) *Sum tibi auxilio.* καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε) *Nemo tibi violentas manus inferet, ut tibi noceat.* Ἐπιτίθεσθαι, ſc. χεῖρας, ſignificat *adoriri, hostiliter aliquem aggredi, eique violentas manus inferre, insidias struere.* Immunitas vero a quibusvis hoſtium inſultibus Paulo promiſſa, de eo tantum tempore intelligenda eſt, quo is Corinthi commorabatur. διότι — ταύτῃ) *Multos enim in hac urbe novi, qui nomen mihi dabunt.* Eos Dominus populum ſuum dicit, quos populo ſuo ſe adiuncturos eſſe ſciebat.

11. Ἐκάθισε) *Moram fecit*; nam ita ſumitur hebraeum יָשַׁב, cui reſpondet καθίζω, quod et alibi verti-

tur διατρίβω, μένω. Sed et Latini ita loquuntur. *Cic.* Famil. XVI, 2. ad Tyronem: *Iis ventis isthinc navigatur, qui si essent, nos Corcyrae non sederemus.*

12. Γαλλίωνος — Ἀχαΐας) *Quum proconsul in Achaia esset Gallio.* Fuit frater Senecae. *Statius* Sylv. II, 7. 32. *hoc plus quam Senecam dedisse mundo, aut dulcem generasse Gallionem.* *Tacitus* A. XVI, 17. *Annaeus Mella — quibus Gallio et Seneca parentibus natus.* Comitatem, incompofitam fuavitatem et aequitatem Gallionis laudat *Seneca* Praef. ad nat. Quaeft. 4. ubi inter alia: *Nemo mortalium*, inquit, *uni tam dulcis est, quam hic omnibus.* Achaia erat provincia proconfularis fub Augufto. Tiberius Macedoniae adiunxit, et Caefarianam fecit. Sed *Claudius* has provincias fenatui reddidit, i. e. rurfus fecit proconfulares, tefte *Suetonio* in vita Claudii 25. et *Dione* LX. ἐπὶ τὸ βῆμα) Ad tribunal proconfulare, ut gravis criminis reum.

13. Παρὰ τὸν νόμον) *Contra legem* fc. noftram, Mofaicam. Ἀναπείθειν vero eft primam perfuafionem novis rationibus labefactatam evellere. Hoc volunt: Iudaeis conceffum eft a Romanis etiam in Graecia vivere fecundum legem Mofis: hic vero neque vobis Romanis in religione fe addit, neque legem Mofis fequitur, fed turbat Iudaeos. Haec accufatio inde obtentum fumebat, quod Apoftoli, qui Iudaei erant, incircumcifos ad fuum coetum admittebant.

14. Εἰ μὲν — πονηρὸν) *Si magnum et capitale crimen admisisset*; ex eorum genere, de quibus iudices cognofcere folent, e. g. homicidium, furtum. κατὰ λόγον

ἂν

ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν) *Iure meritoque tolerarem vos, aures vobis praeberem.* Κατὰ λόγον, cum ratione, iure merito. Sic ſaepe apud Platonem aliosque. Ἀνέχεσθαι notat *aures praebere, dicenti patienter auscultare*, e. g. *Aeschines* epiſt. 7. δεηθείην ἀνέχεσθαι πολὺ μᾶλλον τῶν λοιδορέντων ἡμᾶς.

15. Περὶ λόγε) *De doctrina.* καὶ ὀνομάτων—ὑμᾶς) *et personis et lege vestra.* Quae mei non ſunt anditorii, quaeque nugalia nobis Romanis. *De nominibus* ſ. *personis* puta an Ieſus dicendus ſit Chriſtus. κριτὴς γὰρ ἐγὼ τέτων ἐ βέλομαι εἶναι) Bene reſponſum, ut ab homine dulci, quaſi dicat: Romani quidem libertatem religionis Iudaeis etiam in Graecia conceſſere, ſed ſi quae inter ipſos de religione oriuntur controverſiae, aut eas componant inter ſe, aut diſputent, quantum libet.

17. Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες) Deeſt οἱ Ἕλληνες in quibusdam. Sic Iudaei feciſſe dicerentur, quod nunc narratur. Sed vulgaris lectio vera eſſe videtur. Corinthii homines, qui tribunali adſtabant, quum viderent, Iudaeos ideo a tribunali cum contemtu abigi, quod ſuae legis quaeſtiunculis obſtrepuiſſent proconſuli, aliis rebus occupato, ipſi quoque velut proconſuli gratum facturi, verbera ingeſſere Iudaeis, quo abirent celerius. Σωσθένην) *Sosthenes*, ipſe poſtea ad Chriſtum converſus, 1 Cor. I, 1, aut ſucceſſerat in locum Criſpi v. 8. aut fuit princeps ſynagogae alterius ab ea, cui praeerat *Crispus*, nam in magnis urbibus plures erant ſynagogae, et ſingulis ſui archiſynagogi. καὶ ἐδὲν — ἔμελεν) *Negligebat, insuper habebat.* Solebant Praeſides (verbis utor *Pricaei* ad h. l.) petulantias huiusmodi, quae Romani nominis maieſtatem

dire-

directe non imminuerent, libentes praetervidere, ut Provincialium collo mollius iugum federet. Nec deerat quae prae aliarum regionum Praefidibus cauffa Gallionem moveret: praeeffe nempe Achaiae fe, illi verae et merae Graeciae, eoque libertatis fimulacra umbrasque usquequaque captanti.

18. Κειράμενος—εὐχήν) *Postquam caput totonderat* (vel tondendum curaverat,) *Cenchreis, votum enim susceperat.* *Cenchreae* eft portus Corinthiorum, ut *Piraeus* Athenienfium. Eft autem is portus ad finum Saronicum. Apparet ibi ecclefiam fuiffe Chriftianorum, Rom. XVI, 1. Tonfionem ad *Aquilam*, non ad Paulum referunt nonnulli, ideo inprimis, quod Πρίσκιλλα primum, deinde vero Ἀκύλας, ut fcilicet eo commodius hoc de ipfo referri poffet, appelletur. Sed rectius ad Paulum hoc refertur; nam de eo effe fermonem patet ex fequentibus, (v. 19) quae non ad Aquilam pertinent. εἶχε γὰρ εὐχήν) κατ' ἐξοχήν, votum quo Iudaei ob liberationem, inprimis a morbo quodam graviore, aut alio periculo, fe obftringebant per aliquod tempus vino abftinere, comam alere, nec accedere ad cadaver, et quamplurimas alias obfervare cerimonias, a Mofe (Num. VI.) praefcriptas, antequam victimas folemnes Deo offerent. Hoc votum in Iudaea degentibus Hierofolymis perfolvendum erat, (Iofeph. de B. I. II. 15. Num. VI, 18.) ubi vota perfolvi, et facrificia omnia offerri debebant, quia ibi erat templum. Igitur legi non videtur confonum, ut Paulus in Graeca urbe tonderetur. Sed Nafiraei variis pollutionibus obnoxii erant; (Num. VI, 9.) tunc autem, ubicunque illa pollutio contigiffet, radere comam tenebantur, quod voti

com-

complementum non erat, fed contra, quaecunque praecefferant, irrita erant, et ab illa tonfura rurfus debebant dies voti numerari. Paulus itaque voti reus inceptum votum Cenchreis aliqua legali impuritate abrumpere coactus eft et illico redintegrare, Num. VI, 12. ut abfolutum tandem Hierofolymis folveret. Nonnulli non effe verifimile exiftimant, Paulum legi ceremoniali fe adeo obftrinxiffe, a qua ipfe alios diligenter avocare confueverat. Sed fecit hoc fine dubio ideo, ut per συγκατάβασιν quandam Iudaeorum animos, alioquin alieniores, fibi conciliaret. Cf. infra c. XXI, 24. 1 Cor. IX, 19. 20. Chriftianos *ex Gentilibus* non effe obftrictos his legibus, conftanter docuit, atque adverfus Iudaizantes defendit, inprimis in Epiftola ad Galatas. De iis interpretibus, qui civile quoddam voti genus Paulo hic tribui arbitrantur, confulendus eft WOLFIUS *in curis* ad h. l.

21. Δεῖ με — ἱεροσόλυμα) *Oportet me omnino festum diem, qui instat, agere Hierosolymis.* Τὴν ἑορτὴν ποιεῖν eft *transigere festum tempus*, ut χρόνου ποιεῖν, v. 23. Ἐις pro ἐν, ut faepe. Ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου, *solvit*, profectus eft Ephefo.

22. Καὶ κατελθὼν — Ἀντιόχειαν) *Quum vero venisset Caesaream, et adscendisset* (Hierofolyma), *et salutasset ecclesiam, progressus est Antiochiam.* Ἀναβὰς) Nempe Hierofolyma, quod femper intelligitur, quoties de itinere per Iudaeam Hebraei loquuntur. Non intelligi *Caesaream* h. l. ut nonnulli putant, patet ex v. 21. et toto fermonis nexu. καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν) Apoftolos et fideles, qui erant Hierofolymis. εἰς Ἀντιόχειαν) Syriae ad Orontem. Finis itineris fecundi ad Gentiles.

24. Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει) *Patria Alexandrinus.* De origine Iudaeorum Alexandrinorum eſt inſignis locus Ioſephi Ant. XII, 1, 1. ut et XIX, 5, 2. Abundaſſe Alexandriam hominibus doctis, Iudaeis et Ethnicis, inter omnes conſtat. ἀνὴρ λόγιος) *Facundia dicendique ubertate et vi pollens.* Nam λόγος et *ratio, oratio, dicendi copia.* Sic apud Ioſephum Lib. I. de B. I. prooem. §. 5. οἱ Ἑλλήνων λόγιοι ſunt Graecorum *Historici, dicendi ubertate copiaque florentes*, quibus mox tribuit τὸ τῶν ἄλλων τῷ λόγῳ πλεονεκτεῖν, *ut alios historicos dicendi copia et vi superent.* Cf. Ant. XVII, 6, 2. δυνατὸς — γραφεῖς) i. e. *exercitatus in scripturis interpretandis. Stark in der Schrift.*

25. Οὗτος ἦν κατηχημένος τ. ὁδ. τ. κ.) *Institutus erat in doctrina Christi*: nam ἡ ὁδὸς τοῦ κυρίου hebraica phraſi eſt religio, doctrina Chriſti. καὶ ζέων τῷ πνεύματι) *Et magno animi fervore praeditus.* Indicatur ardor divinus in veritatis propagandae ſtudio, quamvis ſpiritus ſancti manifeſta efficacitas ei nondum contigiſſet in mirabilibus donis. Ἐλάλει — κυρίου) *Disserebat et docebat diligenter de Domino*, ἐπιστάμενος — Ἰωάννου, *quanquam scientiam habebat baptismatis Ioannis solum*, quae eſſent ſcilicet initia doctrinae chriſtianae. Ergo de baptiſmo, poſthaec inſtituto a Chriſto, nihil audiverat; ſed aliqnam notitiam Chriſti et chriſtianae religionis omnino habebat; nam praecipuum in doctrina Ioannis erat, adeſſe regnum Meſſiae. An in Aegypto, an in Iudaea Apollos acceperit baptiſmum et doctrinam Ioannis, ignoramus. Patet autem ex hoc loco, in multis locis, etiam extra Iudaeam, fuiſſe diſcipulos Ioannis.

26.

26. Οὗτος — συναγωγῇ) Liberius quam ante etiam in publicis conventibus loquebatur, vel libere profitebatur doctrinam Christi, pro ea, qua ipse pollebat, facultate.

27. Εἰς τὴν Ἀχαΐαν) Praecipue *Corinthum* c. XIX, 1. προτρεψάμενοι — αὐτὸν) *Fratres scripserunt Christianis litteras hortatorias; ut eum exciperent benevole.* Προτρεψάμενοι ἔγραψαν, *cohortantes scripserunt*, i. e. litteras cohortatorias scripserunt. συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι) *Multum adiumenti attulit iis qui fidem recepissent.* Nam συμβάλλεσθαι h. l. notat *conducere, prodesse.* Diodor. S. XVI, 68. καὶ πολλὰ συνεβάλετο πρὸς τὴν σωτηρίαν αὐτοῖς. διὰ τῆς χάριτος) Construunt nonnulli cum συνεβάλετο, non proxime antecedentibus. *Profuit illis donis gratiae et favoris divini sibi tributis*; per eloquentiam suam. Rom. XII, 3. XV, 15. Cf. 1 Cor. I, 12. Alii vero construunt cum τοῖς πεπιστευκόσι, ut sensus sit: *qui religionem susceperant gratia divina.*

28. Εὐτόνως — Ἰησοῦν) *Nam acriter ei cum Iudaeis disputandum erat in publico loco, quum demonstraret, Iesum esse Messiam.* Εὐτόνως, *intente, cum contentione multa.* Διακατηλέγχετο, in passivo, est *refutabatur.* Quomodo autem multum emolumenti attulit religioni christianae, si a Iudaeis refutatus est? Quo magis Apollos refutabatur, et illis respondebat, tanto magis convinci poterant homines, quum argumenta in utramque partem oppugnantia et defendentia audirent. Sic Morus locum interpretatus est. Alii vertunt: *refutabat*, vel convincebat Iudaeos.

CAP.

CAP. XIX.

1. Τὸν Ἀπολλὼ) Accuſativus antiquus quartae apud Graecos declinationis. Sic Theocritus ἡ Ἄθω ἢ Ῥοδόπην. τὰ ἀνωτερικὰ μέρη) *Regiones superiores*, nempe Aſiae minoris. Intellige Galatiam et Phrygiam; nam reſpicit haec phraſis ad c. XVIII, 23. Littus maris Aegei et urbes regionesque huic vicinae adeoque et Epheſus κάτω, infra iacere a Graecis dicuntur; (an der Seeküſte) hinc regiones quaelibet ulterius orientem verſus excurrentes, (mitten im Lande) ἄνω, ſuperius ſitae erant; proinde ἀνωτερικὰ μέρη h. l. ſunt regiones, quae reſpectu Epheſi ad orientem iacent. ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον) Metropolin Aſiae minoris, et ſedem Romani Proconſulis, a templo Dianae celebrem. In hac urbe erat magna Iudaeorum multitudo, quibus, Romanorum Proconſulum liberalitate, magna privilegia aedium ſacrarum, ſynagogarum, aliorumque commodorum conceſſa erant. Ioſeph. XIV, 10. 13. Percommoda igitur erat haec urbs Paulo, ad propagandam doctrinam Chriſti.

2. Εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε) *Spiritus sanctus* hic et in ſequentibus, ita ut Io. VII, 39. ſunt *dona illa miraculosa et extraordinaria, ecclesiae christianae reservata*, quae Paulus haud dubium, quin pluribus verbis ſcripſerit. πιστεύσαντες) *Quum fidem suscepistis.* Hi duodecim (v. 7.) qui Ioannis baptiſmum acceperant, (v. 3.) profeſſi ſunt, ſe expectare Meſſiam, et lubenter omnia praecepta et inſtituta eius obſervaturos eſſe, ſi apparuerit, (haec erat eorum πίστις); ſed interea manſerant Iudaei, horumque ritus obſervaverant, nec copioſior do-

ctrina

ctrina Chriſti iis expoſita fuerat; nunc autem, baptismo in nomen Ieſu ſuſcepto, profitentur, *Iesum* eſſe Meſſiam illum, in quem Ioannes baptizaverat. ἀλλ' ὐδὲ — ἠκέσαμεν) Ne audivimus quidem, nunc dari talia dona. Itaque ne fando quidem audierant de beneficio illo, quo ornati erant Apoſtoli et alii Chriſtiani prima Pentecoſtes die.

3. Ἐις τι ὖν ἐβαπτίσθητε;) *Quale nam baptisma accepistis?* In nomen Domini Ieſu eos non fuiſſe baptizatos, exinde concludebat Paulus, quod dona ſpiritus non accepiſſent. Ἐις τί pro ἐν τίνι, ut mox ἐις τὸ Ἰωάννε βάπτισμα pro ἐν τῷ Ἰωάννε βαπτίσματι, baptismate Ioannis. Baptizaverat autem Ioannes in Meſſiam venturum; nec poterat largiri Spiritus ſancti dona, ſicut Apoſtoli. Cf. v. 4.

4. Ἰωάννης — μετανοίας) Non cohaeret particula μὲν cum eo quod ſequitur ἀκέσαντες δὲ, ut multi putarunt: ſed poſitum eſt κατ' ἀποσιώπησιν, ut ſupra III, 21. Senſus eſt: *Baptizavit ille quidem in poenitentiam*, i. e. hortatus eſt eos, quos baptizavit, ut ſe emendarent, et ſic mala imminentia evaderent, *sed non in promissum spiritus sancti*; quae diſtinctio inter utrumque baptisma innuitur et Matth. III, 11. τῷ λαῷ—Ἰησῦν) *Praecipiens populo, ut crederet in eum, qui post se susceplurus esset munus docendi*, i. e. *in Messiam Iesum*. Noluit ipſe Ioannes haberi pro Meſſia, ſed Ieſu Nazareno hanc dignitatem vindicavit.

5. Ἀκέσαντες δὲ) Nempe illi, ad quos Paulus loquebatur; ſunt enim haec Lucae verba, non Pauli, ut nonnulli exiſtimant, quod res ipſa et totus ſermonis ne-

xus oſtendit. εἰς τὸ ὄνομα τȣ͂ κυρίȣ Ἰησȣ͂) *A Paulo* nempe nunc baptizati ſunt ad cultum Domini Ieſu. Neſcierant hactenus baptismo poenitentiae obligatos ſe fuiſſe, ad fidem in *Ieſum Chriſtum*, quia, ſuſcepto baptismo Ioannis, *Meſſiae venturo* nomen dederant indeterminate, neſcientes Ieſum Nazarenum eſſe illum Meſſiam. Aliter ſe res habebat cum Apoſtolis. His nimirum iterato baptismate non erat opus, quia ſtatim ab initio edocti erant, Ieſum eſſe Meſſiam.

6. Καὶ ἐπιθέντος — ἐπ' αὐτȣ̀ς) Hoc plerumque ita factum eſt. Deus ad commendandum munus Apoſtolicum, baptizatis non niſi precibus Apoſtolorum communicare voluit. Graviſſimo hoc argumento, et in oculos incurrente miraculo convicti ſunt de veritate religionis Chriſtianae quotquot haec talia ſpectabant. ἐλάλȣν — προεφήτευον) i. e. Linguis peregrinis de religione locuti ſunt, et quidem afflatu divino. Cf. ſupra c. II. X, 44. ſq.

8. Καὶ πείθων — τȣ͂ θεȣ͂) *Fidem faciens doctrinae de regno Dei*, perſuadendo aſſerens pertinentia ad eam doctrinam.

9. Ὡς δὲ — τȣ͂ πλήθȣς) *Quum autem nonnulli ſe obdurarent, et doctrinae christianae denegarent fidem, atque etiam convitiis proscinderent religionem coram multitudine.* Σκληρύνεσθαι dicitur, qui durus eſt, qui ſe non ſinit moveri, contumax, pertinax. Ἀπειθεῖν, *non admittere doctrinam.* Iidem convitiis petebant τὴν ὁδὸν, religionem, דֶּרֶךְ. ἀποςὰς — μαθητὰς) Et ipſe e ſynagoga exiit, et eos qui crediderant, abduxit eo, quod in ſynagoga tuti non erant futuri. ἐν τῇ σχολῇ Τυράννȣ τινός) So-

Sophiſtae, ſive declamatoris, cui nomen *Tyranno.* Ita Suidas. *Pricaeus* non proprium, ſed appellativum nomen putat hominis, ita dicti forſan, quod vi eloquentiae auditores ageret ferretque, ut *Sophista Princeps* apud Suetonium in Libro de Grammaticis. Equidem huius aſſertionis rationes non perſpicio. Eorum autem opinioni, qui hunc *Tyrannum* Iudaeum, eiusque ſcholam *Beth Midrasch* fuiſſe putant, obſtare videtur id, quod in proxime antecedentibus commemoratur, Paulum nempe propter *Iudaeos* e ſynagoga exiiſſe. Segregavit igitur diſcipulos (Chriſtianos) ſuos a Synagoga Iudaica; non amplius in Synagogam eos duxit, ſed in peculiari loco ſolos docuit.

10. Πάντας τὰς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν) Qui Sacrorum cauſſa Epheſum venire ſolebant. Erat enim templum illud commune Aſiae, unde et nomen Ἀσιαρχῶν. Iudaei quoque ex aliis Aſiae urbibus ſaepe eo veniebant mercatus cauſſa aut iudiciorum.

11. Δυνάμεις ὀ τὰς τυχούσας) *Virtutes non vulgares*, i. e. miracula eximia. Litotes, ut: haud incerta cano, i. e. explorata et omnino eventura.

12. Ὥστε — ἐξέρχεσθαι) *Ita ut ad aegrotantes sudaria et semicinctia ex eius corpore afferrentur, atque ad horum contactum morbis liberarentur, etiam mali spiritus egrederentur.* χρώς, exterior pars corporis, ſpecies externa, *corpus.* σουδάρια ἢ σιμικίνθια) Significantur ambabus his vocibus linteola et faſciolae, quibus et praecingerentur, et detergerent ſudorem. In ſpecie autem σιμικίνθιον *semicinctium, succinctorium* habet duplicem ſignificatum, nimirum *Orarii, eines Schnupftu-*

 ches,

ches, et fuccinctorii, quod partes anteriores opificum cingit. *Petronius* 94. ego fufpendio vitam finire conftitui, et iam *semicinctio* ftantem ad parietem fpondam vinxeram, cervicesque nodo condebam. καὶ ἀπαλλάσσεσθαι — ἐξέρχεσθαι) vel ut alii legunt ἐκπορεύεσθαι. Ἀπαλλάσσεσθαι, *mutare se*, i. e. *discedere*. Hoc non intelligendum eft ita, ac fi linteola et fafciolae vim depellendi morbos habuiffent; fed vi ac potentia Chrifti fanati funt aegroti, cui fidebant, qui linteola et fafciolas admovebant corporibus.

13. Τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν) Tales Exorciftas, qui quarundam formularum incantationumque ope daemonia eiecerunt, inter Iudaeos fuiffe, illuftris Iofephi locus docet, ubi huius rei auctorem ipfum Salamonem, edit. Ant. VIII, 2, 5. περιερχομένους autem eos vocat Lucas, quod non uno in loco fubfifterent, fed huc illuc curfitarent, quaeftui aucupando, quales apud Latinos circulatores. Radicibus autem fimul ufos effe illos Exorciftas, ex citato Iofephi loco patet.

14. Ἦσαν — ποιοῦντες) Recte *Pricaeus* haec ita intelligenda effe putat, ac fi fcriptum effet: ἦσαν δὲ καί τινες etc. Neque enim praeter hos Scevae filios nullos circumforaneos exorciftas fuiffe dicit Lucas, fed in numero praeftigiatorum eiusmodi etiam hos feptem fuiffe.

15. Ἀποκριθὲν — τίνες ἐστέ;) Non recte concluditur ex his verbis, malum quendam Spiritum per homines locutum effe. Paulus enim per biennium Ephefi docuerat et miracula patraverat; homines igitur daemoniaci multa iam audiverant de eo eiusque miraculis. Dicebant:

bant: Scimus quidem, Paulum esse in hac urbe, et nomine Iesu talia miracula patrare; sed vos non videmini esse tales, qualis est Paulus.

16. Καὶ ἐφαλλόμενος — οἴκου ἐκείνου) *Tum homo, malo daemoni obnoxius, insiliit in eos, atque subigens, tam male tractavit, ut nudi sauciique profugerent ex aedibus illis.* Κατακυριεύειν, *in potestatem redigere.* Ἴσχυσε κατ' αὐτῶν, *valuit contra illos, praevaluit iis, subiugavit eos, er übermannte sie.* Hoc non parum fecit ad confirmandam auctoritatem Pauli, cui, sananti daemoniacos nunquam tale quid accidit.

17. Καὶ ἐπέπεσε — Ἰησοῦ) *Et obstupuerunt omnes ea de re et celebratum est nomen Iesu.* Φόβος h. l. hebraico more potius est admiratio quam timor. Celebratum est autem nomen Iesu ideo, quia per eum vera fiebant miracula, non talia, qualia erant fraudatorum illorum, de quibus sermo v. 13. sqq.

18. Ἤρχοντο. ἐξομολογούμενοι) Venerunt ad Apostolos, confitentes, quam male vitam hactenus traduxissent, commemoratis etiam criminibus gravioribus, ut illi, qui ad Ioannem Baptistam venerant, Matth. III, 6. Multi etiam magicas artes, quibus dediti fuerant, detestati sunt, quod patet ex v. 19.

19. Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων) Περίεργα, *curioso* h. l. omnino *artes magicas* significant. Sic Dio Cassius excerpt. Vales. de Imperatore Adriano dicit: ὁ Ἀδριανὸς περιεργότατος ἦν καὶ μαντείαις καὶ μαγγανείαις παντοδαπαῖς ἐχρῆτο, *Adrianus admodum curiosus erat, et divinationibus magicisque artibus utebatur.*

Herodian. IV, 12. 6. Ephefus ante alias civitates his pravis ftudiis dedita. Συνενέγκαντες τὰς βίβλες, *congerentes libros*, in unum acervum. Videntur fuiffe libri tales, qui formulas magicas, et modum exercendi fraudes magicas continebant, *Zauberbücher*. Nota funt inter veteres ἐφέσια γράμματα, Ephefiae fcripturae, vel fchedulae, quae magicis vocabulis infcriptae, deinde ut amuleta corpori alligari folebant, ad averruncandos morbos, daemones, et alia mala tollenda. Magorum, qui erant Ephefi, meminit *Plutarchus* Alexandro. *Menander* in puero apud Suidam: Ἐφέσια τοῖς γαμεσιν ἔτος περιπατεῖ λέγων ἀλεξιφάρμακα. *Etymol.* ἐφέσια ἀλεξιφάρμακα ἢ γράμματα, ὀνόματα ἄττα καὶ φωναὶ ἀντιπάθειαν φυσικὴν ἔχεσαι. Plura habes ap. Wetften. et Grotium. κατέκαιον) Combufferunt fideles ifti libros illos, non vendiderunt, ut pretium ad Apoftolos afferrent; ne aliis occafionem peccandi, hisque libris utendi darent. καὶ εὗρον ἀργυρίε μυριάδας πέντε) Eft ufitata ellipfis vocis δραχμή, in pecuniae fumma indicanda. Sunt igitur μυριάδες πέντε, fc. δραχμῶν. *Quinquagies mille denarios.* Denario proxime accedit moneta Argentinenfis, quae valet 12 Kreutzer, 3 Heller, ut 5 drachmae fint 1 fl. et paullo plus; 50000 drachmae plus 10000 fl.

20. Οὕτω κατὰ κρατος — ηὔξανε) *Sic magna vi religio incrementa cepit. Hesychius* κατὰ κράτος, ἰσχυρῶς, τελείως. Magorum fraudibus detectis, miracula Pauli eo maiorem fidem invenerunt; ficque multi Chrifto dederunt nomen.

21. Ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι) *In animum induxit Paulus*, f. confilium cepit. Ponitur vero ἐν τῷ πνεύματι pro ἐις τὸ πνεῦμα. Sic Luc. XXI, 14. et *Plutarch.* in Ag. et Cleom. ἐυθὺς μὲν ἐις νἕν ἔθέτο τὰ παρόντα

ῥόντα μεθιστάναι, *in animum protinus induxit res novare*. Vel ἔθετο pro προέθετο.

22. Αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν) *Substitit ad tempus in Asia*. Ἐπέσχε, ſc. ἑαυτὸν *inhibuit se*, i. e. *moratus est, remansit*. Herodot. VII, 123. ἐπισχὼν χρόνον. 112. ἐπισχόντες ὀλίγας ἡμέρας. Εἰς τὴν Ἀσιαν, pro: ἐν τῇ Ἀσίᾳ quae mutatio frequens.

23. Τάραχος οὐκ ὀλίγος) *Non levis tumultus*: περὶ τῆς ὁδοῦ) *Occasione Evangelii, de religione christiana*, ut ſupra c. IX, 2. XVIII, 26.

24. Ἀργυροκόπος) *Faber argentarius*, ut recte vertitur in Gloſſario. ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος) *Aediculas argenteas*, (kleine Tempelchen) *Dianae*. Templum Dianae Epheſiae ſeptem miraculis mundi eſt annumeratum. Demetrius autem confecit aediculas argenteas, imaginem illius templi referentes. Sic in monte Albano aedicula *Iunonis* fuiſſe dicitur. *Dio Cassius* XXXIX. νεὼς Ἥρας βραχὺς ἐπὶ τραπέζης τινος πρὸς ἀνατολῶν ἱδρυμένος. *Petronius* 29. *Praeterea grande armarium in angulo vidi in cuius aedicula erant lares argentei positi*. Diana Epheſia in nummis repraeſentatur ornamento capitis alto, multis mammis, pedibus involutis, cum duobus cervis a dextra et ſiniſtra. *Minutius Felix* Octav. *Diana — Ephesia mammis multis et uberibus multis exstructa*. ἐργασίαν) *Quaestum*; *nam* ἐργασία non ſolum *opificium, artificium*, ſed et *quaestum* ſignificat.

25. Οὓς — ἐργάτας) *Quos quum convocasset, caeterosque opifices*, operarios huiusmodi rerum, qui fortaſſis imagunculas numinis fabricabant, in aediculis ponen-

 das.

das. Ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐςὶ) *Quod ex huius operis quaestu copia nobis contingit facultatum.* Nam εὐπορία h. l. non quaeſtum, ſed *copias, opes, facultates* indicat. Simillime voces has coniungit *Demosthenes* in Neaer. ὡς αὐτῇ ἡ ἀπὸ τȣ σώματος ἐργασία ἐχ ἱκανὴν εὐπορίαν παρεῖχεν, ὥςε διοικεῖν τὴν οἰκίαν, *quum illi quaestus corporis non satis magnas ad alendam familiam copias suppeditaret.* Scitis, o ſocii, Demetrius inquit, hoc quaeſtu non tantum victum ſuppetere nobis, ſed et vitam noſtram abundanter inſtrui. Procul dubio vel omnia, vel magnam partem hic proventus evaneſcet, ſi exitialem doctrinam iſtam latius evagari patimur. Ergo pro lucro pugnemus fortiter.

26. Πείσας μετέςησεν ἱκανὸν ὄχλον) *Multos homines pervertit, ad alias cogitationes traduxit.* λέγων — γινόμενοι) Multi inter Gentiles ſimulacra ipſa non habebant pro Diis, ſed ea tantum praeſentia Numinis referta eſſe putabant. Plerique tamen credebant ipſa ſimulacra eſſe Deos; unde, qui illa fingebant, θεοποιοί et θεοπλάςαι, *factores* Deorum et fictores appellabantur, ut conſtat ex *Pollucis* Onomaſtico. L. I, 1, 13.

27. Ὀυ μόνον — ἐλθεῖν) *Nam non solum periculum est, ne haec res in contemtum veniat.* Τȣ̃το τὸ μέρος verte: *haec res, hoc negotium*, aut ſi placet, μέρος in verſione plane omitti poteſt. Ἐις ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, *in contemtum venire.* Ἀπελεγμὸς proprie eſt confutatio. Sap. IX, 6. deinde *contemtus.* ἀλλὰ καὶ — λογισθῆναι) Quaſi dicat: Parum eſt de noſtro quaeſtu; tota religio hic periclitatur. τὴν μεγαλειότητα ἀυτῆς) Bene Latinus: *Maiestatem.* Poſſes et Numen vertere. ἣν ὅλη — σέ-

σέβεται) Non falſo hoc dicit. Apuleius lib. II. de eadem illa Diana: *Cuius numen unicum multiformi specie, ritu vario; nomine multiiugo totus veneratur orbis.* inter paucos Deos, qui a Romanis teſtatoribus haeredes inſtitui poterant, erat haec *Diana* Epheſia, ut nos docet *Ulpianus* Inſtitutionum tit. XXII.

28. Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσιων) *Xenophon* Epheſ. I. ὀμνύω τε τὴν πάτριον ἡμῖν θεὸν, τὴν μεγάλην ἐφεσίων Ἄρτεμιν.

29. Καὶ ἐπλήσθη — συγχύσεως) *Sic urbs tota hoc tumultu repleta est,* per totam urbem ortus eſt tumultus, a concitatione unius profligati nebulonis. ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον) *Concurrerunt coniunctim, confertim in Theatrum.* In inſtitutis Graecarum civitatum fuit hoc, ut de rebus gravioribus, ad rempublicam ſpectantibus, in theatris ageretur, concionesque ibi haberentur, ut adeo prope fori loco fuiſſe videantur. *Tacitus* Hiſt. II, 80. de Veſpaſiano dicit: *Antiochensium theatrum ingressus, ubi illis cousultare mos est, concurrentes et in adulationem effusos alloquitur.* Cic. ad fam. VIII. 2. pro Flacco 7. *Cornelius Nep.* Timol. 4. 2. *veniebat in Theatrum, quum ibi concilium plebis haberetur.* Valer. Max. II. 2. Situs ipſe locorum huic tumultui augendo ac fovendo non parum conducebat; ut enim perhibent, qui iſta loca oculis perluſtrarunt, *Sponius* et *Wheelerus*, Dianae templum in conſpectu theatri erat ſitum. συνεκδήμους) *Varinus:* συνοδοιπόρους. *Comites.*

30. Τινὲς δὲ τῶν Ἀσιαρχῶν) *Asiarchae* erant praefecti certaminum, ludorumque ſacrorum, vel ſummi Sacer-

cerdotes. Ita Ciliciarcha, Syriarcha, Phoeniciarcha, Helladarcha, Bithyniarcha, Cappadociarcha. *Strabo* XIV. Afiarchas πρωτεύοντας κατὰ τὴν ἐπαρχίαν vocat, qui et hoc nos docet, lectos ex praecipuis Afiae civitatibus, inter quas fuiffe et *Tralles*. Poteftas eorum erat annua in Afia minori, ut praefiderent in ludis, et fumtus in eos facerent. D. *de vacat. et excus. muner.* L. 5. 8. *In Asia sacerdotium provinciae suscipere non coguntur numero liberorum V. subnixi. Modestinus* VI, 14. Ἀσιαρχία, Βιθυνιαρχία, Καππαδοκαρχία, ἔθνους ἱερωσύναι. Plures Afiarchae hic commemorantur, quia a confociatis Afiae provinciis, quae Commune Afiae dicebantur, decem viri Proconfuli Romano proponi folebant, ut unum ex his ad anni tempus eligeret. Μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον) *Ne in theatrum se conferret, s. coniiceret.* Latet in phrafi, quod periculum Paulo in theatro immineat, cui fe non debeat imprudens committere.

32. Ἦν — συγκεχυμένη) *Erat enim coetus confusus.* Ἐκκλησία, קָהָל, *coetus*, non *concio*, five a magiftratu fecundum leges convocata multitudo.

33. Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου — τῶν Ἰουδαίων) *De turba autem protruserunt Alexandrum obiicientibus* feu *promoventibus eum Iudaeis.* Morus vertit: *E multitudine prodire iusserunt Alexandrum, nominantibus eum Iudaeis.* Προβιβάζω, *prodire facio*; προβάλλειν, *nominare, commendare, vorschlagen.* Sed quis ifte Alexander fuerit, quove animo aut confilio a Iudaeis promotus ad dicendum, incertum eft. Videtur à Iudaeis, qui et ipfi ob contemtum cultus Dianae invifi erant, ut vir dicendi peritus, *designatus esse*, ad cauffam eorum tuendam,

dam, et culpam averſionis tot hominum a Sacris Dianae in Chriſtianos transferendam. κατασείσας τὴν χεῖρα) *Manum extensam deorsum movens*; qui geſtus eorum erat, qui loqui incipientes, tumultuantes ad ſilentium hortabantur. ἀπολογεῖσθαι) *Caussam dicere*, pro Iudaeis, contra Chriſtianos.

34. Φωνὴ — κραζόντων) *Clamor ortus est communis ab omnibus. circiter per duas horas vociferantibus.* Dionyſ. Hal. A. IV, 37. κραυγῆς δὲ καὶ ἀγανακτήσεως ἐξ ἁπάντων ἐπὶ τούτῳ γενομένης. Nolebant audire Iudaeum, quia facile videbant, eum pro Diana non eſſe dicturum. Sic periculum Chriſtianis depulſum.

35. Καταστείλας δέ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον) *Quum autem Scriba populum composuisset*, vel *repressisset*. Καταστέλλειν dicuntur, *qui animos tumultuantium concitatos sedant et componunt.* Ioſeph. A. I, 1, 2. τοῦ δὲ θορύβου καταςαλέντος. XVI, 3, 1. τῶν μειρακίων καταςαλέντων, *repressa iuvenum audacia.* Γραμματεὺς hic eſt ſcriba civitatis, non miniſter magiſtratuum maiorum, ſed ipſe magiſtratus nobilior. Scribis enim in graecis civitatibus Archivorum cura erat demandata. Praelegebant etiam quae praelegenda eſſent in Senatu aut concione. Fuit igitur honorificum munus. *Schol.* Thucyd. VII, 10. γραμματέα λέγει τὸν εἰωθότα ἐν τῷ κοινῷ τὰ τοῦ δήμου γράμματα ἀναγινώσκειν. τίς γάρ ἐςιν ἄνθρωπος) Saepe γὰρ in interrogatione, quae vel indignatione, vel admiratione commoto paullo vehementius animo fit, adhibetur, neque opus eſt referre ad aliquam enuntiationem, quae ſuppreſſa intelligi debeat. Sic apud Ioſephum de B. I. III, 8. 5. ipſe Ioſephus, conſternatus, et veritus, ne

Iu-

Iudaei, in ipſum impetum facerent, eos ab iſto conſilio avocare conatur, orationemque incipit his verbis: τί γὰρ τοσῦτον σφῶν αὐτῶν, ἑταῖροι, Φονῶμεν; *Quorsum enim, o socii, propriae caedis adeo avidi sumus?* νεωκόρον ὖσαν τῆς μεγάλης ἀρτέμιδος) *Cultricem esse magnae Dianae*, peculiari quaſi miniſterio ſervire cultui illius, et templum curare. Sunt enim νεωκόροι et ζακόροι aeditimi, quod ſacra et aedes ſacras curent. Κορεῖν eſt κοσμεῖν, et καλλύνειν, i. e. ornare, inſtruere, et addere ſpeciem pulcritudinis. *Suidas*: νεωκόρος, ὁ τὸν νεὼν κοσμῶν καὶ εὐτρεπίζων, ἀλλ' οὐχ ὁ σαρῶν. *Aristoph.* Nub. 44. κορεῖν γὰρ καλλωπίζειν, ὅθεν καὶ νεωκόρος. καὶ τῦ Διοπετῦς) *Simulacri de coelo delapsi.* Διοπετὲς ſc. ἄγαλμα, *simulacrum Dianae a Iove, de coelo delapsum.* Erat id ex vite factum, ut, *Muciano* auctore, tradidit *Plinius* H. N. XVI. 79. *Euripides* Iphig. in Taur. 86. *Herodian.* I. 11. 2. Scilicet ſi ignorarentur artifices ſimulacri alicuius, fingebant ſacerdotes, ut vulgi augerent ſuperſtitionem, e coelo delapſum eſſe huiusmodi ſimulacrum.

36. Ἀναντιῤῥήτων ὖν ὄντων τύτων) *Quum igitur haec extra controversiam*, ſ. *indubia sint*, ſc. hoc ſimulacrum non χειροποίητον, ſed διοπετὲς eſſe. De imaginibus Demetrii, non de ipſo templo, nec de ſimulacro Dianae lis fuerat. δέον — ὑπάρχειν) *Vos modestos*, ſ. *sedatos esse oportet*; quia nimirum nihil laedunt hoc ſimulacrum, qui περὶ τῶν χειροποιήτων loquuntur. καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν) Latinus: *et nihil temere agere.* In Gloſſario: προπετής, *temerarius.*

38.

38. Ἔχουσι πρός τινα λόγον) *Habent litem* f. controverſiam *cum aliquo.* Nam λόγος h. l. *litem, controversiam, caussam, coram iudice agendam* denotat. Demoſth. adv. *Lacrit.* ἐμοὶ μὲν οὖν ἐστὶν ὦ ἄνδρες δικασταὶ, πρὸς τούτους ὁ λόγος, *mihi quidem, o iudices. cum his lis est.* ἀγόραιοι ἄγονται) Ἀγόραιοι fc. ἡμέραι. *Conventus aguntur*, vel dies ſunt, quibus lege agitur, quos faſtos Romani vocant. Omnino h. l. fcribendum ἀγόραιοι, non, ut vulgo, ἀγοραῖοι. Nam ἀγοραῖος dicitur de hominibus, *qui omne fere tempus in foro, inepta curiositate ducti consumunt*; ἀγόραιος contra dicitur *de rebus, quae in foro aguntur*; unde ἀγόραιοι κρίσεις, *iudicia, quae in foro exercentur.* Igitur ἀγόραιοι fc. ἡμέραι ſunt *dies iudiciis in foro habendis constituti.* Sic Ioſeph. A. XIV, 10, 21. καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν) *Et adsunt praesides.* Ἀνθύπατοι h. l. ſunt generaliter praeſides, qui in provincias mittebantur.

39. Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε) *Si vero de aliis rebus vobis quaestio est*; ſi quidquam deſideratis eorum, quae ad civitatis regimen pertinent, ſub quo et templi cura comprehendebatur. ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ) In legitimo coetu, convocato a magiſtratu civitatis; in concione, ἐπιλυθήσεται, *dirimetur.*

40. Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν — συστροφῆς ταύτης) *Periculum enim est, ne crimen intendatur nobis de hodierna seditione, commota nulla de caussa, qua demonstrata rationem reddere possimus istius turbulenti concursus.* Περὶ τῆς σήμερον, fc. ἡμέρας; *propter id quod hodierno die factum est.* Erant exceptiones quaedam, ut in adventu hoſtium, incendio, et rebus ſimilibus. †
Ideo dicit, nullam concurſus huius cauſſam poſſe reddi.

CAP.

† Haec sunt verba Grotii

CAP. XX.

1. Καὶ ἀσπασάμενος) Ἀσπάσασθαι significationem habet complexus in compellendo et salutando, cui mori etiam osculum alicubi adiunctum fuit. Non solum salutabant osculo advenientes, verum etiam discessuri. *Xenophon* Histor. Graec. IV, init. ἐπεὶ δὲ κότυς ἔμελλεν ἀπιέναι, ἦλθε πρὸς τὸν Ἀγεσίλαον ἀ σ π α σ ό μ ε ν ο ς.

2. Εἰς τὴν ἑλλάδα) Graecia h. l. intelligenda est veteri et proprio sensu, de regionibus inter Thessaliam et Peloponnesum interiectis, vel de tota Achaia provincia, quo sensu *Graecia* est apud *Sueton.* in Claud. cap. 16. Ptolem. τῆς Ἀχαίας—ἣν ἑλλάδα καλοῦσι.

3. Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς) *Posteaquam vero tres menses exegisset.* Nominativus hic absolute ponitur pro ποιήσαντος, genitivo consequentiae. Sic. Marc. IX, 20. et *Eurip.* in Phoeniss. v. 290. μέλλων δὲ πέμπειν μ' Οἰδίπου κλεινὸς γόνος, *quum me vero missurus esset, Oedipi filius inclytus.* ἐγένετο γνώμη) *Consilium initum*, i. e. decretum est.

4. Σώπατρος Βεροιαῖος) Idem nomen est Σώπατρος et Σωσίπατρος. In multis Codd. ut et Verss. nonnullis post Σώπατρος additur Πύῤῥου, i. e. *filius Pyrrhi. Pyrrhus* nomen est frequens in Thessalia et vicinis regionibus. καὶ Γαΐος Δερβαῖος) Qui origine Derbaeus, natus in Macedonia. καὶ Τιμόθεος) Hic accensetur Thessalonicensibus, quia maiores eius ex Iudaeis erant, qui Thessalonicae quondam vixerant.

5.

5. Ἔμενον ἡμᾶς) *Exspectarunt nos.* Hic obiter significat *Lucas*, quod non exprimit, se Paulo comitem fuisse huius itineris et sequentium, Romam usque. ἐν Τρωάδι) Τρωὰς et regionis nomen et urbis cuius modo meminit, quae et Antigonia et Alexandria dicta fuit, in Asia minore.

6. Ἄχρις ἡμερῶν πέντε) *Die quinto*, s. post dies quinque, ut intelligatur illo in itinere eos fuisse diebus quinque.

7. Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων) *Primo hebdomadis die*, (cf. Matth. XXVIII, 1.) qui dies conventus Christianis proprius, 1 Cor. XVI, 2. dies κυριακὴ, Apol. I, 10. συνηγμένων ἡμῶν) *Quum congregati essemus.* Ut iam tum solebant *die dominico*, praecipue in memoriam resurrectionis Christi. *Ignatius* epist. ad Magnes. diem dominicam vocat, τὴν κυριακὴν, τὴν ἀνασάσιμον etc. Itaque credibile est, *fractione panis* hic denotari convivium discipulorum cum eucharistia coniunctum, praesertim quum esset tam solennis valedictio. *Eucharistiam* etiam *Syrus* intelligit. Ex hoc loco tamen non potest concludi, primos Christianos solo die solis habuisse conventus, et administrasse sacram coenam; constat enim eos hoc fecisse quotidie. παρέτεινέ τε τὸν λόγον) *Extendit*, s. *produxit sermonem.* Plutarch. in *Catone min.* Contenta et aspera voce ἀπέτεινε ποῤῥωτάτω τὸν λόγον, *in longum produxit sermonem.*

9. Εὔτυχος) Videtur hic iuvenis fuisse e famulitio cuiuspiam. In corpore Inscriptionum vett. et apud Artemidorum inter servilia nomina occurrit etiam Εὔτυχος, ut *Pricaeus* ad h. l. observat. Θυρὶς, est diminutivum vo-

ca-

cabuli *θύρα*, et significat *fenestram*, vel quamvis minorem aperturam in muro. *καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ*) *Alto sopitus somno.* Καταφέρεσθαι in se notat, *deiici*, *prosterni*, idque de hominibus somno profundiori obrutis vel unde adhibetur, vel additur εἰς ὕπνον. *Plutarchus* discr. adul. et am. εἰ τοσαῦτα κοπιῶν καὶ ἀγρυπνῶν κατηνέχθης —*somno obrutus es*. Idem consol. ad Apoll. *Diogenes Cynicus* κατενεχθεὶς εἰς ὕπνον, *ad somnum prostratus.* Διαλεγομένου — πλεῖον) *Quum Paulus dissereret diutius.* Κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, *delatus a somno*, vi somni. ἀπὸ τοῦ τριστέγου) *De superiore tertia contignatione. Iuvenal.* III. 199. Tabulata tibi iam tertia fumant. Schol. Superiora tecta et tristega. καὶ ἤρθη νεκρὸς) *quasi mortuus sublatus est.* Sic enim vertendum esse videtur ob comma 10.

10. Καταβὰς — θορυβεῖσθε) *Paulus autem, quum descendisset, prolapsus in eum et complexus, dixit: ne perturbemini.* Amplexus est eum, huc illuc eum movit, ut experiretur, an fortasse signa vitae in eo supersint. Dum autem palpat et movet corpus, sentit spirare adhuc hominem. Ἡ γὰρ — ἐστιν) *Vita in eo adhuc est.* Ergo iuvenis non vere mortuus, sed pro mortuo habitus erat.

11. Κλάσας — γευσάμενος) i. e. *Quum cibum sumsisset*, iter facturus. ἐφ' ἱκανὸν ὁμιλήσας) *Satis diu locutus.* Ἐφ' ἱκανὸν, sc. χρόνον. Ὁμιλεῖν intelligendum est de familiariore sermone, post sermonem graviorem, de quo sermo v. 9. Αὐγὴ, sc. ἡλίου vel ἡμέρας h. l. est *diluculum matutinum.* οὕτως ἐξῆλθεν) οὕτως h. l. est particula *illativa*, s. *consecutiva*, respondens Germanorum *So* in eadem re, ut Io. IV, 6.

13.

13. Ἡμεῖς — εἰς τὴν Ἄσσον) *Nos autem antegressi, Assum navigavimus.* De se et aliis Pauli comitibus loquitur hic Lucas. Paulus pedestri itinere profectus est Assum. Fuit autem *Assus* urbs Troadis. *Pausan.* Eliac. II, 4 *Plin.* H. N. XXXVI. 27. ὅτω γὰρ ἦν διατεταγμένος) *Sic enim constituerat*, vel ordinaverat. Significatio media. πεζεύειν) *Pedestre iter facere* maluit, quamvis Assus oppidum erat difficili et periculoso aditu, ut notat *Eustathius* in Iliad. ζ.

14. Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον) *Quum autem congressus esset* (Paulus) *nobiscum ad Assum*, sive *Assi*. Latinus interpres: *Quum autem convenissemus in Assum.* Συμβάλλειν τινὶ est, *pervenire ad aliquem*, occurrere alicui. *Homer.* Odyss. ω. v. 259. ὅτος ἀνὴρ νῦν δὴ ξυμβλημένος ἐνθάδ' ἰόντι, *hic vir, nunc primum obviam factus est, huc venienti.* εἰς Μιτυλήνην) Lesbi insulae urbem praecipuam.

15. Κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου) *Devenimus recta in Chium.* Ἀντικρὺ inter alia et *penitus*, et *prorsus*, et *directe* significat. Chios nota est insula inter Lesbum et Samum. παρεβάλομεν εἰς Σάμον) *Appulimus ad Samum. Herodot.* VII, 179. Thucyd. III, 32. etc. καὶ μείναντες — εἰς Μίλητον) *Quum in Trogylio mansissemus, sequenti die venimus Miletum*; vel ut alii malunt: *Quamvis Trogylii diversati essemus, postridie tamen quam a Samo solveramus, Miletum appulimus.* Trogylium Ioniae est promontorium, non longe a Samo. *Miletus*, urbs Ioniae, unde *Thales*, *Anaximander* et alii.

17. Τὰς πρεσβυτέρους τ. ἐκ. Vocantur iidem et Episcopi, v. 28. nempe quia inspectores erant gregis. No-

tant Graeci, quod consuetudine N. T. iidem vocentur Episcopi et Presbyteri; quum contra Romanae ecclesiae doctores, et Episcopales Angliae discrimen inter Episcopos et Presbyteros iam Apostolico aevo locum habuisse statuant.

18. Πῶς — ἐγενόμην) *Quomodo me erga vos gesserim.* Confer cum hoc et tribus proxime sequentibus versiculis 1 Thess. II, 1—12.

19. Δουλεύων — Ἰουδαίων) *Colens Dominum cum summa humilitate, et multis lacrymis et calamitatibus, quae mihi evenerant per insidias a Iudaeis structas.* Verbum δουλεύων h. l. haud dubie de functione muneris Apostolici intelligendum est. Ταπεινοφροσύνη h. l. videtur esse promtitudo molestias suscipiendi; nam addit Paulus se functum esse munere suo μετὰ δακρύων πολλῶν, καὶ πειρασμῶν, *multis lacrymis*, propter pertinaciam et malitiam Iudaeorum fusis, *et inter persecutiones.* Πειρασμοὶ, *persecutiones, calamitates*, quibus vires hominis, virtus et constantia tentantur.

20. Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην — ὑμᾶς) *quod nihil celaverim vel dissimulaverim*, eorum nempe, quae ad salutem vestram conducere arbitrabar, *quo minus exponerem vobis doceremque.* Nam ὑποστέλλεσθαι hic est *dissimulare, celare*, ut apud Ioseph. de B. I. I, 20. 1. μηδὲν τῆς ἀληθείας ὑποστειλάμενος, ἀντικρὺς εἶπεν, *nihil de veritate subducenda, libere dicebat.* Et 26. 2. μηδὲν ὑποστελλόμενος. In verbis τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι vocula μὴ abundat, quod solenne est post verba *negandi.*

21.

21. Διαμαρτυρόμενος — χριςὸν) *Docens Iudaeos et Graecos, quomodo* convertendo ſe *ad Deum mores mentemque emendare, et religionem Christianam amplecti deberent.* Διαμαρτύρεσθαι, *docere.* Πίςις ἡ ἐις τ. κ. ἡ. I. X. *religio christiana.*

22. Ἐγὼ — Ἱερȣσαλὴμ) *Ego vehementem animi impetum sentiens, Hierosolyma proficiscor; ich fühle mich gedrungen (fühle einen unwiderstehlichen Trieb,) nach Ierusalem zu reisen.* Πνεῦμα h. l. eſt *animus.* Δέειν interdum eleganter ponitur pro *cogere, impellere, constringere,* ut apud *Pind.* Pyth. γ. v. 96. ἀλλὰ κέρδει κὰι σοφία δέδεται, *at lucro etiam sapientia impelli solet.* Vid. *Kypkius* ad h. l. Sic et *Camerarius, Beza* et *Pricaeus,* qui conferre iubet Matth. IV, 1. Luc. II, 27. *Grotius* πνεύματι δεσμέυεσθαι exponit, *spiritu vincula praesentire.* Sed hanc explicationem contextus non admittere videtur. Paulus magno deſiderio flagrabat Hieroſolyma proficiſcendi, haud dubie eam ob cauſſam, quia ſperabat, ſe in diebus feſtis, ob multitudinem hominum ibi confluentium, multo cum fructu traditurum eſſe Evangelium.

23. Πλὴν — μένȣσιν) *Nisi quod spiritus sanctus in omnibus urbibus monet, vincula et calamitates manere me.* Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, *homines spiritu divino afflati,* qui futura praeſentiendi facultate ſe praeditos eſſe profitebantur. Μένειν, ut Latinorum *manere* eſt *exspectare.* Noverat igitur Paulus vincula ſibi eſſe parata Hieroſolymis, quum tamen v. 22. dixiſſet ſe neſcire, quae ſibi eſſent eventura. Sed utrumque dicere poterat Paulus. Quanquam enim per illos homines monitus erat de calamitatibus ſibi imminentibus, tamen non norat, *per quem,*

quomodo illae effent eventurae, et quem habiturae effent exitum. Putavit autem fui muneris effe, propter Evangelium quaevis, etiam vitae pericula adire, ut in fequentibus verbis declaravit.

24. Ἀλλ᾽ ἐδενὸς λόγον ποιἐμαι) *Sed nullius rei* (adverfae) *rationem habeo.* Nam λόγον ποιεῖσθαι eft, *rationem habere, curare, aestimare.* Demofth. Or. 2. in Philipp. ἀλλὰ καὶ τἐ δικαίε λόγον ποιέμενοι. ἐδὲ ἔχω — μετὰ χαρᾶς,) *nec ego vitam meam tanti aestimo, ut absolvam cursum meum laeto animo.* Ὡς pro ὥςε. Δρόμος metaphorice eft *munus, quod alicui obeundum et perficiendum demandatur.* Quare explicationis cauffa additur: καὶ τὴν διακονίαν etc. Διαμαρτύρεσθαι — τἐ Θεἐ, *docendi* Evangelium de benignitate divina, f. quod debemus benignitati divinae.

25. Ὑμεῖς πάντες — τἐ Θεἐ) *Vos omnes, inter quos itineribus faciendis versatus sum, doctrinae de regno Dei tradendae caussa.* Ἡ βασιλεία τἐ Θεἐ eft *doctrina de regno Dei,* quae v. 24. dicitur τὸ ἐυαγγέλιον τῆς χάριτος τἐ Θεἐ et v. 27. ἡ βελὴ τἐ Θεἐ.

26. Ὅτι — πάντων) *Me insontem esse a pernicie omnium.* Τὸ αἷμα per metaphoram *quamvis miseriam et perniciem* fignificat, ut Ezech. III, 18. aliisque locis. Καθαρὸς, *innocens, expers culpae.* Eft formula profitendi innocentiam fuam, Matth. XXVII, 24.

27. Ὀυ γὰρ — βελὴν τἐ Θεἐ) *Non enim destiti vobis tradere omnem doctrinam de benigna Dei voluntate.* Ὀυκ ὑπεςειλάμην, *non destiti* aut *tergiversatus sum,* aut impediri me paffus fum, quo fenfu occurrit apud

apud Iofeph. Ant. II. 5, 5. VI. 5, 5. Ἡ βȣλὴ τȣ̃ Θεȣ̃ *benigna voluntas*, confilium Dei de falute hominum, doctrina chriftiana. Cf. v. 24. 25.

28. Προσέχετε — ἅιματος) *Prospicite igitur vobis, atque toti gregi, cui Deus vos constituit cura tores ut doceatis coetum Dei* (Domini), *quem morte sua sibi acquisivit.* Προσέχετε ἑαυτοῖς, *prospicite vobis*, falutis veftrae curam habete, ne fcilicet vita et moribus alios offendatis. Τὸ ποίμνιον effe *coetum christianum*, facile patet. Non poteft falutem curare aliorum, qui fui ipfius curam non gerit. Ποιμαίνειν, metaphorice eft *custodire, instituere, et regere.* Ἐπίσκοποι h. l. funt praefecti coetui chriftiano, qui v. 17. πρεσβύτεροι nominantur. Munus eorum erat docere coetum; aut alia negotia ad externa commoda focietatis pertinentia adminiftrare. Dicuntur h. l. conftituti effe a Spiritu fancto, quia conftituti erant ab Apoftolis, Spiritu fancto plenis, quanquam approbante plebe. Pro ἐκκλησίαν τȣ̃ Θεȣ̃ alii legunt vel ἐκκλησίαν τȣ̃ κυρίȣ. vel τȣ̃ Θεȣ̃ καὶ κυρίȣ. Vera lectio videtur effe τȣ̃ κυρίȣ. Hanc enim lectionem exhibent codices omnium antiquiffimi, praeftantiffimi, e diverfis recenfionibus oriundi; verfio latina antiquior apud *Sabatierum*, cum aliis verfionibus non paucis; tum etiam Patres graeci et latini plures, qui hunc locum laudant. In controverfia etiam Neftoriana multi monuerunt, nuspiam in Sacra Scriptura legi ἅιμα τȣ̃ Θεȣ̃. Lectio Θεȣ̃ nititur potiffimum teftimonio latinae vulgatae. Auctor verfionis Syriacae antiquae legit τȣ̃ χριςȣ̃. Codices, in quibus reperitur lectio Θεȣ̃ καὶ κυρίȣ funt recentes, et exigui admodum pretii. Videtur lectio utraque fucceffu temporis

conflata esse in unam, et ne quidem pro lectione variante haberi potest. Vid. omnino GRIESBACHIUS ad h. l. περιεποιήσατο — αἵματος) *Quam acquisivit sanguine suo*, i. morte cruenta. Nam per mortem cruentam Christus illam potestatem colligendae sibi ecclesiae adeptus est; et ecclesia ei subest.

29. Μετὰ τὴν ἄφιξίν μου) *Post discessum meum. Glossar.* profectio, ἄφιξις. Dionysius Hal. Ant. L. V. *Ut multi, his beneficiis devincti*, μηκέτι τῆς οἴκαδε ἀφίξεως πόθον ἔχειν, *domum abeundi desiderio non amplius tenerentur. Herodotus* IX, 76. μετὰ δὲ τὸν ἄφιξιν τῆς γυναικός, λύκοι βαρεῖς) *Lupi saevi atque infesti*, i. e. lupis saevis similes. Sic Doctores perversi hic vocantur. Apud Polybium L. I. c. 10. veriti dicuntur Romani, ne Poeni, occupata Sicilia λίαν βαρεῖς καὶ φοβεροὶ γείτονες, *valde molesti et formidabiles vicini ipsis fierent*, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου) Μείωσις, i. e. *perniciosissimi gregi.* Quales isti fuerint, docet nos Ioannes in epistola prima. Conf. etiam 1 Tim. IV, 1—3.

30. Λαλοῦντες διεστραμμένα) *Docentes perversa, falsa*, i. e. *errores*, qui, ut eo facilius animis se insinuent, veritatibus immiscentur, et *intorquentur.* Proprie διεστραμμένον est aliquid *incurvatum*, στρεβλὸν, σκολιόν; veritatem enim Graeci ut *viam rectam*, *errores* ut *curvum* aliquid sibi fingunt τοῦ ἀποσπᾷν) Subauditur ἕνεκα. Ideo docent carni placentia, ut discipulos ab ecclesia abductos sibi faciant sectatores. Ἀποσπᾷν, *abstrahere, persuasionibus avellere.*

31. Διὸ γρηγορεῖτε) Cavete vobis, et facite, ut et alii eos caveant. νύκτα καὶ ἡμέραν) i. e. quavis occasione

fione, etiam cum moleftia mea. Ὀυκ — ἕκαστον) *Non desii cum lacrymis hortari unum quemlibet*, fc. ne pereat laborum meorum fructus.

32. Παρατίθεμαι — χάριτος αὐτοῦ) *Commendo vos Deo et doctrinae de gratia eius* Commendo vos Deo, i. e. providentiae divinae. Τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, *doctrinae de eius favore*. Inufitata eft phrafis, commendare aliquem doctrinae chriftianae. Videntur igitur haec coniungenda effe cum fequentibus, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι, ut fenfus fit: *Commendo vos Deo, qui per doctrinam potest vos aedificare.* ἐποικοδομῆσαι) *Aedificare*, i. e. efficere ut in fcientia, fide et bonis operibus crescatis, ficut domus, quae paullatim furgit. Eph. II, 20. Col. II, 7. Ὀικοδομεῖν, *facere ut res melior et perfectior evadat*. κληρονομίαν) Beneficia Meffiae et *vitam aeternam*, quia firma eft eorum poffeffio. Eft nimirum נַחֲלָה proprie *occupatio Palaestinae et felicitas*, *qua in hac terra sua fruebantur Iudaei*, deinde vero transfertur *ad omnis generis felicitatem*, *maxime eam*, *quam Iudaei in regno Messiae olim expectabant*. Pf. XXXVII, 18. Eph. I, 14. ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν) *Inter omnes vere Christianos*. Ἐν ut hebr. ב, *inter*, *cum*. In focietate omnium, *qui* per fidem *consecrati sunt Domino*; nam hi funt ἡγιασμένοι.

34. Ταῖς χρείαις — αἱ χ. α.) *Usibus meis, et eorum qui erant mecum, ministrarunt hae manus*, i. e. ipfe mihi neceffaria ad victum et amictum fubminiftravi. Sic *Xenoph.* Socr. II. ἃ δὲ αἱ χεῖρες ἑκάστῳ ὑπηρετοῦσι. Paravit nempe fibi victum opera manuaria, ne a Chriftianis victum flagitare cogeretur, atque tantum fibi acquifivit, ut adeo collegas interdum adiuvare poffet.

35. πάντα — λαμβάνειν) *Omnino vobis demonstravi, sic laborando, oportere nos iuvare infirmos, et memores esse dicti Christi: beatiorem esse qui det, quam qui accipiat.* Ante πάντα subintelligendum eſt κατὰ, *omni ex parte.* Ἀντιλαμβάνεσθαι proprie eſt *apprehendere,* tropice ſuſcipere in ſe curam alicuius rei vel perſonae, *opitulari homini.* Οἱ ἀσθενοῦντες h. l. poſſunt eſſe *afflicti pauperes,* poſſunt etiam eſſe homines rudioris ingenii, qui facile offenſionem capiunt. Ambigue igitur haec verba: ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων exprimenda ſunt, oportere hos *opitulari infirmis, inopibus,* quales erant Collegae Apoſtoli; et *se accommodare ad imbecillitatem rudiorum,* (Rom. XV, 1.) qui ſuſpicari poterant, Paulum commodi ſui et lucri cauſſa comminiſci doctrinam Evangelii, ſi mercedem pro inſtitutione poſtulaſſet. Dictum Chriſti, quod Paulus hic laudat, his ipſis verbis conceptum in Evangeliis non legitur. Nonnulli Paulum reſpexiſſe putant ad Luc. VI, 30. ſqq. XI, 41. Sed conſtat, Chriſtum plura feciſſe et dixiſſe, quae in quatuor Evangeliis non ſunt perſcripta; itaque non eſt abſimile vero, tale eius dictum, his verbis expreſſum, poſteris traditum eſſe. Plura huius generis dicta in Patrum libris occurrunt. Vid. Fabricii Cod. Apocr. N. T. P. I. p. 321. Koerneri Progr. de dictis ἀγράφοις. *Aristot.* Nicomach. IV, 1. μᾶλλον ἐστιν τοῦ ἐλευθερίου τὸ διδόναι, οἷς δεῖ, ἢ λαμβάνειν, ὅθεν δεῖ, καὶ μὴ λαμβάνειν, ὅθεν οὐ δεῖ. Plura his ſimilia notat Wetſtenius ex Profanis.

CAP.

CAP. XXI.

1. Ὡς δὲ — ἀπ' αὐτῶν) *Postquam autem solvimus, ab eorum amplexibus divulsi.* Verbum ἀποσπᾶσθαι significanter exprimit affectus mutuos. εὐθυδρομήσαντες) *Vento secundo.* Proprium verbum de navigatione, qua cursus tenetur. Κῶ) Hoc pro Κῶν, Attice dici, scribit Gaza, *Schol. parv.* in Il. ξ. 255. εἰς τὸν Κῶν νῆσον. γράφεται δὲ σὺν τῷ ν. κατ' ἀττικικήν. *Pausan.* Lacon. 23. πλέοντες δὲ εἰς Κῶν. *Cos*, insula maris Aegei, et quidem una ex Sporadibus. εἰς πάταρα) *Patara* una ex praecipuis sex urbibus Lyciae, inter quas et Myra. *Strabo* XIV.

3. Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον) *Quum Cyprus nobis ostenderetur, et appareret; quum Cyprum aperuissemus.* Est vox nautica. *Theophanes:* ἀναφανέντων δὲ αὐτῶν τὴν γῆν, Sicut ἀποτμηθέντες τὴν κεφαλὴν, pro οἷς ἀπετμήθη ἡ κεφαλή: ita οἱ ἀναφανέντες τὴν Κύπρον pro: οἷς ἀνεφάνη ἡ Κύπρος, ἐκεῖσε — τὸν γόμον) *Ibi navis exponere debebat onus*, sc. Ephesi receptum. Ἀποφορτίζεσθαι, Verbo medio est *onere se levare, onus suum deponere.* *Philo* de exsecrat. p. 935. D. ubi terra incolis orbanda dicitur ἀποφορτισαμένη τὸ τῶν ἀσεβῶν οἰκητόρων ἄχθος, *exonerans se impiorum incolarum mole.* Ἀποφορτιζόμενον, praef. pro fut.

4. Οἵτινες — Ἱερουσαλήμ) *Qui monitu Spiritus dissuadebant Paulo, ne Hierosolyma proficisceretur*; subintellige: *nisi vinciri vellet.* Quum ingenium Iudaeorum eorumque odium in Paulum nossent, facile praevidere poterant, eum Hierosolymis tutum non fore. Hanc suam

animi persuasionem afflatui Spiritus sancti tribuebant. Futurum esse, quod hi et alii Prophetae praedixerant, ipse Paulus probe sciebat; sed ducebat muneris sui esse, etiam cum vitae dispendio facere quod decreverat. Vid. supra c. XX, 22—24.

5. Ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας) *Postquam evenit, ut illos dies compleremus*, quos sc. statutos habueramus. Ἐξαρτίσαι, ad *finem perducere, peragere*; sed ἐξαρτίζειν *tempus* raro occurrit.

6. Καὶ ἀσπασάμενοι — ἴδια) *Et quum nobis invicem vale dixissemus; nos navem conscendimus, illi domum sunt reversi.* Verbum ἀσπάσασθαι non tantum de salutatione in adventu, sed etiam de valedictione adhibetur. Εἰς τὰ ἴδια, sc. οἰκήματα, *domum suam*; ex usu LXX. interpretum; nam graece sic non dicitur.

7. Τὸν πλοῦν διανύσαντες) *Quum perfecissemus navigationem*, sc. totam navigationem ex Macedonia, c. XX, 6. εἰς Πτολεμαΐδα) *Urbem* Galilaeae, et quidem eius partis, quae Galilaea gentium dicitur, cuius nomen antiquum *Ἄκη*. *Suidas* sub voce *Ἄκη*. *Strabo* XVI.

8. Οἱ περὶ τὸν Παῦλον) *Comites Pauli.* Desunt haec verba in optimis Codicibus et versionibus antiquis, omnino omittenda. εἰς Καισάρειαν) Stratonis, quae in Iudaea, s. Syria Palaestina. Φιλίππου — ἑπτὰ) i. e. Qui quum olim de numero septem Diaconorum fuisset, factus erat presbyter περιοδευτὴς, nulli certae ecclesiae affixus, quales Evangelistae vocabantur, Eph. IV, 11.

9. Προφητεύουσαι) Quae *interdum* divino afflatu loquebantur. Cf. notata ad v. 4. cap. II, 17.

10.

10. Ἄγαβος) Is, de quo supra c. XI, 28.

11. Καὶ ἄρας — εἶπε) *Quum sustulisset cingulum Pauli, et constrinxisset sibi manus atque pedes, dixit.* Non Pauli sed sui ipsius (αὐτȣ̃) manus et pedes constrinxit Agabus. Notus est prophetarum mos, ipsis etiam rebus conspicuis futura praesignandi. Sic Zonam suam iussus defodere *Ieremias* c. XIII. Erat igitur haec actio Symbolica, in qua erat illud: Quam certum est, quod nunc me cingo, tam certum est, Paulum vinctum iri Hierosolymis.

12. Οἱ Ἐντόπιοι) *Incolae, indigenae.* Innuuntur Christiani Caesareenses, qui Paulo et sociis eius h. l. opponuntur. *Arrianus* peripl. mar. Eryth. saepe hac voce utitur, e. g. βασιλικοὶ ἁλιεῖς ἐντόπιοι, piscatores regii indigenae.

13. Συνθρύπτοντές μȣ τὴν καρδίαν;) *Animi mei robur frangentes; cor meum molle reddentes.* Συνθρύπτειν, *frangere, emollire, effoeminare.* ἑτοίμως ἔχω) *Paratus sum.* Demades de *duodecenn.* ἑτοίμως ἐγω τελευτᾶν.

15. Ἀποσκευασάμενοι) Alii legunt ἐπισκευασάμενοι, et sane difficile videtur, secundum alterutram lectionem pronunciare. Ἀποσκευάζεσθαι est, *aliquid ex loco amovere, auferre.* Ioseph. Ant. XIV, 16. 2. II, 6. 2. Ex hoc vocis usu, ἀποσκευασάμενοι vertendum esset: *Sarcinis,* impedimentis quippe itineris, *depositis.* Secundum alteram lectionem ἐπισκευασάμενοι, sensus esset: *Quum accepissemus res ad iter necessarias.* Propter rem haec lectio omnino est praeferenda. Qui enim proficiscuntur, non deponunt sarcinas, sed instruunt se necessariis ad iter.

16.

16. Τῶν μαθητῶν) Nempe τινες. ἄγοντος παρ' ᾧ ξενισθῶμεν) Brevis locutio, pro: ἄγοντες ἡμᾶς πρός τινα παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, *ducentes* (i. e. ducturi, praeſ. pro fut.) *nos ad eum, ad quem diverteremur.* Nam Mnaſon ille ex Cypro videtur habitatum conceſſiſſe Hieroſolyma. Hebraico more verbum ἄγειν conſtruitur cum dativo, cuius index eſſe ſolet hebraica praepoſitio ל, graece πρὸς, (ut Gen. XXIV, 54.) et multo etiam frequentibus graecae ἐις reſpondens, quae ipſa etiam nomini perſonae, non ſolum loci, quo quis ducitur, iungi poteſt. Alias explicationes huius loci propoſuit *Wolfius* in curis ad h. l.

17. Ἀσμένως — οἱ ἀδελφοὶ) Ἀσμένως, *lubenti animo*, ut Act. II, 41. *Fratres* autem h. l. intellige Apoſtolos et Presbyteros Hieroſolymitanos. Ceteri enim Chriſtiani non favebant Paulo, ut patet v. 20. ſqq.

18. Τῇ δὲ — πρεσβύτεροι) Videtur Iacobus convocaſſe Collegium Presbyterorum, quia deliberandum erat de rebus magni momenti, Paulum ſpectantibus. Noverant enim animos plurimorum Chriſtianorum Hieroſolymitanorum alienos eſſe a Paulo, v. 20. ſqq.

20. Καὶ πάντες — ὑπάρχουσι) Magno ſtudio tenentur ſervandae legis, etiam de circumciſione, de ſacrificiis, de cibis vetitis, aliisque rebus eiusmodi. Nec id mirum: nam decretum, quod fecerant Apoſtoli, tantum ex gentibus vocatos tangebat, non autem natos Iudaeos. Neque tum Paulus quicquam Iudaeos ea de re docere coeperat, quod fecit aliquanto ſerius, et quidem extra Iudaeam.

21. Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ) De te hoc intellexerunt, nempe ſermone et litteris illorum in Aſia Iudaeorum, qui

qui tot molestias Paulo exhibuerant; nam κατηχεῖσθαι h. l. non est *edoceri*, sed per famam aliquid accipere. μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν) *Neque praecepta ritualia observent.* Ἔθη hic sunt חֻקּוֹת, *praecepta ritualia.* Falsa erat haec criminatio. Paulus enim nuspiam Iudaeos a lege Mosis avertere studuerat, sed ex decreto Hierosolymitano c. XV. Proselytorum tantum et Ethnicorum libertatem vindicaverat. Cf. Rom. XIV. integrum, et 1 Cor. IX, 20.

22. Τί οὖν ἐστι; *Quid igitur factu opus est?* Respondet enim partim sequenti δεῖ, partim v. 23. verbis τοῦτο οὖν ποίησον. πάντως — συνελθεῖν) *Utique debet multitudo convenire.* Quia ante πλῆθος articulus deest, non male coniicit *Pricaeus*, *concursum* potius quam *convocationem* denotari; incertum vero, an ad consultandum, an vero, ut fieri amat, ad quid novum et insolitum.

23. Εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν) *Qui votum in se susceptum habent. Votum,* intellige magnum, i. e. Nasiraeatus. Vid. Num. VI. 13—21. Illis Nasiraeis lege Mosis praescriptum erat, ut durante tempore voti abstinerent vino omnique potu inebriante; ut caverent sibi, nec corpus mortuum tangerent, utque per illos dies precibus et rerum divinarum cogitationi operam darent. Hoc erat ἁγνίζεσθαι, *purificari.* Durante hoc tempore non licebat iis radere caput; licebat autem illo tempore finito. Denique finiebatur ἁγνισμὸς sacrificio oblato in templo. His peractis, liberati erant voto, et liberius vivere poterant.

24. Ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς) *Purifica te,* gere te purum *cum illis.* Nempe Paulus ipse in se susceperat votum, cap. XVIII,

XVIII, 18. Corinthi rafit quidem caput; fed ibi non poterat offerre facrificium; neceffe enim erat id fieri in templo Hierofolymitano. Nunc igitur, quum veniffet Hierofolyma, addidit quod deerat. Ἁγνίζεσθαι h. l. fignificat abftinere a vino rebusque aliis, quae interdictae funt Nafiraeis, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς) *Et sumptus illis impende.* More apud Iudaeos receptum erat, et pro infigni pietatis officio habebatur, ut in pauperum Nafiraeorum gratiam ditiores erogarent fumtus ad facrificia, quae, dum illi tonderentur, offerre neceffe erat. Infignis de hac re eft locus Iofephi Ant. L. XIX, 6, 1. de Agrippa Hierofolymam redeunte, *qui multos Nasiraeos tonderi mandavit.* ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλήν) i. e. *ut voti liberentur eo facilius.* Eft metonymia figni pro fignato. Nam ficut obligatio votiva exprimebatur demiffo capillo, ita liberatio coma abrafa. Num. VI, 18. ὅτι ὧν — ἐδέν ἐςι) Supplendum: ἀληθές. Eorum, quae de te rumor fparfit, nihil verum effe; falfam effe famam, quae de te fparfa eft, quafi Iudaeos legis obfervatione avertere. ςοιχεῖς — φυλάσσων) i. e. ςοιχεῖς κατὰ νόμον. *Te vivere convenienter legibus Mosaicis.* Hac igitur ratione voluerunt cavere tumultum, qui metuendus erat, fi Pauli cauffa concurfus hominum fieret.

25. Περὶ δὲ τῶν πεπιςευκότων ἐθνῶν) *Quod ad fideles e gentibus attinet.* Quafi diceret Iacobus: alia eft ratio vocatorum ex gentibus; illos enim a legis onere liberos communi decreto pronunciavimus. κρίναντες — αὐτὲς) *Nihil tale servandum ipsis,* nempe eorum, quae Mofes praefcripfit. Cf. fupra c. XV, 20. 29.

26.

26. Διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τȣ̃ ἁγνισμȣ̃) *Professus, se expleturum esse dies purificationis.* Suscepit nempe castimonium in dies septem, (cf. v. 27.) ita ut dies ipsius pariter exirent cum diebus aliorum, qui aliquanto ante, ac in maius tempus se obligaverant. Licebat enim cuique, eum, quem vellet, votivae obligationi praestituere terminum. Num. VI, 5. Sic Paulus in dierum hebdomada se obligavit; illi alii in duas, tres, aut quatuor hebdomadas. ἕως ȣ̃ — ἡ προσφορὰ) Aoristus hic significat rem, quae fieri debebat: *Utque dum offerenda esset pro unoquoque* (eorum, qui se obligaverant) *oblatio;* i. e. ita tempus sumsit, ut pariter cum illorum tempore desineret. Paulus igitur omnibus his ritibus se subiecit, et sacrificium quoque consuetum obtulit. Tota haec res pertinebat ad ritus, *Iudaeis* praescriptos, qui salva fide in Christum propter infirmos observari poterant.

27. Οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰȣδαῖοι) Nempe doctrinae Christi adversarii, qui nunc ad celebrandum festum Hierosolyma forte venerant. Συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, *totam turbam concurrere fecerunt.* Συγχέειν, quod proprie est *confundere*, metaphorice est *perturbare, efficere, ut turba tumultuose confluat.* Quum semper hominum frequentia in templo esset, precandi caussa, non est mirum, concursum fieri potuisse.

28. Βοηθεῖτε) *Ferte opem.* Βοηθεῖν est ad clamorem oppressorum accurrere, opis ferendae caussa, quasi πρὸς τὴν βοὴν θέειν. *Demosthenes* Mid. extr. ἐάν τις ὑμῶν ἀδικȣ́μενος ἀνακράγῃ, προσδραμȣ̃νται καὶ παρέσονται βοηθȣ̃ντες. Οὗτός ἐστιν — διδάσκων) *Hic est ille, qui contra hunc populum, et legem et hoc templum omnes*

ubi-

ubique docet. Docendo violat *populum*; ſi quis enim legem publicam violat, ipſam violat civitatem; *legem*, et *locum hunc*, nempe templum; quo ſenſu? id ſtatim indicatur. Ἔτι δὲ — τοῦτον) *Insuper etiam Graecos* (gentiles) *in templum introduxit, atque adeo profanavit hunc locum sacrum.* Erat quidem in templo atrium gentilium; ſed hic ſermo eſt de atrio Iſraelitarum. Non licebat Ethnicis intrare ſeptum illud lapideum, quod in tres cubitos attollebatur, inſcriptumque columnis habebat: μὴ δεῖν ἀλλόφυλον ἐντὸς τοῦ ἁγίου παριέναι. *Ioseph.* de B. I. V, 14. Si quis alienigena, etiam Romanus, id ſeptum transgrederetur, is occidi poterat, teſte eodem Ioſepho, L. VI. Sed Paulus non introduxerat Graecos in templum, ut patet ex v. ſeq.

30. Καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι) Nempe a ianitoribus templi, metuentibus, ne qua in templo ſeditio oriretur, aliis Paulum male tractare, aliis tueri volentibus.

31. Ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης) *Pervenit indicium ad tribunum.* Φάσις idem eſt quod φήμη καὶ μήνυσις. *Gerichtliche Anzeige. Pollux* VIII, 47. κοινῶς δὲ φάσεις ἐκαλοῦντο αἱ μηνύσεις τῶν λανθανόντων ἀδικημάτων. Chiliarchus h. l. eſt praefectus eius cohortis, quae temporibus feſtis, ac proinde etiam in Pentecoſte, praeſidium habebat in porticibus templi ad prohibendos tumultus, ſi qui orirentur. Nomen huius Chiliarchi, de quo hic ſermo, fuit *Claudius Lysias*, ut docemur infra c. XXIII, 26. Hoc praeſidium militum Romanorum fuit in arce, prope templum Hieroſolymitanum, *Antonia* dicta. Cf. Matth. XXVII, 28.

34.

34. Ἐις τὴν παρεμβολὴν) *In praesidia*, i. e. in aedificia, in quibus praeſidium militare habitabat. Nos dicimus *Casernen*. Hoc praeſidium erat in arce Antonia. Non intelligenda eſſe caſtra, vel tentoria, qualia in campis ſtrui ſolent, ex eo etiam patet, quoniam in ſequentibus *gradus* (Treppen) commemorantur.

35. Ἐπὶ τȣ̀ς ἀναβαθμȣ̀ς) *In gradibus*, aſcenſurus ex porticu in Antoniam. *Ioseph.* de B. I. V, 5, 8. Καθὰ δὲ συνῆπτο (ὁ ἐπὶ τῇ μεσεμβρινῇ καὶ κατ' ἀνατολὴν γωνίᾳ κείμενος πύργος τῆς Ἀντωνίας) ταῖς τȣ͂ ἱερȣ͂ σοαῖς, ἐις ἀμφοτέρας εἶχε καταβάσεις. συνέβη — τȣ͂ ὄχλȣ) *Accidit, ut portaretur ipse a militibus, propter vim irruentis plebis.*

37. Ἑλληνιςὶ γινώσκεις;) *An graece nosti?* Latina loquendi formula. Lingua graeca tunc temporis utebantur omnes homines liberaliter educati; nec haec lingua Hieroſolymitanis plane erat ignota; Iudaei autem dialectum hebraeo-chaldaicam ſ. ſyriacam praeferebant.

38. Ὁ Ἀιγύπτιος) De hoc Pſeudopropheta, populique Iudaici concitatore narrat *Iosephus* A. XX, 8, 6. et de B. I. II, 13, 5. Nempe vatem ſe eſſe ſimulans, perſuaſit plebeiae turbae, ut ſecum montem Olivarum aſcenderet, inde enim ſuis ſectatoribus ſe monſtrare velle dicebat, quomodo ſuo iuſſu corruerent Hieroſolymorum muri, per quos ipſis aditum ſe patefacturum eſſe promittebat. Procurator Felix autem eruptione facta Hieroſolymis, aggreſſus eſt Aegyptium eiusque factionem; ac quadringentos quidem occidit, ducentos vivos cepit; Aegyptius autem ipſe e pugna elapſus, ſtatim e conſpectu evanuit. Lu-

cas tradit, τετρακισχιλίους, *quatuor millia hominum* fuiſſe, quae hunc impoſtorem ſint ſecuta; Ioſephus autem loco poſteriori, τρισμυρίους, *triginta millia.* Aut igitur cum *Valesio* dicendum eſt, numerum promiscuae multitudinis perveniſſe quidem ad *triginta millia* hominum, ex illis autem tantum fuiſſe *quatuor millia* ſicariorum, quorum hic meminit Lucas; aut cum *Grotio* ſtatuendum, horum nebulonum fuiſſe in initio nonniſi *quatuor millia*, poſtea vero eorum multitudinem creviſſe ad *triginta millia.* *Sicarii* nomen acceperunt a ſica, i. e. a cultro curvo, qui ſimilis eſt acinaci, ſ. gladio breviori, quem veſtimentis tectum geſtabant, ut nemo videret, neque ſentiret, eos armatos eſſe.

39. Ταρσεὺς — πολίτης) i. e. Κίλιξ, Τάρσου οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης. *Tarsensis, non ignobilis Ciliciae urbis civis.* Erat *Tarsus* Ciliciae totius caput, teſte Strabone. *Plinius* (H. N. V, 22.) Tarſum vocat liberam urbem.

40. Ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν) *In gradibus* Antoniae, de quibus ſupra com. 35. κατέσεισε — τῷ λαῷ, *manu significavit, se loqui velle populo.* τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ) i. e. lingua Hieroſolymitana, magna ex parta Syriaca, qua tum Iudaei utebantur.

CAP. XXII.

1. Τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας) *Meam iam ad voe defensionem* audite. Defenſio eſt etiam, ubi factum negatur. Purgatio eius eſt ſpecies, ubi, facto conceſſo, culpa removetur.

2.

2. Μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν) *Eo magis se quietos praebuerunt.* Significatur, non solum a mutuis colloquiis, sed et ab alio quocunque strepitu illos abstinuisse. Placuit populo, quod Paulus sermone hebraico, qui sanctus habebatur in Palaestina, mallet uti, quam Graeco. Paulus captandae benevolentiae caussa hac lingua usus est.

3. Ἀνατεθραμμένος) *Educatus.* Πεπαιδευμένος vero de *institutione* accipiendum est. Simillimus est locus *Appiani bell. Civ.* L. IV. ubi Cassius in Rhodo enutritus de Rhodiis conquerens, auxilium sibi dicit denegatum esse, ὑπὸ τῶν παίδευσάντων καὶ θρεψάντων, *ab eruditoribus et educatoribus suis,* ab iisdem vero praelatum sibi dolet Dolabellam, ὃν ἐκ ἐπαίδευσαν ἐδὲ ἀνέθρεψαν, *quem neque erudiverint, neque educaverint.* παρὰ τὲς πόδας Γαμαλιὴλ) Non est quod ex hoc loco antiquitas fingetur discipulorum, ad magistrorum pedes sedentium; sed commode reddi potest, *apud Gamalielem,* vel *in schola Gamalielis*, ex Hebraismo, cuius vestigia etiam in Graecis antiquis Atticisque scriptoribus reperiuntur, quale est, quum *Plato* in Theag. dicit: ἐκ τῶν ποδῶν ἀποχωρήσομεν, aut *Xenoph.* Symp. 4. §. 51. ἐκ ποδῶν ἀπέρχονται. 3. Macc. IV, 8. *Themist.* Or. 27. παρὰ πόδας ἐςὶ καὶ πλησίον, *ante pedes id semper et prope est.* Docet antiquitas Iudaica, ad mortem Gamalielis usque, stantes coram magistris discipulos institutos esse; qua de re omnium optime egit *Vitringa* de Synag. vet. L. I. P. 1. cap. 7. πεπαιδευμένος — νόμε) *Institutus diligenter in patria lege;* nam cura et diligentia, de qua hic sermo, non dubium est, quin spectet ad ceremonias et instituta malorum, in quibus exponendis, aliisque commendandis, Pha-

 ri-

risaeorum studium versatum esse constat. Confirmat *Iosephus* A. XVII, 3, 4. et de B. I. II, 8, 14. ζηλωτὴς — θεȣ̃) *Acris defensor cultus divini.* Sic Gal. I, 14. de se ipso: ζηλωτὴς τῶν πατρικῶν παραδόσεων ὑπάρχων.

4. Τάυτην τὴν ὁδὸν) i. e. *Homines huius sectae vel religionis.* Vid. supra c. IX. ἄχρι θανάτȣ, *ad necem usque.* Id statim explicat: quum vinctos traderem etc.

5. Ὡς — μαρτυρεῖ μοι) Vertendum est: *Ut mihi testari potest Pontifex.* Sensus est, Sacerdotem Summum, a quo scilicet literas acceperat Paulus, instituto suo provehendo idoneas, testimonium hoc, si requiratur, daturum esse. Cf. *Michaelis* ad h. l. πρὸς τȣ̀ς ἀδελφȣ̀ς) Ita hic vocat Iudaeos, ob communem ex Iacobo originem. Sequentibus versiculis Paulus narrat historiam suam supra c. IX. commemoratam.

9. Τὴν δὲ φωνὴν ȣ̓κ ἤκȣσαν) *Vocem non intellexerunt.* Cf. supra IX, 7. Ibi comites Pauli audivisse vocem dicuntur. Tolli potest haec difficultas hoc modo. Vox φωνὴ nunc significat *sonum*, nunc *sermonem*, sive verba distincta. Loco c. IX. dicitur, illos audivisse *sonum*; quum enim fulmen illud circumfulgeret Paulum, sine dubio etiam tonitrua audita sunt. Hunc sonum audiverunt comites. In nostro autem loco dicitur: *Non intellexerunt sermonem* loquentis mecum, et dicentis: Saule, cur me persequeris. Nam ἀκȣ́ειν, ut hebr. שָׁמַע saepe etiam esse *intelligere*, satis constat.

10. Κἀκεῖ—ποιῆσαι) *Et ibi de singulis mandabitur, quid faciendum tibi sit.* Τάσσειν, h. l. est decernere.

re. Ergo *τέτακταί μοι ποιῆσαι*, decretum eſt mihi facere. Dicetur tibi de omnibus, quae fieri abs te volo.

11. *Ἀπὸ τῆς δόξης τῦ φωτὸς ἐκείνε*) *Prae gloriosa, splendida illa luce. Δόξα.* כָּבוֹד, eximium quendam fulgorem h. l. ſignificat.

12. *Ἐυσεβὴς κατὰ τὸν νόμον*) *Pius*, non quovis modo, ſed etiam ſecundum legis noſtrae praeſcripta, ut Zacharias et Eliſabet. Hoc multum pertinet ad rem, de qua agebatur.

14. *Προεχειρίσατό σε*) *Elegit te.* Nonnulli vertunt: *Expedivit, praeparavit te.* At *προχειρίζεσθαι* frequentius notat *eligere*, et Ananiae procul dubio in animo adhuc verſabantur verba Dei cap. IX, 15. quibus Apoſtolum *σκεύος ἐκλογῆς* vocaverat. Sic *Polyb.* L. V, c. 72. ὁ δὲ Ἀχαιὸς *προχειρισάμενος* Γαρσύηριν, *Achaeus Garszerim* ducem *eligens.* *τὸν δίκαιον*) Ieſum, illum ſummo innocentem et bonum.

16. *Τί μέλλεις;*) *Quid moraris?* Etymol. *μέλλω, τὸ βραδύνω*, *Aristoph.* Nub. 1301. *ὕπαγε τί μέλλεις. βάπτισαι — ἁμαρτίας σε*) *Suscipe baptismum, et patere ablui peccata tua.* *Ἀπόλεσαι*, in Medio. Suſcepto baptismo cura, ut certus fias remiſſionis peccatorum. *Ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τῦ κυρίε*, *esto in posterum cultor Domini Iesu.* Hoc enim eſt invocare nomen Domini Ieſu.

19. *Αὐτοὶ ἐπίςανται*) Oſtendit Paulus, ſibi nonnihil eſſe ſpei, quod Hieroſolymitae, qui ſe pridem noviſſent, tantam mutationem non poſſent niſi magnae veraeque cauſſae attribuere.

21. Ἐις ἔθνη μακρὰν) *Intra gentes procul*, extra Palaestinam, ubi homines in remotissimis regionibus viventes, qui nihil norunt de odio illo, quo persecutus es Christianos.

22. Ἄχρι τούτου τοῦ λόγου) Ut qui pati non possent, gentes fieri participes communis salutis.

23. Ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια) *Iactantibus vestes.* Qui longius aberant; his signis testabantur, se cum illis facere, qui propius adstantes clamabant. Prodebant etiam valde concitatum offensumque animum. *Xiphilinus* Nerone: τάστε χεῖρας καὶ τὰ ἱμάτια ἀνέσειον. *Lucianus* de saltat. 83. τὸ θεάτρον ἅπαν συνεμεμήνει, καὶ ἐπήδων, καὶ ἐβόων. καὶ τὰς ἐσθῆτας ἀπερρίπτον. *Ovidius* Am. III. 274. *et data iactatis undique signa togis — at ne turbet toga mota capillos.* κονιορτὸν βαλλόντων) *Ennius* Annal. VIII. *Iamque fere pulvis ad coelum vasta videtur.*

24. Μάστιξιν ἀνετάζεσθαι ἀυτὸν) *Flagellis ex eo quaeri.* Mos Romanus quaestionem habendi per flagra. ἵνα ἐπιγνῷ) Ex ipsius confessione.

25. Ὡς δὲ προέτειναν ἀυτὸν τοῖς ἱμᾶσιν) *Quum eum traderent loris*, i. e. scuticis, flagellis. Προτείνειν *tradere, porrigere. Philo* de vit. Mos. ἡσθεὶς τοῖς ἤδη προτεινομένοις, *delectatus donis quae sibi iam tradita essent.* Alii aliter. Ad sequentia cf. not. ad c. XVI, 37.

28. Πολλοῦ κεφαλαίου) *Magna pecuniae summa.* Κεφάλαιον pro *pecuniae summa* saepe occurrit. *Demosthenes* in Everg. *Accipiens a me in mensa* 1313. *drachmas et duos obolos*, τὸ σύμπαν κεφάλαιον, *integram summam.* Sic etiam ap. Ioseph. A. XII. 2, 2. et cap. 4.

4, §. 1. eiusdem libri. ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι) Atqui Tarſus non colonia erat, ſed libera urbs, *Plinio* teſte, V, 27. Potuit autem fieri, ut aliquis maiorum Pauli bellis civilibus, quae inter Caeſarem Auguſtum, et Brutum, Caſſiumque, aut etiam inter eundem Caeſarem et Antonium interceſſere, ius illud ſibi comparaverit. Unde colligas, ex opulenta familia fuiſſe Paulum.

30. Καὶ ἐκέλευσεν — αὐτῶν) Quia intellexerat, de religione controverſiam eſſe; explorare voluit Synedrii ſententiam, cuius erat de religione cognitio.

CAP. XXIII.

1. Ἀτενίσας — τῷ συνεδρίῳ) *Intuitus Synedrium*, oculis ad Synedrium converſis. Ut decebat hominem bonae cauſſae et optimae conſcientiae innitentem. Ἐγὼ πάσῃ — θεῷ) *Ego cum optima conscientia* Dei voluntati *convenienter vixi.* Verbum πολιτεύεσθαι, Medium, dicitur proprie de iis, *qui rempublicam gerunt*, deinde pro: *institutis quibusdam uti*, ut πολιτεύεσθαι νόμῳ πατρίῳ apud Ioſephum de Maccab. §. 4. *patriis legibus*, i. e. Moſaicis, *convenienter vivere*, et 2 Macc. XI, 25. πολιτεύεσθαι κατὰ τὰ ἐπὶ τῶν προγόνων ἔθη. Ita fit, ut πολιτεύεσθαι ſignificat *vivere, vitae tenorem gubernare vel dirigere.* Τῷ θεῷ, i. e. κατὰ τὸ θεὸν, *voluntati Dei convenienter.*

2. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας) Intelligendus eſſe videtur *Ananias* ille, qui Pontificatu M. ſunctus eſt, *Quadrato*, anteceſſore Felicis, Syriae praeſidente, auctore *Ioſepho*, A. XX, 6, 2. neque dubium eſt, quin eam dignitatem etiam tempus quoddam retinuerit tum, quum Felix Prae-

ſes in Syriam miſſus eſſet, ſub cuius Praeſidio *Ionathas* Ananiae ſucceſſit in Pontificatu; Ioſeph. XX, 8, 5. Hic *Ananias*, Pontifex M. miſſus fuit Romam vinctus a Quadrato, rationem Caeſari Claudio redditurus una cum *Anano*, Praefecto Templi, ob contentionem inter Samaritanos et Iudaeos, et ob quorundam Iudaeorum, res novas moliendi, ſtudium, Ioſeph. XX, 6, 2. Dubium vero non eſt, quin Romae, innocentia ipſius cognita, abſolutus, Hieroſolymam redierit, et ſe pro Summo Sacerdote geſſerit. Cf. *Ioseph*. Ant. XX, 9, 2. Fuſius de hac re *Krebsius* in h. l. diſſerit. ἐπέταξε — ϛόμα) *Iussit adstantes sibi os Pauli ferire.* Offenſus forſan vultus eius conſtantia, quod vox ἀτενίσας innuit; vel quod liberiore quam hominis faſtus ferret, exordio uſus eſt. Παρεϛῶτας, intellige ὑπηρέτας, non quosvis ex adſtantibus.

3. Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς) *Percutiet*, i. e. *puniet te Deus.* Graviſſime peccavit Pontifex, qui, quum ipſe captivitatis incommoda ſenſiſſet, ſenſu miſericordiae erga captivum non tactus, inſuper civi Romano alapas impingi iuſſerat, quod nec tribunus fuerat auſus. Quo genere mortis ipſe tandem perierit, docet nos IOSEPHUS, de B. Iud. L. II, c. 17, §. 9. Quum nempe Sicarii duce Menachemo urbis Hieroſolymorum potirentur, Ananias in regiae domus aquae- ductu latitans captus eſt, et a latronibus cum fratre Ezechia interfectus. τοῖχε κεκονιαμένε) *Paries dealbate*, hypocrita. Sic hominem exteriore apparatu tumentem et vere et eleganter appellavit, ut in Matthaeo Chriſtus Phariſaeos ſimiles eſſe dixit ſepulcris κεκονιαμένοις. Egregia ſimilitudo, ad exprimendos homines impios qui honoris aut commodi cauſſa pios ſe ſimulant,

lant. παρανομῶν) *Contra legem agens; wider Recht und Billigkeit.*

5. Οὐκ ᾔδειν — ἀρχιερεύς) *Camerarius*: Ironiae manifestum est indicium. In eadem sententia fuit etiam *Phil. Marnixius*; nec alienus ab ea erat *Pricaeus*, addens, οὐκ ᾔδειν, significare, *oblitus eram, minus animo recolebam meo.* Alii verba excusantis lapsum suum esse putant. *Wetstenius*: οὐκ ᾔδειν, i. e. *non cogitavi, non satis attente consideravi.* Quasi dixisset: parcite, quaeso, fratres, iustae meae indignationi, si aestuantis animi impetu abreptus liberius aliquid elocutus fuerim, quam oportuit, immemor illius et personae, et officii mei. Agnosco errorem: non debui maledicere Pontifici, quantumvis fecerit non digna suo honore: sed impediit animi ardor, ne ista, ut par erat, attentius cogitarem. Alii putant, revera nesciisse Paulum, hunc esse summum Pontificem, quia diu abfuerit Hierosolymis, nec ordinis ratio habita fuerit in tumultuario isto consessu. ἄρχοντα — κακῶς) *Principi populi tui ne maledicas.* Exod. XXII, 27. ubi in Hebraeo est נָשִׂיא, quomodo vocari solebat princeps senatus, quem locum istis temporibus plerumque occupabat sacerdos summus.

6. Γνοὺς — Φαρισαίων) *Non* deerat Paulo humana etiam prudentia, qua in bonum Evangelii utens, columbae serpentem utiliter miscebat, et inimicorum diffidiis fruebatur. ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου) *Pharisaeus sum*, ex disciplina pristina; et etiamnum, quod attinet ad fidem resurrectionis. Pro υἱὸς Φαρισαίου alii legunt υἱὸς Φαρισαίων, *discipulus Pharisaeorum*, quod vel praeceptores, vel parentes, patrem et avum aut proavos Pharisaeos

habuiſſet. *περὶ ἐλπίδος — κρίνομαι*) Eſt *ἓν διὰ δυοῖν*. Rectum fuerat *περὶ ἐλπίδος ἀναστάσεως*, *ob spem de resurrectione*. Κρίνομαι, *vocor in ius*, vel potius: *contendo cum adversariis*, nemo enim eum in ius vocaverat, vel accuſaverat. Controverſia de ſpe reſurrectionis Paulo erat cum Sadducaeis. Non mentitus eſt Paulus, Phariſaeorum diſcipulum ſe dicens; recte tamen notat ad h. l. *Chrysostomus*: *πάλιν ἀνθρωπίνως διαλέγεται* (Paulus) *καὶ οὐ πανταχοῦ τῆς χάριτος ἀπολαύει, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ τι συγχωρεῖται εἰσφέρειν*. Voluit nempe in rem ſuam uti diſſidio Phariſaeorum et Sadducaeorum; nec id ſine ſucceſſu fecit, ut patet ex v. 7. ſqq.)

8. *Σαδδουκαῖοι — μηδὲ πνεῦμα*) Deum eſſe credebant, ſed praeter eum nihil, quod non ſenſibus perciperetur, non angelos exiſtere, non ſupereſſe corporibus animos, ideoque nec fore reſurrectionem. *τὰ ἀμφότερα*) Coniunxit hic opinionem de angelis et de Spiritu, tanquam unam. Quod de Sadducaeis et Phariſaeis h. l. refert Lucas, confirmat Ioſephus de B. I. II, 8, 14.

9. *Γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων*) *Legisperiti factionis Pharisaeorum*. Quaelibet ſecta habet *literatos* et idiotas; illi ſolent eſſe os partis ſuae. Μέρος h. l. ut ſaepe, *factionem, partem* ſignificat. Διεμάχοντο, *acriter pugnabant*, contentioſe agebant, vehementiſſime contendebant. *οὐδὲν — τούτῳ*) *Nihil mali reperimus in hoc homine*. Οὐδὲν κακὸν, *nullum facinus, malefactum*. Tota quaeſtio, inquiunt, eſt dogmatica. *Εἰ δὲ πνεῦμα — ἄγγελος*) Dixerat Paulus (c. XXII, 6. ſqq.) apparuiſſe ſibi in itinere aliquem, qui cum eo ſit collocutus. Fortaſſis negarunt Sadducaei hoc factum eſſe vel fieri potuiſſe;

tuiſſe; Phariſaei autem affirmarunt. Cf. Io. XII, 28. 29. μὴ θεομαχῶμεν θεομαχεῖν, *cum Deo pugnare est*, aliquid voluntati divinae adverſum moliri. Sed deſunt haec verba in libris nonnullis antiquis, Verſionibus et Patribus Vulg. et Aeth. praecedens εἰ δὲ vertunt: *quid si*, aut: *quis novit an non?*

10. Ἐυλαβηθεὶς — ὑπ' ἀυτῶν) *Veritus tribunus, ne Paulus discerperetur ab illis.* Senſus horum verborum, quae irae fervidiſſimae deſcriptionem continent, eſt: *veritum esse tribunum, ne Paulo manus violentae inferrentur.* Διασπᾶν enim, *discerpere, dilaniare*, notat excruciare verberibus aut vulneribus et mutilationibus, vel etiam *occidere.* τὸ ϛράτευμα) *Totam militum manum* deduxit ab Antonia in conclave illud apud templum, in quo ſenatus habebatur, εἰς τὴν παρεμβολὴν) in Antoniam ut ſupra.

12. Συϛροφὴν) *Coniurationem*, ſicut mox explicatur. Sic συϛρέφεσθαι eſt *coniurare* 2 Sam. XV, 31. 1 Reg. XVI, 9. 16. 2 Reg. IX, 14. aliisque locis. ἀνεθεμάτισαν ἑαυτὲς) *Execrando seu devovendo se promiserunt.* Voto addiderunt diras, i. e. peſſima ſibi imprecati ſunt, ni id implerent. Recte exiſtimat *Michaelis* ad h. l. fuiſſe hos ex numero Sicariorum, aemulatorum legis.

13. Οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες) *Qui conspirationem hanc fecerant:* Phraſin hanc habet *Polybius* L. IV, c. 2. de Apelle dicens: ποιεῖται συνωμοσίαν πρὸς τὲς περὶ Λεόντιον καὶ Μεγαλέαν, *cum Leontio et Megalea coniurationem facit.*

15. Ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ) *Significate et declarate tribuno.* Suidas: ἐμφανίζωσι, φανερῶσιν σὺν

σὺν τῷ συνεδρίῳ) i. e. Non vos soli, sed ùna cum collegis vestris, quo maior significationi sit auctoritas. *πρὸς ὑμᾶς)* Nempe ex Antonia in conclave, in quo senatus habebatur, *ἀκριβέστερον)* Exactius, quam in prima cognitione. Solent enim rei per intervalla temporum saepius audiri, sive quod novi aliquid iudici innotuerit, sive ut exploretur, an sibi constent. *πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν)* *Antequam ad vos veniat.* Sed amplius significatur, velle se caedem perpetrare in via, satis longe ab eo loco, in quo senatus habebatur, ne senatus eo nomine argui posset.

16. *Ἀκούσας)* Rem minus occulte gerebant, non putantes fore, qui rem Paulo aut tribuno deferret.

17. *Ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον)* Prudenter Paulus ipsum iuvenem tribuno mittit, ut aetas eius et simplicitas pleniorem fidem faceret.

19. *Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ)* *Manu prehensum*, ut iis solemus facere quos ex turba abducimus.

20. *Συνέθεντο)* *Constituerunt*, i. e. convenit inter Iudaeos, s. Iudaei consenserunt. Et sunt Graecis *συνθῆκαι*, et Attica mutatione *ξυνθῆκαι*, quae a Latinis vocantur pacta, conventa.

21. *Ἐπαγγελίαν)* *Mandatum*, i. e. si iubeas Paulum produci. *Hesychius*; *ἐπαγγέλλωσιν, κελεύσωσιν.*

22. *Παραγγείλας — πρὸς με)* Transitio ab indirecta oratione ad directam, frequens Hebraeis, sed et aliis Scriptoribus.

23. *Ἕως καισαρείας)* *Caesaream* ad Procuratorem, ad cuius forum iam tota haec res pertinere videbatur. *καὶ*

ἱπ-

ἱππεῖς ἑβδομήκοντα) Solent peditibus equites attribui qui eis praesidio sint. δεξιολάβες διακοσίες) *Satellites, stipatores ducentos.* Sive δεξιολάβες legas, sive ex uno codice vetustissimo δεξιοβόλες, non satis certum est, quale militum genus fuerit. Omnes de hac voce sententias et coniecturas *Schleusnerus* in Lexico ita conciliari posse putat, ut dicat, δεξιολάβες fuisse satellites regis, aut tribuni militum, dextra lanceam gestantes, quorum munus fuerit, non solum custodiam corporis regis et tribuni militum agere, (παρὰ τό λαβεῖν τὴν τε βασιλέως καὶ Χιλιάρχε δεξιὰν) sed etiam custodire captivos, quorum dextrae catena alligabantur. (παρὰ τό λαβεῖν τὴν τε δεσμίε δεξιὰν.) ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτὸς) Frequens est in Syria noctibus iter facere ob calores diurnos. Verum hic consilium hoc eo pertinebat, ne in ipso itinere insidiae fierent, ante deducto Paulo, quam ad coniuratos eius rei notitia perveniret.

24. Κτήνη τε παραςῆσαι) *Et iumenta praestare.* Transit oratio a directa ad indirectam, contra quam modo. ἵνα ἐπιβιβάσαντες — τὸν ἡγεμόνα) *Ut imponentes Paulum* (iumento) *incolumem ad Felicem perducerent.* Sic Iosephus A. II, 6, 9. οἷσγε πρὸς τὸν πατέρα μὴ ἔξεςιν ἀνασωθῆναι μόνοις, *nobis solis non licet redire ad patrem incolumes.* Quum hic Felix *Procurator* tantum Iudaeae fuerit, ne quis nomine ἡγεμόνος ductus, suspicetur, *Praesidem* fuisse, tenendum est ἡγεμόνα dici h. l. qui proprie nominetur ἐπίτροπος. Nam Iosephus tribuit et propria voce τὸ ἐπιτροπεύειν, et de B. I. II, 13. hunc Felicem vocat Ἰεδαίας ἐπίτροπον. *Felix* hic fuit libertus *Claudii*, frater *Pallantis*, qui apud *Claudium* omnia

omnia potuit. Tacitus Hift. V, 9. *e libertis Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit.* Fuit trium reginarum maritus tefte *Suetonio* in *Claudii* vita, c. 28. quod intellige non eodem tempore; fed alia mortua duxit aliam: et reginas intellige regum filias et neptes, quomodo *Antigone* et Electra ἄνασσαι apud Tragicos. Harum reginarum una fuit *Drusilla*, infra nominata, c. XXIV, 22. *Agrippae* regis foror.

35. Γράψας — τύπον τοῦτον) *Scribens epistolam, quae hanc continebat*, f. *habebat formam*; aut brevius: *scribens epistolam in hanc formam,* hoc tenore, ut loquitur Cicero. Τύπος, omnino *integram formam*, f. ut vulgo dicunt, *extensum epistolae* fignificat. Sic 3 Macc. III. 30. de epiftola Ptolomaei, quae integra ibi praemiffa eft, dicitur; καὶ ὁ μὲν τῆς ἐπιστολῆς τύπος οὕτως ἐγέγραπτο, *et ita forma epistolae*, f. *epistola ipsa conscripta erat.* Περιέχειν τύπον idem valet, ac ἔχειν τύπον.

27. Καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν) i. e. *quum iam prope esset, ut ab eis interficeretur.*

29. Μηδὲν δὲ — ἔχοντα) Nullum criminis reum, quod Romanae leges morte puniant, aut vinculis coërceant: non figniferum rebellionis, non homicidam, non feditiofum. Ἄξια θανάτου dicuntur, *quae mortem merentur*, Ἔγκλημα ἔχειν h. l. idem eft quod ἐγκαλεῖσθαι, *accusari.* Sic Appian. de bello Annib. Claudiam Quintiam μοιχείας ἔγκλημα ἔχουσαν ἔτι ἄκριτον, *adulterii accusatam, nondum cognita caussa.*

30. Μηνυθείσης — ἔσεσθαι) Sermonem ita incepit, quafi dicturus effet μελλούσης: dixit autem μέλλειν, quafi prae-

praeceſſiſſet: *μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβȣλὴν.* Ita ſaepe conſtructio fit ad ſenſum magis, quam ad verba.

31. Ἐις τὴν Ἀντιπατρίδα) *Obadias de Bartenora* notat, eſſe locum ultimum in finibus Iudaeae. *Hieronymus* Epitaph. Paulae: *Deinde* (a Caeſarea) *Antipatrida, semirutum oppidulum, quod de patris nomine Herodes vocaverat et Lyddam versam in Diospolim.* Saepe huius urbis meminit *Iosephus* e. g. Ant. XVII, 15, 1. XVI, 5, 2. de B. I, II, 19. 1. IV, 8, 1.

32. Ὑπέϛρεψαν ἐις τὴν παρεμβολὴν) Reverſi ſunt in Antoniam, ſc. pedites. Neque enim opus tam multis erat, quum iam longius abitum eſſet ab Hieroſolymis, ubi erant coniurati. Adverſus vulgaria itinerum pericula ſufficiebat equeſtre praeſidium.

33. Οἵτινες) Hoc ad remotius, i. e. ad equites referendum.

34. Ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐϛι) *Ex quanam provincia esset?* Ἐπαρχία eſt *provincia* etiam infra XXV, 1. Plutarch. Catone: ἔλαχε τῶν ἐπαρχιῶν ἣν ἐντὸς ἰσπανίαν καλȣ͂σιν οἱ ῥωμαῖοι.

35. Διακȣ́σομαί σȣ) *Attente te audiam, et caussam tuam cognoscam.* Plutarch. Cic. Ἀντιόχȣ τȣ͂ Ἀσκαλωνίτȣ διήκȣσεν. Pericl. διήκȣσε — Ζήνωνος. ἐν τῷ πραιτωρίῳ τȣ͂ Ἡρώδȣ) Ita dicto, quod ab Herode exſtructum eſſet. *Praetorium* a praetore Romano, i. e. imperatore nomen habet; ſed, ut fieri ſolet, coepit proferri latius eius vocis uſus ad omnes domos virorum illuſtrium.

CAP.

CAP. XXIV.

1. Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας) Hi quinque dies numerandi ſunt a captivitate Pauli Hieroſolymis, ut patet ex v. 11. huius capitis. Venit igitur Ananias cum ceteris accuſatoribus Caeſaream ſtatim ſequenti die poſt Pauli adventum, ſine dubio certior factus per Chiliarchum Lyſiam. Καὶ ῥήτορος Τερτύλλȣ τινὸς) Homine Romano, qui et linguam Romanam, et actionum formulas melius noſſet. Graecis ῥήτωρ eſt orator, et cauſſae patronus. Latini eam vocem graecam magis de dicendi magiſtris uſurpant, quos Graeci σοφιςὰς vocant. ἐνεφάνισαν — Παύλȣ) *Detulerunt, accusarunt Paulum apud Procuratorem.* Ἐμφανίζειν ſaepe apud Ioſephum aliosque eſt pro *indicare aliquid ita, ut cum ulterius accusatione sit coniunctum*; e. c. Ant. XIV, 10, 8. eodem cap. §. 12. et cap. XI, §. 4. Ἐμφανίζειν autem κατά τινος, eadem conſtructione dictum eſt, qua Rom, VIII, 33. τίς ἐγκαλέσει κατ' ἐκλεκτῶν τȣ͂ Θεȣ͂.

2. Κληθέντος δὲ αὐτȣ͂) i. e. *adducti iusso*; nam ſub militari cuſtodia ſervabatur.

3. Πολλῆς — προνοίας) *Quod multa pace per te fruimur, quodque per tuam curam huius nationis res sint bene institutae,* id agnoſcimus etc. Captat Rhetor benevolentiam Procuratoris, *cuius providentia et pax ipsis contingeret, et praeclare administraretur provincia.* Εἰρήνην intellige de tranquillitate illarum regionum procurata a Felice. Verbum κατορθῶσαι ſignificationem habet perfectionis, et *rei bene ac praeclare gestae. Polybius* L. I. ὡς δί' αὐτὸν καὶ διὰ τὴν ἰδίαν πρόνοιαν κατορθωκὼς, *quasi ipse per se et sua providen-*

dentia rem bene gessisset. Cicero de fin. III, 7. *quae autem nos aut recta, aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutum continent — rectum factum est κατόρθωμα ad mentem Stoicorum.* Τῷ ἔθνει τέτῳ *est genti Iudaeorum.* Laudem, quam hic Tertullus tribuit Felici, eandem et Iosephi narrationes ei tribuunt. Sic v. c. Iudaeam latronibus impoftoribusque repletam et infeftatam cura fua virtuteque liberavit, tefte Iofepho XX, 8, 5. Aegyptium illum Pfeudoprophetam, res novas molientem, eiusque affeclas vi armisque repreffit, l. c. §. 6. feditionem, quae inter Iudaeos Caefareenfes et Syros graviffime exarferat, reftinxit, multaque alia facinora egregia, commodo Iudaeorum, perpetravit. Cf. eundem de B. I. II, 13, 2. Sed idem *Felix* multa iniufte et crudeliter egit, teftibus *Iosepho,* (Ant. XX, 8, 5.) *Tacito,* (Hiftor. L. V, c. 9.) *Suetonio,* (in Vita Claudii c. 28.) et aliis. πάντῃ τε καὶ πανταχῦ ἀποδεχόμεθα) *Semper et ubique agnoscimus,* vel laudamus. Haec enim elegantiffima eft τῦ ἀποδέχεσθαι notio. *Iosephus* A. VI, 14, 4. Δίκαιον δὲ ἀποδέξασθαι τῆς Φιλοτιμίας τὴν γυναῖκα, *convenit autem, laudare mulierem ob prolixam liberalitatem.* Unde ἐπαινεῖν et ἀποδέχεσθαι apud eundem tanquam Synonyma iunguntur, A. VII, 1, 2. ibid. 2, 2. aliisque locis. Πάντῃ τε καὶ πανταχῦ, *semper et ubique.* Quod nunc facimus praefenti tibi, inquit Tertullus, id etiam de abfente praedicamus. Non in os folum laudamus.

4. Ἵνα δὲ — ἐγκόπτω) *Ne te pluribus morer;* aut, *ne pluribus tibi molestus sim.* Eft et hoc inter rhetorica artificia, polliceri fe brevem fore, praefertim apud occu-

patos. συντόμως, fc. λεξόντων, *quae paucis dicturus sum.* Loquitur ita Tertullus ut ad hominem multis negotiis diftrictum, et ut meliorem iniquae cauffae colorem fuperduceret. τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ) *Ea humanitate, qua soles.* Solent coniungi ἐπιείκεια et πρᾳότης. Intelligitur hic facilitas et patientia in audiendo.

5. Εὑρόντες — λοιμὸν) *Deprehendimus scilicet hunc virum pestilentem, noxium.* Particula γὰρ in orationis initio eleganter adhibetur, et reddenda eft *scilicet, nempe.* Participium vero εὑρόντες pro εὕρομεν pofitum eft; qui Participiorum ufus, etfi Hebraeis eft familiariffimus, non ita tamen proprius, quin apud Graecos etiam inveniatur. Homines *noxios* λοιμοὺς, *pestes* f. *pestilentes* vocant Graeci. Sic etiam Cicero dixit: *pestem civitatis,* pro Rabirio; *pestem patriae,* pro Seftio; *pestes imperii,* pro Deiotaro. πρωτοστάτην) *Principem et antesignanum.* In Gloffario: πρωτοστάτης, *princeps.* Sic vocantur, qui in arte, qui in convivio, qui in iudicio aut re quavis alia primarium locum obtinent. τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως) *Nazaraeorum sectae.* Ita in Iudaea vocabantur, qui extra Iudaeam Chriftiani, nempe a Domino ipforum, Iefu Nazareno. Et fic hodie quoque Iudaei et Muhamedani Chriftianos appellant.

6. Ὃς καὶ — βεβηλῶσαι) Introductis alienigenis. Falfum crimen. Κρίνειν, *punire.* Tota particula: καὶ κατὰ — ἐπί σε (v. 8.) a plerisque codd. graecis penitus abeft; in aliis eft multa lectionis varietas. Si locus omittitur, fenfus non eft integer. Quum haec particula in verfione Syriaca et latina vulgata legatur, videtur aliquid excidiffe ex hoc loco, quod deinde lectores fatis antiqui

fup-

upplerent. A Lucae manu haec verba non esse videntur. Vid. Morus ad h. l.

7. Μετὰ — ἀπήγαγε) Elliptice, pro: ἐκ χ. ἡ. ἁρπάζων, ἀπήγαγε, quem sensum respexit Latinus, dum vertebat: *eripuit eum.*

8. Παρ' ὃ) *A quo*, nempe Paulo. ἀνακρίνας) Quaestione habita per tormenta. Ita recte hic accepit Syrus.

9. Συνέθεντο) *Assenserunt* s. *confirmarunt.* Sic plerique vertunt hanc vocem. Sed συντιθέναι, *componere*, in Medio est *pactum inire, convenire de aliqua re.* Igitur praeferenda esse videtur συνεπέθεντο, quam lectionem plerique Codd. habent. Verbum autem συνεπιτίθημι, et in Medio συνεπιτίθεμαι significat: *aggredior alterum, hostiliter aggredior.* Sensus est: Simul Iudaei eum aggressi sunt, (accusando.)

10. Νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν) *Quum Procurator signum nutu dedisset ut ipse responderet.* ἐκ πολλῶν ἐτῶν) Si Iosepho credimus, *Cumano* successor datus est, anno Iul. 97. et nunc annum agebat sextum in provincia. A. XX, 6, 3. Notandum est autem, uno tempore *Cumanum* et *Felicem* administrasse regnum Iudaeae, quod antea Agrippa pater obtinuerat, adeo, ut *Cumanus* Iudaeae et Galilaeae, *Felix* autem Galilaeae Transamnanae, quae, teste Iosepho, Iordane et Coelesyriae Philadelphiaeque montibus includeretur, Procurator esset. Sed *Cumano* damnato, Felix Iudaeae et Galilaeae quoque administrationem accepit, adeo, ut ex eo inde tempore non solum Galilaea Transamnana, quam antea iam Procurator obtinuerat, sed Iudaea etiam ipsius ditioni subiecta

pareret. Iof. A. XX, 7. de B. I. II, 12, 8. Κριτὴς h. l. non tam fenfu graeco eft *iudex*, quam potius fignificatione hebraizante (שֹׁפֵט) *rector, magistratus populi*, nominatim Procurator. Εὐθυμότερον — ἀπολογοῦμαι) *Alacrius*, vel ut Vulgatus reddit, *bono animo pro meipso caussam dico*. Non ut Tertullus, mercede conductus, quamcunque cauffam, etiam deteriorem defendo: fed, quod aequiffimum eft, pro me ipfo verba facio. Noverat Felix tum experientia propria, tum hiftoria gentis eiusque Procuratorum edoctus, quam proni ad feditionem effent Iudaei.

11. Δυναμένου — ἐν Ἱερουσαλὴμ) *Quum intelligere possit, non esse nisi duodecim dies, ex quo ad sacra facienda veni Hierosolyma.* Vid. notata ad v. 1. Paulum diutius quam feptem dies egiffe Hierofolymis patet ex cap. XXI, 15. 16. 17. 18—35. 26. 27. 30. XXIII, 11. 12. 32. 33. Si igitur accufatores Pauli poft quintum diem veniffent Caefaream, computatio fibi non conftaret.

12. Καὶ οὔτε — διαλεγόμενον) Nempe de rebus ad religionem pertinentibus; multo minus fermones ad feditionem fpectantes habui. Ἐπισύστασις, proprie *congregatio multorum hominum eodem loco, concursus*, deinde etiam, ut hic concurfus feditiofus. Ποιεῖν ἐπισύστασιν, *concursum facere, ad seditionem concitare.*

13. Οὔτε — κατηγοροῦσί μου) *Neque demonstrare possunt, de quibus me accusant.* Eorum quae obiiciunt mihi nihil probare poffunt, Supple: τὰ f. ταῦτα, περὶ ὧν κατηγοροῦσι. Παραστῆσαι, *clare et liquido demonstrare et ob oculos ponere.* Sic apud Iofeph. A. IV, 3, 2. VIII, 2, 5.

14.

14. Κατὰ τὴν ὁδὸν; ἣν λέγουσιν αἵρεσιν) *Secundum religionem eam, quam vocant sectam.* Sectae appellationem Paulus corrigit, non quod tum esset odiosa, sed quod non satis digna. τῷ πατρῴῳ θεῷ) Magna erat gentilium erga θεοὺς πατρῴους, *Deos patrios*, religio, per quos etiam praecipue iurare solebant. Sic Demosthenes de *corona* iurat per τὸν Ἀπόλλω τὸν Πύθιον, ὅς πατρῷός ἐστι τῇ πόλει, *Apollinem Pythium, qui urbi* (Athenis sc.) *patrius est.* Sapienti vero Apostolus agebat consilio, dum contra obiectam sibi haeresin v. 5. se Dei patrii cultu, et legis atque prophetarum obsequio tuebatur. Invisum quippe erat gentilibus, si quis se peregrinis aut Diis aut Deorum cultibus addiceret. Praeterea Iudaeis per multa Imperatorum inferiorumque magistratuum decreta et senatus consulta sancita erat potestas, *Deum patrium* colendi. Brevissima igitur via, qua Christiani Romanos magistratus sibi conciliare, et cultus sui libertatem consequi poterant, haec erat, ut se eundem cum Iudaeis Deum colere, et iisdem libris sacris fidem praestare et obsequium assererent.

15. Ἐλπίδα – ἀδίκων) *Habens spem in Deum, quam et ipsi habent, futuram esse resurrectionem piorum et impiorum.* Etiam hoc erat verum de plerisque Iudaeis, nisi quod multi Pharisaeorum resurrectionem impiorum negarent.

16. Ἐν τούτῳ – διαπαντός) *Propter hoc*, i. e. propter hanc fiduciam, *exerceo me, ut inoffensam habeam conscientiam respectu Dei et omnium omnino hominum*, i. e. ut perpetuo habeam animum, nullius male facti erga Deum vel homines sibi conscium. Ἀπρόσκοπος est is, qui ita vivit, ut nemo eius vita possit offendi.

 Quum

Quum autem conſcientia noſtra ſit iudicium de noſtra vita, quo homines alii offendi non poſſunt, erit hoc loco intelligenda notio adiuncta probitatis, ut conſcientia ἀπρόσκοπος ſit conſcientia bona, conſcientia recte factorum. Ἀσκῶ, *exerceo*, nempe memet ipſum, quod apud Helleniſtas ſaepe ſubauditur, quia Hebraei ſaepe pro reciprocis uſurpant modo activa, modo paſſiva.

17. Δὶ ἐτῶν δὲ πλειόνων) *Post aliquot annos.* Sic διὰ habemus Gal. II, 1. et alibi. Poſtquam multi anni elapſi erant, ex quo tempore non fueram Hieroſolymis, rurſus eo veni. παρεγενόμην) *Veni Hierosolyma.* Eleemoſynarum perferendarum cauſſa profectus erat Hieroſolyma. 1 Cor. XVI, 1—14. 2 Cor. VIII. IX. Rom. XV, 25—27. 31. Non igitur nocere, ſed prodeſſe voluit. Quod obtulerit victimas, commemorat ideo, quod haec res occaſio tumultus fuit.

18. 19. Ἐν οἷς—Ἰουδαῖοι) *In quibus dum occuper, offenderunt me in templo in castu viventem, nulla cum turba, nullo cum tumultu, Iudaei quidam Asiatici.* Ἐν οἷς) *In quibus*, ſc. rebus, ſtudiis. In quibus dum occupor. ἡγνισμένον) Abſtinentem a vino aliisque rebus, a quibus Nazaraei abſtinent. Supra XXI, 24. 26. Δὲ multi codd. recte omittunt. Verba: τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι, coniungenda ſunt cum antecedentibus, nempe cum verbo εὗρον, v. 18.

20. Ἢ αὐτοὶ οὗτοι) *Aut hi ipsi*, nimirum accuſatores mei, de quibus comm. 1. Illud autem εἰπάτωσαν eſt ex illa cauſſae fiducia, quam reis ſolet ſufficere bona conſcientia.

21. Ἢ περὶ — ὑμῶν) Nisi hoc crimen esse volunt, quod palam professus sum, credere me, mortuos a Deo posse resuscitari. Ipse Pontifex M. Ananias Sadducaeorum sectae addictus fuisse videtur. Vid. supra XXIII, 6. sqq.

22. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ, ἀνεβάλετο αὐτοὺς) Meliores codices habent: ἀνεβάλετο δὲ αὐτοὺς ὁ Φῆλιξ, eodem sensu. *Ampliavit eos Felix*, i. e. distulit in aliud tempus caussae huius cognitionem. Loquitur sic Cicero pro *Caecina* et tertia *Verrina*. Solemnis vox iudicis differentis ulteriorem caussae cognitionem erat: *Amplius*, sc. cognoscendum. ἀκριβέστερον εἰδὼς — καθ' ὑμᾶς) Interponitur hic εἰπών inter media verba hoc sensu: *Ubi exactius didicero, quid sit de hac secta, et ubi Lysias venerit, caussam istam terminabo.* Nempe διαγινώσκειν est *definire caussam*: διὰ enim in compositione saepe consummationem significat. Statum huius controversiae videbat Felix, partim esse legalem, partim inficialem. Legalis erat an secta Nazaraena esset contra legem Iudaeorum: inficialis, an Paulus concursum, aut tumultum concitasset. De priori audiendi erant complures viri eruditi, praeter accusatores; at de altero testis certus erat ipse *Lysias*. Quare merito interlocutus est Felix.

23. Τηρεῖσθαι — προσέρχεσθαι αὐτῷ) Iussit *asservari eum, sed liberaliter et laxe asservari, nec quemquam suorum prohiberi, ipsi ministrare, eumque adire.* Vox ἄνεσις *relaxio, remissio*, non vinculis tantum, sed et rigidiori custodiae opponitur. Sic Ioseph. Antiqq. XVIII, 6, 10. de Agrippa post Tiberii excessum non amplius in carcere, sed suis aedibus custodito: Φυλακὴ μὲν γὰρ καὶ τήρησις ἦν, μετὰ μέντοι ἀνέσεως τῆς εἰς τὴν δίαιταν

Ἴδιοι h. l. ſunt *populares, Pauli doctrinae addicti, familiares.* Ὑπηρετεῖν, *necessaria ad victum suppeditare.*

24. Σὺν Δρουσίλλῃ — Ἰουδαίᾳ) Duas Druſillas Felix uxores habuit; alteram Iudaeam, de qua hic ſermo Agrippae maioris filiam; alteram Romanam, Antonii et Cleopatrae neptem; de qua Tacitus, Hiſt. Lib. V, c. 9. Quam autem prius ſecum habuerit, adhuc dubitatur. *Graevius* ad Sueton. Claud. c. 28, ſuſpicatur, Druſillam Antonii neptem diem obiiſſe antequam Felix venerit in Iudaeam, ibi vero duxiſſe Druſillam Agrippae. Hanc ipſam, Herodis Agrippae maioris filiam, Azizo, Emeſorum regi nuptam, nefariis artibus a marito abduxit, ſibi uxorem adſcivit; de qua re Ioſephus XX, 7, 2. περί τῆς εἰς χριστὸν πίστεως) *Ut* priorem partem ſui in hac re officii exſequeretur,

25. Ἔμφοβος γενόμενος) *Expavefactus*; metuens ſibi, ſi res ſic ſe haberet; conſcius ſibi vitae flagitioſae. Non erat *iusti* hominis, ſervili ingenio, i. e. *per omnem saevitiam ac libidinem exercere ius regium,* quod de *Felice* dicit *Tacitus* Hiſt. Lib. V, c. 9. nec erat *continentis,* a marito nolente uxorem abducere τὸ νῦν ἔχον πορεύου) *In praesentia* ut nunc ſe res habet, *abi.* Sic Maximus Tyrius *Dissert.* 8. *Rectene an contra haec fecerit Socrates, inquirere* ἀναθησόμεθα σμικρὸν ὅσον τὸ νῦν ἔχον, *paululum in praesentia differemus, Aristeas* de 70. interpret. καταλήξω τὸ νῦν ἔχον, *in praesenti finem faciam.* Sic et alii. καιρὸν δὲ μεταλαβὼν) *Oportunitatem* ſ. *tempus opportunum autem nactus.* Sic Polybius L. II, c. 16. μεταλαβόντες δὲ καιρὸν ἁρμόττοντα, *opportunum vero nacti tempus.*

26.

26. Ἅμα καὶ — λύσῃ αὐτὸν) Nempe et quia civem Romanum esse intellexerat, et principem sectae multorum millium. Ὁμιλεῖν, *cum aliquo versari*, sermones habere.

27. Διετίας δὲ πληρωθείσης) *Biennio autem peracto*, nempe ex quo Paulus Caesareae in custodiam traditus erat. Durante hac captivitate plerasque epistolas scripsit, in quibus se religionis christianae caussa in vinculis esse dicit. Ἔλαβε — Φῆστον) Ioseph. A. XX, 8, 9. et de B. I, II, 14, 1. idem tradit. θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις) *Quum vellet gratiam a Iudaeis inire*. Paulo accuratius tamen κατατιθέναι χάριν explicatur: *gratificari alicui, ut mutuum ab eo beneficium expectes, beneficium depositi vice apud aliquem collocare*. Xenoph. *Cyrop.* L. VIII. *Regnum equidem minime admitterem*, χάριν δ' ἀνδρὶ ἀγαθῷ καταθέσθαι δεξαίμην ἄν, *gratiam vero locare apud virum bonum admitterem*. Moris erat magistratibus, ut discedentes e provinciis Incolas beneficiis sibi devincire studerent. Referre volebant eam ab incolis gratiam, ne accusationibus suis et querelis eos Romam sequerentur; quod nihilominus evitare non potuit Felix. *Iosephus* Ant. XX, 8, 9. Πορκίου δὲ Φήστου διαδόχου Φήλικι πεμφθέντος ὑπὸ Νέρωνος, οἱ πρωτεύοντες τῶν τὴν Καισαρείαν κατοικούντων Ἰουδαίων εἰς τὴν Ῥώμην ἀναβαίνουσιν Φήλικος κατηγοροῦντες. καὶ πάντως ἂν ἐδεδώκει τιμωρίαν τῶν εἰς Ἰουδαίους ἀδικημάτων, εἰ μὴ πολλὰ αὐτὸν ὁ Νέρων τ' ἀδελφῷ Πάλλαντι παρακαλέσαντι συνεχώρησεν, μάλιστα δὲ τότε διὰ τιμῆς ἔχων ἐκεῖνον.

CAP.

CAP. XXV.

1. Φῆςος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ) *Quum igitur Festus in provinciam pervenisset.* Quum Iudaea ex eo provinciarum genere fuerit, quae a *Procuratoribus* tantum administrarentur, ei non tam vox ἐπαρχίας, quippe quae amplioris provinciae appellatio eſt, quam potius ἐπιτροπῆς, convenire videtur. Sane Ioſephus XX, 11. 1. Praefecturam adminiſtrationemque Iudaeae ἐπιτροπὴν, vocat; accurate ſane, et voce maxime propria. Sed, uti apud Latinos vox *Praesidis* de omnibus in univerſum provinciarum Gubernatoribus interdum ſumitur; ſic apud Graecos ἔπαρχοι et ἐπαρχία de cuiuscunque provinciae Praeſidibus et adminiſtratione adhibetur. Sic Ioſephus hunc ipſum Feſtum, quem probe ſciebat proprie ἐπίτροπον nominandum eſſe, tamen ἔπαρχον dicit XX, 8, 11. Notandum eſt porro, hos Procuratores in Iudaeam fuiſſe miſſos poſt mortem Agrippae Magni, de quo ſupra c. XII. Quum enim hic eſſet mortuus, et filium vix ſeptendecim annorum, Agrippam minorem, reliquiſſet; Claudius, quum, amicorum et libertorum conſiliis edoctus, periculoſum iudicaret, adoleſcentulo, qui nondum ex ephebis exceſſiſſet, tantae magnitudinis regnum committere, Fadum miſit, qui Iudaeae, totiusque regni praeſes eſſet, de qua re Ioſephus XIX, 9, 2. de B. I. II, 11, 6. Et quanquam poſtea Agrippa minor, quum ad imperii maturitatem perveniſſet, a Claudio tetrarchiam Philippi, et Batanaeam, una cum Trachonitide et Abila accepiſſet; tamen Iudaea eius ditioni poteſtatique non ſubiecta eſt, ſed a Procuratoribus adminiſtrata. Ioſeph. XX, 7, 1.

2.

2. Ἐνεφάνισαν — Παύλου) Hic quoque ἐμφανίζειν *deferendi accusandi* notionem habet, ut fupra c. XXIV, 1. Commate 5. κατηγορεῖν dicitur, quod h. l. ἐμφανίζειν. παρεκάλουν) In Gloffario: παρακαλῶ, *oro, obsecro, rogo.*

3. Αἰτούμενοι — Ἱερουσαλὴμ) *Petentes, ut in hoc ipsis gratificaretur, et Paulum accerseret Hierosolyma.* ἐνέδραν — ὁδὸν) Clandeftina ficariorum ufuri opera.

4. Ἀπεκρίθη — Καισαρείᾳ) i. e. Bene eum ibi fervari, nec quicquam cauffae effe, cur transferretur, quum ibi non minus, quam Hierofolymis accufari poffit. Romani Praefides non femper in una urbe ius dicebant, fed ubicunque erant. ἐκπορεύεσθαι) Hierofolymis nempe Caefaream.

5. Οἱ δυνατοὶ οὖν ἐν ὑμῖν) *Qui inter vos auctoritate, dignitateque praestant.* Hac notione haec vox quum apud alios Auctores, tum apud Iofephum frequentiffime occurrit, e. g. A. XII, 4, 3. κατ' ἔτος δὲ ταῦτα (τέλη) τοῖς δυνατοῖς τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἐπιπράσκεν ὁ βασιλεύς. *Rex cuiusque urbis potentissimis vectigalia vendebat*, ubi δυνατοὶ iidem funt, qui cap. eodem §. 1. dicuntur οἱ ἐπίσημοι, *principes in patria.* Paulo poft §. 4. iidem δυνατοὶ dicuntur οἱ τοῖς ἀξιώμασι ἐν ταῖς πατρίσι διαφέροντες, *qui in patriis suis dignitate ceteris praestant.* Poffumus et δυνατοὺς fimpliciter exponere τοὺς δυναμένους, fc. κατηγορῆσαι, *qui possunt accusare*; vel οἱ δυνατοὶ funt, οἱ ἄριστα κατηγορῆσαι δοκοῦντες, quafi dicat: Turbae confufae voces nil fignificant; tollit faciem et formam iudiciorum incondita multitudo: feligantur ergo ceteris inftructiores ad accufandi munus obeundum. Συγκαταβάντες, *mecum abeuntes.*

6.

6. Ἐν αὐτοῖς) Sc. Ἱεροσολύμοις. ἡμέρας πλείους ἢ δέκα. Legendum esse videtur: ἡμέρας ου πλείους ὀκτὼ ἢ δέκα. Solemus sic loqui, ubi numerum exacte definiendum notitia aut memoria non suppetit.

7. Ἀιτιάματα) *Accusationes, criminationes.* Verbum est rarissimum. Hesychius: αἰτιάματα, ἐγκλήματα.

9. Θέλεις — ἐπ' ἐμοῦ) *Visne, profectus Hierosolymam a synedrio iudicari, me praesente?* Sic ἐπὶ et infra sumitur c. XXVI, 2. Habebat Synedrium iurisdictionem quandam in Iudaeos; sed civitatis Romanae ius validius erat iure synedrii; itaque Paulus, utpote civis Romanus, invitus cogi non poterat illos agnoscere iudices.

10. Ἐπὶ τοῦ βήμ. καισ. ἑστώς εἰμι) *Ad tribunal Caesaris constitutus sum.* Recte tribunal Caesaris vocat id, quod Procurator habebat nomine ac mandato Caesaris. οὗ με δεῖ κρίνεσθαι) Nam de cive Romano praesidum Romanorum erat cognoscere. Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα) Ideo iudicium tuum non reformido, quia certus sum, nihil a me laesos Iudaeos, inique eos de me queri. ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις) Melius nosti scilicet, quam ut opus sit, me ea de re te docere. Scis id ex *Felice*, et ex iis qui Felici in cognitione adfuerunt.

11. Ου παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν, *non recuso mori,* haec enim huius vocabuli h. l. vis est. Ουδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι) i. e. Nemo me potest Iudaeorum libidini condonare; in eorumque gratiam condemnare. Δύναται hic ad facultatem legitimam refertur. Donat reum inimicis, qui eum ipsorum iudicio tradit. καίσαρα ἐπικαλοῦμαι) *Casarem apello,* s. *ad Caesarem provoco*, si nimi-

nimirum me vis ſynedrio iudicandum tradere, quod videbatur agere *Festus*. Licebat hoc Romanis legibus in tali caſu. Nam erat contra leges Romanos civem Romanum provincialibus hominibus iudicandum tradere, et id nolentem.

12. Μετὰ τȣ̃ συμβȣλίȣ) *Consultabat cum consilio* quod conſtabat ex iis, qui cum praetore erant, an ſcilicet deferendum eſſet in ea re. καίσαρα — πορεύσῃ) *Caesarem appellasti*, i. e. quandoquidem ad Caeſarem provocaſti, *ad Caesarem ibis*. Provocatio non erat ſimpliciter facta, ſed ſub conditione; verum Feſtus libenter arripiebat occaſionem, qua ſe ab hac moleſtia et invidia liberaret.

13. Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς) Agrippa minor, de quo vide annot. ad comma 1. huius capitis. Βερνίκη) Eſt nomen Macedonicum pro Φερενίκη. Nam Macedones φ in β mutabant. Sic et βρύγας dicebant pro φρύγας. Fuit autem haec Berenice huius Agrippae ſoror. Nupta erat patruo ſuo, Herodi Agrippae, et poſt mortem eius *Polemoni*, Ciliciae Regi; ſed infamis fuit ob inceſtum cum fratre Agrippa. *Ioseph*, Ant. XX, 7, 3. Βερνίκη δὲ μετὰ τὴν Ἡρώδȣ τελευτὴν, ὃς αὐτῆς ἀνὴρ καὶ θεῖος (patruus) ἐγεγόνει, πολὺν χρόνον ἐπιχηρεύσασα, φήμης ἐπισχȣ́σης, ὅτι τ᾽ ἀδελφῷ συνήει, πείθει Πολέμωνα, Κιλικίας δὲ ἦν ȣ̃τος βασιλεὺς, περιτεμνόμενον ἄγεσθαι πρὸς γάμον αὐτὴν, ȣ̃τος γὰρ ἐλέγξειν ᾤετο ψευδεῖς τὰς διαβολάς. καὶ ὁ Πολέμων ἐπείσθη μάλιστα διὰ τὸν πλȣ̃τον αὐτῆς. ȣ̓ μὲν ἐπὶ πολὺ συνέμεινεν ὁ γάμος, ἀλλὰ Βερνίκη δι᾽ ἀκολασίαν, ὡς ἔφασαν, καταλείπει τὸν πολέμωνα. *Iuvenalis* VI, 155. *Adamas notissimus et Berenices in di-*

digito factus pretiosior, hunc dedit olim Barbarus; incestae dedit hunc Agrippa sorori etc. Tacitus Hift. II. 81. *Regina Berenice — florens aetate formaque, et seni quoque Vespasiano magnificentia munerum grata.* Suetonius in Tito 7. *Suspecta in eo* (Tito) *etiam luxuria erat — nec minus libido propter insignem reginae Berenices amorem, cui etiam nuptias pollicitus ferebatur — Berenicem statim ab urbe dimisit, invitus invitam.* Iofephus in libris quidem de bello Iudaico, quos vivo et vidente Agrippa fcripfit, honorificam femper Agrippae mentionem facit eiusque pietatem in Deum et patriam, et ftudium legis laudat; in libris vero antiquitatum, qui eodem iam mortuo fcripti editique fuerunt, tanquam luxuriofum, inceftum, impium in legem et templum lacerare non eft veritus. A. XX, 8. 11.

14. Τῷ βασιλεῖ — τὸν Παῦλον) *Retulit ad Regem ea quae ad Paulum spectabant.* Ἀνατίθεσθαι non folum notat *referre, enarrare,* (ut apud Plutarch. in narrat. amator. τὴν πρᾶξιν ἀνέθετο τῶν ἑταιρων τισὶν, *rem nonnullis e sociis suis exposuit,*) fed etiam *imponere, committere, tradere.* Sic Ariftoph. in nubib. act. 5. fcen. 2. *O nubes, haec ego vestri caussa fero mala,* ὑμῖν ἀναθεὶς ἅπαντα τὰ μὰ πράγματα, *dum vobis omnia mea commisi negotia.* Feftus igitur hanc litem Agrippae non folum enarravit, fed et in eius veluti iudicis competentis humeros quodammodo tranftulit, ut nimirum fuis confiliis in re ipfi, tanquam Iudaeo, notiore, et magis ad ipfum pertinente, Feftum iuvaret. v. 26. 27.

15. Αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην) *Postulantes, ut adversus illum pronunciarem sententiam,* vel: pofcentes

tes eum ad ſupplicium. *Δίκην*, i. e. *ἐκδίκησιν*, *supplicium, iuris executionem*. Alii legunt *καταδίκην*, damnationem, ſententiam mortis.

16. *Οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις*) Romanae (inquit) civilitatis non eſt, ſed barbaricae feritatis. *χαρίζεσθαι — ἀπώλειαν*) *condonare aliquem in perniciem*, i. e. condemnare aliquem in alterius favorem. *τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος*) Ex latino ſermone formata locutio: *Antequam locum respondendi*, i. e. *facultatem, potestatem acceperit*, vel: *antequam* copia ei data fuerit, cauſſae pro ſe dicendae, vel defendendi illatum crimen. *Nec enim prohibendus reus quominus cuncta proferat, quibus innocentia eius sublevari possit*, ut apud Tacit. Annal. II. Reſcript. Severi et Antonini XLVIII. 17. l. 1. *D. de requis. vel obs. Damn.* et hoc iure utimur, ne abſentes damnentur, neque enim inaudita cauſſa quemquam damnari aequitatis ratio patitur. *Dionysius Hal.* VII, 53.

17. *Ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος*) *Nullam moram interponens*. Sic Thucyd. II, 42. *ἀναβολὴν τοῦ δεινοῦ ἐποιήσατο*. *Plutarch.* Camill. *ἔγνω μὴ ποιεῖσθαι τῆς τιμωρίας ἀναβολήν*. *ἐκέλευσα — ἄνδρα*) Vulg: *adduci hominem*, i. e. *induci*. *Ἀχθῆναι* pro *εἰσαχθῆναι*.

18. *Οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον, ὧν ὑπενόουν ἐγὼ*) *Nullum crimen detulerunt ex eorum genere, de quibus ipse suspicabar*, nimirum delicti capitalis aut maleficii. Phraſis *αἰτίαν ἐπιφέρειν*, *accusationem afferre, crimen deferre, criminari*, ſatis frequens eſt. Sic Demoſthenes in *Neaeram* *ἐπενέγκας αὐτῷ αἰτίαν ψευδῆ*,

cri-

crimen fictum contra illum afferens. Paulo post: ψευδῆ αἰτίαν ἐπιφέρων. Sic et alii.

19. Ζητήματα — πρὸς αὐτὸν) *Quaestiones de sua religione adversus eum movebant.* Δεισιδαιμονία, vocabulum μέσον, in bonam partem, sed saepius in malam adhibetur. Sic apud *Ioseph.* in Decretis Asiaticis pro Iudaeis, a *Iac. Gronovio* collectis: δεισιδαιμονίας ἕνεκα στρατείας ἀπέλυσα, *religionis caussa Iudaeis veniam militiae concessi.* Cf. Ant. X, 3. 2. Quia Agrippa ipse erat Iudaeus, sine offensione non potuisset religionem Iudaicam vocare *superstitionem* Festus.

20. Ἀπορούμενος — ζήτησιν) *Quum ego in rei istius inquisitione haererem*, ignarus scilicet disputationum, quae sunt inter Iudaeos, et ex quibus normis eae sint diiudicandae. Ἀπορεῖσθαι significationem habet inopiae consilii, et omnium rerum, in Or. Demosth. in Timoth. πανταχόθεν ἀπορούμενος.

21. Τοῦ δὲ Παύλου — διάγνωσιν) *Quum autem Paulus in hoc appellaret, ut Caesaris cognitioni servaretur.* Est Ellipsis: τηρηθῆναι, pro: εἰς τὸ τηρηθῆναι, Ὁ Σεβαστὸς, proprie *Venerandus*, adorandus, est cognomen Imperatoris Romani: *Augustus.* Inde ab Augusto, qui primus assumsit, sequentes Imperatores hoc cognomen retinuerunt.

22. Ἐβουλόμην — ἀκοῦσαι) Curiositate ducebatur, quali olim Herodes, Luc. XXIII, 8.

23. Μετὰ πολλῆς φαντασίας) *Cum magna magnificentia splendorisque ostentatione.* Φαντασία h. l. est *pompa insignis*, splendidissimus apparatus, quo solent uti ho-

homines potentiores et ditiores, in veſtitu, pediſſequis etc. Diodor. Sic. XII, 83. οἱ μὲν Ἀιγεςαῖοι χρημάτων πλῆθος ἐπέδειξαν, τὰ μὲν οἰκόθεν, τὰ δὲ παρὰ τῶν ἀςυγειτόνων χρησάμενοι, Φαντασίας ἕνεκεν. Suidas. οἱ δὲ Ῥωμαῖοι μετὰ μεγάλης Φαντασίας καὶ συμπαθείας τῦ δήμυ προῆγον ἐπὶ τὰς πράξεις. Sopater: πομπικῶς καὶ μετὰ πολλῆς Φαντασίας. Sic apparent Agrippas et Berenice in eadem urbe, in qua pater ipſorum a vermibus corroſus ob ſuperbiam perierat. ἀκροατήριον.) Graeca vox facta ad exemplum Latinae. Eſt enim in iure Romano frequens hóc ſenſu vox auditorii. *Audienzzimmer.* καὶ ἀνδράσι — πόλεως) *Caesareensium primis.* Τοῖς κατ᾽ ἐξοχὴν ἔσι, *iis, qui in excellentia erant*, i. e. praeſtantibus dignitate.

24. Ὁι συμπαρόντες ὑμεῖς ἄνδρες) *Vos qui una hic adestis.* ἐνέτυχόν μοι) *Mecum egerunt, interpellarunt me.* Sic Philo l. de vita Moſis. *Moses* ἐνετύγχανεν ἀΦανῶς τῷ Θεῷ ἵνα ἐξ ἀμηχάνων ῥύσηται συμΦορῶν, *supplex clam Deum adibat, ut eos a desperatis rebus eriperet.* Heſychius: ἔντευξις. ἀπάντησις κατὰ τῶν πλημμελησάντων. δέησις ἐις ἐκδίκησιν.

26. Περὶ ὗ — ὀυκ ἔχω) *De quo quidem certum, quod Domino scribam, non habeo.* Domini nomen, tanquam Deo proprium, ab *Augusto* et *Tiberio* recuſatum, poſteriores Imperatores recepere. *Plinius* in Epiſt. Traianum octuagies Dominum appellat. *Sueton.* Auguſt. 53. *Domini appellationem ut maledictum et opprobrium semper exhorruit.* Tiber. 27. *Dominus appellatus a quodam denunciavit, ne se amplius contumeliae caussa nominaret.* De litteris ab eo, a quo appella-

tum eſt, iudice dandis locus eſt in Digeſtis, Lib. XLIX. 6. D. *de libellis Dimissoriis: Post appellationem interpositam litterae dandae sunt ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, sive principem, sive quem alium, quas litteras dimissorias sive Apostolos appellant. Sensus autem litterarum talis est, appellasse puta L. Titium a sententia illius, quae inter illos dicta est* ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης) *ut de rei inquisitione facta etc.* Ἀνάκρισις hic eſt praevia quaedam inquiſitio, non iudicandi, ſed iudicis edocendi cauſſa. Sumitur eodem ſenſu a *Marciano.* L. Divus Adrianus De *custodia et exhibitione reorum;* c. 2. *Novella de his, qui Eunuchos faciunt.*

27. Ἄλογον) *Absurdum,* carens ratione, ſicut εὔλογον conſentaneum et aptum. μὴ καὶ τὰς — σημᾶναι) *Et non significare litteris crimina ipsi obiecta.* Ut aliquid certi exploratique poſſit ſcribere, vult praeſente rege Agrippa, Iudaicarum legum ac quaeſtionum non ignaro, audire, quid illud eſſet, de Ieſu Nazareno, quod ei pro crimine obiiciebatur.

CAP. XXVI.

1. Ἐκτείνας τὴν χεῖρα) Ut ſolent dicturi. *Polyaenus* IV. ἀνέτεινε τὴν δεξιὰν ὡς δημηγορήσων. *Apuleius* Met. II. *Porrigit dextram, et instar Oratorum conformat articulum: duobusque infimis conclusis digitis ceteros eminentes porrigit.*

2, Ἐπὶ σοῦ) *Te presente.* Non enim iudex erat Agrippa. Supra XXV, 9.

3.

23. Μάλιστα — ζητημάτων) *Quum tu inprimis cognita habeas instituta et dogmata Iudaeorum.* Γνώστης, qui aliquid bene cognitum et perspectum habet, gnarus. Accufativus γνώστην ὄντα σε, qui cum praecedenti genitivo ἐπὶ σοῦ male cohaerere videtur, abfolute ponitur pro genitivo confequentiae, γνώστου ὄντος σοῦ. Fit hoc inprimis vocula ὡς praemiffa imo et alias. Sic Paufanias in *Messen.* f. L. IV. Διαβάντα δὲ τούτους, πεδίον ἐστιν ὀνομαζόμενον Στενυκληρικὸν, *si quis amnes illos transierit, campi se ostendunt, qui Stenyclerici vocantur;* ubi διαβάντα ponitur pro διαβάντος δέ τινος.

4. Τὴν μὲν οὖν — Ἱεροσολύμοις) *Vitam igitur meam, ab adolescentia, quae ab initio acta est Hierosolymis inter populares meos.* Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου, i. e. (ut ille apud Lucianum in Cataplo,) οἷόν τινα τρόπον ἐβίωσα, *Vitae victusque consuetudinem* Cicero in Familiaribus vocat. Οὖν facit acceffum ad tractationem: μὲν, non fequente δέ, mollit fermonem.

5. Ἄνωθεν) *Iam dudum,* vel *a superiore aetatis ineuntis tempore,* vel *ab origine et serie generis mei.* κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην — Φαρισαῖος) *Secundum exquisitissimam sectam nostrae religionis* etc. θρησκεία fignificat religionem, cultum divinum et ceremonias. Iofephus de B. I, II. 8. 14. Φαρισαῖοι μὲν οἱ δοκοῦντες μετὰ ἀκριβείας ἐξηγεῖσθαι τὰ νόμιμα. Vit. 38. τῆς τῶν Φαρισαίων αἱρέσεως, οἳ περὶ τὰ πάτρια νόμιμα δοκοῦσι τῶν ἄλλων ἀκριβείᾳ διαφέρειν.

6. Ἐπ' ἐλπίδι — γενομένης) *Propter spem felicitatis, maioribus nostris a Deo promissae.* Ἐπαγγελία,

 pro-

promissa felicitas. Intelligit promiſſionem Meſſiae, quem omnes Iudaei expectabant. Reſurrectionem mortuorum negabant Sadducaei; ſperabant autem cum omnibus reliquis Iudaeis felicitatem, cuius auctor futurus ſit Meſſias. Hunc promiſſum Meſſiam iam veniſſe Paulus docebat. Ἔςηκα κρινόμενος, *sto in ius vocatus*, i. e. accuſor.

7. Εἰς ἣν — καταντῆσαι) *Quum felicitatem tota gens nostra, perpetuo et indefesso studio Deum colens, se consecuturam esse sperat.* Εἰς ἣν, ſc. ἐπαγγελίαν. Δωδεκάφυλον, *duodecim tribuum populus*, Iudaicus nimirum. Graeca libertate novam vocem finxit Lucas, concinne admodum. Ἐν ἐκτενείᾳ, *indefesso studio.* Addit: *diu noctuque*; nam indeſinenter fiebant ſacrificia in templo, et per cultum illum indeſinentem Iudaei aſſequi volebant bona Meſſiae. Καταντῆσαι εἴς τι, *ad aliquid pervenire; consequi aliquid.* Hiſtorice tantum Paulus haec commemorat, bene gnarus, Iudaeos ſacrificiis et rituum obſervatione non poſſe conſequi felicitatem a Deo per Meſſiam promiſſam.

8. Τί — ἐγέιρει;) *Quid? num incredibile apud vos iudicatur, mortuos a Deo excitari?* Paulus nunc tranſit ad demonſtrationem, Ieſum Nazarenum eſſe illum promiſſum Meſſiam, a Deo vitae reſtitutum.

9. Ἐγὼ μὲν ἔν — πρᾶξαι) *Putavi equidem mihi necesse esse, ut nomini* (vel religioni) *Iesu Nazareni in multis adversarer*, ſ. *multa adversa agerem.* Sic phraſin uſurpat Demoſthenes de *fals. legat.* καὶ παρὰ ταύτην ἀποδημίαν πάντα τἀναντία ἔπραττον τέτοις, *et in hac profectione illis per omnia fui adversatus.* Ὄνομα h. l. eſt *cultus, religio.*

10.

16. Κατήνεγκα ψῆφον) *Sententiam dixi*, f. *suffragium tuli*, calculum meum adieci, i. e. approbavi affentiendo caedes illorum.

11. Τιμωρῶν αὐτὰς) i. e. κολάζων, *puniens*, *afficiens supplicio*. Nam τιμωρῶν et τιμωρέμενος, cum accufativo cafu, poenae et fupplicii fignificationem habet, ut in Orefte Euripidis: παλαμήδες σε τιμωρῶν φόνε' *poenas exigens abs te ob caedem Palamedis*. Cum Dativo eadem verba habent auxilii et ultionis fignificationem. Hippocrates: τιμορεέσας τῷ παθήματι, *subvenientes et opitulantes malo*. ἠνάγκαζον βλασφημεῖν) *Cogebam maledicere*, nempe Iefu Chrifto. His verbis Paulus ait, fe fuppliciorum atrocitate coëgiffe pios, ut veritatem negando, oratione uterentur contumeliofa in Chriftum atque turpi; id quod poftea quoque crudelitas inimicorum Chriftiani nominis facere confuevit. *Plinius* Ep. X, 97. *Quum praeeunte me Deos appellarent, et imagini tuae thure ac vino supplicarent; praeterea maledicerent Christo, quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt re vera Christiani*. περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς) *Supra modum in eos velut furore accensus*; nam de furiofo admodum impetu haec recte accipi poffunt, quia de iftiusmodi confiliis et actionibus commotionis inconfideratae et impotentis et effrenatae, Graeci verbo μαίνεσθαι, et Latini *insanire*, ufi funt, e. g. *insanire libet quoniam tibi*. Ἐδίωκον — πόλεις) *Ad exteras usque civitates insectatus sum*, ad oppida extra Palaeftinam fita, e. g Damafcum, Syriae urbem, Cap. IX.

12. Ἐν οἷς, fc. ἔργοις, πράγμασι: *Dum haec ita fiunt*.

14. Σκληρόν σοι — λακτίζειν) *Difficile tibi erit, adversus stimulos calcitrare*; i. e. magno tuo damno fiet,

fi mihi diutius repugnaveris. Male tibi ceffura eft tua pertinacia. Proverbium defumtum a bobus adverfus ftimulos, quibus aguntur, calcitrantibus, atque ita fe ipfos magis laedentibus. Fuit autem κέντρον nihil aliud, quam pertica, cum cufpide acuta. Proverbium hoc de *his, qui res sibi male cessuras moliuntur*, ad Iudaeos a Graecis venerat. *Aeschylus* Agamemn. 1633. πρὸς κέντρα μὴ λάκτιζε, μὴ πήσας μογῇς. Idem in Prometheo: οὔκουν ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλῳ πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενεῖς. Schol. πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτείνει ὁ βοῦς, λακτίζει δὲ κεντούμενος ὑπὸ κέντρου, ὥστε λακτίζει πρὸς κέντρον, καὶ τὸ κῶλον αἱμάσσει. ὁ γὰρ πρὸς κέντρα λακτίζων τοὺς ἰδίους πόδας αἱμάσσει. Φησὶν οὖν ἐάν μοι μὴ πεισθῇς, βλάψεις σεαυτόν. *Terent.* Phorm, I, 2. 28. *Nam quae inscitia est, adversum stimulum calces?*

16. Προχειρίσασθαί — ὀφθήσομαί σοι) *Ut te eligerem vel designarem ministrum atque doctorem eorum quae vidisti, et quae tibi manifestabo.* Προχειρίσασθαί σε, i. e. ἵνα σε προχειρίσω. De fignificatione huius verbi cf. fupra XXII, 14. Ufitata Graecis forma orationis eft in verbis: ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι, poftpofitivo articulo congruente cum prioribus: *Eorum quae vidisti, et de quibus sive ad quae tibi apparebo*, five exhibebo me confpiciendum, vel quae tibi manifeftabo. Ὄπτεσθαι hic videtur effe: *revelare*, pro hebraica voce גָּלָה, qua Alexandrini ufi funt Ief. XL, 5. XXXIII, 17. Commode Morus vertit: Quae tibi revelavi (in itinere) *et porro revelabo.* Senfus eft: Eligo atque defigno te Apoftolum.

17. Ἐξαιρούμενος — ἀποστέλλω) *Exemturus te manibus populi huius et gentium, ad quas te nunc mit-*

to.

to. Λαὸς populus; Iudaicus. Ἐξαιρεῖσθαι nonnulli explicant ἐκλέγειν. Sed Hesychius recte: ἐξαιρέμενος. ἀποκιζόμενος. ῥυόμενος. Subinde enim hoc verbum permutatur cum ῥύεσθαι, e. g. Pf. CXLIII, 8. Hanc significationem contextus hic postulat.

18. Ἀνοῖξαι ὀφθαλμὲς αὐτῶν) i. e. ut ad cognitionem veritatis salutaris eos perducas. Oculi mentis aperiuntur, quum id, quod rectum, verum, et nobis salutare est, cognoscimus. Τε ἐπιςρέψαι — τὸν Θεὸν) *Ut ab ignorantia* (rerum divinarum) *transeant ad scientiam* (cognitionem Dei et religionis verae), *et e regno Satanae ad Deum.* Σκότος metaphorice est ignorantia quacum coniuncta esse solet flagitiosa vita, et miseria; τὸ Φῶς, scientia, cognitio veri Dei et virtutis studium. Ἡ ἐξεσία i. e. *regnum*, at regnum Satanae est omnis multitudo eorum hominum, qui Deum nec cognoscunt, nec colunt. Ἐπὶ τὸν θεὸν, pro ἐπὶ τὴν ἐξεσίαν τε θεε, *ad regnum Dei*, quo intelligitur omnis multitudo eorum, qui Deum cognoscunt et colunt. τε λαβεῖν — ἁμαρτιῶν, *ut accipiant peccatorum remissionem*, idolorum cultores pariter ac Iudaei pristinae perversitatis et impietatis. κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις) Aeternam felicitatem cum omnibus vere piis. Ἐν pro *inter*, ut saepe. Κλῆρος eodem sensu accipitur, quo κληρονομία c. XX, 32. Ἡγιασμένοι, *Deo consecrati*, Christiani.

19. Ἐπικερίας εν τυχὼν τῆς παρὰ τε θεε) *Divino igitur adiutus auxilio.* *Polybius* L. I. c. 10. μὴ τυχόντων ἐπικερίας τῶν Μαμερτίνων, *nisi Mamertinis auxilium feratur.* Ammonius: ἐπίκεροί εἰσιν οἱ τοῖς πολεμεμένοις βοηθεντες, καὶ συλλαμβανόμενοι. ἕςηκα) *Sum*

 in-

incolumis, in statu permansi pristino. Vox haec h. l. respicit ad τὸ διαχειρίσασθαι v. 21. cui Apostolus opponit, se ope divina adhuc in *vivis esse*, imo se etiam *prorsus illaesum esse.* Opponitur ἑστάναι, *in statu suo conservari* τῷ πίπτειν, *e statu pristino deturbari.* μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ) *Instituens omnis generis et ordinis homines.* Genus loquendi hebraicum.

23. Εἰ παθητὸς ὁ χριστὸς) *Christum debuisse pati.* Εἰ pro ὅτι, sicut supra v. 8. et παθητὸς pro eo, qui debebat pati, ut apparet ex Luc. XXIV, 26. Alibi haec vox non reperitur hac forma Adiectivi; sed ex re concluditur, hanc h. l. veram esse significationem, Nam Paulus tradit eventum vaticiniorum; unde patet, παθητὸν esse eum, qui revera passus sit. εἰ πρῶτος — ἔθνεσι) *Et primum fuisse, qui post resurrectionem*, vel *ab eo tempore, quo ex mortuis resurrexit, annuntiaturus esset doctrinam ad salutem populo suo et ceteris gentibus.* nimirum per Apostolos. Ἐκ, *a.* Temporis, ut Matth. XIX, 12. Rom. I, 4. Luc. VIII, 27. Paulus vero eam ob caussam praecipue invisus fuit Iudaeis, quod gentibus etiam Evangelium secundum Christi voluntatem praedicaret. Quare is omnino mihi sensus verus esse videtur. Possunt tamen verba πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν etiam sic verti: *Primus inter hos, qui ex mortuis in vitam redeunt,* primus scilicet ordine et tempore; nemo enim ante Christum tam solenni et singulari modo in vitam rediit; deinde etiam primus dignitate; nam per reditum in vitam declaratus est dominus generis humani, et fecit nobis spem, nos quoque in vitam esse redituros. Hic ergo post reditum in vitam Iudaeis et Paganis misit nuncios felicitatis. *Lux* est doctrina ad salutem Ies. XLII, 6. *felicitas.*

24. *Μαίνῃ Παῦλε)* Plebis et illiteratorum hominum vulgaris apud veteres erat opinio, eos qui ſapientiae et litteris nimiam impenderent induſtriam, mente motos inſanire. Serio ita cenſebant Abderitani, qui, quum Democritum ſuum ad ſingula ridentem, ob ſapientiam nimiam mente captum eſſe crederent, Hippocratis opem implorabant, ut patet ex epiſtola ad Hippocratem, in huius Operibus Sect. 8. Ibidem in epiſtola quadam refert Hippocrates de civibus ſuis dixiſſe Democritum: *δυσαρεστέονται γὰρ ὑπ' ἀκρασίης ἅπασι, καὶ μανίην τὴν σοφίην νομίζουσιν. τὰ πολλὰ — περιτρέπει) Multae literae te ad insaniam impellunt,* tibi ſanam mentem eripiunt.

25. *Ἀλλ' ἀληθείας — ἀποφθέγγομαι)* Prologuor ea, quae ſunt vera, ſana, ſalutaria, ſobria. Vel: profero haec vere et modeſte. *σωφροσύνη*, de animi ſanitate.

26. *Ἐπίσταται — ὁ βασιλεὺς) Hoc enim sic se habere, novit rex;* audiverat nempe Ieſum paſſum eſſe, in vitam rediiſſe, iuſſiſſe Evangelium eſſe nunciandum. *λανθάνειν — οὐδὲν) Habeo persuasum, nihil horum ipsum ignorare quicquam.* Nihil enim *in angulo*, i. e. occulte et clam geſtum eſt horum. Significat ea quae deſignarint Iudaei, non tantum ad Ieſum Chriſtum, ſed etiam ad ſeſe pertinentia. Quum in nomine *σωφροσύνης* ſanae mentis ſignificatio ſit, refutatur ſcilicet obiectae veſaniae vitium.

28. *Ἐν ὀλίγῳ — γενέσθαι) Parum abest, quin mihi persuadeas ut fiam Christianus.* Locutio bene graeca. Nam et *Plato* dixit in Apologet. *ἔγνων οὖν καὶ περὶ τῶν ποιητῶν ἐν ὀλίγῳ τοῦτο, prope idem de poëtis cognovi.* Ironice ita locutum eſſe Agrippam, *Pricaeus* putat, q. d.

Christianum me fieri nimis cito vis; tantilli spatii non est opus, a patrio me ad tuum cultum transire. Sed Pauli responsio suadet, ut serio haec ab Agrippa dicta esse credamus.

29. Ἐυξαίμην ἂν τῷ θεῷ) *Deum precor.* Ἔυχεσθαι θεῷ primario significat *vota Deo facere s. nuncupare.* Quum vero cum factis votis preces ad Deos emissae iunctae esse solerent, hinc factnm est, ut ἔυχεσθαι θεῷ s. θεοῖς simul significet: *precibus a Deo aliquid expetere.* Occurrit cum Dativo et sequenti infinit. apud Demosthenem adv. *Leptin.* ἔυχομαι τοῖς θεοῖς, μάλιςα μὲν ἡμῖν χρήματα πολλὰ γενέσθαι, *Deos precor, ut inprimis aerarium habeamus locuples.* ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ) i. e. *non propemodum tantum, sed plane.* Ideo addit ἐν πολλῷ, quia alter ἐν ὀλίγῳ dixerat. Servat enim idem dicendi genus. ὁποῖος — τέτων) Omnia illis opto, quae in me sunt, praeter incommoda. Vincula autem vocat, custodias sibi circumdatas.

30. Καὶ οἱ συγκαθήμενοι ἀυτοῖς,) *et assessores eorum*, nempe Chiliarchi et praestantes dignitate viri, cap. XXV, 23.

51. Ἀναχωρήσαντες) In suas domos se recipientes, vel potius in cubiculum aliquod tribunali adiunctum. πράσσει) *Agit*, de vitae instituto.

32. Ἐι μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα) Nam appellatione potestas iudicis, a quo appellatum est, cessare incipit ad absolvendum non minus, quam ad condemnandum. Crimina enim integra servanda sunt cognitioni superioris.

CAP.

CAP. XXVII.

1. Παρεδίδουν τόν τε Παῦλον) Nempe Festus, et qui ab eo id mandatum acceperant. Frequens est apud Hebraeos subaudire Nominativum verbo congruentem. σπείρης Σεβαστῆς) *Cohortis Augustae.* Supra c. X, 1. *Claudianus* de Bello Gild. *Dictaque ab Augusto Legio.* Tacit. Annal. XIV, 13. ad annum. Iul. 104. *Tumque primum conscripti sunt equites Romani, cognomento Augustanorum, aetate ac robore conspicui, et pars ingenio procaces, alii in spe potentiae. Sueton.* Ner. 20.

2. Πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ) Multae sunt urbes dictae Ἀδράμυττος, Ἀδράμυττα, Ἀτράμυττος. Celeberrima omnium est urbs Africae maritima, quam hic indicari censet *Hieronymus.* Navis haec videtur Africanas merces in Syriam, deinde Syriacas in Lyciam deportasse. μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους) *Iuxta Asiae oras navigaturi*, s. Asiae oras navigando obituri. Pro μέλλοντες alii Codices habent μέλλοντι. Ab Africa veniebat navis, legebat oram Asiae, et urbes quasdam maritimas negotiorum suorum caussa adibat. Πλεῖν τόπους, quomodo Virgilius: *Tyrrhenum navigat aequor.* ὄντος — Θεσσαλονικέως) *Comitante nos Aristarcho, Thessalonica Macedone.* Hic *Aristarchus*, Christianus factus, Paulum ex Macedonia in Iudaeam usque comitatus fuerat; supra XIX, 29. XX, 4. Idem Paulum iam custodiae datum ex amore in ipsum et veritatem comitari sponte voluit, Romaeque primum adiutor eius, Philem. 24. deinde vinculorum particeps fuit, Col. IV, 10.

3. Ἐπέτρεψε — τυχεῖν) i. e. πορεύεσθαι ἵνα ἐπιμελείας τύχῃ. *Permisit ei, ut ad amicos accedens frueretur eorum cura* et benevolentia. Quamquam Paulus captivus erat, tamen Iulius ea humanitate in eum uſus eſt, ut ei permitteret in urbem abire, et inviſere amicos, quorum hoſpitio exciperetur et benevolentia frueretur.

4. Ὑπεπλεύσαμεν τὸν Κύπρον) *Praetervecti sumus Cyprum.* Si ventus faviſſet, alto ſe commiſiſſent, et Cyprum ad dextram partem reliquiſſent, ut Actor. XXI, 3. nunc autem coguntur legere littus Ciliciae, inter Cyprum et Aſiam, v. 7. Ubi navis vento contrario cogitur a recto curſu recedere, ita ut tunc inſula ſit interpoſita inter ventum et navem, dicitur *ferre infra insulam.*

5. Πέλαγος) *Altum mare*, quod procul a terra eſt.

6. Πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον) Multae naves ex Alexandria Italiam petebant, advehebantque frumentum ab Aegypto, et Perſicas Indicasque merces. Appellabant autem plerumque Puteolos; *Seneca* Epiſt. 72. *Sueton.* Aug. 98. Ner. 45. Naves Alexandrinae ſolebant alto ſe committentes recto curſu in Italiam tendere: ſed ſi per tempeſtatem navigatio minus erat tuta, nonnunquam ad Syriae oram traiiciebant, et ſuperata Cypro, praetervectisque Cilicia et Pamphylia, per mare Graecum Italiam petebant. *Socrates* H. E. II, 24. *Sozom.* VI, 25. Athanaſius a. 349. Roma Alexandriam repetens, appellit Antiochiae in Syria, inde per Laodiceam, Hieroſolymam, et Peluſium Aegyptum intrat, ἐνεβίβασεν) *Imposuit.* Thucyd. I, 53. ἔδοξεν οὖν αὐτοῖς, ἄνδρας εἰς κελήτιον ἐμβιβάσαντας — προπέμψαι τοῖς Ἀθηναίοις.

7. Βραδυπλοῦντες) non ob oneris magnitudinem, ut accepit Syrus; sed ob ventos adversos, (v. 4.) et spatium tantillum maris tot diebus emensum. τὸν Κνίδον) Cariae obiectam, et Veneris simulacro ac cultu nobilem. μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου) *Non sinente vento,* nempe nos tenere rectum cursum. Κατὰ Σαλμώνην) *Prope Salmonem* promontorium. *Mela*: Ingens et C. quondam urbibus habitata Crete. ad orientem promontorium Salmonium. Hodie: *capo Salomon.*

8. Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν) *Quum difficulter eum locum praeternavigassemus.* Μόλις difficultatem saepe significat; παραλέγεσθαι, vox nautica, hic et infra v. 13. est *praetervehi.* Εἰς τόπον — Λασαία) *In locum quem vocabant bellos portus, cui vicina erat urbs Lasaea,* vel quemadmodum alibi scribitur, Lacaea, Stephanus: καλὴ ἀκτὴ, πόλις κρητῶν. Locus adhuc hodie in Creta nomen retinet *calos limenas.*

9. Ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς) *Quum periculosa iam esset navigatio.* διὰ τὸ — παρεληλυθέναι) *Praeterlapso iam magno ieiunio.* Per τὴν νηστείαν intelligendum est *ieiunium magnum s. publicum,* quod agebatur die magno expiationis qui in X. Tisri incidebat. Post illud tempus, mense nimirum Octobri, navigatio incerta est, et discrimini proprior. *Vegetius* de re milit. V. 9. Hoc ieiunium νηστεία simpliciter dicitur etiam apud Philonem L. II. de vita Mos. p. 657. C.

10. Θεωρῶ — τὸν πλοῦν) *Prospicio inter saevarum procellarum vim et cum iactura non solum mercium et navis, sed vitae quoque omnium futurum esse navigationem.* Nam ὕβρις h. l. est vis atque saevitia pro-

cel-

cellarum atque tempestatis. *Horat.* Carm. I. 4. *Ventis debes ludibrium.*

11. Τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ) Κυβερνήτης est, qui navem gubernaculo regit. Ναύκληρος vero in Glossario recte vertitur *navicularius*, dominus navis. *Plutarch.* praec. Polit. ναύτας μὲν ἐκλέγεται κυβερνήτης, καὶ κυβερνήτην ναύκληρος. *Artemidor.* I, 37. ἄρχει δὲ — πρωρέως ὁ κυβερνήτης, κυβερνήτε δὲ ὁ ναύκληρος. His, ut in arte sua versantibus, Centurio hic auscultandum censuit: Pauli tanquam inepta suggerentis verba, surda aure praeterivit.

12. Ἀνευθέτε — παραχειμασίαν) *Quum portus ille haud satis idoneus esset ad hiemationem.* Sicut εὔθετος est *idoneus*, ita ἀνεύθετος, *non idoneus, incommodus.* Hesych. ἀνευθέτε, ἀχρήσε. ἔθεντο βυλὴν) *Consultarunt, ad deliberandum proposuerunt*, vel facta consulatione decreverunt. *Plutarch.* in Caesare: βυλὴν δὲ θέμενοι διεκρίθησαν, *capto vero consilio discessernnt.* εἴπως — χῶρον) *Si forte possent in Phoenice hybernare, qui portus est Cretae, spectans ad Africum et Caurum.* λὶψ, latine Africus, flat ab occasu brumali. χῶρος nomen habet ἀπὸ τε χωρεῖν, quod cum impetu ac vehementia eat, et semper procellosus sit. Latine *Caurus* dicitur. Flat ab occasu aestivo, aut, ut alii volunt, solstitiali. Nordwestwind. Locum hunc (v. 12—16.) obscurum sane nova tutione illustrare tentavit *Michaelis* in annotatt. ad h. l.

13. Ὑποπνεύσαντος) Ὑπὸ saepe in compositione rem imminuit. Itaque ὑποπνεῖν est *leniter flare*, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι) Rati, se *propositum assecutos*,

nau-

nautae scilicet. Κρατεῖν προθέσεως est voto potiri. Id ideo existimabant, quia Australe Cretae littus legere volentibus Auster obtigerat. ἄραντες) *Quum solvissent*, sc. navim. Αἴρειν et ἐπαίρειν dicuntur *tam qui mari navigant, quam qui terra iter faciunt*. Ioseph. A. III, 1, 3. XI, 11, 1. et apud Philonem saepe. ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην) *Propius praeternavigabant Cretam*. Ἆσσον nec nomen proprium est, nec vox poëtica. Ioseph. A. I, 20, 1. de Iacobo: τὰς μὲν προπέμπει, τὰς δὲ λειπομένας ἆσσον ἐκέλευσεν ἀκολουθεῖν; *proxime sequi se iubet*.

14. Ἔβαλε — τυφωνικὸς) *Invasit eam (navem) ventus procellosus*. Ἔβαλε, *immisit se*, κατ' αὐτῆς, *in illam navem*. *Pollux*: ἄνεμος βίαιος, σκληρὸς, τυφῶν. Est autem τυφῶν et τυφῶς, ut Grammaticis placet περισπώμενος, habetque significationem *incendii*; et κατ' εἰδωλοποιΐαν ingentem quendam atque coelestibus quoque infestum daemonem hunc Poëtae fecerunt, qui et τυφάων et τηφωεύς. *Etymol.* Τυφὼν παρὰ τὸ τύφω, τὸ καίω, τυφὼν γάρ ἐστιν ἡ τοῦ ἀνέμου σφοδρὰ πνοὴ, ὃς καὶ εὐροκλύδων καλεῖται. Plinius de repentinis flatibus Hist. Nat. II, 49. *Sin vero depressi sinu auctius rotati effregerint, sine igne, hoc est sine fulmine verticem faciunt, qui* Typhon *vocatur, i. e. vibratus ecnephias. Defert hic secum aliquid abruptum e nube gelida convolvens, versansque, et ruinam suo illo pondere aggravans, et locum ex loco mutans rapida vertigine: praecipua navigantium pestis, non antennas modo, verum ipsa navigia contorta frangens*. εὐροκλύδων) Videtur haec vox indicare *eurum, fluctus vehementissimos excitantem*, et composita esse ex εὖρος, *eurus*, ven-

tus

tus ab oriente flans, et κλύδων *fluctus.* Alii e coniectura legunt εὐρυκλύδων, *ventus late fluctuans, longe lateque fluctus ciens.* Vid. Schleusneri Lex. fub hac voce.

15. Συναρπασθέντος — ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ) *Quum autem correpta,* i. e. circumacta vel circumtorta *esset navis* procellae vi, *nec posset resistere vento.* Artemidorus, I, 2. χειμῶνι βιαίῳ τῆς νεὼς συσχεθείσης dixit. Ἀντοφθαλμεῖν proprie notat *audacter adspicere, contra tueri;* per metaphoram autem *obniti, resistere.* Iofephus pro eo habet ἀντιβλέπειν, A. VI, 6. 2. οἷς παθήμασιν οὐκέτι ἦν ἀντιβλέψαι, *quibus malis resistere non poterat.* ἐπιδόντες ἐφερόμεθα) *Permittentes nos* fc. vento (fuppl. ἑαυτοὺς) *ferebamur.* Vel fecundum alios: *Ventis navem concedentes.* Plutarchus de malignit. Herod. τῷ φέροντι προσωτάτῳ τῆς Ἀττικῆς ἀνέμῳ παραδόντες αὐτοὺς, *vento se permittentes, qui ipsos quam longissime ab Attica proveheret.* Ἐφερόμεθα, proprium in hac re verbum. Graeci dicunt φέρεσθαι κατὰ κῦμα καὶ ἄνεμον.

16. Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες) *Quum prope insulam venissemus.* Κλαύδην) *Hierocles* Synecd. ἐπαρχία Κρήτης — νῆσος Κλαῦδος. *Ptolomaeus* III. 7. νῆσοι δὲ παράκειται τῇ Κρήτῃ ἥτε Κλαύδος, ἐν ᾗ πόλις. Mela II, 7. hanc Infulam vocat *Gaudos.*

17. Ην ἄραντες) *Quam* (fcapham) *subducentes,* f. ut alii volunt, *in navem recipientes,* ne fcilicet procellis opprimeretur. Βοηθείαις ἐχρῶντο) *Adiumentis utebantur.* Adiumenta hic vocantur adminicula illa, quibus navi periclitanti fuccurritur, qualia h. l. funt *cinctura navis et dimissio* τοῦ σκεύους. ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον)

Na-

Navis latera firmarunt. Naves funibus utrinque ſub fundum adductis et utraque earum latera adſtringentibus contra ventorum et fluctuum vim munire voluerunt Veteres. *Polybius* Leg. 64. μ. ναῦς συμβȣλεύσας τοῖς Ῥοδίοις ὑποζωννύειν. *Hesychius*: ζωνεῦματα, ὑποζώματα, σχοινία κατὰ μέσον, τὴν ναῦν δεσμευόμενα. *Theognis* 513. Νηός τοι πλευρῆσιν ὕπὸ ζυγὰ θήσομεν ἡμεῖς κλεαριαθ' οἳ ἔχομεν. μὴ ἐις τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι) *Ne navis una cum ipsis impingeretur in Syrtim.* Sic vocantur omnia loca vadoſa a duobus in Africa arenoſis finibus dictis hoc nomine. Sallustius: *inter duas Syrtes, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proximae terrae praealta sunt, cetera, uti fors tulit, alta, alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse et saevire ventis coepit limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur.* Ioſ. de 2. I. II, 16, 4. αἱ Φοβεραὶ καὶ τοῖς ἀκȣ́ȣσι Σύρτες. χαλάσαντες τό σκεῦος) Quid hic ſit τὸ σκεῦος, non ſatis certum eſt. Grotius: *demisso malo*; nam malus hic κατ' ἐξοχὴν dicitur σκεῦος, ſicut et Syrus accepit. Kypke: *demittentes ancoram*, ſ. *ancoras*. Sane v. 29. ſimilis metus in loca aſpera incidendi faciebat, ut ancoras proiicerent. Quod ad τὰ σκεύη etiam ancorae pertinuerint, docet *Iulius Pollux* L. I, c. 9. Plutarch. praec. reip. ger. ὥσπερ ἐν πλοίῳ σκεῦος ἱερὸν, ſicut ſacra ancora in navi. χαλάσω τὴν ἱερὰν ἄγκυραν, *sacram ancoram demittam.* Suidas dicit in hac voce. Aliis τὸ σκεῦος h. l. eſt *velum*. Michaelis ſuſpicatur, intelligendam eſſe machinam, quam enſem (*Schwerd*) appellare ſolent. Sed ipſe etiam dubitat.

18. Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν) *Quum vehementi tempestate fluctibusque maris huc illuc iactaremur.* Sic χειμάζεσθαι apud optimum quemque, Iosephum etiam A. XII, 8, 3. ἐκβολὴν ἐποιῦντο) *Iactum fecere*, nautae scilicet. Ἐκβολὴ, *iactus*, in Glossario. Fit id levandae navis gratia. Solet autem hic ordo servari, quem et in hac historia habemus. Primum iaciuntur merces, ut hoc loco; deinde utensilia ut statim sequitur, postremo et cibaria, ut infra v. 38.

19. Αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τῦ πλοίυ ἐῤῥίψαμεν) *Ipsimet sarcinas nostras e navi proiecimus.* Τῦ πλοίυ pro ἐκ s. ἀπὸ τῦ πλοίυ. Per σκευὴν intellige *vasa, utensilia*, omnemque *apparatum*, qui viatorum erat, in hac navi proficiscentium. *Eustachius* in Od. β. ὅρα, ὅτι ὅπλα κἀνταῦθα λέγει τὴν σκευὴν τῆς νεὼς — ἴσον — βαθμῦς.

20. Χειμῶνος τε ὐκ ὀλίγυ ἐπικειμένυ) *Quum tempestas haud exigua incumberet, s. nos urgeret.* Plut. Symp. VI. ἐν τοῖς μεγάλοις χειμῶσι. λοιπὸν — ἡμᾶς) *Iam spes omnis salutis nobis erat demta, vel amputata.* Λοιπὸν h. l. ponitur pro ἤδη: *iam*; quod non infrequens auctoribus. *Aelian.* V. H. III, 14. προφάσεως αὐτοῖς περιῃρημένης.

21. Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχύσης) *Quum autem esset multa a cibo abstinentia.* Non quod alimenta deessent, ut mox videbimus, sed quod ingens illa iactatio adimat omnem appetitum, ac contra cibi fastidium pariat. κερδῆσαί τε — ζημίαν) *Evitare hanc tempestatem atque damnum*, supra v. 10. Κερδεῖν hic est *lucrifacere*, s. *evitare.* Themistius orat. 8. quinquen. *Non quem pas-*

to-

torem constituisti, eum si pro pastore se lupum ostendat κερδαίνειν τὴν προσήκουσαν δίκην ἐᾶς, *poenam promeritam effugere pateris.* Sic etiam Ioseph. A. II, 3. 2. Ζημία hic est mercium et rerum preciosarum damnum. Ὕβρις autem tempestatis incommoda et iniurias hic notat.

22. Ἀποβολὴ — τοῦ πλοίου) *Nullius vitae iactura fiet, s. nemo vestrum amittet vitam, sed navis tantum amittetur;* i. e. μόνου τοῦ πλοίου ἔσται ἀποβολή. Nempe, si me audietis, quae conditio ex superiori oratione satis intelligitur. Ἀποβολὴ autem ψυχῆς eleganter hic pro *iactura s. omissione vitae* dictum. Sic Ioseph. A. II, 6, 9. παίδων ἀποβολή, *liberorum iactura.* XIV, 14, 3, φορτίων ἀποβολή, *iactura oneris.*

23. Παρέστη — λατρεύω) *Adstitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cuius ego sum minister et cultor.* Τοῦ Θεοῦ, οὗ εἰμι) Post verba οὗ εἰμὶ subaudi κτῆμα s. δοῦλος, *cuius peculium, s. servus sum.* Eadem ellipsi utitur Demosthenes pro Phormion. ἔδωκε Σατύρῳ τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτοῦ ποτε γενομένῳ *dedisse uxorem suam Satyro, qui quondam servus illius fuerat.* Differt tamen οὗ εἰμὶ a sequenti ᾧ λατρεύω. Per hoc enim indicat Paulus, se etiam servi officio strenue at graviter defungi, et non esse ἀχρεῖον δοῦλον. Eichhornius (in Biblioth. universali literat. bibl. Tom. III. p. 407.) opinatur, Paulum somniasse, se cum sociis suis terram continentem appulsurum esse, atque hoc somnium, dispensante ita rem providentia, eventum habuisse, ut multa somnia, quibus interdum eventus respondeat. Huiusmodi somnia ab angelis offerri Iudaei credebant. Storrius autem (in differt. exeget, in N. T. Parte II. p. 95.) evincere studet, hanc

nocturnam angeli vifionem non naturale fomnium, fed divinum, quod Paulum fallere non potuerit, fuiffe.

24. Κεχάρισαι — μετὰ σοῦ) *Condonavit tibi Deus,* i. e. *tui gratia in vita conservabit singulos itineris tui socios.* Sic Dionifius Hal. Ant. L. V. quum conful Brutus in filios capitalem fententiam protuliffet, ab omnibus dicit reclamatum effe, addens: *Indignum quippe iudicabant, talem virum mulctari filiis,* καὶ χαρίζεσθαι τὰς ψυχὰς τῶν μειρακίων ἐβούλοντο τῷ πατρί, *et vitam adolescentum donare patri volebant.*

26. Ἐκπεσεῖν) *impingere,* ut v. 17. Herodotus VIII, 13. Φερόμενοι τῷ πνεύματι, καὶ οὐκ εἰδότες τῇ ἐφέροντο, ἐξέπιπτον πρὸς τὰς πέτρας.

27. Διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ) *Quum iactaremur in mari Adriatico.* Διαφέρεσθαι eft *iactari, agitari, incerto cursu hoc illuc ferri.* *Plutarchus* in Arato: ὥσπερ ἐπὶ ναυαγίᾳ τῆς πατρίδος ἐν τοσούτῳ σάλῳ καὶ κινδύνῳ διαφερόμενος, *veluti in patriae naufragio in tantis undis et periculo iactabatur.* Ceterum hic non intelligitur *sinus* Adriaticus, fed potius *mare* Adriaticum, quod etiam *Ionium* dicitur. *Hesychius:* Ἰόνιον πέλαγος, ὁ νῦν Ἀδρίας. ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν) *Suspicabantur nautae appropinquare sibi regionem aliquam.* Lucas optice loquitur nautarum more. Sic *Achilles Tatius* L. II. dicit: *Portus relinquebatur.* γῆν γὰρ ἑωρῶμεν ἀπὸ τῆς νηὸς κατὰ μικρὸν ἀναχωροῦσαν ὡς αὐτὴν πλέουσαν. Arn. III, 73. *Provehimur portu, terraeque urbesque recedunt.* Lucretius IV, 300. *et fugere ad puppim colles campique videntur.*

28.

28. Βολίσαντες) *Demissa bolide.* Βολὶς est funis cum plumbo, quo deiecto, nautae maris altitudinem explorant. *Senckbley.* ὀργυιὰς) *Passus.* Ὀργυιὰ est, quantum patent passae manus, unde passui nomen, s. mensura inter ambas manus expansas contenta, *eine Klafter.* *Etymol.* ὀργυια σημαίνει τὴν ἔκτασιν τῶν χειρῶν, σὺν τῷ πλάτει τȣ̃ ςήθȣς. *Eustathius:* ὀργυιὰ, τρίπηχυ μέτρον.

29. Εἰς τραχεῖς τόπȣς) Aspera loca vocantur *saxosa*, ut hic recte explicat Syrus, qualia multa esse circa insulas solent. ἐκ πρύμνης — τέσσαρας) *Iactis de puppi quatuor ancoris.* Sic Virgilius: *Ancora de prora iacitur.* Pluribus autem opus ancoris, ubi saevit mare.

30. Χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν) *Dimitterentque scapham in mare.* Nimirum ut in eam delapsi, derelicta navi, saluti suae consulerent. Ad *Herenn.* I. Magnitudine tempestatis omnes perterriti navim reliquerunt, et in scapham conscenderunt. προφάσει — ἐκτείνειν) *Sub specie, quasi ex prora ancoras vellent extendere.* Μελλόντων est genitivus consequentiae, post quem supplendum est αὐτῶν ut Luc. XII, 36. αὐτȣ̃ subauditur. Non insolens post voculam ὡς haec constructio. Sic Arian. Dissert. Epict. L. IV, c. 8. *Nunc quum ipse sobrius es, propter ea, quae male facere tibi videtur, dicis: ecce philosophum:* ὡς π ρ έ π ο ν τ ο ς λέγειν τὸν ταῦτα ποιȣ̃ντα φιλόσοφον, *quasi illum, qui haec facit, philosophum vocare deceret.*

32. Εἴασαν) *Siverunt* scapham in undas dilabi.

33. Ἄχρι) *Priusquam, antequam.* Sic Appianus bell. Parth. *Et quum* ductores urgerent, ut pergeret;

ἄχρι ἂν σελήνη παραλλάξῃ τὸν σκόρπιον, *priusquam luna transeat scorpium.* *τεσσαρεσκαιδεκάτην — προσλαβόμενοι*) *Dies hic decimus quartus est, quod expectando ieiuni mansistis, neque cibo iusto usi estis.* Verba haec non ad vivum refecanda, fed ita capienda funt, ut hi homines per illos dies non ordinario modo, et ad fatietatem usque cibum potumque fumfiffe dicantur; more loquendi omnibus fere Scriptoribus communi. Iofeph. Ant. VI, 14, 8. VII, 7, 4.

34. Παρακαλῶ — τροφῆς) Nempe ut firmiores effent ad perferendos labores, quibus erat opus. Πρὸς cum Genitivo fignificat *ad.* οὐδενὸς — ἀπολεῖται) Proverbialis locutio, ficut latine dici poffet: Ne hilum quidem vobis nocebitur. Intellige hoc rurfus fub conditione, fi confilia mea fequamini.

38. Ἐκούφιζον τὸ πλοῖον) *Levarunt navem*, iactando nimirum cibaria, ut ftatim fequitur, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον.

39. Τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον) *Terram non agnoscebant*; nempe nec quae effet, nec quo nomine appellaretur. Cf. c. XXVIII, 1. κόλπον δέ τινα κατενόουν) i. e. *conspexere. Sinum* vocant Latini quoque mare intra terras, ut Adriaticum, Perficum, Arabicum. ἐξῶσαι τὸ πλοῖον) *Appellere navem.* Sic etiam Latini loquuntur. Caefar B. C. III, 28. *gubernatorem navem in terram eiicere cogunt*, Livius XLIV, 28. *velis datis ad Chium naves eiecere.* Alias milites et nautae dicuntur ἐξωθεῖν non navem, qua ipfi vehuntur, fed hoftilem, quam perfequuntur. Thucydides VII, 52. τὰς πάσας ναῦς ἤδη τῶν Ἀθηναίων κατεδίωκόν τε καὶ ἐξεώθουν ἐς τὴν γῆν.

40.

40. Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες) *Ancoris undique sublatis,* Abſciderunt nimirum funes, ancoris in mari reiectis. Volebant vento uti, quod non poterant niſi ſublatis ancoris. ἔιων ἐις τὴν θάλασσαν) Eſt brevis locutio: pro: ἔιων τὸ πλοῖον ἰέναι ἐις τὴν θάλασσαν. *Siverunt navem ire in mare*, illud ſcilicet, quod inter locum, in quo defixa fuerat navis, et littus intererat. ἅμα — πηδαλίων) *Laxantes vincula gubernaculorum.* Naves Veterum, maiores praecipue, duo habebant gubernacula, unum in prora, alterum in puppi. Apuleius de Aſino II. *Navis ipsa qua vehebamur, utroque regimine amisso,* praecipitio demerſa eſt. Ea gubernacula vinculis quibusdam annectebantur navi, quas hic graece Lucas ζευκτηρίας vocat, Latinus *iuncturas.* Quum laxantur ea vincula, tunc gubernacula, multum in aquas deſcendunt, et pondere ſuo navem retinent, quo minus a ventis evertatur. καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ) *Et oblato* (vel *expanso*) *artemone flanti aurae,* i. e. quum direxiſſent artemonem ſecundum ventum ſpirantem. Τῇ πνεούσῃ, ſc. αὔρῃ ſc. πνοῇ. Papias: *Artemo velum navis breve. Velum artemonis hodienum ita vocatur, sive velum Latinum, forma triangulari, suspensum de malo artemonis, qui est in puppe.* Eo uti ſolent nautae, ubi metuunt, ne vela maiora plus ſatis venti concipiant, navemque nimis urgeant. κατεῖχον ἐις τὸν αἰγιαλὸν) *Tendebant ad littus.* Sic Antipho de caede Herodis: ὑφ᾽ ȣ̃ (χειμῶνος) ἠναγκάσθημεν κατασχεῖν ἐις Μηθυμναίας τι χωρίον, *per quam (tempestatem) ad locum quendam Methymnaeae tendere coacti sumus*, ubi κατέχειν ab ὁρμεῖν, *appellere* diſtinguitur.

41. Ἐις τόπον διθάλασσον) Codices Latini: *in locum vadosum ubi duo maria conveniebant.* Vel eſt ſolum eminens, quod utrinque mari alluitur. ἐπώκειλαν τὴν ναῦν) *Appulerunt*, vel *impegerunt navem.* Significat autem verbum hoc appulſionem vehementem. Polybius I. ἢ τοῖς βράχεσι περιπίπτων ἐκάθιζε κατὰ πρώραν, ἢ πρὸς γῇ φερόμενον ἐπώκελλε, (navigium) *aut incidens in brevia subsidebat ad puppim, aut quum deferebatur terram versus appulsum haerebat.* Verbum eſt ὀκέλλω, quod Grammatici ducunt a verbo altero κέλλω, cuius ſignificatio accedit ad eam, quae eſt latini verbi *cello*, unde *percello.* Heſychius: ἐποκεῖλαι, ἐπὶ τὸ ξηρὸν ἐλθεῖν, *allidere*, ἡ πρώρα — ἀσάλευτος) *Prora haerens mansit inconcussa.* Aen. V, 206. *illisaque prora pependit. Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.* ἡ δὲ πρύμνα — κυμάτων) *Dissoluta est puppis a fluctibus*, quia in terram ſubvehi non potuerit. Sic verbo ſolvi utitur *Virgilius*: *Solvitur* (navis) *atque viros mediis exponit in undis.*

42, Μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγῃ) *Ne quis enatando evaderet.* Ἐκκολυμβᾷν eſt *enatare*, *natando evadere et in tutum pervenire.*

41. Ἀποῤῥίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι) *Ubi sese proiecissent primos, evadere in terram.* Poſt ἀποῤῥίψαντας ſubaudiendum eſt ἑαυτούς. Plene Lucianus in Toxari dicit: ῥίψαι ἑαυτὸν ἐις τὴν θάλασσαν, *eum sese in mare coniecisse.* Iis qui natare non poterant fragmina et reliquiae navis praeſidio erant.

44. Καὶ τοὺς λοιποὺς — τοῦ πλοίου) *Ceteros autem supra tabulas, aut aliquo fragmento navis*, ſc. evadere in terram; poſito verbo ἐξιέναι, ἀπὸ κοινοῦ.

CAP.

CAP. XXVIII.

1. Μελίτη) Hodie *Malta*, Siciliam inter et Africam. Eſt alia etiam inſula, quae Meleta nuncupatur, ubi hodie eſt *Bornia* et *Dalmatia*; ſed in hanc ne potuerunt quidem venire.

2. Βάρβαροι) Sic vocantur hi Inſulani, ob barbaram linguam, qua utebantur, africanam nempe et arabicam: Ovid. Triſt. V, 10. 37. *Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.* Διὰ — ἐφεςῶτα) *Propter pluviam ingruentem.* Ἐφίςαϑαι hic eſt quod ſupra XXVII, 20. ἐπίκειϑαι. Polybius: ὥςε διὰ τὸν ἐφεςῶτα ζόφον μηδὲ τὰς ἐν ποσὶ δύναϑαι βλέπειν.

3. Συςρέψαντος — πλῆϑος) *Quum autem Paulus sicca virgulta in fasciculum contorsisset, constrinxisset.* Φρύγανα *Hieronymo* in Hoſ. II. ſunt aridae herbae, ſiccaque virgulta, quae camino et incendio praeparantur. ἔχιδνα ἐκ τῆς ϑέρμης ἐξελϑοῦσα) *Vipera quae perrependo prodierat, eliciente calore.* Ἐκ h. l. *propter.* Fuit nimirum vipera cum feſtucis a Paulo comprehenſa, et quum ſarmenta ab ipſo imponerentur in rogum, effugere volebat vipera, ignis calorem ut ſenſerat. καϑῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ) *Adhaesit ad manum ipsius*, vel afflixit manum. Gloſſar. καϑῆψε, *haeret.*

4. Τὸ ϑηρίον) Sic ſolent vocari beſtiae, quae veneno nocent, in quibus excellunt viperae, unde ϑηριακὴ ἀντίδοτος nomen habet. πάντως φονεύς ἐςιν ὁ ἄνϑρωπος) Putabant per id ipſum, quod modo evenerat, Paulum eſſe convictum inſignis cuiusdam ſceleris. διασωϑέντα — εἴασεν)

Naufragium, inquiunt, mortis genus bonis iuxta et malis commune, evafit, ut rariore et infigniore exemplo eius fcelera puniantur. Ἡ δίκη, *divina ultio*, vel κατ' εἰδωλοποιΐαν *iustitiae numen. Hesiodus* ἐργ. 254. ἡ δέ τε παρθένος ἐςι Δίκη, Διὸς ἐκγεγαυῖα. Δίκη *est virgo Iove prognata.* Anthol. III. 6. 8. κὴν με κατακρύπτῃς, ὦ ἐδενὸς ἀνδρὸς ὁρῶντος, ὄμμα δίκης καθορᾷ πάντα τὰ γιγνόμενα.

6. Οἱ δὲ — πίμπρασθαι) *Exspectabant autem dum eveniret, ut inflammaretur*, veneno fc. ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρὸν, *aut concideret statim mortuus;* venenum enim viperae quibusdam in locis valde rapidum eft. ἐπὶ πολὺ) *Diu.* Epictetus in Enchirid. c. 63. fignum hebetis ingenii effe dicit, ἐπὶ πολὺ γυμνάζεσθαι, ἐπὶ πολὺ ἐσθίειν, ἐπὶ πολὺ πίνειν, ἐπὶ πολὺ ἀποπατεῖν, *exerceri diu, edere diu, potare diu, cacare diu.* μηδὲν ἄτοπον) *Nihil noxium, nihil incommodi, mali, damni.* Iofeph. Ant. VIII, 14, 4. καταφιλήσας θαῤῥεῖν ἐκέλευσε, καὶ μηδὲν τῶν ἀτόπων προσδοκᾶν. μεταβαλλόμενοι) *Mutati*, i. e. mutata fententia, ut mos vulgi: *Sequitur fortunam, ut semper, et odit damnatos.* θεὸν αὐτὸν εἶναι) Comparabant vel Herculi, qui in ulnis adhuc iacens angues fuperavit, vel Aefculapio, qui cum ferpente pingitur. Marc. XVI, 18.

7. Ἐν δὲ — τῆς νήσε) *In illis autem locis habebat praedia primarius insulae.* Χωρία, *regio*, κατ' ἐξοχὴν dicitur de fundis, agris, praediis, villis, quas quis poffidet. Πρῶτος h. l. eft nomen magiftratus, quod patet ex infcriptione in infula Melite reperta: Λ. κ. υἱὸς κύρ. Πρέδηνς ἱππεὺς ῥωμ. πρῶτος Μελιταίων καὶ πάτρων, ἄρξας καὶ ἀμφιπολεύσας θεῷ Ἀυγέςῳ. ὃς ἀναδεξάμενος — ἐξέ-

ἐξένισεν) *Qui nos exceptos tribus diebus hospitaliter tractavit.* Illud φιλοφρόνως, *hospitaliter*, *amice*, *benigne*, virtutem deſignat, quam in hoſpitum exceptione inprimis laudant auctores. *Aelianus* V. H. IV, 9. ὑπεδέξατο αὐτὰς ἐν μάλα φιλοφρόνος. Diod. Sic. XIII, 4. δεξαμένων δ' αὐτὰς τῶν ἐν τῇ πόλει φιλοφρόνως.

8. Πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ) *Febribus et intestinorum torminibus.* Δυσεντερίαν tormina vertit *Celsus* IV, 15. Is morbus ſi duret, plerumque et febres affert.

10. Οἱ καὶ — ἡμᾶς) *Qui propterea multis praemiis nos affecerunt.* Τιμὴ, *praemium.* Καὶ ἀναγομένοις — χρείαν) Senſus eſt: Non ſolum Publius, verum etiam illi certatim nos iam profecturos rebus neceſſariis onerarunt, quas cumulate ingeſſerunt, et nec petentibus impoſuerunt. Ἀναγεσθαι, *solvere*, proficiſci.

11. Παρασήμῳ Διοσκέροις) Latinus vertit: *Cui erat insigne Castorum.* Nam Διόσκεροι, vel rectius διόσκοροι appellantur fratres gemini, Iovis et Ledae filii. In prora navis erat effigies illius Dei, in cuius tutela erat navis: in puppi autem erat inſigne illius Dei, vel viciſſim. Procopius ad Ieſ. XI, 14. ταῖς πρόραις τὰς θεῶν εἰκόνας ἐνέγραφον, ὡς καὶ νῦν ἁγίων μαρτύρων. *Aen.* X. Servius: *Solent naves nomen accipere a pictura Tutelarum.* Hinc eſt: *hunc vehit immanis Triton.* 170. *et aurato fulgebat Apolline puppis* 156. *Aeneia puppis Prima tenet rostro Phrygios subvecta leones* etc.

13. Ὅθεν — Ῥήγιον) *Inde circumlegentes devenimus Rhegium.* Etymol. ῥήγιον, πόλις πλησίον Σικελίας, ἐπειδὴ σεισμᾶ γενομένε ἀπετελέσθη τὰ ἐκεῖ ῥαγέντος τᾶ τόπε ἐκείνε. Iuſtinus IV, 1, 7. *Rhegium dicitur ideo, quia graece* a b r u p t a *hoc nomine pronunciantur.*

antur. Feftus: Rhegium appellatur id municipium, quo in freto e regione Siciliae eft, quoniam id dictum eft a rum pendo. δευτεραῖοι) *Die secunda, biduani*, fi ita loqu liceret. Io. XI, 39. *Arrianus* Exp. Ai. II. δευτεραῖος ὑπερβαλὼν τὰς πύλας. εἰς Ποτιόλους) Puteolos enim appeller solebant naves Alexandrinae, ut docet nos Seneca epift. 77 Feftus: *Minorem Delum Puteolos esse dixerunt, quo Delos aliquando maximum emporium fuerit totiu orbis terrarum, cui successit postea Puteolanum quod municipium graecum antea Dicaearchia vocatum est, unde Lucilius: Inde Dicaearchum populos, Delumque minorem.*

14. Παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι) Al. leg. παρ' αὐτοῖς. *Rogati sumus ut apud eos permaneremus.* ἤλθομεν) Vertendum eft: *ivimus*, non *venimus*, ut Io. VI, 17. et aliis locis.

15. Ἀππίου Φόρου καὶ τριῶν ταβερνῶν) In via Appia, ftrata militari opere ab Appio Coeco, longa atque lata, excurrente mare verfus, fuerunt quum alia loca, tum civitates, quibus nomen *Fori Appii*, tum etiam *trium tabernarum*. Tres Tabernae propiores *Romae*, ut patet ex epift. Cic. ad Attic. II, 10. *Ab Appii Foro hora quarta dederam aliam paulo ante Tribus Tabernis. Horat.* Serm. I, 5. 3. *Forum Appii, differtum nautis, cauponibus atque malignis.* ἔλαβε θάρσος) *Animum cepit.* Θάρσος λαμβάνειν *fiduciam capere, animum capere.* Dionyf. Hal. Ant. L. IV. τὸ αὐτὸ λαβοῦσι θάρσος, καὶ μιᾷ γνώμῃ χρησαμένοις.

16. Τῷ στρατοπεδάρχῃ) *Praefecto Praetorio.* Nam Imperatorum temporibus mos obtinuit, ut ex provinciis Romam ad Caefarem miffi vincti, *Praefecto Praetorio* cu-

custodiendi committerentur; cuius rei illustrissimum exemplum est Agrippae Regis apud Ioseph. XVIII, 6, 6. καθ' ἑαυτὸν) *Solum, sine aliis, seorsim ab aliis captivis.* Aelian. H. A. XV, 3. οἱ μὲν αὐτῶν εἰσι μονίαι — καὶ καθ' ἑαυτὰς νήχονται. σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ) Factum hoc est ex more quodam Romano, tunc temporis recepto, quo reus coram Caesare sistendus, alligatus militi Praetoriano catena, quae copulabat ei reum et militem; diligentius obfervabatur et custodiebatur. Seneca Epist. V. *eadem catena et custodiam et militem copulat.* Ioseph. XVIII, 6, 7. ubi Agrippa, iussu Tiberii, a Praefecto Praetorio, Macrone, vinctus, catena alligatus dicitur cuidam militi Praetoriano; ἠξίωσε τὸν συνδεδεμένον αὐτῷ στρατιώτην, *rogavit militem, qui ei una eodemque catena alligatus erat.*

17. Τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους) i. e. *Principes, primores,* qui prae ceteris inter Iudaeos dignitate auctoritateque florebant, Ioseph. Ant. VII, 9, 8. δέχονται δ' αὐτὸν (Δαυίδην) ἀσμενέστατα πάντες οἱ πρῶτοι τῆς χώρας.

18. Ἀνακρίναντές με) *Habita quaestione de me.* Ἐβούλοντο ἀπολῦσαι) Voluerunt me dimittere, nempe nisi appellassem.

19. Οὐχ' ὡς — κατηγορῆσαι) Ellips. *Non adsum ut accusem meum populum.* Accusor, non accuso, nec contra totam gentem ulla lis mihi est.

20. Παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι) *Accersivi, rogavi ut accederetis, ut viderem vos et alloquerer.* Ἕνεκεν — τοῦ Ἰσραὴλ) *Propter Messiam.* Nam ἐλπὶς h. l. est *persona quae exspectatur,* nempe Messias. τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι) *Catena hac circumdatus*

tus sum. Verbum περίκειμαι construitur hic more passivorum et neutrorum, adeoque perinde est, ac si dicas: ἡ ἅλυσις αὕτη περίκειταί μοι. *Ioseph.* de Maccab. c. 12. sub init. ὁρῶν ἤδη τὰ δεσμὰ περικείμενον.

22. Ἀξιοῦμεν — φρονεῖς) *Cupimus a te audire, quae sentias.* Plat. de fortun. Rom. προτιμᾶσθαι τοῦ Θεμιστοκλέους ἀξιούντων, *qui Themistocli praeferri cupiebant.* πανταχοῦ) *Ubique,* i. e. plerisque in locis, sive a plerisque omnibus.

23. Εἰς τὴν ξενίαν) Domum in qua divertebat. οἷς ἐξετίθετο — θεοῦ) *Quibus exposuit docendo regnum Dei,* i. e. explicavit illis, quaenam sit natura et ratio regni Dei, et Messiae. Πείθων — Ἰησοῦ, *persuasit iis, quae ad Iesum pertinent,* i. e. exposuit illis totam rationem doctrinae christianae, et quidem *e libris Mosis et Prophetarum* i. e. illustravit illis vaticinia V. Testamenti de Messia.

25. Ἀπελύοντο) *Discedebant.* Polybius: αὖθις ἀπολύεται. Ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἀπελύθη. εἰπόντος — ῥῆμα ἕν) i. e. Abeuntibus hoc unum dixit, nempe ad notandam eorum incredulitatem, post tot monita eius reiecta. Sic dici solet de iis, qui praecedentem sermonem suum insigni aliquo dicto claudere et quasi signare volunt.

26. 27. De sensu horum verborum vide notata ad Matth. XIII, 14. 15.

28. Τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ) Σωτήριον, substantive, refertur interdum ad personam, ut Luc. II, 30. modo ad rem, ut hic ad sermonem Evangelii. Potuerat Deus ad gentes eum sermonem mittere, etiamsi nihil peccassent Iudaei. Sed non fecit hoc, nisi postquam Iudaei plurimi id beneficium sibi oblatum contemserant. Supra XIII. 46. 47. αὐτοὶ καὶ

ἀκοῦ-

ἀκούσονται) Non audient tantum, ſed et obedient. Nam ἀκούειν hic eſt quod Matth. XIII, 32. ἀκούειν καὶ συνιέναι.

29. Πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν) Ἐν ἑαυτοῖς, *inter se*; συζήτησιν, *disputationem*, alio defendente, quod alius accuſabat.

30. Ἐν ἰδίῳ μισθώματι) *In suo conducto*, ſc. domicilio. Suum dicitur ratione uſus. *Philo*: ἐν μισθώματι οἰκεῖν. Seneca de Benef. VII, 5. *Nec conductum meum, quamquam sis Dominus, intrabis.*

31. Τὰ περὶ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ) Codd. lat. *Quoniam hic est Christus filius Dei, per quem omnis mundus iudicabitur.* ἀκωλύτως) In *Glossario*: ἀκωλύτως, *improhibito*. Herodian. VIII, 2, 1. διέβησαν ἀκωλύτως, μηδενὸς ἐμποδὼν γενομένου, *posteaquam sine ullo impedimento descenderent.* Credibile eſt per illud biennium, quo Paulus Romae fuit, propagatam eſſe religionem chriſtianam non tantum in multis Italiae locis, ſed etiam in vicinis regionibus. Non igitur mirum eſt, iam Seculo II. in Gallia extitiſſe eccleſias, quae ſuos haberent epiſcopos. Ceterum Paulus bis fuit Romae. 2 Tim. IV, 16. Nempe ex prima hac captivitate liberatus eſt. Sed multis annis poſt denuo miſſus eſt Romam, ut coram Caeſare cauſſam diceret. In illa ſecunda captivitate iuſſu Neronis capite truncatus eſt, ut Scriptores veteres magno conſenſu tradunt. Ex his facile intelligitur, non omnes res geſtas Pauli in his Actis enarrari. Reliqua ad eius hiſtoriam pertinentia ex Patrum, quos vocant, libris, repetenda ſunt, quorum vero non ſemper tuta eſt fides.

SCHO-

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM PAULI AD ROMANOS.

Paulus *Tarsi*, Ciliciae urbe, parentibus quidem Iudaeis, civibus autem Romanis natus, iuvenis Hierosolyma petiit, ut ex ore R. Gamalielis arcanos legis sensus et traditiones Pharisaeorum doceretur, eosque fecit profectus, ut amore Iudaismi et odio doctrinae Christi supra alios celebraretur. Mirabili postea providentiae divinae ductu ad Christum conversus id omni opere egit, ut et Gentes et Iudaeos ad Christum adduceret, et utrosque aequo iure frui debere contenderet. Quae res quum ipsum multis magnisque molestiis obiiceret, tandem ultimis Neronis temporibus Romae capite plexus est, anno Chr. LXVIII. vel ut *Hambergero* in Z. N. Vol. III. pag. 77. videtur, intra an Chr. 64—68. In pueritia litteras humaniores; et litteraturam graecam degustavit, ut multis videtur, cuius studii vestigia deprehendi putant Act. XVII, 28. 1 Cor. XV, 33. Tit. I, 12. Quod tamen alii rectius negant. Nam quod ex poetis graecis aliquot loca excitavit, et Tarsi, quae urbs litteris bonis abundavit, educatus est, id nondum valet ad cognitionem atque intelligentiam litteraturae graecae demonstrandam. Vid. *Christ. Guil. Thalemann de eruditione Pauli Apostoli iudaica, non graeca,* Lips.

Lipſ. 1769. Multa de eruditione et ſtilo Pauli habet *Io. Dav. Michaelis* Einleitung in die göttl. Schriften des N. B. Tom. I. pag. 148. ſqq. ed. tert.

Epiſtolae huius Apoſtoli ad varios Chriſtianorum coetus ſcriptae reperiuntur quatuordecim, ſi Epiſtolam ad Hebraeos annumeres, de cuius auctoritate tamen dubitatur. Licet autem auctoritas Pauli, eiusque de aequis iuribus Iudaeorum et Gentium ſententia iam ab omnibus, qui Chriſto nomen dant, rata habeatur, inventi tamen ſunt olim pauci quidam Iudaizantes, qui Chriſti quidem doctrinam ſe accipere profitentes, Paulum reiecerunt, e. g. *Ebionitae* (*Irenaeus* Haer. I, 26. *Orig.* c. Celſ. V *Euseb.* H. E. III, 27. (*Encratitae* (*Euseb.* H. E. IV, 29.) *Helcesaitae* (*Orig.* Hom. in Pſ. 82. apud Euſeb. H. E. VI, 38. (*Theodoret.* haer. fab. II, 7.) et *Cerinthiani* (Philaſtr. haer. 36. *Epiphan.* de Cerinthianis Haer. XXVIII, 5.) Alii epiſtolas Paulinas nec integras, nec ab interpolationibus immunes receperunt, velut *Cerdoniani* (Tertull. de praeſcript adv. haeret.) et *Marcionitae*, qui nonniſi decem Epiſtolas probabant (*Irenaeus* Haer. I, 27. III, 12. *Tertullian.* in libris adv. Marc. praecipue L. V. *Epiphan.* Haer. XLII.) Sed infirmis, vel potius nullis argumentis uſi ſunt iſti haeretici ad infringendam Pauli auctoritatem. Nempe vel reiecerunt vel interpolarunt epiſtolas eius, non hiſtoricis, ſed dogmaticis rationibus ducti, quod ſuis opinionibus vel philoſophicis hypotheſibus non ſatis conveniret Apoſtoli doctrina. Αὐθεντίαν epiſtolarum Paulinarum ex internis argumentis egregie demonſtravit Guilielmus Paley, in libro, cui titulum fecit: *Horae Paulinae. Beweis der Glaubwür-*

digkeit der Geschichte und der Schriften des Apostels Paulus etc. Aus dem Englischen. Mit einigen Anmerkungen von D. HEINR. PHIL. CONR. HENKE. Helmst, 1797. 8.

Quod ad originem *ecclesiae Romanae* attinet, reiiciendae sunt narrationes eorum, qui vel Petrum solum, vel eundem cum Paulo simul, eam condidisse tradunt. Si enim *Petrus* Romanos instituisset, ante quam ad eos *Paulus* scriberet, sane hic, qui fundamento ab aliis posito superstruere nolebat, (Rom. XV, 20—23.) tanta eos videndi et instituendi cupiditate haud fuisset flagraturus, quantum in Epistola ipsa passim significat, Rom. I, 10—13. 15. XV, 23. Narrant quidem Veteres, *Irenaeus* (Haeres. III, 1.) *Eusebius* (in Chronico ad a. 2. Claudii) venisse Petrum Romam; ibique ecclesiae fundamenta iecisse. Quum autem traditionis huius origo ex vano veterum ecclesiarum desiderio apostolicae originis laudem sibi tribuendi facile explicari possit; praetereaque consuetudinis Romanorum cum Petro nullum appareat vestigium in hac Pauli epistola, parum probabilis est illa narratio. Paulum vero, ante quam hanc epistolam scriberet, non venisse Romam, patet ex c. I, 8. sqq. Vid. D. Io. FRID. FLATT *de tempore, quo Pauli ad Romanos epistola scripta sit*; quae commentatio repetita legitur in *Sylloge Commentationum theolog. edita a. D. I. Pott, et G. A. Ruperti.* Vol. II. p. 54. sqq. Certo quidem non constat, quinam fuerint ii, per quos christianae religionis notitia ad Romanos pervenerit; valde tamen credibile est, factum hoc esse per quosdam eorum, quorum fit mentio Act. II, 16. Nimirum inter pios spectatores eorum, quae Hierosolymis primo et

so-

ſolemni illo Pentecoſtes feſto evenerunt, etiam οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι commemorantur. Horum nonnulli rei miraculo correpti in apoſtolorum diſciplinam ſe tradidiſſe, et Romam reverſi, religionem Chriſti Iudaeis ibi habitantibus commendaſſe videntur. Primos autem illos Chriſtianos Romanos fuiſſe ex Iudaeis, hisque alios, natalibus non Iudaeos, paulatim demum eſſe iunctos, tum ex modo dictis, tum ex ratione illis temporibus conſueta religionem Chriſti per Iudaeos ad gentes demum transferendi, facile patet. Multos Iudaeos Romae habitaſſe, multosque eorum tum Caeſarum favore, tum multorum ex populo amicitia uſos eſſe, ſatis conſtat. Vid. quae ad Act. VI, 9. de *libertinis* dicta ſunt.

De *conſilio* Pauli in ſcribenda hac ad Romanos epiſtola pauca dicenda ſunt. Id vero ex ipſo epiſtolae argumento quodammodo cognoſci poteſt. Videtur nempe Paulus per *Aquilam* et *Priscillam* (vid. c. XVI, 3.) et plures alios Claudii imperatoris edicto Roma expulſos, quibus Corinthi et Epheſi familiariter uſus fuerat, (Act. XVIII, 1. ſqq.) certus factus eſſe de rebus Chriſtianorum Romanorum, Paulus vero per eundem *Aquilam*, aliquanto poſt Romam redeuntem, fortaſſis etiam per Chriſtianos in Macedonia, Achaia, Aſia ipſi familiares factos, et Romam proficiſcentes, atque inſignia eius in religionem merita narrantes ac praedicantes, Romanis innotuit. Praecipua cauſſa, cur Apoſtolus hanc ad eos ſcriberet epiſtolam, fuiſſe videtur haec, quod in eorum coetu, qui mixtus erat ex hominibus, ante ſuſceptionem Chriſtianae religionis partim Iudaeorum ſacris, partim cultui ſuperſtitioſo idolorum addictis, lites ortae eſſent, quas componere ſtuduit.

Cauffae diffidiorum, quibus iam tum corrumpi ecclefia coepit, hae fere fuerunt: *Iudaeo - christiani* opiniones iudaicas, inprimis pharifaicas cum doctrina chriftiana con- iungere, nec nifi difficillime dimittere folebant, et exifti- mabant, felicitatem aeternam, atque beneficia Meffiae ma- iori iure ad fuum populum, quam ad exteras gentes per- tinere. Rom. IV, 17. II, 17. III, 2. 29. X. 12. etc. Quin etiam de *lege Mosaica* ipfa, fibi, non gentilibus, a Deo conceffa, valde gloriabantur, cenfebantque propter huius legis et rituum facrorum obfervationem, ut et propter me- rita maiorum, Abrahami, Ifaaci, Iacobi etc. Deum ipfis fore propitium; Gentiles contra, utpote lege deftitutos, nec ab Abrahamo genus ducentes, nec ritibus facris initia- tos, tanquam homines profanos et fceleftos effe contem- nendos et deteftandos, nifi et ipfi circumciderentur, et iu- gum legis Mofaicae fibi imponi paterentur. *Ethnicochri- stiani* vero Chriftianos ex Iudaeis, tanquam homines fu- perftitiofos, et nunc omnino abiiciendos, omnique Dei mi- fericordia indignos valde contemnebant. Inde vero alter- cationes et fcandala enata erant, quae a Paulo in hac epi- ftola paffim carpuntur. Denique praeter iftam doctrinae et opinionum varietatem, etiam vita plurimorum Chriftia- norum variis vitiis, vel iam corrupta erat, vel certe per fectas, quae tunc iam ortae erant, facile corrumpi pote- rat. Itaque Paulus partim iudaicas opiniones refutat, par- tim odia et rixas inter Chriftianos ex Iudaeis et Gentibus ad Chriftum converfos, pellere ftudet.

Sunt autem totius epiftolae partes tres: I.) Praefatio, c. I, 1—17. II.) *Tractatio*, cuius iterum duae funt fe- ctiones, *dogmatica* et *paraenetica*. Et in *dogmatica* qui-

dem

dem parte, primis XI. capitibus procurrente, totus in eo est, ut ostendat, *non ex observatione Iudaismi, sed ex observatione Christianismi, et quidem solius Christianismi salutem aeternam homini sperandam esse*, ita ut Iudaismo amplius non sit opus; religione veteri Mosaica impietatem humanam, inter Iudaeos Ethnicosque prorsus eandem, non potuisse tolli, nec felicitatem veram restitui; itaque novam ad felicitatem huius et futurae vitae perveniendi viam atque rationem propositam esse a Deo in doctrina Iesu Christi; ab hac sola certam salutis spem omnibus, Iudaeis gentibusque esse repetendam, nec in hac re tribuendum esse quicquam maiorum meritis, aut legis Mosaicae observationi. sed soli benevolentiae Dei per Iesum Christum luculenta quadam ratione hominibus declaratae. Altera huius epistolae parte, *paraenetica*, universa vitae christianae pietas commendatur. c. XII, 1. — XV, 14. III.) Peroratio, seu epilogus, quo continentur scriptionis excusatio, apostolatus commendatio, adventus promissio, intercessionis petitio, ad finem c. XV. Caput XVI. aliorsum pertinere videtur. Vid. infra notanda ad c. XIV, 25. Cf. *Michaelis* Einleit. in die g. Sch. etc. p. 1062. sqq. *D. Christiani Frider. Schmidii* Prolegom. in Annotatt. in Epist. Pauli ad Rom. pag. XX. sqq.

Videtur haec epistola scripta esse circa finem anni Dionysiani 58. aut, ut alii malunt, 52. qui est Iulianus 99. quum Paulus *Corinthi* commoraretur, Rom. XVI, 23. cf. 1 Cor. I, 14. Rom. XVI, 1. coll. 2 Tim. IV, 20. In qua opinione etiam fuerunt scriptores ecclesiastici. cf. D. Schmidii Proleg. §. II. Ceterum Apostolus in conscribenda epistola hac usus est *Tertii* scribae ministerio, c. XVI,

22. eamque per *Phoeben* Cenchreensis Corinthiorum coetus ministram Romanis reddendam curavit, c. XVI, 1. 2.

Apostolicam huius epistolae auctoritatem inde ab antiquissimo tempore ab orthodoxis esse agnitam, decent *Versiones latinae et syriaca*, nec non *primae ecclesiae Patres*, **Barnabas**, c. XII. XIII. **Clemens Romanus**, Ep. I, 1. 30. 32. 35. 46. **Ignatius** Ephes. 20. Smyrn. 1. Trall. 8. *Polycarpus*, Philipp. 3. 6. et qui post istos scripserunt omnino omnes.

Semper haec epistola inter Paulinas primum tenuit locum apud orthodoxos. Non autem ut in Evangeliis, ita etiam in epistolis ordo temporum servatus est; verum collegerunt primo Epistolas integris coetibus scriptas, primum locum concedentes Epistolae longissimae, postremum brevissimae, medium prout quaeque longior aut brevior erat. His iunxerunt Epistolas ad Timotheum, Titum, et Philemonem, eadem longitudinis et brevitatis habita ratione. Epistolam denique ad Hebraeos, quia diu de ea dubitatum fuit, in ultimum locum reiecerunt.

Graece scripsit Paulus ad Romanos, non latine: tum quod facilius ipse graece scriberet; tum quod peregrinis multis Romae morantibus haec lingua notior esset et familiarior; tum denique quod Romani eo tempore graeco sermone magis delectarentur, quam latino. Cic. pro Arch. 10. *Graeca leguntur in omnibus fere gentibus: Latina suis finibus, exiguis sane continentur.* Tacitus Orator. 29. *Nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae.* Iuvenal VI, 185. *Se non putat ulla formosam, nisi quae de Thusca Graecula facta est* etc.

Io-

IOANNES ADRIAN. BOLTEN (in praefat. ad verſionem ſuam germanicam Evangelii Marci p. XX. *) nec non in praefat. ad verſionem epiſtolarum Novi Teſtamenti, Tom. I. p. XXI. ſqq.) contendit, omnes Novi Teſt. libros ab Apoſtolis, quippe linguae graecae imperitis, in dialecto Aramaea ſcriptos, deinde vero ab Hermenevtis, ſ. interpretibus, quos in itineribus ſuis comites habuerint, in linguam graecam translatos eſſe; adeoque etiam Paulum omnes ſuas epiſtolas in Aramea lingua conſignaſſe, deinde vero per alios in graecam transferri curaſſe, ut hanc ad Romanos epiſtolam per *Tertium*, priorem ad Corinthios per *Sosthenem*, poſteriorem per *Timotheum*, quos omnes non ſcribas, ſed Hermeneutas Pauli fuiſſe exiſtimat. Contra hanc ſententiam docte, ut ſolet, diſputavit GRIESBACHIUS in *Augusti neuen theologischen Blättern*, Tom. I. partic. 3. p. 6. ſſ. Quod nominatim *Paulum* attinet, in Ciliciae urbe natum, et primis aetatis annis educatum, qui etiam Claudium Lyſiam, Chiliarchum graece allocutus eſt (Act. XXI, 37.) quis igitur eum graecae linguae imperitum fuiſſe credat? Nemo tamen facile negaverit, Paulum, artis pingendi literas graecas non ſatis peritum, non tamen plane imperitum, (2 Theſſ. III. 17.) epiſtolas ſuas aliis in calamum dictaſſe. In hac ad Romanos conſcribenda epiſtola uſus eſt miniſterio *Tertii*, cap. XVI, 22. (Ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολήν. Vocabulum γράφειν autem ſignificare transferre ex una lingua in aliam, Boltenius nemini facile perſuaſerit.)

In Epiſtolis interpretandis multo maiorem difficultatem reperimus, quam in Evangeliis, quod ex ipſa rei natura oritur. Qui enim hiſtoriam ſcribit, iis ſcribit, qui-

 bus

bus ignota eſt; adeoque omnia clare et ſimpliciter narrare debet: epiſtola vero eſt quaſi colloquium cum amico abſente, qui etiam partes ſuas agit, et ad cuius quaeſita vel cogitata nobis praecognita reſpondemus; quando ergo epiſtola eſt paulo longior, ita ut plura in ea capita tractentur, fieri vix poteſt, quin ſaepe haereamus, non percipientes, quomodo ſcriptor ab uno ad alterum tranſeat, aut quia loquatur, an is qui ſcribit, an is cui ſcribitur. Praeter hanc eſt et alia obſcuritatis cauſſa, ipſi Paulo peculiaris, 2 Petr. III, 15. 16. nimirum fervidum eius ingenium, multa eruditione Iudaica excultum, quo fiebat, ut plura ipſi ſimul inciderent, et mente calamum praecurrente, ſermo eius non raro fieret abruptus.

CAP. I.

Prima huius capitis pars a v. 1—17. continet exordium huius epiſtolae, inſcriptionem nempe, ſalutationem, et quandam benevolentiae captationem, qua ſibi viam ſternit Apoſtolus ad ipſam tractationem. Profitetur ſe doctorem doctrinae, per antiqua iam vaticinia promiſſae, de Chriſto, qui inde a reditu in vitam, clariſſimis documentis ut verus Meſſias ſit exhibitus et declaratus, eo conſilio ubique terrarum divulgandae, ut omnes, ſine diſcrimine, homines ipſi adſtipulentur, emendent animum ac fiant felices.

1. Παῦλος — θεῦ) *Paulus, minister Iesu Christi, constitutus Apostolus, selectus ad promulgandam Evangelii doctrinam a Deo revelatam.* Utitur Apoſtolus non iudaico nomine *Saulis,* ſed *Pauli,* idque ex more Iudaeo-

rum,

rum, qui inter Graecos Romanosque versantes nominibus Iudaicis vel prorsus abstinere, vel ea paululum immutare solebant. Cf. Act. XIII, 9. Est autem Hyperbaton huc usque, πᾶσι τοῖς ἐσιν etc. comm. 7. et dictio elliptica Epistolis usitata; subintelligendum enim est: *haec significat, haec scribit*, aut simile quippiam. Apud Herodotum est oratio plena: Ἄμασις πολυκράτεϊ ὧδε λέγει, hoc significat. Et *Thucydides*: ὧδε λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Παυσανίᾳ. Potest etiam subintelligi verbum χαίρειν, ante πᾶσι v. 7. supplendum. (Act. XV, 23. Iac. I, 1.) Sic etiam Latini in initiis epistolarum interdum omittunt vocem: salutem, e. g. *Cicero Varroni, Dolabellae* etc. δȣλος Ἰησȣ χρισȣ) *Minister Iesu Messiae.* Sicut autem servus, sive minister regis, est nomen dignitatis, ita et hic: *minister Messiae.* Sic Prophetae V. T. עֶבֶד יְהוָה appellare se solebant. Cf. Ios. I, 1. Iud. II, 8. Ps. CXXXII, 10. κλητὸς ἀπόςολος) *Vocatus*, constitutus *Apostolus*, i. e. cui munus Apostoli est demandatum; vocatus ab ipso Christo, non ut alii, honorem istum mentitus, 1 Cor. I, 1. De voce ἀπόςολος vide dicta ad Matth. X, 2. ἀφωρισμένος εἰς ἐυαγγέλιον Θεȣ) i. e. ἀφωρ. εἰς τὸ ἐυαγγελίσασθαι τὴν διδαχὴν, τὸν λόγον Θεȣ, *selectus, destinatus ad promulgandam a Deo revelatam doctrinam de vera hominis felicitate.* Hesychius: ἀφωρισμένος ἐκλελεγμένος, διακεκριμένος. Hebraice הִבְדִּיל segregare, quod de populo Israelitico dicitur Lev. XX, 26. Non autem differunt sensu κλητὸς et ἀφωρισμένος. Ἐυαγγέλιον, (de qua voce diximus ad inscriptionem Evangelii Matthaei,) est institutio Apostolorum de Messia, de beneficiis ab eo exspectandis, et de via adipiscendi felicitatem

tem et salutem aeternam, quam Deus per Christum promisit,

2. Ὃ προεπηγγείλατο — ἁγίαις) *Quam* (felicitatis doctrinam) *Deus promiserat per Prophetas suos in scripturis sacris.* In verbo προεπηγγείλατο est emphasis. Significatur nempe, aliud esse ipsum Evangelium (felicitatis doctrinam) aliud autem *promissionem* de Evangelio, s. de ea doctrina, quae viam ad veram felicitatem monstrat. Ipsum Evangelium Christus demum annunciare coepit; sed Prophetae, i. e. Scriptores divini V. T. promiserunt regem, Davidica stirpe oriundum, populi sui vindicem et servatorem; multa etiam praedixerunt de propagatione verae cognitionis Dei inter omnes gentes. Dum autem Deus per Prophetas *praedixit* ita eventurum, *promisit* quoque; nam id quod praedixerat, erat beneficium. Nonne vero Iesus Christus fuit is, per quem melior haec doctrina propagata, et deinceps per Apostolos longe lateque sparsa est? Cf. intra cap. XVI, 25. inprimis vero Hebr. VIII, 8—13. ubi locus Ieremiae citatur, in quo melior et perfectior religionis forma promittitur. Hoc addit Apostolus propter Iudaizantes, qui calumniabantur, Mosen et Prophetas ab Apostolo contemni, suaque privari auctoritate. Monet igitur, se minime contradicere Mosi et Prophetis. Infra cap. III, 21. XVI, 26. Luc. XXIV, 44—47. Act. XXVI, 22. 23. XV, 8. 13—18.

3. Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ) Hoc refertur ad illud, quod praecessit, εὐαγγέλιον. Explicatur enim, de quo agat illud Evangelium. Cum his verbis connectitur in fine commatis 4. illud; Ἰησοῦ — ἡμῶν. Interiecta v. 3. 4. parenthesi includenda sunt. De significatione υἱὸς θεοῦ vide statim

tim comm. 4. τῦ γενομένυ — σάρκα) *Qui est natus e gente Davidis, quoad humanam sortem et conditionem.* Γενόμενος, *natus*, ut Gal. IV, 4. Io. I, 14. Σάρξ, hebr. בשר habet significationes *primarias* sequentes: *ipsa caro*; *totum corpus animale*, carne et ossibus constans, Levit. XIX, 28. Act. II, 31, Rom. II, 28. etc, *totum animans*, corpore et anima constans, Ps. LXV, 3. Iob. XXXIV, 13. *homines ipsi*, Ps. CXLV, 21. Matth. XXIV, 22. Rom. III, 20. Ex his significationibus primariis ortae sunt multae aliae *secundariae*, per quendam orationis tropum. Huc referenda est notio ea, qua σάρξ denotat *externam hominis conditionem*, corpore inprimis conspicuam, internae hominis dignitati oppositam, statum viliorem et tenuiorem. Σπέρμα, hebr. זרע, pro graeco γενεὰ, γένος,

4. Τῦ ὁρισθέντος — νεκρῶν) *Qui tamen efficaciter declaratus est filius Dei, per vim divinam ab eo tempore, quo in vitam rediit.* Voce ὁ υἱὸς τῦ θεῦ plerumque significatur promissus ille Ps. II. rex et dominus, nomine Filii Dei ibi insignitus. Io. I, 50. XI, 27. Unde Iudaei Messiam, quem expectabant, filium Dei nominabant. Alibi *filius Dei* est is, qui locum Dei tenet inter homines, Io. X, 34—37. sensu fere eodem. Videtur igitur hoc etiam loco ὁ υἱὸς τῦ θεῦ Synonymum esse τῦ Χριςῦ. Potest tamen simul etiam respici ad *divinum illud*, quod in Iesu est, et quo inprimis ab omnibus aliis hominibus discernitur; nam opponitur τῷ γενομένῳ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, v. 3. Τῦ ὁρισθέντος, i. e, δειχθέντος, ἀποφανθέντος, κριθέντος, ut *Chrysostomus* explicat. Ὁρίζειν nempe est *definire*, *plane declarare*. Act. XVII,

XVII. 31. Ἐν δυνάμει, pro adverbo δυνατῶς, *potenter*, i. e. *efficaciter, nachdrücklich, auf eine überzeugende Art*; nam potens argumentum est efficax argumentum ad faciendam fidem. Κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, est idem quod πνεῦμα ἅγιον, abstracto ἁγιωσύνης posito pro concreto, ut alias est σῶμα τῆς ταπεινώσεως Phil. II, 21. pro σώματι ταπεινῷ, aut υἱὸς τῆς ἀγάπης Col. I, 13. pro ἀγαπητῷ et in sexcentis aliis. Sed πνεῦμα ἅγιον h. l. nec est *divina natura* Christi, ut *Heumannus* aliique voluerunt, nec *conditio Christi excelsior*, quod probare voluit Anonymus in Eichhornii *Repertorio, für bibl. und morgenl. Litteratur*, P. II. p. 1. sqq. Istas interpretationes nec usui loquendi, nec contextui esse consentaneas egregie demonstravit Ven. Io. Aug. Noesselt in dispus. qua illustratur τὸ πνεῦμα τῆς ἁγιωσύνης Rom. I, 4. Vid. eius exercitationes ad Sacrarum scripturarum interpretationem, Halae, 1803. p. 119. sqq. Ipse per πν. ἁγιως. intelligit vim illam divinam, qua Iesus factus est Sanctus, i. e. Filius Dei. Luc. I, 35. Luc. IV, 18. 34. Io. X, 36. 1 Tim. III, 16. Ex mea sententia intelligi potest vis et divina potestas, cuius documenta Christus dedit post resurrectionem, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Apostolis tribuens vim patrandi miracula, et dona ad tradendam et propagandam religionem necessaria. *Chrysostomus*, *Theodoretus*, aliique Veteres per *Spiritum sanctum* intelligunt effusionem spiritus sancti, vel *dona eximia* post resurrectionem Christi per operationes spiritus sancti in Apostolos aliosque discipulos collata; quod eodem recidit. Κατὰ *per*, ut 1 Cor. XII, 8. aliisque locis. Quum nimirum Christus ex mortuis in vitam revocatis, et in coelum evectus, Spiritum sanctum largissime super Iudaeos et gentes effudisset,

tum

tum manifestatum, ac tanquam de coelo pronuntiatum est, ipsum esse Dei filium, summa potestate praeditum, et a toto humano genere agnoscendum atque colendum. Cf. Act. II, 33. 36.

5. Δι' ὃ — ἀποστολὴν) *Cuius beneficio accepi munus Apostolicum.* Ἓν διὰ δυοῖν, i. e. χάριν ἀποστολῆς. *beneficium muneris Apostolici.* Gal. II, 8. 9. Eph. III, 2. 7. 8. χάρις, beneficium. Ἀποστολή, *munus Apostolicum.* Ἐλάβομεν ad solum Paulum referri potest, de se ipso saepius numero multitudinis scribentem. Aliis χάρις est *gratia divina*, ut sit sensus: *gratia divina atque adeo* (καὶ) *ipsa muneris Apostolici dignitas mihi contigit.* Εἰς ὑπακοὴν — ἔθνεσιν) *Ut suadeam omnibus gentibus obsequium doctrinae eius praestandum*, quasi esset: ὥστε πείθειν ἡμᾶς πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὴν ὑπακοὴν τῆς πίστεως, i. e. ἵνα ὑπακούωσι τῇ πίστει. Ὑπακοή, *obsequium.* Πίστις, אמונה, *religionis doctrina*, ut Ps. LXXXVI, 11. Gal. I, 23. 1 Tim. IV, 6. Sic caussam affert, cur ad *Romanos* scripserit, quos nondum viderat. Universe enim munus Apostoli ad *Iudaeos* et *gentiles* spectabat. Ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ vulgo referunt ad ὑπακ. πίστ. pro εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. *Koppe* coniungit cum χάριν κ. ἀπ. *sein Apostelamt, die Ehre sein Apostel zu seyn.* Vertenda esse videntur haec verba: *propter nomen ipsius propter ipsum*, i. e. *in ipsius* (*Christi*) *honorem*, ut Christus agnoscatur et colatur inter omnes gentes. Ὑπὲρ *propter*, τὸ ὄνομα αὐτοῦ, i. e. αὐτός, שמו.

6. Ἐν οἷς — χριστοῦ) *Quorum in numero vos quoque estis, quippe a Iesu Chsisto vocati*, per institutionem adducti ad religionem Christianam. Κλητὸς proprie

eſt is, cui deſtinatum et oblatum eſt aliquod beneficium, nominatim is, cui deſtinatum eſt beneficium religionis chriſtianae. Cf. infra c. VIII, 9.

7. Πᾶσι — κλητοῖς ἁγίοις) *Omnibus Romae Deo dilectis, qui Christo nomen dederunt.* Poſt Ῥώμῃ delendum eſt comma. Ἅγιοι dicuntur Chriſtiani, quemadmodum Iudaei in V. T. עַם קָדוֹשׁ, קְדוֹשִׁים, *Deo consecrati, Deo cari,* inter quos verior cognitio Dei et verior cultus eſt. χάρις — χριϛȣ) *Favor Dei patris nostri et Iesu Christi, et prospera omnia vobis* (contingant). χάρις, *favor divinus,* vel tota phraſis χαρ. ὑμῖν ponitur pro: χαίρειν, εὐπράττειν. Εἰρήνη, שָׁלוֹם *prospera omnia,* ut ſaepe. Verbum πληθυνθείη in eadem formula additur, 1 Petr. I, 2. et 2 Petr. I, 2.

8. Quae nunc ſequuntur ad v. 17. pertinent ad praefationem, et continent captationem benevolentiae. Laudat Apoſtolus Romanorum Chriſtianorum in religione conſtantiam, ac teſtatur ſuum erga ipſos ſtudium, eosque videndi deſiderium. Πρῶτον μὲν εὐχαριϛῶ τῷ Θεῷ μȣ) *Ante omnia, inprimis gratias ago Deo meo,* vel conciſe dictum pro πρῶτον μέν θέλω εἰδέναι ὑμᾶς, ὅτι εὐχαρ. τ. θ. μ. *Ante omnia sciatis velim, me gratias agere* etc. Πρῶτον h. l. non eſt ordinis particula, reſpiciens *secundum,* ſed intenſionis, ſignificans *inprimis,* ut apud Ioseph. Ant. X, 10. 5. Εὐχαριϛεῖν τινι, *gratias agere,* hoc ſenſu apud bonos Scriptores occurrere, *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. probant. Scriptores Attici χάριν εἰδέναι uſurpant. διὰ Ἰησȣ̃ χριϛȣ̃) i. e. *tanquam Iesu Christi discipulus s. legatus.* Similis phraſis extat c. II, 26. ubi διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτης νόμȣ eſt is, qui *tanquam*

quam Iudaeus, f. quum fcriptam legem habeat, et circumcifus fit, tamen violat illam legem. Ergo non opus eft, ut haec verba διὰ Ἰησȣ̃ Χριςȣ̃ referamus ad τῷ Θεῷ μȣ, et explicemus *quem per et propter Christum ut Deum mihi propitium veneror.* Ὑπὲρ, i. e. ἕνεκα ὑμῶν, ἡ πίςις ὑμῶν) *Obsequium vestrum erga Iesu doctrinam.* Nam πιςεύειν τινι, f. εἰς τινα, faepe exprimit *obsequium erga doctorem quemvis, qui divinitus missum se profitetur*, inprimis vero obfequium erga doctrinam Chrifti. Matth. XXI, 25. 32. Io. II, 11. καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ) *Praedicatur* (laudatur) *in toto mundo*, ubicunque nempe funt Chriftiani, in toto orbe Romano. Cf. notata ad Luc. II, 1.

9. Μάρτυς — ποιȣ̃μαι) *Testem enim habeo Deum, quem toto animo colo, in tradendo Evangelio filii eius, me indesinenter mentionem vestri facere.* Ὧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μȣ) *Cui servio* (quem colo) *ex toto animo.* Λατρεύειν τῷ Θεῷ hebr. עָבַד אֶת יְהוָֹה, *colere, venerari Deum*, amore et obfequio. Exod. IV, 23. Deut. VI, 13. X. 12. et aliis locis. Ἐν τῷ πνεύματί μȣ, non in fpeciem, non tantum inter Iudaeos, fed etiam in gentibus, fine ftudio partium aut commodi. Sic τὸ πνεῦμα ἡμῶν eft *animus noster*, Rom. VIII, 16. ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τȣ̃ υἱȣ̃ αὐτȣ̃) *In tradendo Evangelio filii eius.* Εὐαγγέλιον, *praedicatio Evangelii.* Τȣ̃ υἱȣ̃, pro: περί τ. υ. Alii ἐν τῷ εὐαγγ. dictum effe volunt pro: κατὰ τὸ εὐαγγ. *secundum doctrinae Iesu Christi praecepta*, vel διὰ τȣ̃ εὐαγγ. *vi promissorum divinorum, quae continet doctrina Iesu Christi.*

10.

10. Πάντοτε — πρὸς ὑμᾶς) *Ita ut semper in precibus meis orem, ut tandem aliquando mihi contingat felicitas veniendi ad vos.* Verba: πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μȣ a nonnullis iunguntur antecedentibus. Tum vero redundaret πάντοτε, quia ἀδιαλείπτως praeceſſit. Ἐυοδȣ̃σθαι vi etymologiae notat *fortunatum iter habere*, imo et generatim *prosperos habere successus.* Poſterior haec notio multo eſt frequentior, et 3 Io. 2. bis occurrit. Sic ſaepe apud LXX. interpr. et apocryphos V. T. In teſtam. 12. Patriarch. ἐάν τις ὑπὲρ ὑμᾶς ἐυοδȣ̃ται, μὴ λυπεῖσθε. *Si quis vobis fortunatior est, ne lugeatis.* Et tautologicum fere eſſet, ſi per ἐυοδȣ̃σθαι *iter* exprimeretur, quod iam ver vocem ἐλθεῖν ſatis ſignificatur.

11. Ἐπιποθῶ — ϛηριχθῆναι ὑμᾶς) *Cupio enim vos videre, ut tribuam vobis aliquod beneficium ad animum vestrum pertinens, ut vos confirmemini* (in ſide). Χάρισμα πνευματικὸν eſt quodvis beneficium, quod ad animum hominis (πνȣ̃μα) pertinet, ſeu *quod Christiano homini per doctrinam christianam contingit*; nam πνȣ̃μα interdum etiam ſublimiorem doctrinam, chriſtianam nempe, ſignificat.

12. Τȣ̃το — καὶ ἐμȣ̃) *Hoc autem ita interpretor, ut mutuum inter nos gaudium percipiamus, per mutuam scilicet fidem, vestram simul et meam.* συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν) *Ut communis vobiscum gaudii particeps fiam.* Παρακαλεῖσθαι eſt *gaudere, gaudiis frui*, ut Luc. XVI, 25. 'Mitigat et mollit, quod prius dixerat, ne ſuſpicarentur, ſe a Paulo tanquam infirmos contemni. Ego viciſſim a vobis fructum, gaudium, et ſolamen percipiam, ut in amicorum congreſſibus fieri ſolet.

13. Ὀυ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν) *Sciendum autem est*. Nam habet haec phrafis eandem vim, quam ὀυκ ἀγνοητέον, vel ὀυ δεῖ δὲ ἀγνοεῖν, apud Philonem. ἵνα καρπόν τινα σχῶ) *Ut fructum aliquem consequar*. Nam ἔχειν faepe notat, *consequi*, *obtinere*. Dionyf. Ant. L. VI. τὰ μέγιςα ἕξοντες ἀγαθὰ, *maxima consecuturi bona*. Poffet etiam verti: *Ut fructum aliquem exhibeam*. Quanquam enim oppido rarum eft, ut ἔχειν ponatur pro παρέχειν, fat frequens vero ut notet: *obtinere*; contextus tamen (v. 14. 15.) huic explicationi favet.

14. Ἕλλησί τε — ὀφειλήτης ἐιμὶ) *Graecis aeque ac barbaris, cultis aeque ac incultis debeo* (officium docendi.) Βάρβαροι funt populi omnes, qui non Graeci. Βαρβαρόν ἐςιν ὄνομα τό ὀυχ ἑλληνικὸν, docente Ammonio. *Plato* Polit. Ἀνθρώπινον γένος ὁι πολλοὶ διανέμεσιν, το μὲν ἑλληνικὸν ὡς ἓν ἀπὸ πάντων ἀφαιρεῦντες χωρὶς, σύμπασι δὲ τοῖς ἄλλοις γένεσιν, ἀπείροις ὀυσιν — βάρβαρον μιᾶ κλήσει προσεἶποντες ἀυτὸ, διὰ ταύτην τὴν κλῆσιν καὶ γένος ἓν ἀυτὸ ἐναι προσδοκῶσιν. Strabo I. ὀυκ ἐπαινέσας τὲς δίχα διαιρεῦντας ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων πλῆθος, ἐις τε Ἕλληνας καὶ βαρβάρες. Per βαρβάρες itaque *Romani* etiam intelliguntur. Nec ulla convicii notio voci βαρβάρε apud Veteres adhaefit, quae recentioribus demum temporibus ei acceffit. Nolim tamen operofe difputare, utro nomine h. l. comprehendantur ab Apoftolo Romani, an Ἕλλησι annumerentur an βαρβάροις? Ufus videtur effe hac formula, ad exprimendam univerfalitatem. Ἀνόητος, *amens, demens*, h. l. eft *incultus*, *rudis*; σοφὸς autem *cultus*; nam praeceffferat: Graeci et barbari. Conftat autem *Graecos* effe cultos, *barbaros* incultos. Hefychius: Ἕλ-

λῆνες, φρόνιμοι, ἤτοι σοφοί. Βάρβαροι οἱ ἀπαίδευτοι. ὀφειλέτης εἰμί) *Debeo*, officia nempe muneris Apoſtolici, quod mihi mandatum eſt. *Miror*, *Koppium* potius vertere: *Multis enim diversissimisque hominum generibus ipse quam plurimum gaudii et solaminis debeo.* Repugnat enim contextus, v. 15. Vulgari interpretationi favet etiam inf. c. XIII, 8.

15. Οὕτω τὸ κατ᾽ ἐμὲ πρόθυμον) I. e. τὸ πρόθυμόν μοι ἐστί. *Adeoque paratus sum.* Πρόθυμον ſubſtantive adhibetur, ita ut idem quod προθυμία, *promtitudinem, voluntatem, desiderium* ſignificet. *Euripid.* Iphig. in Taur. etiam uti noſtro loco infinit. habet ſequentem. Dicit ibi Iphigenia v. 989. τὸ μὲν πρόθυμον πρίν σε δεῦρ᾽ ἐλθεῖν ἔχω. Ἄργει γενέσθαι, *voluntatem equidem habui, priusquam huc venires, Argos proficisci.* Coniungi poſſunt verba τὸ κατ᾽ ἐμὲ πρόθυμον, et verti: *propositum meum est.* Nam κατὰ c. Accuſ. ſaepe ponitur pro Genitivo, ut εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον, pro Ματθαίου, Sic Act. XXVII. 2. τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, *loca Asiae.* Thucydides L. I. τὰ κατὰ Παυσανίαν — καὶ Θεμιστοκλέα, *facta Pausaniae — et Themistoclis.* Alii poſt ἐμὲ poſito commate vertunt: *Quantum quidem in me est, vehementer cupio etc.*

16. Οὐ γὰρ — χριστοῦ) *Nam honori mihi duco munus tradendi religionem christianam.* Verſiones antiquiſſimae, ut et codices optimi et Patres in omittenda voce χριστοῦ conſentiunt. οὐκ ἐπαισχύνομαι, per μείωσιν pro: *honori mihi duco* Evangelium praedicare. Iudaei, inquit Apoſtolus, convitiis me proſcindunt, vocantes Apoſtatam; gentes me vexant; omnes ad mortem ignominioſam me depoſcunt. Sed pudorem et contumelias contemno, ut Do-

Dominus meus, Hebr. XII, 2. imo haec honorifica mihi esse exiſtimo. Aperte omnia doceo. Contumeliae me nec terrent, nec ad ſilentium redigunt. Εὐαγγέλιον h. l. eſt *annunciatio Evangelii, institutio in religione christiana.* δύναμις — πιστεύοντι) *Etenim inest ei vis summa conferendae salutis in omnes, qui crediderint*; vel δύναμις abſtr. pro concreto: *insigniter potens vel efficax*, vel etiam pro διδαχὴ θεία δυναμένη σώζειν. Hanc vim et efficaciam ducendi nos ad σωτηρίαν, i. e. ad ſcientiam, tranquillitatem mentis, et vitae emendationem, atque ad ſempiternam felicitatem, habet doctrina per ipſum argumentum ſuum, (Innhalt.) Nunquam potentius Deus id egit, ut hominum animos ſanaret, iisque ſalutem aeternam conferret, quam nunc per Evangelium. Sicut vero medicamentum non prodeſt, niſi hauſtum, ita nec Evangelium niſi fides ei habeatur. Quare addit Apoſtolus: παντὶ τῷ πιστεύοντι. πιστεύειν autem h. l. eſt *religionem christianam suscipere*, aſſenſum ei praebere, eaque recte uti tanquam medio ſalutis efficaciſſimo. Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι) Poſt Alexandri M. expeditionem gentiles omnes a Iudaeis *Graeci* appellari coeperunt, quia Graecos magis noverant Iudaei. Quare *Syrus* h. l. τοὺς Ἕλληνας ſtatim *gentiles* interpretatus eſt. *Iudaeis* πρῶτον profuit Evangelii doctrina, quia a Ieſu ipſo, et deinde ab Apoſtolis primum Iudaeis annunciandum fuit Evangelium. Act. III, 25. 96. XIII, 46. Iudaeis primo loco tradi debebat doctrina Chriſti. Hoc et ſequenti commate 17. continetur primaria theſis, quam in dogmatica huius epiſtolae parte tractat Apoſtolus, quae eſt haec: *religionem christianam esse medium efficacissimum perducendi quosvis homines qui eam suscipiant, sive sint Iudaei sive Pagani, ad*

veram felicitatem et aeternam salutem, nec ad eam rem opus esse amplius Iudaismo.

17. Δικαιοσύνη — ζήσεται) *Nam per eam* (religionem christianam, εὐαγγέλιον, v. 16. *manifestur beneficium divinum, quod tribuitur propter fidem* (fiduciam in Deo repositam) *credentibus*, fiduciam hanc habentibus,) *ut in hac etiam re valeat illud, quoc scriptum est: Pius per fiduciam servabitur.* Est in his verbis aetiologia prioris commatis 16. Caussa nempe indicatur, cur religio christiana agnoscenda sit pro efficacissimo medio salutis. Δικαιοσύνη ut hebraicum צְדָקָה saepe significat *favorem, beneficium.* Ps. CXLII, 1. Intelligitur illud beneficium quo Deus credentibus peccata remittit gratis, propter Christum, non ob legis Mosaicae observationem. Huius beneficii participes felicitate fruuntur. Unde in eadem re Paulus promiscue utitur verbis δικαιοῦν τὰ ἔθνη, et εὐλογεῖν τὰ ἔθνη, Gal. III, 8. 9. 14. Genitivus Θεοῦ indicat eum, a quo proficiscatur et tribuatur illud beneficium. Vide uberiorem vocabulorum δικαιοῦσθαι et δικαιοσύνη explicationem infra c. III, 20—22. Ἀποκαλύπτεσθαι *revelari, manifestari* dicitur, quod antea ignotum erat. Ἐν αὐτῷ, sc. εὐαγγελίῳ, *per religionem christianam*, Πίστιν autem, quae ex parte hominis requiritur, esse fiduciam in promissionibus divinis reponendam, patet ex loco Habacuci, qui statim additur, et ex uberiore Apostoli tractatione c. III, 20. sqq. Opponitur persuasioni Iudaeorum, qui se propter sua merita et Iudaismi observationem consequi posse δικαιοσύνην Θεοῦ, putabant, quae opinio in sequentibus refellitur. Ἐκ πίστεως, *propter fidem*, ut hebr. מִן. Ita statim in sequentibus sumitur. Εἰς πίστιν, *cre-*

credentibus f. *in credentes.* Sic etiam Gal. III, 25. ἡ πίςις fumitur pro πιςέυοντες, ad fimilitudinem vocum ἀκροβυςίας et περιτομῆς. *Koppe* verba ἐκ πίςεως εἰς πίςιν refert ad δικαοσύνη, et εἰς πιςιν pro ἐπὶ πίςει accipiendum fupplendumque δοθεῖσα, exiftimat, ut fit popularis loquendi modus; quo folemus appetere ea, in quibus infignem quandam vim ineffe fignificare volumus, ut Rom. VI, 19, 2 Cor. II, 16. Io. I, 10. Senfus: *Nulli alii rei nisi fidei* tribuenda eft felicitas a Deo hominibus conftituta. Aliis δικαιοσύνη θεȣ̃ h. l. eft iuftitia et aequitas Dei, rectoris et gubernatoris mundi, quae ante promulgationem Evangelii nondum in clara luce pofita erat. Iudaeis enim impofitum erat onus durum; gentes vero videbantur plane negligi: tantum inter Iudaeos et Gentes difcrimen erat, ut non eiusdem regis fubditi, nec eiusdem patris filii effe viderentur. Doctrina demum Chrifti Deum abfolvit, quia ex ea intelligitur, Deum effe aequum, iuftum et bonum erga omnes. *Origenes*: Iuftitia enim Dei in Evangelio revelatur per id, quod a falute nemo excipitur, five Iudaeus, five Graecus, five barbarus veniat, Cf. c. II, 11. III, 4. 21. 22. 26. 29. 30. Sed priorem explicationem praefero. καθὼς γέγραπται, *ut hic etiam valeat, et recte applicari possit illud, quod scriptum est.* ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίςεως ζήσεται) *Pius per fidem* (et fiduciam in Deo repofitam) *felix erit,* et beatus. Nam ζῆν ex hebraismo faepe notat *felicem esse.* Locus eft Habac, II, 4. Quod ibi Propheta de liberatione Iudaeorum Deo confiforum ab invafione Babylonica fcripfit, id potiori iure de falute aeterna, quam Deus omnibus Chrifto credentibus collaturus eft, dici poteft. Ponit ergo Apoftolus praeftantiam religionis chriftianae in eo, quod ea

nobis viam monſtret conſequendi favorem Dei et veram felicitatem, et quidem nullo habito reſpectu ad propria hominis merita, ſive legis obſervationem, qua gloriabantur Iudaei.

18. Incipit ipſa tractatio. Et primo quidem Apoſtolus deſcribit totius fere generis humani contagionem moralem, ſeu prolapſionem in vitae morumque depravationem peſſimam. Itaque ſcelerum et flagitiorum accuſantur atque convincuntur 1) pagani inde a v. 18. usque ad finem capitis I. 2) Iudaei c. II. quos illis nihil meliores eſſe docetur c. III, 1—19. 3) utrique c. III, 20. 22. 23. Argumentatur Apoſtolus *enthymemate rhetorico* illius formae, quae eſt ex conſequentibus, ita: Neque Pagani religione *naturali*, neque Iudaei ea, quam Moſes inſtituerat, ad ineundam vitae rectitudinem et perfruendam ſalutem, flecti animo potuerunt: ideo δικαιοσύνη Θεȣ̃, melior illa, et conſilio divino, procurandae conferendaeque generi humano ſalutis accommodatior ratio, perquàm optabilis, et quam omnes ingrediantur, digniſſima eſt. Exornat autem ita argumentationem, ut *primo* generaliter, apertum eſſe moneat, Deum connectere mala cum ſui contemtu eorum hominum, qui, quam edoceri potuiſſent, veritatem, per laevem mentem reprimant atque infirment; *deinde* doceat quoque, dediſſe Deum paganis certa adminicula quum *cognitionis*, tum *actionis*; proxime admoviſſe ipſis et ſui cognoſcendi pieque reverendi, et rectum a pravo diſcernendi facultatem atque occaſionem, c. I, 19. 20. 22. c. II, 34. 15. 26. 27. *tandem* vero oſtendat, eos nihilo tamen magis ab idololatria et vita turpiſſima coerceri aut avocari potuiſſe. Sic nexum egregie conſtituit *Frid. Sam. Winterberg* in Periculo exeget. II. in cap. VII. ad Rom. pag.

22.

22. f. Ἀποκαλύπτεται — κατεχόντων) *Declaratur autem indignatio Dei maiestate pleni in quaevis peccata et scelera hominum, qui vim veritatis improbe impediunt.* Ὀργὴ Θεοῦ, *indignatio divina.* Deus nempe diſcrimen boni malique ſanxit, annexis bono commodis, malo incommodis, ut homines illud diſcrimen experirentur. Hoc ita eſſe exemplis et Profanorum et Iudaeorum oſtendit Apoſtolus in ſequentibus. Ἀπ᾽ οὐρανοῦ, iunge cum Θεοῦ. Pſ. XIV, 2. Pſ. II, 4. 5. Ἀποκαλύπτεται, *manifestatur, declaratur.* Ἀσέβεια, peccata, quae directe in Deum feruntur. Ἀδικία, peccata adverſus homines. Aliis ſunt ſynonyma, quibus exprimuntur flagitia omnia, ſive illa cultu idolorum, ſive aliis vitiis et ſceleribus contineantur. τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων) *Qui veritatem improbe impediunt*, i. e. improbis moribus ſuis impediunt vim religionis, ne ſe exſerere queat. *Die das Gefühl des Wahren boshafter Weise unterdrücken.* Nam omnis ſenſus honeſti et boni malis moribus ſenſim opprimitur. Κατέχειν h. l. eſt *impedire.* Heſychius, κατέχειν, κρατεῖν, κωλύειν, συνέχειν. Ἀλήθεια, אֱמֶת. *omne verum*, vel potius ſenſus veri et honeſti, ſive illud natura, ſive revelatione homini innoteſcat. Ἐν ἀδικίᾳ, verte adverbialiter: *improbe, malitiose.* Quomodo malitioſe oppreſſerint ſenſum veri et honeſti gentiles et Iudaei, ſtatim oſtendit Apoſtolus. Quonam vero modo Deus manifeſtaverit ὀργὴν, et caſtigaverit hanc improbitatem, id docet v. 24. ſqq.

19. Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς) *Siquidem notitia Dei manifeste est inter eos;* i. e. facile poſſent cognoſcere Deum, ſi vellent. Γνωστὸν τοῦ Θεοῦ idem

esse videtur ac *γνῶσις θεοῦ, cognitio Dei.* Amat Paulus adiectiva neutrius generis loco substantivorum. Sic τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ, Rom. II, 4. Cf. etiam cap. VIII, 3. IX, 22. 1 Cor. I, 25. Alii vertunt: *cognoscibile Dei. Arrian.* Lib. II, c. 20. γινώσκε, ὅτι οὐδέν ἐστι γνωστὸν, ἀλλὰ πάντα ἀτέκμαρτα; *scito, quod nihil sciri* sive cognosci et certo percipi *possit, sed quod omnia sint obscura.* Sic τὸ αἰσθητὸν, *sensibile,* τὸ νοητὸν *intelligibile,* τὸ ὁρατὸν *visibile.* Quid de Deo ex natura cognosci *possit,* Apostolus ipse explicat in sequentibus, v. 20. Ἐν ἀυτοῖς sc. ἔθνεσι. Ἐν vel redundat, ut saepe hebr. ב, vel vertendum *inter,* ut 1 Cor. XI, 19. Phil. I, 13. θεὸς γὰρ ἀυτοῖς ἐφανέρωσε, *Deus enim occasionem iis praebuit adipiscendi hanc notitiam.* Φανεροῦν, *manifestare, docere,* ad omnium notitiam perducere.

20. Τὰ γὰρ ἀόρατα — θειότης) Sensus est: *Quae enim* (in se) *conspici non potest aeterna ipsius vis et divinitas, conspicitur tamen inde a mundo condito, et rebus creatis intellecta.* Manifestum est enim verbis: ἥτε ἀΐδιος etc. explicari, quaenam sint τὰ ἀόρατα τοῦ θεοῦ. Aristoteles de Mundo, VI. πάσῃ θνητῇ φύσει γενόμενος ἀθεώρητος, ἀπ' ἀυτῶν τῶν ἔργων θεωρεῖται ὁ θεὸς Cic. Tuscul. I, 29. *Deum non vides, tamen — Deum agnoscis ex operibus eius.* Ἀπὸ κτίσεως κόσμου, i. e. ἐξ οὗ ἐκτίσθη ὁ κόσμος, Io. XV, 27. Matth. XIII, 35. τα ποιήματα, i. e. ἔργα, universa rerum natura, gubernatio gentium singulorumque hominum etc. Νοούμενα καθορᾶται, *mente animoque cernuntur.* Δύναμις καὶ θειότης, sunt synonyma עז וכבוד, *divina eius maiestas.* Vid. Kopp. in h. l.

21. Etiamsi vero Deus paganis magna et sui documenta et incitamenta ad honestatem proposuerat, ruerunt tamen

tamen in deterius. γνόντες τὸν Θεὸν) *Quum potuissent cognoscere Deum.* Verbum, quod actionem notat, de facultate f. poteſtate agendi ſaepe eſt intelligendum, e. g. Matth. VII, 16. XII, 31. Deinde etiam Pagani nonnulli cognoverunt quidem exiſtentiam Dei creatoris, ſed non coluerunt eum ut Deum, ut ſtatim dicitur. *Chrysippus* apud *Ciceronem* de natura Deorum: (Lib. II. c. 6.) *Sic est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam Deum?* Ibid. c. 2. *Quid potest esse tam apertum, tamque perspicuum, quum coelum suspeximus, coelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo haec regantur?* Adde inſignem locum Lib. II, c. 37. *Si essent, qui sub terra semper habitavissent* etc. οὐχ' ὡς — εὐχαρίστησαν) *Non tanquam Deum pie coluerunt, sive adorarunt.* Δοξάζειν, *colere propter ipsas numinis virtutes,* hebr. כִּבֵּד Ieſ. XLIII. 23. Εὐχαρίστεῖν, *colere propter beneficia in nos collata*; quare ut hebr. בֵּרֵךְ ad ipſam *pietatem* univerſe ſpectatam transfertur. Ipſe Deus κατ' ἐξοχὴν dicitur בָּרוּךְ, ὁ εὐλογητός, i. e. *numen adorandum.* ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν) *Sed in idololatriam prolapsi sunt, opiniones suas perversas secuti.* Ματαιοῦσθαι conferri poteſt vel cum hebr. הִתְהַבֵּל *decipi re vana,* vel cum הִסְכִּיל *stulte egit.* Utrumque ſaepe a Prophetis refertur ad idolatriae vanitatem. Sicut μάταια, hebr. הֲבָלִים ſaepe ſunt *idola,* quippe vana, ita etiam ματαιοῦσθαι dicitur de idolo-

rum

rum cultu et cultoribus, e. g. 2 Reg. XVII, 15. Ierem. II, 5. Διαλογισμοὶ, vocabulum μέσον, h. l. in malam partem dicitur de cogitationibus et opinionibus pravis, et perverſis. ἐσκοτίσθη — καρδία) *Crassis* (ignorantiae) *tenebris circumfusa est stupida mens eorum.* Vere dictum Prov. XIX, 3. *Stultitia hominis pervertit viam eius.* i. e. mores corrumpit. Hoc praecipue valet de idololatriae ſtultitia, quae impietatem et mores peſſimos attulit.

22. Φάσκοντες — ἐμωράνθησαν) *Quum sapientes se esse existimarent, fatuos se esse declararunt.* Φάσκειν *haberi velle.* Ariſtoph. in Ran. Act. III. Scen. 1. ſub init. ὅτι δοῦλος ὢν ἄφασκες εἶναι δεσπότης, *quod quum servus esses, herum te venditares.*

23. Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν κ. τ. λ.) *Nam commutarunt maiestatem Dei immortalis cum simulacris mortalium hominum etc.* *Pro Deo immortali coluerunt simulacra hominum* etc. Καὶ, ut ſaepe hebr. ו h. l. valet *nam.* Ratio enim redditur, cur pro fatuis habendi ſint illi ſapientes, v. 21. Ceterum ſimiles his locutiones vide Pſ. CVI, 20. Ierem. II, 11. Ἀλλάσσειν, *commutare, vertauschen.* Δόξα θεοῦ, glorioſus Deus. Ἄφθαρτος, immortalis, 1 Cor. XV, 12. Ἐν, ſicut hebr. ב denotat *cum.* Ὁμοίωμα εἰκόνος idem eſt ac ὁμοίωμα καὶ εἰκών vel genitiv. εἰκόνος pro adiectiv. εἰκόνικον, *simulacrum iconicum*, Sueton. effigies ad vivum factae, *Aegyptii Graeci* et *Romani*, quo magis ſapientiam ſuam iactitabant, eo ſtultiorem omnis generis idololatriam ſectati ſunt. E genere τῶν ἑρπετῶν inprimis notandus eſt cultus *crocodilorum*, apud Aegyptios uſitatus de quo *Philo*, legat. ad Cai. p. 566. Apud Philoſophos atque politiores homines, i. e. Romanos videtur praecipue veritas et virtus

in-

inveniri debuiffe; at illi ab utraque aberrarunt,] et turpiter officium erga Deum, erga femet ipfos, et erga alios neglexerunt.

24. Διὸ καὶ — ἀκαθαρσίαν) *Quapropter permisit Deus, ut turpibus cupiditatibus (obsequentes) in vitam impuram prolaberentur.* Παραδιδόναι ficut hebr. נתן, interdum eft *permittere.* Act. VII, 42. Oftendit nunc Apoftolus, quomodo Deus animadverterit in impietatem illorum hominum, declaraverit ὀργὴν, v. 18. Erat nempe vulgaris Hebraeorum, ut omnium gentium et hominum fubtiliori philofophiae haud adfuetorum opinio, quicquid fit, five bonum id fuerit five malum, tribuendum effe Deo. Recte ita ftatuitur, quatenus natura hominis, quae Deum habet auctorem, ita eft comparata, ut ex uno peccato plura confequi foleant; ut unum peccatum plura poft fe trahat. Ἀκαθαρσία, *vita impura*, faepe cum πορνείᾳ et ἀσελγείᾳ coniungitur, 2 Cor. XII, 21. Gal. V, 19. Eph. IV, 19. Ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις *sive* pro κατὰ τὰς ἐπιθ. ut verba παρέδωκεν εἰς ἀκαθ. iungantur, *sive*, ἐν pro εἰς, hebr. more, pro: εἰς τὰς ἐπιθυμίας τὰς μάλιστα ἀκαθαρτάς. Hiftoria tefte fcimus, gentes profanas plerasque in innumera fcelera effe prolapfas, hisque flagitiis per idololatriam datam effe occafionem. Non negat tamen Apoftolus, vitiorum origines ex aliis etiam cauffis effe repetendas. τοῦ ἀτιμάζεσθαι — ἑαυτοῖς) *Ut ipsi corporibus suis dedecus inferrent.* Ἐν ἑαυτοῖς, per fefe, fua fponte, cogente nemine. 1 Cor. VI, 18. Contumelia afficit corpus, qui eo abutitur contra naturam.

25. Οἵτινες — ψεύδει) *Qui Deum verum, i. e. cultum Dei veri commutarunt cum mendaciis,* i. e. cum ido-

idolis eorumque cultu. Ἀλήθεια τȣ̃ Θεȣ̃, pro Θεὸς ἀληθινὸς, et ψεῦδος, שֶׁקֶר ut Ierem. XIII, 25. Ies. XXVIII, 15. et aliis locis, eſt Deus falſus, eiusque cultus religioſus, καὶ ἐσεβάσθησαν — κτίσαντα) *Et venerati sunt et coluerunt creaturam magis quam creatorem.* Hoc ſenſu παρὰ aliquoties apud Ioſephum, e. g. Ant. VII, 10, 6. de Simone quodam, Herodis ſervo: ȣ̃τος ἐ̃ιναι ἄξιος ἐλπίσας παρ' ὁντινȣ̃ν, ſe *magis* dignum, *quam* alios exiſtimaret. Ant. XVIII, I, 5. XIX, 2. 5. Scilicet loquitur Apoſtolus de iis Gentilibus, qui non in aeque magna coecitate et ἐιδωλομανίᾳ, uti ceteri fere, verſarentur, ſed una cum idolis ſuis verum etiam Deum colerent, ita tamen, ut iis cultus plus venerationisque, quam huic praeſtarent. Σεβάζεσθαι, pro vulgari σέβεσθαι, *religiose colere.* ὅς ἐςιν — αἰῶνας) *Qui est laudandus in aeternum,* Δοξολογία, frequens Hebraeis, ſed praecipue uſurpari ſolita, ubi aliquid narratur, quod factum dictumve ſit contra maieſtatem Dei. In medio ſermone Paulus teſtatur, quantopere idololatriam averſetur.

26. Διὰ τȣ̃το — ἀτιμίας) *Quapropter Deus permisit eos foedis cupiditatibus*, vel amoribus. Πάθος, *affectus* h. l. eſt nefarius amor venereus, ut ſequentia docent. Unde *Pathici* ſunt *foedae libidini dediti.* Carm. Priap. *Cui mens est pathicae memor puellae.* Ἀτιμία pro adiectivo ἄτιμον. αἵ τε γὰρ θήλειαι — παρὰ φύσιν) *Foeminae eorum commutarunt usum naturalem* (corporum ſuorum) *cum eo qui est contra naturam,* Μετήλλαξαν cum particula ἐις eodem ſenſu, quo id verbum ſequente ἐν bis habuimus, quia Hebraei ב ponunt, quod et per ἐις et per ἐν vertitur. Vocem χρῆσις. *usus,* in

in eodem argumento usurpat Ocellus Lucanus de *univers.* c. 4. ubi utile esse dicit, si sero discat iuvenis, τὴν τῶν ἀφροδισίων χρῆσιν. *Aeschines* in Timarch. τὶς ἐκ ἀπαίδευτος εἶναι δόξῃ, τῇ μὲν γυναικὶ κατὰ φύσιν ἁμαρτανέσῃ χαλεπαίνων, τῷ δὲ παρὰ φύσιν ἑαυτὸν ὑβρισαντι συμβέλῳ χρώμενος; Ovid. Metam. IV, v. 724. Ardetque in virgine virgo etc *Lucianus* Dial. Meretric. V. τοιαύτας γάρ ἐν Λέσβῳ λέγεσι γυναῖκας, ὑπὸ ἀνδρῶν μὲν ἐκ ἐθελέσας αὐτὸ πάσχειν, γυναιξὶ δὲ αὐτὰς πλησιαζέσας, ὥσπερ ἄνδρας. *Mulieres frictrices* commemorat *Tertullianus* de Pallio.

27. Οἱ ἄρσενες — ἀλλήλες) *Mares, relinquentes naturalem usum sexus foeminini, exarserunt pro sua cupiditate erga se invicem.* Ἐξεκαύθησαν, *exarserunt* aestu foedae libidinis correpti. *Virgil.* Ecl. II. 1. Formosum pastor Corydon *ardebat* Alexin. *Servius*: impatienter diligebat. Ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν, *vehementissima cupiditate agitati.* Ὄρεξιν vocat, quo paulo ante ἐπιθυμίας. Non enim amoris nomen meretur talis cupido. Ἄρσενες — ἀπολαμβάνοντες, *ita ut mares cum maribus turpia patrarent, atque sic mercedem dignam erroris sui, in semet ipsis acciperent. Heraclides* de Politiis, dicit de Cretensibus: ταῖς δὲ πρὸς τὲς ἄῤῥενας ἐρωτικαῖς ὁμιλίαις πρῶτοι κεχρῆσθαι, καὶ ἐκ αἰσχρὸν παρ' αὐτοῖς τῦτο. Quantopere puerorum amoribus insanierint Romani non Imperatores solum, verum etiam cives, docere possunt *Suetonius, Tacitus, Horatius, Iuvenalis* et *Artemidorus. Sueton.* Ner. 28. *Puerum Sporum exsectis testibus etiam in muliebrem naturam transfigurare conatus, cum dote et flameo persolenni celeberrimo officio deductum ad se pro uxore habuit. Extatque cuiusdam non inficetus iocus, bene agi potuisse cum rebus huma-*

manis, *si Domitius pater talem habuisset uxorem.* Τῆς πλάνης ἀυτῶν, *sui erroris*, illius erroris de vero Deo. Iſta flagitioſitas fuit merces debita, conſequens, (die natür-liche Folge) *illius erroris*, ergo Deus non eſt auctor et effector illius flagitioſitatis. Ἐν ἑαυτοῖς, i. e. *in suis cor-poribus.* Nam dehoneſtarunt ac debilitarunt ſua corpora. Libido Romanos ſteriles reddidit, ita ut *ius trium libe-rorum* lege Papia ſancitum fuerit.

28. Καὶ καθὼς — ἐπιγνώσει) *Et quemadmodum no-luerunt Deum accuratius cognoscere.* Δοκιμάζειν, adiuncto τῷ ἐκ, Graecis eleganter eſt *nolle.* Ioſephus A. II, 7, 4. τὰ μὲν ἐν ὀνόματα δηλῶσαι τούτων ἐκ ἐδοκίμα-ζον, *nomina illorum nolui recensere.* Poteſt tamen prop-ter ea quae ſequuntur: εἰς ἀδόκιμον νοῦν, phraſis ἐκ ἐδοκίμα-σαν verti *non dignum iudicarunt*, ut in vertendo ſerve-tur paronomaſia. Vid. *Koppe* ad h. l. Θεὸν ἐν ἐπιγ-νώσει ἔχειν idem eſt quod Θεὸν ἐπιγινώσκειν. Nam ver-bum ἔχω, cum quadam Praepoſitione conſtructum, redden-dum eſt cum ſuo caſu per illud Verbum, ad cuius ſignifica-tionem expreſſum nomen proxime accedit. Sic v. c. ἔχειν τινα ἐν ὀργῇ eleganter dicitur pro ὀργίζεσθαί τινι, *alicui irasci*, ἔχειν ἐν αἰτίαις τίνα, pro αἰτιᾶσθαι τινα, *accu-sare aliquem.* παρέδωκεν — νοῦν) *Ita Deus tradidit eos in mentem reprobam*, i. e. permiſit, ut ad mentis per-verſitatem delaberentur. De verbo παρέδωκεν vide ſupra ad v. 24. *Hesychius*: Ἀδόκιμον, πονηρὸν, ἀπόβλητον, ἄχρηστον. Dicitur proprie de metallis, ſ. nummis haud pro-bis, νόμισμα ἀδόκιμον. Unde translate ἀδόκιμος *inep-tum et perversum* denotat. τὰ μὴ καθήκοντα) *Indig-na quaevis facinora.* 2 Macc. VI, 4. Ποιεῖν, quod antecedit, pro: εἰς τὸ ποιεῖν.

29.

29. Πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ — κακίας) *Plenos omnis generis iniustitia, scortatione, nocendi cupiditate, inhonesto lucri studio, malignitate.* Πορνείᾳ, quod editiones post ἀδικίᾳ exhibent, recte omittitur a recentioribus Criticis; deest enim in nonnullis codicibus, et a contextu huius loci est alienum. Recensentur vitia, quibus iniuria infertur aliis, eaque exprimuntur tribus vocibus: ἀδικίᾳ, πονηρίᾳ, κακίᾳ, interiecta voce πλεονεξίας, quae caussam simul omnis ἀδικίας continere solet. Aucta sunt synonyma; ut omnis flagitiorum ambitus exhauriretur: *iniustitia, astutia, cuiusvis generis malitia.* Πλεονεξίᾳ, *habendi cupiditas*, Habsucht. Κακοηθείᾳ, *malignitas, malevolentia*, q. d. κακὸν ἐν τῷ ἤθει, *malum* aliquid in ipsa hominis indole. Innuit studium aliis astu, occulte et sub amicitiae specie nocendi. Praesertim haec *malignitas* studium involvit et habitum dicta et facta aliorum sinistre interpretandi. Iosеph. Ant. XVI, 3. 1.

30. Ψιθυριστὰς) *Susurrones*, i. e. homines, qui crimina et vitia aliorum vel vera vel ficta in clandestinis colloquiis divulgant, et aliis quasi in aures *insusurrant.* Sic Themistius orat. 21. explorat. de Carione dicit, illum nonnisi eo consilio in domos ingressum esse, ἵνα λαλήσῃ καὶ ψιθυρίσῃ, καὶ διαβάλλῃ, *ut loquatur, ut insusurret, ut calumnietur.* καταλάλους) *Calumniatores*, qui absentes perstringunt. Cic. pro Flacco. 3, *in maledicentissima civitate.* θεοστυγεῖς, ὑβριστὰς) *Impios*, vel potius: *Deo infestos, in homines iniurios.* Sic apud Iosephum A. I, 11. 1. Sodomitae describuntur ut tales: εἴς τε ἀνθρώπους ὑβρισταὶ, καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀσεβεῖς, *in homines erant contumeliosi, et in numen divinum impii.*

pii. ὑπερηφάνους ἀλαζόνας) *Superbos, gloriosos,* iactatores. *Theophr*, Ch. 34. ἔςι δὲ ὑπερηφανία καταφρόνησις της πλὴν αὐτῦ τῶν ἄλλων, *Aristophanes* Equit. 269. ἀλαζών. Schol. ὁ μείζονα τῆς ἑαυτῦ ἀξίας κομπάζον καὶ φρονῶν. Plautus II, 19. *Alazon* graece huic nomen eſt Comoediae — Id nos latine glorioſum dicimus. ἐφευρετὰς κακῶν) *Scelerum inventores*, i. e. explicante Theodoreto, qui non ſolum mala vulgo uſitata patrant, ſed etiam alia excogitant. 2 Macc. VII, 31. Tacitus A. IV, 11. *Seianus facinorum omnium repertor habebatur.* Aen. II. 161. *Scelerumque inventor Ulixes.*

31. Ἀσυνέτους. *expertes sensus honesti*. Ἀσύνετος proprie eſt *qui non intelligit, et capit, quae dicuntur*, et hoc quidem loco, ubi de neglectis officiis ſermo eſt, *qui vix intelligit id, quod sensus honesti dictitare solet.* ἀσυνθέτους) *Perfidos*, qui foedera violant. *Hesychius* et *Suidas*: ἀσυνθέτους, μὴ ἐμμένοντας ταῖς συνθήκαις, μὴ συντεθειμένους. ἀςόργους) *Amoris expertes*, etiam erga liberos. Heſychius: ἀςόργους, μὴ ἀγαπῶντας τινα. Atheneus XIV. οἱ καλόμενοι ὄρνιθες μελεαγρίδες — ἐςι δὲ ἀςόργον πρὸς τὰ ἔκγονα τὸ ὄρνεον, καὶ ὀλιγωρεῖ τῶν νεωτέρων. Romani liberos, ſi numerus gravis videretur, aut tolli vetabant, aut iubebant exponi, idque impune; nam et ideo in *lege Pompeia de parricidis* pater, filium enecans, non comprehenditur. *Petronius* 116. In hac urbe nemo liberos tollit, quia quisquis ſuos haeredes habet, nec ad coenas nec ad ſpectacula admittitur. ἀσπόνδους) *Implacabiles*, qui non tantum inita foedera frangunt, ſed etiam implacabili adverſus alios odio fervent. *Hesychius*: ἄσπονδοι, ἄγριοι, ἐχθροὶ, καὶ μὴ μνημονεύοντες

τες φιλίας ἢ διαθέσεως, ἀδιάλλακτοι. *Glossar.* ἀσπόνδους, παραβαίνοντας τὴν μεθ' ὁρκωμοσίας ἀσφάλειαν. Foedera temere et nulla de cauſſa rumpunt: et bella aeterna gerunt

32. Ὅιτινες — πράσσουσι) *Qui etsi legem Dei norunt, (scilicet talia facientes poena esse dignos,) non solum ipsi isthaec faciunt, sed etiam probant talia facientes.* Δικαίωμα, *lex*, quicquid per legem eſt conſtitutum et ſancitum. In verſione Alexandrina hebraico חק et חקה reſpondet Exod. XV, 25. 26. Levit. XXV, 18. H. l. intelligitur lex naturalis, gentilibus etiam cognita, quae tandem a Deo derivatur. Τοιαῦτα, tum ante enumerata, tum iſtis ſimilia. ἄξιοι θανάτου) *Digni poena;* digni qui miſere pereant. C. II, 9. Gen. II, 17. Ezech. III, 17. ſqq. Συνευδοκεῖν τοῖς ἄλλοις proprie eſt *cum aliis velle. cum aliis delectari aliqua re*, deinde vero ſocium eſſe eorum, quae alii faciunt, eaque probare. Cf. Luc. XI, 48. Hactenus deſcripſerat Apoſtolus mores Ethnicorum, quales iſto tempore maxima ex parte erant. Progreditur nunc c. II. ad Iudaeos, et oſtendit pleroſque eorum non meliores illis fuiſſe.

CAP. II.

1. Διὸ — κρίνων) *Quapropter tu etiam inexcusabilis es, o homo, qui damnas*, ſc. paganos. Perſtringit nunc Paulus *Iudaeos*, per apoſtrophen allocutus unum aliquem eorum, quem coram adeſſe fingit, et auditis paganorum flagitioſis moribus, condemnare eos, quum tamen ipſe culpa non minore teneatur, et condemnandis paganis ſemet ipſe condemnet, eorundem illorum reus, quae poenis digna

cenfeat. Διό, nectitur cum c. I, 32. vel eft particula tranfitiva: pro ἀλλὰ δὶ αὐτὸ τῦτο. ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων) Sc. τὰ ἔθνη. *Homo Iudaee, qui damnas gentiles.* Per *hominem* Paulus intelligit *Iudaeos*, quod non minus diferte com. 17. 27. quam res ipfa docet; apud ipfos enim adverfus omnes alios hoftile odium erat, tefte *Tacito* Hift. V. 5. ex quo profluebat, ut gentes omnes Deo exofas et ab eo tandem perdendas crederent; quod nec Philofophi, nec gentes aliae, nec eorum magiftratus fecerunt. ἐν ᾧ γὰρ — κατακρίνεις) *Dum enim iudicium fers de alio, temetipsum condemnas.* Ἐν ᾧ, *dum.* Cf. infra c. XIV, 4. 10. Κρίνειν eft idem quod κατακρίνειν, *reum poenisque divinis dignum declarare.*

2. Οἴδαμεν — πράσσοντας) *Scimus enim (*nempe nos Iudaei,) *iuste puniri a Deo haec talia facientes.* Τὸ κρίμα, משפט, poena. Τὸ κρίμα τῦ Θεῦ ἐςι ἐπὶ etc. more hebr. pro κριθήσονται παρὰ Θεῦ etc. Κατὰ τὴν ἀλήθειαν, i. e. ἀληθινόν *veritati consentaneum*, ab omni partium ftudio alienum.

3. Ὅτι σὺ — τῦ Θεῦ) *Te effugere posse poenam divinam*, propterea, quod Iudaeus fis. Vetus eft Iudaeorum error, quem etiamnum retinere folent, ut praecipuam populi fui dignitatem comminifcantur, propter quam fieri non poffit, ut Ifraelita aeque ac gentilis homo a Deo damnetur, dummodo fcilicet *ritus legis* ftudiofe coluerit. Matth. III, 9. Io. VIII, 33. Gal. IV, 21. etc.

4. Ἢ τῦ πλέτε — σε ἄγει;) *An tu summam eius clementiam, lenitatem et longanimitatem parvi facis, non considerans, eam te ad mentem saniorem redu-*

cere

cere velle? Ὁ πλῦτος τῆς χρηστότητος, *ingens, summa benignitas et clementia.* Sic רוב חסדך Pſ. V, 8. CVI, 7. et רב רחמים Pſ. LXIX, 17. In ſequentibus ἀνοχὴ eſt *lenitas divina*, qua Iudaeis in tot tantisque peccatis indulſit, et μακροθυμία eſt *lentitudo quasi animi*, qua Deus poenas diſtulit. ἀγνοῶν) *Non considerans*; nam ידע hebraeum ſaepe eſt attendere. ὅτι τὸ χρηστὸν — ἄγει) *Quod benignitas Dei te ad saniorem mentem reducere vult.* Τὸ χριστὸν, adiectivum neutr. pro Subſtantivo, ut c. I, 19. Μετάνοια ſenſu latiſſimo eſt *immutatio sensuum et vitae.* Ioſephus Ant. IV. ἐπειρᾶτο τὰς νέας ἐπανορθῦν, καὶ εἰς μετάνοιαν ἄγειν, ὧν ἔπραττον, *ad saniorem mentem reducere.* Tu alios omnes crudeliter damnas, dum Deus omnes benignitatis ſuae divitias in te effudit, nec tantum peccanti breves inducias concedit, ſed longa patientia ad ſe invitat.

5. Κατὰ δὲ — Θεῦ) *Tu autem per tuam pertinaciam et mentem insanabilem auges tibi poenam in id tempus, quo iustitiae suae severitatem demonstrabit Deus.* Σκληρότης, proprie *durities*, metaphorice eſt *pertinacia*, inopia ſenſus veri et falſi, turpis ac honeſti. Κατα σκληρότητα, pro σκληρότητι, vel διὰ σκληρότητος. Καρδία ἀμετανόητος, *mens inemendabilis, insanabilis.* Θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν) *Auges tibi poenam*, ſc. infligendam. *Philo* II. Alleg. p. 80. D. εἰσὶ ὥσπερ ἀγαθῶν, ἔτω καὶ κακῶν παρὰ τῷ θεῷ θησαυροί. Deut. XXXII, 33. 35. Ὀργὴ h. l. *poenam* deſignat, quam Deus ut iuſtus iudex infligit. C. III, 5, XII, 19, XIII, 5. Similiter et Profani. Demoſthenes adv. *Midian:* τῷ δράσαντι δ' ἐκ

 ἴσην

ἴσην τὴν ὀργὴν, ἀνθ' ἑκὼν, ἄντ' ἀκὼν, ἔταξεν ὁ νόμος, sonti antem lex non eandem poenam statuit, sive volens, sive invitus fecerit, ἐν ἡμέρᾳ — Θεȣ̃) Tempore, quo Deus in conspectu omnium iustas exiget poenas. Καὶ ἀποκαλύψεως, pro: ἐν ᾗ ἀποκαλυφθήσεται ἡ δικαιοκρισία τȣ̃ Θεȣ̃. De poenis poſt mortem corporis eſſe ſermonem, dubio caret.

6. Ὃς ἀποδώσει — αὐτȣ̃) Qui rependet unicuique, uti meruit factis suis. Nihil planius: Bonis factis bona, malis factis mala Deus reddet. Hoc intereſt, quod poena non poteſt per iuſtitiam excedere menſuram criminis, praemium autem, ſi accedat dantis liberalitas, poteſt eſſe maius, quam quantum facta per ſe valeant.

7. Τοῖς μὲν — ζητȣ̃σι) Illis quidem, qui perpetuo virtutis studio gloriam et honorem et immortalitatem (vel ſempiternam felicitatem) appetunt. Κατ' ὑπομονὴν h. l. eſt idem quod δι' ὑπομονὴν, et iungendum cum ἔργȣ ἀγαθȣ̃. Tum vero ὑπομονὴ, quod proprie exſpectationem ſignificat, ponitur hic pro constantia, quemadmodum ὑπομένειν eſt perseverare, Matth. X, 22. Ἔργȣ ἀγαθȣ, pro ἔργων ἀγαθῶν, quod admodum frequens eſt, ubi rerum aliquarum univerſitas ſignificatur. Eſt igitur ὑπομονὴ ἔργȣ ἀγαθȣ̃, constans virtutis studium. Δόξα καὶ τιμὴ κ. ἀφθαρσία, eſt periphraſis felicitatis aeternae, quae ob honorem favoris divini, quo pii fruentur, et perpetuam durationem erit maxima. ζωὴν αἰώνιον) Sc. ἀποδώσει. Felicitatem aeternam dabit. Huius rei nos certos plane fecit Evangelium, vel eo ſolo nomine faciendum maximi.

8. Τοῖς δὲ — ὀργὴ) Sed renitentibus, et immorigeris probitati, morigeris autem improbitati, poena gra-

gravissima (imminet.) Apostolus hic excidit constructione, quod saepe facere solet; immemor non ἀποδοθήσεται, sed ἀποδώσει praecessisse. Οἱ ἐξ ἐριθείας, sc. ὄντες, sunt *renitentes*, qui repugnant Deo, eiusque institutis atque praeceptis, ex hebr. מָרָה, quod LXX. haud raro vertunt: ἐρεθίζειν τῷ θεῷ, ἐρεθίζειν τ. θεόν. 1 Sam. XII, 24. 15. Deut. XXI, 20. Quando de qualitate morali sermo est, more hebraico ii dicuntur ex hac qualitate esse, qui eam habent, ei dediti sunt, e. g. Io. XVIII, 37. Ἀλήθεια h. l. est *probitas*; nam opponitur τῇ ἀδικίᾳ, *improbitati*. θυμὸς καὶ ὀργή) *Ira saeva*, i. e. per metonymiam, *poena gravissima*, sc. ἀποδοθήσεται, *imminet* *Ammonius*: θυμὸς μέν ἐστι προσκαιρὸς, ὀργὴ δὲ πολυχρόνιος μνησικακία.

9. Θλίψις καὶ στενοχωρία) *Miseria summa*. Inverso ordine Deut. XXVIII, 53. 55. 57. מָצוֹר וּמָצוֹק, ubi LXX. vertunt: στενοχωρία καὶ θλίψις. Θλίβειν, *premere*, hinc θλίψις, *pressio*, metaphorice *oppressio*, *calamitas*, *omnis generis miseria*, poena peccati. Στενοχωρία est proprie *angustia loci difficilis permeatu*. Deinde vero ut hebr. צָרָה, et lat. *angustia* transfertur ad animum: et quemlibet summae miseriae sensum. Cf. Ies. XXX, 6. ἐπὶ πᾶσαν — Ἕλληνος) *Homini cuique*, *qui mala patrarit*, *inprimis Iudaeo*, *sed etiam Gentili*. Πᾶσα ψυχὴ ἀνθρώπου, hebraice כָּל־נֶפֶשׁ אָדָם, idem est quod v. 10. πᾶς simpliciter, *unusquisque*. Κατεργάζεσθαι τὸ κακὸν, *vitiis deditum esse*, *sceleste vivere*. Ἰουδαίου τε πρῶτον) Sicut Iudaeum in privilegiis praeposuerat Apostolus, I, 16. sic et eundem praeponit in poenis: id enim

 exi-

exigit ratio, ut qui plus accipit, eo plus crucietur, ſi beneficio non reſponderit. Luc. XII, 47.

10. Δόξα — Ἕλληνι) *Felicitas vero omnigena cuivis qui virtuti studet* (deſtinata eſt), *Iudaeo praecipue tum vero etiam Ethnico.* Δόξα καὶ τιμὴ, *honor summus*, vid. comm. 7. Εἰρήνη) *Felicitas*, omnia bona. שֶׁלֶם. Ἐργάζεσθαι τὸ ἀγαθὸν, *virtuti studere, honeste vivere.* Ἰουδαίῳ τε πρῶτον) Quod tamen non ita capi vult Apoſtolus, ut vulgo intelligi ſolebat, quaſi *Iudaei omnes* propter genus ab Abrahamo ductum, dummodo ritus lege praeceptos diligenter coluerint, felicitatis aeternae participes futuri ſint; ſed quod Iudaei, quibus revelata erat voluntas Dei, facile ſuperare poterant gentiles in virtutis et honeſti ſtudio. Quare addit, quae v. 11. ſequuntur.

11. Οὐ γὰρ — θεῷ) *Etenim Deus ab omni partium studio est alienus.* Cf. Act X, 34. 35. Perſonam reſpicere dicitur, qui in iudicio aliud reſpicit, quam quod in iudicium venit, e. g. externam quandam dignitatem, amicitiam etc. Hebraica phraſis, quam Helleniſtae imitati ſunt, eſt נְשֹׂא פָּנִים. Deus, quum iudicat, non originem reſpicit, non natales, aut externam hominis conditionem, ſed vitam.

12. Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον) *Quicunque enim legem* (a Deo revelatam) *non habentes vitiose vixerunt.* Poterant obiicere Iudaei: Paganos nec virtuti ſtudere, nec ſalutem conſequi poſſe, utpote qui non haberent legem ſcriptam. Quibus reſpondet Apoſtolus v. 14. omnino etiam Paganos habere notitiam recti et boni. Ἁμαρτάνειν hic ut ſaepe alias de habitu eſt intelligendum; *vitiis*

tiis indulgere, scelestam vitam agere. Ἄνομος hic valet תּוֹרָה בְּאֵין, *qui non habet legem*, eam nempe, quae a Deo voce, aut fcripto publicata eft. Id culpam non tollit quidem, fed minuit. Luc. XII, 43. 48. ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται) *Etiam absque lege peribunt*, i. e. quamvis legem fcriptam non habuerint, tamen peribunt, ut, qui per legem et iuxta eandem damnantur Iudaei. Luc. XII, 47. 48. Minorem poenam fentient. Sed peribunt tamen condemnati fecundum aliam normam quam quae in religione revelata continetur. Qualis vero illa norma fit, ftatim declarat Apoftolus. καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον) *Quicunque legem* (a Deo revelatam) *habentes, vitiose vixerunt*, Iudaei. Ita ב faepe ponitur Hebraeis, Ideo, quod hic et III, 19. dicitur ἐν νόμῳ, infra v. 14. explicatur ἔθνη νόμον ἔχοντα. διὰ νόμου κριθήσονται) *Per illam legem iudicabuntur.* Διὰ νόμου, fecundum normam illius legis. Gravibus fuppliciis addicentur, lege eos convincente, quam non obfervarunt etiam in potiffimis et facillimis obfervatu. Mofes eos accufabit, Io. V, 45. Sequitur longa parenthefis (comm. 13. 14. 15.); nam cohaeret hoc comma cum v. 16.

13. Οὐ γὰρ — δικαιωθήσονται) *Non enim ii, qui legem* (tantum) *sciunt, Deo probantur*, f. probi a Deo reputantur, *sed qui eam observant.* De fignificatione verbi δικαιοῦν infra plura dicemus. Hoc loco fignificat *probum declarare.* Refellitur hic peftilens Rabbinorum fententia docens, omnem, qui Iudaismum profitetur, quomodo cunque vixerit, partem habiturum in futuro feculo, Ceterum ἀκροαταὶ τοῦ νόμου funt non folum *auditores*, fed et *lectores* legis, ut apud Iofeph. Ant. V, 1. 26. *legum*

 divi-

divinarum periti. Ob librorum manufcriptorum rarita-tem, plerique audiendo fibi familiares reddere debebant libros facros.

14. Oftendit Apoftolus, iufte puniri gentiles, qui, le-gem revelatam non habentes, flagitiofe vivunt. Ratio eft, quia facultatem habent rerum a pravo difcernendi. "Οταν γὰρ — εἰσι νόμος) Senfus eft; *Quum enim ethnici, le-gem scriptum* (quam pofitivam vulgo nominant,) *non habentes, a natura informati legis postulata faciant; sequitur ut ratio recta ipsa eos edoceat, quid iustum iniustumve sit,* Φύσει τὰ τȢ νόμȢ ποιῇ) *Natura duce faciunt ea, quae praecipit lex* (fc. Iudaeis.) Quum Φύσις hic opponitur νόμῳ, non fignificat ingenium prava educatione corruptum, fed ufum rectum rationis, cuius fa-cultas homini agnata eft. Sic τὸ δίκαιον Φύσει, et τὸ δί-καιον Θέσει diftinguit Ariftoteles, ac Iurisperiti ius naturale ac civile. Ȣτοι νόμον μὴ ἔχοντες) Repetitum maioris evi-dentiae cauffa, ex eo, quod praecefferat. Et neutro nomini additur masculinum, conftructione ea, quae dicitur κατὰ τὸ σημαινόμενον. ἑαυτοῖς εἰσι νόμος) i. e. fibi id praeftant, vel fibi ipfi imperant, quod lex Iudaeis. Eft hic πλοκὴ, fimul et ὀξύμωρον. Eft et μετάληψις, quia cauffa nomi-natur pro effectu, quamvis ex alia cauffa procedente.

15. "Οιτινες — ἀπολογȢμένων) *Quippe qui decla-rant, legis praecepta inscripta esse animis eorum, confirmante hoc etiam conscientia, et cogitatis eo-rum mutuo se accusantibus et defendentibus.* Τὸ ἔρ-γον τȢ νόμȢ eft cognitio liciti et illiciti, vel ipfa lex, quae opera poftulat. Hanc *legem,* vel cognitionem recti *ani-mis inscriptam esse,* fignificat, tam firmam atque con-

ftan-

ſtantem ineſſe gentilibus legis naturae cognitionem, ut non poſſint eandem ex animis ſuis evellere et ſupprimere. Opponit hoc modo Apoſtolus legem hanc animis inſcriptam, legi divinae revelatae, quae tabulis inſcripta erat. Similis non eſt profanorum, ut veri rectique ſcientiam animis inſculptam, opponant legibus civilibus. Plutarchus ad princip. indoct. *Quis ergo imperabit principi?* (ὁ νόμος, ὁ πάντων βασιλεὺς θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, (ὡς φησὶ Πίνδαρος) ὀκ ἐν βιβλίοις ἔξω γεγραμμένος, (ſic enim legendum pro γεγραμμένοις) ὀδὲ τισι ξύλοις. ἀλλ᾽ ἔμψυχος ἐν ἑαυτῷ λόγος, *viva in ipsius corde ratio* Ἐνδείκνυνται, *declarant*, (legis praecepta inſcripta eſſe animis eorum,) vita et factis, item publica civitatum diſciplina, legibus latis, introductis multis inſtitutis, honeſtatem iuvantibus. Συμμαρτυρέσης — συνειδήσεως) *Confirmante hoc ipsorum conscientia*, vel, ſi reſolvas Genitivos conſequentiae: συμμαρτυρεῖ γὰρ τῦτο ἀυτοῖς ἡ συνείδησις ἀυτῶν. Συνείδησις, interior ſenſus recti pravique, moralis ſenſus. Igitur gentiles poſſe officia, id declarant *extrinsecus* factis, inſtitutis, legibus; *intrinsecus* vero idem illud confirmat ſenſus honeſti et pravi. De vi conſcientiae *Polybius* (Exc.) inquit: ὀδεὶς γὰρ ὅτως ὅτε μάρτυς ἐςι φοβερὸς, ὅτε κατηγορὸς δεινὸς, ὡς ἡ σύνεσις ἐγκατοικῦσα ταῖς ἑκάςων ψυχαῖς. *Iuvenalis* XIII, 192. *Cur tamen hos tu evasisse putas, quos diri conscia facti mens habet attonitos? — Nocte dieque suum gestant in pectore testem.* καὶ μεταξὺ — ἀπολογεμένων) *Koppius* commate poſt μεταξύ poſito, hoc ipſum μεταξὺ adverbialiter accipit, pro μετέπειτα, *postea aliquando*, et iungit cum ἐν τῇ ἡμέρα, (v. 16.) ut parentheſis evitetur; ſed duriuſcule. Nam μεταξὺ nimis remotum eſt a verbis

(v. 16.) ἐν ἡμέρᾳ, et vis confcientiae iam in hac vita fe exferit in homine. Probanda igitur videtur effe vulgaris conftructio, ut fenfus fit: *Quo fit, ut ipsi seipsos alternantibus cogitationibus vel accusent*, fi quid male geftum eft, *vel excusent*, fi bene fibi confcii funt. Ipfa confcientia inquit Apoftolus, edocet gentiles de officiis. Nam confcientia actionum bonarum dulcis eft et iucunda; malarum acerba et molefta. Unde patet, vitiofitatem effe contra naturam; virtutem exercere effe naturae et rationi convenienter vivere.

16. Ἐν ἡμέρᾳ — χριςȣ̃) *Tum, quum Deus iudicabit cogitata hominum, quemadmodum hoc in Evangelio meo docetur, per Iesum Christum.* Τὰ κρυπτὰ, *latentia peccata*, et ipfos hominum interiores fenfus. Διὰ I. X. iunge cum κρινεῖ. Deus iudicabit per Iefum Chriftum. Κατὰ τὸ ἐυαγγ. μȣ, *sicuti ego doceo*. Τὸ ἐυαγγέλιον, *doctrina, institutio.*

17. Acriter nunc Paulus caftigat Iudaeos, vana rerum inanium et externarum fpecie tumidos atque inflatos; increpat arrogantiam et fuperbiloquentiam eorum, qui de accurata legis cognitione, Deique veri veneratione nimis gloriabundi, enormia tamen fcelera committere nulli verentur. Ἴδε — ἐν Θεῷ) *Vide modo, tu nomen Iudaei tibi tribuis, et acquiescis lege, et gloriaris de Deo.* Pro ἴδε legendum effe videtur ἐι δὲ, quae lectio et teftimoniis codd, verff. et Patrum nonnullorum nititur. Si haec lectio praefertur, apodofis, quae tamen non exprimitur, fed permittitur arbitrio lectorum eft v. 21. et fuppleri poffet fic: Quum tu talis fis, cogita, quanto graviores poenae tibi fint metuendae, etc. In verfione expreffi vulgarem lectionem, ut nexus fit facilior. Ἰȣδᾶιος, origine fua no-

nomen patronymicum, quod significat hominem e tribu Iuda oriundum, interdum usurpatur ita, ut aliquid dignitatis et religionis simul exprimat. Semper nomen Iudaeum crepabant, et iam eam ob caussam se omnibus aliis hominibus meliores at nobiliores esse existimabant, quod essent de gente Iudaei. Ostendit Apostolus, etiam Iudaeis, si deliquerint, poenas divinas, easque multo graviores, quam ipsis gentilibus, esse metuendas. καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ) *Inniteris, solaris te lege.* Hebr. נִשְׁעַן a LXX modo ἐπαναπαύεσθαι, ut Ezech. XXIX, 7. 2 Reg. V, 18. modo πεποιθέναι vertitur, 2 Chron. XVI. 7. 8. Sensus est: Multum praesidii in eo ponis, quod legem habeas a Deo datam. καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ) *Gloriaris, quod unum verum Deum cognoscas;* Deum putas Iudaeorum tantum Deum esse. Cf. C. III, 29.

18. Καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα) Sc. τοῦ Θεοῦ, *voluntatem Dei*, i. e. quod Deo placet. καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα) i. e. τὰ κρέιττονα, *probas meliora.* Scis, quaenam praecepta sint maxima et prima. Versio Vulgata: *Utiliora: Glossar.* N. T. τὰ διαφέροντα, τὰ κρείττονα. Κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου, *institutus e lege.*

19. Πέποιθας — σκότει) *Persuasum tibi habes, te esse ducem coecorum, lumen ignorantium.* Una eademque res hoc et sequenti commate saepe ac variis verbis exprimitur. τυφλὸς, et ὁ ἐν σκότει ὢν, *coecus esse, et in tenebris versari* dicitur is, qui non cognoscit verum. Φῶς, *doctor*, ut Io. I, 4. 5. 7. 8. 9. Confidenter existimas, te esse, a quo omnes gentes doceri possent. Iudaeis adscribuntur, ex ipsorum indicio, tituli magnificentissimi, gentibus vilissima nomina.

20.

20. Παιδευτὴν ἀφρόνων) *Praeceptorem stolidorum*, i. e. eorum, qui difciplinam nondum experti funt, vel מורה נבכים, quo titulo librum infcripfit *Maimonides*. Ἄφρονες etiam *scelesti* effe poffunt; tum παιδευτὴς effet, *qui corrigat et ad meliorem mentem reducat*. νηπίων) Νήπιος h. l. eft *rudis, indoctus*. ἔχοντα — νόμῳ) *Qui rectam doctrinae formam libris sacris traditam habeat*. Phil. III, 5. *Hesychius* et *Suidas*: Μόρφωσιν, σχηματισμόν, εἰκόνα. Abriff. Ἡ γνῶσις, *cognitio quaevis*, faepe autem *subtilior quaedam et sublimior a vulgo hominum recondita sapientia*.

21. Ὁ οὖν — διδάσκεις) Eft πλοκή. Nam *docere* fecundo loco fignificat *semet ad faciendum excitare*. Dicebant et non faciebant. Matth. XXIII, 3. Interrogative haec omnia pleraeque editiones efferunt, fimpliciter autem, at fine interrogatione *Erasmus* et *Lutherus*. Utrinque fenfus eft idem. Efficacior tamen eft reprehenfio, fi interrogative pronuncietur. ὁ κηρύσσων — κλέπτεις) Κηρύσσειν eft *palam aliquid docere*, ut Matth. III, 1. IV, 17. Recens erat Romae memoria furti a quatuor Iudaeis commiffi, qui praetextu inftitutionis legum Mofaicarum, Fulviae profelytae dona, templo Hierofolymitano confecrata, in fuos ufus converterunt.

22. Μοιχεύεις) Thalmudici libri oftendunt, plurimos Rabbinos huic et affinibus vitiis deditos fuiffe, *Anibam, Meirum, Chaninam, Eleazarum*. Hi fructus fuerunt fiduciae in folis caeremoniis collocatae. τὰ εἴδωλα) Εἴδωλον Graecis eft fimulacrum viribus et corpore deftitutum; figura umbratica. Animas defunctorum, quas Latini umbras, Graeci appellant εἴδωλα, et εἰδωλοποιεῖν vanam cogita-

gitationis figuram animo concipere. Sed eam vocem ufur-pant Iudaei Helleniftae, quum de Diis gentium agunt, quia imagines tantum eorum exiftunt, ἱεροσυλεῖς) Syrus: *Sanctuarium spolias.* Hoc faciebant facerdotes, non offerendo ex proventibus ea, quae lex Dei ipfis praecipiebat, aut certe non qualia oportebat. Malach. I, 8. 12. 13. 14. III, 10. Aliud genus facrilegii commemorat *Iosephus,* Antiqq. XVIII, 5, 3. XVII, 6. §. 2—4 De B. Iud. I, 33. §. 2—4. Praeferenda tamen videtur *Clerici* fententia, qui ἱεροσυλεῖν interpretatur: *idolorum templa spoliare.*

23. Ὃς ἐν — ἀτιμάζεις) *Nonne tu, qui de lege gloriaris, hanc legem violando, Deum contumelia afficis?* Ἀτιμάζειν ὄνομα τȣ͂ Θεȣ͂ vel Θεὸν eft: *efficere ut homines alii contumeliose iudicent de Deo.* Vere haec Apoftolus dixit. Nam gentiles fibi perfuadebant, Deum Iudais meliùs nihil praecepiffe, quam quod ab iis patrari viderent; quod quum parum bonum effe intelligerent. Deúm ipfum, eiusque legem contemnendum putabant. Tali igitur modo, religionem, volente ac gubernante Deo inftitutam, paganorum ludibriis et contumeliis exponebant.

24. Τὸ γὰρ ὄνομα — γέγραπται) *Nam Dei gloriae propter vos detrahitur inter gentes, sicut scriptum est,* fc. Ief. LII, 5. Ezech. XXXVI, 20. 23. etc. Nam iam olim talia exempla extiterant.

25. Περιτομὴ — γέγονεν) *Prodest enim circumcisio* (profeffio Iudaismi), *si legem observes; si vero legem violas, perinde est, ac si circumcisus non esses,* (ac fi non effes Iudaeus). Occurrit Apoftolus falfae Iudaeorum perfuafioni, qua putabant, fe vel propter folam circumci-

fio-

fionem vel propter profeffionem religionis fuae Deo effe gratos et acceptos. Περιτομὴ, pro ὁ, Ἰϐδαϊσμὸς, quia Iudaei circumcifione potiffimum gloriabantur. Ex iis, quae praeceffere, comm. 14. apparet, per *legem* hic intelligi quidem univerfam legem Mofaicam, inprimis tamen illa praecepta, quae perpetuam ac naturalem in fe honeftatem continent. Ἀκροβυςία γέγονεν, emphatice, pro ἀντὶ ἀκροβυςίας, *perinde est, ac si circumcisus non esses*; inter te et gentilem nullum difcrimen intercedit. Παραβάτης, nempe in gravioribus illis, quorum exempla iam pofuerat.

26. Ἐὰν ϐν — λογισθήσεται) *Quodsi igitur vice versa gentilis praecepta legis secutus fuerit, nonne eodem loco habendus erit cum Iudaeo?* Ἀκροβυςία priori loco per metonymiam denotat *gentilem*, ἀκροβυςόν. Τὰ δικαιώματα τϐ νόμϐ, quae fuapte natura honefta funt, *praecepta legis.*

27. Καὶ κρινεῖ — νόμϐ,) *Et* (nonne) *natione gentilis, legem observans, iudicabit* (condemnabit) *te, qui, quum habeas legem scriptam et circumcisionem, violator es legis?* Poft καὶ repete ex comm. 26. ϐχὶ. *Nonne potius?* Ἐκ φύσεως cum plerisque interpretibus refero ad ἀκροβυςία, ut intelligatur *Gentilis genere*; nam ἀκροβυςία et h. l. eft praeputiatus, non circumcifus. Aliam explicationem vid. apud *Koppe.* Natus Ethnicus opponitur nato Iudaeo. Κρινεῖ, pro κατακρινεῖ, *damnabit te; sententiam dicet contra te;* i. e. comparatione fui tuam culpam evincet, ut Ninivitae, Matth. XII, 41. Διὰ, *cum*, ut infra IV, 11. XIV, 20. Γράμμα in talibus formulis, ut סֵפֶר denotat *membranam*, f. *codicem* vel *librum, scripturam*, nominatim legem iudaicam fcriptam.

28.

28. Ὀυ γὰρ — Ἰȣδαῖός ἐςιν) i. e. ȣ̓ γὰρ ὁ ἐν τῷ Φανερῷ Ἰȣδαῖος, ὄντως Ἰȣδαῖός ἐςιν. *Non qui* (tantum) *externe Iudaeus est, hoc nomine est dignus.* Τὸ Φανερὸν h. l. complectitur res illas externas omnes, quibus *Iudaei* ab *exteris* fecreti erant, quasque Pharifaei vulgo maxime iactabant, e. c. natales, habitus, lingua. ȣ̓δὲ — περιτομή) i. e. ȣ̓δὲ ἡ ἐν τῷ Φανερῷ, ἐν σαρκὶ γινομένη περιτομὴ, ὄντως περιτομὴ ἐςὶν. *Nec circumcisio in corpore peracta est ea, quam Deus praecipue aut necessario probat.* Ἐν σαρκὶ exponit illud ἐν Φανερῷ, i. e. quae, fi inquifitio fiat, in carne adfpici poteft.

29. Ἀλλ' — τȣ̃ Θεȣ̃) *Sed internus Iudaeus* (eft veri nominis Iudaeus); *et circumcisio animi, quae fit in animo, non ex lege,* (eft veri nominis circumcifio). *Quam non homines* (foli) *probant, se ipse Deus.* Ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰȣδαῖος, *occultus*, i. e. *internus*, *interior Iudaeus*, (i. e. animus eius probus,) fupplendum eft: veri nominis Iudaeus eft. *Circumcisio animi*, fc. eft veri nominis circumcifio. πνεῦμα h. l. eft *animus*, nam refertur ad v. 28. ubi erat ἐν σαρκὶ. *Animum circumcidere* eft animum purgare a vitiofis cupiditatibus, et pravis affectibus. Deut. X. 16. ȣ̓ γράμματι, *non ex lege scripta*, non legalis. Ὁυ — Θεȣ̃, *qui non* (tam) *ab hominibus*, (quam potius) *a Deo laudatur. Laudari* duplici fenfu h. l. dicitur: *proprie*: laudatur ab hominibus; *improprie*: praemiis ornatur a Deo.

CAP. III.

Τί ȣ̓ν τὸ περισσὸν τȣ̃ Ἰȣδαίȣ) *Quodnam igitur est emolumentum, quo Iudaeus* (prae gentibus) *fruitur?* Per-

Pergit Apoſtolus in reprehenſione Iudaeorum, atque ad obiectiones, quas ei opponere poterant, reſpondet. Τὸ περισσόν non vertendum eſt *praerogatiua*, quaſi quaeratur an Iudaei meliores in ulla re fuerint gentibus, ſed idem eſt cum eo quod ſtatim ſequitur ὠφέλεια. Sic Eccleſ. VI, 11. τί περισσὸν ἀνθρώπῳ; *quid prodest homini?* ἢ τις — περιτομῆς;) *Aut quodnam commodum circumcisis?* In voce περιτομῆς eſt ſynecdoche partis, ut ſupra c. II, 25. Intelligitur nempe externa profeſſio religionis Iudaicae. Obiectio interrogative proponitur. Si ita ſe res habet, ut Deus ſine ortus diſcrimine munditiem cordis ſolam approbet, quid ergo praecipuum habet populus ille, quem Deus toties ſuum peculiariter populum vocat? Quid prodeſt eſſe profeſſione Iudaeum? Arcte cohaerent commata 8. priora huius capitis cum c. II. extremo; nec hic novi capitis initium erat conſtituendum.

2. Πολὺ, κατὰ πάντα τρόπον) Πολύ proprie reſpondet iſti περισσὸν, at κατὰ σύλληψιν etiam membro ſecundo interrogationis. *Multis omnino commodi fruuntur Iudaei*, quamquam in ſe non meliores ſunt ceteris. Πρῶτον — τȣ̃ θεȣ̃) *Et hoc quidem praecipuum est commodum, quod divina oracula ipsis concredita sunt.* Πρῶτον, ut ſupra I, 8. excellentiſſimum quoddam commodum deſignat, quaſi dicat, hoc eſt praecipuum περισσὸν Iudaeorum. Ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τȣ̃ θεȣ̃) *Oracula divina concredita sunt iis.* Ex Graeciſmo perquam eleganti, pro: τοῖς Ἰȣδαίοις τὰ λόγια ἐπιστεύθη. Tale illud Matth. XI, 5. πτωχοὶ εὐαγγελίζονται. Saepe nimirum in hac loquendi formula Accuſativus iungitur Paſſivo, atque adeo vox λόγια eodem caſu hic eſt ſumenda. Simili phraſi

phrasi Iofeph. Ant. II, 9. 5. de Mariamne, Mofis matre: πισεύεται τὴν τροφὴν τȣ παιδίȣ πρὸς τὸ πᾶν, *mulieri omnis educatio infantis committitur.* Sic apud eundem Ant. X, 10, 3. XII, 10, 2. Τὰ λόγια autem funt *oracula quaevis divina*, promiffa divina, et hoc quidem loco plerique interpretes intelligunt *libros sacros*, in quibus oracula, et praefertim vaticinia de adventu Meffiae et vocatione gentium continentur, quae illorum animos praeparare debebant. Ven. *Koppe* intelligit fola promiffa divina, ob. v. 3. Omnino ad haec inprimis refpicitur ab Apoftolo; fed ex ufu linguae funt λόγια τȣ θεȣ in univerfum omnis generis oracula divina, five fint promiffa, five vaticinia, five praecepta et leges. Vid. Bielii Lexic. edit. Mutzenbech. fub voce λόγιον. Ifte autem λόγια in libris facris V. T. contineri, fatis conftat. Hoc permultum prodeft Iudaeis, quod Deus iis voluntatem fuam revelavit.

3. Τί γὰρ — καταργήσει;) *Quid enim* (inde fequitur,) *si quidam non habuerunt fidem* (oraculis divinis?) *Num istorum perfidia fidelitatem Dei* (in fervandis promiffis) *sustulerit?* Ἀπιστεῖν *non credere, non habere fidem.* Fateor, inquit Apoftolus, non digni erant Iudaei hoc beneficio; nam maior eorum pars femper fuit et nunc eft perfida, denegans Deo fidem et obfequium. Sed hoc non impedivit, quo minus Deus ftaret promiffis. Mifit Meffiam e gente Ifraelitica oriundum, et nunc etiam Iudaei fruuntur hoc commodo, ut ex vaticiniis V. T. facilius difcere poffint quam Pagani, qualis fit Meffias, et qualis vera religio. Cf. etiam Matth. XV, 24. Act. XIII, 46. et infra c. IX. huius epiftolae. Πίστις θεȣ, veritas, feu fidelitas Dei in fervandis promiffis, אֱמֶת Exod. XXXIV, 6.

4. Μὴ γένοιτο) *Absit, ut hoc credamus.* γινέσθω — ψεύστης) *Fidem datam servabit Deus, etiamsi vel omnes homines fidem fallant.* Γινέσθω h. l. dicitur pro ἔστω, vel: πιστευτέον δὲ εἶναι αὐτὸν ἀληθῆ, vel: *maneat hoc.* Posterior sententia desumta est e Ps. CXVI, 12. Ἀληθὴς pro eo, qui sit bonae fidei; ψεύστης pro eo, qui sit malae; *perfidus, fidem in promissis non servans.* ὅπως — λόγοις σου) *Ut iustus appareas in dictis tuis.* Ps. LI, 6. Δικαιωθῇς, hic est pro hebraeo תִּצְדַּק in Kal. Λόγοι h. l. sunt *promissa*; nam de veracitate Dei sermo est. Καθὼς γέγραπται. Scilicet, et in hac re verum est illud, quod Ps. LI, 6. dicitur. καὶ νικήσῃς — σε) *Et caussam vincas, si iudicēris*, i. e. si homines de te iudicare velint. Νικᾷν Graecis eleganter dicitur, *qui in iudicio caussam vincit, superiorque discedit.* Haec interpretatio LXX. Seniorum, quam presse hic Paulus secutus est, a verbis hebraicis recedit, sensu eodem manente. Κρίνεσθαι h. l. passivum est; non enim dicitur vincere iudex, qui sententiam fert, sed accusatus, cuius caussa diiudicatur. Deum stare promissis, inquit Paulus, et semper recte agere, in hac etiam caussa, de qua disputamus, valet. Praestat quod Abrahamo et posteris eius promisit, (Gen. XXII, 18.) quamvis posteri eius hoc beneficio non sint digni. Ex qua re veracitas et benignitas Dei quammaxime elucet.

5. Εἰ δὲ — συνίστησι) *Quodsi vero improbitas nostra benignitatem Dei illustrat.* Ἀδικία, i. e. ἀπιστία v. 5. 4. Δικαιοσύνην *Chrysostomus* et *Theodoretus* ad h. l. recte interpretantur *divinam erga homines benignitatem. Hesych.* συνιστάνειν, φανεροῦν, βεβαιοῦν, παριστάναι. Est hic μίμησις, nam ipsa verba Iudeaorum, qui

Ro-

Romae erant, repetit Paulus. Senſus eſt: Si igitur, ut tu ipſe dicis, Deus ſtat promiſſis, non obſtante infidelitate et improbitate noſtra, (v. 3. 4.) et quod magis eſt, benignitas eius noſtra improbitate fit illuſtrior, non poteſt nos punire. μὴ ἄδικος — τὴν ὀργὴν) *Nonne iniustus esset Deus infligens poenas?* Solenne eſt ἐπιφέρειν de poenis. Ioſephus Ant. VI. Deum vocat τοῖς πονηροῖς ἀξίαν ἐπιφέροντα τὴν ποινὴν, *sceleratis promeritas infligentem poenas.* Mirabilis eſt integrae huius locutionis notio apud Thucydidem, VIII, 83. *Horum omnium Astyochum esse auctorem, ἐπιφέροντα ὀργὰς Τισσαφέρνει διὰ ἴδια κέρδη, qui privati emolumenti caussa iniurias Tissapherni condonet.* κατὰ ἄνθρωπον) Loquor, ut ſolent homines, qui inſito quaſi vitio culpam omnem a ſe amoliri, et in alium coniicere conantur.

6. Μὴ γένοιτο) *Absit ut hoc statuamus.* Abſit, ut ex eo quod improbitate noſtra benignitas Dei illuſtretur, eliciamus tam impium confectarium, Deum non iuſte infligere poenas malis. ἐπεὶ — κόσμον;) *Alioquin* (ſi ita eſſet ut tu dicis v. 5,) *quomodo Deus iudicare humanum genus posset?* Ὁ κόσμος, עוֹלָם, *universum genus humanum.* Gen. XVIII, 25. vel etiam Pagani. Si obiectio haec (v. 5. propoſita) valeret, Deus nullum hominem punire poſſet, nec Iudaeum nec Ethnicum. Iuſte autem puniri paganos a Deo, ipſi Iudaei concedebant. Ergo per inſtantiam reſpondet, et Iudaeos ipſorum gladio iugulat Paulus.

7. Εἰ γὰρ — κρίνομαι;) *Si enim veri Dei gloria per meam idololatriam illustrior sit, cur adhuc ego etiam tanquam idolorum cultor puniar?* Sic vertendum eſſe puto. Ἡ ἀλήθεια τοῦ θεοῦ, *verus Deus*, c. I, 25. ψεῦσμα; idem quod ψεῦδος (eodem loco,) *Idolum*,

 quod

quod colitur; vel etiam idolorum cultus. Ἐπερίσσευσεν εἰς δόξαν, i. e. περισσοτέρως ἔνδοξος ἐγένετο. Ἁμαρτωλὸς, *idolorum cultor*. Gal. II, 13. Κρίνεσθαι, *puniri*, ut faepe. Paulus in perfona pagani hominis loquitur. Si tu Iudaeus, (inquit,) impunitatem fperas, ego Paganus eadem ratione impunitatem fperare poffum. Nam per idololatriam occafio datur vero Deo oftendendi fe folum effe verum Deum; gentium autem Deos nihil effe. Alii priora huius commatis verba vertunt: *Si enim benignitas Dei mea improbitate illustrior redditur*. Ἀλήθειαν effe dicunt δικαιοσύνην, v. 5. et ψεῦδος, *omnem improbitatem*, ἀδικίαν, v. 5. ut Apocal. XXI, 27. Sed noftra interpretatio et ufui loquendi et feriei orationis convenientior effe videtur.

8. Καὶ μὴ — τὰ ἀγαθά;) *Et cur non (ut sane quidam nobis obtrectantes dicere nos affirmant,) mala faciamus, ut inde bona eveniant?* Si verum effet, inquit Paulus, id quod vos ftatuere videmini, non puniri a Deo homines eos, qui peccatis fuis occafionem dant illuftrandae benignitatis et potentiae divinae, fequeretur licere mala facere, fi bona inde eveniant. καὶ μὴ, eft oratio elliptica, quafi dicat: καὶ τί μὴ λέγομεν; vel ut alii volunt, μὴ ὅτι pro ὅτι μὴ, *cur?* Nam ὅτι pro *cur* habuimus etiam Marc. IX, 11. Verba: καθὼς βλασφημέμεθα — λέγειν: per parenthefin legenda funt. Videmus ex hoc loco, Iudaeos per calumniam dixiffe, Apoftolos facere mala, ut inde bona eveniant. Hoc obfcurum eft. Videtur autem innui hoc: Apoftoli paganos a fuperftitione gentili traducebant ad veri Dei cultum. Hoc bonum effe Iudaei concedebant. Sed iidem Apoftoli *nomine Iesu Nazareni* docebant,

bant et doctrinam Iesu religione Iudaica praestantiorem esse affirmabant. Hoc ita interpretati sunt fortassis Iudaei, quasi malis mediis uterentur Apostoli ad consequendum bonum finem. Iam negat quidem Paulus se aliosque Apostolos mala facere, ut bona inde eveniant, sed non adeo improbandum fore, inquit, si ita faciant, si obiectio v. 5. valeret. Addit vero: ὧν τὸ κρίμα ἔνδικόν ἐςι) *Quorum poena est iusta,* qui digni sunt, quos Deus perdat. *Hesychius:* ἔνδικον, δίκαιον, ἄξιον. Non tanti facit hoc dictum Iudaeorum Apostolus, ut operose solvat, satis habens id detestari, et calumniam dicere, et quidem poena dignissimam. Iam ad institutum revertitur Paulus et ostendit Iudaeos nihil meliores esse gentilibus. c. II, 25. sqq.

9. Τί ὖν; προεχόμεθα;) Τί ὖν, sc. ἐςι, quod additur Act. XXI, 22. Προεχόμεθα; *numquid prae gentibus habemus?* nos Iudaei. Nihil meliores ceteris gentibus sunt Iudaei. Iungi etiam possunt verba τί ὖν προεχόμεθα; eodem sensu. *Theodoretus*: τί ὖν κατέχομεν περισσὸν; *Cod. Claromont.* a prima manu, *Boerner*, et *Covelli secundus*, nec non *Ruffinus*: τί ὖν προκατέχομεν περισσόν. Quae lectionis vulgatae magis explicatio quam varietas dicenda est: indeque patet, quomodo veteres istud προεχόμεθα exposuerint, sc. textui convenienter sic, ut e persona Iudaeorum dicta sint. ὐ πάντως) i. e. ὐδαμῶς, nullo modo. Nec haec pugnant cum v. 1. Ibi enim de commodis et utilitatibus externis sermo fuerat, hic autem loquitur Apostolus de praestantia ex interna quadam dignitate repetenda, de morali praestantia. προῃτιασάμεθα γὰρ) *Evicimus enim,* supra c. I. II. Ἰεδαίες — εἶναι) i. e. non minus Iudaeos quam gentes, quum Christus ad-

 venit,

venit, flagitiofiffimae fuiffe vitae. Nam ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι) h. l. ut ex fequentibus apparet, fignificat, gravibus vitiis addictos effe, unde porro fequitur, illud πάντας hic intelligendum non plane de fingulis, fed de plerisque. Ariftoteles Poëticorum c. 20. τὸ γὰρ πάντες ἀντὶ τῦ πολλοὶ κατὰ μεταφορὰν εἴρηται. Erant enim inter Iudaeos quidam boni, quales *Zacharias*, *Simeon*, *Hanna*; et inter gentes, quales duo centuriones, alter in Evangelio, alter in Actis memoratus; fed hi nihil nifi gutta in mari. Non effe fermonem de labe naturali, fed de vitiofitate hominum adultorum, vix eft, ut moneamus.

10. Καθὼς γέγραπται) Utitur hic Paulus diverfis fententiis, tum ex *Pfalmis*. tum ex *Iefaia*, nec utique verba femper adnumerans, fed fenfum, qualem memoria fuggerebat, bene exprimens. Tempora, inquit, funt talia, qualia olim a Davide et aliis defcripta funt. Sic et Chriftus prophetarum verba ufurpat, de aliis temporibus dicta, fed fuis non minus convenientia ut Matth. XIII, 14. Io. XII, 40. ὅτι οὐκ — εἷς) *Non est probus, ne unus quidam.* Pf. XIV, 1. L. III, 1. Δίκαιος, *probus*, *rechtschaffen*. Defcribitur hoc et fequentibus locis non naturalis quaedam hominum ad peccandum proclivitas, fed ea morum perverfitas, quae ifto potiffimum reipublicae Iudaicae tempore inter Iudaeos regnabat.

11. Οὐκ ἔστιν — θεὸν) *Nemo est qui sapiat, et Deum studiose colat.* Pf. XIV, 2. 4. מַשְׂכִּיל, *intelligens* h. l. dicitur, qui intellectu recte utitur, ficut impius eodem Pfalmo vocatnr infipiens.

12.

12. Πάντες ἐξέκλιναν) *Omnes declinarunt*, (a recto tramite), i. e. aberrarunt a cultu veri Dei, et via virtutis. ἅμα ἠχρειώθησαν) *Omnes vitiis laborant*. Pf. XIV, 3. יַחְדָּו נֶאֱלָחוּ, *una putridi facti sunt*, i. e. *inutiles et perversi*. Quae enim putrida ſunt, eſui ſunt inidonea; ſic illi nulli bono uſui. Ὀυκ ἔςι — ἑνὸς) *Non est, qui recte agat, ne unus quidem*. χρηςότητα, i. e. ἀγαθόν, טוֹב in Pf. I. c. ἕως ἑνὸς, hebr. more, pro ὀυδὲ εἷς, עַד אֶחָד, pro אֶחָד, Exod. XIV, 28.

13. Τάφος — ἀυτῶν) Pf. V, 10. *Guttur eorum* eſt (veluti) *sepulcrum patens*, omnia in mortem rapiens et abſorbens. Deſignantur calumniatores, qui loquuntur eas res, quibus perniciem ſtruant aliis. *Hesychius*: Φάρυγξ. λάρυγξ. βρόχος, ςόμα. *Guttur*, ſ. *os*, i. e. vox ab ore procedens. Sepulcrum apertum eſt, quod expectat mortuum. ταῖς γλώσσαις ἀυτῶν ἐδολιῦσαν) Pf. V, 10. *Verbis fallunt*. Hebr. חָלָק proprie de *butyro* Pf. LV, 22. *oleoque* Prov. V, 2. uſitatum, tropice *ad blanditias laeves et adulatorias* transfertur, ut Prov. VII, 21. A δόλιος ſit δολιόω, *Etymol.* Καὶ ὤφειλεν εἶναι ἐδολίεον, ἐδολιῦν, ὥσπερ ἐποίεον, ἐποίῦν, ἀλλ᾽ οἱ Βοιωτοὶ ἐπὶ τῶν μὴ ἐχόντων τὴν μετοχὴν εἰς σ. ὀξύτονον, ποιῦσι τὸ τρίτον τῷ πρώτῳ ἰσοσύλλαβον, οἷον ἐμάθομεν, ἐμάθοσαν, εἴδομεν, εἴδοσαν etc. ἰὸς — ἀυτῶν) *Venenum viperarum sub labiis eorum est*. Pf. CXL, 4. Senſus eſt: Ita eſt perniciofa impiorum et letifera oratio, ut veneno viperae oblita labra videantur; afflatur enim exitium et mors, mendaciis, maledictis, calumniis, obtrectationibus et vociferatione illorum. Peſſimum autem venenum eſt aſpi-

 dum,

dum, quod ἀνίατον esse tradit *Aristoteles* de Historia Animalium XIII, 29. *Aelian.* H. A. II, 24.

14. Ὧν — γέμει) *Quorum verba diris dicteriisque plena sunt.* Ps. X, 7. Ἀρὰ exprimit hebraicum אָלָה, i. e. *diras.* Πικρία hebr. מִרְמוֹת *mordacitatem exprimit* et *dicteria acerba.* Plin. Epist. VI, 8. *ne in bilem et amaritudinem vertat iniuria.* IV, 11. *Cui sententiae tantum bilis, tantum amaritudinis est.*

15. Ὀξεῖς — αἷμα) Ies. LIX, 7. Ὀξεῖς, *acuti*, i. e. ταχινοὶ *celeres;* acuta enim facile penetrant, unde et de periculorum momentis hac voce utuntur, quum vocant morbos aliquos ὀξεῖς, contra hebetes et obtusi appellantur, qui tardi sunt. Ellipsis est, pro: Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ὥστε δραμεῖν πρὸς τὸ ἐκχέαι αἷμα. Expeditus et festinatus cursus eorum est ad profundendum sanguinem, i. e. iugulandum innocentes. Est enim impietas semper crudelis et sanguinaria.

16. Σύντριμμα — αὐτῶν) ex Ies. LIX, 8. *Clades et pernicies est in eorum ratione agendi.* Σύντριμμα, proprie *contritio, contusio,* metaphorice est *aerumna,* hebr. שֹׁד, devastatio. Sensus: *Nihil agunt isti homines, quam ut aliis miserias et aerumnas creent.* Ὁδοὶ, *vitae instituta,* דְּרָכִים.

17. Καὶ — ἔγνωσαν) *Viam, quae ad felicitatem ducit, nec sciunt, nec curant.* Hebraeis nescire aliquis dicitur, quod non curat. Ierem. IV, 22.

18. Οὐκ ἔστι — αὐτῶν) ex Ps. XXXVI, 2. *Reverentiam Deo debitam nunquam sibi ob oculos ponunt.*

19. Οἴδαμεν — λαλεῖ) *Iam vero scimus, quaecunque libri sacri dicunt, haec dicere iis, qui illos habent.* Νόμος vox, ut hebr. תורה omnis doctrina Iudaeis nota, in *libris sacris* V. T. contenta, ipsi libri sacri Iudaeorum. In locis igitur adductis *Iudaei* reprehenduntur. ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ) *Sic igitur omnibus silentium imponitur.* Ἵνα h. l. non τελικῶς, sed ἐκβατικῶς explicandum esse, *Theodoretus* docuit. *Plutarch.* de util. ex inim. p. 88. C. ἐμφράττει τὸ στόμα, ἄγχει, σιωπᾶν ποιεῖ. Hoc ideo attulit Paulus, ut nihil habeant Iudaei, quo se tueantur, quum haec omnia iis conveniant, quae veteribus Hebraeis Deus exprobravit, neque id negare possint. καὶ ὑπόδικος — τῷ θεῷ) *Et omne genus humanum coram Deo reum esse cognoscitur.* Ὑπόδικος est *is, qui potest accusari, meruitque delicti poenam*, qui iam est ὑπὸ τὴν δίκην, sub poena, *sons.* τῷ θεῷ, respectu Dei, iudice Deo. Πᾶς ὁ κόσμος, *omne genus humanum.* Hoc urget Paulus adversus Iudaeos, qui tales peccati descriptiones (v. 10—18.) plane concedebant, sed ab se magnam partem amolientes, ad paganas nationes transferebant, externosque ἁμαρτωλὸς, se vero δικαίους iudicabant.

20. Διότι — ἐνώπιον αὐτοῦ) *Proinde propter obsequium legi praestitum nemo Deo iudice insons censebitur.* Οὐ πᾶσα σάρξ, *nemo hominum*, ne Iudaeus quidem; de Iudaeis enim in antecedentibus sermo fuerat. Τὰ ἔργα τοῦ νόμου, *actiones legi congruae.* Ὁ νόμος nunc strictiori sensu est *lex de agendo*, et ἔργα νόμου sunt *facta, quae praescribuntur lege.* Nominatim autem *lex Mosaica* hic intelligitur; nam Paulus cum Iudaeis disputat, et horum legi vim detrahere vult. Δικαιοῦν, הִצְדִּיק est

 reum

rerum declarare insontem, absolvere reum Ex, XXIII, 7. Deut. XXV, 1. Prov, XVII, 15. Hanc ſignificationem poſtulat contextus, nam v. 19. dictum fuerat: omnes homines eſſe ſontes; hinc concluditur, neminem δικαιȣ̃σθαι, *insontem declarari*, ἐνώπιον θεȣ̃, iudice Deo. Interdum vero δικαιȣ̃σθαι et δικαιȣ̃ν in V. et N. T. ita late dicuntur, ut *omnem omnino Numinis favorem*, quo et poenae homini remittuntur, et beneficia, omnisque felicitas conferuntur, ſimul complectatur, Ieſ. XLV, 25. et in hac epiſtola paſſim. Hinc Gal. III, 8. 9. δικαιȣ̃σθαι, et εὐλογεῖσθαι, (*felicitatem adipisci*) permutantur, quae εὐλογία ibidem v. 14. deſcribitur. Senſus igitur eſt, neminem hominum probari Deo et felicem reddi reſpectu ad obſervatam legem Dei Iudaeis cognitam, ut ad cauſſam et fundamentum, quaſi ſatisfecerit univerſae legi in moralibus. Diſputat Paulus contra Iudaeos, eosque dedocere vult, ne ſe ſolos, excluſis paganis, cenſeant δικαιȣ̃σθαι propter legis obſervationem, ne δικαιούσυνην vel felicitatem promiſſam expectarent tanquam praemium obſequii legi divinae praeſtiti. Ergo horum ſecuritatem et faſtum compeſcere vult. Nunc etiam cauſſam affert, cur nemo expers culpae cenſeri poſſit, ſi ad ἔργα νόμȣ reſpicere velit: διὰ γὰρ — ἁμαρτίας) *Lege enim peccatum agnoscitur. Agnoscere peccatum* eſt non tantum agnoſcere aberrationem a norma, ſed etiam concludere id, quod inde ſequitur, turpem et noxiam eſſe diſceſſionem a norma; non modo agnoſcere, legem eſſe violatam, ſed et culpam poenamque violando contractam. Unde concludit Apoſtolus, quemlibet intuenda lege huc duci, ut venia ſibi opus eſſe ſentiat, et fateri cogatur, cauſſam veniae ei felicitatis non quaerendam eſſe in manca legis obſervatione, ſed potius relinqui cauſſam culpae.

Non

Non repugnat hoc illis, quae dicta funt fupra cap. II, 7. Noftro enim loco Paulus difputat adverfus eos, qui fa-vorem Dei et felicitatem aeternam tanquam mercedem propter obfervationem legis fibi debitam expectabant. Horum faftum compefcere vult Paulus, oftendens omnes, optimos etiam homines laborare imperfectione morali, et egere venia.

21. Hactenus defcripferat Apoftolus totius generis humani depravationem, atque oftenderat, neque paganos religione naturali, neque Iudaeos lege Mofaica emendari potuiffe. Vid. notata ad c. I, 18.) Redit iam ad argumentum, quod c. I, 17, leviter tantum attigerat, nempe religione chriftiana monftrari viam ad veram felicitatem, favoremque Dei confequendum, et uberius docet v. 21—30. huius capitis, a fola fide promiffis divinis gratiofis praeftita, omnibus hominibus Iudaeis ac Gentibus repetendam effe fpem immunitatis a poenis et falutis aeternae. νυνὶ δὲ — προφητῶν) *Nunc autem nullo respectu ad legem via ad consequendam peccatorum veniam et felicitatem, monstratur, promissa in lege et Prophetis.* Ἡ δικαιοσύνη τȣ̃ Θεȣ̃, *favor, beneficium Dei, felicitas, quam Deus largitur*, v. 20. inprimis autem abfolutio a peccatis, quae fit a Deo, quae eft fundamentum huius felicitatis. χωρὶς νόμȣ, nullo refpectu ad legem Dei Iudaeis notam. Monftratur nunc, inquit Paulus, via ad veram felicitatem, et peccatorum veniam confequendam, quam adipifci poteft unusquisque hominum, five nota ei fuerit lex divina in libris facris Iudaeorum contenta, five non fuerit. Hoc dicit contra Iudaeos, qui propter obfervationem legis Mofaicae fe Deo gratos effe putabant. Μαρτυρεῖν, laudare, docere vel hebr. עוד praedicere, pro-

mitte-

mittere. Misericordiam et benignitatem Dei omnino laudant Moses et Prophetae, e. g. Ex. XXXIV, 6. 7. Ps. CIII, 8.

22. *Δικαιοσύνη — διαςολή*) *Ad felicitatem* (inquam,) *quae contingit propter fidem in Iesum Christum omnibus omnino credentibus ; nullum enim hic est discrimen*, inter Iudaeos et paganos. Uberius explicatur, qua ratione Deus nunc a peccatorum poenis liberare et praemiis afficere velit homines, sive Iudaei sint, sive gentiles. *διὰ πίςεως Ἰησȣ̃ Χριςȣ̃)* i. e. *διὰ πίςεως ἐις Ἰησȣ̃ν Χριςὸν*, *propter fiduciam in Iesu Messia collocandam*. Phrasis *πιςεύειν τινι*, vel *ἔις τινα*, interdum in generaliori significatu accipienda est, ut denotet *obsequium erga doctorem quemvis, qui divinitus missum se profitetur*, Matth. XXI, 25. 32. Io. II, 11. et quum de Iesu est sermo, *esse*, vel *fieri eiusdem sectatorem et discipulum* Io. VI, 69. 1 Cor. III, 5. Deinde vero in Epistolis, locis inprimis iis, quibus meritis hominum et in specie diligenti observationi legis Mosaicae denegatur vis conciliandi nobis divinum favorem, denotat: *Iesum Messiam felicitatis suae auctorem agnoscere, credere, sibi propter Christum remitti peccata, et beneficia propter eundem promissa contingere.* Hunc angustiorem vocabuli *πίςις* significatum h. l. inprimis esse respiciendum, apparet e v. 23. ubi haec fides definitur, ut sit *πίςις ἐν τῷ ἅιματι Χριςȣ̃.* *ἐις πάντας — πιςένοντας*) Suppl. *ἐυχομένη, γενομένη.* Sensus est: Huius divini favoris propter fiduciam in Iesu Messia collocandam participes fiunt credentes, et quidem omnes omnino credentes, ita ut nihil aliud respiciatur. Ἐις et *ἐπὶ* exprimunt Hebraeorum לְ et עם, nec est in his

par-

particulis argutandum. Vehementiore orationis modo utitur Apoſtolus, propter Iudaeos, qui opinabantur, ſibi ſolis aditum ad felicitatem regni Meſſiae patere. Formula ἐπὶ πάντας in codicibus latinis, nec non in perpaucis graecis libris deeſt, non omittenda, propter emphaſin. ȣ̓ γάρ ἐςι διαςολὴ) *Nullum est discrimen*, ſc. inter Iudaeos et gentiles. Omnibus, qui haec beneficia conſequi volunt, neceſſaria eſt fides, et pia in Meſſia fiducia. Nullus in hac re locus eſt meritis, vel propriis, vel maiorum, ut Iudaei volunt.

23. Πάντες γὰρ ἥμαρτον) Non mirum eſt, Deum hac in re Iudaeos a gentibus non diſcernere, quum omnes graviſſimis peccatis tenerentur. καὶ ὑςερȣ̃νται τῆς δόξης τȣ̃ Θεȣ̃) *Et carent approbatione Dei*. Non probantur Deo ut pii. Ἡ δόξα τȣ̃ Θεȣ̃, honor quo Deus homines dignos habet, vel etiam approbatio divina. Sic etiam explicari poteſt locus Io. XII, 43. ubi ἡ δόξα τῶν ἀνθρώπων et ἡ δόξα τȣ̃ Θεȣ̃ ſibi invicem opponuntur. Senſus eſt: *Neminem coram Deo gloriari posse de suis meritis*, quod tamen faciebant Iudaei, qui ſua, et maiorum ſuorum, Abrahami, Iſaaci, Iacobi etc. iactitabant, et ſe meliores gentibus eſſe exiſtimabant. *Morus* intelligit *felicitatem a Deo ortam vel donatam*, ut cap. V, 2. ubi noſtra ſpes τῆς δόξης τȣ̃ Θεȣ̃ eſt ſpes felicitatis, quam Deus largitur, ſpes ſalutis aeternae. Alii τὴν δόξαν τȣ̃ Θεȣ̃ de *divina imagine* h. l. explicant, *Chrysostomus* de felicitate aeterna; *Theodoretus* de benignitate et miſericordia Dei erga homines.

24. Δικαιȣ́μενοι δωρεὰν) *Dum consequuntur immunitatem a poenis et beneficia divina gratis*, non ceu debitam mercedem obſervatae legis Moſaicae, ſive

etiam

etiam naturae. τῇ αὐτοῦ χάριτι) *Ipsius favore et gratia.* Felicitatem a Deo promiſſam. Paulus inquit, et nominatim veniam peccati eſſe ſimpliciter habendam pro beneficio omnibus ſine diſcrimine peccatoribus ſponte oblato; non habendam eſſe pro praemio, quod certis certarum rerum obſervationibus praegreſſis acquiri demum et conciliari debeat. διὰ τῆς — Ἰησοῦ) *Propter redemtionem, quae per Iesum Christum praestita est.* Ἀπολύτρωσις in genere eſt redemtio, liberatio a quovis malo vel periculo, interdum autem, ut hic, liberatio a poenis peccatorum, eorumque imperio. Cf. annot. ad Matth. XX, 28. Comprehendit haec Chriſti ἀπολύτρωσις, quicquid is docuit, fecit et paſſus eſt, eo conſilio, ut homines malis liberati, praecipue peccato, malorum fonte immunes, veram felicitatem adipiſcerentur.

25. Ὃν προέθετο — ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ) *Quem Deus proposuit expiatorem, per fiduciam in eius morte collocandam, ut declararet benignitatem suam, eo quod remittuntur peccata olim commissa, pro lenitate sua.* Ἱλαστήριον, ſc. θῦμα, vel ἱερεῖον, pro dono *propitiatorio* uſurpat Dio Chryſoſtomus, Orat. XI. ἱλαστήριον Ἀχαιοὶ τῇ Ἀθηνᾷ τῇ Ἰλιάδι, *propitiatorium hoc donum dederunt Achivi Minervae Iliensi.* De *victima propitiatoria* uſurpat Ioſephus de *Macc.* §. 17. de honeſta morte pro religione Maccabaeorum: διὰ τοῦ αἵματος τῶν εὐσεβῶν ἐκείνων, καὶ τοῦ ἱλαστηρίου τοῦ θανάτου αὐτῶν (mortis propitiatione) ἡ θεία πρόνοια τὸν Ἰσραὴλ προκακωθέντα διέσωσε. Aliis ἱλαστήριον, ſubintellecto ἐπίθεμα eſt *operculum arcae foederis*, כַּפֹּרֶת Exod. XXV, 17. aliisque locis. Ioſeph. Ant. III, 6, 5. Supra hoc *operculum aureum arcae foederis* duo Cherubini aurei emi-

ne-

nebant, unde Deus oracula edebat Exod. XXV, 23. Num. VII, 89. ubi nubes, fymbolum gratiofae Dei praefentiae, apparebat; ubi etiam Pontifex quotannis femel die expiationis fuffitum faciebat, et fanguinem bovis et hirci adfpergebat, qui ritus pertinebat ad expiandum. Levit. XVI, 25. 13. 17. Volunt igitur Iefum h. l. comparari *cum operculo arcae foederis.* Sed tertium comparationis vix reperiri poterit. Nam fummus quidem Sacerdos adfudit fanguinem arcae foederis ad expiandum; num vero Chrifti fanguis dici poteft adfufus effe ipfi Chrifto, quafi ipfe fimilis effet arcae aut operculo foederis? Igitur ἱλαστήριον vertendum effe puto: *expiatorem*, eum qui habeat vim expiandi. Nam vocabula a verbis derivata, quae definunt in ηριον, indicare folent id, quod habet vim aliquid efficiendi, ut σωτήριον, quod habet vim fervandi, καυτήριον, quod habet vim urendi etc. *Expiator* eft, qui conciliat invicem inimicos. Ita vero Chriftus appellatur, quia morte fua effecit, ut homines fcirent, Deum velle ignofcere refipiscentibus et credentibus, et viciffim homines, quorum animi alienati erant a Deo, cum eo in gratiam redirent. Deus eum προέθετο, omnium confpectui expofuit, i. e. effecit, ut omnes fcire poffent, eum effe expiatorem, partim *facto*, dum Chriftus pertulit mortem in omnium confpectu; partim *institutione*, dum curavit, ut homines edocerentur, mortem eius effe falutarem. Αἷμα, *sanguis*, mors cum fanguinis effufione coniuncta; et quia Chriftus praecipue fua morte nobis gratiam Dei promeruit, hinc αἷμα frequenter pro toto illius merito adhibetur. In mortem Chrifti credit, qui confidit, eam mortem fibi effe falutarem, quae ob illam mortem promittuntur, ea etiam accipi, ita ut non amplius fit opus facrificiis, expiationi-

bus

bus et satisfactionibus aliis. Huius rei consilia et effectus exprimuntur sic: εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ) *Ut declararet benignitatem suam.* Sic Gen. XIX, 19. LXX. hebr. חַסְדְּךָ vertunt δικαιοσύνην σου. Cf. 2 Pet. I, 1. et in Prophetis saepissime. *Benignitatem* Dei intelligi, docet contextus; nam remissio peccatorum et receptio in gratiam est beneficium, ex bonitate Dei profluens. Πάρεσις *remissio*, condonatio peccatorum. Discrimen inter πάρεσιν et ἄφεσιν, quod nonnulli statuunt, ex scriptoribus bonis probari nequit. De iis, qui in litibus *Cocceianis* de hac re disputarunt vid. *Wolfius* in curis ad h. l. Τὰ προγεγονότα ἁμαρτήματα non sunt peccata tempore V. T. ante manifestationem Messiae commissa, ut nonnulli existimant, sed peccata commissa a credentibus antequam per religionem christianam emendarentur, et fide remissionem peccatorum adipiscerentur. Ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ, i. e. αὐτοῦ, more hebraeo, nomen pro relativo: *pro lenitate sua.* Cf. c. II, 4. Sensus est: Nunc Deus benignitatem et bonitatem suam in eo ostendit, quod credentibus remittit peccata olim ab ipsis commissa, pro sua lenitate.

26. Πρὸς ἔνδειξιν — καιρῷ) Repetit quod dixerat, ut saepe solet, ubi quid altius vult infigere animis. Ἐν τῷ νῦν καιρῷ, hoc ipso tempore, quo nos Apostoli vobis hanc benignam Dei voluntatem significamus. εἰς τὸ εἶναι — Ἰησοῦ) *Ut appareat, eum esse benignum, et absolvere quemlibet credentem in Iesum.* Cf. v, 25. Ὁ ὢν ἐκ πίστεως, *credens.* Constructio est similis ei, quae est supra II, 8. ἐξ ἐριθείας. Ergo praestantia religionis christianae praecipue in eo cernitur, quod per eam monstratur via perve-

niendi

niendi ad eam felicitatem, quae eſt in venia peccatorum, vacuitate a metu poenarum, animi tranquillitate, et ſpe felicitatis aeternae. Talem felicitatem lex Moſaica non docuit. Non enim promittendo animum peccatoris tranquillavit, ſed poenas minando terruit, v. 20.

27. Ex iam dictis concludit Apoſtolus, non habere Iudaeum amplius, quo glorietur, et ſe meliorem gentilibus eſſe exiſtimet. Πȣ̃ ȣ̃ν ἡ καύχησις;) *Quaenam igitur caussa gloriandi superest* Iudaeo? Quid habet Iudaeus amplius, quo glorietur, et ſe meliorem eſſe paganis exiſtimet? Reſpicitur ad c. II, 17. *Theodoretus*: καύχησιν δὲ καλεῖ τὸ ὑψηλὸν τῶν Ἰȣδαίων φρόνημα. Nam ii propriae virtutis praeſtantiam iactare ſolebant. ἐξεκλείσθη) *Non amplius locum habet*, (gloriatio Iudaei,) Theodoretus: ȣ̓κ εἶπε, κατελύθη, ἀλλ᾽ ἐξεκλείσθη ἀντὶ τȣ̃, ȣ̓κ ἔτι χώραν ἔχει. Nimirum, ademta eſt tibi, Iudaee, gloriatio tua, poſteaquam divina voluntas omnes orbis nationes aequat in negotio Evangelii. Defertur et gentibus ſalus. διὰ ποίȣ νόμȣ; τῶν ἔργων; ȣ̓χί) *Per quam doctrinam* (ademta eſt gloriatio?) Num per eam, quae opera praeſcribit, qualia nimirum exigit lex Moſis? Minime vero. Nam antea vicerat Apoſtolus, omnes homines propter peccata eſſe poenis obnoxios. Igitur nec Iudaei de ſua virtute gloriari poterant. ἀλλὰ διὰ νόμȣ πίστεως) *Sed per doctrinam, quae fidem praecipit.* תּוֹרָה h. l. *doctrinam* ſignificat; et Paulus hoc vocabulo eo libentius utitur, quia voci תּוֹרָה Iudaei erant adſueti. Haec igitur doctrina fidei omnes homines aequat, eosque beneficia divina expectare iubet.

28. Λογιζόμεθα — νόμε) *Censemus enim, fide hominem absolvi, nullo respectu habito ad facta lege Mosaica praescripta.* Pro οὖν legunt γὰρ nonnulli codices antiqui, quibuscum et Verſiones quaedam et Patres conſentiunt. *Censemus enim.* Reſpiciunt haec verba ad v. 27. διὰ νόμε πίσεως. Cf. v. 22. Senſus eſt, quemvis hominem adipiſci veniam peccatorum et gratiam divinam, dummodo Chriſto fidem habeat; nec opus eſſe ut gentiles circumcidantur, et legem Moſaicam obſervent; non ſuſpenſum eſſe hoc beneficium ex lege Moſaica et oeconomia uni genti propria; non excludi paganos, neque praecludi ulli homini, qui peccavit, aditum et ſpem; ſed legem et oeconomiam hanc potius ceſſare, et introduci aliam conditionem; πίςιν, quae apud omnes nationes locum habeat. Νόμον h. l. eſſe legem Moſaicam patet ex iis, quae ſtatim v. 29. ſequuntur.

29. Ἢ Ἰεδαίων — καὶ ἐθνῶν) *Utrum enim Deus solis Iudaeis favet? an et reliquis gentibus? sane et reliquis.* Vocabulum θεὸς, ſemel poſitum, ſed in explicatione bis ſumendum. *An Deus ille verus, huius mundi et humani generis opifex, vult tantum Deus, i. e. sospitator atque εὐεργέτης esse Iudaeorum?* Sic Iudaei exiſtimabant. Quia enim Deus ab inſignibus beneficiis, quae patriarchis polliticus erat, Deus Abrahami, Iſaaci et Iacobi dici voluit Exod. III, 6. Phariſaei id ita interpretari ſolebant, ut gentiles a divina benignitate fere prorſus excluderent. Docet ergo Apoſtolus, Deum univerſo generi humano per Chriſtum bene cupere.

30. Ἐπείπερ — διὰ τῆς πίσεως) *Siquidem unus idemque Deus est, qui absolvet et Iudaeos propter*

fidem,

fidem, *et gentiles propter fidem*. Ἐκ, *propter*. Fut. pro praes. et praeterito. Frequentissimum id, ubi notantur actus continui. Διὰ τῆς πίστεως, *propter fidem*, non differt a phrasi ἐκ πίστεως. Deus omnium hominum Pater et εὐεργέτης omnibus bene cupit, omnibus unam eandemque rationem veniae et salutis per Christum eiusque religionem patefecit.

31. Νόμον — ἱστῶμεν) *An igitur doctrinam veteris Testamenti tollimus per doctrinam de fide? Minime, sed doctrinam veterem confirmamus.* Ostendit Paulus ab hoc comm. 31. usque ad c. IV, 25. doctrinam Apostolicam de fide non repugnare doctrinae V. T. sed potius cum ea optime consentire. Νόμος h. l. non potest referri ad legem ritualem Mosaicam; hanc enim abrogatam esse Apostolus saepenumero dixit; nec etiam leges de moribus regendis intelligi possunt, quum non possit reddi ratio perspicua modi, quo lex ista per doctrinam de fide sit confirmata. Intelligitur ergo doctrina quae in sacris libris V. T. continetur. Nempe haec ipsa scripta V. T. necessitatem fidei commendaverant; quamobrem Paulus clare dixerat v. 21. δικαιοσύνην θεοῦ, quae non proficiscatur ab observatione legis, esse μαρτυρουμένην ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Hanc rem statim amplificat Paulus universa disputatione c. IV. quae e V. T. scriptis demonstrat, Abrahamum *fide sua* placuisse Deo, et hactenus δίκαιον declaratum fuisse. Πίστις h. l. est *doctrina de fide*. Καταργεῖν proprie est *inutilem reddere*; per μετάληψιν autem *dicere, rem aliquam esse inutilem*; *falsam declarare doctrinam aliquam; contra eam disputare*. Νόμον ἱστῶμεν, Scripturis suum honorem vindicamus,

 ea-

earumque auctoritatem fequimur. ἵϛημι, *sisto*, *colloco*, *stare facio*, i. e. *stabilio*. *confirmo*. Connectendus igitur hic verfus cum capite fequenti, in quo prolixius ad obiectionem hoc commate propofitam, refpondetur.

CAP. IV.

1. Dixerat Apoftolus c. III, 28. hominem δικαιῦσθαι a) πίϛει, b) χωρὶς ἔργων νόμυ, nec hanc doctrinam pugnare cum doctrina in libris facris V. T. tradita, v. 21. Hoc nunc confirmat et probat, et quidem πίϛει hominem δικαιῦσθαι v. 1—9. et χωρὶς ἔργων νόμυ v. 10. usque ad finem capitis. Τί ῦν— κατὰ σάρκα;) *Quid e. g. Abrahamum dicemus consecutum esse externis rebus?* ῦν, particula tranfeundi, h. l. verti poteft: *exempli caussa*. Κατὰ σάρκα referri debet ad εὑρηκέναι, et eft pro διὰ τῆς ἐν σαρκὶ περιτομῆς, vel ut Theodoretus explicat: ἐν ἔργοις. *Significantur res externae, quibus Iudaei gloriari solebant*, e. g. circumcifio, oblatio decimarum, facrificia etc. Poft ἐρῦμεν non eft ponenda interrogationis nota. Ἑυρίσκειν מצא, *consequi*, *habere*, Gen. VI, 8. XVIII, 3. Sic Strabo L. XVI. de filiis Herodis dicit: θεραπείᾳ πολλῇ μόλις εὕροντο κάθοδον, *multis obsequiis potestatem redeundi vix impetrarunt*. Interrogationis vis eft, ut neget. *Nulla laus vel felicitas contigit Abrahamo ex circumcisione*, Alii κατὰ σάρκα referunt ad πατέρα, ut fenfus fit: *Quid igitur dicimus, nos Abrahamum nactos esse patrem?* Sed hanc explicationem Grammaticae leges vix ferunt. Deeft enim ἡμᾶς poft εὑρηκέναι, et redundat tum ἡμῶν poft πατέρα, tum articulus ante πατέρα. Doctrinam de fide non effe contrariam

riam Iudaeorum libris facris, primum oftendit Paulus exemplo Abrahami, quem, *quum nondum circumcisus esset*, propter fidem Deo gratum fuiffe diferte docent Iudaeorum libri facri.

2. Εἰ γὰρ — θεόν) *Profecto si Abrahamus propter bene facta laudem probi hominis consecutus est, habuit quo gloriaretur*, (nempe apud homines,) *sed non respectu Dei*; i. e. propter externa opera pietatis non confecutus eft favorem divinum, fed (ut docet v. 3.) propter fidem Deo habitam. Refpondet Apoftolus ad quaeftionem comm. 1. prolatam. Τὸ γὰρ non femper rationem praecedentis propofitionis reddit, fed habet etiam alias fignificationes, e. g. *sane, profecto*, ut Io. IX, 30. Ἐδικαιώθη h. l. idem eft, quod δίκαιος ἦν, vel, ἐγένετο, ut fupra III, 4. Alia eft SEMLERI interpretatio, qua interpunctione paullulum mutata, fervataque verbi δικαιοῦσθαι fignificatione apud Paulum folemni, locus fic conftituitur: εἰ γὰρ — καύχημα. ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν θεόν. *Si enim Abrahamus suo ipsius merito nactus esset favorem divinum, haberet unde gloriaretur. Minime vero hoc: per Deum immortalem!*

3. Τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει;) Gen. XV. 6. poftquam narrata fuit Dei promiffio facta Abrahamo de fobole, re ipfi infperata. ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ) *Fidem habuit Abrahamus Deo*, qui innumeram fobolem ei promiferat. In verbo ἐπίστευσε eft nervus probandi. καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην) *Et* (hoc) *fuit ipsi laudi*, vel: *et hoc ei imputatum est pro pietate*, i. e. Deus hoc ita in bonam partem accepit, ut Abrahamum praemiis afficiendum exiftimaret: haec enim eft fignificatio Phrafeos, λογίζεσθαι εἰς δικαιοσύνην. Hebraei veteres femper cogitan-

gitando coniungebant facta egregia et praemia; hinc צְדָקָה nunc eſt factum egregium; nunc id, quod praemio eſt dignum. Nihil Deo magis placet, quam pia in eum fiducia, quae eſt plurimarum virtutum altrix et mater. Supple: Exinde conſequitur, Abrahamum non operibus ſuis conſecutum eſſe favorem divinum. Accepit hoc praemium non tanquam mercedem ſibi debitam, ſed tanquam beneficium gratuitum. Magnam vim habuit hoc Abrahami exemplum ad convincendos Iudaeos, et quidem ex ipſis eorum Scriptis ſacris. Conveniunt πίστις Abrahami et Chriſtianorum in eo, quod utraque nititur Dei benignitate et in promiſſis ſervandis fide. Quomodo autem utraque differat patet ex v. 24. 25.

5. Τῷ δὲ — ὀφείλημα) *Iam vero mercenario merces non tribuitur tanquam beneficium, sed ex debito confertur.* Ὁ ἐργαζόμενος in vita communi eſt *manu sua quaestum faciens, operarius, mercenarius.* Tales mercenarii quaſi erant Iudaei ſine fine gloriantes: Nos legem Moſaicam obſervamus; ergo non poſſumus a Deo puniri; digni ſumus praemiis. Eſt igitur hoc illuſtrandi cauſſa, e media vitae humanae experientia depromtum. Nunc haec illuſtratio applicatur ad rem praeſentem.

5. Τῷ δὲ μὴ — δικαιοσύνην) *Ei contra, qui non ob facta mercedem sibi deberi statuit, fiduciam autem reponit in eo, qui impios etiam absolvit, fiducia eius pro pie facto imputatur.* Μὴ ἐργαζόμενος. Talis fuerat Abrahamus, qui aliquamdiu aſtrorum cultor fuerat; proinde non potuerat ſtatuere, ſibi ob facta mercedem deberi. Δικαιοῦν, *absolvere.* Τὸν ἀσεβῆ, non intellige eum, qui iam adhuc impius ſit, ſed qui aliquando

fue-

fuerit nunc autem resipiscit. Ei λογίζεται ἡ πίϛις εἰς δικαιοσύνην, *ei fiducia sua pro pie facto imputatur*; is praemio afficitur propter hanc fiduciam, ut Abrahamus (v. 3.) probatur Deo ut pius, et nanciscitur id beneficium, quod Deus ei promisit.

6. Καθάπερ — ἔργων) *Quemadmodum Davides etiam eum hominem felicem praedicat, cui Deus peccata remittit sine suo merito.* Pf. XXXII quem Davidis esse, docet inscriptio. λέγειν τὸν μακαρισμὸν, i. e. μακαρίζειν. Μακαρισμὸς etiam *Aristoteli* et *Ammonio* est gratulatio et praedicatio felicitatis alienae. Δικαιοσύνην λογίζεσθαι τινὶ est nova loquendi formula, quae posita esse videtur pro δικαιοῦν τινὰ, *absolvere aliquem*; nam in Psalmo de remissione peccatorum sermo est. Χωρὶς ἔργων. Nam in Psalmo describitur homo, qui peccavit, non fecit, quae facere debuit.

7. Μακάριοι — αἱ ἁμαρτίαι) *Felices eos* (inquit,) *quorum scelera condonata, quorum peccata deleta sunt*, proprie *tecta*, i. e. omnino remissa, et oblivioni quasi tradita. Indicatur totalis ἀμνηϛεία ἁμαρτιῶν, Hebr. VIII, 12. X, 17. Sic apud *Ciceronem* pro Coelio c. 18. *vitia multis virtutibus obiecta* commemorantur.

8. Ὧ — ἁμαρτίαν) λογίζεσθαί τινι ἁμαρτίαν, imputare alicui peccatum, *einem eine Sünde denken*, nimirum ut poenas det aliquando. Qui autem beatum et felicem esse putat, quod Deus ei peccata remiserit, is confitetur, se non posse gloriari suis meritis. Ex his igitur Davidis verbis aperte constat, eum demum hominem vere esse beatum, qui firma fiducia a Deo expectat promissa beneficia, etsi non exacte fecit, quae debuit.

9. Ὁ μακαρισμὸς — δικαιοσύνην) *Haec autem felicitatis praedicatio utrum circumcisis*(tantum), *an vero etiam non circumcisis* (convenit)? *Abrahamum quidem fiduciae suae caussa Deo probatum fuisse diximus.* Ἐπὶ τὴν περιτομὴν) *An circumcisis?* ſupple *tantum*, quod hic recte ad ſenſum addidit Latinus; figura, qualis ſupra III, 30. ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν;) *An vero etiam non circumcisis?* Hebraeum עַל, quod ἐπὶ vertitur, ſaepe ſubiectum ſignificat, cui aliquid convenit, ut apparet Gen. XXVII, 12. et alibi. Subauditur verbum γίνεται. Non directe reſpondet Apoſtolus ad hanc quaeſtionem, ſed illuſtrat rem Abrahami exemplo, ex quo luculentiſſime apparet, hanc deſcriptionem viri beati etiam non circumciſis convenire. Λέγομεν γὰρ, *imo vero, ut redeam ad ea, quae modo dixi.* Atqui Abrahamus tum, quum hac fiducia praeditus eſſet, fuit incircumciſus, et lege Iudaica haud initiatus; quod argumento eſt, δικαίωσιν etiam ad gentiles pertinere, nulloque modo propter obſervatam legem Iudaicam ſtatui.

10. Πῶς οὖν ἐλογίσθη;) *Quomodo igitur* (quonam tempore) *ei haec imputatio contigit?* Ἐν — ἀκροβυστίᾳ *An tum, quum iam circumcisus esset, an tum, quum nondum circumcisus esset?* Egregie caedit Iudaeos, ut dici ſolet, in ſuis ipſorum caſtris. Abrahamus XIV. ut minimum ante annis, dicitur crediſiſſe Deo, priusquam fuit circumciſus. Nam Gen. XV, 6. iam dicitur Abrahamus δικαιωθῆναι διὰ τῆς πίστεως, circumciſionis autem ſuſcipiendae praeceptum capite demum XVII, 23. acceпiſſe legitur.

11.

11. Καὶ σημεῖον — τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ) *Et circumcisionem externam accepit tanquam sigillum, se nondum circumcisum, propter piam fiduciam in gratia apud Deum fuisse. Circumcisio* a Iudaeis saepe vocatur *signum*, e. g. *Ialkult Rubeni* f. 176. *Og fuit circumcisus, et Moses timuit propter signum foederis eius.* Δικαιοσύνη τῆς πίστεως vi contextus est divina in Abrahamum benevolentia, qua propter piam eius fiduciam eum erat complexus. Huius divinae benevolentiae *sigillum* fuit circumcisio. Deus enim promisit Abrahamo stirpem in multas gentes exituram, addidit se daturum posteritati ipsius terram Cananaeam, ac praeterea, se futurum Deum, i. e. εὐεργέτην, tum ipsi, tum posteris eius; et in testimonium datae huius promissionis voluit, notam illam corporibus imponi. Gen. XVII. Itaque circumcisione *confirmatum* est tantum, Abrahamum apud Deum esse in favore, cuius favoris divini autem iam antea fuerat particeps. Εἰς τὸ εἶναι — δικαιοσύνην) *Adeo ut sit exemplar omnium eorum, qui credunt non circumcisi, (ut et his tribuatur* (haec) *beneficium.)* Εἰς τὸ εἶναι *adeo ut sit*, ut appareat eum esse etc. Πατὴρ h. l. tropice est *exemplar*; hanc enim metaphoram postulat v. 12. et loquendi usus. Cf. Io. VIII, 39. Abrahamus est exemplar non circumcisorum pariter ac circumcisorum (gentilium et Iudaeorum,) duplici respectu: 1) Agere debent, sic, ut ille egit; ille ἐπίστευσε, hi etiam debent πιστεύειν. 2) Ut ille accepit, quod credidit se accepturum esse; sic hi etiam accipient, quod credunt se accepturos esse.

12. Καὶ πατέρα — Ἀβραάμ) *Et (ut esset) exemplar circumcisorum (Iudaeorum,) et quidem eorum, qui non tantum sunt circumcisi, sed etiam imitantur*

 patris

patris nostri Abrahami fidem, quam habuit nondum circumcisus. Repetendum ex superiore: εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν, et ad proxime praecedentia referendum. *Iudaei* etiam μὴ πιςέυοντες, sensu vulgari Abrahami soboles dici poterant. Quia vero pro dignis Abrahami filiis haberi non poterant, ideo addit quae statim sequuntur. τοῖς ἐκ — ἡμῶν Αβραὰμ) *eorum nempe, qui non tantum circumcisi sunt, sed etiam vestigia fidei* (et fiduciae) *premunt, quam Abrahamus nondum circumcisus Deo probaverat.* Τοῖς ἐκ περιτομῆς, pro: τῶν, ut אָב cum ל apud Hebraeos construi solet, e. g. 2 Sam. VII, 14. Ὁι ἐκ περιτομῆς *circumcisi.* II. 26. 30. Στοιχεῖν τοῖς ἴχνεσι, ἴχνεσι βαίνειν, εἰς ἴχνος ἰέναι, κατ᾽ ἴχνος ἀκολουθεῖν sunt locutiones metaphoricae, pro *imitari*, etiam apud elegantiores Graecos. Ut pro vero Abrahami filio habearis, non sufficit ut sis circumcisus, sed praecipue exemplum fidei eius imitari debes. Alias huius loci explicationes vid. ap. *Koppium.*

13. Ὀυ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ) Supple: ἐγένετο. *Neque vero sub conditione legem aliquam observandi promissio illa facta est Abrahamo.* Alio argumento sententiam confirmat Apostolus. Ostendit nempe ex historia Gen. XII, promissum esse Abrahamo ingens quoddam beneficium non sub conditione legem aliquam, positivam nempe, observandi, sed tantum sub πίςεως conditione. Ὀυ διὰ νόμου, *non cum lege aliqua*, i. e. non cum ea conditione ut legem quandam observaret. Νόμος sine articulo, indicat certam quandam legem, quaecunque demum sit. Hoc nempe vult Apostolus, nonnisi ex peculiari quodam Dei favore, nulla legis alicuius, vel ritualis vel politicae observandae conditione adjecta, promissam esse

esse Abrahamo et posteris eius terram. Ὀυ γὰρ, *neque vero.* Ostenderat Apostolus, *circumcisionem* non profuisse Abrahamo ad consequendam felicitatem; nunc vero ostendit, nec ob legis cuiusdam observationem hanc ei felicitatem contigisse. ἢ τῷ σπέρματι ἀυτῆ) Σπέρμα, זֶרַע, *posteritas.* Si non ipsi Abrahamo sub conditione observandi legem data est promissio; (de qua statim plura) ergo nec posteritati eius; nam eadem est promissio. τὸ κληρονόμον ἀυτὸν εἶναι τῆ κόσμε) *Fore, ut terram possideat.* Τὸ est pleonasmus Atticus. Κόσμος formula Iudaica hic nihil aliud esse videtur, quam γῆ, אֶרֶץ, Gen. XII, 7. et in specie terra Canaan; nam Palaestina apud Hebraeos κατ' ἐξοχὴν אֶרֶץ dicta est. Facile tamen phrasis הָאָרֶץ הַזֹּאת cit. et aliis Genefeos locis de orbe terrarum universo intelligi potuit a Iudaeis, praesertim quum Prophetae saepius populo Israelitico imperium in omnem terrarum orbem promiserint, e. c. Ies. LIV, 3. Κληρονόμος, non est haeres, sed *possessor,* s. *dominus,* et proprie quidem, *qui portionem terrae Cananaeorum sorte accepit;* a νέμω *distribuo,* et κλῆρος, *calculus,* quo Hebraei, ut videtur, usi sunt in sortibus dandis, v. Ios. XI, 23. XIV, 2. Videtur autem h. l. *possessione mundi* intelligi omnis generis felicitas Abrahami posteris promissa. Cf. comm. 16. ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίςεως) *Sed per favorem, in quo propter fidem apud Deum erat.* Mechilta in Exod. XIV, 31. *non haereditate possedit Abrahamus pater noster mundum hunc et futurum, nisi per fidem.* Possis etiam vertere: *Propter probitatem, quam per fidem* (fiduciam erga Deum) *demonstravit.*

14. Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι) *Si enim ii* (tantum) *qui legem observant, consequi possint felicitatem* — Abrahami nempe posteris promissam. Οἱ ἐκ νόμου sc. ὑπάρχοντες, s. ὄντες, sicuti οἱ πάλαι, *antiqui*; οἱ πάνυ, *praestantes*. Κληρονόμοι, sc. γένωνται. κεκένωται ἡ πίστις) *Fides*, fiducia, *vi sua careret*, fidei Abrahami et posterorum eius nihil tribui posset. Κενόω, tollo, 1 Cor. IX, 15. 2 Cor. IX, 3. καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία) *Et promissum praestaret nullum usum*, inutile esset. Sensus est: Si Abrahamus et posteri eius propter observatam legem accepissent bona promissa, non amplius fidei ex parte hominum, et *gratiae* ex parte Dei suus honor et sua vis constare potuisset, sed merito quodammodo fuisset locus.

16. Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται) *Quin potius lex* (qualis est mosaica,) *poenam parit*, tantum abest, ut per eam praemia contingant. Hanc τοῦ γὰρ significationem contextus requirere videtur. Novam sc. rationem affert Apostolus, cur propter legis observationem felicitas a Deo exspectari haud possit. Leges nempe occasionem dant delictis et poenis. Κατεργάζεται, *parit*, ut Rom. V, 3. 2 Cor. IV, 17. De voce ὀργὴ bene *Theodoretus*; ὀργὴν γὰρ τὴν τιμωρίαν ἐκάλεσεν. οὗ γὰρ — παράβασις) *Ubi contra lex nulla urgetur, ibi transgressio non habet locum*, proinde *nec culpa statuitur*. Hanc particulae γὰρ significationem in animo habuerunt, qui pro γὰρ legerunt δέ. Valuit quidem ante Mosen lex naturae, sed ea caruit multis praeceptis et interdictis, quae in lege Mosis erant, et graviores poenas inferebant. In tota hac disputatione de lege morali aeterna et immutabili vix sermo esse potest. Nam sine huius observatione

salus

falus nulla contingere homini poteft. Loquitur potius Apoftolus de lege quadam arbitraria, certis tantum temporibus accommodata, qualis erat lex Mofis.

16. Διὰ τᾶτο ἐκ πίσεως) Nempe ἡ ἐπαγγελία ἐγένετο, vel etiam; κληρονόμοι γινόμεθα, *felicitatem consequimur.* Concludit Apoftolus, quum nec in circumcifione nec in legibus Mofaicis obfervandis cauffa felicitatis Abrahamo promiffae, quaerenda fit, *soli fidei* eam effe tribuendam. ἵνα κατὰ χάριν) Sc. γένηται. *Ut pro beneficio agnoscatur.* Inde nimirum apparet, promiffum effe ingens, quippe procedens ex fumma Dei benevolentia. Ἐις τὸ ἔιναι — Ἀβραὰμ) *Ut felicitas promissa contingere possit omnibus Abrahami posteris, non tantum legem* (Mofaicam) *observantibus, sed etiam fidem Abrahami habentibus.* Παντὶ τῷ σπέρματι, pofteritati proprie et tropice fic dictae. Altera ratio, cur Deus fidem et piam fiduciam refpexerit, ut paria fperare poffent ii, quibus a Deo lex non erat data. Ἡ ἐπαγγελία, vel *promissio,* vel *felicitas ipsa promissa.* Τὸ σπέρμα τὸ ἐκ τᾶ νόμȣ funt *posteri circumcisi,* quos v. 12. περιτομὴν vocarat, i. e. *Iudaei, qui propter circumcisionem posteri Abrahami habebantur.* Τὸ ἐκ πίσεως σπέρμα, i. e. τὸ σπέρμα Αβ. τὸ πίσιν ἔχον. ὅς ἐσι πατὴρ πάντων ἡμῶν) Caput et pater omnium, qui unquam vere in Deum crediderunt et credunt, ante et poft Chrifti tempora. Ergo beneficia Abrahamo a Deo promiffa, non tantum ad Iudaeos, fed etiam ad Ethnicos, qui Chrifto nomen dant, pari iure pertinent.

17. Καθὼς — ὡς ὄντα) (*Sicut scriptum est: multarum nationum auctorem te constitui;*) *iudice Deo, cui fidem habuit, qui mortuis vitam restituit, et efficit*

ficit ea quae non sunt, ac si iam essent. Verba καθὼς — τέθεικά σε, legenda ſunt in parentheſi. Deſumta ſunt ex Gen. XVII, 5. Τέθεικά σε, נְתַתִּיךָ, *constitui te.* Locus ille apud Moſen ſine dubio habet ſenſum nonniſi hiſtoricum, ideoque proprium; et revera multae gentes ab Abrahamo eiusque familia traxerunt originem. Gen. XXV. Paulus vero cum ſenſu hoc hiſtorico alium coniungit allegoricum: nam in his verbis hoc ſimul intelligi vult: Abrahamum multis nationibus fore exemplar, ut agant ſic, uti ille egit, et accipiant ſimiliter aliquid, uti ille aliquid accepit. Κατέναντι ἓ ἐπίστευσε Θεȣ̃) Haec proxime conſtruenda ſunt cum verbis comm. 16. ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν, (qui eſt caput et pater omnium noſtrorum) *coram Deo* (iudicio Dei, vel, ut alii malunt: *vi atque potestate divina,*) *cui pia fiducia addictus fuit.* Conſt. κατέναντι Θεȣ̃, ἓ ἐπίστευσε, et hoc pro: κατέναντι Θεȣ̃ ἐκείνȣ, ᾧ ἐπίστευσε. Ζωοποιεῖν τȣ̀ς νεκρȣ̀ς eſt exemplum omnipotentiae divinae. Alii exiſtimant νεκρȣ̀ς per translationem hic dici *homines decrepitos, et per naturam inutiles ad gignendum*; nam Abraham fuit ſenex et decrepitus, quum ei promiſſio de copioſa ſobole fieret. Sed u. 19. eſt applicatio eorum, quae hic de omnipotentia divina dicuntur. Καλεῖν τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα, eſt *efficere ea, quae non sunt, ac si iam essent.* Philo de creat. Princip. p. 728. B. τὰ γὰρ μὴ ὄντα ἐκάλεσεν ἐις τὸ εἶναι, *namque quae non essent, fecit ut essent.* Senſus igitur eſt: Abrahamus credidit in omnipotentem.

18. Ὃς παρ' — ἐπίστευσεν) *Qui, quum nulla sperandi materia esse videretur, confidenter speravit.* Παρ' ἐλπίδα Vulgatus vertit: *contra spem*, i. e. quum nihil ſperandum eſſe videretur, nempe ſecundum naturae leges.

leges. Ἐπ' ἐλπίδι, *cum spe, confidenter,* לָבֶטַח, ut Pf. XVI, 9. IV, 9. Abrahamus, quamvis fenex, nihilominus confidenter fperavit, fore, ut quae Deus ipfi pollicitus effet, eveniant. Gen. XV, 5. XVII, 10. 11. Hoc erat *fingulare* et *inauditum* in Abrahami fide. ἐις τὸ—ἐθνῶν) Ἐις τὸ γενέσθαι, i. e. καὶ ὅτως ἐγένετο, *ita ut* (praemii loco) *fieret pater multarum gentium.* Vel, quod praefero, iungi poffunt haec verba τῷ ἐπίστευσεν: ἐις τὸ (ὥστε) γενήσεσθαι ἀυτὸν (vel potius ἀυτὸν) *credidit se fore patrem gentium multarum.* ὅτως ἔσαι τὸ σπέρμα σε) *Talis erit posteritas tua.* Nempe *ut stellarum immensa multitudo*, quod ex loco Gen. XV, 5. hic fubauditur.

19. Καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει) *Haud infirmus.* i. e. firmiffimus *fiducia.* ὀ κατενόησε— νενεκρωμένον) *Non consideravit corpus suum emortuum,* i. e. *effoetum et ad generandum inhabile.* Κατενόησε hic fignificat actum permanentem, ut aliquoties hebraeum נִבַּט. *Non mansit respiciens,* vel confiderans; nam confideravit hoc quidem, ut videmus Gen. XVII, 17. fed hanc cogitationem expulit animo, fretus Deo promittente. ἑκατονταέτης πε ὑπάρχον) Abrahamus tunc 99 annos erat natus, ideoque hic additur πε, *fere circiter.* Sic Plutarch. in vitis; *vita Andoc* : *aetate maior fuit Lysia,* ἔτεσι πε ἔικοσι, *viginti circiter annis.* καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας σάῤῥας) *Uterum non ultra conceptui aptum Sarae,* utpote anus nonagenaria.

20. Ἐις δὲ— τῇ ἀπιστίᾳ) *Nempe qua promissionem divinam non haesitavit diffidentia.* Διακρίνεσθαι, *haesitare.* Vulgatus: *non haesitavit diffidentia. Theodoretus:* ὀ γὰρ ἀπεῖδεν ἐις τὴν ἀσθένειαν

τῆς

τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῷ ταύτης ἀναμφιβόλως ἐπίστευσε ποιητῇ. ἀλλ᾽ ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει) *Sed firmavit sese fide.* Non Passivum hic valet, quod hebraeum *Hitphaël*, pro quo et ipsi Hebraei saepe ponunt *Kal* aut *Niphal*. Sic Ps. LII, 9. est in Kal. יָעֹז graece in Passivo ἐνεδυναμώθη, utrumque pro *firmavit sese.* δοὺς δόξαν τῷ θεῷ) *Dei reverentia ductus.* Sic Ios. VII, 19. Dare gloriam Deo dicitur, qui aut facit, aut dicit, aut ut hic Abrahamus, cogitat, quod Deo honorificum est.

21. Καὶ πληροφορηθεὶς) *Et plane persuasum habens.* Πληροφορεῖσθαι est, *persuasum sibi habere.* Nam graece πλήρης φορὰ est *plena mensura*, πληροφορεῖν, *plenam mensuram afferre*, ut nihil desit; relate ad animum: *plenam mensuram argumentorum afferre alteri.* Ergo in Passivo πληροφοροῦμαι, est: *affertur mihi plena mensura, copia argumentorum,* i. e. *persuasissimum mihi habeo.* ὅτι ὃ — ποιῆσαι) Nempe Deus, quod nomen praecessit. Promissa pro rebus certis habentur, si nec de voluntate, nec de potentia promittentis dubitatur.

22. Διὸ — δικαιοσύνην) Sc. ἡ πίστις. *Qua propter fiducia eius pro pie facto ei imputata est.* Redit Apostolus ad propositum. Cf. v. 3.

23. Οὐκ ἐγράφη δὲ δι᾽ αὐτὸν μόνον) *Non tantum in ipsius laudem.* ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ) Sc. ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.

24. Ἀλλὰ καὶ δι᾽ ἡμᾶς) Eo simul consilio scripta est historia δικαιώσεως Abrahami, ut eius exemplo posteri omnes piae fiduciae necessitatem atque dignitatem apud Deum intelligerent. οἷς μέλλει λογίζεσθαι) Supple iterum:

rum: ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην: τοῖς πιστεύουσιν — ἐκ νεκρῶν) Argumentum, quo utitur Apoftolus ad probandam fiduciae in Deo pofitae dignitatem, defumtum eft a fimili. Abrahamus Deo probatus fuit ideo, quod fidem habuit promiffis divinis; fic et nos favore divino et beneficiis divinis fruemur, fi Dei promiffionibus credimus. Si Abrahamus, qui promiffioni divinae de numerofa fobole fidem habuit, Deo probatus fuit, nos multo magis Deo erimus grati et accepti, qui certiffime expectemus beneficia, qua nobis propter Chriftum promifit. Addit Apoftolus: τοῖς πιστεύουσιν — ἐκ νεκρῶν, *qui fiduciam collocamus in eum, qui suscitavit Iesum, Dominum nostrum ex mortuis*, i. e. in Deum omnipotentem. Nam fufcitatio Iefu ex mortuis fuit infigne potentiae divinae opus. Ex hac igitur refufcitatione Iefu firmiter concludere poffumus, Deum id, quod nobis per Chriftum promifit, praeftare poffe et velle. Promifit autem nobis mortalibus vitae immortalitatem, eamque in coelis agendam, proinde vere ac perfecte beatam, et etiamfi interea moriamur, ex morte refufcitationem. Huic igitur promiffioni divinae, fi fidem habeamus, haec fiducia nobis imputatur εἰς δικαιοσύνην, probemur Deo, eiusque favore fruimur.

25. Ὃς παρεδόθη — δικαίωσιν ἡμῶν) *Qui* (morti) *traditus est propter delicta nostra, et in vitam rediit propter nostram felicitatem.* Παρεδόθη, fc. εἰς θάνατον. Deus nempe fapientiffimo confilio permifit, ut Iefus in manus hoftium traderetur qui eum truculenta morte afficerent. Traditus autem eft Iefus morti διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, *insons*, propter noftra delicta, ut nempe ea expiaret, atque nos, refipifcentes a metu futurae miferiae

post mortem liberaret. Cf. supra c. III, 25. Sed suscitatus est etiam Iesus, et in coelum evectus διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν, ut perpetua et perfecta potiremur felicitate. Nam δικαίωσις nihil aliud esse videtur, nisi δικαιοσύνη τοῦ θεοῦ, de qua supra cap. III, 21. nisi quod δικαίωσις magis active *condonationem* huius beneficii denotet. Reditus Iesu in vitam omnino hanc habet vim, ut in fiducia illa, de qua v. 24. dictum erat, confirmemur. Fiducia nempe nostra est in Deum omnipotentem et veracissimum, fore, ut nobis post mortem aeternam vitam et felicitatem largiatur. In hac fiducia maxime nos confirmare potest, quod istius rei exemplum et experimentum Deus dederit in Iesu, quem *Dominum nostrum* fecit, et per quem nobis immortalitatis et aeternae felicitatis spem fecit certissimam.

CAP. V.

Extollit Paulus magnitudinem beneficii, quod confertur in eos, qui promissiones Dei per Christum firma fide et fiducia amplectuntur, v. 1—11. deinde vero pulcherrima collatione Adami et Christi ostendit, hoc beneficium pertinere ad omnes omnino homines, et religionem christianam non tantum Iudaeis sed et omnibus aliis gentibus ex Dei consilio esse debere efficacissimum salutis remedium.

1. Δικαιωθέντες — χριστοῦ) *Postquam igitur peccatorum veniam adepti sumus per fidem, nihil nobis metuimus a Deo, per dominum nostrum Iesum Christum.* (cui sc. hoc debemus.) De significatione verbi δικαιοῦσθαι vid. supra c. III, 20. *Pacem habemus cum Deo.*

i. e

i. e. vacui sumus a metu poenarum divinarum, quocum enim pacem habemus, is non amplius nocet; qui non amplius nocet, ab eo nihil amplius metuimus nobis. Alii legunt ἔχομεν, ut sensus sit: *teneamus*, i. e. *fruamur hac restituta nobis gratia divina.*

2. Δι' ὃ καὶ — χάριν ταύτην) Per quem etiam *potestatem accipimus fide fruendi huius beneficii*, vel divini favoris, ἐσχήκαμεν pro ἐλάβομεν. Προσαγωγὴ est *potestas accedendi ad aliquem.* Hesychius: προσαγωγή, προσέλευσις. Apud Graecos προσάγειν dicuntur, *qui copiam faciunt accedendi ad principes*, et προσαγωγεῖς sunt, *qui legatos ad reges ducunt.* Potestatem autem fruendi huius beneficii accepimus per Christum et eius religionem, quae nobis etiam innotuit. χάριν, intellige Dei favorem eum, quo credentibus propter Christum veniam dat, illisque et animi tranquillitatem, et vitae aeternae beneficia confert. ἐν ᾗ ἑστήκαμεν) Ἐν ᾗ, refer ad χάριν non ad πίστιν, ut vult Grotius. *Quo Dei favore perfruimur*, *Stare*, i. e. *permanere* in gratia. καὶ καυχώμεθα — Θεοῦ) *Et gaudemus spe felicitatis illius, quam a Deo accepturi sumus*, secundum promissa Christi. Δόξα, *felicitas cum honore coniuncta.* Καυχᾶσθαι h. l. est *gaudere.* Sic עָלַז vertitur et per καυχᾶσθαι, et per κατακαυχᾶσθαι, ut et עָלַץ et רָנַן, quae paris sunt significatus. Potest tamen retineri vulgaris significatio verbi, ut eleganter opponatur ineptis Iudaeorum gloriationibus, c. II, 17. 23. III, 27.

3. Οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ) Formula connectendi Paulo solemnis, comm. 11. c. VIII, 23. IX, 10. 2 Cor. VIII, 19.

19. Indic at illa, adiectum iri aliquid a priori diverfum, idque vel cum gradatione quadam vel fine illa. In noftro loco gradatio adeft, et vertere potes: *Quinimo, quod maius est, gaudemus etiam de calamitatibus.* Similiter Philo de *vita Mosis* Hebraeos afferit quum affligerentur Aegyptii, non nifi calamitatum alienarum fuiffe fpectatores, καὶ ὐ μόνον ἀλλὰ καὶ μαθημάτων τὸ κάλλιϛον καὶ ὠφελιμώτατον, ἀναδιδασκομένυς ἐυσέβειαν, *imo quod maius est, etiam tales, qui doctrina pulcherrima et utilissima pietatis eruditi essent.* Occurrit Paulus tacitae obiectioni. Poterat nempe aliquis dicere, vos gloriamini fpe felicitatis a Deo promiffae; interim affligimini, vexamini, dedecore et contumeliis afficimini. Refpondet Apoftolus: iftas afflictiones non amplius habent rationem poenae apud eos, qui Deum fibi habent amicum. Ducimus nobis iftas calamitates maximo honori, quia eas Dei cauffa perferimus; nihil enim de felicitate noftra decerpunt, fed eam potius vel maxime augent. Θλίψεων nomine autem h. l. praecipue intelligenda funt, quae nobis tanquam Chriftianis, feu ideo quia Chriftiani fimus, dura et acerba eveniunt. Poteft tamen referri ad alias etiam res adverfas, quae nobis fine culpa noftra accidunt. Nunc enumerat Apoftolus varias rerum adverfarum utilitates. ἐιδότες — κατεργάζεται) *Scientes, quod calamitas patientiam malorum parit*; nempe in credentibus. *Patientiam*, intellige eam, per quam Dei cauffa mala quaevis libenter toleramus. Alii intelligunt *constantiam in tuenda ea re, propter quam patimur.*

4. Δοκιμὴν) *Explorationem*, nempe fui ipfius; nam patiendo difcit homo fuas vires. Alii intelligunt *probitatem*

talem spectatam et constantem. Bewaehrung. 2 Cor. II, 9. Magis magisque confirmamur in professione religionis christianae et verae virtutis studio. ἐλπίδα) Nam qui scit, se durissima pati Dei caussa, eius spes magis magisque accenditur, tum ex Dei bonitate, cui non convenit, talem patientiam non munerare, tum ex promisso Christi. Matth. V, 12. Io, XVI, 20.

5.) Ἡ δὲ ἐλπὶς ὐ καταισχύνει) *Spes* (haec) *non pudefacit*, i. e. non fallit. Locutio sumta ex Ps. XXII, 6. Est Metonymia, quia plerumque pudere eos solet, qui vanis pollicitationibus fidem habuere. Intelligenda autem h. l. est *spes*, in Dei promissis fundata. ὅτι ἡ ἀγάπη — καρδίαις ἡμῶν) *Nam Dei erga nos amor abunde effusus est in mentes nostras*, i. e. abundanter testatus est animis nostris. Ἡ ἀγάπη τῦ Θεῦ h. l. non est noster erga Deum amor, sed *amor Dei erga nos*. Cf. v. 8. *Effundendi* vocabulo ineſt notio *magnitudinis*, *amplitudinis*, Act. II, 17. 18. Additur vero ἐν ταῖς καρδίαις, ut significetur *sensus* favoris divini animis Christianorum instillati. Cum antecedentibus ita cohaerent haec verba: *Ista spes eo laetior est, quo certius nobis de magnitudine divini amoris constat.* διὰ πνεύματος — ἡμῖν) *Per doctrinam christianam, qua imbuti sumus*, et sensus bonos per eam in animis nostris excitatos. Nempe edocti sumus per doctrinam Christi, nos a Deo amari, et res adversas de felicitate nostra vera nihil detrahere. Τὸ πνεῦμα saepe esse doctrinam christianam, ostendit Ven. *Noesselt* in disput. sup. loco Pauli Apostoli ad Rom. VIII, 26. 27. (Opusc. Fascic. II. p. 90. sqq.) De donis miraculosis h. l. non est sermo, quia Romani iis non videntur tum temporis praediti fuisse, c, I, 11.

6. Ἔτι γὰρ — ἀπέθανε) *Nam Christus, quum adhuc essemus impii, tempore statuto pro nobis peccatoribus mortuus est.* Docet Paulus, qua ratione Chriftianis abunde teftatus fit amor divinus per doctrinam chriftianam, v. 5. Deus nempe fummum fuum erga nos amorem demonftravit, quum adhuc miferi peccatores effemus, per mortem Chrifti expiatoriam, v. 5—8. fane erga nos *veniam adeptos*, v. 9. *non severi iudicis* v. 9. fed *Dei benigni personam induet*, v. 11, Conftr. ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, *quum essemus adhuc impii.* Ἀσθενεῖς, homines *infirmi*: h. l. funt ἀσεβεῖς, v. 8. ἁμαρτωλοί. Tum, quum Deo contraria ageremus, is tamen nobis hoc beneficium exhibuit; unde magnitudo eius apparet. Κατὰ καιρὸν hic omnino cum ἀπέθανε conftruendum eft, et indicat: *stato tempore.* Sic *Lucianus* ver. hift. L. 1. fub init. Athletas dicit non folum exercitationis curam gerere, ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ καιρὸν γινομένης ἀνέσεως, *verum et suo tempore factae remissionis*,

7. Μόλις — ἀποθανεῖται) *Iam vero pro viro bono vix aliquis moritur.* Magnitudinem caritatis divinae erga nos laudat Apoftolus, eamque ratione admodum populari illuftrat. Inter homines inauditum eft, ut quis moriatur *pro viro bono*, Chriftus autem mortuus eft pro nobis peccatoribus. Μόλις, i. e. βραδέως, ut Thomas explicat; *nicht leicht.* Δικαίῳ in genere mafculino, non neutro. Eft autem δίκαιος *vir bonus, virtute praeditus.* ὑπὲρ γὰρ — ἀποθανεῖν) *Pro viro benefico* (qui magnis nos ornavit beneficiis) *forsitan quis animum induxerit oppetere mortem.* Τάχα, *forsitan.* Theodoretus per ἴσως exponit. Τολμᾷ *ausit*, i. e. *animum induxerit*, ut in illo:

sa-

sapere aude, Diſtinguitur *bonus a benefico viro*. Nam poteſt aliquis bonus eſſe quamvis non ſit noſter εὐεργέτης. *Cic.* de offic. VI, 15. *Si vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini; recte iustum virum, bonum non facile reperies.* Eſt συγχώρησις in verbis Apoſtoli. Aliquos, inquit, in gentibus aut Iudaeis invenias, qui pro viro bono ſe periculis obiiciant, ut Ionathan pro Davide, ut Damon et Pythias, apud Valer. Max. IV, 7.

8. Συνίστησι) *Conspicuum reddit, demonstrat.* Theodoretus: δηλοῖ. ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν) Quum non iuſti, non boni (v. 7.) ſed impii eſſemus. Exinde patet magnitudo amoris Chriſti erga nos. Repetit paullum immutatis verbis ſenſu eodem, quod dixerat, ut egregium et memoriae infigendum.

9. Πολλῷ οὖν μᾶλλον) Hic iam ſequitur illatio maioris, i. e. magis credibilis rei. δικαιωθέντες — αὐτοῦ) *Nunc, ab omni culpa liberati per eius mortem.* Αἷμα, *cruenta mors*, ut ſupra. σωθησόμεθα — ὀργῆς) *Eripiemur per eandem* (mortem Chriſti) *ab exitio*, quod impios manet. Theodoretus: ὀργὴν γὰρ καλεῖ τὴν μέλλουσαν κόλασιν. Firmiſſime perſuaſi ſumus, nihil nobis metuendum eſſe a Deo, et afflictiones etiam nobis in bonum cedere, v. 3.

10. Εἰ γὰρ — ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ) *Si enim, quum eramus adversarii, amicitia cum Deo nobis est parata per mortem filii eius, multo magis, postquam parta est amicitia, liberi erimus malo, quum ille in praesenti vivat.* Ἐχθροὶ ὄντες, qui erant adverſarii, i. e. Deo renitebantur, ei contraria agebant, peccatores. Nam ex

ufu loquendi. S. Scripturae ἐχθροὶ τῦ Θεῦ funt ii, qui non obediunt Deo. Quum igitur tales effemus, tamen κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ. Καταλλάσσειν τινὰ τινὶ eft *conciliare alicui amicitiam cum aliquo*, inter ambos efficere amicitiam. Quodfi igitur parata eft nobis amicitia *cum Deo*, nos nihil ab eo metuimus; amamur a Deo, et nos redamamus eum. Ille condonat nobis peccata, nosque in aeternum felices reddet; nos vero grati fumus pro tanto beneficio, veneramur eum, colimus fanctitate vitae. Iam argumentatur Apoftolus: Si Chriftus nobis potuit prodeffe moriendo, quanto magis proderit vivendo? *Prodesse, liberare* nos (σωθησόμεθα) et felices reddere.

11. Ὀυ μόνον δὲ) Sc. σωθησόμεθα ἀπὸ τῆς ὀργῆς, v. 9. 10. ἀλλὰ — θεῷ) *Sed gaudemus etiam de Deo* nobis propitio, atque confidimus, nos infuper bona et aeterna, et maxima confecuturos. Καυχώμενοι, fubintellecto ἐσμὲν, quoad fenfum idem denotat quod καυχώμεθα. Sic Participium Benoni apud Hebraeos ufurpatur. ἐν τῷ θεῷ, *de Deo*, quod nempe Deus ipfe fit nofter, quod nobis faveat, et curam noftri paternam habeat. Διὰ τῦ κυρίε — ἐλάβομεν) Idque totum *per Dominum nostrum Iesum Christum* nobis contigit, utpote *per quem Deo reconciliati*, atque in amicitiam cum eo reftituti *sumus*, favore eius fruimur.

12. Oftendit iam Paulus v. 12 — 21. beneficium, de quo hactenus difputaverat, pertinere non ad Iudaeos tantum, fed ad omnes omnino homines, et hanc felicitatem nos debere foli Iefu Chrifto, lege, circumcifione, omnibusque meritis noftris exclufis. Illuftrat rem totam *populari quadam ratione*, inftituens comparationem Chrifti

cum

cum *Adamo*, qui *quodammodo* SOLUS auctor peccati et poenarum haberi poteft. Quemadmodum nempe peccatum ab *uno* ad omnes tranfiit; fic quoque redemtio per *unum* omnibus contigit. Cavere nobis debemus, ne nimis extendamus Chrifti et Adami fimilitudinem, quae profecto eft *quaedam*, fed leviffima. Sic etiam Chriftus comparatur *Melchisedecho* Hebr. VII, 3. 21. *Mosi* IX, 6. iterumque *Adamo* 1 Cor. XV, 44. Διὰ τȣ̃το — ἥμαρτον) *Qua propter, sicut per unum hominem peccatum invasit genus humanum: ita etiam per peccatum mors* (mifería) *pervasit omnes homines, eo quod omnes peccarunt.* Putant plerique interpretes in hoc comm. effe protafin, cuius apodofis fit v. 18. *Koppio* haec formula eft formula tranfeundi brevior, ἀνταπόδοτος, quali in vita communi faepe uti folemus. Noftrum: *Also, gerade so wie*, ut cogitatione fupplenda fint haec: ἐλάβομεν καταλλαγὴν δι᾽ αὐτȣ̃, ὥσπερ κ. τ. λ. Sed referri poteft ὡς ad, καὶ, ut Matth. VI, 10. Poteft etiam (quae eft *Mori* fententia) in fine commatis applicatio fuppleri: *Sic liberatio a malo per unum introducta est.* Ἡ ἁμαρτία non eft peccatum originale, quod in fcholis dicitur. Nam fermo eft de Adamo, qui primus peccavit, et refpicitur ad c. I. et II. ubi Paulus evicerat, Iudaeos et gentiles effe ὑφ᾽ ἁμαρτιαν. Ibi vero fermo eft de peccatis actualibus. Peccatum εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, invafit genus humanum, i. e. coepit effe inter homines. Similes formulae funt: Luxus invafit terram, provinciam aliquam; i. e. coepit effe in illa terra. Hanc ἁμαρτίαν, feu peccandi confuetudinem et licentiam introductam effe dicit, δι᾽ ἑνὸς ἀνθρώπȣ, per unum hominem, Adamum, qui primus peccavit, et omnium peccantium agmen ducit. Adamus nempe fuit labilis, (na-

 tura

tura ita comparatus, ut cupiditas facile praeponderare poſſet,) et revera lapſus eſt. Omnes eius poſteri ſunt eiusdem naturae, infirmi, laborant imperfectione morali, Non mirum igitur, omnes variis modis peccaſſe, et adhuc peccare. Ioan. III, 6. Quomodo autem per Adamum peccatum invaſerit genus humanum, an per neglectam educationem, vel mala exempla, hoc non explicatur ab Apoſtolo. Καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος) Sc. εἰσῆλθε. Variae ſunt vocabuli ὁ θάνατος ſignificationes in ſacris litteris. Significat nempe *mortem naturalem, capitale supplicium. miseriam omnem e peccato oriundam*, et in hoc et in futuro aevo. Hoc poſteriore ſenſu ſumitur ſaepiſſime inprimis in Epiſtolis Paullinis, e. c. Rom. VI, 21—22. VIII, 14. Quo ſenſu autem accipiatur in ſingulis locis, id diiudicandum eſt ex rei natura et totius ſermonis ſerie. Iam noſtro loco latiori ſenſu, de quavis *poena* peccati, et de miſeria e peccatis oriunda eſſe ſermonem, vix dubitari poteſt. Nam ſupra c. I, 32. dixerat, eos qui vitiis dediti eſſent, ἀξίες τȣ̃ θανάτȣ εἶναι, *poena* dignos eſſe, et infra v. 15. τῷ θανάτῳ opponuntur ſingula beneficia, Chriſti merito in genus humanum collata. Utitur autem Paulus voce ὁ θάνατος pro noxa peccati et vitioſitatis ob Gen. II, 17. Senſus igitur huius loci eſt: *Et per* (vel propter) *peccatum omnis generis miseria humanum genus* (τὸν κόσμον) *invasit.* Omnis enim miſeriae humanae cauſſam et originem eſſe peccata, ipſa quotidiana experientia docet. καὶ ὅτως — ἥμαρτον) *Et sic noxa ad omnes homines pervenit, quia omnes peccatores deprehenduntur.* Nempe tam late poena patere debet, quam eius cauſſa, ἡ ἁμαρτία. Iam vero Apoſtolus ſupra demonſtraverat, om-

nes, et Paganos et Iudaeos ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι, c. III, 9. et πάντες ἥμαρτον, c. III, 23. Unde ſequitur, univerſum humanum genus εἶναι ὑπόδικον τῷ Θεῷ. c. III, 19. Ἐφ' ᾧ, particula cauſſalis, tantumdem valet ac διότι, *quia*; *eo quod*, *quandoquidem*, ut 2 Cor. V, 4. Phil. IV, 10. Multa loca collegit Wetstenius ad h. l. *Thomas Magister*; ἐφ' ᾧ, ἀντὶ τοῦ διότι. *Varinus*: ἐφ' ᾧ ἀντὶ τοῦ διότι λέγουσιν Ἀττικοί. Vulgata habet: *in quo*. Unde mirabiles ortae ſunt diſputationes, quaſi mens Apoſtoli fuiſſet: nos omnes in uno Adamo peccaviſſe, illiusque culpam noſtram factam eſſe. Sed in latinitate minus eleganter *in quo* (neutr. gen.) ſaepe ſumitur pro *eo quod*, *quia*, unde ipſa vulgata verſio ἐφ' ᾧ nunc reddit *in quo*, Phil. III, 12. nunc *sicut* Phil. IV, 10. Multa egregie de hoc loco monuit Iacobus Vernetus (in Selectis opuſc. Genev. 1784. p. 268. ſqq.) caute tamen legendus. Ἥμαρτον, *peccare solent*, ut in aliis plerisque locis huius epiſtolae, Ceterum bene monuit *Erasmus* ad v. 19. non de *infantibus*, ſed de *adultis*, ut in tota epiſtola, ita et hoc loco Paulum loqui. Cf. ſupra cap. II, 12. III, 23. Summa totius ſequentis diſputationis, ſatis obſcurae, eſt haec: Sicut omnes Adami poſteri, non tantum Iudaei, ſed etiam gentiles peccant, et miſeri fiunt, ita omnes, non tantum Iudaei, ſed etiam gentiles per unum Chriſtum conſequi poſſunt remiſſionem peccatorum, et felicitatem. Haec eſt doctrina, a qua probe diſtinguenda eſt argumentandi ratio, qua Paulus utitur. Diſputat nempe cum Iudaeis ex conceſſis. Nam Iudaei erant in ea opinione, peccatum Adami fuiſſe cauſſam omnis humanae correptionis moralis, omnisque miſeriae. Vid. Christoph. Frider. Ammon comment. *de vestigiis Theologiae Iudaicae in epistola*

Pau-

Pauli ad Romanos (in novis opufculis theologicis. Goett. 1803. 8. p. 63. fqq.) Recte, ut mihi quidem videtur, ftatuit AMMON, (p. 74.) Paulum Pharifaeorum allegorematibus et interpretamentis midrafchicis initiatum, in fua ad Romanos epiftola multas attuliffe doctrinas rabbinicas, quibus dogmata chriftiana involveret, et fublimiora Meffianismi, quum allegorici, tum moralis placita animis Iudaeorum infinuaret.

13. Ἄχρι — κόσμῳ) *Nam* (ab Adamo) *usque ad* (Mofis) *legem peccatum fuit in genere humano.* Haec verba usque ad comma 15. parenthefi includenda videntur. Dixerat nempe Paulus v. 12. *omnes omnino homines fuisse et esse peccatores;* quod etiam Iudaei de Paganis concedebant, quos κατ' ἐξοχὴν ἁμαρτωλοὺς vocare folebant. Hanc propofitionem hoc principio niti nunc docet, quod aliqua extiterit et extet lex etiam Gentilibus data, ante Mofaicam, quae Iudaeis unice lex vocabatur. Cf. fupra c. 15. 15. Ἁμαρτία — νόμου) *Peccatum autem non imputatur nisi ex lege existente*, nifi adfit lex, a qua fit disceffum. Ergo, inquit, lex aliqua extabat ante et praeter legem Mofaicam, lex univerfalis naturae, qua condemnantur quicunque peccant, quoquo modo peccent.

14. Ἀλλ' ἐβασίλευσεν — μέλλοντος) *Atqui regnavit mors* (noxa e peccatis oriunda) *ab Adamo usque ad Mosen, in eos etiam, qui non peccarunt sicuti Adamus, qui typus est futuri.* Supple: Ergo etiam peccatum regnavit ad Adamo usque ad Mofen. Omnes homines, non tantum ii, qui poft legem Mofis datam, fed etiam qui ante eam vixerunt, peccatores fuerunt. Regnavit autem ὁ

θά-

θάνατος, noxa e vitiofitate oriunda (v. 12.) καὶ ἐπὶ — Ἀδὰμ) *Etiam in eos, qui non peccarant sicut Adamus.* Ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι, pleonaftice, ficut διὰ ταχέων pro ταχέως, ἐς καλὸς, pro καλῶς, fic etiam hic; pro: ὁμοίως τῇ παραβάσει τῦ Ἀδὰμ. Quaerunt interpretes, in quanam re quaerenda fit haec Adami pofterorumque eius diffimilitudo, utrum in eo, quod Adamus *per se, libere* et *aperte*, pofteri contra tantum in *ipso* et *tacite*; an vero, quod ille contra *disertam legem*, hi vel plane non *contra leges disertas*, vel faltem contra *alias* deliquérint? Mihi videtur in eo effe diffimilitudo, quod Adamus peccavit contra legem pofitivam, *expressam*, pofteri autem contra *legem naturae*. ὅς ἐστι — μέλλοντος) *Qui typus (imago) est futuri* Adami, fc. Chrifti. Τύπος inter alia fignificat imaginem, effigiem. Iudaei quorum loquendi morem Paulus hic imitatur, Meffiam appellare folebant futurum Adamum. Similitudo inter Adamum et Chriftum eft haec, quod ab illo uno invectum malum fe extendit ad omnes omnino homines, non ad Iudaeos tantum, fed etiam ad alias gentes omnes; ab hoc uno autem, Chrifto, beneficium remiffionis peccatorum et felicitatis aeternae fe pariter non ad Iudaeos tantum, fed ad gentes omnes ex confilio Dei diffundere debet. Is eft cardo, quo tota fimilitudo vertitur. Ratio autem, cur Paulus loquatur tantum de peccato et noxa *usque ad Mosen regnante*, in promtu eft. Sufficiebat nempe pro confilio fuo, oftendere contra Iudaeos, quod etiam ante Mofaicam legem aliqua lex extiterit τὴν ἁμαρτίαν condemnans. Eodem confilio fupra c. IV, itidem contra Iudaeos probaverat; ut quis placeat Deo non requiri obfervationem legis Mofaicae aut circumcifionem, fiquidem Abrahamus

hamus Deo placuit dudum ante legem illam datam, etiam antequam circumcideretur,

15. Ἀλλ᾽ οὐχ — χάρισμα) Plerique vertunt: *Neque tamen par est ratio peccati* (Adamitici) *et beneficii divini,* quod propter Chriftum omnibus hominibus contingit. Diverfi funt effectus peccati, et beneficentiae divinae. In verbis: οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, fubintelligunt: τοῦ Ἀδὰμ ἦν. Sed recte monuit Hombergkius in parerg. facr. p. 219. οὐχ poffe interrogative fumi, et verti: *Nonne vero par est ratio peccati et beneficii divini?* i. e. Nonne beneficium divinum aeque erit univerfale et ad omnes homines pertinens, ut peccatum fuit univerfale? Sic facilior eft fenfus et nexus cum v. 12. Vid. *Eckermanni theol. Beyträge,* Tom. I. fafcic. 3. pag. 89. f. εἰ γὰρ — ἀπέθανον) *Si enim unius transgressione omnes mortui sunt,* i. e. noxam et poenas fibi confciverunt. Ἀποθνήσκειν fumitur eodem fenfu, quo infra c. VII, 20. et in hoc noftro capite ὁ θάνατος. Quod omnes homines unius Adami peccato noxam fibi confciviffe dicuntur, id non intelligendum effe de influxu quodam phyfico ac neceffario, tota orationis feries, et res ipfa manifefte docet. Ὁ θάνατος et noxa ab Adamo pervenit ad omnes homines moraliter tantum, et per liberae voluntatis contagium; quatenus Adami inftar culpa fua funt inobedientes, ficuti ille inobediens erat, ἐφ᾽ ᾧ πάντες ἥμαρτον. v. 12. Οἱ πολλοί, cum articulo: *multitudo, totum genus humanum.* Eft Hebraismus in hac dictione; nam etiam הָרַבִּים *omnes* denotat, et πολλοὶ redditur in *Theodotionis* verfione Dan. XII, 2. πολλῷ μᾶλλον — ἐπερίσσευσε) *Multo magis Dei beneficium per benevolentiam unius hominis, Iesu*

Chri-

Christi, *in multos* (omnes) *largissime confertur.* Ἡ χάρις τοῦ θεοῦ καὶ ἡ δωρεά, Hendiad: *divinum beneficium gratiosum*, *vel beneficium*, *quod sine hominum meritis confertur.* In illo τοῦ ἑνὸς ſolo quaerenda eſt Chriſti cum Adamo ſimilitudo. Aequum nempe eſt, Deoque dignum, ut beneficium non minus late, imo latius pateat quam noxa. Si igitur *ex una homine* transgrediente, ad univerſam hominum multitudinem, quae Adami inſtar peccavit, noxa manavit, multo magis ex conſilio Dei ad eandem hominum univerſitatem, ſeu tam ad gentiles quam ad Iudaeos extendere ſe debet beneficium quod *per unum Christum* offertur. Ceterum per quinque verſus quinquies idem fere repetitur, variatis quidem verbis, at re ſemper eadem manente.

16. Καὶ οὐχ — τὸ δώρημα) *Et nonne sic se habebit beneficium, ut illa noxa, per unum, qui peccavit, veniens?* Οὐχ cum HOMBERGIO et ECKERMANNO iterum interrogative capiendum eſſe exiſtimo. Porro eſt ellipſis duplex. Nam et poſt δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος ſubauditur nomen θάνατος, ex verbo ἀπέθανον, quod praeceſſerat, et poſt τὸ δώρημα ſubauditur ἔχει. Plena conſtructio eſſet: οὐχ ἔχει τὸ δώρημα, ὡς ἔχει ὁ θάνατος δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος ἐλθών. Secunda vice idem dixit Apoſtolus, quod v. 15. dixerat. Τὸ μὲν γὰρ — δικαίωμα.) *Nunc autem sententia iudicis propter unum* (peccatum) *in omnes lata est*; *ergo etiam beneficium eo pertinet*, *ut omnes absolvantur.* Τὸ κρίμα הַמִּשְׁפָּט, ſententia iudicialis; מוֹת תָּמוּת, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε, Gen. II, 17. Ἐξ ἑνός, ſc. παραπτώματος. Εἰς κατάκριμα, ſc. ἐγένετο. Quod nempe Adamus expertus eſt, (noxam peccati,) id omnes

eius

eius posteri experiuntur, quanquam non omnes eodem modo. Hoc est documentum, illam sententiam in omnes latam esse. Χάρισμα, *beneficium*, quod Christo debemus. Ἐκ πολλῶν — δικαίωμα, sc. γίνεται, *a multis peccatis absolvit:* Δικαίωμα, absolutio a peccatorum poenis, cuius oppositum est κατάκριμα. Vid. ECKERMANN. l. c. p. 91. f.

17. Εἰ γὰρ — διὰ τοῦ ἑνὸς) *Si enim unius delicto mors grassata est per unum (hominem.)* Βασιλεύειν metaphorice significat: *vim suam exercere in aliquem.* Διὰ τοῦ ἑνός, sc. ἀνθρώπου. πολλῷ μᾶλλον — Χριστοῦ) *Nunc ii, qui adepti sunt hoc maximum beneficium et gratuitam absolutionem a poenis peccatorum, per unum Iesum Christum ad multo maiorem felicitatem et honorem evehi possunt.* Περισσεία τῆς χάριτος, i. e. χάρις περισσεύουσα, *eximium, maximum beneficium;* quemadmodum ἡ δωρεὰ τῆς δικαιοσύνης est δικαιοσύνη δεδωρημένη, immunitas a poenis ex gratia concessa. Βασιλεύειν nunc est felicitate frui, et quidem felicitate cum magno honore coniuncta. Tertia vice idem dicit Apostolus, sic tamen, ut maius aliquid quam ante inferat. Omnes, inquit, ab Adamo orti homines miseri facti sunt; sed per Christum, alterum Adamum, omnes remissionem peccatorum et felicitatem summam consequi *possunt.* Malum ex peccato est magnum, sed multo maius est beneficium.

18. Ὡς δι' ἑνὸς — κατάκριμα) Sc. ὁ θάνατος διῆλθεν ex comm. 12. vel κρῖμα ἦλθεν ex comm. 16. *Quemadmodum per unius (hominis) delictum accidit, ut omnes homines damnarentur,* sc. ad mortem et poenas. οὕτω καὶ — ζωῆς) Post verba: οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, supple: τὸ χάρισμα ἐγένετο. *Ita etiam per unius (Iesu*

Chri-

Chrifti) *innocentiam in omnes homines hoc beneficium conferri potest, ut veniam et vitam aeternam accipiant.* Δικαίωμα opponitur τῷ παραπτώματι, ideoque eft *innocentia Christi.* Δικαίωσις vero, oppofita τῷ κατακρίματι θανάτε, condemnationi ad poenam, eft non tantum abfolutio a poenis, fed et cum ea coniuncta felicitas. Quarta vice idem aliis verbis expreffum eft.

19. Ὥσπερ γὰρ — κατεςάθησαν οἱ πολλοὶ) *Quemadmodum nempe unius hominis inobedientia peccatores constituti sunt multi* (i. e. omnes.) Paulus hic eadem fere quinta vice dicit, fed paullo aliis verbis, ut quum transgreffionem Adami iam vocat παρακοὴν, *inobedientiam.* Per hanc παρακοὴν *peccatores constituti sunt multi,* i. e. *omnes,* ut fupra v. 15. et 18. Omnes nempe poft Adamum peccarunt, et rei facti funt poenae vi legis, quae uni quidem Adamo data erat cum comminatione, fed ad hominum univerfitatem pertinebat. Cf. Rom. III, 9. ὅτω καὶ — οἱ πολλοὶ) *Sic etiam per unius obedientiam omnes a poenis liberabuntur et felices reddentur,* fi nempe velint, et accipiant oblatum beneficium. *Obedientia Christi,* oppofita inobedientiae Adami, qui fenfu et facto Deo renifus et praefcripto contraria molitus fuerat, refertur ad eius mortem; a qua conftanter repetitur noftra iuftificatio. Sed intelligitur praeter mortem animus is, qui, quod certo confilio ab eo poftulatum fuerat, ut moreretur, id lubenter ac promte fufcepit et fubiit. Cf. Phil, II, 8. Δίκαιοι, infontes, immunes a poenis; κατασαθήσονται opponitur τῷ ἁμαρτωλοὶ κατεςάθησαν. Nullum ergo, quod hanc rem attinet, eft difcrimen inter Iudaeos et Gentiles. Per Adami delictum om-

nes homines, non soli Iudaei, addicti sunt morti et poenis; per Christi perfectissimam innocentiam *omnes*, non soli Iudaei, ab his poenis liberari et felices reddi possunt. Quid vero lex? dicere poterat Iudaeus. Si ita se res habet, ut Christus sit caussa vitae, sicut mortis Adamus, quid ergo egit lex Mosis? Respondet Paulus comm. seqq.

20. Νόμος δὲ παρεισῆλθεν) i. e. προσετέθη, ut Gal. III. 19. *Lex vero quaedam insuper accessit*, post Adami peccatum et mortem. Legem Mosaicam intelligi, per se patet. ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα) i. e. ut atrocitas peccati eo magis appareret. Hebraeis saepissime *esse dicitur*, quod *apparet*. Sic περισσεύειν est *abundantius apparere*, supra III, 7. Potest vero ἵνα etiam ἐκβατικῶς sumi, ut sensus sit: *eo eventu, ut numerus peccatorum multiplicaretur*. Πλεονάζω, *plus habeo*, *copiosus sum*, *multiplicor*. Per legem Mosis auctus est numerus peccatorum. Haec enim lex multa prohibuit in se licita; praecepit multos ritus. Has leges saepe transgressi sunt Iudaei, et poenas sibi consciverunt. Igitur vana erat eorum gloriatio suis operibus confisa. οὗ δὲ — χάρις) *Postquam autem insigniter auctum erat peccatum, multo magis benignitas divina se exseruit*. Οὗ, sc. χρόνου, quo *tempore postquam*. Ἐπλεόνασεν et ὑπερεπερίσσευσεν, non de *praesenti*, sed *praeterito* tempore accipienda. Non satis habuit Apostolus dicere ἐπερίσσευσεν, sed praepositionem augentem addidit, ut intelligeretur, nullo modo ἁμαρτίαν et χάριν comparari invicem posse.

21. Ἵνα ὥσπερ — κυρίου ἡμῶν) *Ut, quemadmodum peccatum vim suam exseruit per mortem*, (perniciem,) *ita etiam gratia vim suam exserat, per veniam pec-*

cato-

catorum, ad felicitatem (quae contingit) *per Iesum Christum, Dominum nostrum.* Βασιλεύειν, cf. v. 17. Ἐν θανάτῳ, *per mortem, noxam.* Sicuti omnes homines ſunt peccatores, ita etiam omnes noxam peccati ſenſerunt. Cf. v. 17. Ἡ χάρις *beneficium* per Chriſtum promiſſum. Hoc aeque univerſale debet eſſe ex conſilio Dei ac peccatum cum ſua noxa. Διὰ δικαιοσύνης, per abſolutionem a peccatis, quae eſt fructus praecipuus huius χάριτος. Huius autem iterum fructus eſt ζωὴ αἰώνιος, *felicitas aeterna.* Eſt igitur in hoc commate epilogus ſimul et compendium totius ſermonis, cuius ſcopus eſt is, ut Paulus oſtendat, ſicut ab uno late ſerpſerit malum, ita ab uno late ſpargi bonum. Non confert utriusque propagationis *modum et rationem*, ſed tantum unitatem *auctoris*, et rei *amplitudinem*, licet diverſa fuerit propagationis tum cauſſa, tum ratio. Chriſtus nempe haud paullo aliter nobis prodeſt, quam obfuit Adamus; fecit enim multa, multaque paſſus eſt ex voluntate et conſilio nos ſalvandi, quum Adamus ne cogitaverit quidem de perdendis poſteris. Quod enim omnes eius poſteri naſcuntur infirmi, moralitatis inſcii, tali praediti natura, in qua cupiditas facile praeponderaret, id non pendebat ab Adami libera voluntate, ſed ab ordinatione divina. Itaque eſt quidem quaedam ſimilitudo Adami et Chriſti, ſed magna etiam diſſimilitudo.

CAP. VI.

Sequitur tractationis dogmaticae altera pars, qua reſpondetur ad varias obiectiones, quae doctrinae ſuperiori opponi poterant, et fortaſſis etiam ſolebant. Et hoc quidem c. VI, prolixe demonſtrat Paulus, hac doctrina ho-

minibus non dari occaſionem et licentiam peccandi; eſſe potius illius hanc vim, ut ad mentis et vitae emendationem monſtret viam, atque ad eam incitet hominesque permoveat.

1. Τί οὖν — πλεονάσῃ;)) *Sed obiiciat aliquis, perseverandum igitur esse in peccato ut beneficii illius* (c. V, 21.) *magnitudo magis appareat.* Τί οὖν ἐροῦμεν; *quid ergo dicemus?* Haec formula plerumque apud Apoſtolum obiectionem exprimit. *Obiiciat quis.* Cavet nempe Apoſtolus, ne quis ex dictis c. V, 29. impiam hanc ſententiam eliciat, ſine periculi metu indulgere poſſe hominem chriſtianum peccatis.

2. Μὴ γένοιτο) Adverſantis eſt, ut ſupra III, 4. 6. 31. *Nullo modo.* Abſurdam et impiam eſſe ſententiam iſtam Apoſtolus affirmat, et nunc copioſius declarat, quantopere homo chriſtianus per ipſam religionis chriſtianae profeſſionem ad vitam piam et honeſtam ſit obſtrictus. ὅιτινες — ἐν ἀυτῇ;) *Quomodo enim nos, qui peccato miseri facti sumus, eidem amplius dediti simus?* Verba ὅιτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτιᾳ grammatice duplici modo explicari poſſunt: 1) *Nos qui valediximus peccato.* Nam mortui dicimur reſpectu alicuius rei vel perſonae, quacum nihil nobis eſt negotii. *Plauti* Clitell. III, 1. 16. *Nihil mecum tibi, mortuus tibi sum.* Perſa I, 1. 20. *Mihi quidem tu iam mortuus eras, quia te non visitavi.* 2) *Nos qui propter peccatum mortui sumus.* Hoc ſenſu de Chriſto dicitur infra v. 10. τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν. Nec abhorret haec explicatio a loquendi modo apud Graecos et Hebraeos. *Eurip.* Andromach. τέθνηκα τῇ σῇ θυγατρὶ, *quodsi moriar propter filiam tuam.* Haec in-

interpretatio omnino praeferenda esse videtur, quia et usui loquendi huius epistolae, et seriei orationis est convenientissima. Est autem ἀποθνήσκειν h. l. *miserum esse, noxam peccati sentire.* Cf. quae supra c. V, 12. de vocabuli θάνατος significatione monuimus; inprimis vero comma 23. huius cap. et c. VII, 10. Haec peccati miseria in eo est, quod homo intelligentia atque ratione gaudens, cupiditatibus pravis brutorum instar mancipatus est, quae est turpissima servitus; (infra v. 12. sqq.) quod iudice Deo culpam sustinet; (supra c. I, 29—32. III, 9—19.) quod non potest omni metu vacuus vivere, (c. III, 19. 23.) quod futuram etiam post hanc vitam peccatorum miseriam, timere debet. (c. VI, 23.) Hanc peccati miseriam, inquit Apostolus ex parte iam experti sumus. Nemo autem miser esse vult. Ergo non potest fieri, ut amplius peccato nos mancipemus. πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ) *Qui fieri possit, ut eidem adhuc dediti simus,* eoque delectemur? *In re aliqua vivere* est, totum ei esse deditum. Aelian. Var. Hist. III, 13. ὅτι Φιλοινότατον ἔθνος τὸ τῶν Ταπύρων, τοσοῦτον, ὥστε ζῆν αὐτοὺς ἐν οἴνῳ, καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ βίου ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ὁμιλίᾳ καταναλίσκειν. *Adeo dedita vino est gens Tapyrorum, ut in vino vivat, et plurimum vitae tempus in id insumat. Philostratus V.* Apollon. ἐν πότοις ἔζη. Πῶς, hic non τὸ πάντως ἀδύνατον, sed rei indignitatem ostendit.

3. Ἢ ἀγνοεῖτε — ἐβαπτίσθημεν;) *Aut ignoratis, nos, quotquot in Christum Iesum baptizati sumus, in mortem eius baptizatos esse?* Alio argumento confirmat Apostolus, indignum esse Christianis perseverare in peccatis, dum monet, quemlibet Christianum baptismo suscepto se

obftrinxiffe ad novam fentiendi et vivendi rationem. Baptizatur in aliquam perfonam, qui illi obftringitur, et ideo nominatim obftringitur, (ut illius perfonae doctrinam de religione teneat; obftringitur etiam officiis, quae illius perfonae fectatoribus propria funt. Cf. 1 Cor. X, 2. I, 13. In illis doctrinis, quibus baptismo obftringimur, eft etiam haec: *Christum mortuum esse pro peccatis nostris*, et quod in tota hoc loco notandum, mifera morte periiffe, fupplicio affectum effe. Quare Apoftolus dicit: εἰς τὸν θάνατον αὐτȣ̃ (χριςȣ̃) ἐβαπτίσθημεν, *publice professi sumus, nos credere, Christum mortuum esse*, fc. pro peccatis noftris. Videtur autem fimul ineffe hoc: baptizati fumus εἰς τὸ ἀποθανεῖν σὺν αὐτῷ, *suscepto baptismo professi sumus, moriendum esse nobis, sicuti ipse mortuus est.* Similitudinem hanc magis *verbis*, quam *re* contineri, facile patet. Chriftus in cruce eft mortuus. Chriftianus moritur, dum veterem illam malam vivendi rationem abiicit.

4. Συνετάφημεν — θάνατον) i. e. ἐτάφημεν ὥσπερ αὐτός. *Sepulti sumus sicut ipse, baptismo, quo quasi mortui sumus, suscepto.* Cf. Col. II, 12. *Immersio* in aqua baptismi, ex eademque egreffus erat fymbolum vitae priftinae abrogandae, novaeque contra inftituendae. Hinc baptizatos partim *mortuos* atque *sepultos*, partim in vitam novam denuo *resuscitatos* dici folenne erat. Recte monent docti, propter hunc baptismi fenfum myfticum *immersionis* ritum retineri debuiffe in ecclefiä chriftiana. ἵνα περιπατήσωμεν) *Unde sequitur, sicut Christus Iesus resurrexit ex mortuis vi et potestate patris, ita nobis nova ratione esse vivendum.* ἵνα h. l. eft ἐκβατικόν. Διὰ τ. δ. τȣ̃ πατρός, *vi et potestate patris*, f. fecundum

alios

alios, *sua ipsius a patre accepta maiestate divina*. Δόξα hebr. כָּבוֹד et עֹז Ief. XII, 2. XLV, 24. Pf. LXVIII, 35. ἐν καινότητι ζωῆς i. e. ἐν ζωῇ καινῇ. In baptismo, vel fufcipienda religione chriftiana, promifimus novam fentiendi et vivendi rationem, fimul etiam promifimus, nos fimiles fore Chrifto, eiusque exemplum per omnia effe imitaturos. Iam vero Chriftus poft reditum in vitam defiit vivere inter homines priftino more, et in coelum fufceptus eft. Ergo oportet etiam vos novam inire vitae rationem, coeleftem vivere vitam. Ex parte tantum comparat Chriftianos cum Chrifto per fe apparet. Similitudo enim tantum in eo eft, quod Chriftus poft reditum in vitam non amplius vixit ut Iudaeus inter Iudaeos, fed coeleftem vitam vivit. Ita etiam, qui eius religionem fufcipiunt definunt effe Iudaei et Ethnici; imitantur Chriftum in coelis viventem, depofito priftino fentiendi et vivendi more. Cf. v. 6. Chriftum innocentem vitam in his terris egiffe, et hac parte diffimilem fuiffe hominibus, non negat Apoftolus, fed ut omnibus notum omittit.

5. Εἰ γὰρ σύμφυτοι — θανάτε αὐτε) *Si enim* (Chrifto) *similes facti sumus respectu mortis eius*. Dicuntur σύμφυτα de his, *quae uno eodemque loco sata sunt*, quae alias dicuntur ἔμφυτα, *insita*. Iam quoniam ea, quae vel eodem loco confita vel infita funt, vere poffunt dici inter fe coniuncta et adunata, fit ut σύμφυτος unamquamque *rei denotet cum aliena coniunctionem*, quo fenfu alias ponitur συμφυής, velut apud *Aelianum* Hift. Anim. V, 21. ubi animal ait, συμφυῆ σκιὰν ἀποδείκνυται τε ἰδίε σώματος, *similem cum corpore umbram facit*. Iofeph. Ant. XV, 11, 4. σύμφυτος

 σφρα-

σφραγὶς *simillimum sigillum. Plato* Timaeo c. 28. αἴσθησιν ἀναγκαῖον εἴη μίαν πᾶσιν ἐκεῖ βιαίων παθημάτων ξύμφυτον γίγνεσθαι, quae Cicero vertit: *necesse erat sensum existere unum communemque omnium, vehementiore motu excitato,* Σύμφυτοι τῷ ὁμοιώματι igitur ſunt *coniuncti similitudine,* i. e. *similes.* Similes autem reddimur Chriſto reſpectu mortis eius, dum deſinimus vivere more priſtino non amplius ſtudemus terrenis rebus, quaſi in his eſſet ſumma noſtra felicitas. ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα) Plena oratio eſſet: ἀλλὰ καὶ σύμφυτοι τῷ ὁμοιώματι τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα, *profecto etiam respectu resurrectionis similes ei fieri debemus.* Ἐσόμεθα, *esse debemus,* ut τί ποιήσομεν, Luc. III, 14. Ἀλλὰ, *profecto, utique,* hebr. אָכֵן. Fit hoc, dum ad honorem et gloriam Dei novam vitam agimus, et magis illis coeleſtibus, quam terrenis et caducis huius vitae bonis ſtudemus. Cf. Col. III, 1. 2. Non enim eam, quae proprie dicitur, e mortuis reſurrectionem, ſed potius ipſam illam καινότητα τῆς ζωῆς v. 4. intelligendam eſſe, contextus ipſe, inprimis vero v. 11. perſpicue docet.

6. Τοῦτο γινώσκοντες) *Et hoc cogitemus; infigamus animo.* Sic γινώσκειν et voces ſimiles interdum ſumuntur. ὅτι — συνεσταυρώθη) Senſus eſt: *Veteri illi, et vitiosae sentiendi rationi vim esse inferendam.* Factum eſſe dicit, quod fieri debet. Pergit ex cruce, morte, et reſurrectione Chriſti multas ſumere ſimilitudines, et eis aptare allegorica loquendi genera, quod ipſum דרש dicitur Hebraeis. Ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος hic et Eph. IV, 22. eſt mens, *animus vitiosus* (vetus) *qualis olim erat, quum nondum facti essent Christiani* (*der alte Sinn*

und

und Denkungsart.) Eſt nempe ἄνθρωπος pro νȣ̃ς, *mens*, quae Paulo dicitur *homo* in homine. Vocatur etiam ὁ ἔσω ἄνθρωπος Eph. III, 16. Plato de rep. IX. τȣ̃ ἔξω ἀνθρώπȣ ὁ ἔντος ἄνθρωπος ἔσαι ἐγκρατέςατος. Ialkut Rub. f. 10, 3. *Caro est vestis interioris hominis, spiritus est homo interior, cuius vestis corpus est.* Adiungit Paulus proſopopoeiam, qua delectatur plurimum. Tribuit enim rei inanimatae, i. e. accidenti id, quod eſt animatorum. Veterem illam ſentiendi conſuetudinem dicit, ad ſimilitudinem Chriſti cruci eſſe affigendam; quia, ſicut cruci affixus non ſine gravi dolore moritur, ita illa vitioſa natura non ſine dolore vi ſua privatur. ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας) *Ut ipsum peccatum* (cupiditas male agendi) *vim suam amittat*, et quaſi occidatur. Τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας non *corpus* eſt, ſed σάρξ, ſive vitium animi a peccato profectum. Similis huic phraſis Col. I. 22. ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς ἀυτȣ̃. *Oecumenius* τὸ σῶμα ἁμαρτίας, παραφραςικῶς, ἄυτη ἡ ἁμαρτία. Καταργεῖν *occidere, vim et efficaciam alicuius rei tollere, abolere.* τȣ̃ μηκέτι — ἁμαρτίᾳ) Τȣ̃ pro ἕνεκα τȣ̃, ut ſaepe alibi. *Ne posthac peccato, s. vitiosae consuetudini serviamus*, ut ante ſervivimus. Nam Domino mortuo non amplius debemus obſequium, in qua proſopopoia Apoſtolus pergit v. 12. ſeqq.

7. Ὁ γὰρ — ἁμαρτίας) *Qui enim mortuus est, liber est a peccato*, ſive amplius non peccat. Quum igitur Chriſtiani cum Chriſto quaſi mortui ſint, non amplius peccato ſerviunt. Praeferenda tamen videtur *Koppii* ſententia, ita explicantis locum: *Mortuum enim esse, et non amplius indulgere peccatis, sunt unum idemque.*

Addita nempe haec effe videntur, ut formulam ἀποθανεῖν *improprie* accipiendam effe; appareat. Ὁ ἀποθανὼν fc. τῇ ἁμαρτίᾳ, quod ex verbis fequentibus: ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας eft repetendum. Δικαιοῦσθαι ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, i. e. δίκαιον f. ἐλεύθερον εἶναι ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, μηκέτι ἁμαρτάνειν. Cf. Act. XIII, 38. 39.

8. Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν χριστῷ) *Quum igitur mortui simus sicut Christus.* Εἰ *quum.* Δὲ *igitur*, ut hic Syrus habet. Vide dicta ad v. 5. πιστεύομεν — αὐτῷ) *Credimus, vivendum etiam esse nobis ita ut ipse vivit*, nempe fancte et in aeternum, vita coelefti et feliciffima. Verbum συζήσομεν *vitam sanctam et aeternam* fimul complectitur.

9. Εἰδότες — κυριεύει) *Christus enim, ut scitis, post reditum in vitam non amplius moritur; mors in eum non amplius habet vim aut potestatem.* Sic nec nos decet redire ad morem priftinum, vel iterare peccata, quibus nobis mortem, miferiam confcivimus. Debemus perpetuo vivere nova illa ratione, cui nos baptismate obftrinximus.

10. Ὃ γὰρ ἀπέθανε) *Quantum enim attinet, quod mortuus est Christus.* Ὃ pro καθ' ὅ. Κατὰ autem faepe eft: *quantum attinet, quod attinet ad*; ut Act. XXV, 14. Rom. IX, 5. τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ) *Propter peccatum mortuus est semel*, et quidem mifera morte. Τῇ ἁμαρτίᾳ, i. e. ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας, *ad expianda peccata.* Res ipfa docet, aliter *homines* ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, aliter *Christum..* Amat Paulus Parallelifmum; in quo interpretando multa cautione opus eft. ὃ δὲ — θεῷ) *Quantum vero ad eius vitam attinet, vivit eam Deo*, i. e. fic, ut omnia ad honorem Dei referat, qui maieftate

atque

atque dignitate sempiterna eum exornavit. Etiam nunc in statu suo excelsiori se accommodat voluntati Dei. Curat nempe, ut doctrina propagetur, largitur hominibus salutem etc. Cf. Phil. II, 11. Sic et nos, postquam meliores esse coepimus, indesinenter pie vivere debemus, omnemque vitam nostram componere ad voluntatem divinam. Dionys. Halic. III, 17. ἀλλ᾽ εὐσεβὲς μὲν, ἔφη, πρᾶγμα ποιεῖτε, ὦ παῖδες, τῷ πατρὶ ζῶντες, καὶ ὐδὲν ἄνευ τῆς ἐμῆς γνώμης διαπραττόμενοι. *Quintil.* Declam. 322. Cognosce animum meum. *Sicut voluisti, tibi vixi, tibi moriturus fui*, nulli alii in hoc pectore locus fuit.

11. Ὅυτω καὶ — κυρίῳ ἡμῶν) *Sic et vos statuite; vos mortuos esse propter peccatum, et vitam componere debere ad voluntatem Dei ad exemplum Christi Iesu Domini nostri.* Λογίζεσθε, *reputate, ducite*, statuite. Est in hoc commate applicatio eorum, quae modo v. 10. dicta erant. Ibi erat: Christus τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ. Ad hoc refertur: statuite ἑαυτὺς νεκρὺς εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, vos miseros factos esse peccato, (v. 2.) adeoque vobis ab eo abstinendum, ne porro miseri sitis. Porro comm. 10. erat: Christus ζῇ τῷ Θεῷ. Ad hoc com. 11. refertur; ζῶντας τῷ Θεῷ, putate vos debere vitam vestram componere ad voluntatem et honorem Dei; et quidem ἐν Χριστῷ κ. τ. λ. Ἐν, *ad exemplum.* Est simul in hoc versu conclusio et compendium eorum, quae supra v. 4. 5. pluribus verbis dicta erant.

12. Μὴ ὖν — σώματι) *Ne igitur propensio ad malum imperium suum exerceat in membra mortalis vestri corporis.* Sequitur admonitio, superstructa doctrinae v. 3—11. propositae. Ἡ ἁμαρτία, propensio ad malum, quae est in homine, per prosopopoeiam comparatur ty-

ran-

ranno, qui corporis membra pro arbitrio ſuo ad peccata trahit atque impellit. Ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, i. e. *in vobis* ſ. in perſona veſtra: comm, 13. ἑαυτὸς, ut non-nullis placet. Aptius tamen videtur intelligere *membra corporis*, ut ſenſus ſit: Nolite membris corporis veſtri abuti, ad praeſtandum obſequium peccato, vel pravis cupiditatibus. εἰς τὸ — αὐτῆ) Verba: αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῆ, valde ſunt ſuſpecta, et varie in antiquis libris leguntur. Et verba εἰς τὸ ὑπακούειν omnino plenum ſenſum efficiunt, coniuncta cum antecedentibus. Abſurdum et iniquum eſt, inquit Apoſtolus, membra corporis iniuſtae et interitum illaturae peccatorum tyrannidi ſubiicere, quin potius menti immortali corpus mortale, non viciſſim corpori mortali mens immortalis ſubiiciatur oportet. 2 Petr. II, 11. Brevis eſt haec vita, quam, prout ſe quis hic geſſerit, ſequitur vel aeterna miſeria, vel aeterna felicitas. 2 Cor. VI, 10.

13. Μηδὲ — ἁμαρτίᾳ) *Nec sistite membra vestra propensioni ad peccatum, ut sint instrumenta scelerum.* Pergit in coepta proſopopoeia. Prava peccandi cupiditas non amplius eſt veſter dominus, cui obſequium debeatis; ergo nec membra corporis veſtri praeſto ſint pravis cupiditatibus. Τὰ μέλη ὑμῶν idem denotant, quod τὸ σῶμα ὑμῶν v. 12. et intelliguntur vires quaelibet hominis, ſive corporis ſ. animi. Τὰ ὅπλα, hebr. כֵּלִים ſunt *instrumenta*, quorum miniſterio aliquid fit, comm. 19. δῦλα. Sic quoque *arma* apud ſcriptores latinos, e. g. de *instrumentis* ruſticorum apud *Virgilium.* Georg. I, 160. Ἀδικία, ut ſupra I, 18. *scelus omne* denotat. ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτὸς τῷ θεῷ) *Tradite vos*

Deo

Deo quem nunc pro veſtro Domino agnoſcitis. Omnia animi deſideria, totamque vitam veſtram componite ad nutum voluntatemque Dei. ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας. (cf. v. 4.) i. e. ὡς πρὶν μὲν νεκρὰς, νῦν δὲ ζῶντας, tanquam homines prorſus immutati. ὅπλα δικαιοσύνης) *Instrumenta probitatis.* Δικαιοσύνη ad omnes honeſtas actiones extenditur, et aeque late patet, atque contraria, quam modo habuimus ἀδικία.

14. Ἁμαρτία — κυριεύσει) *Propensionis ad peccatum vis non redigat vos in potestatem.* Verbis ſequentibus ὀ γάρ — χάριν, ex b. *Kopii* ſententia repetitur illa ipſa dubitatio de libertate Chriſtianorum a legum Moſaicarum terroribus, iam ſupra initio capitis propoſita, ut γὰρ ſit particula transeundi: *utique, sane quidem, freylich,* et νόμος ſit *lex Mosaica,* ita tamen, ut inprimis reſpiciatur ad *minas* legum, quibus Iudaei terrebantur. Itaque ὑπὸ νόμον εἶναι idem Koppius interpretatur: *poenis lege propositis esse obnoxium, s. metu poenarum, quas istae minantur teneri.* Sed ὑπὸ νόμον εἶναι, hic, ut Gal. IV, 4. 5. 21. eſt: *lege Mosaica teneri*, ei adſtrictum eſſe. Et quum, (ut Morus recte obſervat,) χάρις et νόμος ſibi opponantur, χάρις ut Io. I, 17. erit *oeconomia gratiae*, Evangelium. Non amplius, inquit Apoſtolus obſtricti eſtis, obſequium debetis legi Moſaicae, quae iubet, minatur poenas, ſed obſtricti eſtis Evangelio, i. e. ei doctrinae, quae promiſſis et beneficiis animos ad obſequium impellit. Eo libentius Deo obſequi debetis, quia nos iam non per minas et poenas, ſed per promiſſiones allicit, et ſibi devincit.

15.

15. Τί οὖν — μὴ γένοιτο) *Quid igitur? Licetne nobis peccare, quia non subditi sumus legi, sed oeconomiae gratiae? Nullo modo.* Nam officii neceſſitas et obligatio manet, etſi argumenta variant. Argumenta repeti poſſunt a iuſſis, minis, poenis; poſſunt etiam repeti a promiſſionibus et beneficiis. Poſterioris generis argumenta maximam vim habent ad flectendos hominum animos.

16. Οὐκ οἴδατε — ὑπακούετε) *An nescitis, vos eius, cui sponte vestra subesse volueritis servos esse, cui obedire debetis?* Εἰς ὑπακοὴν, eo conſilio, ut ei obediatis. Ἤτοι — δικαιοσύνην) *Aut igitur peccato addicti estis ad perniciem, aut obedientiae* (erga Chriſti praecepta,) *ad felicitatem.* Οὐκ οἴδατε; conceditis ipſi. ᾧ ὑπακούετε, redundat. ἤτοι ἁμαρτίας ſc. δοῦλοι. Εἰς θάνατον, *ad miseriam vestram*, ut infra v. 21. Tum oppoſitionis lege εἰς δικαιοσύνην vertendum eſt: *ad vestram felicitatem.* Suſpecta tamen ſunt verba εἰς θάνατον, quae ſi deleantur, ὑπακοὴ εἰς δικαιοσύνην erit pro ὑπακοὴ τῆς δικαιοσύνης *obsequium erga virtutem*, et δοῦλος ὑπακ. εἰς δικ. pro ὑπακούων τῇ δικαιοσύνῃ. Docet Apoſtolus miſerrima ſervitute teneri eum, qui peccatis indulgeat, eum contra, qui Deo obſequatur, feliciſſima frui conditione. Eſt igitur ſervitus haec, et peccandi conſuetudo pars eius miſeriae, (θανάτου) de qua ad comma 2. huius cap. diximus.

17. Χάρις δὲ — διδαχῆς) *Gratia autem sit Deo, quod, quum fueritis servi peccati,* (cupiditatibus pravis obſecuti fueritis) *nunc sitis morigeri doctrinae evangelicae, quemadmodum illa vobis tradita est.* In verbis ὅτι ἦτε δοῦλοι eſt Hebraismus praeteriti cum copula-

pulativa coniunctione, vice participii, πρὶν μὲν ὄντες δȣ̃λοι. Non enim Deo gratias agit, quod fervierint peccato, fed quod, qui fervierunt peccato, poftea obedierunt evangelio. Ἐκ καρδίας, i. e. non exterius tantum, fed intra animi receffus, fincera fide. ὑπηκȣ́σατε εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς, pro: ὑπηκȣ́σατε τῇ διδαχῇ, κατὰ τὸν παραδεδομένον τύπον, vel etiam: ὑπηκȣ́σατε εἰς τύπον διδαχῆς ὃς παρεδόθη ὑμῖν. Nam verbum ὑπακȣ́ειν etiam cum εἰς iungi folet. Appianus bell. civil. L. IV. ἐκέλευσεν ἐς πάντα ὑπακȣ́ειν, *iusfit, ut imperata omnia facerent.* Paulo poft: ἐβόων ὑπακȣ́ειν εἰς ὃ, τι βȣ́λοιτο. Τύπος διδαχῆς eft *forma, typus* f. *imago doctrinae*, 2 Tim. I, 13. *Forma* quaedam tribuitur coelefti doctrinae, quoniam veritatum eiusdem inter fe connexarum *imago* quaedam atque *effigies* animis difcentium *imprimitur.* Similiter Plutarchus de liberor. educatione: *Sicut* inquit, *sigilla mollibus imprimuntur ceris,* ȣ̃τως αἱ μαθήσεις ταῖς τῶν ἔτι παιδίων ψυχαῖς ἐναποτυπȣ̃νται.

18. Ἐλευθερωθέντες — δικαιοσύνῃ) *Postquam enim erepti estis dominio peccati, venistis in dominium virtutis.* Non facti eftis plane liberi, plane veftri arbitrii, fed veniftis fub alium dominum; virtutis praeceptis obfequi debetis.

19. Ἀνθρώπινον — λέγω) *Magis adhuc populariter et ad vestram imbecillitatem accommodate dicam.* Nam haec forma apud fcriptores graecos fignificat *humano more loqui, populariter,* ut facile ab omnibus poffis intelligi, et opponitur magniloquentiae poëtarum, in-

pri-

primis tragicorum; deinde ſubtilitati et obſcuritati philoſophorum. *Strato* ap. *Athenaeum* IX. ἱκετεύω γ᾽ αὐτὸν ἤδη μεταβαλεῖν, ἀνθρωπίνως λαλεῖν τε. *Petronius* 90. Minus quam duabus horis mecum moraris, et *saepius poëtice quam humane locutus es.* Chryſoſtomus recte explicat: ἀπὸ ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἀπὸ τῶν ἐν συνηθείᾳ γινομένων. τὸ γὰρ σύμμετρον τῇ προσηγορίᾳ τῦ ἀνθρωπίνυ δηλοῖ, *dicam de iis rebus humana concludendi ratione, exemplis desumtis ab iis rebus, quae in consuetudine positae sunt; etenim id quod humanis moribus convenit hac locutione indicat.* διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν) *Propter imbecillitatem naturae vestrae*, i. e. ingenii veſtri. *Infirmitas* haud raro uſurpatur *de intellectus tarditate*, Rom. XIV, 1. 2. XV, 1. 1 Cor. VIII, 9. 10. Σάρξ Paulo perſaepe eſt quicquid in homine vitaque humana eſt pravum et vitioſum, ſuperſtes adhuc in hominibus Chriſtianis infirmitas quaevis, ad errandum proclivitas, vitioſitas denique omnis, et quicquid τῷ πνεύματι eſt contrarium. ὥσπερ — τῇ ἀνομίᾳ) *Quemadmodum* (quum peccatores eſſetis) *membra vestra tradidistis impurae et flagitiosae vitae mancipia.* Ἀκαθαρσία complectitur *impurae et nefandae veneris scelera*, ſupra c. I, 24. ſqq. deſcripta. Poteſt tamen etiam eſſe Synonymum ἀνομίας, *improbitas quaevis.* Poſt τῇ ἀνομίᾳ ponendum eſt comma. εἰς τὴν ἀνομίαν) Ita, ut quotidie peiores fieretis. Is enim mos eſt conſuetudinis. Alii τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν coniungunt, ut ſit familiaris loquendi modus pro πάσῃ τῇ ἀνομίᾳ. Τὰ μέλη ὑμῶν, pro ἑαυτὲς, *vos ipsos cum omnibus viribus vestris.* εἰς ἁγιασμὸν) i. e. ita ut quotidie progreſſum faciatis in ſanctitate. Par enim vis conſuetudinis in utramque partem; imo

imo ad bonum fortior. Alii iterum τῇ δικ. εἰς ἁγιασμ. poſitum eſſe putant pro πάσῃ τῇ δικ. καὶ ἁγιασμῷ. Δικαιοσύνη et ἁγιασμὸς ſunt ſynonyma.

20. Ὅτε — δικαιοσύνῃ) *Olim, quum peccati mancipia essetis, verae pietati omnino non suberatis*; vivebatis ita, quaſi a ſanctitatis lege eſſetis immunes. *Theodoretus*: τὰ γὰρ ἐκείνης (τῆς ἁμαρτίας) μόνης ἐπληρȣ̃τε προστάγματα, τȣ̀ς δὲ τῆς δικαιοσύνης ȣ̓κ ἐδέχεσθε νόμȣς.

21. Τίνα — ἐπαισχύνεσθε) *Quale vero emolumentum vobis peperit vita ista, cuius vos iam pudet?* Ἐφ' οἷς, i. e. τῶν ἔργων ἐκείνων ἐφ' οἷς. Tunc nullus fructus ad vos rediit. Vos ipſi nunc boni facti ſine pudore ſcelerum veſtrorum meminiſſe non poteſtis. Si hoc efficit recordatio, quid res ipſa? Alii poſt τότε ſignum interrogandi ponunt, et vertunt: *Quid commodi, utilitatis inde ad vos? Eiusmodi cuius nunc vos pudet.* Alii: *Quosnam tum fructus ferebatis? Qualis erat vita vestra? Talis, ut nunc vos eius pudeat* τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος) *Nam merces eorum est mors*, poena. Τέλος uſurpatur de eo, quod quis aliqua re tractanda conſequitur, ſive bonum ſit, ſive malum, adeoque quum *praemium* tum *poenam* indicat. Sic τὸ καλὸν τέλος τῆς ἡδονῆς Alciphr, Ep. I, 34. Ἔρωτος καλὰ τέλη dicuntur apud Lucian. de Saltatione. Ioſeph. Ant. VI, 1. 2. ἐπὶ τοιȣ́τῳ μισθῷ καὶ τέλει, *quum tanta merces et poena proposita esset.* Θάνατος h. l. eſt *omnis generis miseria*, quam veteres omnes mortis imagine, naturae humanae maxime terribili adumbrare ſolebant. Cf. ſupra c. V, 12. et ibi notata.

22. Νυνὶ δὲ) Hoc opponitur illi ὅτε γάρ. v. 20. quasi dicat, multum mutatae sunt res. Cf. v. 19. δυλωθέντες δὲ τῷ θεῷ) *Mancipati Deo.* Supra dixit τῇ δικαιοσύνῃ comm. 18. Nimirum qui bonitati, rebusque honestis servit, is et Deo servit, quia Deus hoc semper amavit et in Evangelio apertissime praecepit. ἔχετε — ἁγιασμὸν) *Hunc habetis fructum, quod evaditis sanctiores*; vel, ut alii malunt, pro: ἔχετε καρπὸν ἁγιασμῦ *fruimini commodis quae virtus offert.* τὸ δὲ τέλος, ζωὴν αἰώνιον) *Mercedem* (praemium) *vero tandem consequimini aeternam felicitatem.* Τέλος h. l. *praemium.* Cf. v. 21.

23. Τὰ γὰρ — κυρίῳ ἡμῶν) *Nam merces peccati est miseria; sed gratuitum Dei beneficium est felicitas aeterna,* (quae tribuitur) *per Christum Iesum Dominum nostrum.* Θάνατον hoc etiam loco esse miseram et noxam e peccato oriundam, ex eo patet, quod ei opponitur ζωὴ αἰώνιος, *felicitas aeterna.* Mortem naturalem non intelligi, ex eo etiam apparet, quod etiam pii et probi Christiani moriuntur, qui tamen (v. 22.) sunt *liberati a peccato.* ἐλευθερωθέντες ἀπό τῆς ἁμαρτίας. τά ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας) *Stipendia*, s. *merces peccati*, stipendia, quae peccatum tanquam rex et imperator militibus suis praebet. *Hesychius*; ὀψώνιον, δαπάνη, κέρδος. *Theodoretus:* τὸν μισθὸν ὑψώνιον κέκληκεν. ὀνομάζειν γὰρ ὅτω φίλον αὐτῷ τὸ στρατιωτικὸν σιτηρέσιον. χάρισμα) *Donativum,* quod hodie militibus *gratificatio* vocatur. Praeter stipendium militibus bene meritis dabantur coronae, laureae, honores. *Sueton.* Ner c. 12. *Populo congiarium, militi donativum proposuit.* Ζωὴ — ἡμῶν) *aeterna felicitas parta per Christum*

stum Iesum, dominum nostrum, f. *apud Christum in eius regno olim obtinenda.* Ἐν, pro παρά.

CAP. VII.

1. Ἢ ἀγνοεῖτε — χρόνον ζῇ) *Aut ignoratis, fratres, (alloquor enim eos, qui legis Mosaicae cognitionem habent) legem imperare homini quamdiu is vivit?* Pergit Apoftolus illuftrare id, quod cap. praecedente VI, 24. dixerat, et fummatim docet, Chriftianos a lege Mofaica effe liberos, quam fententiam declarat fimili, a coniugibus fumto. Γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ) *Alloquor enim eos, qui legis cognitionem habent.* Νόμος, lex Mofaica. Poteft tamen etiam lex quaelibet intelligi, (prout ἀνθρώπου voce quilibet homo intelligitur;) etfi Iudaei, quos inprimis alloquitur Paulus, de omnium legum natura e legibus fuis Mofaicis tulerunt iudicium. ὅτι — ἀνθρώπου) *Quod lex imperat homini*, ius poteftatemque in eum habet, ut dominus in fervos. Legem προσωποποιεῖν frequens Hebraeis. Τοῦ ἀνθρώπου refer ad κυριεύει, non ad νόμος, quafi hyperbaton fit pro νόμος ἀνθρώπου, *lex mariti.* ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ) *Quamdiu vivit*, fc. homo, cui opponit ἐθανατώθητε com. 4. et ἀποθανόντες com. 6. Confirmat hoc ufus loquendi Iudaicus. Schabbath fol. 30. 1. *Quando mortuus est homo, a lege et bonis operibus fit liber.* Alii ζῇ ad νόμον referunt: *Quamdiu vivit lex*, propter exemplum v. 2. 3. propofitum, ubi lex, tanquam dominus cum marito comparari videtur. Sed comparationes non nimis funt extendendae. Hoc dicere vult Apoftolus: Sicuti uxor, mortuo marito, recte nubere poteft alii: ita et nos Chriftiani, qui refpectu legis Mo-

 faicae

faicae tanquam mortui confiderandi fumus, ad alium domi-num, nempe ad Chriftum pertinemus. In comparatione non poterat dicere Apoftolus: *Mulier mortua potest alii viro nubere;* quare *maritum* mortuum fubftituit.

2. Ἡ γὰρ — νόμῳ) Exempli gratia, *mulier maritata, viventi marito,* (non autem mortuo,) *adstricta est lege.* Exemplum fumit in lege coniugii. ὕπανδρος γυνὴ, mulier quae in matrimonio vivit. Gloffae veteres: ὕπανδρος, *maritata.* Quamvis arctior nulla fit copulatio, quum coniugum, eaque lege praecepta, nihilo tamen fecius ceffat, fi alteruter coniux moriatur. κατήργηται — ἀνδρὸς) *Libera est a lege* f. *potestate viri.* Καταργεῖσθαι ἀπὸ τῦ νόμυ eft *lege liberari*, ut fequentia oftendunt, quia qui a domino aliquo liberatur, ei mortuus eft quodammodo. Refpondet ἀργεῖν et καταργεῖσθαι Hebraeo בָּטַל quod eft *desinere.*

3. Ἄρα — ἑτέρῳ) *Itaque vivente marito adultera appellabitur, si nupserit alii marito.* Χρηματίσει, *appellabitur, audiet.* Diodor. Sic. I, 44. Πτωλεμαῖος ὁ νέος Διόνησος χρηματίζων, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ) *Si alii nupserit.* Hebraismus. Levit. XXII, 12. Ἐὰν δὲ — ἑτέρῳ) *Si vero mortuus sit maritus, libera est mulier ab illa lege, ut adeo non sit adultera, si nupserit alii marito.* In tota hac fimilitudine hoc folum attendendum eft, vinculum, quod coniuges copulat, folvi, fi alteruter coniugum, five maritus, five uxor moriatur. Iam v. 4. fequitur accommodatio.

4. Ὥϛε — τῦ χριϛῦ) *Ad eundem modum, fratres mei, vos etiam mortui estis legi per Christum.* Ὥϛε, pro

pro ὄυτως; nam ſequens καὶ eſt ἐπιδοτικόν; *et sic vos quoque* etc. Ἐθανατώθητε, *interfecti estis*, i. e. mortui, τῷ νόμῳ legi Moſaicae, ſoluti eſtis obligatione eius. Eſt ſimilitudo. Quemadmodum uxor, defuncto marito, libera eſt, ad eundem modum vos nunc liberi eſtis a lege. Antequam vos Iudaeo-chriſtiani ſuſciperetis doctrinam Chriſti, vinculo obſtricti eratis legi Moſaicae. Nunc autem quum per baptismum mortui eſtis, (c. VI, 3. 4.) diſſolutum eſt vinculum inter vos et legem Moſaicam; liberi eſtis a lege iſta *per corpus Christi*, cruci affixum ſcilicet; nam *corpus* h. l. debet ſpectari quatenus interfectum eſt. Ergo erit: *per mortem Christi*. Chriſtus enim morte ſua vim legis, quae peccatoribus mortem minabatur, ſuſtulit, ita, ut in Chriſtum vere credentes a legis iuribus omnino liberi ſint. εἰς — ἑτέρῳ) *Ita ut nunc sitis alius imperio subiecti*, non amplius veteri illi et abrogatae legi, ſed Chriſto, ut ſtatim additur. Eccleſia ſponſae comparatur. 2 Cor. XI, 2. Eph. V, 49. τῷ ἐκ νεκρῶν — τῷ θεῷ) *Qui ideo e mortuis resuscitatus est, ut nos Christiani novam, Deoque dignam agamus vitam.* Verba ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ θεῷ iungenda ſunt proxime praecedentibus, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι. Si enim ad εἰς τὸ γεν. ὑμ. pertinerent, ſcribendum fuiſſet: καρποφορήσητε, non καρποφορήσωμεν. Perſequitur ſimilitudinem; nam et partus in matrimonio fructus dicuntur. Diſciplinae Chriſti fructus ſunt egregia facinora.

5. Ὅτε — σαρκί) *Quum enim imbecillitati naturae nostrae relicti essemus*, nempe ſub ſola lege, ſine Chriſto. *Theodoretus*: ἐν τῇ σαρκί, τουτέστι τῇ κατὰ νόμον πολιτείᾳ, *in conditione illa, quae sub lege erat.* Σάρξ

 enim

enim oppofita τῷ πνεύματι, faepe *infirmum* aliquid et miferum denotat; faepe etiam ipfam legem. Incipit iam Apoftolus oftendere, legem Mofaicam non potuiffe praeftare id, quod nunc nobis praeftat lex nova, doctrina Chrifti: legem illam haud fuiffe praeditam vi illa, quae opus nobis eft ad compefcendas malas cupiditates, et ad fancte vivendum. Bene haec funt notanda, ob ea quae fequuntur v. 7. fqq. τὰ παθήματα — μέλεσιν ἡμῶν) *Commotiones animi pravae, per legem excitatae et auctae opus suum ediderunt per membra nostra.* τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν) *Cupiditates ad peccatum ducentes*, Gal. V, 24. appetitus pravi vehementiores. τὰ διὰ τοῦ νόμου) Sc. φαινόμενα, aut γνωριζόμενα, ut Chryfoftomus explicat, πλεονάζοντα, *per legem patefactae et auctae.* Poffes etiam fupplere ἀφορμὴν λαβόντα, v. 8. 11. ut intelligendae fint *malae cupiditates legis occasione enatae.* ἐνεργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν) *Opus suum ediderunt per membra nostra*, et impulerunt nos ad mala facinora. Nam homines id, quod prohibitum eft, eo magis appetere folent. Leges folae non emendare poffunt animum, fi nihil aliud accefferit. 'Ενεργεῖσθαι eft Deponens, ac poni folet etiam non expreffo Accufativo, ut Gal. V, 6. εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ) *Ut poenam nostram augeremus*; proprie: *ut fructus ferremus morti. Fructus ferre*, ut v. 4. eft actiones perpetrare five bonas five malas, ex cogitandi fentiendi et iudicandi ratione ortas. 'Ο θάνατος, *miseria et noxa peccati.* Fructus fert τῷ θανάτῳ, qui peragit quae miferiam et noxam afferunt. Per Profopopoeiam ὁ θάνατος cum tyranno comparatur. Tantum abeft, inquit Paulus, ut lex Mofaica nos a dominio vitiofarum cupiditatum liberare, et ad ve-

ram felicitatem perducere potuerit, ut potius vis malarum cupiditatum et poena augeretur.

6. Νυνὶ — γράμματος) *Nunc autem liberi sumus a lege* (Mosaica) *mortui* quasi *respectu eius* (legis) *qua tenebamur, ita ut Deum colamus ex praescriptis novae et perfectioris religionis, non ex praescriptis legis antiquae scriptae.* Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου) *Nunc autem liberi sumus a lege*, eiusque rigore. Cf. supra v. 2. Liberi a lege sumus, quemadmodum mulier maritata a viro, eo mortuo. Ἀποθανόντες — κατειχόμεθα) Alii legunt ἀποθανόντος, quae lectio nata videtur ex interpretationibus Patrum, secundum quos Paulus dicere voluit, legem mortuam esse Christianis. Legendum, ut videtur, ἀποθανόντες, et cum verbis sequentibus coniungendum. Plena phrasis esset: ἀποθανόντες ἐκείνῳ (sc. τῷ νόμῳ) ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Idem sensus, qui comm. 4. Κατέχειν *vim et rigorem* legis indicat, ut κυριεύειν v. 1. *Chrysostomus*: ὡσανεὶ ἔλεγεν, ὁ δεσμὸς δι' οὗ κατειχόμεθα, ἐνεκρώθη καὶ διεῤῥύη, ὥστε τὸν κατέχοντα μηδὲν κατέχειν λοιπὸν, τουτέστι τὴν ἁμαρτίαν. ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς) Sc. τῷ θεῷ s. τῇ δικαιοσύνῃ. ἐν καινότητι πνεύματος) i. e. ἐν πνεύματι καινῷ, *spiritu novo*, i. e. *accommodate ad novam eamque perfectam doctrinam*, cui statim opponitur παλαιότης γράμματος. Quicquid nempe est perfectum, et hominum consuetas vires, vel scientiam vulgarium hominum superat, interdum vocatur πνεῦμα. Ergo mox est ipsa doctrina christiana, mox sentiendi agendique ratio huic doctrinae consentanea. οὐ παλαιότητι γράμματος) Non secundum veterem legem Mosaicam, litteris perscriptam: Γράμμα, *scriptum, membrana*,

Luc. XVI, 9. 7. *Lex* ita vocatur, quia destituta erat vi et efficacia vere emendandi hominum animos, quia peccata non tollebat, sed potius eorum memoriam renovabat. Hinc patet praestantia religionis Christianae, eiusque praerogativa prae lege illa Mosaica.

7. Τί οὖν — ἁμαρτία;) *At dicat aliquis: an lex est caussa peccati?* Metonymia, quasi dixisset: εἰ διὰ νόμου ἁμαρτία. Dixerat Apostolus v. 5. affectiones animi pravas per ipsam legem commotas fuisse et auctas. Hinc obiicere poterant Iudaei, legis Mosaicae tenaces, ex mente Apostoli legem fieri caussam peccati. Hanc obiectionem refellit v. 7—12. Negat, ea, quae de potestate et vi peccati sub lege dixerat, ita esse capienda, ac si lex peccati veluti magistra, atque noxia esset, quod adversarius potuisset obiicere, et ostendit, legem arguere tantum homines et convincere male factorum. Τί οὖν ἐροῦμεν est formula Paulo usitata, qua occupatur reprehensio: *at dicat aliquis.* Respondet Paulus ad hanc obiectionem: Μὴ γένοιτο — διὰ νόμου.) *Absit hoc. Imo potius peccatum non agnoscebam,* (non habebam notitiam *malefacti*) *nisi per legem.* Qui legis notitiam non habet, is nec habet peccati, i. e. *malefacti* notitiam. Hoc de prima hominum aetate capi debet; nam alia hominis aetas nulla expers est omnis notitiae legis et peccati. Vid. b. Mori *additamentum disputationis de homine, submittente se Deo,* (Lipſ. 1789.) p. 4. Νόμος h. l. est lex quaevis, sive sit humana, sive divina. Sensus igitur est: Lex Mosis hoc cum aliis legibus habet commune, ut doceat homines, quid sit non recte appetere et agere; habet hanc utilitatem ut ignorantiam mortalitatis depellat. τήντε γὰρ — ἐπιθυμήσεις)

μήσεις) *Concupiscentiam enim non cognovissem, nisi lex dixisset: Noli concupiscere.* Ignorare cupiditatem h. l. est, eam hactenus ignorare, quatenus e lege diiudicatur, et, qualis sit, cognoscitur. Iam e lege cognoscitur, non omnia sine discrimine appeti debere, sed certum appetendi genus, certum gradum et modum dissuaderi, improbari, prohiberi. Ignorat ergo cupiditatem, qui ignorat eam esse illicitam, ut in exemplo addito, non esse alterius bona sic expetenda, ut tibi ea vindicare velis. Talia puer, alienus adhuc a legis et interdicti notione, diiudicare et discernere nequit. Ut primum autem legis notitia oblata discitur, aliquid et aliquo modo appeti non debere, discitur et illud, agi hoc et hoc modo non debere, quod appetere, et hoc modo appetere non liceat. Notandum est hoc loco ac deinceps Paulum in prima persona loqui, non quod de se agat; sed quod modestiae caussa res odiosas sic exprimere malit, quod ipse dicit μετασχηματίζειν. 1 Cor. IV, 6. Talia et alibi occurrunt. Scholiastes Horatii ad epistolam VIII. Lib. I. *Reprehendit Celsum morositatis et inconstantiae, ita tamen, ut quae in eo carpit, in se transferat, quo reprehendat liberius.* Sic in arte poëtica: *Brevis esse laboro, obscurus fio.* Totum hunc locum docte illustravit D. Frid. Sam. Winterberg. *in periculis exegeticis.* Mengeringhusae, 1791. 3. Illud in Mose: οὐκ ἐπιθυμήσεις Exod. XX, 14. non de sola animi prava cupiditate, sed etiam de ipsis, quibus ex se exserere solet, artibus atque facinoribus est intelligendum.

8. Ἀφορμὴν — ἐπιθυμίαν) *Sed propensio ad malum, occasionem nacta per legem, effecit in me varii generis cupidates.* Docet nunc Apostolus, non tam

in lege, quam potius in ipſo homine eſſe cauſſam et culpam, quare concupiſcat prohibitum. 'H ἁμαρτία h. l. eſt propenſio, inclinatio hominis ad varia peccata; *der Hang, die natürliche Neigung zum Bösen.* Haec occaſionem nacta διὰ τῆς ἐντολῆς, per praeceptum, illud nempe: οὐκ ἐπιθυμήσεις, *effecit in me varii generis cupiditates*, artes pravas, et turpiſſima quaevis conſilia. Ovidius Amor. II, 19. 3. *Quod licet, ingratum est: quod non licet, acrius urit.* III, 4. 17. *Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata.* χωρὶς — νεκρά) *Peccandi enim libido, nisi lege quadam irritetur, torpere solet,* non *tam facile* in prava facinora erumpit. Eſt enim hoc comparate dictum. Νεκρὸν, *iners, quod vim suam non exserit.*

9. Ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτὲ) Pergit Apoſtolus in Metaſchematismo, coepto com. 7. *Equidem vivebam aliquando sine legis notitia.* Loquitur Paulus de eo, quod omnibus hominibus evenire ſolet. Infantes nempe nullam habent notitiam legis; paulo poſt pueri diſcunt quidem leges quasdam et memoriae mandant, ſed eas parum curant. Ἐλθούσης — ἀνέζησεν) *Quum vero lex mihi innotesceret, tunc propensio ad malum exardebat.* Ἐλθούσης τῆς ἐντολῆς, ſc. animo meo; poſtquam notitiam legis accepi.

10. Ἐγὼ δὲ ἀπέθανον) *Ego vero poenam mihi conscivi.* Peccavi *et merui poenam*, intellexi, me miſerum eſſe. Nam haec h. l. eſt ſignificatio verbi ἀποθνήσκειν ut ἀποκτείνειν comm. 11. et 2 Cor. III, 6. *ad mortem vel poenam condemnare.* Sic hebraicum מות eſt *mori*, et *mortis reum esse*, *miserum et infelicem fieri.* Gen. XVI, 11. Reſpicit Paulus ad commina-

tio-

tionem poenae Gen. II, 17. καὶ εὑρέθη — θάνατον) Ellipsis: ἡ ἐντολὴ (ἡ δεδομένη, vel ἡ γενομένη) πρὸς ζωὴν, αὕτη (εὑρέθη γεγονυῖα) εἰς θάνατον. Ἐυρίσκομαι, *sum, appareo. Atque lex, consilio salutari data, effecit, ut poenam subirem.* Nam propter imbecillitatem humanam lex non tantum mihi hunc usum non praestitit, sed etiam propensioni ad peccata occasionem dedit, ut in mala facinora erumperet.

11. Ἡ γὰρ ἁμαρτία — ἀπέκτεινεν) *Nam propensio ad malum occasionem arripiens a lege, me decepit, et per eam* (legem) *miserum reddidit.* Non ipsa lex, sed propensio ad male agendum me induxit, ut legem violarem. καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν) Cf. comm. 10. Ἀποκτείνειν h. l. est *infelicem, miserum reddere.* Non tantum Hebraei, verum etiam profani τὸ ἀποκτείνειν sic usurpant. Apud Plutarchum. *Discr. adul. et am.* Cassius Severus dicit: αὕτη τοῦτον ἡ παῤῥησία τὸν ἄνθρωπον ἀποκτενεῖ, *ista loquendi libertas hunc hominem perdet. Et* Stryangaeus violentas sibi inferens manus, quod turpibus ipsius cupiditatibus gratificari Zarinaea noluisset, ad hanc scripsit: σὺ δέ με ἀπέκτεινας, *tu mihi necis caussa fuisti.* Euripides in Troad. v, 737.

12. Καὶ ἡ ἐντολὴ — ἀγαθὴ) Ἡ ἐντολὴ, vel est, *praeceptum* illud, de non concupiscendo, vel praeceptum singulare quodvis. Sanctum, i. e. innocens, in quo non est caussa miseriae; aequum et iustum; quod vetat circumventiones et fraudes alteri noxias; *bonum* est, et *utile* tum quia iubet, ut alios diligamus tanquam nos ipsos, tum quia legem observantibus vitam promittit.

13. Τὸ οὖν — θάνατος;) *Ergone res bona mihi fuit caussa perniciei?* Respondet Apostolus: ἁμαρτίαν esse

caus-

caussam proximam miseriae humanae, νόμον autem *occasionem* tantum *remotam*. Τὸ ἀγαθὸν, i. e. *lex* quae bona est. θάνατος h. l. αἰτία τȣ̃ θανάτȣ. ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία) Sc. ἐμοὶ γέγονε θάνατος. Sic mihi interpungendum videtur. *Sed propensio ad malum mihi exitio fuit.* Alii aliter, sensu fere eodem. ἵνα φανῇ — θάνατον) *Ita ut manifestum fieret, peccandi proclivitatem occasione accepta et lege, quae bona est, mortem mihi peperisse.* ἵνα φανῇ κατεργαζομένη, ut φαίνεται καλȣμένη, φαίνεται ποιήσας, apud Thucyd. Plutarch. aliosque Profanos. Ἀγαθὸν h. l. est lex, quae bona et sancta est. v. 12. ἵνα γένηται — ἐντολῆς) *Ut adeo proclivitas ad peccandum fieret longe pessima, occasione legis.* Ὑπερβολὴ *eminentia, excellentia, magnitudo.* Paulus vero hanc formam: καθ' ὑπερβολὴν, ponere solet pro adverbio ὑπερβολικῶς, *praeter modum*, 1 Cor. XII, 31, 2 Cor. I, 8. aliisque locis. Hoc vult Apostolus: Apparuit, propensionem ad malum esse maxime abominandam; turpissimum enim est, re bona abuti.

14. Οἴδαμεν — πνευματικός ἐστιν) *Scimus enim, legem esse perfectam*, praeclaram, bonam, v. 12. Est nempe lex virtutis officiorumque magistra, perfectionis moralis norma, appetitionique illicitae contraria. Πνεῦμα, רוּחַ, in genere suo praestans et eggregium, cuius oppositum est σάρξ, *infirmum, tenue.* ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι) *Ego vero infirmus sum pravis affectibus abripior*, vel deditus sum. Ἐγὼ, iterum in sua persona loquitur Apostolus de *quolibet, homine non Christiano, qui Iudaeus sit, sive ethnicus.* Miror, Koppium eorum accessisse sententiae, qui putant, Paulum de se etiam, et de omnibus

vere

vere Chriſtianis haec dicere. Contrarium non tantum ex verbis proxime ſequentibus, ſed etiam ex ipſo Apoſtoli conſilio et univerſo nexu orationis patere videtur. Vult nempe demonſtrare, *legibus solis* nullum facile hominem mente emendari; ipſas etiam leges Moſaicae vi emendandi animum carere: hominem, peccato diutius aſſuetum, ea animi impotentia laborare, ut quum maxime velit ac ſtudeat ſequi legem, huic rei ſe ſentiat imparem, et in animo experiatur tantam, tamque continuam pugnam inter appetitum animalem et rationalem, (v. 15.) ut agat, quod improbet et nolit, quod probet et velit, exſequi non poſſit; hanc autem vim emendandi hominum animos ineſſe *religioni christianae*, quae ſola viribus inſtruere poſſit ad ſancte vivendum neceſſariis. Vide inprimis infra c. VIII, 2. 3. ubi expreſſe docet Apoſtolus, νόμον τȣ̃ πνεύματος τῆς ζωῆς praeſtare id, quod nec lex Moſis, nec ulla alia lex hactenus praeſtiterit, vel praeſtare poſſit. Σάρξ, *infirmum*, vel *quicquid in homine est vitiosum et pravum.* Nam veteres omnis vitioſitatis in agendo origines ad corpus referebant. Oſtendit Paulus cauſſam, cur ex lege aliud in homine conſequatur, quam id, quod lex per ſe propoſitum habet, quia nimirum alia natura eſt legis, alia hominum. πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν) *Mancipium peccati.* Similes ſunt *Achabo*, de quo Elias id praedicat, 1 Reg. XXI, 20. Ex quo patet, Paulum nec de ſeipſo, nec de aliis vere Chriſtianis loqui. Hi enim ſunt liberi ἀπὸ τȣ̃ νόμȣ τῆς ἁμαρτίας VIII, 2.

15. Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, ȣ̓ γινώσκω) *Igitur quod facio non approbo.* Nam ſic יָדַע ſumunt Hebraei, Hoſ. VIII, 4. Matth, VII, 23. Alii: *inscius et invitus facio,* quae

quae facio. ὃ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω) Θέλω recte vertas potentialiter: *quod vellem*, Matth. XXVI, 39. quanquam et indicativo sumi potest, dum noris, non agi hic de certa constitutione decretoque voluntatis, sed de levi desiderio. OVID. Metam. VII, 19. *Sed trahit invitam nova vis, aliudque cupido, mens aliud suadet. Video meliora, proboque; deteriora sequor.* HORATIUS I. Epist. VIII. *Mente minus validus, quam corpore toto — Quae nocuere sequar; fugiam quae profore credam. Arrianus Epictet.* II, 26. ἐπεὶ γὰρ ὁ ἁμαρτάνων ὃ θέλει ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ κατορθῶσαι, δῆλον ὅτι, ὃ μὲν θέλει, ὃ ποιεῖ, καὶ ὃ μὴ θέλει, ποιεῖ.

16. Εἰ δὲ — καλός) *Si vero, non quod volo, hoc idem efficio, (tacitus) assentior legi, eamque bonam esse testor.* Σύμφημι, *assentior. Euripid.* Hippolyt. 266. καὶ ξυμφήσουσι σοφοί μοι. *Hesychius:* σύμφημι, συναινῶ, συνομολογῶ. Verum hoc esse, experientia docet. Saepe enim fatentur homines, hoc vel illud recte prohibitum esse, et tamen, affectibus abrepti faciunt, quod illicitum esse fatentur.

17. Νυνὶ — αὐτὸ) *Ergo non tam ego malum illud ago*; quia nempe ratio ipsa reiicit et reprobat illa, ad quae pravorum affectuum vis impellit. Νυνὶ h. l. est coniunctio ratiocinando concludentis, et significat: *igitur*, ut Iac. IV, 13. V, 1. ἀλλ' — ἁμαρτία.) *Sed propensio ad malum, quae me impellit et regit.* Proclivitas ad peccandum comparatur hero, servis suis imperans eosque ad obsequium cogens. Homo pravis cupiditatibus resistere non potest, nisi aliud auxilium accedat.

18. Οἶδα γὰρ — ἀγαθὸν) *Scio enim, in me, i. e. in pravis affectibus meis non reperiri bonum.* Homo, quum nominatur, modo totus intelligitur, modo κατὰ συνεκδοχὴν tribúitur id nomen partibus. Sic, quod hic dixit *in me*, interpretatur de carne, et pravis affectibus e carne orientibus. Τὸ γὰρ — εὑρίσκω) *Nam voluntas mihi est in promtu, sed perpetrare rectum non valeo.* Παράκειταί, i. e. πάρεστι, *adest.* Denotat enim proprie *vicinum esse*, ſ. *a latere adhaerere.* Εὑρίσκειν, מָצָא, *assequi posse.*

19. Ὃ οὐ θέλω κακὸν) *Quod, odi, malum,* idem quod μισῶ. v. 15. Ita oſtendit Paulus, praeceptis legis Moſaicae non ineſſe eam vim, ut malarum cupiditatum imperium frangat.

20. Repetit, quod dixerat v. 17. ſed addit πλοκήν, ἐγὼ bis ſumto; ſenſu diverſo. Homo eſt, qui conſentit peccato, ſed non totus, hominis mente diverſum dictante; quod culpam auget.

21. Εὑρίσκω — παράκειται) *Experior igitur, quotiescunque bene agere volo, legem,* i. e. vim quandam adverſam, *quae me impediat, quia malum,* vitioſitas *mihi adhaeret.* Conſtrue: εὑρισκω ἄρα τὸν νόμον, ὅτι ἐμοὶ θέλοντι ποιεῖν τὸ καλὸν, τὸ κακὸν παράκειται, redundante ἐμοὶ ex Atticismo. Νόμος interdum vocatur *animi humani impetus*, quo ad agendum omnes incitamur, ſive ille ſit naturalis et corruptus, ſive ſpiritu divino excitatus, et ad honeſta quaevis impellens, ut v. 23. c. VIII, 2. *Dictamen* dicere poſſis. Vocatur autem ſic, propter aliquam cum legibus, earumque vi, qua ad agendum homines

mincs impellere et cogere solent, similitudinem. Aliis ὁ νόμος est lex Mosaica, vel quaevis lex divina, et τὸν νόμον pro κατὰ τ. νόμον.

22. Esse in homine nondum emendato eiusmodi dictamen (v. 21.) probatur ex experientia. συνήδομαι — θεȣ̃) *Delector enim lege Dei*, i. e. approbo legem Dei. Est metonymia. Nam proprie mentis est *approbare*, non *gaudere*; sed solent caussis tribui proximorum effectuum nomina. κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον) *Quoad mentem, rationem*. Ὁ ἔσω ἄνθρωπος, i. e. ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑκάςȣ τῇ ψυχῇ κατοικῶν. *Philo* de agricultura vocat τὸν ἡγεμόνα ἄνθρωπον, additque, ἄνθρωπος δὲ ὁ ἐν ἑκάςῳ ἡμῶν, τίς ἂν εἴη, πλὴν ὁ νȣ̃ς. Comm. 23. vocatur νȣ̃ς. Sic etiam Pythagoricis *mens sola* homo est, cetera non partes, sed instrumenta hominis. Ialkut Ruben, f. 10, 3. *Caro est vestis exterior hominis, sed spiritus est homo interior, cuius vestis corpus est.*

23. Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον) *Sentio autem aliam legem, aliud dictamen*, sc. vim pravarum cupiditatum, quae instar legis est. cf. v. 21. Βλέπειν, idem quod εὑρίσκειν. eodem v. 21. ἐν τοῖς μέλεσί μȣ) i. e. ἐν τῇ σαρκί μȣ, v. 13. in proclivitate ad peccandum, et sensuum imperio. *Membra* h. l. dicere maluit, propter metaphoram a bello ductam, quae sequitur; nam membra corporis ad bellum quasi armantur. Ἀντιςρατευόμενον — νοός μȣ) *Quae se opponit legi mentis meae.* Ὁ νόμος τȣ̃ νοός, *dictamen rationis, das Vernunftgesetz*, opponitur τῷ νόμῳ ἐν τοῖς μέλεσι, *dictamini sensuum.* In verbo ἀντιςρατεύεσθαι est metaphora a bello ducta. Καὶ αἰχμαλωτίζοντα — μέλεσί μȣ) *Et me in potestatem redigit dicta-*

ctaminis sensuum, quod est in membris meis. Continuatur translatio a bello desumta. Phraseos *captivum ducere* adiunctum est *servum facere*; nam vetere more in bello captivi facti sunt servi.

24. Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος) *O me miserum hominem!* Dicit, vere miserum esse huiusmodi hominem, qualem hactenus descripsit. τίς με ῥύσεται; ad formam hebr. מי יתן *utinam liberer tandem.* Lex me liberare non potest. Aliunde ergo quaerenda libertas. ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου) *A corpore hoc damnum afferente,* i. e. quis vires mihi dabit, ne membra corporis mei peccato servire et poenas sibi mereri cogantur? Genitivi Hebraeis, et eos imitantibus Hellenistis saepe sunt pro adiectivis, ut hic corpus mortis, vel miseriae, quod hominem miserum reddit, quia est sedes vitiositatis. Tristis est conditio hominis, qui non valet efficere bonum, vel fugere malum, quod ipse aversatur ac damnat.

25. Εὐχαριστῶ — κυρίου ἡμῶν) *O me felicem per Dominum Iesum Christum,* i. e. o me felicem, qui Christianus sim! Gratias ago Deo, quod per Christum, i. e. per eius doctrinam huc ductus sim, ut tandem possim obsistere illi propensioni ad malum. Gratias autem agere solemus Deo pro beneficiis, et propter ea beneficia felices nos praedicamus. Haec plane per parenthesin legenda, qua omissa, cetera cum sequentibus cohaerent. Ego quidem, dicit Apostolus haec in prima persona per modestiam quandam elocutus sum, at revera, si sine figura mihi de memetipso loquendum sit, non is ego sum, qui tales laniatus sentiam, quum Deus me per Iesum Christum, i. e. per Evangelium et Spiritum eius, ab ista servitute liberavit. ἄρα

ἐν — ἁμαρτίας) *Ergo ego ipse idem quoad mentem, s. rationis dictamen servire studeo legi Dei, sed membris corporis servio legi peccati.* Loquitur de eius-modi homine, qualem ſub primae perſonae pronomine de-ſcripſerat. Bellum in ſe ſentit rationis et pravarum cupi-ditatum, quod lege Moſaica nullo poteſt modo compeſci. Doctrina autem Chriſti meliori praeſtari id, quod lex prae-ſtare non poterat, ſtatim c. VIII. docetur.

CAP. VIII.

Exponit Apoſtolus felicem vere Chriſtianorum conditio-nem, dum oſtendit, eos auxilio doctrinae perfectioris (chriſtianae) adiutos praeſtare poſſe, quod homo ſolius legis notitia imbutus praeſtare non poſſit, ac proinde be-nevolentia Dei frui, et beatos eſſe ſpe felicitatis aeternae, v. 1—17.

1. Οὐδὲν ἄρα — Ἰησοῦ) *Nulla igitur poena timen-da est vere Christianis.* Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἶναι, cum Chriſto coniunctum eſſe, in eum credere et praecep-tis eius obtemperare, i. e. genuinum eſſe Chriſtianum. Κα-τάκριμα, *condemnatio* et per meton. *poena.* Non amplius metuenda eſt vere Chriſtianis noxa et miſeria e peccatis oriunda; de qua vide notata ad c. V, 12. Nam in veri nominis Chriſtiano non eſt tale peccatum, ob quod damnetur, tale nempe peccatum, cui quis conſulto et per-petuo indulget. Quanquam enim irritatur per ſenſus, et propendet ad malum, tamen reſiſtit, et tandem ope do-ctrinae chriſtianae huc venit, ut *possit* reſiſtere, et raro tantum abripiatur ad peccatum. Hoc exprimitur verbis: Μὴ κατὰ — πνεῦμα, *qui non suis cupiditatibus, sed*

doctri-

doctrinae Christi obsequuntur. Πνεῦμα h, l. eſt doctrina perfectior, *doctrina Christiana.* Nonnulli, omittenda eſſe haec verba, cenſent, quippe e comm. 4. perperam huc translata. Sed verba: μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν retinenda eſſe videntur; nam deſunt tantum in codicibus graeco-latinis, extant vero propemodum in omnibus codd. mere graecis, uno excepto. Ultima autem verba: ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα omittuntur in nonnullis codicibus, in verſione Syr. vulg. aliisque verſionibus, etiam a Patribus nonnullis graecis et latinis. Et ſalvo ſenſu omitti poſſunt. Qui enim non amplius vivit κατὰ σάρκα, is vivit κατὰ πνεῦμα. Priora autem verba ſunt neceſſaria ad ſententiam. Deſcribere nempe Apoſtolus volebat, et debebat, quid hoc ſit: εἶναι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Vid. Morus ad h. l. Redit nunc Apoſtolus ad id, quod c. VII, 6. dixerat ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος, et oſtendit, Evangelium id praeſtare, quod lex Moſaica praeſtare non poterat, ſc. liberare nos ab imperio et tyrannide peccati.

2. Ὁ γὰρ νόμος — τοῦ θανάτου) *Nam dictamen religionis (*chriſtianae,*) quae affert salutem per Christum Iesum, liberavit me a dictamine illicitae cupiditatis, quae miseriam* et noxam *parit.* Νόμος τοῦ πνεύματος eſt *dictamen religionis,* doctrinae chriſtianae, quae carpit et minuit illam cupiditatem; de qua c. VII. dictum eſt. Νόμος eodem ſenſu, quo c. VII. 21. hic accipitur. Πνεῦμα autem eſt *doctrina christiana,* ut oſtendimus ad c. VII, 6. Alii malunt τὸ πνεῦμα in hoc cap. et alibi eſſe *animum sensumque vere christianum (christlicher Sinn, göttlicher Sinn,)* eodem ſenſu. Nam doctri-

na chriftiana eft norma, ad quam animus Chriftianorum conformatur. Igitur nihil vetat, quo minus πνεῦμα mox *doctrinam christianam*, mox *animum christianum* ad hanc doctrinam conformatum, vertamus. Notandum tamen eft, et hanc doctrinam, et pios fenfus Chriftianorum referri ad Dei Spiritum, tanquam auctorem, qui omnia haec bona mediante doctrina efficiat. Infra v. 25. 27. 1 Cor. XII, 11. Haec doctrina dicitur τῆς ζωῆς, *salutis et felicitatis*, ab effectu, quia falutem et felicitatem, nempe animi emendationem, tranquillitatem, fpem certam aeternae felicitatis, et ipfam denique hanc felicitatem affert omnibus iis, qui ei obtemperant. Nam docet nos agere agenda, et fugere peccata amore erga Deum et Chriftum, amore erga alios, non metu coactos et poenis, fed fponte, beneficiis permotos, ob fpem felicitatis aeternae. Unde fequitur doctrinam chriftianam multo praeftantiorem effe lege Mofaica. Non inufitatum eft fcriptoribus facris *Evangelium* appellare νόμον, Iac. I, 25. Rom. III, 28. 21. Repetit igitur Paulus, quod fupra c. VI, 14. aliis verbis dixerat. Ἐν Χριςῷ Ἰησȣ̃ referri poteft ad ζωὴ, *felicitas per Christum parta*; (fed tum dici debuiffet: τῆς ἐν Χ. I.) vel ad ἠλευθέρωσε, fublato commate poft Ἰησȣ̃, *per Christum Iesum liberat me.* Ὁ νόμος τῆς ἁμαρτίας, vox et dictamen cupiditatis ad mala inftigantis et rapientis. Obfequium huic dictamini praeftitum affert τὸν θάνατον, *miseriam et noxam.* Hanc enim vocis θάνατος in hac epiftola effe fignificationem, faepe iam monuimus. Ergo dicit Apoftolus et ab imperio pravarum cupiditatum et a noxis inde fecutis fe liberatum effe per dictamen religionis. Non autem de fe folo, fed de omnibus vere Chriftianis Paulum loqui, in promtu eft, v. 1.

3.

3. Τὸ γὰρ ἀδύνατον — ἐν τῇ σαρκὶ) *Quum enim lex id efficere non posset, quia invalida erat reddita per vitiositatem, Deus, mittens filium suum, habentem corpus simile illi, quod nos habemus, qui sumus peccatores, et peccati caussa* (ad expianda peccata) *condemnavit* (vi ſua privavit) *peccatum, quod se per corpus exserit.* Hoc comma continet explicationem eorum, quae dicta erant v. 2. In verbis τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου eſſe videtur nominativus abſolutus, pro: διὰ τὸ τοῦ νόμου ἀδύνατον εἶναι, ſ. διὰ τὴν τοῦ νόμου ἀδυναμίαν. Lex vim ſuam exſerere, i. e. animos hominum emendare non poterat. Alii anacoluthon eſſe putant, et poſt Θεὸς ſupplent ἐποίησε, ſ. ποιήσων, *quod leges efficere non poterant, Deus hoc efficere decrevit.* ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός) *Quia propter humanae naturae imbecillitatem vim suam* (emendandi animos) *amittebat.* Ἐν ᾧ hic valet *quia*, more hebraico. Σάρξ, *vitiositas et imbecillitas humana, die verderbte herrschende Sinnlichkeit.* De hac legis infirmitate c. VII. prolixe diſputatum eſt. Deus igitur, ut alio modo opitularetur humanae infirmitati, miſit filium ſuum. ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, i. e. ἐν σαρκὶ ὁμοίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, οἳ ἁμαρτωλοί εἰσι, *in corpore* (σαρκὶ) *simile illi, quod nos peccatores habemus*, cuius membris abuti ſolemus ad peccandum. καὶ περὶ ἁμαρτίας) Sc. θυσίαν, *tanquam sacrificium pro peccatis; ad expianda peccata*; nam haec eſt plena phraſis; vel προσφορὰν περὶ ἁμαρτίας. Hebr. X, 18. Propterea etiam dici poteſt Chriſtus 'peccati cauſſa miſſus eſſe, quia docuit nos, peccata fugienda eſſe, et quia nobis perfectiſſimae virtutis exemplum praebuit. Non addit Apoſtolus, Filium Dei miſſum eſſe, ut afferret πνεῦμα doctrinam

perfectiorem, de peccatorum venia, de felicitate aeterna et aliis rebus, quarum notitiam nobis procuravit; hoc enim una voce *missionis* comprehenditur. κατέκρινε — σαρκὶ) i. e. κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν (τὴν) ἐν τῇ σαρκὶ (οἰκᾶσαν) *Destruxit*, i. e. vi fua privavit *peccatum in nobis habitans*, c. VII, 17. 18. 25. Κατακρίνειν h. l. eft quafi *perdere, destruere, vi sua privare*, ut 2 Petr. II, 6. *Destruxit vim pravarum cupiditatum in nobis*, i. e. effecit, ut iam refiftere poffimus illicitis cupiditatibus, frangere earum vim: et praeftare id, quod lex poftulat. Hoc autem efficit Deus per τὸ πνεῦμα, doctrinam perfectiorem, e. c. de omnium peccatorum venia, de felicitate aeterna vere Chriftianis promiffa etc. Cf. etiam fupra c. VI, 3. f6. Koppe: *puniit peccatum in homine aliquo* nempe in Chrifto, ut σὰρξ fit *natura humana*, *homo ipse*, et quidem *humana eaque imbecilla Christi in terris conditio*. Praefero priorem explicationem.

4. Ἵνα τὸ δικαίωμα — ἡμῖν) *Ut id. quod lex divina a nobis postulat, praestare possimus*, non impepediti iam a nimia ifta peccati vi, qua antehac ad facienda ea quae ipfi improbabamus, abripiebamur. Τὸ δικαίωμα τᾶ νόμȣ, *praeceptum legis*, id quod lex poftulat. Supra c. II, 26. πληρᾶν τὸ δικ. τᾶ νόμȣ eft: *servare praecepta legis*. Ἐν ἡμῖν, i. e. δι' ἡμῶν. Ad reliqua verba huius commatis cf. notata ad v. 1. Ineft iis uberior hominis πληρᾶντος τὸ δικ. νόμȣ defcriptio.

5. Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες) *Qui enim illicitis cupiditatibus tenentur*, i. e. qui uno feruntur impetu appetitionis, atque eo rapiuntur more brutorum animantium ratione religionisque notitia carentium, ii τὰ τῆς σαρκὸς

Φρο-

φρονοῦσιν, obtemperant dictamini ad mala inſtigantis cupiditatis; ſic ſtudent rebus, quae ſenſibus ſunt iucundae, ut legis divinae nullam habeant rationem. Τὰ τῆς σαρκὸς, ſc. πράγματα. Φρονεῖν τά τινος eſt *facere cum aliquo, studere alicui rei.* Herodotus: οἱ ἔτι τὰ ἐκείνου ἐφρόνεον *qui adhuc partes eius tuebantur.* Qualis eſt cauſſa, talis effectus. A factis hominum concluditur ad animum, ad ſenſum. οἱ δὲ — πνεύματος) *Qui vero meliore indole praediti sunt, ii rebus melioribus student.* Οἱ κατὰ πνεῦμα, ſc. ὄντες. Τὰ τοῦ πνεύματος, ſc. φρονοῦσιν. Πνεῦμα nunc videtur eſſe ſenſus melior, quem cognitio religionis chriſtianae efficit.

6. Τὸ γὰρ — θάνατος) *Studium vero rerum pravarum affert mortem,* i. e. miſeriam maximam. Ponitur θάνατος per metonymiam pro infelicitatis *caussa.* τὸ δὲ φρόνημα — εἰρήνη) *Studium contra eorum, quae religio praecipit, felicitatem summam, Deique favorem affert.* ζωὴ καὶ εἰρήνη iterum per metonymiam pro eo, ex quo haec felicitas oritur.

7. Διότι — θεὸν) *Nam homo sensuum imperio subiectus adversarium se praebet Deo,* repugnat conſiliis divinis, vult et agit ea, quae voluntati Dei adverſantur, eique diſplicent. Abſtracta poſita hic ſunt pro concretis. Cf. Iac. IV, 5. Hoc et ſequenti commate continentur rationes, cur miſeria ſequatur improbitatem hominum. τῷ γὰρ — ὑποτάσσεται) *Non obedit legi Dei.* Fertur, qua lubet, non qua monſtrat Dei lex. οὐδὲ γὰρ δύναται). *Non potest* obſequi praeceptis Dei, quia deſunt vires, et quia tanta eſt vis malarum cupiditatum, ut nonniſi per ſpiritum divinum homo liberari poſſit ab earum imperio.

8. Ὁι δὲ — δύναται) *Illi ergo, qui malis cupiditatibus obsequuntur, Deo placere non possunt*; Deo placere non magis poſſunt, quam ſubditi rebelles regi. Quomodo ergo Deus illis daret felicitatem aeternam? Δὲ, pro ὖν: deducuntur enim haec e ſuperioribus.

9. Ὑμεῖς δὲ — πνεύματι) *Vos autem non pravis cupiditatibus, sed religioni obtemperatis* Apoſtolus Chriſtianos Romanos alloquitur. Vos, inquit, non eſtis ex numero eorum, quos Deo diſplicere, imo morti atque poenis divinis obnoxios eſſe modo dixi, ſed eſtis ex eo hominum feliciſſimorum genere, quibus per Chriſtum ζωὴν καὶ εἰρήνην partam eſſe docui. Sic ſe ſaltem ſperare Apoſtolus dicit. Sed ἐςὲ poteſt etiam eſſe imperativus; *obtemperate*, ut ſit cohortatio. εἴπερ πνεῦμα Θεῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν) *Si modo divinae voluntati consentanea sentiendi ratio imperium in vobis obtinet*. Deus enim nil niſi bonum et praeclarum velle poteſt. Πνεῦμα Θεῦ, i. e. *sentiendi ratio divinae voluntati consentanea*. Synonymae ſunt loquendi formulae: πνεῦμα Θεῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, et: τὰ τῦ πνεύματος φρονεῖτε v. 5. et applicat Paulus ad Romanos normam v. 5. propoſitam. Ὀικεῖν, eodem ſenſu hic ſumitur, quo ſupra c. VII, 17—20. habuimus. Non de ſpiritus ſancti perſona hic eſſe ſermonem, ſequentia verba docent. εἰ δέ τις — αὐτῦ) Si quis vero non praeditus ſit ea mentis indole, quae Chriſti menti eſt ſimilis, is *non est illius*, non poteſt dici eius ſectator, Chriſtianus dici neutiquam meretur, nec beneficiorum quae Chriſtus nobis procuravit, particeps eſſe poteſt.

19. Ἐι δὲ Χριςὸς ἐν ὑμῖν) *Quodsi Christus in vobis est*, i. e. Chriſti doctrina vos regit. *Christus* pro do-

ctrina

ctrina Christi dicitur etiam 2 Cor. III, 17. Commate 9. sic expresserat Paulus eandem rem per phrasin ἔχειν τὸ πνεῦμα χριϛȣ. Τὸ μὲν σῶμα — δικαιοσύνην) *Corpus quidem emortuum* (infirmum, miserum) *est propter peccatum, sed doctrina christiana* (vobis) *salutem promittit, siquidem recte agatis.* Hoc equidem sic intelligo: Erant omnino, ut par est credere, inter Christianos Romanos, qui ante susceptam religionem christianam vixissent κατὰ σάρκα, illicitis cupiditatibus addicti. Horum corpora erant νεκρὰ, viribus exhausta, enervata δι' ἁμαρτίαν per flagitia quibus hactenus dediti fuerant; hoc enim sensu νεκρὸν haud raro sumi, notum est. (Cf. supra c. IV, 19.) Paulus igitur eos bono animo esse iubet, nec esse, dicit, cur de his malis corporis valde doleant, aut de salute desperent, quodsi enim in posterum vitam probam et religioni consentaneam acturi essent, fore ut felices sint, (ζωὴ) *propter virtutem* (διὰ δικαιοσύνην.) Ven. Noesselt per σῶμα intelligit τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, s. vitium animi a peccato profectum, ut c. VI, 6. (Opusc. Fascic. II, p. 94. sqq.) et verba sic reddit: *natura quidem vestra vos morti addicit propter peccatum; sed spiritus* h. e. doctrina christiana *vitam reddit propter iustitiam.* Alii aliter. Illa, quam ego dedi, explicatio et usui loquendi et contexto sermoni convenientissima esse videtur. Non repugno tamen, si quis cum *Eckermanno* (l. c. p. 147.) malit διὰ explicare: *quod attinet ad.* et vertere: *corpus quidem mortuum est, quod attinet ad peccatum,* vim cupiditatum malarum, (ut Rom. VI, 5.) *sed spiritus*, pars nobilior vivit *propter virtutem*, quod attinet ad virtutem.

11. Ἐι δὲ τὸ πνεῦμα — οἰκεῖ ἐν ὑμῖν) *Quodsi nempe Deo, qui Iesum ex mortuis suscitavit, quoad animi*

indolem similes fieri studuistis. Verba haec eodem ſenſu accipienda eſſe, quo comm. 9. ea accipi debere oſtendimus; manifeſtus membrorum commatis 10. 11. parallelismus nos docet. Πνεῦμα τȢ̃ ἐγείραντος Ἰησȣ̃ν pro πν. τȢ̃ ϑεȢ̃. Sed maluit Apoſtolus hac uti periphraſi, quia ex reſurrectione Chriſti ipſa Chriſtianorum ſimilem reſurrectionem deducere conſtituerat. ὁ ἐγείρας — σώματα ὑμῶν) *Is, qui Iesum ex mortuis suscitavit, vestra etiam mortalia corpora vitae restituet, propterea quia Spiritus eius in vobis est,* quia doctrina divina animos veſtros regit, vosque Deo ſimiles reddit. Optime cohaeret comma hoc cum praecedente. Illuſtrat enim Paulus verba illa: τὸ δὲ πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην. Felices nempe ſunt, qui nunc ſanctitati vitae ſtudent, quamvis mala corporis ex anteacta vita exorta, adhuc ſentiant; nam in illa futura vita perfecte beati erunt. In verbis: ὁ ἐγείρας τὸν χριςὸν ἐκ νεκρῶν eſt mera periphraſis *omnipotentiae divinae.* Deus, inquit Paulus, qui pro ſua omnipotentia Chriſtum in vitam revocavit, is vos etiam poſt mortem vitae reſtituet. Docet igitur Apoſtolus, ne corpora quidem eorum, qui mente vere chriſtiana praediti ſunt, expertia fore felicioris illius ſortis, qua poſt mortem animae ipſorum gaudebunt. Alii h. l. intelligunt hominis ad meliorem ſanctioremque vitam per religionem Chriſti inſtaurationem et emendationem. Sed propter verba: ϑνητὰ σώματα ὑμῶν prior ſententia praeferenda videtur. διὰ τό ἐνοικȢ̃ν αὐτȢ̃ πνεῦμα ἐν ὑμῖν) Praeferenda eſt haec lectio illi: διὰ τȢ̃ ἐνοικȢ̃ντος αὐτȢ̃ πνεύματος ἐν ὑμῖν. Eſt quidem utraque lectio aeque fere *antiqua*, et, ſi Patrum teſtimonia numeres, neutra alteri cedit. Sed lectio διὰ τὸ πνεῦμα ſine dubio potior eſt, ſi codicum numerum ſpectes. Accedit,

quod

quod illud διὰ δικαιοσύνην v. 19. ob evidentem membrorum commatis v. 10. et 11. parallelismum poſtulat διὰ τὸ πνεῦμα. Senſus igitur eſt; *Propterea quod spiritu eius animati estis*, quod mente et animo ſimiles eſtis Deo. Sicuti Deus Chriſtum, quia in ſe habuit naturam illam divinam, e mortuis reſuſcitavit: ita etiam Chriſtianos, qui ſunt κοινωνοὶ θείας φύσεως, (2 Pet. I, 4.) e mortuis reſuſcitabit.

12. Ὀφειλέται — ζῆν) *Obsequium debemus non vitiosae naturae, ut pravis cupiditatibus indulgeamus.* In voce ὀφειλέται eſt metaphora, qualis c. VII, 23. Subauditur ex ratione oppoſiti: ἀλλὰ πνεύματι, τῷ κατὰ πνεῦμα ζῆν.

13. Μέλλετε ἀποθνήσκειν) *Infelices, miseri eritis*, et in hac et in futura vita. Ἀποθνήσκειν ſumitur ut ſupra VII. 10. Vitia eſſe originem omnium malorum omnisque miſeriae, experientia docet. εἰ δὲ πνεύματι — ζήσεσθε) *Sin autem ope religionis christianae pravos affectus et malas cupiditates represseritis, felices eritis.* Πνεῦμα, ſc. τῦ θεῦ, *mens divina — göttlicher Sinn*, vel *religionis doctrina*, ſenſu prorſus eodem. Πράξεις, h. l. ſunt *malae actiones*, et quidem τῦ σώματος, quae per corpus ſe exſerunt, membris corporis peraguntur, παθήματα et ἐπιθυμίαι, ut Gal. V, 24. aut τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ut ſupra v. 6. *actiones* etiam *externae* includantur.

14. Ὅσοι γὰρ πν. θ. ἄγονται) *Qui enim a spiritu divino se regi patiuntur.* Sic enim paſſivum occurrit apud auctores. Dionyſius Halic. Ant. L. X. ὡς δὲ κατέμαθεν ὁ Οὐεργίνιος ἀγόμενον τὸν δῆμον ὑπὸ τῶν λό-

λόγων. — *plebem his sermonibus flecti.* Cf. notata ad v. 9. *Agitur a spiritu divino*, qui perfectiorem illam doctrinam, chriſtianam nempe, non tantum animo tenet, ſed ei etiam convenienter vivit. Hoc ſupra expreſſum eſt phraſibus: περιπατεῖν κατὰ πνεῦμα, v. 4. Φρονεῖν τὰ τȣ̃ πνεύματος, v. 5. πνεῦμα Θεȣ̃ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Omnes iſtae phraſes ſunt ſynonymae, et eandem exprimunt rem, ſcilicet *regi doctrina christiana*, atque ad hanc normam totam vitam componere. Hi igitur, qui religionis dictamini obſequuntur ȣ̃τοί εἰσιν υἱοὶ Θεȣ̃, i. e. *Dei similes*, Deoque cari. Conſtat nempe, conſuetudine Hebraeorum quamcunque coniunctionem exprimi *filiorum* nomine. Sic etiam ii homines vocantur *filii Dei*, (Kinder Gottes.) qui quandam ſimilitudinem habent cum Deo; iſtaque ſimilitudo in eo cernitur, ut animati ſint ſicuti Deus, eumque imitentur in amore virtutis veraque ſanctitate, (Matth. V, 45. 1 Io. II, 29. 2 Petr. I. 4.) ut didicerint atque teneant Chriſti doctrinam, quae ipſius Dei doctrina eſt, (1 Io V, 1. Io. VIII, 47.) et quoniam is, qui rectam doctrinam amplectitur, eique ſe bene agendo accommodat, non poteſt non eſſe Deo acceptus et beatiſſimus, igitur nomen *filiorum Dei* transfertur etiam ad *beatitatis divinae* ſimilitudinem, ut hoc noſtro loco, 1 Io. III, 2. aliisque locis. (Vid. Io. Aug. Noesselti *diss. de vera vi nominis filiorum Dei*, Opuſc. Faſcic. II, p. 333. ſqq.) Senſus igitur huius commatis eſt: Quotquot doctrina chriſtiana reguntur et virtuti ſanctitatique ſtudent, ii ſunt vere beati, liberaliter et benigne a Deo habentur.

13. Ὀυ γὰρ — ὁ πατήρ) *Non enim iterum animum servilem accepistis, ut vobis metuenda sit poe-*

na,

na, sed accepistis animum filialem, quo confidenter (ipfum Deum) *appellamus Patrem nostrum.* Confirmat Paulus id, quod v. 14. dixerat: ὅτοί εἰσιν ὑιοὶ Θεȣ̃. πνεῦμα δȣλείας) *Affectum, animum servilem, metu* folo poenae praefentis a malo abftinentem. רוּחַ, πνεῦμα, pro *affectu*, frequens Hebraeis, unde et pro ira et pro amore fumi folet. Gal. IV, 24. Servilem fenfum non acceperunt πάλιν, i. e. ut antea, antequam Chriftiani effe coeperunt. Refpicitur maxime ad Iudaeos fub oeconomia Mofaica, quae fevera erat minitando puniendoque, et poftulabat quotidianas expiationes peccatorum neceffarias. Non igitur mirum, fi eiusmodi gens propendebat ad metum fervilem. Poteft etiam referri ad Chriftianos, qui nuper gentiles fuerant; nam et hi ufi funt numinum fuorum expiationibus; et multitudo nominum effecit, ut a nullo eorum fperare poffent bona, quoniam numina ipfa fibi adverfabantur. Vos, Chriftiani, inquit Apoftolus, per doctrinam Chriftianam ad eiusmodi fenfum fervilem non denuo adducti eftis, fed ad fenfum filiorum; ἐλάβετε πνεῦμα ὑιοθεσίας. Ὑιοθεσία, ab ὑιὸς θετὸς, *filius positus*, quem conftitui mihi effe filium, quanquam mihi non fuerat natus, i. e *adoptatus.* Ὑιοθεσία, *adoptio.* Ergo fenfus adoptionis eft fenfus, qualem adoptati filii habent erga parentes, qui aeque ac filii nati fperant a parentibus quaevis bona. NOESSELTUS πνεῦμα ὑιοθεσίας interpretatur *de Evangelio* (I. c. p. 98.) quoniam (v. 2. ut Gal. II, 19.) per *Evangelium* liberati fumus a lege. Quanquam autem verum eft, Evangelio nos certos reddi de paterno Dei amore, aptius tamen videtur h. l. intelligere ipfum illum fenfum et animum, quem doctrina chriftiana nobis inftillat, Ἐν ᾧ — πατὴρ) *Quo confidenter* (Deum) *appellamus* pa-

patrem nostrum. Κράζειν respondet hebraico קָרָא, *vocare, invocare*: nec in hoc verbo, nec in Ἀββᾶ ὁ πατὴρ eſt emphaſis. Paulus bis poſuit, quia graece explicare voluit ſyriacum his, qui ſyriaca neſcirent. Scripſit enim lectoribus, qui et Iudaei et gentiles fuerant.

16. Αὐτὸ — τέκνα Θεοῦ) *Ipse ille sensus et animus* (Geiſt und Geſinnung) *animum nostrum convincit, nos esse Dei filios.* Αὐτὸ τὸ πνεῦμα ſc. υἱοθεσίας, animus ille et ſentiendi agendique ratio liberalior, qua non amplius timore ſervili regimur, ſed ex amore Dei et pleni fiducia recte agimus, nobis eſt quaſi teſtimonii loco nos eſſe *filios Dei*, v. 14. Dei ſimiles ac proinde beatos, et favoris divini participes. Deus enim non poteſt non amare et favore ſuo complecti ſui ſimiles. Dicit autem Paulus συμμαρτυρεῖ, quia Evangelium ſ. doctrina Chriſtiana nos idem docet, 2 Cor. III, 6. Πνεῦμα ἡμῶν, hic eſt *animus noster*, ut 1 Cor. II, 11. 2 Cor. VII, 1. Paulus vocum ſimilitudines amat, etiam in ſignificatu diverſo, quod genus figurae Graeci ἀντανάκλασιν vocant, qualis apud Plautum: *Oculorum praestinguat aciem in acie hostibus.*

17. Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι) *Si autem filii sumus, sumus etiam haeredes*, felicitatis participes. Hoc ſtatim explicatius declaratur. Pergit Apoſtolus in ſua argumentatione, et oſtendit quam beati et felices ſint et futuri ſint vere Chriſtiani; ſicuti nempe filii ſunt haeredes bonorum paternorum, ita etiam filios Dei fore participes eorum bonorum, quae Deus filiis ſuis promiſit, beatitatis nempe qua Deus ipſe fruitur. κληρονόμοι μὲν Θεοῦ) *Felicitatis summae, quam Deus promisit suis, participes.* In voce κληρονόμος hic non reſpicitur ius ſuccedendi in bona de-

defuncti, sed possessio firma atque inalienabilis. Proprie κληρονομία (a κλῆρος et νέμω ducta) de portionibus Palaestinae, Israelitis sorte divina tributis, dicitur; tropice vero felicitatem coelestem denotat. συγκληρονόμοι δὲ χριςῦ) *Participes felicitatis, qua Christus fruitur.* Ipse Christus κληρονόμος πάντων dicitur, Hebr. I, 2. cuius μέτοχοι fiunt, qui fide ei addicti sunt Hebr. III, 14. coll. c. I, 9. εἴπερ συμπάσχομεν) nempe Christo, i. e. si constanti patientia omnia adversa toleremus, sicut Christus fecit. ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν) *Ut una cum ipso felicitatis summae simus participes*, 2 Tim, II, 11.12. Col. III, 4.

18. Λογίζομαι γὰρ — εἰς ἡμᾶς) *Equidem enim plane statuo, calamitates huius vitae nullius momenti esse ad felicitatem qua olim* (in altera vita) *manifeste fruemur.* Apostolus, laudata superius atque commendata insigni religionis christianae felicitate, pergit ad caput de miseriis quibus Christiani anguntur. Obiici poterat, cum tanta christianae religionis laude haud facile conciliari posse pressuras et calamitates ubique obvias. Fortassis etiam respicit Paulus ad adversariorum voces, stultam esse et ridendam Christianorum fidem, per quam bona omnia expectabant, et tamen vix unquam aliquid praeter adversitates, et turbas accipiebant. Hanc offensam removet *tum* admonitione, quod nondum omnimoda felicitas obtingere possit hominibus, quae potius *futuro* tempori reservetur ac spe tantum capiatur, v. 19—25. *tum* commendatione praesentis fructus, quem inter ipsas miserias religio christiana afferat, 26—39. quum nos certos reddit, secundum ordinationem divinam piis Dei cultoribus etiam mala ad bonum cedere v. 28. eosque olim fore felicissimos exemplo Christi,

sti, cui nonnisi per miserias huius vitae aditus ad summum felicitatis dignitatisque culmen paratus esset, v. 29. sq. Λογίζομαι, i. e. οἴομαι, ἡγοῦμαι. Ἀξία vox deducta est ex rebus, quae ponderantur. Nam quot pondo exempli caussa pendet, dicitur τοσοῦτον ἄγειν, i. e. *trahere, deducere.* Si in alteram lancem iniicias adversa quae ferenda sunt, in alteram bona, quae expectantur, immensum propendebit, in qua sunt bona. Τὴν μέλλουσαν ἀποκαλυφθῆναι. Cf. 1 Ioh. III, 2. Col. III, 4. In sequentibus tamen non describitur illius felicitatis magnitudo, sed certitudo.

19. Η γὰρ ἀποκαραδοκία — ἀπεκδέχεται) *Nam creaturae spes* (rerum natura) *exspectat tempus illud, quo verus honor filiorum Dei manifestabitur*, vel tempus illud, quum omnibus apparebit, quanta futura sit felicitas et gloria filiorum Dei. Ἀποκαραδοκία, *spes,* quae com. 21. 25. vocatur ἐλπίς. *Suidas* recte sine emphasi interpretatur ἀποκαραδοκίαν per προσδοκίαν. Scilicet ἀποκαραδοκεῖν proprie est: *vultum aliquo ad spectandum convertere, atque adeo observare.* Sic *Ioseph.* de B. I. III. 7. 26. ἀπεκαραδόκει δὲ τὴν ὁρμὴν τῶν βελῶν, *telorum impetum autem observabat.* Iam, quoniam ii, qui vultum aliquo ad spectandum convertunt, aliquid fere expectare solent, inde Graecis ἀποκαραδοκεῖν et καραδοκεῖν est *expectare. Xenoph.* Memorab. III, 5. 6. ἀλλὰ καὶ σιγῶσι καραδοκοῦντες τὰ προσταχθησόμενα. Quid autem sit ἡ κτίσις h. l. quaeritur. Extat ingens copia dissertationum et libellorum *de creatura genebunda, von der seufzenden Kreatur*; sed vix unquam interpretatio huius loci, quae omnibus satisfaciat.

Alii

Alii intelligunt homines, vel omnes, vel probos, vel impios, vel Iudaeos, Iudaeo - chriſtianos, Chriſtianos qui nuper gentiles fuerunt, vel bonos angelos. De animantibus rationis expertibus, olim in vitam et feliciorem conditionem reſtituendis locum hunc explicat LAUR. SMITH, Danus, in libro: *Ueber die Natur und Bestimmung der Thiere, wie auch von den Pflichten der Menschen gegen die Thiere.* Havn. 1700. 8. p. 83. ſqq. Ab hac ſententia non alienus fuit MICHAELIS in not, ad h. l. Probabilior hac eſt illa explicatio, quae olim plerisque interpretibus placuit, quam magno ſtudio exornavit *Io. Frid. Iacobi in Abhandlungen über wichtige Gegenstände der Religion* P. I. 5. quam etiam KOPPE defendit, omnino hic conferendus. Κτίσις nempe ſicut hebr. בְּרִיאָה, praeſertim ſi πᾶσα additur, ſaepe eſt *omnis rerum natura, universum ipsum,* ut Iudith. IX, 12. ubi Deus dicitur βασιλεὺς πάσης κτίσεως, et Sap. V, 17. Deus ὁπλοποιήσει τὴν κτίσιν ἐις ἄμυναν ἐχθρῶν. Verti itaque poſſent haec verba: *Universa rerum natura exspectat tempus illud, quo vera filiorum Dei felicitas et honor manifestabitur.* Proſopopoeia, qua toti rerum univerſitati tribuitur, quod naturis ſentientibus et intelligentibus proprium eſt, non eſt inſolita, Sic in communi vita *naturam* ſerena veris aeſtate *subridere* dicimus; Paulus autem *morti* adeo, *legi, peccato* perſonae vim tribuere ſolet. Cf. etiam Gen. IV, 10. Pſ. XIX, 1. Iac. V, 4. LACKEMACHERUS (in Biblioth. Brem. Claſſ. VII. p. 618. ſqq.) putavit, Paulum ad ſingularem Iudaeorum hypotheſin reſpexiſſe. Credebant nempe Iudaei, Meſſiae tempore res creatas, Adami lapſu depravatas et corruptas, integritati ſuae reſtitutum iri, ut ad Iudaicae gentis uſum eo eſſent aptiores. Quam creaturarum

in Messiae regno restitutionem הִדּוּשׁ הָעוֹלָם, mundi innovationem, seu universi huius, quod propter se solos conditum existimabant, instaurationem appellabant. Igitur hoc voluisse Paulum, existimat *Lackemacherus*: Tam certo futura est singularis illa, qua in Christi regno beandi sumus, prosperitas, ut ipsa etiam creatura, eodem tempore, ut creditur, integritatem suam recuperatura, desiderio maximo illam exspectet. Vid. *Wolf.* in curis ad h. l. Cf. Koppius et Morus ad h. l. In hac sententia fuerunt etiam Patres nonnulli antiquissimi, qui regnum Christi millenarium in his terris exspectabant, e. g. Irenaeus advers. haeres. L. IV, c. 51. 33. "Oportet, inquit, et ipsam conditionem (κτίσιν, rerum naturam in regno millenario) reindegratam ad pristinum, sine prohibitione servire iustis: et hoc Apostolus fecit manifestum in ea quae est ad Romanos, sic dicens: *Nam exspectatio creaturae* revelationem filiorum Dei exspectat." Vid. nostra *historia interpretationis libror. sacror.* P. II. p. 218. sqq. Aliam interpretationem proposuit Doederlinus, Theologus olim Ienensis in Progr. 1789, scripto, qui statuit τὴν κτίσιν esse in universum *hominem*, sive *hominum universitatem, die Menschheit, et* consilium Pauli esse, ut ostendat, "nihil a se statui, quod aut insolitum esset, aut verae felicitati adversum, dum negat omnino beatos esse Christianos et immunes ab omni miseriarum conflictu. Etenim omnes, quotquot beatos ceteroquin novimus, calamitatibus affligi et meliora sperare. Quare *spe* beatum esse, ad *futura* adspirare, et animum ad altiores fructus erigere, non obesse verae hominis Christiani felicitati." Ut igitur Paulus persuadeat, (sic pergit Doederlinus,) non deterio-

riorem fieri conditionem Chriſtianorum, oſtendit v. 19—23. communi hac *lege omnes* ſemper vixiſſe, atque adhuc vivere, ut ſpem melioris ſortis foverent atque alerent. „Quemadmodum vero, quum univerſitas laudatur, popularis uſus praevalet, qui de omnibus affirmat, quod de pluribus valet: ita hoc etiam loco κτίσις (univerſitas hominum,) ſignificat *permultos*, quorum aut hiſtoriae conſervarentur, aut animum intueri liceret. Quinam illi fuerint, id intelligitur tum ex univerſa epiſtola, quae ad Iudaicos Chriſtianos transſcripta fuit, tum e charactere τῆς κτίσεως, quem paucis lineis videmus ab Apoſtolo definiri. Intelliguntur nempe plurimi e maioribus vel e coaevis Iudaeorum et Chriſtianorum, quorum aut fides ſpectata, aut deſiderium beatioris ſtatus illuſtre fuit. Hos enim ſciebant nomine *filiorum Dei* inſigniri; hos, ut honore υἱοθεσίας, ita promiſſionibus divinis et exſpectationis firmitate reliquis gentibus praeſtare, et melius aevum anhelare." Haec Doederlinus. Nec improbabilis eſt Io. Aug. Noesselti ſententia (in opuſculis etc. Faſc. I. p. 124. ſqq. edit. 2.) ſtatuentis, gentes eſſe, quas Paulus nomine τῆς κτίσεως comprehendit, aut potius de gentibus Chriſtianos. Mihi tamen nunc probabilior videtur eſſe eorum ſententia, qui univerſam rerum naturam intelligunt; nam omnino Paulus reſpexiſſe videtur ad Iudaeorum opinionem de innovatione huius univerſi in regno Meſſiae.

20. 21. Τῇ γὰρ ματαιότητι — τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ) *Fragilitati enim rerum natura ſubiecta eſt, non ſua ſponte, ſed propter hunc, qui eam ſubiecit, cum ſpe tamen, fore, ut ipſa etiam rerum natura liberetur a neceſſitate interitus, tempore liberationis filiorum*

 Dei,

Dei. Ματαιότης, *fragilitas.* Τὸ ματαιὸν, hebr. הֶבֶל eſt quodvis *mutabile*, *caducum.* Cohel. I, 2. 14. II, 1. 11. 15. Οὐχ ἑκοῦσα, *non sua sponte*: non enim ſe ipſa procreavit. Ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ſed propter creatorem, qui inſtituit ita, ut omnia eſſent caduca. Ἐπ' ἐλπίδι coniungi poteſt cum ὅτι v. 21. Δουλεία τῆς φθορᾶς, *servitus corruptionis*, i. e. neceſſitas interitus; nam φθορὰ iterum reſpondet hebraico הֶבֶל. Liberabitur igitur natura εἰς τὴν ἐλευθερίαν — τοῦ θεοῦ, eo *tempore, quo filii Dei fruentur libertate gloriosa*, i. e. plane inſigni et eximia. Εἰς poſitum eſſe videtur pro ἐν, ut ſaepe. Sic Eph. 1, 10. εἰς οἰκονομίαν dicitur pro ἐν οἰκονομίᾳ.

22. Οἴδαμεν — ἄχρι τοῦ νῦν) *Novimus enim, omnem naturam rerum una gemere et dolere ad hunc usque diem* (in hac rerum conſtitutione.) In verbis συστενάζειν et συνωδίνειν illud συν non referendum eſt ad Chriſtianos, ſed indicatur univerſitas: *omnes creaturae.* Tenenda eſt idea adiuncta: Omnis rerum natura patitur incommodum hoc, ut mutetur, ut tandem intereat, et ſub hoc onere quaſi ingemiſcat. Ἄχρι τοῦ νῦν poteſt etiam verti: *hoc tempore, in hac rerum constitutione*; nam ἄχρι non ſemper definit *tempus ad quod*, ſed interdum etiam *quo* aliquid factum fuerit, ut Hebr. III, 13. Vid. Noesselt et Koppe ad h. l.

23. Οὐ μόνον — τοῦ σώματος ἡμῶν) *Neque vero tantum* (*universa natura gemit*) *sed ipsi quoque nos, qui praestantissimam indolem accepimus, ipsi nos* (ego) *ingemiscimus, exspectantes omnimodum adoptionis nostrae fructum, liberationem a corporis*

nostri

nostri fragilitate. Ὀυ μόνον δὲ, ſc. πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει, ſed *et nos* (ſc. gemiſcere ſolemus, ſentimus moleſtias huius fragilitatis noſtrae.) Ἀπαρχὴ proprie de *frugum primitiis usurpatur.* Quia vero primae fruges, quae Deo conſecrabantur praeſtantiſſimae erant, factum eſt, ut metaphorice ἀπαρχὴ diceretur omne id, quod primum eſt in ſuo genere, vel temporis, vel dignitatis et praeſtantiae ratione habita, ita, ut de rebus aeque ac de hominibus adhibeatur. Vid. Schleusneri Lexicon ad h. vocem. Πνεῦμα ſignificat praeſtantiſſimos fructus ſpiritus, i. e. fructus doctrinae melioris, praeſtantiſſimam indolem. Οἱ τὴν ἀπαρχὴν τȣ̃ πνεύματος ἔχοντες ſunt *Christiani* omnes, quos Paulus in ſuperiore oratione πνεῦματι inſignitos, et tum notitiis, tum maxime ſenſibus piis beatos eſſe laudaverat, v. 1—9. Καὶ ἡμεῖς varie transponitur et mutatur in antiquis libris. Scilicet codd. nonnulli veteres omittunt h. l. et addunt ἡμεῖς poſt ἀλλὰ καὶ. Syrus omittit h. l. et mutat ἀυτοὶ prius in ἡμεὶς. Alii aliter. Ἐν ἑαυτοῖς (i. e. ἐν ἡμῖν ἀυτοῖς ςενάζομεν. Nos etiam huius vitae aerumnas experimur; non poſſumus acquieſcere in conditione, ſed melioris deſiderio flagramus. Ὑιοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, i. e. τὴν ἀποκάλυψιν ὑιοθεσίας, dum exſpectamus fore, ut manifeſtum tandem fiat, nos eſſe adoptatos Dei filios. Ἀπολύτρωσις eſt liberatio ab incommodo aliquo; hoc incommodum autem τȣ̃ σώματος eſt ipſa eius fragilitas. Ab hac fragilitate corpus liberabitur non in morte, ſed in reſurrectione; tum enim reſtituetur vitae, et erit ἄφθαρτον, 1 Cor. XV, 42. ſqq. Quanquam, Apoſtolus inquit, certi ſumus de ſapientia et benignitate Dei, qua iam in hac vita nos complectitur, tamen in easdem aliorum hominum querelas conſentimus. Tantum ab-

eſt, ut novae noſtrae conditionis praeſtantia tollat omnem imbecillitatis ſenſum, ac dolorum preſſuras, ut potius magno melioris conditionis deſiderio flagremus. Interpretatio huius loci vexatiſſimi, modo propoſita, videtur eſſe ſimpliciſſima, et contextui conveniens. Nam dixerat Apoſtolus v. 18, calamitates huius vitae nullius momenti eſſe ad felicitatem Chriſtianorum olim exſpectandam. Debet igitur in ſequentibus aliquid tradi de futura illa beatitate; et hoc fecit Apoſtolus, dum docuit, felicitatem illam tam certam eſſe, quam certa ſit univerſae naturae liberatio a fragilitate. Caeterum fruſtra quaeritur, an tum mundus novus, et qualis futurus ſit? Paulus enim diſputavit ex hypotheſi Iudaica, de ſperatâ in regno Meſſiae felicitate externa. Prophetaë nempe Hebraeorum regnum Meſſiae ita deſcripſerant: fore, ut tum omnis rerum natura mutetur, et in feliciorem melioremque conditionem reſtituatur. Hinc illae imagines de luporum agnorumque, pantherorum et leonum mutuo et amicabili invicem conſortio. Ieſ. XI, 6. LXVI, 22. Huiusmodi igitur feliciſſimam rerum converſionem in regno Meſſiae Iudaei exſpectabant. Hac hypotheſi uſus eſt Paulus, quia ita comparata erat, ut ad perſuadendum Chriſtianis Ex-Iudaeis, meliorem poſt mortem conditionem exſpectandam eſſe, non parum facere poſſet. Cf. Koppe ad h. l. et *Theologie des A. T.* Lipſ. 1796. 8. p. 427. ſ.

24. Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν) *Spe enim felices et beati* (nunc) *sumus*, i. e. ſalutem aeternam non habemus adhuc, ſed ſperamus. Sic Cicero dixit, *in spe* eſſe negotium, quod non exiſtit, ſed ſperatur. *Koppe:* τῇ ἐλπίδι (διά τῆς ἐλπίδος, ἐλπίζοντες) ἐσώθημεν pro σωθησόμεθα

Hac

Hac conditione salus olim nobis parata est, ut aliquamdiu eandem, etsi nondum sensibus perceptam, inconcussa spe et fiducia exspectemus. Sed videtur potius ſenſus eſſe, hac ipſa ſpe non tantum *conditionem*, ſed multo magis *partem* haud ultimam beatitudinis contineri. Eſt nempe ſpei proprium, ferri ad abſentia bona, eaque animo velut praecipere. ἐλπὶς δὲ — ἐλπις) *Sed res sperata, oculis iam subiecta, non amplius speratur.* Ἐλπὶς h. l. eſt res quae ſperatur, ipſa *felicitas. Spes visibilis*, ſ. rerum adſpectu oſtro obviarum, nulla eſt. τί καὶ ἐλπίζει;) *Cur ultra id speret?* Eſt enim indicativus pro Subiunctivo.

25. Εἰ δὲ — ἀπεκδεχόμεθα) *Quum autem, quod nondum videmus, sperandum nobis sit, firmo animo id exspectemus.* Ἐλπίζομεν, pro ὀφείλομεν ἐλπίζειν et ſimiliter ἀπεκδεχόμεθα pro δεῖ ἀπεκδέχεσθαι ἡμᾶς. Δι ὑπομονῆς, i. e. ὑπομενόντως, *constanter.* DOEDERLEIN: *Nos igitur, quandoquidem res nondum conspicuas speramus, perseveranter exspectamus*, et futurorum deſiderio flagramus. Iam progreditur Apoſtolus ad praeſentem frúctum, quem inter ipſas miſerias religio chriſtiana afferat, atque animus per eam inſtitutus rectusque et nutritus percipiat, v. 26 — 39.

26. Ὡσαύτως — ἀσθενείαις ἡμῶν) *Praeterea etiam nova illa indoles adiuvat nos in calamitatibus nostris.* ὡσαύτως, hebr. יַחַד, quod LXX. vertunt μετὰ ταῦτα, ὁμȣ̃, et ὡσαύτως Deut. XII, 22. XV. 22. Τὸ πνεῦμα ſc. τȣ̃ Θεȣ̃, omnino hoc etiam loco, ut in toto hoc cap. videtur eſſe animus ſenſusque chriſtianus (Geiſt und Geſinnung des Chriſtenthums,) modo cogites, hunc ſenſum

nobiliorem et animum filiali erga Deum amore plenum referri ad Spiritum Dei tanquam auctorem; vide fupra notata ad comma 2. Συναντιλαμβάνεσθαι eft *auxilio esse*, et per Metonymiam *solari*. Ἀσθένειαι funt Apoftolo *dolores ex rebus adversis*, ut 1 Cor. II, 3. 2 Cor. XI, 30. XII, 5. 9. 10. etc. Senfus igitur eft: Ipfe ille animus nofter chriftianus, quo Deum veneramur et amamus ut Patrem nobis faventem (v. 15. 16.) nobis affert magnum fructum et folatium in calamitatibus, et huius vitae aerumnis. Quis autem fit hic fructus, ftatim declaratur fequentibus verbis: τὸ γὰρ — στεναγμοῖς ἀλαλήτοις) *Quando enim, quid expetere precibus debeamus, non satis scimus, ipse ille Spiritus* (fenfus nobilior) *succurrit nobis suspiriis voce non expressis.* Dicitur igitur Paulus, faepe incidere cafus, ubi Chriftiani rebus preffi adverfis nefciant, quomodo voluntati Dei conformare debeant preces fuas, an gravitatem miferiarum deprecari, an vero patienter ferre debeant, quae fibi contingant nutu ac voluntate Dei. τό γὰρ — οἴδαμεν) *Non enim satis scimus, quid expetere precibus debeamus.* Sermo eft de homine inope confilii, qui ftatuere nequit, quid maxime hoc tempore fibi expetat a Deo. Huic homini fuccurrit αὐτὸ τὸ πνεῦμα, idem ille fenfus fiduciae erga Deum. Ἐντυγχάνειν, vel ὑπερεντυγχάνειν ὑπὲρ τινὸς eft, *suscipere alicuius partes, caussam alicuius agere.* Idea adiuncta eft: *succurrere, opem ferre alteri.* Perfonificatur τό πνεῦμα, ut ἁμαρτία, fupra c. VII, 17. 20. Ergo fenfus eft: Illud πνεῦμα fuccurrit nobis in rebus adverfis, et quidem στεναγμοῖς ἀλαλήτοις, *suspiriis tacitis.* Ἀλάλητον fignificare poteft vel id, *quod non profertur per verba*, vel *quod non potest proferri per verba*, quod

in-

ineffabile est. Prius praeferendum eſt, propter verſum ſequentem, in quo Θεὸς ἐρευνῶν τὰς καρδίας dicitur noſſe, quae ſint in hominis mente. Succurrit igitur nobis ſenſus fiduciae erga Deum, *ſuſpiriis tacitis*, i. e. per breves mentis cogitationes, quum dicimus: O Deus, pater, tibi permitto res meas; non mea fiat voluntas, ſed tua; nam tu mihi es pater. Veteres Theologi per τὸ πνεῦμα intelligebant *Spiritum ſanctum*, et quaerebant, quomodo interceſſio Spiritus ſancti comparata ſit in ſe, et quomodo ab illa, quae Chriſto tribuitur, diſtincta ſit? DORSCHEUS, FEUERBORN, GOTTFRIED OLEARIUS aliique ſtatuerunt: Spiritus ſanctus non intercedit ut mediator, vigore meriti ſui, ſed ut advocatus, qui fideles ad inſtar clientium excitat ad precandum, inſtruit quomodo precandum ſit, ac ſpem voti potiundi alit. Accuratius hunc locum explicavit IO. ZACH. LEONH. IUNCKHEIM in libro: Von dem Uebernatürlichen in den Gnadenwirkungen, Erlangae 1775. p. 680. ſq.

27. Ὁ δὲ ἐρευνῶν — ὑπὲρ ἁγίων) *Qui autem perfectiſſime novit animos* (hominum omnium,) *is novit id, quod ſpectat ille ſenſus; nam voluntati divinae convenienter ſuccurrit Chriſtianis.* Ἐρευνᾷν (hebr. חָקַר Pſ. 139, 1.) non eſt ſimpliciter ſcire, ſed *penetrare* intelligendo, et eſt Dei epitheton, Pſ. VII, 10. Ierem XI, 20. τὸ φρόνημα τοῦ πνεύματος eſt id, quod ſpectat, quo tendit illud πνεῦμα, ſeine Abſicht. Succurrit Chriſtianis κατὰ Θεὸν, i. e. κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, 1 Ioh. V, 14. Porphyr. de abſtin. I. 25. τοῦτο δὲ οὐ γνώμῃ γίνεται ἀνθρώπων, ἀλλὰ κατὰ Θεὸν. Iterum τὸ πνεῦμα perſonificatur, ut v. 26. vel ſenſus Chriſtianorum in rebus adverſis fiducia plenus, et ſe omniaque ſua Deo, Patri optimo permittens, et cauſſam agere Chriſtianorum piorum dici-

tur, quasi *Spiritus* ab ipso homine cuius res agitur, sit persona diversa, eodem plane modo ut Rom. VII, 17. 20. ἁμαρτία tanquam persona ab homine diversa sistitur. Nihil aliud expetimus a Deo, inquit Paulus, nisi quod sit κατὰ Θεὸν, congruat cum consilio Dei; *Plan, Entwurf.* Ergo preces nostrae Deo sunt gratae et acceptae; fiet, quod nobis et aliis erit salutare.

28. Οἴδαμεν δὲ — κλητοῖς ἐσιν) *Scimus nempe omnia inservire eorum, qui Deum pie colunt, commodis, illis nimirum, quibus benigno consilio felicitas aeterna promissa est*, vere Christianis. Hoc est illud Φρόνημα τῦ πνεύματος, de quo v. 27. sensus christianus, quo Christiani calamitatibus pressi eriguntur. ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι — ἀγαθὸν) Scilicet *adversa* etiam ipsis ad incrementa virtutis et praemii sunt utilia. Ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν. אֹהֲבֵי יְהוָֹה sunt pii cultores Dei. Πάντα, *omnes res*, sc. secundae, et adversae; nam de his h. l. est sermo. Ἀγαθὸν, *utile*, ut saepius. Καλεῖν Hebraeorum loquendi more simpliciter est movere aliquem, ut aliquid faciat felicitatis suae caussa, ut Matth. XI, 13. deinde etiam *edocere eum* de felicitate, et modum eius adipiscendae monstrare, ut 2 Thess. II, 14. denique etiam *afferre et promittere felicitatem*, Rom. XI, 29. IX, 11. Unde κλητοὶ saepe sunt *Christiani*, quibus innotuit doctrina, et *vere Christiani*, quibus, quia sunt veri Christiani, felicitas est promissa. Πρόθεσις, sc. Θεῦ, *benigna Dei voluntas*, ut 2 Macc. III, 8. πρόθεσις βασιλέως, *benigna Regis voluntas.*

29. Ὅτι ὓς — πολλοῖς ἀδελφοῖς) *Quos enim praescivit* (tales futuros esse Christianos,) *hos decrevit filio suo*

suo similes reddere, ita ut ipse sit caput multorum fratrum. Οὓς προέγνω, *quos praescivit*, ſc. fore κλητοὺς, probos Chriſtianos. Πρὸ in προγινώσκειν et προορίζειν, quod per ſe ſignificat *ante, multo ante, dudum*, indicat aeternam Dei praeſcientiam et benevolum conſilium aeternum. Antequam fuimus, atque adeo antequam ullus homo, ipſeque mundus fuit, cognovit Deus homines eos, qui futuri eſſent vere Chriſtiani, iisque deſtinavit aeternam ſalutem. Quaecunque enim Deus ſcivit et voluit, ea ab aeterno ſcivit et voluit. καὶ προώρισε — αὐτοῦ) *Hos decrevit filio suo similes reddere*, i. e. participes eiusdem felicitatis, qua Chriſtus fruitur. Duplex ellipſis. Nam et initio deeſt τούτους, et in fine γενέσθαι. Συμμόρφους τῆς εἰκόνος, idem quod συμμόρφους εἰκόνι, quomodo σύμμορφον τῷ σώματι, Phil. III, 21. Vocat autem εἰκόνα *exemplar*, ad quod aliud aliquid effingitur, quod alibi τύπος, ὁμοίωμα. Chriſtus in paſſionibus atrociſſimis obediens fuit, et ſic ad regnum illud coeleſte pervenit; eadem via Deus conſtituit ducere Chriſto credentes. Supra v. 17. Phil. III; 9. εἰς τὸ — ἀδελφοῖς) *Ita ut ipse sit* veluti primogenitus, ſ. *caput multorum fratrum*, princeps inter multos fratres. Filii primogeniti erant capita familiae iure hebraico; hinc fit, ut בְּכוֹר denotet *caput* ſ. *dominum*, Pſ. LXXXIX, 26. deinde etiam, quia parentes filios primogenitos inſigniore quodam amore et ſtudio complecti ſolent, πρωτότοκος eſt filiorum optimus, dilectiſſimus. Dicit ergo Apoſtolus, *Christianos omnes Christo in eo fore similes, quod fruituri sint iuribus et felicitate filiorum Dei, Christum autem ipsum manere filium principem omniumque carissimum, qui etiam ius imperii habeat in fratres reliquos.*

30.

30. Οὓς δὲ προώρισε) Repetendum hic ἀπὸ κοινȣ̃. *similes reddere filio suo.* τȣ́τȣς καὶ ἐκάλεσε) *Eos etiam invitat ad fruendum olim felicitate aeterna.* Edocet eos de felicitate, modum eius adipiſcendae iis monſtrat, et credentibus atqûe obedientibus promittit felicitatem. Καὶ ȣ̃ς ἐκάλεσε. *Et eos, quibus obtulit et promiſit felicitatem.* τȣ́τȣς καὶ ἐδικαίωσε) *Hos a peccatorum culpa et poena absolvit, atque favore suo persequitur.* Ita ſaepe hoc verbum habûimus in hac epiſtola. τȣ́τȣς καὶ ἐδόξασε) *Eos* (tandem) *immortali felicitate donat*, vel in aeternam illam gloriam recipit. In verbo ἐδόξασε eſt Enallage praeteriti pro futuro. *Ad summam illam felicitatem eos perducet.* Efficiet eos συμμόρφȣς τῆς εἰκόνος τȣ̃ ὑιȣ̃ αὐτȣ̃, v. 29. Morus: *hos etiam felices reddit.* Illi nempe, quibus Deus peccata remiſit, habent mentem tranquillam, ſunt ſpe optima pleni, Deum ſpectant tanquam patrem etc. Certi igitur ſûnt, ſe non fore miſeros, ſed accepturos eſſe ſalutem.

31. Τί ȣ̃ν ἐρȣ̃μεν πρὸς ταῦτα;) i. e. Quid ex his inferimus? Nam ἐρȣ̃μεν apud Apoſtolum in praeſenti etiam tempore ponitur. εἰ ὁ Θεὸς — ἡμῶν) *Si Deus nobis faveat*, (nosque tantopere ornare decreverit, uti dictum v. 28—30,) *ecquis tandem nobis obsit? quis tandem nocere nobis possit?* Oſtendit nunc Apoſtolus, quomodo haec tanta Dei erga nos beneficia in uſum ſolatiumque noſtrum transferre poſſimus. Nobis nempe, qui in tanta apud Deum ſumus gratia, nihil inter atrociſſimas etiam calamitates eſt metuendum.

32. Ὅσγε — ἐφείσατο) Quod in Abrahamo ſignum fuerat amoris in Deum, Gen. XXII, 12, id in Deo ſignum

num benevolentiae erga homines. τȣ̃ ἰδίȣ υἱȣ̃, *filii sui*; nam vox ἴδιος saepe mere Synonymum eſt pronominis αὐτȣ̃, ut Matth. IX, 1. XXII, 5. Io. V, 43. et aliis locis. Totius ergo ſententiae vis non in ἴδιος υἱος, ſed in voce υἱὸς quaerenda videtur. ἀλλ' — παρέδωκεν αὐτὸν) *Sed eum pro nobis omnibus tradidit*, ſc. in mortem. Ὑπὲρ ἡμῶν, commodo noſtro, ad expiationem noſtram. Ita explicandam eſſe hanc formulam, quotiescunque de morte Chriſti pro hominibus perpeſſa adhibetur, patet e comm. 3. h. c. et Epiſtolae ad Hebraeos locis pluribus. πῶς — χαρίσεται) *Omnia*, reliqua ſcilicet, quae nobis vere prodeſſe, atque ad ſalutem noſtram pertinere poſſint. Populariter dictum. Facilius eſt dare omne aliud, quam filium. σὺν αὐτῷ, i. e. χαρισάμενος αὐτὸν ἡμῖν. χαρίζεσθαι utem h. l. eſt *dono dare, gratiose largiri aliquid.*

33. Τίς — θεȣ̃) *Ecquis accuset Deo dilectos?* Ἐκλέξασθαι, בָּחַר, *amare, probare*, Deut. IV, 37. Propius munit Chriſtianos adverſus criminum iudicia, quae ipſis innocentibus intentabantur. Qui tandem ſunt, qui eos accuſare audent? nempe homunciones. Alii referunt ad peccata, in Chriſtianis reſidua, ut Apoſtolus dicat, ne his quidem gratiam Dei, propter Chriſti mortem nobis conceſſam, eripi nobis poſſe. θεὸς ὁ δικαιῶν) *Deus* (*eos*) *absolvit.* Vocent eos alii odioſiſſimis etiam nominibus; Deo eorum innocentia perſpecta et grata eſt. Alii hic et in ſequentibus ponunt ſignum interrogationis. *Ecquis accuset Deo delectos? Deus absolvens?* i. e. Deus, qui eos abſolvit a culpa et poena peccatorum, non accuſabit eos, et ſi alii eos accuſent, id nihil damni ipſis afferet, et ſic porro ſenſu fere eodem manente.

34.

34. Τίς ὁ κατακρ. — ἀποθανών (*Etquis damnet*, vel morte eos dignos iudicet, *pro quibus Christus mortem perpessus est*? Si etiam damnantur Chriſtiani a malis iudicibus, innocentes tamen moriantur, quia Chriſtus pro illis eſt mortuus. μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς) *Imo etiam nostri caussa ex mortuis est suscitatus*, nempe ut ſciremus, illum nobis fore iudicem. Act. XVII, 31. ὅς καὶ ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ) *Qui etiam cum Deo regnat*, gloriae eius ſummae eſt particeps, vel proximus ei eſt honore. Deſumta phraſis ab Orientis conſuetudine, qua duo ſupremi regni adminiſtri utrique Regis lateri aſſidere ſolent, e. g. Conſtantinopoli, *Vizirius* et *Mufti*. ὅς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν) *Qui et caussam nostram Deo commendat*. Cf. Hebr. VII, 25. 1 Ioh. II, 1. Vulgo intelligunt de Ieſu hominis quadam ad Deum precatione, humanis precibus ſimili. Alii improprie explicant de meritorum Chriſti vi perpetua. Varias variorum ſententias et in vertendo vocabulo ἐντυγχάνειν et in explicanda ipſa re enumeravit et diiudicavit b. Morus in diſſertatt. theol. et philog. p. 298. ſqq. Recte monet, illud ἐντυγχάνειν a Scriptoribus ſacris referri ad illud tempus, quo Chriſtus Deo dexter ſedet, non ad illud, quo his in terris humilis vixit; deſcribi igitur, Chriſtum regnantem nobis adhuc eſſe eundem, qui tum fuit, quum pro nobis paſſus et mortuus eſt, benevolum, beneficum, ſervatorem peccatorum, eumque adeo nos porro tueri et curare, ut peccatores; abiecto omni metu, freti et tranquilli hac eius perpetua benevolentia, cura et beneficentia, a Deo de ſe optime ſperare poſſint, hoc eſt breviter, *Christum adhuc esse et manere caussam salutis nostrae et datorem*, et qui

ſa-

salutem quaerant, hos propter hunc et per hunc eam certo accipere.

35. Τίς ἡμᾶς — χριστοῦ;) *Quis nos avellat ab amore erga Christum?* Ἡ ἀγάπη τοῦ χριστοῦ potest significare eum amorem, quo Christus nos complectitur, vel etiam amorem eum, quem nos erga Christum habemus. Plurimi interpretes priorem significationem praeferunt; quia de beneficiis Dei in fideles collatis, atque de eorum felicitate sit sermo. Tum sensus igitur erit: *Quis nobis possit eripere amorem, quo Christus nos complectitur?* vel privare nos benevolentia et amore Christi? Quicquid adversi nobis eveniat, nos nihilominus firmiter erimus persuasi, nos a Christo amari. Si ἡ ἀγάπη τοῦ χριστοῦ est *pietas in Christum*, tum sensus est: *Quis infringat, tollat nostrum amorem in Christum? Quis nos permoveat, ut deserenda religione rursus excidamus hoc tanto Dei Christique amore?* Haec interpretatio praeferenda esse videtur. Non enim dicit Apostolus: Quis Christum abstrahat ab amore erga nos? sed: quis *nos* abstrahat ab amore erga Christum. Post tot ac tanta beneficia debemus eum constanter amare. θλίψις — μάχαιρα) Θλῖψις, *calamitas*. Στενοχωρία, *angustia*, quum, quo nos vertamus non habemus. Γυμνότης, *indigentia summa*. Μάχαιρα, *caedes*, quae fit gladio.

36. 37. Καθὼς γέγραπται) *Experimur, id, quod scriptum est*: Ps. XLIV, 23. Experimur, inquit Apostolus, idem fere, quod de se ac civibus suis propter religionem vexatis commemorat vates. θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν) *Mortis periculo expositi sumus quotidie*, כל היום *quotidie*. ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς)

Tra-

Tractamur, tanquam pecudes mactationi destinatae, ſicuti Pſ. CII, 21. בְּנֵי תְמוּתָה filii ad mortem deſtinati. ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν) *Sed de iis omnibus triumphamus.* Τὸ ὑπὲρ h. l. augendi notionem habet, et Paulus vult indicare, ſe divino auxilio munitum, plus virium habere, quam requirantur ad iſtos varii generis hoſtes vincendos. διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς) Non noſtris, ſed a Deo, qui nos amat, datis viribus. Alii: *amore compulsi eius, qui tantopere nos adamavit.*

38. Οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ) i. e. *plane nihil.* Quicquid enim eſt in rerum natura, aut vivit, aut vita caret. Alii: *nec metus mortis, nec spes vitae servandae.* οὔτε ἄγγελοι — δυνάμεις.) *Nec angeli, nec principes, nec potentes,* i. e. *nulla vis, neque humana, neque humanam superans.* In his, ut et in praecedentibus et ſequentibus Apoſtolus per μερισμόν explicat copioſe ſententiam hanc: In omni rerum natura nihil eſſe, quod vere Chriſtianos avellere poſſit ab amore Dei. Quare fruſtra quaeritur, quomodo *angeli* poſſint infringere mutuum inter Deum et homines amorem; ponit enim Apoſtolus partes univerſi, prout in mentem veniebant. Ἀρχαί, pro: οἱ ἐν ἀρχῇ, i. e. ἄρχοντες. Δυνάμεις, pro: οἱ ἐν δυνάμει, i. e. οἱ δυνατοί. Nonnulli intelligunt *angelos potentes,* alii vero rectius *principes et potentes* in his terris, qui poteſtate ſua Apoſtolos affligebant. οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα) *Nec praesentia, nec futura.* Sc. πράγματα. Nec quae nunc ſentimus mala, nec ſi qua graviora imminent.

39. Οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος) *Nec supera, nec infera, nec spes honorum, nec metus ignominiae.* ὕψωμα, *super-*

superbia animi elati; deinde vero *gloriae*, *dignitatis fastigium* Iob. XXIV, 24. πολλοὺς γὰρ ἐκάκωσε τὸ ὕψωμα αὐτοῦ. Τὸ βάθος עֹמֶק *calamitas*, Ps. CXXX, 1. Alii ὕψωμα interpretantur *coelum*, et βάθος *terram*, Ies. VII, 11. Ephes. IV, 8. ut sententia eadem sit, quae Assaphi Ps. LXXIII, 25. 26. P. H. Hane (*Schrifterklärungen* p. 92. sqq.) ὕψωμα esse putat *arcem*, carcerem in castello; nam in castellis et arcibus carceres fuisse, res est nota, Ps. LXVI, 11. Sic βάθος esset *carcer subterraneus*, Gen. XLI, 14. Ies. XXIV, 17–22. Ier. XLVIII, 43. 44. XXXVIII, 6. οὔτε τὶς κτίσις ἑτέρα, *nec quicquam aliud.* Κτίσις h. l. idem quod πρᾶγμα, χρῆμα. Sirac. XXXIX, 29. Nihil igitur in rerum natura δυνήσεται κυρίῳ ἡμῶν. *nos poterit abstrahere ab illo amore erga Deum*, *qui in nobis inest propter Christum Iesum*, *dominum nostrum*, qui oritur e beneficiis, quae Deus nobis propter et per Christum eiusque doctrinam tribuit ac destinavit. Alii vertunt: nihil *poterit.*

CAP. IX.

Novum argumentum tractat Paulus ab hoc IX. c. usque ad finem capitis XI. nempe de gentis Iudaicae statu ac conditione misera, de caussis unde ea sit repetenda, de fine denique in quem aliquando sit exitura. Caussam haec scribendi Apostolus habuisse videtur hanc, quod Iudaei, non tantum in vetere sua religione perseverantes, sed etiam ipsi e Iudaeis Christiani, aegre ferrent, Ethnicos paribus iuribus cum Iudaeis frui. Hoc enim vehementer pugnabat cum iis opinionibus, quas Iudaei ex magistris suis hauserant: posteros Abrahami, Isaaci et Iacobi semper prae-

cipuo apud Deum loco fore, et, quamvis multa delinquerent, Deum ista condonaturum, tum ob maiorum virtutes, tum ob professionem verae religionis. Ostendit ergo Apostolus, Deum et in puniendo et benefaciendo semper esse iustissimum, aequissimumque, et magnae esse temeritatis disputare contra id, quod Deus faciat v. 6 — 18. h. c. *deinde* vero docet, Iudaeis haec mala accidere ipsa eorum culpa, propter suam improbitatem, superbiam et incredulitatem. IX, 19. X, 21. *denique* etiam solatur Christianorum animos cogitatione ea, multos Iudaeorum iam Christo nomen dedisse, et fore aliquando tempus, quo universa gens Iudaica ad religionem Christi sit accessura. c. XI. Ac primum, quia credi poterat Paulus aut infensus Iudaeis, aut propensior in Christianos e gentibus vocatos, suspicionem hanc longe a se amolitur, v. 1 — 5. et quidem iureiurando, adhibito per Christum, quod non minoris haberi debet in novo foedere, quam iuramenta in veteri foedere per Deum facta. Egregie more suo interpretatus est hoc caput D. Io. Aug. Noesselt̄us. Vid. eius Opuscula ad interpretationem Sacrar. Scripturar. Fasc. I. edit. 2. p. 141. sqq.

1. Ἀλήθειαν — πνεύματι ἁγίῳ) *Profiteor per Christum, non mentior, (testis est mihi conscientia,) per Spiritum sanctum,* (per Deum). Ἐν χριστῷ, *per Christum.* In omni asseveratione ea res, quae cum Graecorum particula ἐν vel ב Hebraeorum coniungitur, significat id, per quod iusiurandum vel obtestatio peragitur, ut Matth. V, 34. seq. Apoc. X, 6. Ies. LXII, 8. Gen. XXII, 16. Οὐ ψεύδομαι, *non mentior.* Repetit idem verbis negantibus. ad rem magis confirmandam, ne videretur, quae dixerat,

teme-

temere dixiſſe. Verba συμμαρτυρȣ́σης μοι τῆς συνειδήσεώς μȣ, concludenda eſſe videntur parentheſi, ut verba ἐν πνεύματι ἁγίῳ coniungantur cum illis: ȣ̓ ψεύδομαι, *per spiritum sanctum! non mentior.* Sic accuratiſſime haec formula reſponderet illi ſuperiori: *per Christum; verum est quod dico.* Πνεῦμα ἅγιον h. l. videtur eſſe ipſe *Deus,* cui omnia patent, ſanctiſſimus, ut Act. I, 16. III, 21. IV, 25. coll. v. 24. Hebr. I, 1. Vid. SCHLEUSNER ad vocem πνεῦμα, nr. 10. Illud autem συμμαρτυρεῖν, ut Latinorum *contestari,* non habet vim maiorem verbo ſimplici μαρτυρεῖν, quemadmodum Apoc. XXII, 18. aliaque loca docent.

2. Ὅτι λύπη — καρδίᾳ μȣ) *Me magnam sentire tristitiam et perpetuum dolorem,* ſc. ex ſtatu populi Iudaici, reiicientis Meſſiam, et ſalutem per eum oblatam. Sermo eſt concitatior; Nam idem bis repetit Apoſtolus, verbis tantum aliis, non addita tamen cauſſa, cur acerbiſſimo hoc dolore angatur, quam comm. demum 3. verbis ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μȣ *obscure* indicat.

Ηὐχόμην — ἀδελφῶν μȣ) *Vellem enim devoveri a Christo gravissimis malis* (huius vitae) *pro fratribus* (popularibus) *meis.* Ἠυχόμην eſt imperfectum, pro Optativo, quod frequens Graecis, ſive addito, ſive non addito ἄν, ut Act. XXV, 22. Ἀνάθεμα proprie denotat *omne id, quod Deo devovetur.* Iam, quia id, quod ſic devotum erat, quoad homines plane interierat, inde ἀνάθεμα notat, quod *occiditur* et *perit.* Unde LXX. interpretes Hebraicum הֶחֱרִים non ſolum per ἀναθεματίζειν ſed etiam per ἐξολοθρεύειν, *e medio tollere, perdere, exscindere, occidere,* reddiderunt, adeo ut ἀνάθεμα

εἶναι utrumque notet, *e medio tolli, perire, occidi*, ut in Deuteronomio et Iofuae libro faepe. Interpretandum igitur eft: *Optarem emori pro Iudaeis, qui mihi cognati funt natione.* Quod attinet ad voces ἀπὸ τȣ̃ χριςȣ̃, notandum eft, praepofitionem ἀπὸ cum fuo Subftantivo ex Hebräismo interdum otiofam effe, ut Pf. XVIII, 22. Poteft tamen probabilis reddi ratio, cur Paulus addiderit ἀπὸ i. e. παρὰ τȣ̃ χριςȣ̃. Inftabat nempe tempus, ut Iudaei rebelles et in Chriftum impii ab ipfo devoverentur Romanisque exfcindendi traderentur. Hanc calamitatem nationi impendentem, Chrifto iudici tribuit Paulus. Phrafis ἀνάθεμα εἶναι, i. e. ἀναθεματίζεσθαι ἀπὸ τȣ̃ χριςȣ̃ denotat itaque: *morte puniri atrocissima a Christo.* Dolet nempe Appftolus miferrimam Iudaeorum fortem, velletque fuo fanguine illorum falutem redimere, et in fuum caput transferre mala omnia huius vitae, fi modo illos ad Chriftum perducere, et e periculo eripere poffet. Non optat χωρισθῆναι, feparari a Chrifto, verum offert fe, tanquam piacularem victimam pro falute gentis fuae, ut M. Curtius et Decius. *Livius IX. 4. Equidem mortem pro patria praeclaram esse fateor, et me vel devovere pro populo Romano Legionibusque paratus sum.* Vulgarem fententiam b. *Koppe* exornat, ita vertens hunc locum: *Mallem equidem infelicissima sorte ipse frui, quin excludi adeo ab ipso Messiae regno, si hac re fieri posset, ut populares meos servarem.* In tota tamen formula, nihil nifi integerrimi amoris, vehementiffimique, quo Iudaeorum falutem exoptabat Apoftolus, defiderii fignificationem quaerendam effe arbitratur. τῶν συγγενῶν μȣ κατὰ σάρκα) Qui fanguinis vinculo mihi funt

con-

coniuncti; cognati mei sunt quoad gentem; vel potius *populares*, eadem gente oriundi.

4. Ἰσραηλῖται) Honoris nomen, 2 Cor. XI, 22. nam Iacobo patriarchae *Israelis* nomen ab ipso Deo honorifice inditum fuerat, Gen XXXII, 28. ut esset symbolum gratiae divinae. ὧν ἡ υἱοθεσία) *Ad quos pertinet adoptio*; i. e. quos Deus prae aliis gentibus exornavit maximis beneficiis. Quare Deus Israelem *primogenitum* appellavit, Exod. IV, 22. 23 Deut. XIV, 1. Filiorum loco eos habuit. καὶ ἡ δόξα) Ad quos pertinuit *honor praesentiae divinae*. Ἡ δόξα, שְׁכִינָה, praesentia Dei gloriosa in columna nubis et ignis Exod. XL, 34. 35. deinde vero in nubecula super arca foederis 1 Sam. IV, 12. quae nubes se interdum ita extendebat, ut totum templum impleret, 1 Paral. VII, 1. 2. αἱ διαθῆκαι) *Decalogus*; *tabula foederis*; nam hebr. בְּרִית Deut. IV, 13. explicatur per עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים. Διαθῆκαι per Atticismum pro sing. Alii intelligunt foedus quodcunque, quod Deus cum Israelitarum maioribus iniit, quum non solum Abrahamo Gal, III, 16. 17. plures ἐπαγγελίαι et διαθῆκαι constitutae a Deo legantur, sed foedus etiam Deum inter et Mosen saepius repetitum dicatur. Deut. XXIX, 1. ἡ νομοθεσία) *Lex*, (non legis promulgatio.) Sic quoque 2 Macc. VI, 24. ἁγία καὶ θεόκτιστος νομοθεσία dicitur. Intelligendum est igitur *integrum legum Systema*. ἡ λατρεία) עֲבוֹדָה, cultus externus Leviticus, praecipue sacrificia. αἱ ἐπαγγελίαι) *Promissiones* Palaestinae et Messiae Patriarchis et Prophetis factae.

5. Ὧν οἱ πατέρες) *Quorum maiores sunt Patriarchae*, Abrahamus, Isaacus et Iacobus, aliique, quos Deus singulari amore complexus est, quos Iudaei plus iusto iactabant ad alios. καὶ ἐξ ὧν — σάρκα.) *Ex quorum genere natus est Messias quoad humanam originem.* Non secundum τὸ θεῖον, quod in ipso, sed secundum τὸ ἀνθρώπινον. ὁ ὢν — αἰῶνας) Dubiae interpretationis est hic locus. Erasmus: "Nisi haec particula (Qui est in omnibus Deus) adiecta est, sicuti quasdam adiectas offendimus, hoc certe loco Paulus palam Christum pronunciavit Deum. Et consentiunt, quae quidem viderim graecorum exemplaria. Vulgarius admonet, hoc loco refelli Arianorum impietatem, qui solum patrem voluerunt esse vere ac proprie Deum. Similia differit Origenes, indicans iam tum fuisse, qui non audebant Christum appellare Deum, ne plures Deos facere viderentur: Sed suspicor hunc locum, quod intolerabilis esset Romanis auribus, mutatum ab interprete, aut ab alio quopiam quisquis is fuit, qui declarat sese etiam initio operis nonnihil adiecisse de suo." Ipsa verba varie interpungi possunt, et ex varia interpunctione enascuntur variae interpretationes. Nonnulli enim post πάντων posito commate, sic verba nostra vertunt: *Qui idem est dominus rerum omnium, Deus aeternum venerandus.* Alii iungunt ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς, pro: ὁ ὢν ὁ μέγιστος θεὸς, *qui idem est Deus summus aeternum adorandus.* Quum autem Christus nullibi *supremus Deus* nominetur, sed saepius a Deo summo expresse discernatur, 1 Cor. VIII, 6, XV, 27. 28. Eph. I, 22. 1 Tim. II, 5. prior ratio praeferenda videtur. Εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, *celebrandus in aeternum*, ad Christum referri videtur. Additur haec doxologia,

gia, ne quasi iniurius in Christum fuisse videatur Apostolus in commemoranda eius cum Iudaeis cognatione. Veterum et recentiorum interpretatio ea, qua haec verba ad 'Patrem referuntur, nec contextui, nec regulis Grammaticis est conveniens. Quodsi enim vera esset, Paulus non ὁ ὢν ἐπί πάντων Θεὸς, sed potius ὁ Θεός ὁ ὢν ἐπὶ πάντων etc. scripturus fuisset, ut 2 Cor. XI, 31. Istud vero ὁ ὢν, quod h. l. legimus, positum est pro ὅς ἐστι, ut Ioh. I, 18. et III, 13. ideoque ad Christum pertinet, de quo antea dixerat, eum κατὰ σάρκα e Iudaeis ortum esse; iam vero, ne hic subsistant Christiani ex Iudaeis, divinam Messiae maiestatem addita doxologia celebrat. *Eucharius Ferd. Christianus Oertel*, (in libro, quem inscripsit: Christologie, oder die Resultate der neuesten exegetischen Aufklärungen über den Artikel von der Gottheit Christi, etc. 1792. 8. partic. I. p. 211. sqq.) post πάντων posito puncto, ita vertit: *Ex quibus natus est Messias, quoad humanam* et humilem conditionem, *qui praestantior est omnibus* (patribus illis,) de quibus gloriantur Iudaei. Deus *in aeternum sit laudatus*, pro hoc tanto beneficio. Ex hac igitur interpretatione doxologia Patris esset in his verbis: Θεὸς ἐυλογητὸς ἐις τὺς αἰῶνας. In hanc sententiam *Grotius*, (quem hic laudat *Oertelius*,) inclinasse videtur, haec notans ad locum nostrum: "Satis erat huic quidem loco, dicere, hoc privilegium Iudaeorum, quod ex illis natus esset Christus, omnibus aliis maius esse, quia Christo laus et honor debetur supra omnes, id est, etiam supra *Abrahamum, Isaacum et Iacobum.*" Per se intelligitur, ex hac interpretatione πάντων sumi in genere masculino. Conferri etiam possunt *Koppe* et *Noesselt* interpret. huius cap. in opusculis eius p. 160. sqq. edit. 2.

inprimis D. Io. Iac. Stolz *Erläuterungen zum N. T.* (mit Beziehung auf feine Ueberfetzung deffelben) *für geübte und gebildete Leser. Drittes Heft.* Hanov. 1801. p. 167. fqq. ubi hunc locum accurate tractavit.

6. Ὀυχ οἷον — τȣ̃ Θεȣ̃) *Non autem fieri potest, ut promissio Dei irrita fiat,* ȣ̓χ οἷον δὲ. fc. ἐςὶ, *fieri autem non potest.* Hefychius: οἷον τȣ̃, δυνατὸν λέγȣσι. Ὀυχ οἷόν τέ ἐςιν, ȣ̓ δυνατόν ἐςιν. Plato Apol. Socr. εἰ τις υἱὸς τ' εἴη παιδέυειν ἀνθρώπȣς. Alii ȣ̓χ οἷον ὅτι idem putant effe quod ὡς ὅτι, *quasi*, idque ex populari loquendi ufu interpretantur fic: τȣ̃το δὲ ȣ̓ λέγω ὡς ὅτι ἐκπέπτωκεν. *Glaubt aber ia nicht, dafs darum Gottes Aussprüche unerfüllt bleiben.* Ὁ λόγος τȣ̃ Θεȣ̃, *promissio divina,* hebr. דָּבָר faepe fignificat *promissionem.* Ἐκπίπτειν denotat *irritum fieri, eventu carere.* Sic נָפַל 2 Reg. X, 10. et aliis locis eodem fenfu occurrit. Dicit Apoftolus: Ex eo, quod maxima pars populi Iudaici reiicitur, minime fequitur, Deum non ftare promiffis Abrahamo de Meffia eiusque beneficiis datis. Hoc dicit contra Iudaeos, qui propter praerogativas illas, quas modo commemoraverat Apoftolus, etiam nunc fibi promeritum aliquod ius arrogare volebant, et beneficia in regno Mesfiae obtinenda fibi folis competere dicebant. Huic falfae perfuafioni occurrit Paulus in fequentibus, et utitur argumentandi ratione, captui Iudaeorum fui temporis accommodata. Haec igitur difputatio non pertinet ad omnes Chriftianos; nos enim talibus argumentis non egemus. Bene notant interpretes, non agi hoc loco de *singulorum hominum salute* aeterna, fed de *Iudaicae* et *aliorum gentium invitatione* ad veram Meffiae religionem. ȣ̓ γὰρ

— Ἰσ-

— Ἰσραήλ) *Non enim omnes, qui ab Israele genus ducunt, veri nominis Israelitae sunt.* Supple: Ergo nec ad omnes posteros Israelis beneficia Messiae pertinent, sed tantum ad eos, qui hoc nomine digni reperiuntur. Hoc dicit contra Iudaeorum sententiam: *se omnes, et solos* esse populum Dei. Οἱ ἐξ Ἰσραήλ: pro: οἱ Ἰουδαῖοι. οὗτοι pro ἐισι, hebr. הֵם. In voce Ἰσραήλ est emphasis. *Israelitae ii, ad quos pertinent promissa Dei,* similes Israeli patri fiducia et obsequio in Deum, cuius solius caussa Iacobus dicebatur יִשְׂרָאֵל, Gen. XXXII, 28.

7. Οὐδ' ὅτι — τέκνα) *Neque propterea, quod ab Abrahamo genus ducant, omnes censentur filii*, sc. ad quos beneficia Messiae pertineant. (Τὰ τέκνα sc. τοῦ Θεοῦ, vel τῆς ἐπαγγελίας, v. 8.) Hoc confirmat Paulus duplici exemplo. Primum est, quod Ismael et filii ex Cethura, qui duxerunt genus ab Abrahamo, non iisdem cum Isaaci posteritate iuribus usi sunt. ἀλλ' — σπέρμα) Ἀλλ' concise dictum, pro: ἀλλ' ἐρρέθη οὕτως. *Sed dictum est; (Gen. XXI, 11. 12.) per Isaacum erit tibi posteritas,* i. e. Isaacus unice erit, s. habebitur *filius tuus*, in quem unicum conferenda sint beneficia tibi liberisque tuis ante promissa. *Vocari in aliquo* hebraico loquendi modo est; cognomen habere ab aliquo. Itaque haec verba possunt verti: Posteritas tua habebit cognomen ab Isaaco, Isaacidae appellabuntur. Hoc exemplo confirmatur: non a natalibus pendere, ut quis beneficiis a Deo ornetur.

8. Τουτέστιν) Paulus non vult explicare sensum grammaticum verborum praecedentium, sed vult ostendere, quid his verbis auditis cogitari possit. Οὐ τὰ τέκνα —

θεῦ) *Non qui generatione humana sunt filii* ſc. Abrahami, *iidem statim etiam filii Dei censentur*, i. e. a Deo peculariter diliguntur, vel ſunt *filii veri*, *iure pleno*. ἀλλὰ— σπέρμα) *Sed ii tantum, qui secundum Dei promissionem nati sunt, censentur pro filiis*, nempe pro veri nominis filiis Abrahami; tractantur a Deo ut filii. Τέκνον τῆς ἐπαγγελίας h. l. eſt filius promiſſus, et ex Dei promiſſione natus. Σπέρμα κατ' ἐξοχὴν eſt ea poſteritas Abrahami ad quam promiſſiones pertinent. Senſum bene Ven. *Noesseltus* exprimit ſic: *Filii promissi*, h. e. ii, qui in eo ſimiles ſunt Iſaaci, ut, quemadmodum is praeter naturae vim, ſolius divinae promiſſionis virtute, Abrahamo atque Sarae natus erat, iam per aetatis imbecillitatem viribus ad procreandam ſobolem deſtitutis, ſic iſti divina prorſus virtute gignantur, atque a Deo nati, et Abrahami, tanquam ſpiritualis patris ſui, fide moribusque ſimiles exiſtant, (Io. I, 12. 13.) iſti demum λογίζονται εἰς σπέρμα ſ. *tanquam veri Abrahae filii habentur.*

9. Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος) *Promissionis enim erat formula*, Gen. XVIII. 10. Recte monet *Koppius*, voci ἐπαγγελίας paulliſper tono eſſe inhaerendum, non voci οὗτος, quae etiam hic ex hebr. הוא pro verbo ſubſtantivo ἐστὶ eſt accipienda. Ipſa verba promiſſionis affert Paulus ut veritas huius rei, de qua hactenus diſputaverat, pateat. κατὰ — υἱός) *Circa hoc tempus veniam, et Sarae erit filius.* Dicitur vero Deus ad homines venire, quando in eo eſt, ut inſignia illis beneficia tribuat, ut Zach. IX, 9. coll. Matth. XXI, 5. Ergo Iſaacus non naturalibus viribus Abrahami et Sarae natus eſt, ſed vi promiſſionis divinae. Ita etiam Chriſtiani naſcuntur non

natu-

naturae viribus, sed vi divina et intercedente promisso; quod sibi applicant.

10. Ὀυ μόνον δὲ) Sc. τȣτο ȣτος ἔχει, vel: Σάῤῥα δείκνυσι τȣτο, *neque vero Sarae, unicum exemplum est, quod haec doceat.* ἀλλὰ καὶ ῥεβέκκα) Sc. idem nos docet, Deum in benefaciendo non respicere ortum ex his vel illis parentibus, vel ἔπαθε τὸ αὐτὸ, Rebeccae etiam accidit, ut non uterque, sed unus tantum filius eius singularibus beneficiis divinis bearetur. Affert historiam *Esavi* et *Iacobi*, qui quamvis fratres germani et gemini essent, tamen ideo non iisdem iuribus usi sunt; *Esavus* enim, quamvis primogenitus, tamen Iacobo postpositus est v. 12. 13. Hoc *alterum* exemplum subiungit Paulus ideo, quod Iudaei obvertere poterant, caussam, cur unus Isaacus legitimus Abrahami haeres fuerit, in eo positam fuisse, quod diversi isti Abrahae liberi nec ab eadem matre editi, nec eiusdem virtutis fuissent. ἐξ ἑνὸς — πατρὸς ἡμῶν) *Quae gravida facta erat ex uno Isaaco, patre nostro.* Κοίτη, respondens hebr. מִשְׁכָּב primo sensu est *cubile*, deinde per metonymiam adiuncti σεμνῶς sic exprimitur *concubitus*, deinde per longius euntem figuram *conceptio*, quod inde patet, quia additur ἐξ ἑνὸς, et *concipere ex aliquo* dicitur.

11. Μήπω — κακὸν) *Quum enim nondum nati essent pueri, neque aliquid bene aut male fecissent.* Τί ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ex Hebraismo est *nihil plane.* De absoluto decreto Dei ad aeternam salutem vel condemnationem, ut multi post Augustinum existimarunt, h. l. non esse sermonem, ex contextu et ipso sensu verborum satis patet. Addita haec sunt eo potius consilio, ut obiectioni Iudaeo-

rum

rum, Efavum improbum, huiusque improbitatis cauffa a Deo reiectum fuiffe, locus omnis praecluderetur. ἵνα ἡ κατ' — μένῃ) *Ut benignissimum Dei promissum perstaret, non ex merito, sed ex benignitate largientis.* Senfus eft: *ut appareret, nihil unquam hominis merito, sed omnia tribuenda esse gratiae divinae.* ἵνα eft ἀποδεικτικόν, *zum Beweise dafs.* Πρόθεσις, *propositum, voluntas,* deinde in fpecie *benigna voluntas,* sive *benignitas.* Ἐκλογή, *electio, libertas.* Κατὰ h. l. elegantem periphrafin facit adiectivi, ut ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις fit *benignitas libera,* ut infra X, 2. ζῆλος κατ' ἐπίγνωσιν, *Zelus prudens,* XI, 21. ἡ κατὰ φύσιν κλάδοι, *naturales rami.* Μένῃ, pro ἀεὶ γένηται. ἐκ ἐξ — καλοῦντος) *Non ex merito, sed ex benignitate largientis.* Nam καλεῖν, *vocare, invitare, offerre* dicitur Deus interdum, quum declarat, fe velle aliquid dare, vel exfequi. Ἐκ, *propter.* Senfus igitur eft: Deum ex libera benignitate, non habita ratione dignitatis vel praeftantiae cuiusdam externae in Iacobo et Efavo, illi maiora beneficia, decreviffe, quam huic.

12. Ἐῤῥέθη — ἐλάσσονι) Gen. XXV, 23. Iacobum refpectu Efavi dici ἐλάσσον, eo fenfu, ut fit *iunior* refpectu primogeniti, omnibus facile patet. Itaque Iacobus a Philone et Iofepho dicitur νεώτερος, *natu minor.* Sub parentum defignatione intelligi hic populos, pofteros nempe Efavi et Iacobi, apparet ex iis, quae loco Genefeos cit. praeceflerant: שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ, ut recte percepit *Iosephus* Antiqq. XIII, 9. 1. Quod effatum eventu eft confirmatum. Nam *Davides* primus *Idumaeos,* i. e. pofteros Efavi in fervitutem redegit, 2 Sam. VIII, 14.

Quum-

Quumque iugum *Ioramo* regnante excuffiffent, 2 Reg. VIII, 20. 22. tempore *Maccabaeorum* iterum victi funt, 1 Macc. X, 27. 31. Tandemque *Hyrcanus* eos omnino debellavit, ut nos docet *Iosephus* l. c. Haec igitur, quae Paulus ex hiftoria liberorum *Isaaci* colligit, continent hanc doctrinam: Deum, qui fingularia beneficia in hanc illamve gentem conferat, nullo modo id facere coactum quafi moribus vel meritis iftiusmodi gentis, fed motum rationibus ex fe ipfo fuaque liberalitate unice ductis.

13. Καθὼς γέγραπται) Mal. I, 2. 3. Eft et hic ellipfis. Plena fententia: Quod vaticinium revera impletum eft, ut fcriptum reperimus *a Malachia*. τὸν Ἰακὼβ — ἐμίσησα) *Praetuli Israelitas Idumaeis*. Nam et hic *Iacobus* et *Esavus* pro pofteris utriusque. Μισεῖν vero ad imitationem hebraici שׂנא ponitur, quod non femper *odisse* notat, fed etiam interdum *minus benigne tractare, postponere*. Gen. XXIX, 31. Luc. XIV, 26. coll. Matth. X, 37. Deus enim pofteris Iacobi terram patriarchis promiffam et facra externa conceffit, non aeque Idumaeis. Itaque verba dicti noftri de utriusque populi conditione externa tantum capienda funt.

14. Μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ;) *Num iniuste Deus agit?* fi nempe Iacobo eiusque pofteris non propter virtutis praeftantiam, aliaqua merita, fed libera et gratuita benignitate commotus favit? Iudaeum inducit difputantem atque pugnantem ita, ut doctrinam Pauli fumma Deum iniuria afficere doceat. Hanc fententiam, Deum iniufte agere, verbis μὴ γένοιτο repellit tanquam infanam et viro bono indignam. In tota hac Apoftoli difputatione notandum eft, agere eum cum hominibus *superbis, hypocritis,*

fuam-

ſuamque di gnitatem non ex verae virtutis ſtudio, ſed externarum rerum vanitate metientibus. Contra hos initio poteſtatem et ius Dei ita defendit, ut iis opportune phraſibus utatur, quibus antehac in diſciplina Phariſaica videtur aſſuetus fuiſſe. Non tenetur Deus rationem reddere hominibus, cur ſic vel aliter agat. Iam duos V. T. locos ſubiicit Apoſtolus, *unum*, ut declaret Deum ipſum de ſe confirmaſſe, quod *in beneficiis conferendis* plane agat ex arbitrio, v. 15. 16. *alterum*, ut etiam Deum ſe in *severitate adhibenda* plane liberùm confitentem oſtendat.

15. *Τῷ γὰρ Μωσῇ λεγει)* Exod. XXXIII, 19. Dixit vero Deus haec, quum Moſes rogaret, ut Deus ſe ipſi manifeſtaret, in ſignum futuri favoris. Eſt igitur h. l. ſermo de eximio quodam et plane extraordinario beneficio, cuius non quivis homo fieri poteſt particeps. *ἐλεήσω — οἰκτείρω)* *Libere unicuique. et pro arbitrio benigno facto.* Ἐλεεῖν et *οἰκτείρειν*, quemadmodum hebr. חָנַן et רִחַם ſignificatu parum vel nihil differunt; nam utrumque verbum ſaepe ſignificat, *libere, pro arbitrio hominibus beneficia tribuere, benigne facere.* Scriptor libri *de vita et morte Moſis* verba *Exodi* ita explicat: *Nomini quicquam debeo, gratis do mea.* Non affert haec Apoſtolus, quaſi ſuae diſputationis, de qua agit hactenus, rationes aliquas reddere non poſſit, (nam et reddet aliquas,) ſed quod prius quam eo veniat, edomare velit contradictoris audaciam. Etiam de principibus dicunt Politici: Non eſſe noſtrum aeſtimare, quem ſupera ceteros, et quibus de cauſſis extollant; ſummum illis datum eſſe rerum arbitrium, ſubditis obſequii gloriam relictam.

16.

16. Ἄρα — Θεοῦ) *Ergo* (quod attinet beneficiá extraordinaria,) *hominum studiis nihil efficitur, sed omnia a benignitate divina pendent.* Uti non Efavus, qui cupiebat, quique poft praedam currebat, fed Iacobus, invitus fere et aegre matri parens, benedictionem paternam obtinuit: ita nunc non Iudaei currentes 31. et cerimonias obfervantes, fed gentes comm. 30. obtinent Dei favorem. Ex quo tamen non fequitur, plane fuperfluum effe, ut homo ipfe agat, viribusque divinitus conceffis utatur, fed hoc tantum, virium ufum *solum* non fufficere ad id, ut quis voto fuo potiatur, fed unice hec a gratia et benignitate divina pendere. Τρέχειν *currere*, per Metaph. *expetere*, fenfu non differt à θέλειν, nifi quod intentius ftudium indicat.

17. Λέγει — Φαραὼ) i. e. in facra Scriptura dicitur Pharaoni. Locus eft Exod. IX, 16. Γὰρ *vicissim.* Affert nunc Paulus exemplum contrarium hominis, quem Deus gravius punivit quam alios malos homines, et quidem libera fua voluntate, et ex fapientiffimis cauffis, maximam partem ignotis. ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε) *Propterea te excitavi,* i. e. *regem constitui.* Ἐξήγειρα respondet hebraico הֶעֱמַדְתִּיךָ, proprie: *Stare te feci*, et manere adhuc in fortunis tuis. Hunc verum fenfum effe, apparet ex Mofis narratione, ex verbis: Iam in eo fum, ut te perdam; poteram te morbo peftifero cum omnibus tuis abfumere; fed non ftatim te perdo; fervo te adhuc incolumem. Alexandrini verterunt: διετηρήθης, *conservatus es*, ut Exod. XXI, 21. Ierem. XXXII, 14. Ὅπως τῇ γῇ) *Ut ostenderem in te potentiam meam* (me poffe te fervare incolumem, aut exuere bonis et fortunis, quan-

do volo,) *atque ego per orbem terrarum celebrarer. Nomen meum*, i. e. gloria et maieſtas mea, שֵׁם. Multis prodigiis et miraculis opus erat, ut frangeretur Pharaonis malitia, nolentis permittere exitum Iſraelitarum ex Aegypto, quod maximam gloriam Deo peperit.

18. Ἄρα ὃν — σκληρύνει) *Ergo pro ſuo arbitrio hunc benigne, illum minus benigne, vel duriter tractat.* Τῷ σκληρύνειν opponitur ἐλεεῖν, quod quum ſit *libere, pro arbitrio benefacere*, lex oppoſitionis efflagitat, ut σκληρύνειν ſit *minus benigne, duriter tractare*, quemadmodum hebr. קָשָׁה ſive potius in Hiph. הִקְשָׁה, Iob. XXXIX, 16. 2 Paralip, X, 14. Itaque Paulus verbo σκληρύνειν h. l. utitur alio ſignificatu, quam occurrit Exod. III, 3. X, 27. XI, 10. Nam apud Moſen Deus σκληρύνει τὴν καρδίαν Φαραὼ, i. e. *indurescere patitur animum Pharaonis.* Poteſt tamen hoc etiam loco retineri uſitata phraſeos ſignificatio, ob verſum proxime ſequentem 19, qui ſenſu carere videtur, ſi τί ἔτι μέμφεται, non ad animi obſtinationem refertur. Tum vero phraſis: *obstinatum aliquem reddere*, populariter eſt intelligenda, nec ad philoſophicam ἀκρίβειαν exigenda. Licet nempe praevideret Deus, longa patientia et inhibitione poenarum Pharaonem peiorem redditum iri, tamen ſubinde nova lenitatis ſuae erga eum dedit documenta; quo facto obſtinatior redditus eſt eius animus, ut ſolent moroſi ingenii homines, qui nec bonitate nec ſeveritate molliri ſe patiuntur. Ita filius degener et verberibus inflictis irritatur, et indulgentia patris fit ſegnior: unde oriuntur querelae: ego indulgentia mea filium perdidi et verberibus malitiam non excuſſi, ſed incuſſi. Quum igitur Deus obſtinatum red-

reddidiffe Pharaonem dicitur, id minime ita intelligendum eft, ac fi hominis libertatem fuftuliffet, fed quod eum in vita confervando, occafionem ei dedit, pertinaciam fuam factis demonftrandi. et tandem poft multa patientiae documenta non clam et tanquam in carcere occidit, fed tanquam in theatro totius mundi, ut fupplicium eius effet illuftrius, et ad terrorem aliis incutiendum aptius,

19. Novae obiectioni occurrit Paulus. Dicere nempe aliquis poterat, non confentaneum effe vel benignitati vel iuftitiae Dei, quod eos obiurget atque reprehendat, qui male agant, quum tamen aliter, quam Deus illud decreto fuo firmaffet, vivere ac agere non poffent. Quanquam haec conclufio legitime e Pauli doctrina duci non poterat, erat tamen neceffe, ut ille omnem Iudaeis elabendi atque contradicendi opportunitatem eriperet. Pergit igitur: Ἐρεῖς ἐν — ἀνθέστηκε;) *Dices igitur mihi: quid est igitur, quod Deus succenseat nobis, quem enim,* (fi tua difciplina probatur,) *reperias, qui Dei resistere voluntati queat?*) Indicativus ἀνθέστηκε ponitur pro Subiunctivo, et praeteritum pro quovis tempore, quafi dicat: τίς ἀνθέστη; Hanc obiectionem refutat Paulus dupliciter; *primum* fic, ut doceat, non effe hominum examinare mores Dei atque reprehendere velle v. 20. 21. *deinde,* ut iis etiam hoc permittatur iudicium, tamen Deum non temere aut contra rectam rationem agere, fed plane fapienter et fummis fuis virtutibus declarandis accommodare. v. 22. 23.

20. Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε) *Atqui, o tu!* funt verba corrigentis fermonem alterius, ut infra X, 18. Luc. XI, 28.

28, σὺ τίς — Θεῷ) *Quo tandem iure tu audes cum Deo altercari?* Humanam imbecillitatem non decet cum Deo difceptare, ac veluti cauffas ex eo quarererê, cur hoc vel illud faciat? Non dicit Apoftolus, Deum fine iuftis cauffis aliquid agere, quod profecto numine fapientiffimo effet indignum; fed hoc tantum vult, temeritatis effe, fi homo fibi praefumat, has cauffas diligentius, quam par eft, exquirere, et fi non datum fuerit, eas penitus cognofce-re, eum reprehendere, vel cum eo difceptare, quafi iniu-fte egiffet. μὴ ἐρεῖ — οὕτως;) *Num dicet vas (vel opus figlinum,) ei, qui finxit, cur me sic tractasti?* Sum-tum hoc ex ufu, Ief. XXIX, 16. XLV, 9. Nihil autem ali-ud indicat, quam non debere homines reprehendere facta Dei, opificis fui. Ποιεῖν pro Dativo habet Accufativum in hoc fenfu ut Matth. V, 44.

21, Ἢ οὐκ — πηλοῦ) *Nonne figulus potestatem habet in lutum? Nonne pro arbitrio fuo uti poteft luto?* Refero nempe cum aliis τοῦ πηλοῦ ad ἔχει ἐξουσίαν. Si autem refertur ad κεραμεὺς, redundat. ἐκ τοῦ — ἀτιμίαν) *Ita ut ex eadem massa aliud vas ad honestos, aliud ad viliores usus fingere possit?* Sap. XV, 7. Ius habet figulus non modo ex eodem luto facere, quae velit, vafa, fed et facta refingere, et ex efculentis, fi velit, facere matulas. Multo magis Deo competit ius liberrimum in fuas creaturas, nec eft ullo modo ferendum, fi eorum, quae Deus agit, velimus effe cenfores ac iudices. Nam quum homines fe ipfos omniaque, quanta funt bona fua liberalitati divinae debeant, atque Deo non folum nihil fapientius dici aut fingi poffit, fed tanta etiam fummae eius fapientiae ac benignitatis in nos documenta extent; quomo-

do

do nifi fummam per ftultitiam et impietatem dubitari poteft, quin Deus in conftituendis rebus noftris fapientiffime nobiscum et clementiffime egerit?

22. Ἐι δὲ — ἀπώλειαν;) *Si vero Deus, quum vellet ostendere severitatem, et manifestare potentiam suam*, non fubito perdidit, fed *sustinet* et tolerat *magna patientia homines puniendos, qui suam sibi perniciem contrahunt!* (quis eum hoc nomine vituperare poteft?) Supplenda eft formula: ἐκ ἔχει ἐξεσίαν? Poft repreffam fuperbiam obtrectantium paullatim cauffas aperit, cur Deus maximam partem populi Iudaici reiiciat, et gentes propter fidem in Chriftum recipiat. Dant nempe Iudaei poenas fuorum peccatorum, et voluntariae incredulitatis. ἐι δὲ (iunge cum ἤνεγκεν,) *quid tum; quid in eo est iniqui?* θέλων ἐνδείξασθαι, pro καίπερ ἔθελε ἐνδ. Simplicior tamen videtur effe Noesselti interpretatio: *Quum autem constituisset Deus severitatem ostendere, et, quantum efficere possit demonstrare, magna cum patientia tulit eos, qui ira se divina dignos reddiderunt, atque sibi ipsi contraxerant miseriam.* Ἐι δέ θέλων, intellige ἦν, pro ἤθελεν, ut v. 28. Primaria igitur propofitio eft in verbis: ἤνεγκεν — ἐις ἀπώλειαν. Hac in re Deus duo fibi propofita habuit, unum, quod declaratur in illis: (v. 22.) voluit Deus ἐνδέιξασθαι τὴν ὀργὴν κ. τ. λ. alterum quod eft in his: (v. 23.) καὶ ἵνα γνωρίσῃ — ἐις δόξαν. Illa ἀνακολεθία, f. duplex verborum ftructura, quae eft in comm. 22. 23. neminem offendet; huius enim exempla et in N. T. et in profanis Scriptoribus extare, notum eft. Τὸ δυνατὸν, i. e. τὴν δύναμιν. Ἤνεγκεν, *toleravit*, non fubito perdidit, fed diu, ut ad meliorem

 mea-

mentem redirent, exſpectavit. Σκεύη h. l. ſunt *homines*, quos Apoſtolus nunc *vasa* nominat, quia praeceſſerat ſimilitudo vaſis et figuli. Ita continuat metaphoram, ut fiat allegoria. Ὀργὴ, *poena*, ut ſaepius. Itaque σκεύη ὀργῆς ſunt *homines puniendi.* κατηρτισμένα ἐις ἀπώλειαν, *qui suam sibi perniciem contrahunt.* Accipiendum enim κατηρτισμένα voce media, ſ. reciproca, ut Actor. XIII, 48. Ἀπώλειαν, omnis generis miſeriam et huius et futurae vitae intelligo, ad quam ſe compoſuerant Iudaei. Si cum aliis vertis: *homines facti ad summam illam perniciem*, populariter eſt intelligenda phraſis, pro: *certo et inevitabili fato perituri.* Io. III, 36. Col. III, 6. Quae cauſſa ſit certi exitus miſeri, id non eſt in formula, ſed in re: quia partim longae vitae multa ſcelera non depoſuerunt, quantumvis Deus indulſerit, partim extare debet luculentum exemplum ſceleſti, eiusdemque ob ſcelera miſeri.

23. Καὶ ἵνα — ἐις δόξαν) *Et ut declararet summam suam benevolentiam benignitatis suae capacibus, quibus certa et parata erat felicitas*, i. e. ad chriſtianam religionem aditus. Iterum ſupplenda eſt formula: ἐκ ἔχει ἐξεσίαν; Δόξα Θεῦ, *Dei maiestas* nonnunquam etiam dicitur de ſingulis attributis divinis, et hoc quidem loco de *benignitate* divina, conſpicua in convertendis Ethnicis et Iudaeis. Πλῦτος τῆς δόξης, i. e. δόξα ὑπερβάλλεσα, *immensa benignitas.* Eph. I, 7. 18. II. 7. Σκεύη ἐλέες hic vocantur Gentiles, et ii ex Iudaeis, qui in Chriſtum erant credituri et opponuntur Iudaeis impiis, quos v, 22. vocaverat σκεύη ὀργῆς. Hos Deus προητοίμασεν ἐις δόξαν, *destinavit ad felicitatem.* Nam προετοιμάζειν, quod alias eſt *praeparare*, interdum etiam ſignificat de-

destinare ut Gen. XXIV, 14. Matth. XXV, 34. Loquitur Paulus de iis, quibus destinatus erat aditus ad religionem christianam. Voluerat Deus aliquando ex ambobus eundem coetum efficere, neque ab eo semper separatos esse paganos, idque ita eventurum dudum praenunciarat. Unde quum nunc fieret quod per consilia divina fieri debebat; quum id, quod iis certum paratumque erat, acciperent, non obsistere debebant Iudaei, Deumque reprehendere, ut sua illi libertas in propaganda religione constaret.

24. (Οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς) *Tales* (i. e. tanquam homines bonitatis suae capaces) *invitavit et nos.* Potest etiam οὓς καὶ positum esse pro διὸ καὶ, ex Apostoli more periodos periodis iungendi per relativa. οὓς refertur ad σκεύη ἐλέους. v. 23. quasi non σκεύη dixisset, sed ἀνθρώπους. Καλεῖν, ad religionem Christianam adducere. οὐ μόνον — ἐθνῶν) Partim ex Iudaeis, partim ex aliis gentibus, et quidem plures ex aliis gentibus, quam ex Iudaeis, quod in sequentibus declarat pluribus.

25. Ὡς καὶ ἐν τῷ Ὠσηὲ λέγει) Nempe Deus, qui a propheta loquens introducitur. Desumta sunt haec verba ex Hos. II, 25. plane iisdem, vel eodem ordine positis verbis, sed sensu salvo. Agit autem Hoseas de decem tribubus, abductis per Assyrios, ex quibus pauci simul cum Iuda et Beniamino erant redituri in patriam, et rursum futuri Dei populus. Non est igitur in his verbis proprie vaticinium de vocatione gentium, nec Apostolus tanquam vaticinium de hac re adducit hoc dictum; sed est argumentum a pari. Referenda haec sunt ad verba v. 24. οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων. Non est novum, inquit Paulus, quod

noſtro tempore fit; nam et alio tempore, ſimili occaſione Deus uſus eſt eadem libertate recipiendi in gratiam, quos olim neglexiſſet. Iterum nunc fit, quod Hoſeas olim dixit, ſed modo multo illuſtriori. καλέσω — λαόν μȣ) *Eos, qui populus meus non amplius erant, vocabo populum meum*, i. e. eos iterum agnoſcam pro populo meo. Nam καλεῖν ſaepe eſt *efficere*. Loqui autem Prophetam de Iſraelitis decem tribuum, patet ex c. I, 6. 9. Hos Deus, quod Baalis cultui dediti eſſent, pro filiis ſuis habere recuſaverat. καὶ τὴν — ἠγαπημένην) *Et populum haud dilectum agnoscam pro dilecto populo.* Foemininum uſurpatur accommotate ad nomen לֹא רֻחָמָה quod propheta ominis cauſſa *filiae e meretrice susceptae* imponere debuerat, quam Deus cum natione Iſraelitica comparat, Hoſ. I, 6. II, 6. 7.

26. Καὶ ἔςαι — ζῶντος) Ex Hoſ. II, 1. *Et illo ipso loco* (in terra gentilium nempe, ubi diſperſi erant,) *ubi dictum fuerat illis: vos non estis populus meus, ibidem agnoscentur pro filiis Dei vivi*, vel immortalis, quum nempe illis reſtituet patrias ſedes.

27. Ἡσαΐας — Ἰσραήλ) *Iesaias vero de Israelitis palam pronunciat*, Κράζειν hic, ut Io. I, 15. eſt: *palam dicere*, ſ. *profiteri*. Ὑπὲρ, *de*, ut 2 Cor. I, 6. et aliis locis. Quod modo v. 25. de loco Hoſeae diximus, hoc idem valet etiam de hoc loco *Iesaiae*, qui extat c. X, 22. Agit nempe locus de liberatione Iſraelitarum ex exilio Aſſyrio, Babylonico. Cf. notanda ad. v. 29. ἐὰν ᾖ — σωθήσεται) *Ex innumera populi multitudine reliquiae* (vel pauci) *servabuntur.* Inſignem multitudinem cum arena comparare Profanis etiam eſt uſitatum. Virgil.

Georg. II. 105. *Est numerus — quem qui scire velit, Lybici velit aequoris idem discere quam multae Zephyro turbentur arenae.* κατάλειμμα hebr. שְׁאָר latine *reliquias* vertere possis. Sirac. XLIV, 17.

28. Λόγον — δικαιοσύνῃ,) *Perficiet enim et subito absolvet rem pro veracitate sua.* Verba Ies. X, 22. hebraice ita sonant: כִּלָּיוֹן חָרוּץ שׁוֹטֵף צְדָקָה. Sed Paulus sequitur Versionem LXX. interpretum. In nostris verbis post συντελῶν suppleri debet: ἐστὶ ὁ κύριος ut Matth. III. et in parallelis Φωνὴ βοῶντος *adest vox clamantis.* Verba: λόγον συντελῶν respondent voci כִּלָּיוֹן, quae quum *consumtionem penitus finitam* notet, pro eo graece positum est: *adesse qui rem perficiat*, i. e. rem illam de Iudaeorum internecione. Λόγος, דָּבָר, *res*, et συντελεῖν λόγον, *rem perficere.* Sic *Polybius* L. IX, c. 37. τῆς δὲ προθέσεως συντελεσμένης, *quod inceptum, quum perfecisset.* Συντέμνειν, *conscindere, praecidere, in angustum contrahere, breviter absolvere*, de *caussis forensibus*, quae celeriter absolvuntur et finiuntur, interdum usurpatur; ut apud Philostr. vit. Apollon. VII, 17. συντετμήσονται οἱ ἐν τῷ δικαστηρίῳ λόγοι. Sic Dan. IX, 26. πόλεμος συντετμημένος est *bellum decisum.* Ἐν δικαιοσύνῃ בִּצְדָקָה, *pro veracitate sua.* ὅτι λόγον — γῆς) *Rem sic decretam exsequetur Dominus in terra.* Eadem cum priori sententia, aliis tantum verbis expressa. Ὅτι hebr. כִּי redundat, vel vertendum: *utique, profecto.*

29. Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἡσαΐας) Perfectum hic est pro plusquamperfecto, more Hebraeo; vult enim dicere:

 sicut

sicut in prioribus (c. I, 9.) *dixerat Iesaias.* Alius eiusdem argumenti locus, docens, singulari Dei benignitati tribuendum esse, quod pars saltem aliqua felicitate divinitus promissa potiatur. εἰ μὴ — σπέρμα) *Nisi Iehova omnipotens nobis reliquisset paucos.* Κύριος σαβαὼθ, pro hebr. יְהוָה צְבָאוֹת *Deus omnium creaturarum.* LXX. interpretes in libro I. Samuelis et in Iesaia pro צְבָאוֹת retinuerunt σαβαὼθ, in reliquis libris habent παντοκράτωρ. Pro σπέρμα in hebraico textu Iesaiae est שָׂרִיד, *reliquiae*, idem quod κατάλειμμα, ut recte observat THEODORETUS, *pauci superstites, seminum instar, quae ad sementem servantur, unde nova messis exspectatur.* Loquitur autem ibi propheta de vastitate et occidione sub Achaso facta per Assyriorum regem, quo tempore Deus paucos, si cum ceteris conferas, Hierosolymis conclusos, servavit, unde iterum cresceret populus. ὡς Σόδομα — ὡμοιώθημεν) *Sodomitis et Gomorraeis similes facti essemus*, e quibus nemo superstes mansit; ὡς Γόμοῤῥα hic positum pro Dativo Γομόῤῥᾳ, לַעֲמֹרָה. Hic Iesaiae locus non est vaticinium de rebus N. T. sed ab Apostolo positus ideo, quod satis declaret, non esse, quod Iudaei tam iactarent Dei benevolentiam in omnes eos, qui se Iudaeos profiterentur; neque enim hos caros esse Deo universos, sed exosos potius ut internecioni quasi datos, nisi proborum hominum pietas severitatem Dei quodammodo retardaret.

30. Τί οὖν — πίστεως) *Quid inde sequitur? Gentiles non appetentes felicitatem, accipiunt felicitatem, sed propter fidem consequuntur.* Ex hactenus dictis

dictis infert Apoſtolus, non iniquum videri poſſe, ſi. reiectis Iudaeis incredulis, Ethnici ad religionem Chriſti invitentur. Ἔθνη, ſine articulo, *multi gentiles*. Δικαιοσύνη, (c. I, 17.) *praemium*, *felicitas* in regno Meſſiae exſpectanda. Διώκειν, i. e. ζητεῖν, *studiose quaerere*. Κατέλαβε, pro praeſenti: καταλαμβάνουσι. Δικαιοσύνη ἡ ἐκ πίστεως. ſc. δοθεῖσα. Πίστις, h. l. eſt firma perſuaſio, Ieſum eſſe Meſſiam, et ab eo omnem felicitatem eſſe exſpectandam. Vult autem dicere Apoſtolus, gentiles, vacuós ab iſto faſtu Iudaeorüm, qui in ſe ſuoque ſtudio ponerent omnia, illud beneficium gratis ſibi oblatum, libenter accepiſſe, Iudaeos autem faſtu ſuo impeditos eſſe, quo minus ſpem benevolentiae divinae conſequendae factam per Evangelium, admitterent.

31. Ἰσραὴλ — ἔφθασε) *Israelitae autem eo quod tenentur studio legis* (alicuius) *a cuius observatione sibi felicitatem promittunt, non capiunt fructum eius legis*, (doctrinae,) *quae veram felicitatem offert*. Νόμος in priori membro eſt lex Moſaica, cuius obſervatione Iudaei favorem Dei et praemia ſe conſequi poſſe putabant, in altero membro eſt *doctrina Christi*, nova lex, quae nobis veram felicitatem offert. Νόμος, quandoque de quacunque doctrina dicitur. Vid. ſupra III, 27. Iac. I, 25. Quoad totam ſententiam cf. infra X, 3.

32. Διὰ τί;) *Quare*? ſc. non conſequuntur felicitatem. ὅτι οὐκ — νόμου) *Quia non per fidem, sed per observationem legis* (Moſaicae) conſequi volunt, nimirum per *ritus* lege praeſcriptos, veluti per *circumcisionem*; Rom. IV, 11. 12, ſacrificia, ciborum diſcrimina, et alia ſimilia δικαιώματα σαρκός. προσέκοψαν — προσκόμματος)

 Im-

Impegerunt enim in saxum illud, in quod multi impingunt, i. e. offenſi ſunt et offenduntur Meſſiae humilitate. Solent, qui iter faciunt, interdum in lapides impingere, et pedes laedere, ac ſic impediri, ne iter proſequantur. Sic ergo quidam προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, 1 Pet. II, 8. Quod Petrus ibi dicit de Evangelio, id hic Paulus de Chriſto; quia idem eſt Chriſtus praedicatus et Evangelium; et conſiderandus hic Chriſtus eiusque doctrina ſimul cum ſua cruce. Hoc enim eſt, quod Iudaeos plerosque offendebat. Haec autem eſt ratio, cur Iudaeos excludat Deus a felicitate regni Chriſti. καθὼς γέγραπται) Coniunxit Apoſtolus duo loca Alexandrinae verſionis, Ieſ. XXVIII, 16. VIII, 14.

33. Ἰδοὺ τίθημι — σκανδάλου) *Ecce ego fundamenti loco in Sione ponam saxum, in quod multi impingent, rupem in qua multi labentur.* Iudaeos olim hunc locum de Meſſia interpretatos eſſe, vix poteſt negari. *Iarchius* in locum Ieſaiae, *Decretum coram me factum est, et constitui Regem, Messiam, ut ille sit in Sione lapis munitionis: istud enim* בֹּחַן *significat* מִבְצָר, i. e. *munitionem et firmitatem* etc. Sed locum Ieſaiae non agere de Meſſia, totus contextûs docet. Utitur igitur Paulus verbis prophetae ad cogitationes ſuas exprimendas, ut in praecedentibus locis in hoc capite allatis. Cf. Luc. II, 34. Iudaeis phariſaica doctrina imbutis, σκάνδαλον erat patria Chriſti, humilitas, mors, atque imprimis crucifixio. καὶ πᾶς — καταισχυνθήσεται) *Quicunque vero ei confisus fuerit, spe sua non frustrabitur.* Ieſ. XXVIII, 16. pro לֹא יָחִישׁ nonnulli legendum eſſe exiſtimant לֹא יֵבוֹשׁ. Sed חִישׁ, cui plerumque *festinandi* po-

teſtas

teſtas ſubiici ſolet, habet etiam *timendi* et *erubescendi* notionem, certe in cognata lingua arabica. Cf. Filii mei *Ernesti Frid. Caroli* Scholia ad Ieſ. XXVIII, 16. Senſus huius loci eſt: Qui Chriſto non credunt, eos impediri, ne viam inſiſtant, quae ad veram iuſtitiam ducit. Qui vero ei credunt, eos neutiquam falli, ſed quod cupiunt, adepturos. Καταισχύνεσθαι eſt *falli*, ut Rom. V, 5.

CAP. X.

1. Ἡ μὲν — σωτηρίαν) *Equidem ex animo exopto et precor, ut Deus Israelitas salutis participes reddere velit.* Opto illis bona omnia, etiam aeterna. Ἐυδοκία, *voluntas*, animus quam maxime benevolus, deſiderium. Pergit Apoſtolus exponere cauſſas, cur tanta Iudaeorum multitudo a ſocietate regni Meſſiani excludatur. Ne autem Iudaeo-Chriſtiani crederent, ex odio haec a ſe dici, amorem ſuum in eos iterum profitetur.

2. Μαρτυρῶ — ἔχουσιν) *Testor enim iis, quod studium erga Deum habent.* Sic. Io. II, 17. ζῆλος τοῦ οἴκου σου. Cf. Act. XXII, 3. Gal. I, 14. *Studium erga Deum*, i. e. in leges Moſaicas; has enim non ſine Dei ipſius contemtu a Chriſtianis negligi exiſtimabant. ἀλλ' κατ' ἐπίγνωσιν) *Sed non coniunctum cum vera* Dei *cognitione.* Ἐπίγνωσις idem quod γνῶσις. Vel κατὰ hic ut ſupra c. IX, 11. facit periphraſin Adiectivi: *Zelus imprudens.* Errabant nimirum Iudaei, tum in legum Moſaicarum conſilio, tum in bonorum operum ſuorum, quibus gloriabantur, dignitate et pretio rite conſtituendo.

3.

3. Ἀγνοοῦντες — δικαιοσύνην) *Quum enim non rite intelligant, quinam sit modus adipiscendi felicitatem Deo probatus*, quum non intelligant modum consequendi favoris divini. Δικαιοσύνη eodem sensu sumitur, quo supra c. I, 17. Ἀγνοεῖν non solum denotat *ignorare*, sed et *non rite rem intelligere*, ut Marc. IX. 52. καὶ τὴν ἰδίαν — στῆσαι) *Et suam rationem benevolentiae divinae consequendae stabilire studeant.* Ἰδία δικαιοσύνη vi oppositi est ille modus consequendi divini favoris, quem Iudaei tanquam unice verum Deoque probatum commendabant. Ἱστάναι, הֶעֱמִיד, h. l. *valere facere, geltend machen.* τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν) Est hic forma passiva pro reciproca; Niphal, ut Hebraei loquuntur, pro Hithpaël. *Viam non ineunt, per quam benevolentia divina comparari possit*, fidem scilicet. *Non obsequuntur*, non accommodant se *doctrinae* quae est tanquam regula et lex proposita. Supra c. VI, 17.

4. Τέλος γὰρ νόμου χριστός) *Nam Christus sustulit legem Mosaicam.* Τέλος varie explicatur. Secundum nonnullos est *finis*, ad quem quis contendit, quem attingere vult, ut sensus sit, Christum per legem Mosaicam obumbratum fuisse et legem nunc cessare, quum Christus apparuit, Gal. III, 24. Alii explicant: *Quod lex non poterat, id Christus efficit, et praestitit.* Eleganter enim vaticinia dicuntur τέλος ἔχειν, quum implentur, Ioseph. Antiq. II, 5. 3. et IV, 6. 5. Facilior tamen ratio est, si dicas, populariter dictum esse, pro χριστὸς τέλος ἔφερε τῷ νόμῳ, i. e. κατήργησε τὸν νόμον. Quicquid sit, semper erit sensus, non amplius opus esse lege Mosaica, eiusque observatione, quum Christus apparuit. εἰς δικαιοσύνην παντὶ

τὶ τῷ πιςεύοντι) *Ut iustus habeatur* (adeoque favore Dei fruatur) *omnis in eum credens.* Hic eſt cardo totius huius diſputationis, oſtendere, non obſervatione legis Moſaicae, ſed potius per fidem in Chriſtum nos fieri Deo gratos acceptosque.

5. Μωσῆς γὰρ — νόμȣ) *Moses quidem ita describit felicitatem observatione legis comparandam.* Γράφειν h. l. eſt *describere.* Verba Moſis autem extant Levit. XVIII, 3. ὅτι ὁ ποιήσας — ἀυτοῖς) *Quicunque ea,* (praecepta legis) *servaverit, vivet, i. e. felix erit per ea.* Videtur in his verbis eſſe obiectio Iudaei, provocantis ad Moſen ipſum. *Nonne vero ipse Moses dicit, observatione legis felices reddi homines?* Reſpondet Paulus v. 6—11. hoc eſſe quidem verum, ſed nunc oſtendi faciliorem viam ad ſalutem perveniendi. Quamdiu valebat legum Moſaicarum auctoritas, utique iis diligenter obſervandis ſalutem conſequebantur homines; nunc vero, abrogatis his legibus per Chriſtum *fides* requiritur. Bene tamen cohaerent omnia, ſi verba haec Pauli eſſe dicamus, non adverſarii.

6. Ἡ δὲ ἐκ — λέγει) *Sed felicitas, quae per fidem contingit, ita quasi dicit.* Facile apparet, Paulum haec verba non ita afferre, quaſi Moſes de iuſtitia per fidem locutus ſit; nam λέγει non Μωσῆς, ſed ἡ ἐκ πίςεως δικαιοσύνη. Eſt igitur proſopopoeia, qua ea felicitas, quae per fidem in Chriſtum comparatur, loquens introducitur. Senſus igitur eſt: de ea ratione ad favorem Dei perveniendi, quam Evangelium commendet, maiori iure valere, quod Moſes de ſua lege affirmaverit Deut. XXX, 11—14. μὴ ἔιπῃς — καταγαγεῖν) *Noli cogitare, quis ascendet in coelum, ut nempe Christum deducat?*

Sen-

Senſus eſt: *Doctrina Christi non difficilis est intellectu et creditu.* Solent, qui rem perquam difficilem volunt ſignificare, uti ſimilitudine adſcenſus in coelum, et deſcenſus ad inferos. *Bava Mezia* f. 94. 1. Si quis dixerit mulieri, ſi aſcenderis in firmamentum, aut deſcenderis in abyſſum, eris mihi deſponſata — haec conditio fruſtranea eſt. Ceterum Paulus non argumentatur e verbis Moſis, ſed phraſibus tantum nonnullis ad rem ſuam utitur. Admonet Moſes Iſraelitas, cognitionem legum divinarum non eſſe acquiſitu difficilem, ut ad eas tenendas opus ſit peregrinatione in diſſitas terrarum regiones. Hoc etiam de veritate doctrinae Chriſtianae valere, dicit Paulus. Χριϛὸς per metonymiam eſt *doctrina Christi*, ut ſupra c. VIII, 10. et multis aliis locis. Τȣτ᾽ ἔϛι verte: *nimirum, nempe.*

7. Τὶς καταβήσεται — ἀναγαγεῖν;) *Quis descendet in orcum, ut nimirum Christum ex mortuis adducat?* Pro verbis ἐις τὴν ἄβυσσον; in Graeco LXX. interpretum eſt: ἐις τὸ πέραν τῆς θαλάσσης. Sed Paulus accommodare ad ſuam ſententiam uſus eſt voce ἄβυσσος, quae hoc loco idem denotat quod שְׁאוֹל *orcus*, ſedes mortuorum, quae vulgo *coelo* opponi ſolet. Senſus eſt: Doctrina noſtra de fide non eſt difficilis intellectu et creditu; cognitio eius non e coelo vel ex inferis accerſenda eſt. Facile ſe commendat eius veritas et certitudo cuivis homini, praeiudiciis non occupato. Haec interpretatio plane convenit cum v. 8.

8. Ἀλλὰ τί λέγει;) Sc. τῆ ἐκ πίϛεως δικαιοσύνη. Affirmative nunc exprimitur ſententia. v. 6. 7. ἐγγύς σȣ τὸ ῥῆμά ἐϛιν; Quod prope eſt, facile a nobis poteſt cognoſci.

ci. Senſus igitur eſt: *Facilis est tibi doctrinae coeleſtis cognitio*, vel certiſſimis argumentis adeo tibi confirmata, ut dubitare de eius veritate non poſſis. ἐν τῷ — καρδίᾳ σȣ) i. e. *ut eam et ore profiteri, et animo credere possis*, Ἐν, hebraica ב praefixum *pro*. τȣ̃τ' ἔςι — κηρύσσομεν) *nempe doctrina quae fidem postulat* etc. Ῥῆμα, doctrina; τῆς πίςεως, i. e. ᾧ πιςευτέον ἔςι. Oſtendit SURENHUSIUS in βιβλῳ καταλλαγῆς pag. 476. fuiſſe ſcriptoribus Iudaicis familiare, ut alterius ſcriptoris locum repeterent, alium ſenſum per diſertas explicationes adderent, et ſic in rem ſuam converterent. Hunc morem *Paulus* etiam h. l. ſecutus eſt.

9. Ὅτι ἐάν — σωθήσῃ) *Si nempe ore profitearis, Iesum esse dominum, et animo credas, Deum excitasse eum e mortuis, hoc tibi erit salutiferum.* Ὁμολογεῖν ςόματι prius poſuit Apoſtolus quam πιςεύειν, quia in loco Moſaico, quem ſequitur, ςόματι prius, καρδίᾳ poſterius erat. Bene obſervat *Koppius*, et Parallelismi ſtudio ſic ſcripſiſſe Paulum et ſenſum ita eſſe conſtituendum, quaſi eſſet: ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ ςόματί σȣ, καὶ πιςεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σȣ, ὅτι Ἰησȣ̃ς ἐςι κύριος, καὶ ὅτι Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ. Reſurrectionis Chriſti mentio fit, quia illa eſt firmiſſimum argumentum, quo conſtat, eum eſſe noſtrum redemtorem. Quare qui de hac recte ſibi perſuaſum habuerit, non amplius ſacrificia et alia opera legis tanquam ſumma conſequendae ſalutis aeternae praeſidia celebrabit, nec eorum obſervatione, veluti meritis quibusdam ſuis gloriabitur.

10. Καρδίᾳ — δικαιοσύνην) *Mente enim creditur, et oris professio editur eo effectu, ut adipiscamus* sa-

salutem. Ἐἰς h. l. denotat cauſſam finalem, *Ut enim favoris divini ſiamus participes, animo est credendum.* Ceterum εἰς δικαιοσύνην et εἰς σωτηρίαν in membro ſequenti ſunt mere ſynonyma et locus ſic eſt conſtruendus: καρδίᾳ γὰρ πιςεύεται καὶ ςόματι ὁμολογεῖται εἰς δικαιοσύνην καὶ σωτήριαν. Fidem vivam eſſe intelligendam per ſe patet.

11. Πᾶς) Cf. ſupra c. IX. 33. *Omnis*, ſive Iudaeus prius fuerit, ſive non. Quam vocem Ieſaias non habet.

12. Ὁ γὰρ αὐτός κύριος πάντων) *Nam communis est Dominus et Deus omnium*, et gentilium et Iudaeorum. Κύριος hoc loco valet יְהֹוָה, pro quo dixit Θεὸς ſupra III, 29. πλετῶν — αὐτὸν) *Abundans bonitate in omnes eum pie colentes.* Πλετῶν, ſc. χάρισι, vel χρηςότητι. Ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν eſt *Deum pie colore*, hebr, קָרָא בְּשֵׁם יְהֹוָה.

13. Πᾶς γὰρ — σωθήσεται) Ioel III, 5. *Quicunque Deum pie coluerit, servabitur*, ſive natione ſit Iudaeus, ſive Graecus.

14. Πῶς ἒν — ἐπίςευσαν;) *Quomodo vero eum colent, cui non dederint fidem?* etc. Infert Apoſtolus ex v. 13. recte Evangelium praedicari et Iudaeis et gentilibus. Deus enim omnibus ſuis piis cultoribus promiſit ſalutem, ſive natione ſint Iudaei ſive gentiles; ergo etiam omnibus, non habita generis ratione, offerenda eſt ſalus, quod ſit praedicatione Evangelii. Eleganti ſorite utitur Apoſtolus, ab e ffectis ad cauſſas progrediente, ad confirmandam ſententiam, Ethnicis etiam praedicandam eſſe doctrinam Chri-

Christi; quod Iudaei negabant. ὃ (pro ὃν, ex graecismo) ὀκ ἤκουσαν, i. e. περὶ ὃ ὀδὲν ἤκουσαν, ἔγνωσαν, quem nesciunt. Κηρύσσειν, i. e. διδάσκειν.

13. Πῶς — ἀποςαλῶσι;) Exoptatissima igitur est res, quod doctores Evangelii ad cuiusque generis et conditionis homines mittuntur. καθὼς γέγραπται) Iesaiae cap. LII, 7. ὡς ὡραῖοι — εἰρήνην) *Quam iucundi sunt nuncii pacis* vel felicitatis. De hebraismo in hac locutione cf. notata ad Act. V, 9. Iesaias loquitur de iis Iudaeis, qui, facta a Cyro facultate redeundi in patriam, antegressi alios, quum in regionem montanam Palaestinae pervenissent, annunciabant Iudaeorum reliquiis, quae in Iudaea remanserant, populares suos nunc redituros esse in patriam; Deum iám regni sedem in Sione fixurum esse, ubi hucusque Chaldaei regnaverant. Haec igitur Iesaiae verba non citantur ut vaticinium, sed illustrandi caussa. Nunc etiam, inquit, exoptatissima est res, quod doctores Evangelii ad cuiusque generis et conditionis homines mittuntur. Iudaici tamen interpretes hunc locum ad Messiae tempora retulernnt.

16. Ἀλλ' ὀ — εὐαγγελίῳ) In parenthesi legendus est hic versus, vel ita, ut cum praecedente hoc modo cohaereat: Exoptatissimi sunt nuncii Evangelii (permultis sc.) *quamvis non omnes obsequantur* huic doctrinae. Ὑπήκουσαν pro praesenti ὑπακούουσι. Ἡσαΐας γὰρ λέγει.) Verba extant Ies. LIII, 1. Non citantur ab Apostolo ut vaticinium, sed illustrandi caussa. Idem fit nunc, quod olim, iam Iesaiae tempore factum est. κύριε — ἡμῶν) *Domine, quis fidem habet doctrinae nostrae?* Quasi dicet *pauci.* Ἡ ἀκοή, hebr. שְׁמוּעָה, est doctrina, quae auri-

bus percipitur, vel potius publica inftitutio, quae, audientibus aliis, fieri folet.

17. Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς) Sc. γίνεται. *Ergo ad fidem promovendam opus est institutione* publica. ἡ δὲ — Θεοῦ) *Haec vero institutio esse non potest sine verbo Dei*, f. doctrina a Deo patefacta. Verba διὰ ῥήματος Θεοῦ, pofita funt pro: διὰ κηρύγματος τοῦ ῥήματος τοῦ Θεοῦ. Itaque Apoftolus denuo muneris Apoftolici neceffitatem, et doctrinae chriftianae divinam auctoritatem afferit contra Iudaeos, qui legi Mofaicae foli divinam tribuebant auctoritatem, fpreto Evangelio.

18. Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν;) *Nunc autem quaero, annon audiverint doctrinam Evangelii*, ii nempe Iudaei, qui non obfequuntur? Hanc excufationem non valere, ftatim fubiungit verbis e Pf. XIX, 5. defumtis: μένουγε — ῥήματα αὐτῶν) *Immo vero vox eorum* (fc. praeconum Evangelii) *in universum orbem exiit, verbaque eorum usque ad remotissimas regiones.* Idem valet de propagatione Evangelii ad omnes populos, quod Davides Pf. XIX, 5, de propagatione cognitionis Dei naturalis per folem et fidera cecinit. Quemadmodum nempe aftra totum terrarum orbem colluftrant, eoque ipfo ubique intelligi poteft, effe Deum; fic etiam, quum Apoftoli in illuftrioribus urbibus fuerint, ibique et praedicaverint et miracula fecerint, inde fama rerum tantarum pervenit ad omnes terras alias, idque fufficit. Nam inde fequitur, Iudaeos et gentes potuiffe doctrinam Chrifti cognofcere fi voluiffent. Pro ὁ φθόγγος αὐτῶν in hebraico textu eft קַוָּם *linea eorum*; LXX interpretes autem legiffe קוֹלָם.

mul-

multorum eſt ſententia. Potuerunt tamen etiam קוּם interpretari ὁ φθόγγος αὐτῶν, nam קַו denotat etiam *nervum sonantem, fides sonoras.* Formulis πᾶσα ἡ γῆ, et τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης non eſt inhaerendum, quaſi Apoſtolus dicere voluerit: doctrina Evangelii promulgata eſt omnibus omnino nationibus in toto orbe terrarum; nam hiſtoria repugnat, nec fuit haec mens Apoſtoli, ſed hoc voluit, Iudaeos, qui tum reiiciebant doctrinam, et gentes multas potuiſſe eam cognoſcere, ſi voluiſſent.

19. Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ;) *Porro quaero; num Israelitae ignorarunt?* cuiusque generis hominibus, omnibus gentibus tradendam eſſe Evangelii doctrinam? Potuerant Iudaei obiicere, ſe ne divinando quidem aſſequi potuiſſe, ſi ipſi religionem Meſſiae recuſarent, eandem ad gentes eſſe tranſituram. Huic rationi ita occurrit Paulus, ut ſimile quid diu a prophetis declaratum fuiſſe, rurſus locis V. T. confirmet. πρῶτος Μωσῆς λέγει) Moſes, qui Davidem, vel Ieſaiam (v. 16.) tempore antecedit, hoc dicit. Deut. XXXII, 21. Πρῶτος pro πρότερος, refertur ad praecedens teſtimonium ex Davide, vel potius Ieſaia. Semlerus: *prior,* ſc. nobis Apoſtolis. ἐγὼ — ἔθνει) *Ego ad aemulationem provocabo vos per Non-populum*, i. e. per populum, qui eo nomine non eſt dignus, quia nullas, aut malas habet leges. ἐπὶ ἔθνει — ὑμᾶς) *Propter populum impium ad iram provocabo vos.* Ἔθνος ἀσύνετον, hebr. גּוֹי נָבָל, *gens impia, profana.* Παραζηλώσω et παροργιῶ, hebr. אַקְנִיאֵם et אַכְעִיסֵם, *provocabo eos ad odium et invidiam contra gentes,*

 qui-

quibus antea non invidebant. Mofes Ifraelitis nomine Dei minatur poenas graviffimas, fi negligentes forent legum divinarum. Senfus eft: Rem ita evenire patiar, ut eos male habeat favor infignis, quo gentiles, qui hactenus populus meus non fuerunt, amplexurus fum, dum nempe vincentur ab hoftibus. Paulus verba Mofis non citat tanquam vaticinium de vocatione gentium, fed hoc tantum vult, diu praedictum effe, Ifraelitas non ita effe electos in populum Deo peculiariter proprium, ut aliis gentibus benefacere nolit; fore, ut alii interdum populi longe fint fuperiores Ifraelitis, idque iam aliquoties factum, nunc magis quam unquam antea fieri. Factum id erat praecipue in deftructione regni Iudaici per Chaldaeos, quam non poterant non Iudaei aegerrime ferre, quippe qui omnes alias nationes longe deteriores iudicarant.

20. Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ καὶ λέγει) i. e. ἀποτολμῶν five παῤῥησιάζων λέγει, *dicere audet*, ingenue profitetur, non metuens furorem Iudaeorum, qui hoc tanquam peffimam calumniam in populum Dei dictam interpretari poterant. ἐυρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητȣ̃σιν) Haec et fequentia verba defumta funt ex Ief. LXV, 1. ordine inverfo, et agunt de reprobatione Iudaeorum, in quorum locum aliae gentes fint tranfiturae. *Cognoscor ab iis, qui me non curabant.* Ἐυρίσκειν τὸν θεὸν, eft Deum *cognoscere et colere*, quemadmodum μὴ ζητεῖν τὸν θεὸν, Deum non colere, vel curare. ἐμφανὴς — ἐπερωτῶσι) *Innotui* (per revelationem) *non consulentibus me.* Ἐπερωτᾷν, hebr. שָׁאַל inprimis de oraculis expetendis dicitur. Poteft tamen etiam fynonymum effe τȣ̃ ζητεῖν, *pie colere Deum.* Tum phrafis ἐμφανὸς ἐγενόμην explicanda

canda eſt: *beneficiis eos excito ad me colendum, mihique obsequendum.*

21. Πρὸς — λέγει) *De Israelitis vero dicit,* Ief. LXV, 2. Πρὸς, *de, adversus.* Eſt oratio exprobrantis, et accuſantis populum ob ſuam in impie agendo pertinaciam. ὅλην — ἀντιλέγοντα) *Perpetuo benevolentiam meam offero populo non obedienti et refractario. Extendere manus ad aliquem*, eſt obviis ulnis eum advocare, hinc vero beneficia alicui offerre. Ὅλην τὴν ἡμέραν, כל־היום *perpetuo.* Hebraicum סורר LXX. interpretes duobus verbis expreſſerunt ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, populum non modo non obedientem, ſed et contumaciter ſe opponentem iuſſis. Vox ἀντιλέγειν apud noſtros non de verbis tantum, ſed et de rebus uſurpatur. Luc. II, 34. Act. XIII, 45.

CAP. XI.

1. Λέγω — λαὸν αὐτοῦ) *Quaero igitur: num Deus populum suum repudiavit?* Poſſet aliquis hoc intelligere ita, ut putet, ex mea ſententia univerſum populum Iudäicum excluſum eſſe a benevolentia divina et beneficiis Meſſiae, quod abſit! Μὴ γένοιτο, haec non eſt mea ſententia. Non univerſam gentem Iudaicam excluſam eſſe a benevolentia divina, oſtendit nunc Apoſtolus, partim propter Chriſtianos e Iudaeis, ut eos de triſtiſſima hac gentis ſuae conditione lugentes quodammodo erigeret, partim propter Ethnico-Chriſtianos, ut iis Iudaeorum fato inſolenter inſultantibus omnem faſtus ſuperbiaeque materiam praecideret; utrosque vero ad pie adorandam Dei ſapien-

 tiam

tiam et benignitatem excitaret atque compelleret. Ἀπωθεῖσθαι, *repellere, abiicere*, deinde vero *negligere, aversari*, quod, quae averſamur, a conſpectu noſtro ſoleamus amovere. *Populus* opponitur *certis quibusdam civibus*. καὶ γὰρ — Βενιαμίν) Quaſi dicat, ſi hoc dicerem, omnes omnino Iſraelitas Deo exoſos, iam et ego ſine ulla ſpe ſalutis eſſem, er früſtra tanta perpeterer. Sum enim et ego non tantum ex Abrahamo ortus, ſed et ex Iſraele, nempe per *Beniaminum*. Deſignate originem ſuam explicat, quo minus de ea dubitetur.

2. Οὐκ ἀπώσατο — προέγνω) *Non repudiavit Deus populum suum, quam ab aeterno cognitum habuit.* Eos nempe non reiiciendos decrevit, quos praevidit credituros eſſe in Chriſtum. Declarat nempe Apoſtolus, ſe hic non intelligere eum populum Dei, qui genus ducat ab Abrahamo, ſed eum, qui fide et moribus imitetur Abrahamum. Hunc populum ſuum Deus non reiicit, ſed perpetuo amat et amabit. Cf. c. IX, 6. ſq. ἐν Ἡλίᾳ) *In historia Eliae*, in ille parte libri Regum, qui, quod res Elias contineret, ideo metonymice de eius nomine appellatur. ὡς — Ἰσραήλ) *Deum Israelitas apud Deum hoc modo accusat.* Sicut ἐντυγχάνειν ὑπέρ τινος eſt *negotium alicuius commendare*, intercedere pro aliquo, ita ἐντυγχάνειν κατά τινος, eſt *aliquem accusare*. Participium λέγων quod addunt nonnulli, ab optimis codicibus abeſt. Quemadmodum olim, inquit in ſequentibus, tempore Eliae, numerus Iſraelitarum, qui a Baalis cultu abſtinuiſſent, longe maior erat, quam ipſe Propheta crederet, ſic etiam nunc ſatis magnus numerus Iudaeorum ſervatur, etiamſi pauciſſimi ſervari videantur.

3.

8. Κύριε — ἀπέκτειναν) 1 Reg. XIX, 10. 14. Ahabus rex, impulſu reginae Ieſebelis, Sidonia ſtirpe oriundae, multos prophetas interfici iuſſerat, 1 Reg. XVIII, 4. 13. καὶ τὰ — κατέσκαψαν) *Et altaria tua diruerunt.* Κατασκάπτειν, *ſuffodiendo evertere, diruere.* Altaria illa, quae everſa dicuntur, ea erant, quae pii, in decem tribubus in veri Dei honorem ſibi ſtruxerant, ex quo permiſſi non erant ad templum ire, quo tempore lex de altaribus alibi ſtruendis ceſſare videbatur. ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου) *Vitam mihi adimere ſtudent.* נֶפֶשׁ. ψυχή, *vita.*

4. Ὁ χρηματισμός) *Monitum, s. oraculum divinum.* Χρηματίζειν dicitur de omni ratione, qua Deus aliquid hominibus praeter ordinem ſignificat, ut Matth. II, 12. Κατέλιπον — τῇ Βααλ) *Servavi mihi ſeptem millia hominum, qui Baalis imaginem non adorarunt.* Τῇ Βάαλ, i. e. τῇ εἰκόνι τῆς Βάαλ. Baal, idolum Phoenicio-rum et Cananitarum, inverſione τῶν ὁ in genere maſculino ὁ βάαλ, (dominus) et ἡ βάαλ, (domina) occurrit. Coluerunt illud numen ſub imagine tauri, at vitulae. Imago tauri exprimebat *ſolem*: imago vitulae aut vaccae exprimebat *lunam*, ut Moloch vocatur rex coeli, *ſol*, et *Melechet*, regina coeli, *luna*. Illum a viris, hanc a mulieribus cultam eſſe exiſtimat *Abarbanel* ad Ier. XLIV.

5. Οὕτως — γέγονεν) *Sic quoque nunc reliquiae,* (i. e. pauci) *ſervantur per gratuitam Dei benignitatem.* Λεῖμμα idem denotat, quod κατάλειμμα ſupra IX, 27. *pars populi.* Ἐκλογή *libertas*, deinde vero *propenſa voluntas.* Χάρις, unde fluit ἐκλογή, eſt Dei bonitas, benignitas, beneficium.

6. Ἐι δὲ — ἔργων) *Sin autem ex beneficio* (ſc. Deus nunc ſervat paucos, in Chriſtum credituros) ſequitur, *id non fieri* ἐξ ἔργων ſc. τȣ̃ νόμȣ, *propter opera*, ſ. ex merito; non propter obſervationem legis Moſaicae, per quam Iudaei favorem Dei mereri volunt. Ἔτι hic et mox poſtea abundat. ἐπεὶ — χάρις) *Alioquin beneficium non esset beneficium*, ſed officium, ſive debitum, ὀφείλημα, c. IV. 4. Γίνεται, pro ἐςί. ἐι δὲ ἐξ ἔργων, ȣ̓κ ἔτι ἐςὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἔργον ȣ̓κ ἔτι ἐςὶν ἔργον) Haec recte deſunt in Manuſcriptis optimis, nec non in multis Verſionibus et Patribus. Ceterum parentheſi includendum eſt hoc comma; non enim ad univerſi loci conſilium, ſed ad ſolam, quae praeceſſerat, χάριτος vocem pertinet.

7. Τί ȣ̃ν;) Quid igitur ex hactenus dictis ſequitur? ὃ ἐπιζητεῖ — ἐπέτυχεν) *Quod maxima pars Israelitarum quaerit, id non consequitur.* Ἰσραὴλ h. l. ſunt Iudaei, qui natione et ortu tantum ſunt Iſraelitae, qui autem reiiciunt Meſſiam. Hi quaerebant benevolentiam divinam, ſed operibus ſuis, et propriis meritis, ſupra c. IX, 31. X, 3. propterea que eam non conſecuti ſunt. Pro τȣ́τȣ plurimi optimique codices habent τȣ̃το, quam lectionem Ven. *Koppe* probans, ὃ ad Ἰσραὴλ refert, quaſi eſſet: Ἰσραὴλ ὃ ἐπιζητεῖ (i. e. τὸ ἐπιζητȣ̃ν, καίπερ ἐπιζητεῖ) τȣ̃το ȣ̓κ ἐπέτυχεν, *sunt Israelitae, qui magno studio affectant felicitatem in regno Messiae, et tamen non obtinent eam.* ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν) *Melior vero eorum pars consequitur*, ſc. benevolentiam divinam, et cum ea coniuncta beneficia divina. Ἡ ἐκλογή, pro ἐκλεκτοί, quemadmodum περιτομὴν habuimus ſupra pro circumciſis. Ἐκλεκτὸν

ſae

faepe eft, quod in re quaque eft eximium, *selectum*, ut Matth. XX, 16. οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν) *Reliqui se excoecarunt*, vel *induruerunt*, nempe praeiudiciis fuis. Πωρόω ducitur vel a πῶρος, *callus*, denotatque proprie *obducto callo durum reddo*, vel a πωρὸς, *coecus*, ut Hefychius: ἐπωρώθησαν, ἐτυφλώθησαν, fenfu eodem.

8. Καθὼς γέγραπται) Deut. XXIX, 3. Ief. XXIX, 10. quae duo dicta commifcet Apoftolus. Et nunc plurimos Iudaeos tales effe dicit, quales fuerint olim tempore Mofis et Iefaiae. Ἔδωκεν — ἡμέρας) *Dedit iis Deus animum somnolentum, oculos coecos, aures surdas, usque ad hodiernum diem.* Πνεῦμα κατανύξεως h. l. eft *animus sopore sepultus*, i. e. *omnino stupidus et hebes.* Apud Iefaiam c. XXIX, 10. רוּחַ תַּרְדֵּמָה, quod LXX. vertunt πνεῦμα κατανύξεως. Quanquam enim κατάνυξις graece *compunctionem* denotat, a κατανύσσω, *pungo*; Helleniftae tamen huic vocabulo *soporis* poteftatem fubiecerunt, quafi a κατανυστάζω *dormito* repetiffent; quare etiam Pf. IV, 5. κατανύσσειν ipfis eft idem, quod κατανυστάζειν, dormitare. Πνεῦμα, cum vocabulo virtutis aut vitii coniunctum, indicat *indolem*, *animi affectionem, propensionem ad aliquid*; Πνεῦμα κατανύξεως igitur eft *somolentia, der Hang zur Schläfrigkeit*, et fignificat animi qualitatem, quae plane aliena eft a difcendo et attendendo. ὀφθαλμοὺς — ἀκούειν Deut. XXIX, 4. Ief. VI, 10. Eft hebraica phrafis, pro: ὀφθαλμοὺς τῆς ἀβλεψίας, i. e. οὐδὲν βλέποντας, τυφλοὺς, et ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν, ἤγουν τῆς ἀνηκοΐας, i. e. ἀνήκοα. Nec oculis nec auribus recte uti volunt. Non defunt media falutis, fed

respuunt ea scientes volentesque. ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας) Addidit haec Paulus, quia istas Prophetarum querelas ad sua etiam tempora accommodari voluit. Caeterum notum est, Scriptores Orientales Deo tribuere immediate id etiam, quod non impedit; nos vero, edocti, Deum pro summa sua sanctitate non posse homines ad scelera vitiaque impellere, recte statuimus, talia effata ita esse capienda: Deum ea fieri passum esse, nec impedivisse.

9. Καὶ Δαβὶδ — ἀνταπόδομα αὐτοῖς) *Sed David dicit: Convivium eorum sit iis laqueo et capturae* (fraudi et exitio,) *offendiculo et remunerationi.* Ps. LXIX, 23. Καὶ hic vertendum est: *sed.* In Psalmo denunciantur mala his, qui aliquem insignibus malis vexaverant. Vexatus ille sic loquens introducitur; "Tum edo, praebent mihi cicutam, quum sitio, porrigunt mihi amarum potum." Deinde sequitur: "Utinam et illis coena amara reddatur periculis et infortuniis." Haec Paulus accommodat ad suam rem. Quemadmodum Davides (inquit,) iniustis hominibus denunciat mala; ita et Deus his Iudaeis contumaciam suam erga Messiam rependet. ἡ τράπεζα αὐτῶν, *convivium ipsorum.* Τράπεζα per meton. cibus, qui mensae imponitur, et convivium ipsum, s. convictus. Παγὶς et θήρα, *laqueus, captura,* sunt synonyma. *Laqueus* metaphorice denotat periculum, insidiae; nam laqueo insidiae fiunt bestiis et avibus. σκάνδαλον מוֹקֵשׁ quod *muscipulam* s. *decipulam* denotat, a LXX. passim σκάνδαλον vertitur, ut Ios. XXIII, 13. Iud. VIII, 27. et 1 Sam. XVIII, 21.

10.

10. Σκοτισθήτωσαν — βλέπειν) *Fac, ut nihil omnino cernant*, i. e. incidant coecorum instar in mala ipsis parata; nam solet hoc dici de gravibus miseriis, Lament. V, 17. καὶ τὸν — σύγκαμψον) *Fac, ut tergum ipsorum semper incurvetur*, i. e. onera gravia ipsis impone. Idem valet curvare dorsum, quod *lassare*, gravibus impositis oneribus, deinde vero indicatur *servitus*, qualis innumeris Iudaeorum evenit per Titum.

11. Λέγω — πέσωσι) *Dico vero: num ita lapsi sunt, ut pereundum sit ipsis* (omnibus?) *Num errare et delinquere eos passus est Deus eo consilio, ut sine spe salutis eos redderet miseros?* Negat hoc Apostolus, et docet, eo consilio hoc permissum esse a Deo, ut eo celerius ad gentes alias perferri possit doctrina Christi, et addit: fore aliquando tempus, quo reliqui, increduli adhuc, Iudaei ad religionem Iesu sint accessuri. נפל πίπτειν, per metaphoram *miserum fieri, perire*, h. l. ultimam perniciem denotat, sicut πταίειν, *impingere, peccare*, et in specie contra Messiam peccare incredulitate. ἀλλὰ τῷ — παραζηλῶσαι αὐτούς) *Sed potius ipsorum delicto occasio data est gentilibus consequendae salutis, ut per hos ad aemulationem excitarentur* (Iudaei.) Παράπτωμα h. l. ἀπείθεια, qua Iudaei plurimi Messiam reiecerunt. Hac incredulitate Iudaeorum data est occasio Apostolis annunciandi Evangelium gentibus. Act. XIII, 46. 47. Apparuit hac ratione, nullam iniuriam Iudaeis a Deo fieri, quod gentes vocaret ad ea, quae ipsi repudiaverant. Contra, si Iudaeorum pars maxima in Christum credidisset, ea obstitisset, ne gentes, nisi circumcisae et legi Mosis subditae, ad corpus ecclesiae reciperentur Act. XV, 1.

XXII

XXI, 20. Nunc vero multo minor pars quum essent Iudaei, legem dare ceteris non potuere. Sed nunc vicissim gentiles ad Christum conversi παραζηλῶσαι, i. e. ad *aemulationem excitare* poterant Iudaeos, ut et ipsi Messiam amplecterentur.

12. Ἐι δὲ — κόσμε) Sc. ἐγένετο, i. e. ἐι διὰ παραπτώματος ἀυτῶν ἐπλετίσθη (ἐσώθη) ὁ κόσμος. *Si vero delictum eorum*, quo fidem Christo denegarunt, *res saluberrima fuit gentibus.* Τὸ παράπτωμα, eodem sensu quo v. 11. Πλȣ̃τος per hebraismum h. l. est *emolumentum, commodum, felicitas, res longe saluberrima*, ut Hebr. XI, 26. Κόσμος *homines*, qui in mundo sunt, gentiles, oppositi Iudaeis. καὶ τὸ — ἐθνῶν) *Si paucitas eorum emolumento fuit gentibus*, vel: *si eorum conditio deterior salutaris fuit gentibus.* Ἥττημα est vel *paucitas*, vel *conditio deterior*, *clades*. Huc referri quodammodo potest locus Ies. XXXI, 8. ὁι δὲ νεανίσκοι ἔσονται ἐις ἥττημα, i. e. *vincentur*, *prosternentur* ab hostibus. Illa incredulitas multitudinis, et paucitas Iudaeorum credentium facta est opulentia gentium, quia occasionem istam arripuit Deus gentes vocandi. πόσῳ — ἀυτῶν;) *Quanto magis eorum* (Iudaeorum) *multitudo* exemplo suo ac doctrina alios adhuc e gentibus ad fidem perducet? Hebraicum מלא LXX. non tantum πλήρωμα reddunt, sed interdum etiam πλῆθος, ut Gen. XLVIII. 19. Est igitur πλήρωμα h. l. *multitudo*. Dictum est hoc Christianis e gentibus, ne iudaicam gentem spernerent.

13. Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν) *Vobis Christianis e gentibus hoc dictum esto.* Commata 13. et 14. in parenthesi legenda sunt. Perpendere eos iubet, quanta felicitate fruantur, dum interea Iudaeorum magna pars pec-

cet,

cet, ſibique noceat. Ἔθνη vocat eos, qui fuerant gentiles. ἐφ᾽ ὅσον — δοξάζω) *Quum ego sim gentilium Apostolus, honori duco mihi administrationem muneris mei.* Ἐφ᾽ ὅσον, *quatenus, in quantum,* vel ſubaudito vocabulo χρόνον, *quamdiu*, Matth. IX, 15. Ἐθνῶν ἀπόστολος, ex Chriſti mandato Act. IX, 16. Gal. II, 7. Apoſtolum *gentium* ſe dicit Apoſtolus, non quod non et Synagogas, et quidem primo ſemper loco adierit, ſed quod praecipue in ea loca ſe conferret, ubi plurimi eſſent gentiles. Δοξάζειν τὴν διακονίαν, *celebrare, laudare munus,* honorem ſibi quaerere ex muneris adminiſtratione.

14. Εἴπως — ἐξ αὐτῶν) *Si fortasse consanguineos meos ad aemulationem excitem, et ad salutem adducam.* Ἡ σάρξ h. l. per Hebraismum conſanguineos vel *gentem* denotat, ut בָּשָׂר Ieſ. LVIII, 7. Exemplo ſuo monet Chriſtianos ex gentibus, ut et ipſi optent, et quantum in ipſis ſit, promoveant converſionem Iudaeorum. Equidem, inquit, libenter gentibus Evangelium annuncio, et gaudeo de muneris mei ſucceſſu, ſed gentem meam adeo non deſpicio, ut potius ſalus eius mihi maxime ſit curae cordique. καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν) *Et ad salutem aeternam* i. ad religionem chriſtianam *adducam.* 1 Cor. VII, 16. IX, 22.

15. Εἰ γὰρ — κόσμου) Sc. ἐστιν ſ. ἐγένετο. *Quum enim reiectio eorum occasionem dederit, ut multi ex gentibus Deo reconciliarentur.* Εἰ, *quum*, Io. XIII, 32. Act. IV, 9. Ἀποβολή, *reiectio*, per metonymiam effectus pro cauſſa, eſt *contumacia* Iudaeorum, propter quam a Deo reiecti ſunt, idem quod παράπτωμα v. 11. 12. et ἀπιστία, v. 20. Καταλλαγὴ *occasio reconcilia-*

liationis, sc. cum Deo. τίς ἡ — νεκρῶν;) *Nonne receptio eorum futura esset quasi vita ex mortuis*, i. e. exoptatissima, et allatura gentibus etiam maxima commoda? *Resurrectio ex mortuis* metaphorice denotat magnam et laetam rerum conversionem, maximam felicitatem. *Ter.* Hecyra V, 4. *Egone qui ab orco mortuum me reducem in lucem feceris, sinam sine munere a me abire?* Πρόσληψις contrarium est τῇ ἀποβολῇ, *receptio in Dei favorem*, quam praecedere debet conversio ad Christum.

16. Ostendit Apostolus etiam Iudaeis reliquis aditum patere ad gratiam Dei, si ad Christum convertantur, et ad hanc rem illustrandam utitur nonnullis similitudinibus. εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα) Sc. ἅγιον ἐστί. *Si primitiae sunt sanctae*, (Deo consecratae) *etiam massa est sancta*, i. e. humano usui permissa. Ἀπαρχή, *primitiae*, תְּרוּמָה quae offerebantur e fructibus terrae Israeliticae ad usus hominum iam praparatis, quibus oblatis, omnes cibi e fructibus huius anni praeparati, erant sancti, i. e. sine peccato iis vesci licebat. Num. XV, 17—21. Cum *primitiis* comparat Apostolus eos, qui primi crediderunt in Christum, et fuerunt Iudaei: cum *caussa* comparat reliquos Iudaeos, nondum conversos. Sensus igitur est: *Quum multi Iudaei per fidem in Christum iam sint oblati* vel consecrati *Deo*, *etiam reliqua pars populi recte potest vocari ad regnum Christi.* Alii per τὴν ἀπαρχὴν intelligunt patriarchas, primos gentis auctores, Abrahamum, Isaacum et Iacobum, et per τὸ φύραμα omnem reliquam populi multitudinem, distinctam a primis huius gentis auctoribus. Pari modo ex eorundem sententia in sequentibus ἡ ῥίζα sunt auctores gentis, et οἱ

κτά-

κλάδοι sunt eorum posteri; ut sensus sit: Si Patriarchae Deo fuerunt sacri, posteri etiam eorum sunt, vel esse possunt Deo sacri. Aliis *stirps* non est unus Abrahamus vel Patriarchae, sed *universa gens Iudaica*, quatenus olim fuerat populus Deo peculiaris s. *ecclesia Iudaica*. Tum sensus esset: Si universa gens recte potest vocari populus Dei, etiam singula eius membra nunc possunt per fidem in Christum consecrari Deo. KOPPE: *Populus ex parentibus sanctis stirpem ducens ipse est sanctus.*

17. Ἐι — ἐξεκλάσθησαν) *Quamvis autem quidam rami defracti sunt.* Utitur voce agricolarum, qui inutiles ramos defringunt; sic etiam Iudaei increduli tunc temporis a iuribus populi Dei exclusi sunt. Euphemismus est, quum dicit *quidam* pro longe plurimis. σὺ δὲ — ἐν ἀυτοῖς) *Tu autem, qui oleaster eras, stirpi istorum insitus es.* Unum aliquem gentilium alloquitur pro omnibus. Ἐν ἀυτοῖς, i. e. positus es inter ramos illius arboris. Ethnici comparantur *surculis feris, miti arbori insitis.* Ἀγριέλαιος, s. ipsa *olea agrestis*, s. subintellecto κλάδος, *oleae agrestis surculus.* Ἐγκεντρίζειν proprie est *stimulare*, diciturque de equis per calcaria stimulandis; hinc ad *insitionem surculorum* nobiliorum accommodetur. Iudicatur hac similitudine coniunctio gentium cum vero populo Dei, ecclesia christiana nempe, quae ab initio nonnisi ex Iudaeis constitit. καὶ συγκοινωνὸς — ἐγένε) *Et pinguedinis ex radice olivae profluentis particeps factus es.* Est Hendyadys, pro: τῆς πιότητος τῆς ῥίζης τῆς ἐλαίας: nam a radice succus ad ramos diffunditur, et proprie id convenit oleae, Iud. IX, 9. Indicantur vero pinguedine radicis praecipua Israelitarum bona,

na, et inprimis promiſſa, quae Deus fecit Abrahamo. Senſus: *Vos gentes in societatem venistis promissae olim Iudaeis tantum felicitatis.*

18. Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων) *Noli despicere ramos* defractos, multo magis adhuc adhaerentes, i. e. abſit, ut Iudaeos deſpiciatis vobisque inferiores exiſtimetis. ἐ σὺ — ῥίζα σέ) Supple ante haec verba: *Cogitare debes. Scire debes, quod non tu stirpem sustentas,* s. *alis, sed stirps te alit*; i. e. vos gentiles cogitetis, ſalutem vobis oblatam a Iudaeis ad vos perveniſſe, non autem vice verſa.

19. Ἐρεῖς ἔν) *Dicis igitur.* Verba ponit Chriſtianorum quorundam ex gentibus, ſicut ante Iudaeorum poſuit. ἐξεκλάσθησαν — ἐγκεντρίσθῶ) *Defracti sunt rami, ut ego insererer.* Deus, Iudaeos abiiciendo, mihi locum fecit. Ergo potior ſum Iudaeis.

20. Καλῶς) *Bene*, dixiſti ſcilicet. Formula dictum approbantis, ut et εὖ, εὖγε, καλῶςγε. Τῇ ἀπιςίᾳ pro τῆς ἀπιςίας ἕνεκα, quia Meſſiam repudiarunt. τῇ πίςει ἕςηκας) i. e. per fidem divino favore frueris, 1 Cor. X, 12. Ἕςηκας, nempe ἐν τῇ ἐλαίᾳ. μὴ ὑψηλοφρόνει) *Ne superbias*, cf. infr. XII, 16. ἀλλὰ φοβῦ) *Sed modestus esto.* Nam φόβος hic opponitur ſuperbiae, et ſignificat *humilitatem, modestiam.*

21. Εἰ γὰρ — φείσηται) *Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, cave tibi, ne fortasse nec tibi parcat*, i. e. Quum enim Deus non pepercit Iudaeis, qui propter genus ab Abrahamo et Patriarchis pertinerent ad populum Dei; nunc ſupplendûm eſt: φοβῦ, *cave tibi.*

22. Ἰδὲ ȣ͂ν — Θεȣ͂) *Considera igitur benignitatem et severitatem Dei* Ἀποτομία, *severitas, durities.* Sic *Plutarchus de educat. lib.* ἀποτομίαν opponit τῇ πρᾳότητι, dicens: δεῖ τȣ̀ς πατέρας, τὴν τῶν ἐπιτιμημάτων ἀποτομίαν τῇ πρᾳότητι μιγνύναι, *patres reprehensionum severitatem mansuetudine temperare oportet.* Κρίσις ἀπότομος *sententia, s. poena severa* legitur Sap. VI, 5. Ἐπὶ μὲν ἐκκοπήσῃ) *Severitatem quidem erga eos qui peccant; benignitatem vero erga te, si modo dignum te praebueris benignitate; alias tu etiam resecaberis.* Post χρηςότητι suppleri debet Θεȣ͂, ut sensus sit: Si Dei bonitatem retineas, s. ea recte utaris, ut Act. XIII, 43. ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ) *Alioquin et tu excideris*, i. e. ex populo Dei excluderis. Ἐπεὶ, *alioqui*, ut v. 6.

23 Καὶ ἐκεῖνοι — ἐγκεντρισθήσονται) *Contra autem illi* (Iudaei,) *si fidem* Christo *pertinaciter denegare desierint, stirpi* populi Dei *rursus inserentur*, vel potius *inseri poterunt. Possunt* gentiles iterum reiici propter incredulitatem, Iudaei vero iterum *recidi* per fidem. Δυνατὸς γάρ ἐςιν, i. e. δύναται γάρ. Nihil est praeter incredulitatem, quod Deum impediat, eos rursum pro suis adsumere, et paterne tractare.

24. Εἰ γὰρ σὺ — ἐλαίᾳ) *Si enim tu, ex oleastro tibi naturali resectus, et praeter naturam insitus es in oleam cultam, quanto magis hi naturales* (rami) *inserentur oleae suae?* Sensus est: Quum tu, separatus ab illa gente, Deorum cultui dedita, in qua natus es, additus fueris populo Dei, non per natales, sed divino beneficio: quanto magis hi, qui nati sunt in illo populo, rursus in eum recipi, denuo huic coetui addi possunt?

25. Ὀυ γὰρ - εἰσέλθῃ) *Nolo enim vos ignorare, o carissimi, arcanam hanc rem, ne vobis nimis placeatis, nempe duritiem illam ex parte populo Israelitico accidisse, usque dum magna multitudo gentilium accesserit* (ad coetum Chrifti.) Μυςήριον eft *res arcana*, quam homines, nifi Deo dante, fcire nequeunt, ut 1 Cor. XV, 51. et dicitur etiam de hominum arcanis, Tob. XII, 6. Iudith II, 2. ἵνα μὴ — φρόνιμοι) i. e. ne exiftimetis, vos effe ita prudentes, ut veftro ingenio poffitis, quae futura funt, praenofcere; vel, ut *Reza* explicat, *ne intus insolescatis*, ut φρόνιμος non ad prudentiam, fed ad affectum referatur. ὅτι πώρωσις — γέγονεν) *Quosdam Israelitas se excoecasse.* De voce πώρωσις cf. v. 7. Ἀπὸ μέρȣς, opponitur τῷ πᾶς, v. 26. Πλήρωμα, *ingens multitudo.* Gen. XLVIII, 19. מְלֹא־הַגּוֹיִם vertitur πλῆθος ἐθνῶν. Hefychius: πλήρωμα, πλῆθος. Εἰσέλθῃ fc. εἰς τὴν ἐκκλησίαν τȣ̃ χριςȣ̃. Deut. XXIII, 2. 4.

26. Καὶ ὅτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται) *Tum vero plerique Israelitarum servabuntur*, liberabuntur ἀπ' ἀπιςίᾳ. Καὶ ὅτω, pro καὶ τότε, καὶ ἔπειτα. Sic ap. Theophraft. Charact. c. 18. Πᾶς Ἰσραήλ, cuius futura falus praenunciatur, opponitur τῷ μέρει, v. 25. i. e. *illi parti* populi Iudaici, quae primis chriftianorum facrorum temporibus in rebellione adverfus Chriftum perfeveravit. Πᾶς Ἰσραὴλ) Inde orta eft opinio, fore aliquando univerfae gentis Iudaicae converfionem ad religionem chriftianam, et quidem converfionem fimultaneam, (eine allgemeine Iudenbekehrung); fore ut omnes, qui funt eodem tempore in orbe terrarum Iudaei, vi divina, miraculo divino perducantur ad religionem chriftianam. Sed πᾶς faepe

eft

est *maxima pars*, *πάντες plerique*, *multi*, ut 1 Cor. VIII, 1. coll. v. 7. 1 Cor. VI. 22. Non definitur, *quando* id sit eventurum, an sit eventurum eodem tempore, aut per longum temporis decursum. Quanquam enim v. 25. tempus definiri videtur, ubi dicitur, Iudaeos fore contumaces *donec copia gentilium se adiunxerit coetui christiano*; tamen iterum non definitur, *quanta* futura sit haec copia. Ergo nihil aliud praedicitur nisi hoc: maximae parti gentis Iudaicae destinatam esse magnam moralem felicitatem. Sed alii hoc concedere nolunt, et vertunt verbum *σωθήσεται : servari poterit;* cui sententiae vero obstare videntur vaticinia v. 26. 27. allata. Accedit, quod talem rem, quae per se patet, usuque venit, Apostolus non fuisset dicturus *μυστήριον* v. 25. Restat igitur ut sermo sit de conversione magnae partis Israelitarum, quae eodem iure *μυστήριον* dicenda sit, quo gentilium conversio infra XVI, 25. et Eph. III, 4—6. Ob easdem et alias rationes *πᾶς Ἰσραὴλ* non potest accipi *improprie* de *Christianis* ex Iudaeis Ethnicisque collectis. Secundum *Wetstenii*, aliorumque sententiam, aut Paulus non eventum praedicit, sed consilium Dei indicat, aut potius loquitur de magna Iudaeorum turba, quae paulo post, eversa republica et combusto templo, ad Christum accessit. *καθὼς γέγραπται)* Ies. LIX, 20. 21. *Ἥξει — Ἰακώβ)* *Veniet e Sione liberator, qui avertet perversitates a Iacobitis.* *Ὁ ῥυόμενος* גֹּאֵל, *σωτήρ*. *Messiae* nomen. *E Sione*, i. e. *ex gente Davidica*, cuius erat arx in monte Sione exstructa. Pro *ἐκ σιὼν* LXX. interpretes habent *ἕνεκα σιὼν*, hebr. לְצִיּוֹן. Fortassis ex librariorum culpa ex *ἕνεκα* factum est *ἐκ*. *καὶ — Ἰακώβ)*

 Et

Et impietatem posterorum Iacobi tollet s. *delebit.* Hebraicus textus habet: וּלְשָׁבֵי פֶשַׁע בְּיַעֲקֹב *et revertentibus a peccato in Iacob.* LXX. vero vel loco verbi וּלְשָׁבֵי legerunt וְיָשִׁיב, vel certe ita explicandum putarunt.

27. Καὶ αὕτη — αὐτῶν) *Et hoc est promissum illud, quod ipsis praestabo, quando condonavero ipsis peccata.* Ies. LIX, 21. Ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, *meum promissum*, sicut Phil. IV, 18. τὰ παρ' ὑμῶν, *vestra* Hoc autem loco διαθήκη est ipsa promissionis impletio. Verba: ὅταν — αὐτῶν, Paulus addidit ex Ies. XXVII, 9. Est autem *condonare peccata*, e miseria quavis, quae ex peccatis oritur, homines liberare. Quod ad hunc Iesaiae locum attinet, praedicitur, venturum esse aliquem nationis liberatorem. Hoc sine dubio iam evenit tum, quum venit Messias, multosque Iudaeorum abstraxit ab ἀπιστία. Hinc autem concludit Paulus, id porro etiam futurum esse, ut quemadmodum tum, quum Iesus in terris apparuit, nationi venit liberator, ita et porro huic genti contingat liberatio a perversitate.

28. Κατὰ — πατέρας) *Quod quidem ad Evangelium attinet,* (Iudaei) *adversarii sunt, propter vos, quatenus autem sunt electus populus Dei, cari sunt propter maiores.* Iudaei sunt ἐχθροὶ, sc. ipsi Evangelio, vel, ut alii volunt: adversantur Deo, et quidem δι' ὑμᾶς, nobis Ethnicis commodo et utilitati. Ἐκλογὴ h. l. est illud beneficium divinum, quo Deus Israelitas sibi peculiarem suum populum elegit. Ἀγαπητοὶ. sc. θεοῦ εἰσι. Διὰ τοὺς πατέρας, maiorum caussa, quos amabat Deus; quorumque caussa etiam posteris se bene facturum esse promisit.

Quum,

Quum, inquit Apoſtolus, Iudaei ſint populus in maioribus ſuis a Deo electus, eique inprimis carus, utique ſervari poſſunt, atque adeo a Deo ſervabuntur, ſi mores maiorum imitentur.

29. Ἀμεταμέλητα — Θεȣ̃) *Non enim poenitet Deum donorum et beneficiorum suorum.* Κλῆσις ſemper connotat clementiam et amorem, uti καλεῖν, et ſaepe poteſt explicari per *beneficia divina.* 1 Cor. VII, 10. 2 Petr. V, 10. Sermo hic eſt de dono quodam abſoluto, ut loqui ſolent, quum Deus promiſit, et quidem propter patres, quorum hic iam praeceſſit mentio, ſe nunquam internecione extincturum Iudaeos, ſicut alios ſaepe populos extinxit. Levit. XXVI, 44. Ierem. XXX, 11. Deinde etiam promiſit Deus, ſe nunquam toti iſti populo praecludere velle vias, per quas ad reſipiſcendum adduci poſſit. Aliter ſe res habet cum donis Dei conditionatis, in quibus Deo tribuitur poenitentia ſecundum noſtrum loquendi modum. Ier. XVIII, 7. 8.

30. Ὥσπερ — ἀπειθείᾳ) *Sicut enim vos olim Deo non obedivistis, nunc autem Christiani facti estis occasione incredulitatis eorum,* (ſc. Iudaeorum.) Ὑμεῖς. ſc. *Christiani e gentibus.* Ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ *relicto vero Deo, secuti estis et coluistis idola.* Νῦν δὲ ἠλεήθητε, *nunc autem gratia divina vocati* (Chriſtiani facti) *estis.* De vocatione ad religionem Chriſtianam explicanda eſt h. l. vox ἐλεεῖν, qua utitur Apoſtolus eo conſilio, ut declaret, omnia a benignitate divina pendere, nihil propriis hominum meritis eſſe tribuendum. Τῇ τȣ́των ἀπειθείᾳ, i. e. διὰ τὴν τȣ́των ἀπειθ. occaſionem nacti illorum (Iudaeorum) incredulitate.

31. Ὄυτως καὶ — ἐλεηθῶσι) *Sic et illi (Iudaei) nunc increduli sunt, ita tamen, ut beneficio quod vobis contigit, excitari possint, ad eandem felicitatem quaerendam.* Sic vertenda ſunt haec verba, ſi poſt ἠπείθησαν ponitur comma. Alii τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει iungunt ſuperiori ἠπείθησαν, et vertunt: *vestrae saluti*; quae res in ſalutem veſtram ceſſit. Sed priorem rationem praefero. Ex eo igitur, quod Iudaei adhuc ſunt increduli, haud ſequitur eos aeternum iri reprobatum.

32. Συνέκλεισε — ἐλεήσῃ) *Permisit enim Deus omnes immorigero sensui, eo eventu, ut omnibus exhibeat favorem.* Οἱ πάντες h. l. non ſunt ſingula hominum individua, ſed Iudaei et Gentiles, duae illae partes generis humani. Συγκλείειν τινα ὑπό τι eſt *trahere aliquem alicui rei*, ut hebraicum הִסְגִּיר cum בְּ et לְ conſtructum: deinde vero eſt etiam aliquem *permittere* alicuius poteſtati, quemadmodum etiam παραδιδόναι interdum hoc ſenſu occurrit, quod LXX. ſaepe pro הִסְגִּיר ponunt, ut Deut. XXIII, 16. XXXII, 30. ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ) Intelligendum hoc non τελικῶς, ſed ἐκβατικῶς. Cuius tandem incredulitatis is erit exitus, ut benignitatem ſuam omnibus oſtendat.

33. Ὦ βάθος — θεοῦ) *O immensam bonitatem, et sapientiam et cognitionem divinam!* Βάθος tribuitur his proprietatibus divinis ob immenſam magnitudinem, quare Heſychius τὰ βάθη exponit τὰ ἀχώρητα, τὰ ἀκατάληπτα. Eam etiam ob cauſſam τὰ βάθη τοῦ θεοῦ vocantur conſilia Dei (1 Cor. II, 16) quia nemo ea ſcire poteſt, niſi Deus detexerit. Πλοῦτος hic intelligenda abundan-

dantia, nempe bonitatis; quod nomen additur supra II, 4. Impenetrabilis est bonitas divina in hac re, quod Deus olim gentium, deinde Iudaeorum contumaciam tam diu pertulit; impenetrabilis *sapientia*, quod gentes non vocavit, nisi post ostensam mundo Iudaeorum contumaciam; impenetrabilis *scientia* Dei quod gentiles quidem miraculis nunquam antea auditis, Iudaeos vero partim invidia, partim summis calamitatibus ad se pertraxit. *ὡς ἀνεξερεύνητα — ὁδοὶ αὐτοῦ*) *Quam imperscrutabilia sunt eius decreta, et quam impervestigabiles rationes, quibus decreta sua exsequitur!* Κρίματα vocat Dei decreta, מִשְׁפָּטִים LXXII, 1. aut universe *Dei imperium*, *providentiae regimen*. Per *vias* autem, דְּרָכִים intelligit rationes illas, per quas decreta sua Deus ad exitum perducit. Sensus est: Neminem perscrutari posse decretorum divinorum caussas et rationes; neminem pervestigare modum, quo Deus decreta sua exsequatur. Deum id, quod assequi vult, assequi optimo modo, eoque longe superante nostram diiudicandi et inveniendi facultatem.

34. Τίς — ἐγένετο;) *Quis novit mentem Dei?* consilia divina? *aut quis consilium dedit sapientissimo?* Desumta sunt haec ex Ies. XL. 13. 14. Reges terreni habent consiliarios, qui intima ipsorum noverint. At Deus ad sua consilia homines non admittit. Non potest igitur eius providentia, nec ingenio humano penetrari, nec adiuvari consiliis humanis. Scimus quidem consilia Dei quaedam, sed a Deo patefacta, et ea ipsa exigua sunt pars consiliorum Dei.

45. Ἢ τίς — αὐτῷ) *Aut quis prior exhibuit aliquid, ut vicem reddere debeat?* Multi exiſtimant, reſpici his verbis ad Iob. XLI, 3. Quaſi dicat Apoſtolus: Si cui rationes divinae diſpenſationis a me hactenus allatae non ſatisfaciunt, cogitet, de beneficiis diſtribuendis, non de meritis remunerandis hic agi, nec poſſe ab hominibus rationes perſpici, cur Deus hos homines aliis praeferat. Deus nemini hominum quicquam debet.

36. Ὅτι — πάντα) *Nam ipse est omnium rerum auctor, conservator et gubernator; ad eum omnia spectant, vel referenda ſunt.* Τὰ πάντα ἐξ αὐτοῦ, ſc. εἰσὶ, *ipse est auctor omnium rerum.* Sunt omnia δι᾽ αὐτοῦ, *omnia per eum conservantur et gubernantur.* Omnia ſunt εἰς αὐτὸν, conferunt ad conſilium Dei, inſerviunt eius conſiliis, ei quovis modo ſubſunt, ideoque faciunt et vergunt ad eius agnitionem, admirationem, venerationem, ac debent etiam huc vergere. Πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ. Πάντα refertur ad omnia illa, quae in mundo fiunt, inprimis vero ad totam illam rem, de qua hactenus egerat Apoſtolus. Ab ipſo omnes homines ad ſalutem vocantur, per ipſum bona accipiunt, idque ut ipſum honorent. Alii diſcrimen inter formulas ἐξ αὐτοῦ — αὐτὸν non anxie quaerendum, ſed cumulatas particulas vehementiori animi affectui tribuendas eſſe exiſtimant, ut ſententia ſit: *Ab ipso omnia pendent.* Sic *M. Antonin*, IV, 23. ὦ Φύσις, ἐκ σοῦ πάντα, ἐν σοὶ πάντα, εἰς σὲ πάντα. Sed hic locus noſter non debebat conferri cum his *M. Antonini* verbis, quum ab eo, quippe ſcholae Stoicae philoſopho, dicantur omnia ex materia quadam ortum habuiſſe, omnia in ea ut partes in toto, eſſe, omnia denique diſſolvi,

et

et ita reverti ad materiam. Eidem philoſopho ex eiusdem ſcholae placitis, princeps materia, divinitatem habens, eſt aether, in quam tandem omnia diſſoluta ſic reditura ſint, ut totus mundus igneſcat, ſive aether fiat. *Cic.* de Nat. D. 2, 46. *αὐτῷ — ἀμήν*) Quaecunque Deus agit, non a nobis diiudicanda, ſed cum veneratione et laude excipienda ſunt. Similia epiphonemata habuimus bis ſupra I, 25. IX, 5.

CAP. XII.

1. Παρακαλῶ — θεῷ) *Hortor igitur vos, fratres, propter insignia haec beneficia, quae benignitati divinae debetis.* Sequitur pars huius epiſtolae *paraenetica*, in qua hoc tanquam primum ponit Apoſtolus obſtrictos eſſe Chriſtianos ad vitam tantis beneficiis divinis dignam. Οἰκτιρμοί, רַחֲמִים, per meton. cauſſae pro effectu, inſignia illa beneficia, quae miſericordiae Dei debemus. *παραστῆσαι — τῷ θεῷ*) *Ut vos ipsos Deo consecretis, tanquam victimas vivas eidemque sacras et acceptas.* Παραστῆσαι, הַקְרִיב alias *προσφέρειν*, quam vocem habes de holocauſtis, Levit. I, 2. et ſequentibus. Et *θυσία* nomen generale *κατ' ἐξοχήν*, dicitur de holocauſto, ideoque עֹלָה vertitur *θυσία*, Exod. X, 25. XXIX, 42. aliisque locis; *ζῶσα* autem, quia non iam corpus mortuum, ut olim Iudaei, ſed nos ipſos vivos Deo offerre debemus. Τὰ *σώματα ὑμῶν*, per Synecd. part. pro toto, *vos ipsos*, ut 1 Cor. VI, 15. qua phraſi h. l. utitur, quia de immolatione ſermo eſt. *Sanctum* in lege dicitur, quicquid Deo oblatum eſt, quod vero ſine vitio eſſe debebat,

Levit. I, 3. 10. quanto magis homines chriſtiani a vitiis repurgati debent ſe dicare Deo? Hortatur itaque Apoſtolus Chriſtianos, *ut totam vitam consecrent Deo, eiusque voluntati toto animo omnibusque viribus obsequantur.* τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν) *Qui sit vester cultus divinus mente et animo* (non ſolo corpore) *praestitus.* Λατρεία. עֲבֹדָה Levitica erat δι᾽ ἀλόγων, i. e. per pecudes; noſtra debet eſſe λογική. i. e. νοητή, πνευματική. Opponitur ritibus et cerimoniis, etiam ab iis, quorum animus non purgatus erat, ſervari ſolitis, 1 Petr. II, 2. Malach, I, 11. Non multum ſenſu differt *Koppii* explicatio, qua λατρέια eſt *sacrificium ipsum*, et λατρ. λογική, (oppoſitum θυσία ζώων ἀλόγων) *sacrificium mente animoque offerendum*, verba autem τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν, ſunt pro: ὑμᾶς αὐτὰς ὡς λογικὴν λατρείαν, i. e. τον νȣν ὑμῶν, ὥσπερ λατρείαν, *vosmet ipsos, vestram ipsorum mentem, ceu sacrificium.*

2. Καὶ μὴ — τȣ́τῳ) *Nec conformate vos ad pravos mores hominum huius aetatis.* Ἀιών, עוֹלָם, *seculum*, vel potius homines huius ſeculi vel aetatis: praecipue vero gentiles a Iudaeis vocati ſunt עוֹלָם. Eph. IV, 17. συσχηματίζεσθαι *imitari alterum*, ſive ſerio id fiat, ſive ſimulate. 1 Petr. I, 14. ἀλλὰ — τȣ̃ νοὸς ὑμῶν) *Sed aliam personam induite emendatione animi vestri.* Μεταμορφȣ̃σθαι proprie eſt *transfigurari*, et uſurpatur etiam de moribus. Seneca epiſt. 6. *Sentio non emendari me tantum, sed transfigurari.* Duo igitur requirit Apoſtolus, ut externos mores mutent, et animum emendent, quae animi emendatio mutationem externorum morum in melius praecedere debet. ἐις τὸ δοκιμάζειν —

τέ-

τέλειον) *Ut exploretis*, (et probetis) *quid Deus velit* (a vobis fieri,) *quid sit bonum*, (Deo) *acceptum*, *et homine ad perfectionem adspirante dignum*. Oſtenditur, quo modo melior animi ſenſus ſe prodere debeat. Poſt θέλημα θεȣ̃ ponendum eſſe videtur comma. Eſt autem θέλημα θεȣ̃ id, quod Deus vult ab hominibus fieri, quod poſtulat. Τὸ ἀγαθὸν, *rectum honestum* etc. Τὸ εὐάρεϛον, ſc. θεῷ, Τέλειον, i. e. ἄμωμον, *labe carens*, idem quod ἀγαθὸν Iac. I, 4. 17. Vulgo epitheta ἀγαθόν, εὐάρεϛον etc. iunguntur τῷ: θέλημα θεȣ̃. Tum τέλειον eſt perfectum, quod omnes ſuas partes habet.

3. Λέγω — ἐν ὑμῖν) *Moneo enim quemlibet vestrum pro auctoritate muneris apostolici mihi demandati* Λέγειν h. l. eſt *monere*, *iubere*. Ἡ χάρις h. l. munus apoſtolicum ex gratia Dei demandatum. Meton. cauſſae pro effectu. Παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, i. e. ἑκάϛῳ ὑμῶν. Commendat nunc Apoſtolus *singularum* virtutum chriſtianarum ſtudium, inprimis *modestiae*, quae tum negligebatur praeſertim ab iis, qui ſapientia, vel muneris dignitate prae aliis excellere videbantur. μὴ — Φρονεῖν) *Ne quis superbiat, vel immodeste de se sentiat.* Paranomaſia; ὑπερΦρονεῖν, Φρονεῖν, σωΦρονεῖν. Φρονεῖν, *studium habere alicuius rei*; ὑπερΦρονεῖν, *immoderato studio esse*, nempe eminendi ſtudio: Παρ' ὃ δεῖ Φρονεῖν, *studium habere contra quam oportet*, contra normam; ergo illicitum ſtudium. Eſt mera periphraſis verbi ὑπερΦρονεῖν. Ἀλλὰ — σωΦρονεῖν) *Sed ut modeste de se sentiat.* ΣωΦρονεῖν, h. l. ſignificat *moderatum esse*. Idem eſt, ac ſi dixiſſet: Φρονεῖν σωΦρόνως. Vetus Latina: *sapere ad sobrietatem*. ἑκάϛῳ — πίϛεως) Eſt hic transpoſitio, pro: ὡς ἑκάϛῳ, qualia multa apud Paulum.

Ut

Uti Deus cuivis mensuram aliquam scientiae tribuit. Πίστις, ut Morus ad h. l. monet, nunc est *scientia religionis*, persuasio de religione, et facultates, qualitates huic scientiae annexae. — Quivis itaque de se sentiat convenienter gradui scientiae, persuasionis, (der Ueberzeugung,) et bonorum inde nexorum, quem a Deo accepit. Nunc sequuntur exempla.

4. Καθάπερ — πρᾶξιν) *Quemadmodum enim in uno eodemque corpore multa membra habemus, sed omnia membra non unam eandemque functionem habent.* Frequens est apud omnes scriptores comparatio corporis humani cum corpore sociali, quale est corpus reipublicae, ad quod similitudinem corpore humano deduxit *Menenius Agrippa*, ea oratione, quam habet *Livius* Lib. II. Tale est ecclesiae christianae corpus, cui similitudines ab humano corpore sumtas aptat Apostolus, non hic tantum, sed et 1 Cor. XII, 12. seqq. Eph. IV, 25. V, 50. Πρᾶξιν dixit Paulus per meton. *functionem*, quod ministerium dixit *Menenius*, indicata iam oratione.

5. Οὕτως — μέλη) *Sic universa multitudo Christianorum unum quasi corpus efficit, alter autem alterius quasi membrum est.* οἱ πολλοί, sc. πιστεύοντες. *Nos credentes, qui multi sumus.* ἓν σῶμα ἐν Χριστῷ, corpus unum, Christo iunctum, σῶμα οὗ ἡ κεφαλὴ χριστός, vel *respectu Christi*, societas christiana. Καθ' εἷς usurpatur sermone quotidiano; quanquam κατὰ Nominativo iunctum est contra grammaticam. Alibi dicitur καθ' ἕνα, vel ὁ καθ' ἕνα ἕκαστος, *singuli.* Cf. Marc. XIV, 19. Ut bene sit ecclesiae christianae, Paulus inquit, magna opus est virium et facultatum varietate, iunctoque omnium usu.

6.

6. Ἔχοντες — διάφορα) *Utimur vero donis, pro beneficio nobis exhibito, variis.* χάρις, *beneficium.* Nonnulli haec verba ad proxime superiora ὁ δὲ καθ' εἷς ἀλλήλων μέλη referunt, ut sit ἔχοντες δὲ pro καίπερ ἔχοντες, *quantacunque demum donorum munerumque varietate invicem differamus.* εἴτε — πίστεως) i. e. εἴτε προφητείαν ἔχει τις, ἐχέτω αὐτὴν, s. χράσθω αὐτῇ κατὰ τὴν ἀναλογίαν πίστεως. Si *quis facultate singulari docendi sit instructus, utatur ea pro portione doni accepti.* De prophetis inter primos Christianos cf. *Koppii* Excurs. III. in Epist. ad Ephesios. Προφήτις, נָבִיא in genere est, quisquis cum Deo singulari quadam ratione est coniunctus, cui Deus revelat, quae antea ei parum cognita fuerant. Exinde varias accipit significationes, ut denotet hominem, qui profert vaticinia, vel arcana aliorum hominum consilia retegit, vel subito spiritus divini impulsu ad docendum, cohortandum consolandumque assurgit, vel carmen divinitus inspiratum decantat. Hoc loco προφητεία videtur esse donum eiusmodi, quo nonnulli Christiani, *singulari quodam Spiritus divini impetu abrepti docebant.* Nam προφητεία, ad quam referenda quae sequuntur, διδάσκειν et παρακαλεῖν, opponitur τῇ διακονίᾳ, ad quam referenda sunt τὸ μεταδιδόναι et προΐστασθαι. Facit nempe Apostolus duo Christianorum, qui χαρίσμασι fruebantur genera, *Prophetas* et *diaconos.* Ἀναλογία, *portio, rata portio.* Demosthenes pro Corona: κατὰ τίμησιν — κατὰ τὸν ἀναλογισμὸν — κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ἀναλογίαν. Πίστις iterum est *scientia,* ut v. 3. Est igitur ἀναλογία τῆς πίστεως idem quod v. 3. μέτρον τῆς πίστεως. Varia Prophetarum erant officia, e. c. ut *docerent,*

co-

cohortarentur, *consolarentur* etc. Unumquodque horum officiorum requirebat ſuum donum; quo quisque contentus eſſe, et ſuo ſe modulo metiri diſcere debeat.

7. Ἔιτε διακονίαν (ſc. ἔχει τις) ἐν τῇ διακονίᾳ) Sc. μενέτω. *Sive habeat negotium Diaconi*, *in negotio Diaconi versetur*, ſubſiſtat intra muneris ſui limites. Διακονία h. l. eſt *cura eleemosynarum colligendarum*, *et in pauperes erogandarum*, quod munus varias in ſe complectebatur functiones, e. c. rerum eccleſiaſticarum, aegrotorum curam, pecuniarum in eccleſia collectarum diſtributionem. Vid. Act. VI, 1—7. ἔιτε — διδασκαλίᾳ) Οἱ διδάσκοντες h. l. ſunt ii qui antea vocati ſunt Prophetae, qui *docebant*, non ſuo ingenio, ſed ſingulari ſpiritus ſancti impulſu incitati. In aliis locis e. g. Eph. IV, 11. *Doctores* a Prophetis diſtinguuntur, ubi διδάσκαλοι ſunt, qui ea, quae ab Apoſtolis edocti eſſent, proferebant.

8. Ἔιτε — παρακλήσει) *Sive hortator aliorum sit*, *in cohortando versetur*. Παρακαλεῖν h. l. eſt, populum publice admonere, et hortari, ut Act. XIII, 15. 1 Cor. XIV, 31. Sed hoc tamen non eſt certum. Fortaſſe in univerſum capi debet: Si ſit in aliquo facultas cohortandi alios, ſi habeat a „Deo hoc, ut alios amantiſſime et graviter poſſit hortari, is verſetur in hac re, nec velit ideo eſſe publicus doctor." Morus. Sequuntur nunc officia vitae communis, per quae alter alterum adiuvat. De quoque Chriſtiano, qui liberalitatem erga pauperes demonſtrare velit, loqui videtur Apoſtolus. ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ) *Qui praeest aliis*, ſive *alios curat*, *et in clientela habet*, *faciat id diligenter*, Rom. XVI, 2. 1 Tim. III, 4. ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι) *Is*, *qui misericordiam exercet*, *hilari*

hilari animo id faciat. Ἐλεεῖν, per meton. caussae pro effectu *miserorum curam gerere.*

9. Ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος) Sc. ἔστω. Ἀνυπόκριτος, *haud simulata.* Ἡ ἀγάπη, *amor erga omnes homines.* Aliis est synonymum τῆς φιλαδελφίας. ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν) *Detestamini scelus* et vitium omne. Hesychius: ἀποστυγοῦντες, μισοῦντες, Theodoretus explicat: τὴν μὲν πονηρίαν ἄγαν μισεῖν, *scelus valde odisse,* Euripides in Ione v. 438. τὸν δ' ἄπαιδα ἀποστυγῶ βίον, *orbam vero aversor vitam.* κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ *Summopere sectamini virtutem.* Κολλᾶσθαι exprimit hebr. דָּבַק. Τὶ ἀγαθὸν, *quaevis virtus,* vel, ut alii volunt, quod alteri est utile.

10. Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι) *Tenerrimo vos invicem amore, ut fratres prosequimini.* Φιλαδελφία *amor quem Christianis debemus,* nam omnes Christiani sunt fratres. Φιλόστοργοι, *vehementi amandi affectu erga alios praediti.* Usurpatur haec vox proprie de iis, qui magno amore erga liberos vel alumnos afficiuntur. *Aristoteles* H. A. IX. δοκεῖ τὸ τῶν ἵππων γένος εἶναι φύσει φιλόστοργον. τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι) *Honore vos invicem praevenientes,* s. *praeeuntes.* Tacitus Agric. 6. *Vixeruntque mira concordia per mutuam caritatem, et invicem se anteponendo.*

11. Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροὶ) *Nolite in officiis explendis segnes esse.* Δοῦλος ὀκνηρὸς Matth. XXV, 26. τῷ πνεύματι ζέοντες) *Animo ferventes estote,* i. e. summo animi ardore agite quod vobis incumbit. Πνεῦμα, νοῦς, *animus.* τῷ κυρίῳ δουλεύοντες) In nonnullis codicibus, in

latina

latina vetere, apud Cyprianum καιρῷ legitur. Sed κυρίῳ habent graeci Codices fere omnes, Verſiones Syrae, Arr. Copt. Aeth. Arm. Vulg. et multi Patres. *Domino servire* omnia quidem officia complectitur: at hic non docet Paulus, *quid* ſit agendum, ſed *quomodo*, nempe ex animo, ſincere, aperte, candide, *tanquam Domino Iesu Christo*, qui omnia videt, qui renes et corda ſcrutatur, *servientes.* Io. IV, 24. Epheſ. VI, 5—8. ei, qui potens, qui dives, qui iuſtus, qui immortalis eſt. Alii: *Facite vestrum, ut Christi religio servetur et propagetur.* Si legas: τῷ καιρῷ δουλεύοντες, ſenſus erit: *ferte ea, quae pro temporis ratione sunt ferenda*, vel: *diligenter utimini temporis opportunitate*, eodem ſenſu. Cicero ad famil. IX, 17. *ervire tempori.* Lucan. in Piſon. I, 143. *Temporibus servire decet; qui tempora certis ponderibus pensavit, eum si bella vocabunt, miles erit: si pax, positis toga gestiet armis.*

12. Τῇ ἐλπίδι — προσκαρτεροῦντες) *Propter spem laeti estote, in rebus afflictis constantes, in precibus assidui.* Haec coniunctim ſunt ſpectanda. Si nempe res adverſae ingruunt, Chriſtiani debent memores eſſe, ſe non carere ſpe, quae exhilaret et recreet animum, et adiungere preces ad Deum.

13. Ταῖς — κοινωνοῦντες) *Succurite inopiae Christianorum.* Χρεία paſſim de *indigentia* qualibet, ut Phil. IV, 19. *Hesychius*: χρεῖαι, ἔνδειαι. *Latina vetus*: neceſſitates. Κοινωνεῖν *Theodoretus* recte explicat μεταδοῦναι χρημάτων. Tum temporis fame premebantur Chriſtiani ſub Claudio, Actor XI, 28. et multi hoſpites Romam veniebant, infra XV, 24. Hebr. XIII, 2. 1 Petr. IV, 3. Τὴν φιλοξενίαν autem commendat Apoſtolus, quia haec

haec virtus inprimis neceſſaria erat illo tempore, quo multi Chriſtiani patria expulſi in peregrinis terris oberrare cogebantur.

14. Εὐλογεῖτε — καταρᾶσθε) *Bene precamini affligentibus vos, bene precamini, nec imprecamini.* Εὐλογεῖν, *bene precari*; καταρᾶσθαι, *male precari, devovere.* Cf. Matth. V, 44. Latiori ſenſu autem *illud* eſt *bene velle, hoc* autem: *odia habere.* Senſus: *Hostibus vestris praestate animum benevolum, et ab omni vindictae cupiditate alienum.*

15. Χαίρειν) Enallage Infin. pro Imper. Atticis, etiam familiaris. *Gaudete de felicitate aliorum, et de malis eorundem dolete.* χαίροντες h. l. ſunt, qui proſpera utuntur fortuna, atque de ea laetantur, κλαίοντες, qui *adversa*, atque propter eam triſtitia afficiuntur.

16. Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες) *Eodem animo inter vos mutuo affecti estote.* Phil. III, 15. 16. Vult Apoſtolus, ut ita velimus proximo, ſicut nobis volumus, ut in Evangelio Dominus dicit: *quae vultis, ut vobis faciant homines, et vos facite illis.* Hom. Jl. δ 361. τὰ γὰρ φρονέεις, ἅτ' ἐγώπερ. Jl. ν. 487. πάντες ἕνα φρεσὶ θυμὸν ἔχοντες. *Schol.* ἓν καὶ τὸ αὐτὸ φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλά — συναπαγόμενοι) *Neque studete rebus altis, sed imitamini humiles.* Φρονεῖν τὰ ὑψηλὰ, malo ſenſu eſt, *velle semper antecellere alios, efferre se ultra alios.* Οἱ ταπεινοὶ h. l. non ſunt conditione vel vitae ſtatu, ſed *mente* humiles; nam per totum hunc locum de virtutibus et vitiis eſt ſermo. Συναπάγεσθαι τινὶ alias in partem ſiniſtram dicitur, abripi ab aliquo, exemplo al-

terius abduci. Sed Paulus usus est hoc verbo suo quodam modo in meliorem partem: *Ducamini exemplo demissorum.* μὴ γίνεσθε Φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς) *Nolite prudentiae opinione turgere,* vestro iudicio sapere. Φρόνιμοι, i. e. σοφοὶ, Prov. III, 7.

17. Προνοούμενοι — ἀνθρώπων) *Honeste vos gerite erga omnes homines.* Cf. Prov. III, 4. Προνοεῖσθαι, *studere, operam dare.* Iosephus, A. I, 2. 1. Ἄβελος ἀρετῆς προενόει, *Abelus virtutis studiosus erat.* Morus vertit: *providi estote iudicio omnium hominum;* coram omnibus hominibus vivite caute. Καλὰ, pro adverbio καλῶς, ut formula *prospicere bene* describat hominem providum, prudentem, cautumque. 2 Cor. III, 21.

18. Εἰ δυνατὸν — εἰρηνεύοντες) *Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus pacem colite.* Εἰρηνεύειν μετά τινος, ita cum altero vivere, ut nulla re eum laedas, sed quaevis bona officia ei praestes.

19. Δότε τόπον τῇ ὀργῇ) Sc. τοῦ θεοῦ. *Vindictae divinae locum date,* i. e. permittite vindictam, i. e. poenam Deo. Chrysostomus: συγχώρησον τῷ θεῷ ἐπεξελθεῖν, permitte Deo puniendi facultatem et occasionem. Hanc explicationem sequentia postulant. Ὀργή, *ultio divina.* Τόπον διδόναι, *cedere.* Alii interpretantur: *Cedite iratis.* vel: *date facultatem vestrae irae detumescendi; differte iram.* Latina phrasis est: *spatium dare irae.* γέγραπται — κύριος) Deut. XXXII, 35. Ἐμοὶ hic valet. *ad me pertinet* *Ipse ego vindictam sumam, ipse ego remunerabor.*

20. Ἐὰν — πότιζε αὐτὸν) *Si igitur esuriat adversarius tuus, porrige ei cibum, si sitiat, potum ei* prae-

praebe. Duobus exemplis, quibus quaevis alia beneficiorum genera comprehenduntur, commendatur benevolentia erga inimicos. Non satis esse, Apostolus inquit, mala malis non compensare, sed adiuvandos etiam esse inimicos a nobis, si ope nostra indigeant. ψωμίζειν, *alere*, *cibum suppeditare*, Ps. LXXX, 6. Sap. XVI, 20. Hesych. τρέφειν. τοῦτο γὰρ — κεφαλὴν αὐτοῦ) Prov. XXV, 22. *Id si feceris, dolorem ipsi iniicies maximum.* R. Levi filius Gerson ad I. Prov. *Haec enim res male habebit eum, quasi carbones intulisses in caput eius, ad urendum eum; quia maxime eum pudebit, beneficium a te accepisse, loco mali, quo te affecit.* Alii: *Si alter illa tanta tua patientia et beneficentia non redierit ad mentem meliorem, gravis ei impendet poena.* Verum, si quid video, non necesse est, ut phrasin proverbialem, (cuius sensus est: *facere ut quis atrocissimis doloribus excrucietur*) de poenis divinis intelligamus. Ἐπὶ τ. κεφ. αὐτοῦ, על ראשׁו i. e. ἐπ' αὐτόν.

21. Μὴ νικῶ — τὸ κακόν) *Ne vincaris iniuriis* (tibi illatis) *sed vince beneficiis malitiam* aliorum. Per τὸ κακόν, *malum*, *damna*, *iniuriae*, quas ab hostibus patiuntur pii, per τὸ ἀγαθὸν vero *beneficia* intelliguntur, quae pii etiam hostibus suis praestant. *Vincerentur* pii, si iteratis hostium iniuriis fatigati, ad ulciscendas easdem rapi se paterentur. τὸ κακὸν vero, sive *malitia* hostium beneficiis vincitur, si illi diu obluctati iram et odium deponere, et a malis inferendis desistere tandem coguntur. *Seneca* de ira, II, 32. *Non enim ut in beneficiis honestum est merita meritis repensare, ita iniurias iniuriis: illic vinci turpe est, hic vincere.* Idem de bene-

 ficiis

ficiis VII, 31. *Vincit malos pertinax bonitas, nec quisquam tam duri infestique adversus diligenda animi est, ut etiam vi tractus bonos non amet.*

CAP. XIII.

1. Πᾶσα — ὑποτασσέσθω) *Quisque summis magistratibus obediat.* Ἐξουσίαι, *magistratus*, quos interdum Latini etiam vocant *potestates*. Plinius Paneg. 59. *Nam praeter id, quod est arduum, duas easque summas simul capere potestates* (nempe conſulatum et principatum.) Ammianus Marcellinus, Lib. XXV, 4. *absque his,* (fundis,) *quos velut iure vendidere praeteritae potestates.* Quum autem hic additum ſit ὑπερεχούσαις, intelligendi ſunt *summi magistratus* in univerſum, ac inprimis *Imperatores Romani.* Nam ὑπερέχειν *dignitatis quandam praestantiam prae aliis* indicat. Igitur ἐξουσίαι ὑπερέχουσαι idem quod apud Ioſephum B. I. VII, 11. 1. οἱ προὔχοντες τοῖς ἀξιώμασι, *Principes, et magistratus summi, qui prae ceteris dignitate potestateque conspiciendi eminent.* Sap. VI, 5. οἱ ὑπερέχοντες ſunt *reges et proceres.* 1 Tim. II, 2. Sequitur paraeneſis ad obſequium magiſtratibus quibusvis, etiam iniquis praeſtandum. Quam neceſſaria fuerit iſta admonitio, diſcimus ex hiſtoria. Nam ſub imperio Claudii et Neronis innumeri ſuerunt civium, qui horum Imperatorum dominationem exoſi, imperium eorum detrectare, resque novas moliri conarentur. Inde factum eſt, ut Caligula morte violenta, Claudius veneno et Nero denique non feliciori fato, de medio tolleretur. Et iam antea Iudaei, Romae commorantes, ob tumultum concitatum

tum sub imperio Claudii, ex urbe erant eiecti. Act. XVIII; 2. Sueton. in Claud. c. 25. Hanc doctrinam, Imperatoribus non esse praebendum obsequium, Iudaei sine dubio hauserunt e doctrina Pharisaeorum. Ioseph. A. XVIII, 2. 4. ὐ γὰρ — θεῦ) *Neque enim magistratus officium nisi a Deo est.* Ipsa magistratus institutio a Deo est. Non sine singulari quadam providentia divina magistratuum dignitas orta est. αἱ δὲ ὖσαι — εἰσὶν) *Quare etiam qui nunc sunt magistratus, a Deo sunt constituti.* Nam Deus populos etiam a principibus improbis regi permittit, si velit castigare peccatores.

2. Ὥστε — ἀνθέστηκεν) Ἀντιτάσσεσθαι, *per vim se opponere.* Διαταγὴ τῦ θεῦ, *institutum divinum.* Bereschit R. Sect. 94. *Quicunque se opponit regi, idem est ac si se opponeret maiestati divinae.* ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται) *Suam poenam ferent* Matth, XXIII, 14. Solent verba de rebus bonis ad malas transferri. Ἑαυτοῖς, *sua culpa.* Punientur autem tum a magistratibus, tum alia ratione a Deo ipso.

3. Οἱ γὰρ — κακῶν) *Magistratus enim non sunt formidandi recte agentibus, sed delinquentibus.* Φόβος pro φοβεροι, eleganter. Sic Menander apud Stobaeum serm. 71. dicit: ἐστὶ δὲ γυνὴ λέγυσα χρήσ' ὑπερβαλλων φόβος *mulier verbis benigna maxime timenda est.* In sequentibus est metonymia effecti pro caussa; nam *opera* ponuntur pro operantibus: ἀγαθῶν ἐργῶν, i. e. τῶν τ' ἀγαθὸν ἐργαζομένων. καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς) *Probabit te,* tanquam civem bonum. Saepe etiam ἔπαινος et τιμὴ de *praemio* dicitur. Dicent: *Bonus est vir Caius Seius, tantum quod Christianus,* ut est apud Tertullianum

lianum. Quum haec fcriberet Paulus, non faeviebatur Romae in Chriftianos. Etiam Iudaei Romam redierant.

4. Θεοῦ γὰρ — ἀγαθόν) *In tuum enim commodum constituti sunt magistratus a Deo.* οὐ γὰρ — φορεῖ) Ὀυ γὰρ εἰκῇ eft λιτότης, pro: *gravi de caussa gladium gerit.* Romani Imperatores pugionem gerebant, quod ius vitae necisque civium interpretatur *Tacitus* Hift. III. *Sueton.* Vitell. 15. *assistenti consuli exsolutum a latere pugionem, velut ius necis vitaeque civium reddebat.* ἔκδικος — πράσσοντι) *Qui scelestos severe punire debet.* Ἔκδικος, pro particip. ἐκδικῶν. Ἐις ὀργὴν, meton. *in poenam*, h. l. redundat.

5. Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι) *Hinc patet obedientiae praestandae necessitas.* Διὰ τὴν ὀργὴν, *poenae metu.* Διὰ τὴν συνείδησιν, *conscientiae caussa*, quia Chriftus praecepit, Matth. XXII, 21.

6. Διὰ — τελεῖτε) *Propter hoc enim etiam tributa solvite.* Ὁ φόρος tributum denotat, quod perfonis f. fundis imponitur, et idem fere eft, quod κῆνσος, ut Luc. XX, 22. coll. Matth. XXII, 17. Λειτουργοί (vid. not. ad Luc. I, 23.) funt *magistratus ipsi*, fervata propria fignificatione, qua λειτουργὸς eft *minister publicus. Constituti a Deo, ut utilitati publicae consulant.* εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες) *Qui hoc ipsum assidue curant*, f. *curare debent*, fc. ut fe tanquam Dei miniftros in curanda civium falute et felicitate gerant. Tacitus Hift. IV, 74. *Nec quies gentium sine armis, nec arma sine stipendiis, nec stipendia sine tributis haberi queunt.*

7.

7. Τὰς ὀφειλὰς) *Quaecunque ipsis debentur*, non regibus tantum, ſed et praeſidibus, procuratoribus, publicanis et miniſtris regum. τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον) i. e. τῷ προσήκοντι λαβεῖν τὸν φόρον, ἀπόδοτε τὸν φόρον. Cf. v. 6. τὸ τέλος) *Vectigal*, quod pro mercium transportatione ſolvitur. *Strabo* Lib. II. ἀνάγκη γὰρ μειοῦσθαι τὰ τέλη, φόρων, ἐπιβαλλομένων, *necesse enim est, vectigalia minui, si tributa imponuntur.* τὸν φόβον, τὴν τιμὴν) *Timorem* Hebraeorum more vocat obedientiam; *honoris* autem nomine intelligit reverentiam, quam magiſtratui habere par eſt. Aliis τιμὴ ſunt *officia erga aequales*, ut 1 Petr. III, 7.

8. Μηδενὶ — ἀλλήλους) Quod ceteros homines attinet, qui non ſunt magiſtratus, *nihil cuiquam debetis, quam mutuum amorem.* Eſt autem argute et eleganter dictum. Cetera debita ſolvuntur, nec manent; dilectionis debitum ſemper et ſolvitur, et manet. Alii ὀφείλετε in Imperativo explicant: *Exsolvite vos quolibet officio aliis debito, excepta mutua benevolentia*, qua nempe nunquam penitus exſolvi poteſtis. ὁ γὰρ — πεπλήρωκε) *Nam qui alterum amat, id, quod in lege summum est, praestat.* Summa legis, quatenus officia erga homines praeſtanda praecipit, continetur praecepto de *amore*, vel mutua benevolentia, Matth. XXII, 39. 40. Gal. V, 14. Iac. II, 8.

9. Τὸ γὰρ) Sc. εἰρημένον ſ. γεγραμμένον. Vel δεικτικῶς ponitur, quemadmodum ſolet articulus generis neutrius. εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ) Nempe eiusdem naturae, id exigens, quod alter debemus alteri, puta honorare parentes. et alia, quae ſunt in lege, ſed extra Decalogum. ἀνακεφαλαιοῦται) *Continetur*, ſ. comprehenditur hac ve-

 luti

veluti fumma. Comprehenduntur illa legis praecepta in isto Christi praecepto Matth. XIX, 19. ut pars in toto, multas etiam alias partes habente. Ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ, i. e. *in hac sententia*, γνώμῃ, vel etiam *in hoc praecepto*; nam fic Hebraei דָּבָר eximie ufurpant.

10. Ἡ ἀγάπη — ἐργάζεται) *Dilectio*, i. e. *is qui alterum diligit*, (abftractum pro concreto, ὁ ἀγαπῶν) *alteri nihil facit mali.* Si nihil mali, ergo nec matrimonium eius, nec vitam violabit, nec res furripiet. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη) *Ergo, qui alterum amat, id, quod in lege summum est, praestat.* Πλήρωμα νόμου h. l. eft illud legis praeceptum, quod cetera omnia in fe comprehendit.

11. Καὶ τοῦτο) i. e. *praesertim*, καὶ μάλιστα, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, *idque eo magis*, His virtutibus, inquit, eo magis operam dare debetis, quo maior vobis data eft opportunitas. εἰδότες τὸν καιρὸν) Confiderantes, quale iam fit tempus, qualis opportunitas. ὅτι ὥρα — ἐγερθῆναι) *Tempus nimirum adesse a somno expergiscendi*, i. e. abiiciendi tarditatem in explendis pietatis christianae officiis. νῦν γὰρ — ἐπιστεύσαμεν) *Nunc enim nobis propior* (facilior) *est salutis cognitio*, i. e. (*pluribus salutaris doctrinae cognoscendae auxiliis utimur*) *quam eo tempore, quo primo fidem Christo dedimus.* Ἐγγύτερον h. l. ufurpatur ut ἐγγὺς Rom. X, 8. Σωτηρία autem metonymice ipfam *salutis cognitionem*, five Evangelium denotat. Πιστεύειν h. l. eft *fidem dare Christo.* Verba enim talia interdum initium, interdum progreffum, interdum exitum fignificant. Senfus igitur verborum eft: Decet nos eo magis tarditatem

omnem

omnem in colendis pietatis christianae officiis deponere, quo maiora nunc quidem apud nos sunt salutaris cognitionis incrementa, postquam nempe tantum temporis praeterlapsum est, ex quo fidem Christo dedimus, διὰ χρόνον, ut ait Hebr. V, 12. Alii τὴν σωτηρίαν intelligunt *omnem felicitatem in regno Messiae olim respectandam*. Diceret igitur Apostolus, operam dandam esse virtutibus, *propter prope instantem Christi in terram reditum, atque cum eo vitae melioris feliciorisque auspicia*. Sed aptior sequentibus est prior explicatio.

12. Ἡ νὺξ — ἤγγικεν) *Nox nunc fere praeteriit, dies autem iam appropinquat.* Προκόπτειν est *maximam partem iam confecisse*. Iosephus de B. I. IV, 4. 6. καὶ δὴ τῆς νυκτὸς προκοπτούσης, καὶ τοῦ χειμῶνος ἐπακμάζοντος, κοιμίζει μὲν τοὺς ἐπὶ τῇ στοᾷ φρουρούς, *enimvero, quum iam multa nox esset* etc. *Nox* est tempus ignorantiae rerum divinarum, quae non tantum apud gentiles erat, sed et Iudaeos invaserat, Io. I, 5. Nunc autem Romanis ad Christum conversis affulserat *lux doctrinae christianae*. Qui totum locum ad futura regni Messiae tempora referunt, verbum ἤγγικεν, servata praeteriti significatione, vertunt: *propius iam accessit ad nos*. Idem νύκτα symbolum *vitae humanae flagitiis et calamitatibus funestae*, ἡμέραν vero symbolum *vitae virtute et felicitate insignis*, qualis in regno Messiae exspectari potest, interpretantur. Durius, si quid video. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους) i. e. *exuamus pristini temporis vitiositatem*. Τὰ ἔργα τοῦ σκότους, opera, quae in tenebris peragi solent. Ovidius Amor. I. 6. 59. *Nox* et amor vinumque nihil moderabile suadent. Tacitus

H. IV, 56. omnem pudorem nox ademerat. καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τȣ͂ Φωτός) i. e. *induamus christianae virtutis ornamenta.* Τὰ ὅπλα, *instrumenta, arma,* ſed et *vestes.* Proprie itaque ſunt veſtes, quibus interdiu indui-mur: improprie autem eiusdem vitae inſtitutum, quod decet homines luce Evangelii illuſtratos, τὰ ἔργα τȣ͂ Φωτός. *Theodoretus:* ὅπλα Φωτός, τῶν ἀγαθῶν τὴν ἐνέργειαν.

13. Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, ἐυσχημόνως περιπατήσωμεν) *Vitam igitur honestam agamus, qualis lucem divinam decet.* Σχῆμα ſaepe de *vestibus* adhibetur, de iis praeſertim, quibus uti ſolebant, qui in theatris aut alibi aliorum repraeſentabant perſonas. Plaut. Amphitr. in Prologo v. 116. Hinc petita translatio, ut ἐυσχήμονες dicerentur, qui decentem quandam veluti induebant perſonam, et morum ſtudebant honeſtati, illuſtria imitantes exempla. μὴ κώμοις καὶ μέθαις) *Non comissationibus et compotationibus dediti.* Heſychius: κῶμος, τὰ ἀσελγῆ καὶ πορνικὰ ᾄσματα. *Lucian,* bis accuſat. 16. et 17.: μεθ' ἡμέραν, ἐκώμαζε διὰ τῆς αγορᾶς μέσης, ψαλτρίαν ἔχων καὶ καταδόμενος ἕωθεν ἐίς ἑσπέραν, μεθύων ἀεὶ καὶ κραιπαλῶν, καὶ τὴν κεφαλὴν τοῖς ϛεφάνοις διηνθισμένος. In his comiſſationibus et diſcurſionibus nocturnis mares foeminarum et hac marium veſtes et perſonam induere poterunt, quod adeo frequens erat, ut id neglectum maioris impudentiae eſſe putaretur. Demoſthenes de *fals. legat.* Cerybionem exſecrandum hominem vocat, ὃς ἐν ταῖς πομπαῖς ἄνευ τȣ͂ προσωπέιȣ κωμάζει, *qui in festis absque persona comissetur.* Κῶμος gravius peccatum eſt quam μέθη. μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις) *Non scortationibus et lasciviis.* Heſychius: ἀσέλγεια,

πορ-

πορνεία. Κοίτη, alias *cubile*, hic concubitum denotat. Sic Pindarus *Pyth.* 11. v. 38. dicit: ἤ ἑτέρῳ λέχει δαμαλιζομέναν, ἐννύχιοι παράγον κοῖται; *num illam in alio lecto lascivientem nocturni perverterunt concubitus?*

14. Ἀλλ' ἐνδύσασθε — χριςὸν) *Sed imitamini Christum*, ſimiles illi fieri ſtudete. Sic apud *Dionys. Halic. Ant.* L. XI. Appius et reliqui decemviri vocantur οὐκέτι μετριάζοντες, ἀλλὰ τὸν Ταρκύνιον ἐκεῖνον ἐνδυόμενοι *non amplius modum servantes, sed Tarquinium illum induentes*, i. e. imitantes. Petita eſt locutio ab illis, qui in theatris aut alibi aliorum perſonam induentes, eorum actiones imitari atque exprimere ſtudebant. καὶ τῆς σαρκὸς — ἐπιθυμίας) *Et corporis curam agite sic, ut cupiditates non incendantur.* Ex Hebraismo σάρξ h. l. pro σῶμα ponitur. Eandem ſententiam Ioſephus Ant. VIII, 13. 8. ex loquendi more Veterum Graecorum ita expreſſit: ἐπὶ τὴν τοῦ σώματος πρόνοιαν τρέπεσθαι, ex quo loco etiam patet, τῇ προνοίᾳ σώματος indicari curam corpori habendam, quum quod ad habitum, tum quod ad victum. Εἰς ἐπιθυμίας, i. e. *usque ad cupiditates. s. libidines.* Per *cupiditates* autem hic non tantum *vitia animi*, ſed et ipſa *facta externa* intelliguntur, qualia v. 13. nominantur. 1 Petr. IV, 2. 3. 1 Io. II, 16. Videtur autem Paulus eo conſilio curam corporis Romanis ſuis praecepiſſe, ne, ut multi inter Iudaeos faciebant, corpus ergaſtulum quoddam et animi impedimentum, atque adeo durius habendum omnique modo affligendum putarent, quae perverſa opinio ſectam Eſſenorum tenebat, de qua eſt apud Ioſephum de B. I. II, 8.

CAP.

CAP. XIV.

1. Ut sequentia recte intelligamus, notanda sunt haec: Iudaei multi ad Christum conversi, omni modo servare volebant, et aliis servanda imponere praecepta Mosis, etiam ritualia, Act. XV. et vocatos ex gentibus ista praecepta non servantes aversabantur. Contra vocati e gentibus, conscii datae per Christum libertatis, Iudaeos Iudaice viventes defugiebant, et ut imperitos spernebant; unde secuturum erat schisma, mire in ipsis initiis obstiturum Evangelii progressibus. Huic malo ut occurrat Paulus, mediam instituit viam, et Iudaeos, qui in Christum crediderant, monet, ita sequantur suam opinionem, ut a damnandis aliis, aliter sentientibus, abstineant; ex gentibus vero vocatos, ne illos, quanquam Iudaice viventes, ut imperitos spernant. A vulgari aliorum sententia discedit Koppe, et per *infirmos fide* intelligendos esse putat eos inter Christianos, qui severiori Essenorum disciplinae addicti, *carnibus* vel *omnino*, vel saltem *certis quibusdam diebus* abstinendum putarent. Certum est, admodum frequentatam fuisse eo tempore abstinentiam a carnibus inter Iudaeos, Graecos et Romanos, quod etiam multis veterum locis probat vir doctissimus. Et quum *Romae* etiam fuerint Iudaei, huic severiori disciplinae addicti, ut patet ex *Iosephi* loco, statim v. 2, a nobis commemorando, huius generis homines, si non unice hic intelligendi, includendi tamen esse videri possent. Sed contra hunc sententiam recte monet Morus, (in dissertatt. theolog. et philog. p. 220. *) qui monentur in hac re esse concordes, eos fuisse homines, qui e paganis Iudaeisque in eundem coetum coierant, horum autem discordiam non pependisse

e quae-

e quaeſtione, an quis ex opinionibus philoſophicis abſtineret uno alteroque cibo; ſed, an propter Moſaicam legem abſtineret. Egregia etiam eſt eiusdem Viri docti obſervatio: (lib. cit. p. 228. *) in N. T. libris ibi contra merum Iudaismum dici, ubi Iudaicae legis vis in decernendo delectu ciborum ſublata dicitur, et oſtenditur male agi, quod ea vis adhuc inculcetur Chriſtianis, e contrario ibi contra opiniones Iudaismo additas, delectum illum commendantes, dici, ubi defenſio huius delectus niti dicitur nugis et affectatione inſignis ſapientiae aut pietatis. Tota haec Viri egregii diſputatio (*exemplum cogitandi de religione, nominatim de officiis, ex cap. XIV. Epistolae Pauli ad Romanos depromtum,*) digna eſt lectu, et ad hanc rem illuſtrandam multum facit. τὸν — προσλαμβάνεσθε) *Eum, qui infirmus est in fide*, i. e. non ſatis accuratam cognitionem *officiorum quorundam* conſecutus eſt, *benigne tractate.* Πίστις h. l. non eſt aſſenſus, qui praebetur doctrinae, ſed eſt perſuaſio de eo, quid liceat, quid non? et πίστεως obiectum non ſunt dogmata, ſed officia de agendo. Igitur ἀσθενῶν τῇ πίστει eſt homo, dubius et fluctuans in officiis quibusdam. Theodoretus: τὸν ἀσθενοῦντα δὲ τὸν ταῖς νομικαῖς παρατηρήσεσι δεδουλωμένον καλεῖ. Προσλαμβάνεσθαι eſt *comiter, benigne tractare*, quemadmodum qui infirmus aut proſtratus eſt; ſolet manibus aliorum porrectis ſublevari, quo quidem ſenſu ἀντιλαμβάνεσθαι dicitur Luc. I, 54. μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν) i. e. *ne in ipsius sententiam curiose inquiratis, eamque severe damnetis.* Iac. II, 4. Διακρίνειν, *diiudicare*, Matth. XVI, 3. 1 Cor. VI, 5. Διαλογισμοί, *cogitationes*, Matth. XV, 19. aliisque locis. Nolite alios iniquius diiudicare, quaſi malo animo

id

id agant, quod agunt. Alii: καὶ μὴ διακρίνεσθε διὰ τοὺς διαλογισμοὺς, *nolite rixari propter opiniones*, vel: μὴ ἐις τὸ διακρίνεσθαι ὑμᾶς διαλογισμοις, pro: ἄνευ διακρίσεως καὶ διαλογισμοῦ, (et verbo διακρίνεσθαι et nomine διαλογισμοὶ *dubitandi* significatione sumtis,) *nolite ullo modo dubitare, ohne euch irgend ein Bedenken zu machen.* Sed prior explicatio contextui est convenientior.

2. Ὃς — πάντα) *Est qui credet, licere omnibus promiscue vesci.* Supple: ἐξεῖναι. Πάντα i. e. omnis generis edulia, non *olera* tantum, verum etiam *carnes*, etiam in lege Mosis vetitas. Non amplius opus esse delectu ciborum, Mosis lege constituto. ὁ δὲ — ἐσθίει) *Infirmus autem* i. e. exigua cognitione praeditus, *oleribus vescitur.* *Augustinus* Exposit. ex Epist. ad Romanos 78. Quidam infirmiores vero abstinebant a carnibus et a vino, ne vel nescientes inciderent in ea, quae idolis sacrificabantur. Omnis enim tunc immolatitia caro in macello venundabatur etc. Constat ex Iosepho (Vit. 3.) Romae isto tempore Iudaeos fuisse, qui pietatis caussa non, nisi frugibus vescerentur, propterea, quod fruges et olera, etiam in terra gentilium per legem Iudaicam haud prohibita, tanquam cibum certissime mundum, unice sibi concessa crederent.

3. Ὁ ἐσθίων — ἐξουθενείτω) *Qui vescitur*, nempe carnibus ex animalibus, vetitis etiam in lege Mosis, *eum qui abstinet carnibus*, et oleribus contentus est, *non condemnat*, tanquam rudem et imperitum. καὶ ὁ — κρινέτω) Is vero, qui abstinet a carnibus non damnet eum, qui promiscuo victu utitur, tanquam hominem improbum, atque poenis divinis dignum. Κρινέτω, pro κατα-

κρι-

κρινέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο) *Nam Deus eum benigne excepit.* *Deus eiusmodi hominem*, utentem plane aut non omnino utentem libertate christiana, tamen hoc *beneficio auxit*, ut eum adduceret admitteretque ad Christi coetum. Voluit ergo eum, religionis huius socium, reddere bonorum ei propriorum participem. Huic consilio Dei et modo se gerendi erga illum hominem obsistit paganus, qui talem Iudaeum sinistre diiudicat, et culpae gravissimae coarguit: obsistit vero etiam Iudaeus, qui talem paganum, nihil se patriis Iudaeorum moribus adstringentem, vituperat et sceleris arguit.

4. Σὺ — οἰκέτην;) *Quo tu iure audes servum alienum damnare?* Non ad te, Iudaee vel pagane, qui iniquius diiudicas alterum, pertinet iudicium de huiusmodi factis, sic cum religione coniunctis, sed ad solum Deum, ad quem unum omnis religio refertur. Ut ergo fas est in communi vita servum, in officiis titubantem, hero permittere: sic haud paullo magis decet, cultorem Dei (δοῦλον Θεοῦ) Deo permittere, qui unus aestimare debet, titubetne ille ipsius cultor, et quare; an recte praestet officium, et animo bono, et sedulo. Τῷ ἰδίῳ — στῆσαι αὐτόν) *In Domini potestate est, sive* (in talibus rebus) *certus animi recte agat, sive incertus erret, non autem semper incertus errabit. Potest enim Deus eum certiorem reddere*, atque ei sic ab errore cavere. Στήκειν h. l. dicitur, qui certus animi, persuasus de sua sententia, recte agit; πίπτειν, qui incertus errat. Eum igitur, qui incertus errat, non semper erraturum esse, dicit Apostolus, (σταθήσεται.) *Deus enim*, (addit) potest eum στῆσαι, *certiorem reddere.* Dicere poterat aliquis: At ei, qui

qui libertate christ'ana utitur vel non utitur, non est persuasum de quo debebat, si Christianus vere dici haberique velit. Respondet Apostolus: Deus eum certiorem reddere potest. Hoc tempus exspecta. Noli praecipitare rem et festinare, ubi Deus lentius progreditur. Fer modo illum haesitantem leniter, qui de reliquo necessaria officia non negligit, sed summam rei in exercitio religionis curat. Imitare Deum, etiam in talibus μακρόθυμον.

5. Ὃς μὲν — ἡμέραν) *Ille aestimat diem prae die*, dies quosdam iuxta legem Mosaicam prae ceteris sacros existimat; praefert sabbata, pascha, pentecosten, festum tabernaculorum, interlunia, diebus aliis. Κρίνει, aestimat, ut 1 Cor. II, 2. Sic κρίνω πολεμίες *pro hostibus habeo*, apud Demosthenem. Ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν, *diem prae die*, quomodo παρὰ a LXX. haud raro sumitur. ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν) Sc. ἴσην. *Hic vero quemvis diem aestimat*, quemvis diem pariter sanctum habet, i. e. pietatis officiis destinatum. *Koppius* arbitratur, etiam his 5to et 6to versibus eandem de abstinentia a carnibus vescendo sententiam, tantum quodammodo immutatam esse quaerendam, hac ratione usus, quod post v. 6. toto capite huius quidem dierum delectus non amplius meminerit Apostolus, contra vero ad priorem *de carnium abstinentia* locum saepius redeat v. 14. 15. 17. 20. 21. 23. Equidem non video, cur Apostolus, *alia etiam admonitione interposita*, ad priorem locum redire non potuerit. Pro certo sumit Vir celeb. fuisse iam tum inter Christianos, qui, *vulgo* quidem vesci carnibus non dubitantes, *certis* tamen *diebus*, (velut *feria quarta*, *sexta* et *die Sabbathi*) abstinendum iis esse arbitrarentur. An vero cer-

tis

tis argumentis hoc confirmari poffit, valde dubita. Accedit quod Apoftolus v. 6. ipfe diftinguat utrumque genus difceptationum, et de diebus, et de cibis. ἕκαστος — πληροφορείσθω) *Quisque sit certus et firmus in sua sententia*, ne fcilicet aliquid contra confcientiam, vel dubia mente agat. De verbo πληροφορεῖσθαι cf. fupra c. IV, 21.

6. Ὁ φρονῶν τὴν ἡμ. τ. κ. φρονεῖ) *Qui aliquem diem sanctiorem ceteris iudicat, is iudicat in honorem Domini.* Φρονεῖν τὶ eft *studio ferri ad aliquid*, inclinari ad aliquid. Ergo φρονεῖν τὴν ἡμέραν eft, qui huc eft propenfus, ut aliquem diem fanctiorem iudicet aliis. Τῷ κυρίῳ, i. e. *in honorem Domini.* Obfervat dies feftos pio animo, quod hoc in Iudaeis Deo placere exiftimet. κυρίῳ οὐ φρονεῖ) *In honorem Dei non observat*; nihil aliud in hoc, quam honorem Dei refpicit, quia bene novit, Deum gentilibus talia nunquam praecepiffe. Ὁ ἐσθίων, fc. πάντα, non tantum olera, fed etiam carnes. καὶ εὐχαριστεῖ τῷ θεῷ) Gratias nempe agebant Deo Iudaei et Iudaizantes, quod legem dediffet, et difcrimen ciborum inftituiffet; quod teftantur precandi formulae etiamnum apud Iudaeos ufitatae. Κυρίῳ ἐσθίομεν, quando in ciborum ufu cogitamus agnofcimusque Deum, eorum auctorem atque confervatorem, eundemque laeto et grato animo celebramus. Ubi ergo videris aliquem, inquit Apoftolus, omnium rerum conditori Deo pro alimentis gratias agentem, non negabis ab eo Deum in univerfum recte coli. Ergo, is qui vefcitur cibo, quam tu tangere non fuftines, non minus probus te erit, quum eo fe duci patiatur, quo praeter naturae providentiaeque cogitatio-

nem, doctrina christiana vocat. His ita cogitandis leni- tas ingenerari debebat Iudaeis erga paganos, in alimentorum usu liberiores. Talis enim nuperus paganus, nunc Christianus, κυρίῳ ἐσθίει, refert id, quod alimenta habet atque sumit, ad Dominum; ἐυχαριστεῖ τῷ κυρίῳ, communi et necessario fungitur officio. Sed idem illud nuperos paganos Iudaeis, in hoc genere adstrictioribus, mitiores reddere debebat, quum Iudaei quoque, quamquam suo modo, ederent viverentque Deo, neque tamen, quod aliter sibi persuadere non potuerant, minus probi essent probatique Deo.

7. Οὐδεὶς γὰρ — ἀποθνήσκει) *Nemo enim nostrorum* (qui Christiani sumus,) *suo arbitrio vivere morique potest*, rationem nempe vitae redditurus est olim Deo. Ἑαυτῷ ζῆν est *arbitrio suo vivere et genio suo indulgere*, *nach seinem eigenen Belieben und Gefallen leben*. Apud Euripidem in Ione v. 646. Ion Atticae imperare ob coniunctas molestias recusans, ad Patrem oraculo sibi datum dicit: ἔα δ' ἐμαυτῷ ζῆν, *sine me mihi vivere*, Ovid. T. III, 4. 4. *Vive tibi*, et longe magna nomina fuge. οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει, *nemo sibi moritur*; nemo post mortem a Deo pendere desinit; non potest tum, quum moritur, definire, quam post discessum ex hac vita sortem habere velit, aut quid illi prodesse debeat sic potissimum vixisse. Non spectantur h. l. *mors* et *vita*, qua sunt in spirando, movendo, sentiendo, aut in fine horum omnium; non quaeritur, quis nos et quando vivere morique iubeat. Nam ex doctrina de providentia divina, initium et finem humanae vitae moderante, nihil magnopere concludi potest neque ad iudicium de libertate

chri-

christiana in alimentorum usu, de qua tamen unice h. l. sermo est, neque ad eius defensionem, neque ad lenitatem in ferendis aliis, qui secus sentiunt et agunt. Spectatur igitur *vita*, qua officiis constat, eamque olim iudicium sequetur; *mors* vero, qua est initium conditionis post hanc vitam, praemia accipientis in utramque partem.

8. Ἐάντε γὰρ — τοῦ κυρίου ἐσμὲν) *Sive enim vivamus, Domino subsumus, sive moriamur, Domino subsumus; nempe sive vivamus, sive moriamur, a Domino pendemus.* Continuatur id quod dictum est v. 7. et aliis verbis repetitur. *Domino vivere* dicimur eo sensu, quo illi ita subesse dicimur, et ab eo ita pendere, ut eius legem, consilia, instituta faciamus normam statuendi agendique. *Domino mori* dicimur eo sensu, quod nos mortuos ita iudicabit tractabitque, prouti normam illam vel tenuimus vel neglеximus. Ut Dominus normam agendi definivit, ita lex praemiorum ab eodem finita est. Utrumque ab illo pendet. Est igitur necessitudo hominum cum Deo, quae pertinet ad omnem vitam, ad omnia genera factorum, in quibus locus est conscientiae sui, proposito, caussis consiliisque, per quae cum religione coniunguntur. Addit Apostolus:

9. Εἰς τοῦτο — κυριεύσῃ) *In hunc enim finem etiam Christus mortuus est, et in vitam rediit, et novam* (coelestemque) *vitam ingressus est, ut supremum dominium in mortuos pariter ac vivos exerceret.* Verba καὶ ἀνέστη desunt in nonnullis Codicibus, Versionibus non paucis et Patribus, et a librariis ex 1 Thess. IV, 14. huc translata esse videntur. Confirmatur quod v. 7. et 8. dictum erat, nos vivos et mortuos Domino subesse:

 Deus

Deus nempe Chriſtum conſtituit iudicem vivorum et mortuorum, cui rationem reddituri ſumus. Act. XVII, 31. 2 Cor. V, 10. Haec omnia autem eo conſilio dicuntur, ut appareat, iudicium de huiusmodi factis, quae delectum ciborum concernunt, non pertinere ad homines, ſed ad Deum, ad quem unum omnis religio refertur, et quicquid in hoc genere fiat, id ita iudicandum eſſe, prouti hoc, quod fieri et omitti in non neceſſariis poteſt, ab eo, qui facit vel omittit, ad Deum referatur, coniungaturque cum neceſſariis officiis, ne haec damnum capiant. Unde concluditur, uti iudicium, ne noſtrum quidem ſit, ſic lenitate erga alios opus eſſe. Quare ſic pergit Apoſtolus:

10. Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου;) *Tu vero*, Chriſtiane, legis ritus obſervans, *quo iure damnas fratrem tuum*, eosdem ritus non obſervantem? cf. 1 Cor. IV, 5. ἢ καὶ σὺ — ἀδελφόν σου;) *Aut quo tandem iure tu*, Chriſtiane, liberum te a ritibus credens, *fratrem tuum*, tanquam imperium, *contemnendum putas*, quod ius illud a Chriſto datum, nondum ſatis intelligat? πάντες — χριστοῦ) *Omnes enim adstabimus tribunali Christi.* Quid occupas Chriſti officium? Illius eſt, de occultis iudicare. Solus novit, quantum cognitionis quisque acceperit, quantum ab eo pro talenti ſui modo exigi debeat. Tribunal Chriſto, ut iudici, attribuitur etiam 2 Cor. V, 10. et *stare* ſolent, quorum cauſſa tractatur. Solent autem res divinae ad humanarum modum explicari.

11. Γέγραπται γάρ) Ieſ. XLV, 23. Quae hic de Iehova dicuntur, eadem ad Chriſtum transfert Apoſtolus. ζῶ — θεῷ) *Ita ego vivo, inquit Dominus, me flexis genibus omnes venerabuntur, omnesque voce sua*

Deum

Deum dominum profitebuntur. Verba textus hebraici et LXX. interpretum paulo aliter fonant, fed fenfus ab Apoftolo recte expreffus eft. Agit locus Iefaiae de propagatione Iudaicae religionis inter gentes, et praedicitur, fore, ut omnes, i. e. pleraeque nationes agnofcant et colant Deum verum. Id ab Apoftolo transfertur ad Chriftum, quem in illo iudicii die omnes homines pro fuo Domino agnofcent, cui etiam rationem reddituri funt. Non effe in verbis Iefaiae vaticinium de Chrifto, facile perfpicitur.

12. Ἄρα — θεῷ) *Ergo quisque nostrum vitae suae rationem Deo reddet*, quippe omnium Domino, et iudici. Δώσει pro ἀποδώσει. Περὶ ἑαυτοῦ *de semetipso*, num fcilicet recte fenferit nec ne, in illis, quae Dei cauffa fecit, v. 6.

13. Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν) *Non igitur amplius alterum damnemus.* Periculofum enim id in rebus dubiis, quia, quale de alio iudicium tuleris, tale de te feretur, Matth. VII, 1. ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον) *Sed hoc potius aequum et iustum iudicate.* In verbis κρίνωμεν, κρίνατε, eft Antanaclafis. Nam priori membro κρίνειν eft *inique iudicare de altero*; pofteriori autem *statuere apud se*. τὸ μὴ — σκάνδαλον) *Ne offendiculum vel impedimentum aliquod fratribus obiiciatis.* De voce σκάνδαλον, vid. notata ad Matth. V, 29. Aliam rationem affert Paulus, cur lenitate fit utendum in diiudicandis aliis, delectum ciborum probantibus vel improbantibus, at cur nemo fuam de hac re fententiam aliis, ut neceffariam omnibus, obtrudere debeat. Huiusmodi nempe iniquioribus iudiciis et agendi modis alios fa-

cile posse eo adduci, ut contraria suae persuasioni agant, et contra conscientiam peccent.

14. Ὄιδα — Ἰησῦ) *Equidem scio et persuasus sum per doctrinam Iesu Christi* ('edoctus.) Ἐν, per, ut saepissime. ὅτι ὀδὲν κοινὸν δι ἑαυτῦ) *Nullius cibi usum illicitum esse per se*, i. e. natura. Κοινὸν, hebr. טָמֵא, *impurum*, cibus quo vesci est *nefas*. Supponit autem, nullam esse de ea re gentibus legem datam; et ab Iudaeis ablatam iam ante ostenderat. εἰ μὴ — κοινὸν) *Si autem illicitum putaveris*, et tamen vescaris, *delinquis*. Quod Paulus dicit, cibos iis tantum impuros illicitosque esse, *qui eos tales censeant*, id non ita intelligendum est, ac si iudicium de facto licito aut illicito ab opinionis, temere aut speciose conceptae lubitu pendeat. Nempe ὁ λογιζόμενος βρῶμα κοινὸν non est is, qui arbitratum suum sequitur, et opinationem suam pro norma habet, sed Iudaeus ullus aliquis, cui *propter suam legem patriamque religionem* adhuc persuasum est, vitanda esse quaedam ciborum genera; aut paganus, ad christianam religionem traductus, sed in hac parte *Iudaeis obtemperans*, nec uti libertate christiana sustinens. Huiusmodi igitur Christianus sequi debet tam diu sententiam suam de libertate adstrictiore, quam diu eam nondum potest abiicere, et contrariam tueri.

15. Ἐι δὲ — λυπεῖται) *Quodsi vero alter per tuam vescendi licentiam tristitia afficiatur*. i. e. si tuam libertatem ita defendas, ut ipsi imperitiam exprobres, qua exprobratione afficiatur tristitia. Alii: *Si vero alter per tuam vescendi licentiam miser reddatur*, nempe dum tuo exemplo incitatus vescitur ipse, sicque in peccandi

aerum-

aerumnas et miſeriam delabitur. Λυπεῖται, i. e. σκανδαλίζεται. οὐκ ἔτι — περιπατεῖς) Non ita vivis, ut lex de diligendo proximo poſcit. Nam dilectio non tantum vult tolerari eos, qui nondum omnia pervident, ſed etiam illorum bono libertatem noſtram circumcidi. μὴ ἀπέθανε) Perdimus autem vel miſerum reddimus fratrem, ſi eum ad peccatum contra animi conſcientiam committendum noſtro exemplo ſeducimus.

16. Μὴ — ἀγαθὸν) Cavete igitur, *ne religio* (libertas) *vestra calumniis* adverſariorum *exponatur*. Τὸ ἀγαθὸν h. l. religionem chriſtianam denotare videtur, ἡ βασιλεία Θεοῦ, ut mox dicitur. *Chrysostomus* et *Theodoretus* τὸ ἀγαθὸν h. l. interpretantur, τὴν πίστιν. Alii *libertatem Christianam* intelligunt. Μὴ βλασφημείσθω, nempe apud eos, qui lites veſtras mutuas audiunt. Facile enim religio veſtra in contemtum et odium adduci poſſet.

17. Οὐ γὰρ — ἁγίῳ) *Nam in regno Dei* (religione chriſtiana) *non spectatur cibus et potus, sed virtus, et concordia*, et *ea mentis laetitia, quam Spiritui sancto* (ſenſui animoque chriſtiano) *debemus*. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, *coetus Dei*, coetus Chriſtianorum, religio, quae in eo exercetur et exerceri debet. Hic coetus, et religio quae in eo exercetur, οὐκ ἐστιν βρῶσις καὶ πόσις, *non quaeritur*, ſpectatur *in eo cibus et potus*. Similis phraſis eſt 1 Cor. IV, 20. Senſus eſt: Non quaeritur in religionis huius exercitio, quid quisque potiſſimum edat et bibat, et quibus alimentis abſtineat. Spectatur et poſtulatur potius in religionis huius exercitio δικαιοσύνη, *virtus*, mentis vitaeque probitas; εἰρήνη, *concor-*

dia, quae nihil difceptat, fuper illis cibis, neque fecus agentes carpit aut recufat ferre, καὶ χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ, *et laetitia per Spiritum sanctum effecta*. Quid fit πνεῦμα ἅγιον fupra c. VIII. dictum eft. Nempe per doctrinam chriftianam fic conformantur animi eorum, qui illa recte utantur, et ea fciant, fentiant, agant, unde laetitiae tranquillitatisque cauffae quamplurimae fuppeditentur; fpectatur hoc, ut iis religio fit fons uberrimus conftantis certaeque laetititiae.

18. Ὁ γὰρ — ἀνθρώποις) *Nam qui in his Christo obedit, is est gratus Deo, et probatus hominibus.* Ἐν τούτοις) *Per tales actus*, harum virtutum exercitio. Δουλεύων τῷ χριστῷ, colens Chriftum eiusque doctrinae obfequium praeftans. Eiusmodi homo, (in fequentibus dicit Apoftolus,) Dei favorem fibi polliceri poterit, et laudem ab hominibus piis. His ita quaerendis praeftandisque colitur Chriftus, fentitur et vivitur accommodate ad huius doctrinam, Deique favor et hominum approbatio tenetur; neque adeo, ubi haec exercitii fumma fuerit, ibi quaeritur, quo quis potiffimum genere alimentorum utatur.

19. Ἄρα — ἀλλήλους) *Ergo servandae concordiae et promovendae utilitatis mutuae studiosi simus* Theodoretus οἰκοδομὴν interpretatur ὠφέλειαν. Προσήκει ἡμᾶς — τῆς ἀλλήλων ὠφελείας ἕνεκα πάντα ποιεῖν. Τὰ τῆς οἰκοδομῆς, quae faciunt ad communem utilitatem et felicitatem.

20. Μὴ ἕνεκεν — τοῦ Θεοῦ) *Noli propter cibum impedire opus Dei.* Τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ h. l. eft *divinum* *con-*

consilium propagandae nunc religionis, omnibus gentibus communis, quod Deus poſt reditum Chriſti in vitam exſequi voluerat, et ipſo illo tempore exſequi coeperat. Cf. c. XV, 5—15. Hoc Dei conſilium teneri non poterat, niſi diſſepimento Moſaicae oeconomiae remoto. (Eph. II, 14.) Non igitur debebat huius oeconomiae neceſſitas ita urgeri, ut illi alteri conſilio communis religionis propagandae obſtaret. Hanc enim neceſſitatem qui acriter defendebat, is impediebat hoc opus Dei, i. e. efficiebat, ut haec religio non omnibus communis fieret, vel tardius, vel ad pauciores propageretur, vel his ad quos pervenerat, non eos afferret fructus, quos et poterat et debebat. Vid. Morus l. c. p. 221. ſ. Πάντα μὲν καθαρά) Πάντα βρώματα, *omnes cibi sunt puri*; uſus eorum eſt licitus. Quum nempe *natura* cibi ſpectatur, praeter eius vim ſanitati noxiam, de qua tamen nunc plane non eſt ſermo, nihil vel cogitando intelligi poteſt, quare vetitis illicitisque rebus accenſendus ſit, eiusque uſus dici poſſit officio repugnare. Ἀλλὰ κακὸν — ἐσθίοντι) *Sed malus* (noxius) *est* (cibus) *homini, qui eo cum offensione utitur*. Κακὸν ſc. τὸ βρῶμα. Διὰ προσκόμματος, *cum offensione*, ſ. conſcientiae ſuae. Peccat, ſi contra, quam ei perſuaſum eſt, agat, quia nefas eſt, mente aliquid improbare, et tamen facere. Vid. infra v. 23.

21. Καλὸν) *Melius est*. Poſitivus pro Comparativo, ut Matth. XVIII, 8. 9. Quicquid potius nobis ſuſtinendum eſt, quam ut facto noſtro non neceſſario fratrem in ruinam impellamus. μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει) *Neque quo alter impingit* (peccat). Supple: *facere*. Et ἐν ᾧ valet *per quod*. ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ)

 Aut

Aut ad peccatum incitatur, aut dubius redditur. Si importune inftas, ut frater ex Iudaeis edat cibos lege vetitos, vel exemplo tuo moves, ut edat, agit ille contra dictamen confcientiae fuae, et tu ipfum ad peccandum adigis, vel animum eius dubium reddis.

22. Σὺ πίστιν ἔχεις) i. e. εἰ σὺ πίστιν ἔχεις. Πίστις hic eft perfuafio ea, per quam quis credit, licitum effe id, quod facit; affenfus confcientiae. κατὰ σεαυτὸν ἔχε ἐνώπιον Θεοῦ) *Retine hanc persuasionem apud teipsum coram Deo*, i. e. tunc utere, quum alium non habes teftem, quem offendas. Cave, ne ea fuperbias in detrimentum aliorum, et quidem infirmiorum. μακάριος — δοκιμάζει) *Felix, qui seipsum non damnat, in ea re quam praefert*, i. e. quam agendam fufcipit. Δοκιμάζειν et κρίνειν opponuntur, ut *probare* et improbare, *exprobrare sibi aliquid*.

23. Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ) *Qui autem haesitat, quum vescitur*, fc. cibis in lege Mofis vetitis, an nempe licitum fit iisdem vefci, vel minus. κατακέκριται) i. e. ἁμαρτάνει, peccat et reus fit. ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως) Sc. hoc facit. Quia non cum firma perfuafione vefcitur, licitum effe quod facit. πᾶν δὲ — ἁμαρτία ἐστιν) *Quicquid autem non fit certa animi persuasione*, licitum id effe, vel confcientia adftipulante, *peccatum est*. Quisquis enim facit id, quod mente improbat, is verfatur in perpetuo, e fua quidem fententia, male agendi et contractae culpae fibi exprobrandae periculo. Hoc monitum Iudaeos, qui Chriftiani facti erant, fpectat, ne aliorum exemplo id facerent, quod ipfi aut licitum non putabant, aut de quo certe valde dubitabant. Poft haec verba fequuntur com-

commata tria c. XVI, 25. 26. 27, in cod. Alexandrino, et in codicibus minutis litteris ſcriptis tantum non omnibus, in Lectionaris graecis, Syra poſter. Arab. polygl. Arm. Slavonica; Codd. apud Ruffinum, Chryſ. Theodoret. Damaſc. Theophyl. Oecum. Theodul. Praeterea, reliqua usque ad finem Epiſtolae cuncta diſſecuit Marcion. Nec ſatis certum, an in exemplari epiſtolae ad Romanos ea legerit Tertullianus. Videtur Paulus primum hic finire voluiſſe epiſtolam, ſed poſtea aliquanto plus, quam ſperaverat, nactus temporis, alia quaedam adieciſſe. *Semlerus* exiſtimat, ea, quae cap. XV. et XVI. hodie efficiunt, nonniſi appendices eſſe, Epiſtolae huius latoribus a Paulo ſeparata in ſchedula ſcriptas, non ut partem epiſtolae ad Romanos, ſed catalogum ſalutandorum per iter. Hanc ſchedam, etſi ad Corinthios propter argumenti indolem pertineret, tamen propterea, quod olim cum Epiſtola ad Romanos a Paulo miſſa eſſet, finiente Sec. II. quum ordo epiſtolarum omnium a Catholicis inſtitueretur, eidem epiſtolae adiectam eſſe, ne interiret, quum ipſis commodiori loco nullo collocari poſſe videretur. Cf. quae *Io. Chr. Frid. Schulz* ad *Bowyeri* Coniect. in N. T. pag. 385. ſqq. contra hanc ſententiam monuit. Vid. etiam *Koppe* Excurſ. II.

CAP. XV.

1. Ὀφείλομεν — βαστάζειν) i. e. *debemus autem nos, qui sumus profectiores (in rerum divinarum cognitione,) rudiores patienter ferre, (et ad eorum imbecillitatem nos accommodare.)* Arctiſſime cohaeret hoc caput cum v. 22. capitis ſuperioris, nec ab eo ſeiungi debe-

debebat. Proprie οἱ δυνατοί funt *robusti*, qui bene valent, et opponuntur τοῖς ἀσθενέσι, *aegrotis*, quod multis locis probat *Wetstenius*. Nunc fi quis pedibus aeger eft, non ideo contemnimus ipfum et vituperamus, fed geftamus potius et adiuvamus. Si quis morbo decumbit, etiam confulimus ut a carnibus abftineat. Quid fi animo aeger et infirmus fit? Annon tunc potius eius mifereri et vicem eius dolere, eumque ferre iuftum eft? Sunt igitur οἱ δυνατοὶ *intelligentiores*, ἀδυνατοὶ vero *imperitiores*. καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν) *Nec nobis ipsis placere*, ita fcilicet, ut fratres infirmiores contemnamus, et nos ipfos fuper eos efferamus. *Wir sollen uns nicht zu viel einbilden.* Iuvenal X, 41. *Et, sibi consul ne placeat, curru servus portatur eodem.* Petron. 26. *Rogo, inquam, numquid illa, quae me amat, tu es, Multum risit ancilla — et nolo, inquit, tibi tam valde placeas,*

2.) Ἕκαστος — οἰκοδομήν) *Unusquisque nostrum alteri gratificetur ita, ut eius commodum utilitatemque promoveat.* Ἀρεσκέτω, i. e. ζητείτω ἀρέσκειν) Ne autem quis putet, in rebus omnibus, etiam non honeftis gratificandum effe proximo, addit Apoftolus: εἰς τὸ ἀγαθόν, fc. αὐτοῦ. Οἰκοδομή, *utilitas*, ut alter melior evadat.

3. Καὶ γὰρ — ἐπ' ἐμέ) *Nam Christus etiam non tantum ad se respexit, sed* (toleravit) *quod scriptum est: Contumeliae eorum, qui te afficiunt contumelia, in me ingruunt.* Verbis e Pfalmo deiumtis maluit quam fuis exprimere fententiam: ὁ Χριστὸς ὀνειδισμοὺς ἀνθρώπων ὑπέμενε. Καθὼς γέγραπται) Id, quod fcriptum extat, fc. Pf. LXIX, 10. Haec nempe carminis veteris fententia egregie quadrat in Chriftum. Dicit fe obrui convi-

tiis

tiis hominum non bonorum, sed Dei inimicorum et adversariorum; opprobriis, quae ipse culpa sua non esset commeritus, sed quae omnia in Deum referantur, nec ob alia fiant quam ob ea, quae ipse ex Dei voluntate et praecepto faciat. Monet Apostolus Christianos, ut ducem et caput Christum imitentur, et potius convitia sustineant, quam contra conscientiam agant.

4. Ὅσα γὰρ — προεγράφη) *Quae enim ante scripta sunt*, (in V. T. libris) *ad nostram institutionem ante scripta sunt*, docendi nostra caussa. ἵνα — ἔχωμεν) *Ut spem retineamus*, vel in fiducia nostra in Deum confirmemur, *per patientiam ex consolatione Scripturarum fluentem*. Διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, est Hendyadis. Διὰ τῆς ὑπομονῆς, vertere etiam possumus: *per constantiam*, sc. eorum, quorum exempla laudantur. Cf. Hebr. XI. et XII, Iac. V, 7. sq. Ἡ παράκλησις τῶν γραφῶν, argumenta solatii vel admonitiones, exhortationes, quae in scripturis continentur.

5. Ὁ δὲ Θεὸς — Ἰησοῦν) *Deus vero constantiae* (vel tolerantiae) *auctor largiatur vobis concordiam mutuam, convenienter doctrinae christianae*. Ὑπομονὴ, vel est constantia in adversis, vel, quod magis placet, *tolerantia*, qua alter alterum amanter fert. Χριστὸς, per meton. h. l. est doctrina Christi, ut 2 Cor. XI, 4. Eph. IV, 20. Redit Paulus ad illa, quae c. XIV. exposuerat, nempe ad concordiae mutuaeque lenitatis commendationem.

6. Ἵνα ὁμοθυμαδὸν — Ἰησοῦ χριστοῦ) i. e. Ut quum Deum laudatis, eique preces funditis, faciatis id non tan-

tantum uno ore, eodem verborum ſono, ſed et animo pleno mutuae dilectionis, ſine contemtu, ſine odio. Τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τȣ̃ κυρίȣ ἡμῶν Ἰησȣ̃ Χριςȣ̃, *Deum, qui idem pater est Domini nostri Iesu Christi.* Epheſ. I, 17. Io. XX, 17.

7. Διὸ — ἀλλήλȣς) *Quare benigniter tractate vos invicem (mutuo amore vos complectimini.)* Cf. notata ad c. XIV, 1. ὡς καὶ — ὑμᾶς, *sicut etiam Christus vos* (Chriſtianos e Iudaeis et gentibus) *in suam amicitiam recepit; auxit vos hoc beneficio,* ut vos adduceret admitteretque ad ſuum coetum. Εἰς δόξαν Θεȣ̃, *ad honorem Dei.* Non ipſe ſuis commodis ſuoque honori ſtuduit, ſed omnia fecit eo conſilio, ut voluntati Patris ſatisfaceret, atque ex eius voluntate ſaluti hominum conſuleret.

8. Λέγω δὲ — πατέρων) *Hoc autem volo, Iesum Christum inserviisse Iudaeis ad stabiliendam Dei veracitatem, ut exhiberet bona Patribus promissa.* Utitur Paulus hoc argumento: Quia Chriſtus et Iudaeis (v. 8.) et paganis (v. 9.) prodeſſe, atque ex ambobus unum coetum efficere voluerit, debere alterum Chriſtianorum alteri lenem eſſe, atque ita ei ſecundum exemplum Chriſti inſervire, neque vero eum infeſtare. Περιτομὴ, *circumcisi Iudaei,* ut ſaepius in hac epiſtola. Διάκονος, ſc. Θεȣ̃, *Dei minister, i. e. doctor,* ut 1 Cor. III, 5. VI, 4. aliisque locis. Et eſt brevis locutio; pro: διάκονος (Θεȣ̃) ἀποςελλόμενος πρὸς τȣ̀ς περιτετμημένȣς. Matth. XV, 24. ὑπὲρ ἀληθείας Θεȣ̃) *Pro veracitate Dei,* ut nempe fides conſtet promiſſis, Abrahamo, Iſaaco et Iacobo olim a Deo factis, ut ſtatim ſequitur. εἰς τὸ — πατέρων) *Ut impleretur promissio patribus facta.* Genitivus πατέ-

ρων

ρων hic obiectum ſignificat. Patribus enim, nempe Iudaeorum, facta erant iſta promiſſa, non gentibus, quanquam et de gentibus vocandis vaticinia praeceſſerant.

9. Τὰ δὲ ἔθνη — θεὸν) *Sed gentes etiam debere gratuitam Dei erga se misericordiam venerari.* Subauditur et λέγω ex praecedentibus et verbum ὀφείλειν, *debere.* Similis ellipſis ſupra IV, 13. Quanquam, (Apoſtolus inquit,) Ieſus Iudaeis tantum per ſe Evangelium annunciavit, gentiles tamen minime neglecti ſunt, ſed et ipſi Deo debent maximas agere gratias, pro tanto beneficio ipſis exhibito, ex nulla promiſſi obligatione. καθὼς γέγραπται) i. e. Sic ut vere impleatur, quod ſcriptum eſt. In hoc et ſequentibus locis excitantur gentes ad Deum celebrandum. Hoc iam fieri, inquit Apoſtolus, quum participes ſint cognitionis veri Dei, veraeque doctrinae. διὰ τȣ̃το — ψαλῶ) *Quapropter celebrabo te inter gentes, tuasque laudes canam,* Pſ. XVIII, 50. De ſignificatione verbi ἐξομολογȣ̃μαι vid. notata ad Matth. XI, 5. Ψάλλειν, *leniter percutere, tangere, tangere chordas,* lyram pulſare, hymnos canere.

10. Καὶ πάλιν λέγει) Sc. ἡ γραφή, Deut. XXXII, 43. *εὐφράνθητε — αὐτȣ̃)* In dicto loco Deut. hebraice extat: הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ, *Laetamini gentes, populus eius*, i. e. gentiles, qui et ipſi Dei populus eſtis. Sed interpretes LXX. quos hic Paulus ſequitur, bis legiſſe videntur litteras עַם, nempe hoc modo: הַרְנִינוּ גוֹיִם עִם עַמּוֹ. vel, ut Kennicottus e cod. 146. affert, אֶת־עַמּוֹ.

11. Καὶ πάλιν) Pſ. CXVII, 1. Verba hic eadem, quae apud LXX, niſi quod ibi omittitur copula, quae et

in

in Hebraeo non eſt, ſed ſubauditur. Tria haec loca Paulus tantum accommodat ad ſua tempora. Sequens autem locus Meſſiam felicitatis gentibus promiſſae auctorem facit.

12. Ἔσαι ἡ ῥίζα τȣ̃ Ἰεσσαὶ) *Erit oriundus e stirpe Iessaea,* Ieſ, XI, 10. Ἡ ῥίζα, *stirps*, metonymice, oriundus e ſtirpe. Apoc. XXII, 6. καὶ — ἐθνῶν) *Imperium in gentes habens.* Latina vetus: *Et qui exsurget regere gentes.* Hebraicus textus habet: *Qui stat in signum populorum.* ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιȣ̃σιν) Sic LXX. Hebraice: אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ *eum consulent gentes*, i. e. a Meſſia communi auctore ſalutis populorum omnium, non modo Iudaei, ſed et gentiles oracula ſibi expetent, ſ. ſalutis conſequendae rationem doceri cupient, ideoque fiduciam in eo collocabunt.

13. Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος) Deus huius ſpei, vel huius felicitatis, quam ſperamus, auctor. πάσης — πισεύειν) *Omni tranquillitate et concordia, ita tamen, ut communem fidem retineatis.* Neque enim Deus concordiam probat cum detrimento fidei in Chriſtum. χαρὰ, *hilaritas, animi tranquillitas.* Εἰρήνη, concordia, vel, ut alii malunt, vacuitas a malo, tranquillitas. Tum vero χαρὰ eſſet *ipsa, de eo, quod Christianus sis, laetandi materies.* εἰς τὸ — ἁγίȣ) Ut ex illa tranquillitate et concordia ſpes veſtra in Deum creſcat, ope ſpiritùs ſancti, religionis, qua Deus has virtutes, hanc animi tranquillitatem in nobis efficit.

14. Πέπεισμαι — ἀγαθωσύνης) *Ceterum spero, vos sponte vestra,* ſine meo monitu *plenos fore benignitate.*

tate. Captatio benevolentiae, qualis etiam Hebr. VI, 9. extat. Ἀγαθωσύνη, *benignitas*, vel *virtus*, *probitas universa*. καὶ αὐτοὶ, *sponte vestra*. πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως) Satis intelligentes esse vos plerosque libertatis christianae. δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν) Al. legunt ἄλλους, *alios*, i. e. imperitiores instituere de ea libertate.

15. Τολμηρότερον — ἀπὸ μέρους) Si ἀπὸ μέρους refertur ad τολμηρότερον, sensus erit: *paulo liberius*, ut hic accipit Syrus; nam ἀπὸ μέρους, et ἐκ μέρους diminuit aliquid de eo quod dicitur, ut infra 24. Sed potest etiam referri ad ἔγραψα. Tum dicere vult Apostolus, se *in nonnullis epistolae locis* liberius scripsisse. ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς, *ut vobis in mentem revocarem* ea, quae ipsi optime nostis. Verba: διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, *vi muneris mihi a Deo demandati*, iungenda sunt sequenti commati.

16. Εἰς τὸ — ἔθνη) *ut Christo serviam in erudiendis et instituendis ad religionem ethnicis*. Utitur Apostolus formulis e re sacra Iudaeorum repetitis ad exprimendam sui muneris dignitatem et gravitatem. Λειτουργὸς, *minister publicus, sacerdos*. ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ) *Deo ministrantem in tradenda Evangelii doctrina*. Non obeo sacerdotium Leviticum, sed Christianum. Verbum ἱερουργεῖν sacrificiis proprium est, diciturque *de iis, qui sacris operantur, remque divinam faciunt*. Igitur elegans metaphora inest in his Pauli verbis. ἵνα γένηται — εὐπρόσδεκτος. Persistit in similitudine victimae. *Ut oblatio mea, (qua non pecudes offero, sed multos gentiles ad Deum conversos.) Deo sit grata et accepta*, ἡγιασμένη ἐν πνεύματι ἁγίῳ) Con-

secrata (Deo) *per Spiritum sanctum*, i. e. per inſtitutionem in meliore illa et praeſtantiore religione, quae, quia Deum habet auctorem, ſaepe πνεῦμα nominatur. Vid. cap. VIII. tot. Victimae Leviticae Deo conſecrabantur ſale. Mea oblatio, Paulus inquit, qua multos paganos Deo conſecrare ſoleo, fit per inſtitutionem in illa religione praeſtantiore, cuius ego ſum doctor et miniſter.

17. Ἔγω ἒν καύχησιν ἐν X. I.) *Possum igitur gloriari de Christo*, i. e. me de propaganda Chriſti doctrina bene meritum eſſe.) τὰ πρὸς τὸν θεὸν) ſc. ὄντα vel ἀνήκοντα, *in rebus ad Deum eiusque gloriam pertinentibus.*

18. Ὀυ γὰρ τολμήσω — ἔργῳ) *Non enim auderem dicere, aliquid per me esse gestum, quod tamen Christus non per me effecerit ad propagandam Evangelii doctrinam inter gentes verbis et factis*, i. e. niſi res ſe ita haberet, ut modo dixi, non id affirmarem, quamvis non tam ego, qúam potius Chriſtus per me haec omnia perfecerit. ὧν, pro ἐκείνων, ἅ. Ἐις ὑπακοὴν ἐθνῶν, i. e. ἐις τὸ ὑπακȣ́ειν (πιςέυειν) τά ἔθνη τῷ ἐυαγγελίῳ. Λόγῳ καὶ ἔργῳ *verbis*, praedicatione Evangelii, et *factis*, miraculis nempe, ut ſtatim clarius dicit. Conſtrue haec verba cum κατειργάσατο.

19. Ἐν δυνάμει — πνεύματος θεȣ̃) vel, ut alii legunt, πνεύματος ἁγίȣ. *Ope plurium miraculorum, ope Spiritus sancti.* Declarat, quid ſit ἔργῳ, v. 18. Res ad Deum pertinentes ſúnt: propagatio religionis chriſtianae, cuius auctor eſt Deus, qui Chriſtum miſit. Πνεῦμα θεȣ̃, vel πνεῦμα ἅγιον vis et potentia illa divina, qua Paulus miracula effecit, vel etiam ſpiritus ſancti dona, quibus inſtructus Evangelium docuit. Nam doçendi peritia

inpri-

inprimis ad πνεῦμα ἅγιον refertur. Io. XIV, 26. 1 Cor, XII, 8. Declarat, quid ſit λόγῳ v. 18. ὥϛε με — τȣ̃ χριϛȣ̃) *Ita ut ab Hiero-olymis et adiacentibus regionibus neque in Illyricum cum felici successu docuerim Evangelium.* Κύκλῳ hic adverbialiter ponitur pro *circum* Intelligit Phoenicen, Syriam et Arabiam. Πληρȣ̃ν, *perfecte, prospero successu docere,* hebr. גְּמַר unde etiam גְּמָרָה *doctrina Talmudica. Illyricum,* regio intra Pannoniam et Epirum iuxta tergum Adriatici maris procurrens. Eius urbs extrema, *Lissus,* Hieroſolymis diſtat 26 gradibus, i. e, circiter 350 milliaribus germanicis.

20. Οὕτω δὲ φιλοτιμȣ́μενον εὐαγγελίζεσθαι) *Ut sic magno studio conatus fuerim doctrinam evangelicam tradere.* φιλοτιμȣ́μενον cohaeret cum voce μὲ, v. 19. Verbum φιλοτιμεῖσθαι. compoſitum ex φίλος et τιμὴ ſignificat *facere aliquid honoris caussa.* Iam vero, quae honoris et ambitionis cauſſa fiunt, ſtudioſe ſolent agi, quoniam, ut Poeta ait, *magnum gloria ealcar habet.* Eſt igitur φιλοτιμȣ́μενος εὐαγγελίζεσθαι. *qui magno studio doctrinam evangelicam tradit.* Cf. 2 Cor. V, 9. ȣ̓χ ὅπȣ ὠνομάσθη χριϛὸς) ȣ̓χ *non tam,* ἀλλὰ, *quam potius,* v. 21. *Non tam locis iis, in quibus Christus iam coleretur, quam aliis locis, ubi nomen eius adhuc ignotum esset.* Nam quod hic dicit, non abſolute, ſed comparative eſt accipiendum. Reperiebat ſane Paulus iam in locis quibusdam, ubi in munere ſuo fungebatur, μαθητὰς, ut Epheſi, Act. XIX, 1. Imo et Romae, ubi iam ab aliis fundata erat eccleſia, ipſum non pudebat τȣ̃ εὐαγγελίσασθαι, c. I. 15. 16. Ὀνομάζεσθαι,

Graecis dicitur, qui *inclutus est*, *cuius magnum est nomen* et ὀνομάζειν τὸ ὄνομα κυρίȣ 2 Tim. II, 19. denotat *Christum colere.* ἵνα μὴ — οἰκοδομῶ) *Ne in alieno fundamento aedificarem*, ne pergerem, ubi alii initium fecerunt; quasi diceret: Non id tantum egi, quod facilius erat, nempe ut ibi praedicarem Evangelium, ubi iam per alios erat annunciatum, sed et difficiliora in me suscipere haud dubitavi. Similitudine autem fundamenti et alibi hac in re utitur, 1 Cor. III, 10. Eph. II, 20.

21. Ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται) Sc. *feci.* Et ego mea ex parte implere studui, quod scriptum extat Ies. LII, 15.

22. Διὸ καὶ — ὑμᾶς) Saepe, quum scilicet vellem ad vos venire, inhibitus fui, nempe quia alio trahebat me cura populorum, ad quos nondum, ut iam ad Romanos, Evangelii notitia pervenerat. Hesychius: ἐνεκοπτόμην, ἐνεποδιζόμην.

23. Νυνὶ δὲ — τȣτοις) *Nunc autem, non amplius opportunitatem habens in his regionibus*, sc. iacendi fundamenta. Phrasis τόπον ἔχειν h. l. de *occasione* et *opportunitate*, s. loco opportuno cum fructu sufficienti in regionibus illis permanendi intelligenda est, ut Hebr. XII, 17. et apud Iosephum aliquoties. Alii subaudiunt: ὅπȣ ȣ̓κ ὠνομάσθη χριςὸς, et τόπον intelligunt *locum*, celebriorem nempe urbem, unde doctrina Apostoli in vicos minores paullatim transferri poterat. Glossar. *regio*, κλίμα. *Philo* de Mundo p. 623. 56. μεγάλα κλίματα τῆς οἰκȣμένης. Geographi veteres quicquid terrae inter aequatorem et Polum Arcticum interiacet, in septem climata per circulos aequatori parallelos distinxerunt.

24.

24. Ὡς ἐὰν — σπανίαν)' Etsi Apostolus huius voti non statim compos factus sit, ideoque pluribus viris doctis in Hispaniam nunquam pervenisse videatur, non defuerunt tamen inter Veteres, qui Apostolum post transactum prioris captivitatis Romanae biennium in Hispaniam abiisse assererent, ut Theodoretus ad Phil. I, 25. et 2 Tim. IV, 17. Quum autem nullum huius itineris certum vestigium in quoquam veteri monumento appareat, et hic ipse noster locus, quem Patres nonnulli pro hac sententia afferunt, *consilium* tantum itineris faciendi commemoret, vere perfectum esse hoc Apostoli iter in Hispaniam, merito dubitatur. ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς) Desunt verba ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, et illud γὰρ in Codicibus optimis, nec non in multis Verss. et Patr. Legendum itaque: ἐλπίζω διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, *spero obiter invisere vos.* Non opus esse videbatur Apostolo, ut diu ibi commoraretur, quia religionem christianam Romae iam satis propagatam et confirmatam existimabat. C. I, 8. καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ) *A vobis illuc* (in Hispaniam) *deduci.* Sic quoque 1 Cor. XVI, 6. et 2 Cor. I, 16. In more erat eiusmodi *comitatus.* Act. XV, 3. XVII, 13. 15. etc. Neque hoc tantum indicatur verbo προπέμπειν, sed et *beneficia in hospites conferre*, efficere, ut iter suum commode continuare possint, denotat, 3 Io. 6. Tit. III, 13. Phil. IV, 16. 17. ἐὰν — ἐμπλησθῶ) *Postquam vobis prius ex parte exsatiatus ero.* Ἐμπλησθῆναι notat, *expleri*, *exsatiari*, *frui aliquo*, voluptatem, gaudium et fructum ex aliquo percipere. Apostolus *exsatiare* se volebat fidelium Romanorum aspectu et praesentia, c. I, 12. Aelian. H. An. L. V. c. 21. de pavo-

 nibus

nibus pennarum ſplendorem oſtentantibus dicit: ἐᾶ γὰρ ἐμπλησθῆναι τῆς θέας τὸν παρεςῶτα, *spectatorem enim conspectu suo expleri facile patitur.* Maximus Tyr. Diſſert. 4. *Ut coelum aspiciat*, καὶ ἐμπλησθῇ λαμπρᾶ φωτὸς, *puraque luce penitus fruatur.*

25. Διακονῶν τοῖς ἁγίοις) *Collectam pecuniam deportaturus et distributurus Christianis.* De verbo διακονεῖν cf. Act. VI, 2.

26. Εὐδόκησαν — ἀχαια) *Placuit enim Macedoniae et Achaiae*, i. e. eccleſiis quae ſunt in Macedonia et Achaia. Tacite Romanos ad pares liberalitates invitat. κοινωνίαν — ἱερουσαλὴμ) *Pecuniam conferre ad usus pauperum Christianorum, qui sunt Hierosolymis.* Κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι, Latini veteres reddunt: *Collationem aliquam facere, eine Collecte machen.* Κοινωνίαν ποιήσασθαι, pro κοινωνεῖν, ut λόγον ποιεῖσθαι pro λέγειν. ſignificat *communicare*, in commune conferre, largiri aliquid. Chriſtiani Hieroſolymitani prae ceteris vexationibus Iudaeorum expoſiti erant. Damnabantur a Synedrio, bonis ſpoliabantur, et alias graves calamitates ſuſtinebant. Ideo Paulus ſedulo curavit, ut in omnibus fere eccleſiis in uſum eorum pecunia colligeretur.

27. Εὐδόκησαν — εἰσιν) *Placuit ipsis, inquam, sed et debent iis multa.* Eſt in his verbis ἀναφορὰ, ſimul cum ἐπανορθώσει. *Proprie* debet, a quo in iure aliquid exigi poteſt; *improprie*, ut hic, quem honeſta aliqua ratio ad agendum impellit, εἰ γὰρ — λειτουργῆσαι αὐτοῖς) *Quam enim beneficiorum divinorum* Evangelii, *quae proprie ad eos* (Iudaeos) *pertinebant, participes facti sint*

gen-

gentiles, aequum sane est, ut illos beneficiis ad corpus pertinentibus adiuvent. Κοινωνεῖν τινι, *in societatem rei venire.* Τὰ πνευματικὰ, sc. χαρίσματα, beneficia Evangelii, quae proprie ad Iudaeos pertinebant, quippe quibus Messias proxime erat promissus. Σαρκικὰ vocat, quae ad hanc vitam sustentandam pertinent. Λειτουργῆσαι hic est *inservire*, nempe alicuius necessitatibus.

28. Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας) *Quo sacro officio postquam defunctus fuero.* Verbum ἐπιτελεῖν inprimis de ceremoniis sacris usurpari solet, Hebr. IX, 6. καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς, τὸν καρπὸν τοῦτον) *Istumque* muneris mei inter gentiles *fructum deposuero.* Σφραγίζειν, *obsignare* metonymice est *tuto deponere*; nam obsignari solent, quae deponuntur. Sic 2 Reg. XXII, 4. σφράγισον τὸ ἀργύριον. Porro καρπὸς fructum muneris Apostolici apud gentiles gesti denotat, nempe eiusmodi beneficia, quae ipso facto doceant, quid Paulus institutione sua apud gentiles consecutus sit. δι' ὑμῶν) i. e. *per urbem vestram*, sicut: *eamus ad me*, i. e. domum meam.

29. Ἐν πληρώματι — χριστοῦ) *Cum beneficiis summis Evangelii Christi.* Πλήρωμα per Hebraismum, *abundantia*, s. *copia maxima.* Εὐλογία est *omne id, quod liberaliter in nos confertur, beneficium.* Ἐν πληρώματι εὐλογίας igitur est pro ἐν πολλῇ εὐλογίᾳ. Sperat Apostolus se multum profuturum esse Romanis augendo et confirmando eorum scientiam religionis, exhortando, monendo, consolando etc. Conf. supra c. I, 11.

30. Διὰ τῆς ἀγάπης τ. πν.) Per illam dilectionem, quam in nobis effecit Spiritus sanctus, nempe per doctri-

nam Chrifti, vel etiam per amorem fanctum, natum e doctrina Chrifti. συναγωνίσασθαί — Θεὸν) *Ut una mecum in precibus pro me ad Deum faciendis magnum studium adhibeatis.* Ἀγωνίζεσθαι dicitur pro: *magno studio et contentione aliquid facere.* Cf. Luc. XIII, 24. Bene de precibus id dicitur, quandoquidem et Latinis ufitata eft forma: *precibus contendere.*

31. Ἵνα ῥυσθῶ — Ἰεδαίᾳ) *Ut eripiar ab immorigeris in Iudaea*, ab his qui refiftunt evangelicae doctrinae, ut eorum manus evadam. Praevidebat enim periculum ex eorum faevitia, Act. XXI, 11. De eventu cf. Act. XXI, 27. fqq. XXII, 22—24. XXIII. etc. Ἵνα ἡ διακονία — ἁγίοις) *Ut ministerium meum Hierosolymitanis destinatum Christianis illis gratum sit.* Διακονία autem h. l. eft pecunia collecta, quam deportabat Hierofolyma. Optat ut Iudaeo-Chriftiani Chriftianos ex gentibus ament, confpecta eorum in fe beneficentia.

32. Ἐν χαρᾷ) Laetus tam bono operis fucceffu. διὰ θελήματος θεȢ) Hanc conditionem addidit in eadem cauffa, Rom. I, 10. Neque tamen aliter nifi captivus Romam venit. Act. XXIII, 11. XXVIII, 14. συναναπαύσωμαι ὑμῖν) *Una vobiscum animi voluptatem capiam.* Συναναπαύεσθαι eft *solatium dare et accipere.* Supra c. I, 12. συμπαρακληθῆναι dixerat.

33. Θεὸς τῆς εἰρήνης) Deus omnium horum beneficiorum auctor; cui haec omnia debemus. Εἰρήνη. שָׁלוֹם, omne bonum. μετὰ πάντων ὑμῶν) Vobis adfit, faveat, opituletur.

CAP

CAP. XVI.

1. Συνίστημι — ἐν Κεγχρεαῖς) Videtur haec *Phoebe* fuisse in consortio eorum, quibus, coniunctim iter Romam facientibus, Paulus has litteras perferendas tradiderat. Τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν *ob religionis societatem nobis coniunctissimam.* οὖσαν διάκονον, i. e. ἥτις ἦν μέχρι τοῦ νῦν διάκονος, *quae hactenus erat ministra.* Veteres vocarunt etiam *Diaconissas* tales mulieres. Officium earum in eo erat positum, ut mulieres baptizandas fontibus sacris mergerent, catechumenas docerent, aegrotas vel afflictas viserent et curarent, aliisque pluribus rebus operam darent, quas recenset *Binghamus* in Orig. Eccles. II, 22. Fuerat autem Phoebe Diaconissa τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς. De Cenchreis locus extat apud *Apulej.* I, 10. "*Cenchreas* pervado, quod oppidum adeunt quidem nobilissimae coloniae Corinthiensium, alluitur autem Aegeo et Saronico mari, ubi *portus* etiam, tutissimum navium receptaculum, magnoque frequentatur populo." Coetus Christianus in hac urbe pertinuisse videtur ad ecclesiam Corinthiacam, ceu matrem.

2. Ἵνα αὐτὴν — ἁγίων) *Ut eam ob Christum,* (cui fideliter inserviit) *hospitio excipiatis, sicut Christianos decet.* ἵνα παραστῆτε αὐτῇ) *Ut eam adiuvetis.* Metaphora elegantissima, petita a militibus, qui in acie sibi adstant, mutuoque sunt auxilio, unde παραστάται dicuntur, quo sensu est apud Iosephum, de B. I. II, 12. 7. Ἐν ᾧ — πράγματι) *in quacumque re indiguerit ope vestra.* Πρᾶγμα, *res, negotium quodvis.* Qui caussam forensem coram Caesare agendam intelligunt, statuunt id sine

idonea ratione. καὶ γὰρ ἄυτη — ἐμȣ̃) *Nam et ipsa patrona multorum, meique ipsius extitit.* Glossar. patronus, προςάτης, πάτρων, τετέςιν ὁ ἐλευθερώσας. Sic Athenis dicebantur peregrinorum defenfores. *Suidas*: οἱ τῶν μετοίκων Ἀθήνησι προεςηκότες, προςᾶται ἐκαλȣ̃ντο, ἀναγκαῖον γὰρ ἦν ἑκάςῳ τῶν μετοίκων πολίτην τινα ἀθηναῖον νέμειν προςάτην. *Theodoretus* ad noſtrum locum: προςασίαν δὲ, ὡς ὄιμαι, τὴν Φιλοξενίαν καὶ κηδεμονίαν καλεῖ — *hospitalitatem, et curam, quam eius caussa suscepit.*

3. Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν) Omnino legendum Πρίσκαν, non Πρίσκιλλαν, quia priorem illam lectionem habent Codd. 6. uncialibus, et plurimi minuſculis litteris ſcripti, cum nonnullis Verſſ. et Patr. Sed *Prisca* eadem eſt, quae in Actis *Priscilla* dicitur. Sic Livilla, Secundilla, Tertulla, pro Livia, Secunda, Tertia. τȣ̀ς συνεργȣ̀ς — Ἰησȣ̃) *Adiutores meos in tradenda doctrina Christi.* Cf. Act. XVIII, 2. 24—26. 1 Cor. XVI, 19. etc.

4. Οἵτινες — ὑπέθηκαν) *Qui vitam mihi cum praesentissimo vitae suae periculo servarunt.* Eſt proverbialis locutio τρᾶχηλον ὑποτιθέναι, quomodo dare cervices et praebere cervices apud Ciceronem et Iuvenalem. Sic et *caput obiicere periculis* frequens locutio. Fortaſſis Corinthi apud Gallionem Proconſulem pro Paulo ſe interpoſuerunt, Act. XVIII, 12—19. vel Epheſi Act. XIX, 30. 35. coll. XVIII, 18. 19.

5. Καὶ τὴν — ἐκκλησίαν) *Et coetum, qui in eorum aedibus convenire solet.* Nam in aedibus privatis tum Chriſtiani ad cultum divinum convenire ſolebant. Ἐπαινετὸν — τῆς Ἀσίας εἰς χριςὸν) *Epaenetum, primum in*

Asia

Asia Christianum. Alii legunt τῆς Ἀχαΐας, sed praeferenda videtur lectio τῆς Ἀσίας, quam et optimi Codd. et Verss. nonnullae ac Patres habent. Nam ἀπαρχὴ *Achaiae*, non *Epaenetus*, sed *Stephanas*, 1 Cor. XVI, 15. *Primitiae* vocantur, qui in quaque gente primi crediderunt, similitudine ducta ab illis oblationibus, quae תְּרוּמוֹת Hebraeis, ἀπαρχαὶ Hellenistis.

7. Καὶ Ἰουνίαν) Quae videtur fuisse uxor Andronici. Aliis *Iunias* est nomen viri, pro Iunius. Τοὺς συγγενεῖς μου, *generis propinquitate mihi coniunctos*, nempe Iudaeo-Christianos. Συγγενεῖς h. l. videntur esse *populares*, non *cognati*. καὶ συναιχμαλώτους μου) Quanquam Acta Apostolorum de hac captivitate nihil habent, certum tamen est, Paulum, antequam hanc ad Romanos Epistolam scriberet, aliquoties in carceres coniectum esse. 2 Cor. XI, 23. οἵτινες — Ἀποστόλοις) *Qui etiam ceteris Apostolis bene sunt cogniti.* γεγόνασιν ἐν χριστῷ) *Christiani fuerunt.* Ἐν χριστῷ εἶναι, *in Christum credere.*

8. Τὸν ἀγαπητόν μου ἐν κυρίῳ) *Qui est amicus meus, isque Christianus.* Formulae ἐν κυρίῳ, ἐν χριστῷ habent vim definiendi, i. e. indicandi quo sensu, quaque cum cautione accipiatur verbum cui adiungantur.

9. Τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν χριστῷ) *Commilitonem nostrum, nempe in Christi doctrina propaganda, s. commilitonem christianum.* Vid. v. 8.

10. Τὸν δόκιμον ἐν χριστῷ) i. e. probatum Christianum; qui magnis experimentis apparuit esse bona fide Christianus. τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου) sc. οἰκιακῶν ὄντας: *dome-*

domesticos vel familiares Ariftobuli, qui tunc iam mortuus fuiffe videtur.

11. Τȣ̀ς ὄντας ἐν κυρίῳ) *Qui sunt Christiani.* Ergo non omnes Narciffi familiares erant Chriftiani. Erat quidam *Narcissus* Claudii libertus, cuius fit mentio apud *Sueton.* in Claud. 28. *Tacit.* A. XII, 57.

12. Τὰς κοπιώσας ἐν κυρίῳ) *Quae bene merentur Christianis.* Κοπιᾷν, *laborare*, labores fufcipere, operam impendere. Ἐν κυρίῳ, *respectu Domini*, pro coetu chriftiano.

13. Τὸν ἐκλεκτὸν ἐν κυρίῳ) *Carum nobis propter Dominum*, quia eft Chriftianus. Nam *electus* ob Hebraismum videtur fimpliciter indicare *dilectum*, *carum*. Καὶ τὴν — ἐμȣ̃) Rufi matrem natura, Pauli affectu, quomodo Maria virgo mater Ioannis Apoftoli. Terent. Adelph. I, 2, 46. *Natura tu illi pater es, consiliis ego.*

14. Ἑρμῆν) Putant Origenes, et eum fecuti Veteres, hunc effe, qui graece fcripfit librum *Pastoris*, quem habemus latine, et fragmenta quaedam graeca apud *Irenaeum* et *Clementem*. Sed notiffimum fuiffe inter Graecos Romanosque nomen, patet ex Grut. Infcript. Vid. indicem.

16. Ἀσπάσασθε — ἁγίῳ) Exofculatio ifta poft peractas preces publicas, ante celebrationem facrae coenae ufitata erat. Iuftinus M. Apol. II. ἀλλήλȣς φιλήματι ἀσπαζόμεθα παυσάμενοι τῶν εὐχῶν. Conftitutt. Apoft. Lib. II. c. 57. εἶτα καὶ ἀσπαζέσθωσαν ἀλλήλȣς οἱ ἄνδρες, καὶ ἀλλήλας αἱ γυναῖκες, τὸ ἐν κυρίῳ φίλημα.

Often-

Oſtendebant eo modo Chriſtiani, ſe omnes inter ſe pares eſſe. Nam apud Perſas et alios Orientis populos pares os inter ſe iungebant, ſuperiores dabant manum oſulandam inferioribus. ἀσπάζονται — χριϛȣ) Quaerunt interpretes, quomodo *omnium* eccleſiarum nomine ſalûtem ſcribere Paulus potuerit? Erasmus: Quoniam cognovit omnium erga Romanos ſtudium, omnium nomine ſalutat Sed per ſe intelligitur, Paulum ſalutare Romanos earum eccleſiarum nomine, quae in itinere viſere ſibi contigerat. Salutem dicere iis, qui nobis nonniſi ex fama noti ſunt, ſolenne eſſe omnes ſciunt.

17. Ἀδελφοὶ) *Christiani.* Non tantum presbyteri, quibus tradebatur epiſtola, ſed et reliqui Chriſtiani, quibus omnibus commune et *fratrum* nomen, hic intelligi poſſunt. σκοπεῖν — ποιȣ̃ντας) *Ut caveatis vobis ab hominibus rixas et schismata contra doctrinam qua imbuti estis, excitantibus,* quales multi Pſeudapoſtoli paſſim hactenus extiterant. Τὰ σκάνδαλα, vel *pravae opiniones* vel flagitia et ſcelera. καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν, declinate familiarem huiusmodi hominum convictum. Cf. 2 Theſſ. III, 6. Tit. III, 10.

18. Ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ) *Sed ventri suo inserviunt,* quaeſtum, victum, alimenta ſibi parare ſtudent. Phil. III, 18. 19. Nimirum iſti homines duo ſpectabant: *primum* ut ſemet et alios Chriſtianos liberarent a cruce; nam Iudaeis ab antiquo permiſſa erat per Imperium Romanum ſuae religionis libertas, non item Chriſtianis: *deinde* ea ratione Iudaeorum ſibi amicitiam et inde utilitates parabant. Fortaſſis idem fecerunt, quod tum facere ſolebant multi, qui erant e ſecta Phariſaeorum, Matth. XXIII, 14. 15.

15. Videntur nempe lucri cauſſa ditioribus perſuaſiſſe profeſſionem Chriſtianismi, ita tamen ut circumciderentur, et ritus Mo icos obſervarent. Sic etiam laudem et praemia ab ipſis Iudaeis reportabant. Vid. *Michaelis* ad h. l. διὰ τῆς χρηςολογίας) *Blandis verbis. Iul. Capitolinus* in Pertinace. 13. Omnes, qui libere conferebant, male Pertinacem loquebantur, *chrestologum* eum appellantes, qui bene loqueretur et male faceret. *A. Victor*, Epit. 34. blandus magis quam beneficus, unde eum Graeco nomine χρηςόλογον appellavere. καὶ εὐλογίας) Εὐλογία h. l. dicitur non hebraico, ſed graeco ſignificatu, *laus, celebratio alterius;* nam graece εὐλογεῖν, εὐλέγειν ſignificat *laudare.* Ἄκακος fere convenit cum nominis ἁπλῦς ſignificatione. et dicitur de homine ingenuae ſimplicitatis, qui nec ipſe fraudibus utitur, nec aliis ineſſe ſuſpicatur.

19. Ἡ γὰρ — ἀφίκετο) *Nam vestra obedientia* Evangelio Chriſti praeſtita, *ad omnes pervenit*, i. e. omnibus innotuit. Sic apud Hippocratem in epiſt. ſect. 8. Democritus ad Hippocratem dicit: πολύτε σου τὸ κλέος τῆς ἐν ἰητρικῇ σοφίης πεφοίτηκεν καὶ ἐς ἡμέας ἀφῖκται, *magna laus tuae in arte medica sapientiae emanavit, et ad nos pervenit.* Debetis igitur veſtrae ipſorum famae et exiſtimationi porro conſulere. τὸ ἐφ' ὑμῖν) Iſtud τὸ abundat, ut Rom. XII, 18. IX, 5. θέλω — κακόν) *Tamen velim vos esse peritos ad bonum, simplices vero* (imperitos) *ad malum;* ita prudentes, ut non fallamini, ita bonos, ut non fallatis. Matth. X, 16. σοφὸς, *sapiens, prudens*, in rebus divinis et humanis. Ἀκέραιος, *simplex, insons, ab omni astutia et fraude alienus.*

20. Ὁ δὲ θεός — ἐν τάχει) *Deus, pacis vel salutis auctor subiiciet Satanam pedibus vestris, eumque confringet,* vi ſua privabit; i. e. eripiet vos malis, quibus religionis hoſtes vos nunc afficiunt. Verbo συντρίβειν utitur Apoſtolus, memor fortaſſis loci Gen. III, 15. Eſt etiam συντρίβειν conciſe dictum, pro ὑποτιθέναι τοῖς ποσὶ, καὶ συντρίβειν. Σατανᾶς hic denotat praecipue Satanae, omnium malorum auctoris inſtrumenta, e. c. pravos doctores, qui coetus Chriſtianorum corrumpebant. Hos, inquit Paulus, Deus brevi ita deprimet, ut nocere vobis amplius non poſſint. Idque eventus comprobavit, teſte *Eusebio*, Hiſt. Eccl. III, 29. Poteſt etiam συντρίψει ſumi *optative: Compescat* Deus eos, qui diſſenſionem ſerunt et offendicula, v. 17. ἡ χάρις — ἡμῶν) *In hoc* quod dixi: *Christus vobis faveat, et opituletur,* Hic iterum finire propoſuerat Paulus, ſed tempore dato, pauca adiicit et ipſe et ſcriba eius, ut ſolet ſubter epiſtolas fieri.

21. Τιμόθεος) Is tunc cum Paulo Corinthum venerat. Act. XX, 4. Λούκιος) Hunc *Lucam* eſſe nonnulli exiſtimant, qui iſto tempore cum Paulo fuit, Act. XX, 5. Secundum alios eſt *Lucius Cyrenaeus*, cuius fit mentio Act. XIII, 1. Omnia incerta.

22. Ἐγὼ Τέρτιος, ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν) nempe dictatam a Paulo. Paulus itaque hanc epiſtolam non ſcripſit propria manu, ſed, ut ſaepe ſcriba eſt uſus, et ſalutandi tantum formulam manu propria addidit, 2 Theſſ. III, 17. 1 Cor. XVI, 21. Col. IV, 18. Ἐν κυρίῳ, refer ad ἀσπάζομαι, *salutem vobis impertio animo vere Christiano.*

23. Γαΐος — ὅλης) Hunc postea fuisse episcopum ecclesiae Thessalonicensis ait ex traditione *Origines.* Latini scribebant Caius, pronunciabant Cajus. Is Caius totius ecclesiae hospes nominari videtur, quia conventus Christianorum habiti sunt in illius aedibus. ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως) *Administrator, dispensator pecuniarum publicarum.* Fuerunt hi viri magnae dignitatis et auctoritatis in urbibus; unde apud Iosephum οἰκονόμοι et ἄρχοντες conjunguntur, Ant. XI, 6, 12.

24. Ἡ χάρις — ἀμήν) Eadem verba, quae supra v. 20. nisi quod ibi abest πάντων. Sed Paulus eandem sententiam rursus scripsit sua manu, ut moris ipsi erat. Desunt tamen in nonnullis Codd. et Versionibus.

25. Clausulam hanc exhiberi in nonnullis ad finem cap. XIX, supra ad v. 23. dicti capitis monuimus. τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι) *Ei vero, qui potest vos confirmare,* vel constantes reddere, sc. in fide et religione. Quum desit verbum ad quod Dativus referatur, vulgo haec verba cum δόξα v. 27. construunt, et ᾧ pleonastice additum per anacoluthon orationis dicunt. κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου) *Per Evangelium meum,* i. e. per doctrinam, quam ego doceo. Κατὰ, *per*, ut 1 Cor. XII, 8. coll. 10. 11. καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ χριστοῦ) *Imo per eam doctrinam, quam praedicavit ipse Christus.* Κήρυγμα, idem quod εὐαγγέλιον. Crescit oratio. Potest etiam simpliciter verti: *doctrina christiana,* institutio in religione Christi. Ἰησοῦς χριστὸς, doctrina Christi. κατὰ ἀποκάλυψιν — σεσιγημένου) *Per promulgationem arcanae illius doctrinae, quae inde ab antiquissimis temporibus abscondita fuit.* Μυστήριον est res quaelibet arcana, hominibus

antea

antea ignota, hic autem doctrina, chriftiana, quae quoad magnam partem antea ignota fuerat, Eph. I, 9. Col. I, 26. Aliquid de his veritatibus dixerunt Prophetae, ut iam fequetur, fed id ipfum nunquam intellectum eft, nifi ex eventu. Χρόνοις αἰωνίοις, *longissimo tempore*, ut ἀπὸ τῶν αἰώνων Col. I, 26.

26. 27. Φανερωθέντος δὲ νῦν) *Manifestata autem est nunc*, tempore N. T. quod Veteri opponitur. διά τε γραφῶν προφητικῶν) Pro κατὰ γραφὰς προφητικάς, *accommodate ad Prophetarum oracula.* 2 Petr. I, 20. Κατ' ἐπιταγὴν τȣ̃ αἰωνίȣ θεȣ̃, refer ad φανερωθέντος, quae doctrina nunc manifeftatur, et publice traditur, iubente aeterno Deo. εἰς ὑπακοὴν — γνωρισθέντος, *qui* (aeternus Deus) *nunc omnibus innotuit. eo quidem consilio, ut religioni obsequantur.* Poteft etiam γνωρισθέντος referri ad μυςήριον v. 25. ut Paulus dicat, incognitum antea Dei illud confilium nunc innotefcere, tetegi et exponi per Apoftolos omnibus omnium nationum hominibus, i. e. fine difcrimine gentibus et Iudaeis. Ἐις πάντα τὰ ἔθνη, i. e. πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, *omnibus gentibus.* Ἐις ὑπακοὴν πίςεως, pro εἰς τὸ ὑπακȣ́ειν τῇ πίςει vel εἰς τὸ πιςέυειν cf. cap. I, 5. μόνῳ σοφῷ θεῷ) *Soli, inquam, sapienti Deo.* Sic enim hyperbaton optime illuftratur, addito verbo *inquam. Solus sapiens* Deus dicitur, quia folus auctor eft omnis fapientiae, *sapientissimus.* 1 Tim. I, 7. διὰ I. χ. ᾧ — αἰῶνας) Illud ᾧ in verfione recte omittitur: eft enim Hebraismus, quum nempe expreffo antecedente relativum abundat. Διὰ Ἰησȣ̃ χριςȣ̃ iungo fequentibus pro τȣ́τῳ διὰ I. χ. δόξα, etc. *is sensu vere christiano celebretur* etc.

Subſcriptio eſt: Πρὸς Ῥωμαίους — ἐκκλησίας. Sed certum eſt et exploratum, ſubſcriptiones additas eſſe ab incertis auctoribus, qui ex certis hiſtoricis περιστάσεσι collegerunt, ubi epiſtola quaedam ſcripta, per quem miſſa, quo tempore exarata ſit. Auctor ſubſcriptionis epiſtolae ad Romanos ſic videtur argumentatus eſſe: Paulus c. XV, 26. ſcripſit, Macedonas et Achaeos collegiſſe pecunias in uſum pauperum Chriſtianorum Hieroſolymitanorum; in Achaia autem fuit Corinthus; ergo Epiſtola ſcripta eſt Corinthi. Hoc vero non ſequi, nemo non videt. Porro c. XXI, 1. Paulus commendat Romanis Phoeben, diaconiſſam Cenchreenſem; ergo epiſtola per eam ſcripta eſt, ἐγράφη διὰ Φοίβης, quum tamen *Tertius* eam ſcripſiſſe dicatur v. 22. Res itaque manet incerta. Conſentiunt tamen Origenes, Theodoretus, Euthalius, et nunc plerique ſtatuunt, Corinthi hanc epiſtolam eſſe ſcriptam.

FINIS TOMI III.

AD-

ADDENDA ET EMENDANDA.

Ad Actor VIII, 14. sq. X, 44. sq. XIX, 1—7. conferri potest Io. Aug. Noesselti *disputatio de Spiritu sancto primis Christianis ab Apostolis per impositionem manuum tradito*; in exercitatt. ad sacrar. scripturar. interpretationem. Halae 1803. p. 47. sq. Loca c. VIII. et X. ex illo c. XIX, 1—7. qui est luculentior, illustrari possunt.

Discipuli igitur, quos Paulus nactus est, quum Ephesum venisset (Act. XIX, 1. sqq.) non erant proprie Christiani, sed nomen *discipulorum*, quo usus est Lucas, h. l. paullo latius est accipiendum de iis, qui Messiam iam tum crederent in orbe terrarum versari, etiamsi, quis ille esset? aut cuius in persona quaerendus? omnino ignorarent. Nam initiati fuerant tantummodo baptismo Ioannis, (v. 3.) qui Messiam post se venturum nunciaverat. Quum autem posthaec in alias extra Iudaeam oras, Ephesum venissent, non oportet admirari, quod ignoraverint, *Iesum* esse hunc Messiam, etiamsi in Christum praesentem credidissent, rectissimeque a Luca *discipuli* essent appellati.

Hi igitur Paulo, ex iis quaerenti, an, *fide suscepta, Spiritum sanctum acceperint?* respondent (v. 2.) *se ne fando quidem audivisse, quod sit Spiritus sanctus.*

 Πνεῦ-

Πνεῦμα ἅγιον Ioanni in oratione ea, qua ſuam tenuitatem cum Chriſti excellentia comparat, (Io. III. 34.) haud dubie erat accuratior et plenior inſtitutio doctrinae, a Chriſto demum exſpectanda. Sed hoc quidem, et ſimilibus locis, ubi illi, in quos Spiritus ſanctus illapſus eſt, ſimul προφητεῦσαι dicuntur, πνεῦμα potius eſt animi concitatio, quae hominem impellit, ut magnam et gravem, omninoque inuſitatam orationem fundat. Nam προφητέυειν non ſemper eſſe *futura praedicere,* ſed ſaepe etiam *carmina effundere, laudes Dei celebrare,* vel *aliam quamcunque gravem, inusitatamque orationem fundere,* ſatis conſtat, 1 Sam. V, 6. 10. XIX, 20. ſqq. Luc. I, 67. 42. Si haec ad locum noſtrum transferantur, omnis illa diſcipulorum Epheſiorum cauſſa intelligitur. Quum nempe Paulum audirent, aſſeverantem, Ieſum eſſe hunc, qui iam Spiritum vere concederet credentibus, non dubitabant in nomen Ieſu baptizari, eiusque diſciplinae ſe dedere, ut tanti beneficii compotes redderentur. Qua cum nova initiatione, ſi quis dicat Paulum uberiorem huius diſciplinae declarationem coniunxiſſe, et beneficii magnitudinem certudinemque oratione amplificaſſe ſua, aut, quae propoſuiſſet, e libris ſacris ipſisque Ioannis ſermonibus confirmaſſe, nihil inepti dixerit, aut alieni a Pauli conſilio, ac non potius rei praeſenti maxime accommodati. Quicquid tamen ſit, effecerunt haec omnia, vehementiſſimum exoptatiſſimae rei deſiderium, laeta ſpes eius potiundae, pectoris commoti ſenſus, adiutus fortaſſis gravitate Paulinae orationis, certe manuum eius applicatione, cuius a divinis magiſtris adhibitae vis maxima putabatur apud Iudaeos, ut furore divino (ἐνθουσιασμῷ) ſe incenſos ſentirent, qui, quum ſemel exarſiſſet, quaſi quodam Numinis inſtinctu,

quae

quae audivissent, proloquebantur, aliisque nitebantur persuadere, (προεφήτευον).

Illi ipsi vero etiam (v. 6.) variis linguis usi esse dicuntur (ἐλάλευ γλώσσαις) in laudibus Dei celebrandis Id ita intelligendum esse videtur: primum hos Ephesios, Ioannis discipulos cum popularibus subobscure, idque vernacula lingua de Christo locutos; post, Pauli oratione Christianoque enthusiasmo inflammatos, alienigenis, h. e. Graecis et Romanis Ephesi habitantibus Iesum, Graecorum Romanorumque, extraneis igitur et profanis linguis commendasse. Ita facile perspicitur, cur variis usi linguis dicantur (ἐλάλευ γλώσσαις;) nam Ebraea, h. e. Aramaea cum Iudaeis, graeca et latina cum ceteris loquentes, ab utroque genere auditorum facillime poterant intelligi. Ita etiam ipsa re significabant, se Christi beneficia omnibus gentibus destinata putare, nec illa solum sacra Iudaeis lingua, sed profanis etiam, cuique commendanda esse; quod antea nefas putaverant. — Pariter in locis N. T. omnibus, qui tradunt quosdam, suscepta fide christiana, per Apostolos, impositis manibus, quanquam et adhibita invocatione Dei et accuratiore in doctrina christiana institutione *Spiritu S.* imbutos fuisse, nihil aliud quaeri et intelligi debet, quam effecta his omnibus singularis animorum concitatio, qua tanquam divini Numinis afflatu se senserunt impulsi, ut illam doctrinam laeti ac imperterriti profiterentur.

ERRA-

ERRATA.

pag. 17. lin. 7. pro פקרא lege פקרא

— 23. — 13. — aliquod — aliquot

— 23. — 21. — C — b

— 25. — 16. — ἑταίρεις — ἑτέραις

— 28. — 14. — dele vocem Deus et lin. 15. pro linguas lege linguae

— 85. — 8. — ἐν — ἐκ

— 86. — 8. — σήνταξιν — σύνταξιν

— 98. — 6. — latam — latum

— 109. — 7. — puncto pone comma

— 121. — 8. — Ἐλημαίνετο lege Ἐλυμαίνετο

— 134. — 15. — *deducet* — *deducere*

— 219. — 7. — Petri — Pauli

— 230. — 23. — gravifus — gavifus

— 364. — 1. — adverbo — adverbio

— 366. — 4. — ἅγιος — ἁγίοις

— 382. — 19. — ἔγω — ἔχω

— 391. — 1. — Ἀνόμος — Ἀνόμως

— 393. — 19. — poffe — noffe

— 400. — 14. — Arctae — Arcte

— 427. — 13. — אֶרֶצ — אֶרֶץ

— 491. — ult. — ϑῆμον — δῆμον

— 496. — 2. — felicitatis — felicitatis